Zbornik radova

Konferencija *Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi*

Sarajevo, 8. novembar/studeni 2016.

Naslov: Zbornik radova
Konferencija *Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi*
Sarajevo, 8. novembar/studeni 2016.

Izdavač: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu

Godina: 2017

Adresa izdavača: Zmaja od Bosne 8, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Recenzenti:

- Dr Ljiljana Filipović, sudija Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine
- Ljiljana Ivanovska Šopova, predsjednica Apelacionog suda Skoplje
- Mr Ivan Jovanović, ekspert za tranzicijsku pravdu i vladavinu prava
- Dr Azra Junuzović, zamjenica šefa Odjela za toleranciju i nediskriminaciju, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava OSCE-a
- Prof. dr Vlado Kambovski, bivši predsjednik makedonske Akademije nauka i umjetnosti
- Prof. dr Marija Lučić-Ćatić, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu
- Dr Miodrag Majić, sudija Apelacionog suda u Beogradu

DTP: Agencija "FORMA GRAF"

Elektronsko izdanje: www.fkn.unsa.ba

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

343.4(4-12)(063)(082)

KONFERENCIJA Krivična djela počinjena iz mržnje u jugoistočnoj Evropi (2016 ; Sarajevo)
Zbornik radova [Elektronski izvor] / Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u jugoistočnoj Evropi, Sarajevo, 8. novembar/studeni 2016. - El. knjiga. - Sarajevo : Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2017. - 485 str.

Način dostupa (URL): http://www.fkn.unsa.ba. - Nasl. s nasl. ekrana. - Tekst lat. i ćir. - Izvor opisan dana 21.12.2017. - Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-613-99-9

COBISS.BH-ID 24772102

<----------

Zbornik radova

Konferencija *Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi*

Sarajevo, 8. novembar/studeni 2016.

Sarajevo, 2017. godine

Publikacija Zbornik radova: Konferencija *Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi,* Sarajevo, 8. novembar/studeni 2016. predstavlja rezultat Konferencije o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi koju su organizovale Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, u saradnji sa Fakultetom za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu i u partnerstvu sa Kancelarijom OSCE-a u Albaniji, Misijom OEBS-a u Crnoj Gori, Misijom OEBS-a na Kosovu, Misijom OBSE-a u Skopju i Misijom OEBS-a u Srbiji u novembru 2016. godine. Zbornik predstavlja veoma značajan primjer saradnje akademske zajednice i praktičara na regionalnom nivou, i prvi je ove vrste u Jugoistočnoj Evropi. Nadamo se da će publikacija, pored toga što će doprinijeti premoštavanju problema nedostatka literature na ovu temu iz regionalne perspektive, pokrenuti daljnju diskusiju i promišljanje u okviru akademske zajednice i unutar institucija koje se u praksi bave ovim pitanjem. **Svi objavljeni radovi su dvostruko recenzirani i kategorizirani kao naučni radovi**. Zbornik je objavljen na engleskom jeziku pod nazivom Conference Proceedings: Conference on *Hate Crimes in South-East Europe,* Sarajevo, 8 November 2016. Koristimo ovu priliku da se zahvalimo svima koji su na posredan i neposredan način doprinijeli realizaciji i sveukupnom uspjehu Konferencije, kao i objavljivanju ove publikacije.

Organization for Security and Co-operation in Europe

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU, KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE-FKKSS

Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) podržala je objavljivanje ovog Zbornika radova. Stavovi izneseni u Zborniku ne odražavaju nužno stavove OSCE-a nego su isključivo stavovi i mišljenja autora radova iznesenih u okviru Konferencije o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u jugoistočnoj Evropi, koju je u novembru 2016. godine organizovala Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, u saradnji sa Fakultetom za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu i u partnerstvu sa Misijom OSCE-a u Albaniji, Misijom OSCE-a na Kosovu, Misijom OSCE-a u Crnoj Gori, Misijom OSCE-a u Srbiji i Misijom OSCE-a u Skoplju.

SADRŽAJ

Harun Išerić i *Mirza Hebib*
Krivična djela iz mržnje u zemljama Zapadnog Balkana i proces harmonizacije sa pravom EU 13

Milena Bogdanić i *Jelena Rakić*
Odgovor krivičnopravnog sistema na krivična djela počinjena iz mržnje na teritoriji Republike Srbije i u regionu 47

Maja Mirković
Odnos kaznenih djela počinjenih iz mržnje i kaznenih djela izazivanja mržnje u pozitivnom kaznenom zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine u kontekstu provođenja tranzicijske pravde: praktični osvrt 59

Lars Petter Soltvedt i *Aleksandar R. Ivanović*
Uticaj ekonomske krize na pojavu krivičnih djela učinjenih iz mržnje na teritoriji zemalja bivše Jugoslavije..... 75

Erinda Bllaca Ndroqi
(Ne)ljudsko lice zločina iz mržnje/komparativna analiza različitih načina na koji se manifestuju zločini iz mržnje u Albaniji 89

Aleksandar Markoski
Vjerska mržnja kao motiv za činjenje krivičnih djela protiv imovine..... 99

Žaneta Poposka
Krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta – slučaj iz Makedonije 119

Kire Babanoski i *Vesna Trajanovska*
Kriminalističko-operativni i procesni aspekti pri istraživanju krivičnih djela iz mržnje 139

Atanas Georgievski
Mapiranje krivičnih djela iz mržnje u Republici Makedoniji..... 157

Velibor Lalić i *Slađana Đurić*
Bezbjednosne implikacije zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini 181

Besa Arifi
Krivična djela počinjena iz mržnje kao pokretači nasilnog ekstremizma – da li su žrtve pod rizikom da budu uvučene u nasilni ekstremizam? 207

Vesna Stefanovska
Primjena restorativne pravde u slučajevima kriminala iz mržnje..... 233

Ervis Martani
Politike multikulturalizma i interkulturalizma u zemljama Zapadnog Balkana kao instrument za borbu protiv zločina iz mržnje 251

Izvornici:

Prilog A *Milena Bogdanić* i *Jelena Rakić*
Odgovor krivičnopravnog sistema na krivična dela počinjena iz mržnje na teritoriji Republike Srbije i u regionu 283

Prilog B *Александар Маркоски*
Верската омраза како мотив за сторување на казнени дела против имотот 295

Prilog C *Жанета Попоска*
Криминал од омраза врз основа на попреченост – случајот на Македонија 317

Prilog D *Кире Бабаноски* и *Весна Трајановска*
Криминалистичко-оперативни и процесни аспекти при истражувањето на кривичните дела од омраза 339

Prilog E *Атанас Георгиевски*
Мапирање на кривичните дела од омраза во Република Македонија 359

Prilog F *Velibor Lalić* i *Slađana Đurić*
Bezbednosne implikacije zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini 385

Prilog G *Беса Арифи*
Криминалот од омраза како двигател на насилниот екстремизам – постои ли ризик жртвите од криминалот од омраза да прибегнат кон насилен екстремизам? 411

Prilog H *Весна Стефановска*
Примена на ресторативната правда во случаи на криминал од омраза 437

Prilog I *Ervis Martani*
Politikat e multikulturalizmit dhe interkulturalizmit në vendet e Ballkanit Perëndimor si instrumente kundër krimeve të urrejtjes 457

UVOD

Kao što Bogdanić i Rakić ističu u svom radu, krivična djela počinjena iz mržnje „datiraju iz daleke prošlosti". Doista, ljudi koji reaguju napadački i na diskriminatoran način zbog vlastitog rasizma, homofobije, predrasuda prema invaliditetu ili zbog vjerske netrpeljivosti nisu ništa novo. Međutim, kao što radovi u ovom Zborniku ilustruju, značaj pristupa ovakvom nasilju kroz koncept krivičnih djela počinjenih iz mržnje je taj da on uzima u obzir perspektivu žrtve i zajednice koja se zasniva na poštivanju ljudskih prava, a da bi se skrenula pažnja na nasilje kojeg javnost često nije svjesna i da bi se istakle reakcije koje žrtvi i zajednici mogu pružiti sigurnost, pravdu i pravnu sigurnost.

U najboljem slučaju, definisanje i tretiranje ovog ciljanog nasilja kao krivičnog djela počinjenog iz mržnje doprinosi shvatanju da taj problem zahtijeva djelovanje i saradnju, uključujući tu i usvajanje zakona, edukaciju organa vlasti, pružanje podrške žrtvama i osiguravanje efikasnog evidentiranja. Ovakav pristup obuhvata i podržava rad u različitim koalicijama, kako sastavljenih od grupa koje rade na suzbijanju nasilja motivisanog homofobijom, islamofobijom, rasizmom, antisemitizmom i predrasudama protiv osoba sa invaliditetom, tako i između civilnog društva i organa vlasti.

Pravosudni sistemi sa potpuno različitom historijom i kontekstom diskriminacije na različitom su, ali sve većem, nivou usvajanja koncepta krivičnih djela počinjenih iz mržnje, a korpus međunarodnih standarda i obaveza za zaštitu ljudskih prava znatno je proširen posljednjih godina. Dok je Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) prva uvrstila krivična djela počinjena iz mržnje u svoje norme i standarde, i druge organizacije su to naknadno učinile, odmičući se od relativno uskog fokusa na praćenje i reagovanje na nasilje motivisano rasizmom i vjerskom netrpeljivošću i usvajajući globalniji pristup bavljenju krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i različitim nasiljem i štetom koju ona podrazumijevaju. Organizacije civilnog društva koje uključuju cijeli spektar grupa koje su žrtva marginalizacije i diskriminacije sve se više oslanjaju na sve veći korpus međunarodnih normi i standarda kako bi zahtijevale bolje prepoznavanje i odgovor na krivična djela počinjena iz mržnje.

U isto vrijeme, postoje jaki dokazi da se krivična djela počinjena iz mržnje mogu razumjeti i rješavati na veoma različite načine u različitim zemljama. Ako pogledamo godišnje izvještaje OSCE-a o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, uočit ćemo značajne razlike u pristupu u regionu, kako u pogledu zakona, tako i u pogledu politike. Razlozi za ogromne razlike u broju službeno evidentiranih krivičnih djela počinjenih iz mržnje obuhvataju neprijavljivanje žrtava i zajednica, kao i niska svijest i različiti načini evidentiranja koje koriste organi vlasti. Ali, pored problema neprijavljivanja i nevođenja evidencije, ove razlike upućuju na postojanje dubljih razlika u konceptualizaciji ciljanog nasilja u različitim društvima. Te razlike se

moraju bolje razumjeti kako bi se koncept krivičnih djela počinjenih iz mržnje dosljedno usvojio.

Nekoliko autora u ovom Zborniku ističu generalni problem koji može u velikoj mjeri objasniti te razlike. Kako Lalić ističe, „U dosadašnjim istraživanjima o zločinima iz mržnje izostaje tematizacija u postkonfliktinim, etnički i vjerski podijeljenim društvima". Radovi se uglavnom odnose na angloamerički kontekst, a u njima se iznose teoretski i empirijski zaključci koji nisu uvijek ni lingvistički, ni kulturološki, a ni pravno relevantni ili primjenjivi na drugi konstekst. Iako se krivična djela u regionu prate na kvalitetan način, u čemu se ističe Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini sa svojim mjesečnim i godišnjim izvještajima o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, još uvijek postoji niz važnih pitanja na koje do sada nije ponuđen odgovor. Na koji način se krivična djela počinjena iz mržnje razumijevaju i kako se na njih reaguje na Zapadnom Balkanu i koje su implikacije toga za provođenje istraživanja i za praksu?

Kombinujući analizu literature i kvalitativnih istraživanja, autori u ovom Zborniku analiziraju pravne, društvene i političke elemente krivičnih djela počinjenih iz mržnje na Zapadnom Balkanu kako bi dali bogatu, aktualnu i dinamičnu sliku regiona. Zajedničke teme prožimaju radove autora. Nekoliko njih postavlja premisu da krivična djela počinjena iz mržnje u postkonfliktnim zemljama sa dubokim socijalnim, etničkim i vjerskim podjelama predstavljaju značajnu i posebnu prijetnju stabilnosti i sigurnosti. Drugi navode ozbiljan nedostatak podataka o prevalenciji i uticaju krivičnih djela počinjenih iz mržnje i ukazuju na važnu razliku između postojanja pravilnih procedura i programa za evidentiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje s jedne strane i stvarne primjene tog sistema kroz obuku i praktične upute koje omogućavaju provođenje efikasne istrage, krivičnog gonjenja i izricanja presude, s druge strane. Politički lideri identifikovani su kao akteri koji moraju igrati ključnu ulogu u podizanju svijesti o ovom problemu i u osuđivanju incidenata kada se oni dese. Fokus na žrtvama i pogođenim zajednicama i potreba da se osnaži njihov glas i da im se pruži značajna podrška ključna je zajednička ideja u ovim radovima.

Značaj posvećivanja pune pažnje sigurnosnom aspektu krivičnih djela počinjenih iz mržnje pojavljuje se kao ključno pitanje u regionu. Martani ističe da se efikasni odgovori na krivična djela počinjena iz mržnje moraju razmatrati u širem kontekstu politika koje upravljaju odnosima prema manjinama, ističući da se moramo odmaći od shvatanja krivičnih djela počinjenih iz mržnje kao sigurnosnog pitanja, predlažući umjesto toga konstruktivnije koncepte interkulturalizma i multikulturalizma. Lalić ukazuje na nedovoljno istraženu vezu između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i sigurnosnih studija, što zauzvrat ograničava napore u razumijevanju lične i javne sigurnosti u postkonfliktnim, podijeljenim društvima. Lalić na uvjerljiv način zastupa ideju da treba raditi na boljem razumijevanju veza između ovih disciplina, što u konačnici može dovesti do boljih rješenja i institucionalnih kapaciteta da se na holistički način radi na rješavanju niza sigurnosnih prijetnji koje predstavljaju krivična djela počinjena iz mržnje. Arifi analizira nedovoljno istražene konceptualne

i političke veze između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ekstremizma, navodeći da bi se taj nedostatak najbolje mogao prevazići saradnjom civilnog društva, akademskih krugova i organa vlasti.

Detaljna analiza prakse provođenja istrage i krivičnog gonjenja daju neophodnu perspektivu regionalnoj slici. Georgievski daje forenzički presjek situacije u vezi sa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, politike i prakse u Makedoniji. Koristeći četiri primjera, on iznosi ključne prepreke za primjenu zakona o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u Makedoniji, sa potkrijepljenim prijedlozima koji bi mogli poslužiti kao predlošci za druge države u svrhu utvrđivanja problema u sklopu aktuelnih sistema, uz istovremeno određivanje prioritetnih aktivnosti.

Mirković analizira razvoj zakonodavnog okvira i prakse u Bosni i Hercegovini zaključujući da, iako je Bosna i Hercegovina nedavno izvršila usklađivanje sa standardima EU, tendencija ka pogrešnom procesuiranju krivičnih djela počinjenih iz mržnje primjenjujući odredbe o izazivanju mržnje dovodi u pitanje koncept krivičnih djela počinjenih iz mržnje i potencijalno podriva vladavinu prava.

Babanoski i Trajanovska daju detaljan prikaz ponekad složenih koraka koje je potrebno preduzeti kako bi se efikasno istražila krivična djela počinjena iz mržnje, ukazujući na ključni detalj po kojem se krivična djela počinjena iz mržnje izdvajaju: obaveza dokazivanja motiva. Oni se zalažu za „direktno učešće" praktičara, civilnog društva i zakonodavca u svrhu „poticanja inicijativa i diskusija o dobrim praksama i davanja ideja i rješenja za prevazilaženje ovog problema."

Uz veoma koristan pregled regionalnog zakonodavnog okvira iz oblasti krivičnih djela počinjenih iz mržnje, i nekoliko studija slučajeva iz Srbije, Bogdanić i Rakić ilustruju pozitivne strane i nedostatke u pristupu suda. One postavljaju uvjerljiv argument u korist uključivanja elementa mržnje u krivično djelo umjesto otežavajuće okolnosti za izricanje strože kazne, radi poboljšavanja pristupa pravdi za žrtve i, što je jednako važno, radi zaštite prava optuženog.

Incidenti protiv osoba sa invaliditetom obično ostaju sakriveni zbog pristupa ciljanom nasilju koji je obično prilagođen i definisan etnički motivisanim incidentima. Bllaca Ndroqi i Poposka stavljaju fokus na slabo istraženu oblast krivičnih djela počinjenih iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom, ističući da hronični nedostatak podataka sprečava njihovu vidljivost. U kontekstu Albanije, Bllaca Ndroqi na uvjerljiv način obrazlaže kako su krivična djela počinjena iz mržnje prema osobama sa invaliditetom još više skrivena od javnosti kada se nazivaju i opisuju na način kojim se uklanja kriminalni element, i kako se protiv ovog problema i duboko ukorijenjene marginalizacije osoba sa invaliditetom mora zajednički boriti. U kontekstu Makedonije, Poposka iznosi koristan pregled međunarodnog okvira u vezi sa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom. Ona uvjerljivo iznosi argumente u prilog toga da je mali broj evidentiranih slučajeva direktna posljedica nedovoljne podrške osobama sa invaliditetom i preporučuje provođenje istraživanja o viktimizaciji kako bi se dobila realna slika o stepenu viktimizacije kao i o percepciji ljudi o kvalitetu reakcije policije.

Zbornik daje veoma informativne detalje o trenutnoj slici zakonodavstva i politika u regionu. Iznoseći sveobuhvatan pregled relevantnog zakonodavstva i politika EU koji će poslužiti kao kvalitetan i trajan resurs za one koji su zainteresovani za region, Išerić i Hebib pokazuju da su, za razliku od nekoliko aktuelnih članica EU, sve države Zapadnog Balkana uskladile svoje zakone sa Okvirnom odlukom EU o rasizmu i ksenofobiji. Međutim, oni ističu da nepostojanje specijaliziranih službi i ograničena edukacija predstavljaju prepreke za postizanje krajnjeg cilja efikasne primjene.

Markoski ukazuje na potrebu da se oslovi pitanje vjerske netrpeljivosti, kako u smislu efikasnog procesuiranja ovih djela, tako i u smislu rješavanja nekih od uzroka ovih djela u obliku netrpeljivog i ektremnog diskursa vjerskih vođa i važnosti sekularnog i građanskog obrazovanja.

Soltvedt i Ivanović upućuju na nedostatak interdisciplinarnog rada između onih koji rade na krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i ekonomista, što je posebno relevantno u državama koje se oporavljaju od etničkog sukoba. A, podsjećajući nas na ograničenja retributivnog pristupa, Stefanoska analizira literaturu o restorativnoj pravdi i daje kritički osvrt na njezinu primjenu na krivična djela počinjena iz mržnje. Ona daje snažan argument da u multietničkim društvima, kao što je makedonsko, restorativna pravda može kreirati potencijalno transformativno okruženje za kontakt između žrtava, učinioca i njihovih porodica kako bi razumjeli negativne posljedice mržnje i na koji način mogu početi da ih popravljaju.

Priroda krivičnih djela počinjenih iz mržnje stalno se mijenja. Izbjeglička kriza, negativne posljedice Brexita, strah od terorističkih napada i produbljivanje podjela u društvu definišu i preispituju naše ideje o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i način na koji ih treba razumjeti i na njih reagovati. Ali u svim ovim promjenama, povezuje nas činjenica da su ljudi iz marginaliziranih grupa širom svijeta žrtve nasilja i mržnje koja se manifestuje koliko u šokantnim ubistvima i napadima, toliko i u svakodnevnim običnim grafitima, oštećenju imovine i uznemiravanju, bilo na ulici ili putem interneta. Istraživanje utemeljeno na proživljenom iskustvu zajednice neophodno je za donošenje onih temeljnih i konkretnih zaključaka o uspjesima i preprekama potrebnim za razumijevanje i napredak na državnom i regionalnom nivou. U isto vrijeme, razvoj međunarodnog okvira normi i standarda za zaštitu ljudskih prava ne samo da nas podsjeća na univerzalnost patnji i isključenosti kojim su izložene žrtve i zajednice, nego povezuje raznovrsne kontekste kako bismo moglo učiti jedni od drugih. Ovaj Zbornik daje stvarni uvid u društvene, zakonske, institucionalne i političke aspekte krivičnih djela počinjenih iz mržnje u regionu, a predstavlja i veliki doprinos znanstvenicima, civilnom društvu i praktičarima u drugim državama koji rade na odmicanju od sukoba i rušenju prepreka na putu postizanja pravde i osiguravanja sigurnosti u zajednicama.

Joanna Perry
Međunarodna mreža za studije o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje

KRIVIČNA DJELA IZ MRŽNJE U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA I PROCES HARMONIZACIJE SA PRAVOM EU

Harun Išerić[1]
Mirza Hebib[2]

SAŽETAK

Zločini iz mržnje predstavljaju naročito kompleksnu materiju u postkonfliktnim i tranzicijskim zemljama, kao što su zemlje Zapadnog Balkana. Ove države su potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju preuzele obavezu harmonizacije prava sa pravnom stečevinom EU. Pravo EU u oblasti zločina iz mržnje sastoji se od Direktive o pravima žrtava i Okvirne odluke o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima. Osnovni cilj rada jeste provjeriti na koji način su zločini iz mržnje regulirani u BiH, Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, Albaniji i Kosovu, te u kojoj mjeri je izvršena harmonizacija sa pravom EU.

U prvom dijelu rada, koristeći normativni metod, analiziraju se propisi EU, te se izvode zaključci o tome što bi buduće članice morale, odnosno, što im se preporučuje, da implementiraju. U okviru drugog dijela primjenom komparativno-pravnog metoda analiziraju se propisi zemalja Zapadnog Balkana. Posebna pažnja pridaje se stanju u BiH. Posljedni dio rada sadrži zaključke o stepenu harmonizacije i onome što je preostalo da se uradi u ovom procesu. Najveći problem prilikom izrade rada predstavlja nepostojanje ažuriranih podataka o zločinima iz mržnje, te neažurirane i nepregledne internet stranice nadležnih institucija.

Rezultati su pokazali kako legislativa, u svom najvećem dijelu, nije usklađena s propisima EU. Neke malo značajnije pomake ostvarila je Srbija. U pogledu ostalih konkretnijih mjera, harmonizacija s pravom EU trebala bi tek uslijediti.

Ključne riječi: zločin iz mržnje, pravo EU, harmonizacija, Zapadni Balkan.

[1] Harun Išerić, BA iur., student II ciklusa studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. E-mail: harun.iseric@gmail.com

[2] Mirza Hebib, BA iur., student II ciklusa studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Zaposlen u dioničkom društvu BH Telecom. E-mail: hebib_mirza@yahoo.com

1. UVOD – HARMONIZACIJA PRAVA S PRAVOM EVROPSKE UNIJE

Zemlje Zapadnog Balkana su potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s Evropskom unijom [EU][3], preuzele obavezu harmonizacije prava sa pravnom stečevinom EU.[4] U međuvremenu su dvije države započele pristupne pregovore:[5] Crna Gora i Srbija. Crna Gora je u decembru 2012. godine otvorila Poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava, a u julu 2016. godine je isto uradila Republika Srbija. Jedna od tematskih cjelina Poglavlja 23 odnosi se na osnovna prava. Pitanje koje će u okviru ove cjeline biti razmatrano jeste i sprečavanje zločina iz mržnje (Đurić i Mraljević Nišavić, 2013). Harmonizacija prava sa pravom EU predstavlja proces u kojem se nacionalni propisi „usklađuju sa ciljevima propisanim u aktima EU" (Direkcija za evropske integracije BiH [DEI BiH], 2005, s. 57). Glavni instrumenti harmonizacije su direktive s obzirom da se one preuzimaju u nacionalno zakonodavstvo i time se nacionalno pravo hamonizira sa pravom EU. Pravo EU predstavlja „korpus primarnog i sekundarnog prava i judikature Evropskog suda, uključujući i sve sporazume država članica i međunarodne sporazume koje su zaključile države članice i Unija, odnosno svojevremene Zajednice, a koji su vezani za okolnosti djelovanja Unije, odnosno za ostvarenje njenih ciljeva" (Misita, 2014, s. 89).

Pravo EU je vrlo siromašno u oblasti zločina iz mržnje. Radi se naime o jednoj direktivi[6], okvirnoj odluci[7] i dva politička dokumenta: rezoluciji i zaključcima. Dva relevantna legislativna dokumenta su: Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 23. novembra 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma

[3] Prva država Zapadnog Balkana koja je potpisala Sporazum je bila Makedonija, 9. aprila 2001. godine. Potom je to uradila Albanija, 12. juna 2006. godine. Crna Gora je potpisala Sporazum 15. oktobra 2007, a Srbija 29. aprila 2008. godine. Bosna i Hercegovina je potpisala Sporazum 16. juna 2008. godine. Posljednja država koja potpisala Sporazum je Kosovo, 27. oktobra 2015. godine.

[4] Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Bivše jugoslavenske republike Makedonije i evropskih zajednica. *Službeni vesnik Republike Makedonije,* 29/2001 i 122/2007, čl. 68, st. 3. Zakon br. 9590 o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Albanije, s jedne strane i Evropskih zajednica i njihovih država članica, s druge strane, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 87/14.8.2015. str. 2955, čl. 70, st. 2. Zakon o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, s jedne strane i Republike Crne Gore, s druge strane. *Službeni list Crne Gore*, 7/07, čl. 72, st. 2. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između BiH i EU. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine – Međunarodni ugovori*, 10/08, čl. 70, st. 2. Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, s jedne strane, i Republike Srbije, s druge strane. *Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori,* 83/2008, čl. 72, st. 2. Zakon br. 05/l-069 o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Kosovo s jedne strane, i Evropske unije i Evropske zajednice za atomsku energiju, s druge strane. *Službene novine Republike Kosovo*, br. 34 od 1.12.2015., čl. 74, st. 2.

[5] Pregovori zapravo predstavlju usaglašavanje prava zemlje kandidata sa pravom EU.

[6] Direktiva obavezuje u pogledu rezultata koji se njome žele postići. Implementacija same direktive je obavezna, a način i sredstva implementacije su izbor države.

[7] Okvirna odluka se koristi s ciljem približavanja zakona država članica EU. Odluka je obavezujuća samo glede krajnjeg rezultata koji se želi postići. Države su slobodne u izboru forme i načina ostvarivanja rezultata.

i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima [Okvirna odluka][8] i Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/22/PUP [Direktiva o pravima žrtava].[9] Evropska komisija [EK] je 27. januara 2014. godine objavila prvi Izvještaj o provedbi Okvirne odluke Vijeća 2008/913/PUP o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima[10]. Dva politička dokumenta koja se odnose na oblast zločina iz mržnje su: Rezolucija o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje[11] Evropskog parlamenta, usvojena 14. marta 2013. godine, a Vijeće EU je donijelo Zaključke o borbi protiv zločina iz mržnje u EU od 5. i 6. decembra 2013. godine.[12] Skupina EU na visokoj razini za borbu protiv rasizama, ksenofobije i drugih oblika netolerancije, između ostalog se bavi i podsticanjem razmjene i širenjem najboljih praksi između nacionalnih vlada i konkretne rasprave o tome kako popuniti postojeće praznine te spriječiti i boriti se protiv zločina iz mržnje. U okviru Skupine djeluje posebna Podskupina o metodologiji bilježenja i sakupljanja podataka o zločinima iz mržnje. Najaktivnija institucija EU u borbi protiv zločina iz mržnje je Agencija EU za temeljna prava [FRA].[13]

Evropski parlament u svojoj rezoluciji o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje od 14. marta 2013. godine preuzeo je definiciju zločina iz mržnje od Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi [OSCE] kao „krivičnog djela iz predrasude, a koji se moraju suzbijati kroz krivično zakonodavstvo i posebne državne politike“ (Evropski parlament, 2013). Prema riječima bivšeg direktora FRA, Mortena Kjaeruma, „zločini iz mržnje stvaraju mentalitet nas i njih ... potkopavaju osnovna demokratska načela jednakosti i nediskriminacije...“

[8] Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 23. novembra 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima. *Službeni list Evropske unije*, L 328/55.

[9] Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/22/PUP. *Službeni list Evropske unije,* L 315/57.

[10] Evropska komisija (2014). *Izvještaj Komisije Evropskom parlamentu i Vijeću o provedbi Okvirne odluke Vijeća 2008/913/PUP o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima.* Dostupno na https://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwjontzv4rzOAhUFliwKHXjOCLAQFggzMAM&url=http%3A%2F%2Fwww.ipex.eu%2FIPEXL-WEB%2Fdossier%2Ffiles%2Fdownload%2F082dbcc54314a3a30143d97a1d0823b6.do&usg=AFQjCNE6pGpesFhiv3jC-6SXVw0UCWUEbA&sig2=jiEc16gxerR1BoESJarH2Q, preuzeto 06.06.2016.

[11] Evropski parlament (2013). *Rezolucija o borbi protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje.* Dostupno na http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2013-90, preuzeto 06.06.2016.

[12] Vijeće Evropske unije (2013). *Council conclusion on combating hate crimes in the European Union*. Dostupno na http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/139949.pdf, preuzeto 25. juna 2016.

[13] Agencija EU za temeljna prava je specijalizirana agencija Unije. Agencija pruža savjete državama članicama Unije te njenim institucijama glede prava iz Povelje o temeljnim pravima EU. Više informacija na internet stranici Agencije http://fra.europa.eu/hr, preuzeto 16.06.2016.

(Agencija EU za temeljna prava [FRA], 2012). Zločini iz mržnje su u suprotnosti sa utemeljujućim vrijednostima Unije: demokracijom i jednakosti. „Povelja Europske unije o temeljnim pravima zabranjuje diskriminaciju, obvezujući time države članice EU-a na borbu protiv zločina motiviranih rasizmom, ksenofobijom, vjerskom nesnošljivošću ili invaliditetom, seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom“ (FRA, 2012).

2. OKVIRNA ODLUKA O SUZBIJANJU ODREĐENIH OBLIKA I NAČINA IZRAŽAVANJA RASIZMA I KSENOFOBIJE KRIVIČNOPRAVNIM SREDSTVIMA

Sedam godina su trajali pregovori za donošenje Okvirne odluke. To dovoljno govori o osjetljivosti ovog pitanja i različitosti u njegovom reguliranju u zemljama članicama Unije. U svojoj preambuli Okvirna odluka preporučuje državama članicama da osiguraju da istraga i procesuiranje krivičnih djela koja uključuju rasizam i ksenofobiju ne ovisi o iskazima i prijavama žrtava, jer su žrtve „često posebno ranjive i nevoljko pristaju na pokretanje sudskog postupka“[14]. Najvažnija odredba za zločine iz mržnje je član 4. koji govori o rasističkim i ksenofobičnim motivima za učinjenje krivičnih djela. Tako se Okvirnom odlukom države obavezuju: a. da propišu da se rasistički i ksenfobični motivi uzimaju za otežavajuću okolnost krivičnog djela, tj. da konstituiraju kvalifikatorni oblik krivičnog djela ili alternativno b. da sudovi takvu motivaciju za počinjenje krivičnih djela uzimaju u obzir prilikom odmjeravanja kazne. Do 28. novembra 2010. godine, države članice EU bile su dužne da usklade svoje zakonodavstvo sa Okvirnom odlukom. Jedna od preporuka godišnje konferencije FRA “Combating hate crime in the EU” održane 2013. godine, jeste i da dođe do donošenja direktive koja bi zamijenila Okvirnu odluku te koja bi proširila osnove diskriminacije, tj. motive za počinjenje zločina iz mržnje, zaštićenim osnovama čl. 21. Povelje EU o temeljnim pravima (FRA, 2013).[15]

3. IZVJEŠTAJ EVROPSKE KOMISIJE O PROVEDBI OKVIRNE ODLUKE

Početkom 2014. godine, EK je objavila Izvještaj o provedbi Okvirne odluke. U Izvještaju se ističe da „zbog diskriminacijske prirode rasističkih i ksenofobičnih motiva i njihovog učinka na pojedince, skupine i društvo u cjelini, države članice moraju osigurati odgovarajuće otkrivanje i kažnjavanje rasističke i ksenofobične motivacije“ (Evropska komisija [EK], 2014, s. 6).

---

[14] Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 23. novembra 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima, *Službeni list Evropske unije*, L 328/55, preambula, t. 11.

[15] Prema tome nedostajući osnovi diskriminacije, a koji su sadržani u Povelji EU o temeljnim pravima su: spol, genetske osobine, jezik, uvjerenje, političko ili bilo kakvo drugo mišljenje, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje, invaliditet, dob i spolna orijentacija.

Izvještaj navodi da je 15 država članica EU[16] propisalo da se rasistički i ksenofobični motivi uzimaju za otežavajuću okolnost za sva krivična djela. Osam drugih država članica EU[17] propisuje da se rasistička i ksenofobička motivacija smatra otežavajućom okolnošću za samo pojedina krivična djela.[18] Tri države članice[19] su svojim krivičnim zakonima propisali da se ovakva motivacija može uzeti kao otežavajuća okolnost. Tri države članice[20] u svojim općim krivičnopravnim odredbama propisuju da se u obzir uzima motivacija počinitelja krivičnog djela. U svom izvještaju o provedbi Okvirne odluke, Estonija navodi otežavajuću okolnost u obliku drugih motiva, a Irska i Luksemburg navode da sudovi mogu uzeti u obzir rasističku ili ksenofobičnu motivaciju. Mađarska je dostavila samo evidentirane zločine iz mržnje, ali nije dostavila odgovarajuću sudsku praksu. U Holandiji postoje službene smjernice koje kažu da je potrebno uzeti u obzir rasističke motive.

Pokretanje istrage i krivičnog postupka bez prijave žrtve, tj. po službenoj dužnosti, je slučaj u državama članicama. Naime, tužitelj je dužan da pokrene krivični postupak ukoliko postoje dokazi da je učinjeno krivično djelo.

Komisija u Izvještaju preporučuje određene korake za jačanje provedbe Okvirne odluke. Komisija prije svega ističe pozitivne strane postojanja posebnih ureda i jedinica za borbu protiv zločina iz mržnje te dodatne edukacije i osposobljavanje policije, tužitelja i sudija u procesuiranju zločina iz mržnje. Također se naglašavaju pozitivne strane povezivanja državnih organa koji se bave zločinima iz mržnje i razmjene informacija među njima. Zbog činjenice da se zločini iz mržnje ne prijavljuju policiji,[21] Komisija navodi da je od „ključne važnosti za zaštitu žrtava ... brza provedba Direktive o žrtvama“ (EK, 2014, s. 9). Državama se preporučuje da sistematski prikupljaju i evidentiraju zločine iz mržnje u cilju ocjene nivoa procesuiranja i osuda te pouzdane prekogranične uporedbe. Komisija je stava da „javna osuda rasizma i ksenofobije od nadležnih državnih tijela, političkih stranaka i civilnog društva pridonosi priznavanju ozbiljnosti pojave i aktivnoj borbi protiv rasističkog i ksenofobnog govora i ponašanja“ (EK, 2014, s. 9).[22]

---

16 Češka, Danska, Grčka, Španija, Hrvatska, Italija, Kipar, Latvija, Litva, Malta, Austrija, Rumunija, Finska, Švedska i Slovačka.

17 Belgija, Bugarska, Njemačka, Francuska, Mađarska, Poljska, Portugal i Ujedinjeno Kraljevstvo.

18 Kao što su npr.: ubistvo, teške tjelesne povrede te druga krivična djela protiv osoba ili imovine.

19 Belgija, Njemačka i Ujedinjeno Kraljevstvo.

20 Portugal, Poljska i Slovenija.

21 Također: Agencija EU za temeljna prava. (2012). *Zločini iz mržnje u EU.* Dostupno na https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-factsheet_hatecrime_hr_final.pdf, preuzeto 16.06.2016.

22 Također: Janez Lenarčič, direktor ODIHR-a (Ureda OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava): “When leaders speak out against hate crimes, this sends a strong message of reassurance to affected communities.” Dostupno na http://fra.europa.eu/en/press-release/2014/political-leaders-have-central-role-play-countering-racism-and-hate-crime, preuzeto 20.06.2016.

4. MIŠLJENJE AGENCIJE EU ZA TEMELJNA PRAVA O OKVIRNOJ ODLUCI S POSEBNIM OSVRTOM NA PRAVA ŽRTAVA

Agencija EU za temeljna prava u svom mišljenju o Okvirnoj odluci protiv rasizma i ksenofobije – sa posebnim osvrtom na prava žrtava zločina,[23] preporučuje državama članicama Unije da policija, sud i tužilaštvo moraju prepoznati diskriminirajući motiv za počinjenje zločina i da motiv mora biti uzet u obzir prilikom određivanja kazne počiniocu zločina iz mržnje. Žrtva treba imati pravo na preispitivanje odluke o prekidu istrage te pravo žalbe na presudu u slučaju kada se tvrdi da sud nije uzeo u obzir diskriminirajući motiv za počinjenje zločina iz mržnje. Agencija u svojoj preporuci posebno ističe potrebu olakšavanja prijavljivanja zločina iz mržnje i ohrabrenja žrtve i svjedoka da prijave zločin iz mržnje. Shodno tome, neophodno je kod potencijalnih žrtava povećati razinu poznavanja njihovih prava te načina na koji mogu zatražiti pravnu pomoć i savjet. To podrazumijeva provođenje javnih kampanja u saradnji sa nevladinim sektorom, obuku za lica koja će doći u doticaj sa žrtvama zločina iz mržnje, a koja će im omogućiti da prepoznaju takav zločin, da razumiju prava žrtava, te da pomognu i odgovore na posebne zahtjeve pojedinačne žrtve i osiguraju najbolju moguću podršku i pomoć. Državama se preporučuje da zaštite žrtvu od ponovljene viktimizacije i zastrašivanja, te da uspostave posebne jedinice pri policiji koje bi se bavile zločinima iz mržnje. Države članice EU, zajedno sa Eurostatom[24], bi trebale na godišnjoj bazi sakupiti i objaviti podatke o zločinima iz mržnje. Minimum podataka koji bi trebali biti sakupljani i objavljeni su: broj zločina koje evidentiraju vlasti, broj osuđenih lica, motiv za počinjenje zločina, tj. predrasuda koja je dovela do zločina te kazne određene počiniteljima zločina (FRA, 2013, s. 25). Države trebaju provoditi anketu među žrtvama zločina iz mržnje. Ovu anketu bi posebno trebalo provoditi među ranjivim grupama: etničkim manjinama i imigrantima. Agencija na kraju preporučuje donošenje nacionalnih akcionih planova za borbu protiv zločina iz mržnje.

5. DIREKTIVA O PRAVIMA ŽRTAVA

Direktiva o pravima žrtava u pojedinim odredbama se eksplicitno referira na žrtve zločina iz mržnje. Žrtve zločina iz mržnje su u Direktivi prepoznate kao potencijalne žrtve „sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde“ počinitelja krivičnog djela. Shodno tome, potrebno je izvršiti procjenu moguće ponovljene viktimizacije kako bi se pružile zaštitne mjere žrtvama.[25]

---

[23] Agencija EU za temeljna prava (2013). *FRA Opinion on the Framework Decision on Racism and Xenophobia – with special attention to the rights of victims of crime*. Dostupno na https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-opinion-2-2013-framework-decision-racism-xenophobia_en.pdf, preuzeto 22.06.2016.

[24] Eurostat je statistički ured Evropskih zajednica čiji je zadatak prikupljanje, obrada i objavljivanje uporednih statističkih podataka na nivou EU.

[25] Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela, te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/22/PUP. *Službeni list Evropske unije,* L 315/57, preambula, t. 55.

Eksplicitno u članu 22. Direktiva navodi da pojedinačna procjena uzima posebno u obzir: lične karakteristike žrtve, vrstu ili prirodu krivičnog djela i okolnosti samog krivičnog djela. „U kontekstu pojedinačne procjene, posebna pažnja posvećuje se ... žrtvama koje su pretrpjele krivično djelo počinjeno zbog neke osobine osobe ili diskriminatornog motiva koji bi mogli biti naročito povezani s njihovim osobnim karakteristikama ...“[26] Procjena podrazumijeva proces koji se sastoji iz dva koraka: 1. utvrditi da li žrtva ima specifične potrebe zaštite zbog nekog od sljedećih kriterija: lične karakteristike žrtve, vrsta ili priroda zločina i veze između počinitelja i žrtve, te žrtva i okolnosti slučaja ako je potrebno, 2. kako bi se utvrdilo da li i koje posebne mjere zaštite je potrebno primijeniti (EK, 2013, s. 44). Na državama članicama Unije je da odrede koja tijela će vršiti individualnu procjenu i samu proceduru procjene. Uživanje prava zagarantovanih Direktivom ne smije biti uvjetovano državljanstvom ili nacionalnošću žrtve.[27] Ova odredba je izuzetno bitna, posebno za žrtve zločina iz mržnje, s obzirom da su izbjeglice i imigranti česte žrtve ovakvih zločina. Član 8., paragraf 3. Direktive obavezuje države da uspostave specijalističke službe za pružanje podrške žrtvama „zbog njihove lične ranjivosti ili posebnih okolnosti ili prirode zločina kao što su žrtve zločina iz mržnje“ (EK, 2013, s. 25). Pristup ovim službama bi trebao biti besplatan i ne bi smio biti uvjetovan činjenicom da li je žrtva prijavila zločin. Iako se direktno ne referira na žrtve zločina iz mržnje, relevantne su odredbe i o bliskoj saradnji države sa organizacijama civilnog društva koja rade sa žrtvama, posebno glede kampanja informisanja javnosti, obrazovanja i podizanja nivoa svijesti.[28] Također, bitne su odredbe o sistematskom prikupljanju statističkih podataka, uključujući barem broj i vrstu prijavljenih krivičnih djela, broj, dob i spol žrtava.[29] Države članice EU su obavezne da sistematski prikupljaju i upravljaju podacima dostavljenim od policije, suda, zdravstvenih i socijalnih organa, drugih nadležnih organa i nevladinih organizacija u bliskoj saradnji sa Eurostatom (EK, 2013, s. 50).

6. REZOLUCIJA EVROPSKOG PARLAMENTA O JAČANJU BORBE PROTIV RASIZMA, KSENOFOBIJE I ZLOČINA IZ MRŽNJE

Evropski parlament je 14. maja 2013. godine usvojio Rezoluciju o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje. Među motivima za donošenje rezolucije navodi se porast nasilja i zločina motivisanih rasizmom, ksenofobijom, anticiganizmom, antisemitizmom, vjerskom netrpeljivošću, seksualnom orijentacijom, rodnim identitetom, pripadnosti manjinskoj grupi ili na osnovu drugih osnova, te činjenicom da je svaka četvrta osoba iz manjinskih grupa iskusila rasno motivisane zločine. Parlament je također motiviran da donese Rezoluciju činjenicom da do 90% svih incidenata ili prijetnji usmjerenih ka

[26] Ibid, čl. 22, st. 3.

[27] Ibid, preambula, t. 10.

[28] Ibid, preambula, t. 62.

[29] Ibid, preambula, t. 64.

imigrantima ili pripadnicima etničkih manjina, ostanu neprijavljeni policiji.[30]

Rezolucija poziva EK, Vijeće i države članice na jačanje borbe protiv zločina iz mržnje i diskriminatornih stavova i ponašanja te na sveobuhvatnu strategiju za borbu protiv zločina iz mržnje, predrasuda, nasilja i diskriminacije. Posebna pažnja se posvećuje žrtvi, njenom poznavanju svojih prava, te podsticanju i ohrabrivanju prijavljivanja zločina iz mržnje kako bi se osigurala adekvatna zaštita za žrtve. Naglašava se važnost obrazovanja i obuke pravosudnih organa u pogledu provedbe zakona.

Države su pozvane da sveobuhvatno i pouzdano prikupljaju podatke o zločinima iz mržnje. Također, države bi trebale voditi evidenciju broja incidenata koje prijave građani i onih koje vlasti zabilježe ex officio, zatim broja osuđujućih presuda, izrečenih kazni, te koji su to motivi doveli do zločina iz mržnje. Također, države članice bi trebale provoditi istraživanja o prirodi i obimu neprijavljenih zločina, iskustvu žrtava u komunikaciji sa policijom i o razlozima za neprijavljivanje zločina. Državama se preporučuje vođenje kampanje za podizanje svijesti o zločinima iz mržnje kako među žrtvama tako i među državnim organima. Rezolucija također poziva na uspostavljanje mehanizama koji će učiniti zločine iz mržnje vidljivijim u EU, osiguravajući tako da zločini iz mržnje budu evidentirani i efikasno istraženi, a počinioci procesuirani i kažnjeni, te da se žrtvama nudi odgovarajuća pomoć, zaštita i naknada štete da bi se tako potakle na prijavljivanje incidenata.

7. ZAKLJUČCI VIJEĆA O BORBI PROTIV ZLOČINA IZ MRŽNJE U EVROPSKOJ UNIJI

Zaključci[31] Vijeća Evropske unije o borbi protiv zločina iz mržnje u EU od 5. i 6. decembra 2013. godine, naglašavaju potrebu efektivnog i sistematskog prikupljanja pouzdanih i uporedivih podataka o zločinima iz mržnje, uključujući, koliko god je to moguće, broj takvih zločina prijavljenih vlastima i onih koje vlasti evidentiraju, broj osuđujućih presuda, potom diskriminirajući motiv zločina, i u konačnici, kaznu dosuđenu počiniocima zločina iz mržnje. Posebna pažnja se posvećuje žrtvama, tj. potrebi obuke osoblja koje dolazi u kontakt sa žrtvama zločina iz mržnje kako bi se povećala njihova svijest o potrebama žrtava te kako bi se odnosili prema žrtvama s poštovanjem i na profesionalan način; a sve u svemu u cilju olakšavanja prijavljivanja ovakvih zločina. Zaključci pozivaju države članice da osiguraju brzu i efikasnu istragu i procesuiranje zločina iz mržnje i da se motiv za počinjenje zločina uzima u obzir prilikom provođenja istrage. Ovdje bi trebalo naznačiti da su sve države EU članice Vijeća Evrope. Evropski sud za ljudska prava

[30] Rezolucija se referiše na izvještaj Agencije EU za temeljna prava. (2012). *Revealing the dark figure of unreportred hate crime in the EU.* Dostupno na https://fra.europa.eu/sites/default/files/media_memo_hate_crime_en_3.pdf, preuzeto 21.06.2016.

[31] Zaključci Vijeća EU se usvajaju tokom svakog sastanka Vijeća. Zaključcima se utvrđuju posebna pitanja od važnosti za Uniju, te se predstavljaju određene mjere koje treba poduzeti, te ciljevi za ostvariti.

je u svojoj praksi istakao da „kad istražuju izgrede nasilja, državne vlasti imaju dodatnu dužnost poduzeti razumne korake kako bi raskrinkale svaki rasistički motiv i utvrdile jesu li u tim događajima mogle ulogu odigrati etnička mržnja ili predrasude.“[32] Sud je također istakao da „postupati prema rasno motiviranom nasilju i brutalnosti jednako kao u predmetima koji nemaju rasne konotacije, značilo bi ne vidjeti specifičnu narav tih djela koja su osobito destruktivna u odnosu na temeljna prava.“[33] U slučaju neistraživanja rasističkih motiva, država riskira da bude proglašena krivom zbog kršenja člana 14. (zabrana diskriminacije) Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda [Evropska konvencija]. Pozitivna obaveza je države iz člana 2. (pravo na život) i člana 3. (zabrana mučenja) Evropske konvencije da efikasno istraži rasističke motive u cilju osiguranja povjerenja manjina u sposobnost države da ih zaštiti od rasističkog nasilja.[34]

Države bi trebale poduzeti odgovarajuće mjere da olakšaju prijavljivanje zločina iz mržnje, pruže podršku odgovarajućim nevladinim organizacijama koje rade u oblasti zločina iz mržnje, te poduzmu mjere za izgradnju povjerenja žrtve u policiju i druge državne organe. Zaključcima se također preporučuje prikupljanje i objavljivanje sveobuhvatnih i uporedivih podatka o zločinima iz mržnje, u što većoj mjeri u kojoj je to moguće, i to: broj takvih incidenata koje prijave građani i evidentiraju vlasti; broj osuđujućih presuda i motiv iza tih zločina i kazne izrečene počiniteljima. Žrtvama zločina iz mržnje bi trebala biti pružena pomoć, zaštita i podrška. Države bi trebale da promovišu obuku za praktičare koji dolaze u dodir sa žrtvama zločina iz mržnje, te na taj način omoguće efikasnu zaštitu žrtvama (Vijeće Evropske unije, 2013).

8. PRVI GODIŠNJI KOLOKVIJ EVROPSKE KOMISIJE O TEMELJNIM PRAVIMA I SKUPINA EVROPSKE UNIJE NA VISOKOJ RAZINI ZA BORBU PROTIV RASIZMA, KSENOFOBIJE I DRUGIH OBLIKA NETOLERANCIJE

Od 1. do 2. oktobra 2015. godine, u organizaciji EK, održan je prvi Godišnji kolokvij o temeljnim pravima u EU. Tema kolokvija je bila: „Tolerancija i poštovanje: prevencija i suzbijanje antisemitizma i mržnje prema muslimanima u Evropi.“ Jedna od ključnih mjera utvrđenih tokom kolokvija je „provedba ... novih pravila EU-a u pogledu zaštite prava žrtava zločina, te unaprijeđenje evidentiranja i prikupljanja podataka o zločinima iz mržnje“ (EK, 2015, s. 3). Pored nužne provedbe Okvirne odluke, ističe se potreba potpunog prijenosa i učinkovite provedbe Direktive o pravima žrtava. Glede zločina iz mržnje, naglašene su tri stvari: prva se odnosi na motiv, koji se mora „bolje istražiti i evidentirati“, kako bi se osigurao „primjeren krivični progon i kažnjavanje.“ (EK, 2015, s. 6). To će

[32] Šečić protiv Hrvatske, br. 40116/02, 31. maj 2007; § 66, *Nachova i drugi protiv Bugarske,* br. 43577/98 43579/98, 6. juli 2005., § 160, *Angelova i Iliev protiv Bugarske*, br. 55523/00, 26. juli 2007, § 115.

[33] Šečić protiv Hrvatske, br. 40116/02, 31. maj 2007, § 6, Ibid, Ibid.

[34] *Angelova i Iliev protiv Bugarske*, br. 55523/00, 26. juli 2007, § 116.

se desiti jedino ukoliko državni organi budu za to osposobljeni. Druga stvar su žrtve. Državni organi trebaju osigurati bolju podršku i komunikaciju sa žrtvama, u cilju efikasne reakcije na zločine iz mržnje. U kontekstu neprijavljivanja zločina, istaknuto je da do toga dolazi usljed činjenice da žrtve ne vjeruju u spremnost državnih organa da istraže i sankcioniraju ovakve zločine, te zato što se boje dodatne viktimizacije i toga da će se javno govoriti o tim zločinima. Također se naglašava potreba bolje informisanosti žrtve o njihovim pravima. Treća stvar se odnosi na prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje. „Pouzdani i usporedivi podaci ključni su za tačnu analizu kretanja i za stvaranje politika temeljenih na dokazima kako bi se te pojave spriječile" (EK, 2015, s. 6). Ključne preporuke za rješavanje ovih problema su sljedeće: provođenje posebnih projekata sa svrhom bolje provedbe zakonodavstva o rasizmu i ksenofobiji te osposobljavanje sudija, tužitelja i policije. EK je zadužena da sastavi smjernice za države članice Unije o najboljim praksama kako bi doprinijela učinkovitijoj provedbi prava EU o suzbijanju zločina iz mržnje. Naglašeno je da EK treba pomno pratiti provedbu prava EU glede prava žrtava i u slučaju kršenja prava EU, pokrenuti postupak zbog toga. Državama je preporučeno da u saradnji sa nevladinim sektorom rade na pitanju neprijavljivanja zločina iz mržnje, žrtvinog razumijevanja njenih prava, te jačanju povjerenja žrtava u državne organe i olakšavanje prijavljivanja ovakvih zločina. Agencija EU za temeljna prava je zadužena da pomogne državama članicama Unije glede najbolje metodologije sakupljanja i obrade podataka o zločinima iz mržnje.

Odlukom Kolokvija je Radna skupina članica EU za Okvirnu odluku o rasizmu i ksenofobiji transformirana u Skupinu EU na visokoj razini za borbu protiv rasizma, ksenofobije i drugih oblika netolerancije. Skupina je inauguralni sastanak imala 14. juna 2016. godine. Skupina se sastaje dva do tri puta godišnje u Briselu. Mandat i ciljevi Skupine, između ostalog, podrazumijevaju razvoj konkretnih politika i alata, te izgradnju kapaciteta u cilju poboljšanja prevencije i borbe protiv rasizma, ksenofobije i drugih oblika netoleracije u državama članicama Unije. Kao izričiti primjeri se navode: bolje raskrinkavanje predrasude kao motiva za počinjenje zločina, osiguranje efikasne istrage i krivičnog gonjenja, osiguranje primjerenih sankcija, zaštita žrtava, pitanje neprijavljivanja zločina, jačanje povjerenja žrtava u državne organe te izgradnja kulture različitosti u organima za provođenje zakona i suzbijanje diskriminirajućih i rasističkih stavova. Drugi cilj se tiče olakšavanja razmjene i širenja najboljih praksi, uključujući i podržavanje EK smjernica sa najboljim praksama i praćenje njihove realizacije. Posebna pažnja u trećem cilju se posvećuje zločinima iz mržnje spram ljudi sa poteškoćama u razvoju (EK, 2015).

U okviru Skupine djeluju dvoje podskupine: Podskupina za metodologiju evidentiranja i prikupljanja podataka o zločinima iz mržnje i Podskupina za suzbijanje govora mržnje na internetu. Prvi sastanak Podskupine za metodologiju evidentiranja i prikupljanja podataka o zločinima iz mržnje je održan u Beču, od 18. do 19. oktobra 2016. godine. Podaci o zaključcima sastanka još nisu dostupni na internet stranici EK.

9. AGENCIJA EVROPSKE UNIJE ZA TEMELJNA PRAVA

Agencija u svom dokumentu „Zločini iz mržnje u EU“[35] navodi da EU mora učiniti zločine iz mržnje vidljivijim javnosti. Razočaravajući su podaci da u vezi sa prikupljanjem podataka o zločinima iz mržnje, samo osam država prikuplja podatke o zločinima počinjenim zbog seksualne orijentacije, a četiri prikupljaju podatke o zločinima motiviranim činjenicom da su žrtve Romi (FRA, 2011). Agencija preporučuje Uniji i državama članicama da usvoje zakone koji će obavezati države članice da prikupljaju i objavljuju statističke podatke o zločinima iz mržnje. Ti podaci bi trebali sadržavati minimalno sljedeće informacije: broj incidenata koji su bili prijavljeni, broj incidenata koje je zabilježila vlast, broj osuđujućih presuda, motiv zločina iz mržnje i dosuđene kazne. Prikupljeni podaci bi se trebali analizirati iz dvije perspektive: u odnosu na počinitelja zločina iz mržnje u odnosu na njihov spol, dob i druge varijable kako bi se razumjeli takvi zločini, i u odnosu na žrtvu. Takva analiza se prije svega odnosi na prirodu i opseg neprijavljenih zločina, iskustva žrtava zločina iz mržnje u komunikaciji sa nadležnim državnim organima, razlozi za neprijavljivanje zločina, te svijest žrtava o svojim pravima. Države bi također trebale propisati oštrije kazne za zločin iz mržnje. Prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje je bitno kako bi:

„a. zločini iz mržnje bili vidljiviji u EU,
b. žrtve zločina iz mržnje imale priliku tražiti naknadu štete od počinitelja,
c. se osiguralo da države članice EU-a djelotvorno odgovore na zločine iz mržnje kao na zloupotrebu temeljnih prava“ (FRA, 2012).

Agencija EU za temeljna prava je uspostavila Radnu grupu za unapređenje prijavljivanja i evidentiranja zločina iz mržnje u EU temeljem Zaključaka Vijeća za borbu protiv zločina iz mržnje u EU od 5. i 6. decembra 2013. godine. Naime, od Agencije je traženo da olakša razmjenu dobrih praksi i pruži pomoć državi članici EU na njen zahtjev u razvijanju efikasnih metoda u prijavljivanju i sakupljanju podataka o zločinima iz mržnje. Radna grupa je uspostavljena u novembru 2014. godine u Rimu.

U decembru 2013. godine, Agencija je organizovala konferenciju na temu: „Borba protiv zločina iz mržnje u EU“. U svojim zaključcima, između ostalog, učesnici Konferencije preporučuju državama članicama Unije sljedeće (FRA, 2013): glede policije, da policajci provodeći istragu uvijek istraže predrasudu kao motiv za krivično djelo kada god postoje indikatori za postojanje takvog motiva; da se uspostave specijalizovane jedinice koje bi se bavile zločinima iz mržnje; da postoje posebni policijski službenici za saradnju sa manjinama; da se provede posebna obuka za policajce kako bi razumjeli i prepoznali zločine iz mržnje, te da se poveća prisustvo policije u lokalnim zajednicama kako bi se izgradilo povjerenje među žrtvama i njihovim porodicama, s jedne strane, i policije, s druge strane. Države bi trebale uspostaviti sistem koji će omogućiti žrtvama i svjedocima

[35] Agencija EU za temeljna prava (2012). *Zločini iz mržnje u EU.* Dostupno na https: //fra. europa. eu/sites/default/files/fra-factsheet_hatecrime_hr_final.pdf, preuzeto 16.06.2016.

zločina iz mržnje da prijave zločine na bilo koji način, uključujući policiji, online, posredstvom nevladine organizacije ili mobilne aplikacije. Posebna pažnja u Zaključcima je data informisanju žrtava o njihovim pravima. Također, potrebno je uspostaviti namjensku i specijaliziranu podršku žrtvama zločina iz mržnje. Država bi trebala osigurati da žrtva ne vidi počinitelja krivičnog djela u sudnici.[36] Posebna specijalizirana jedinica za zločine iz mržnje bi trebala biti uspostavljena i u tužilaštvu. Države bi trebale donijeti nacionalne akcione planove za borbu protiv zločina iz mržnje i uspostaviti monitoring zločina iz mržnje. Učesnici Konferencije ukazuju na potrebu prikupljanja podataka o zločinima iz mržnje. Tako bi se trebali objavljivati podaci o broju prijavljenih zločina policiji i broj onih proslijeđenih tužilaštvu. Javni tužitelj treba objavljivati podatke o broju optužnica i broju optuženih lica, a sud mora objavljivati podatke o broju osuđujućih i oslobađajućih presuda i broju osuđenih i oslobođenih lica. Sudovi također moraju objavljiti podatke o slučajevima zločina iz mržnje; njihove presude moraju biti javne a u njima moraju naglasiti koja je predrasuda bila motiv za počinjenje zločina, te dosuđenu kaznu.

10. ZAKLJUČAK

U zaključku ovog dijela rada, možemo istaći sljedeće značajke prava EU glede zločina iz mržnje: najprije rasistički i ksenofobični motiv za počinjenje krivičnog djela mora biti propisan krivičnim zakonodavstvom za otežavajuću okolnost radnje krivičnog djela čime bi to krivično djelo dobilo svoj kvalifikovani oblik ili pak da obavežu sudove da ovakve motive uzimaju u obzir prilikom odmjeravanja kazne. Za počinjena krivična djela iz mržnje, istraga se treba pokrenuti po službenoj dužnosti. Istraga bi trebala biti brza i efikasna, a policija bi trebala istražiti motiv uvijek kada postoji indikator da je on postojao prilikom počinjenja krivičnog djela.

Državama se preporučuje da uspostave posebne, osposobljene i obrazovane urede i jedinice u policiji i tužilaštvu za borbu protiv zločina iz mržnje. Posebna pažnja se treba posvetiti edukaciji lica koja dolaze u kontakt sa žrtvom krivičnog djela, a posebno u odnosu na sljedeće: kako prepoznati krivično djelo iz mržnje, kako odgovoriti i pomoći pojedinačnoj žrtvi krivičnog djela i pružiti joj podršku.

Države moraju sistematski prikupljati podatke o zločinima iz mržnje. Podaci o zločinima iz mržnje bi trebali biti objavljeni i dostupni javnosti. Podaci koji se moraju prikupljati se odnose na: broj zločina iz mržnje, te broj, dob i spol žrtve. Podaci koji bi se također trebali prikupljati su: broj prijavljenih incidenata, broj incidenate koje su evidentirale vlasti, broj osuđujućih presuda, broj oslobađajućih presuda, izrečene sankcije i motivi za zločin. Također bi se trebali prikupljati i sljedeći podaci: broj proslijeđenih prijava tužilaštvu, broj podignutih optužnica i optuženih lica te broj oslobođenih i osuđenih lica. Prikupljeni podaci bi se trebali analizirati u odnosu na počinitelja krivičnog djela iz mržnje s obzirom

[36] Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/22/PUP. *Službeni list Evropske unije,* L 315/57, čl. 19, st. 1.

na počiniteljev spol, dob i druge okolnosti neophodne da se razumije zločin iz mržnje. Prikupljeni podaci bi se također trebali analizirati u odnosu na žrtvu. Ta analiza treba se odnositi na prirodu i opseg neprijavljenih zločina, iskustva žrtve u komunikaciji sa državnim organima, razlozi za neprijavljivanje, te svijest žrtve o njenim pravima. Državama se preporučuje da sarađuju sa Eurostatom prilikom prikupljanja i objavljivanja ovih podataka.

Jedan dio propisa EU se odnosi i na žrtvu zločina iz mržnje. Tako, države moraju implementirati Direktivu o pravima žrtava. Države ne smiju uvjetovati uživanje prava iz Direktive nacionalnošću ili državljanstvom žrtve. Države moraju izvršiti procjenu ponovljene viktimizacije žrtve zločina iz mržnje i shodno tome pružiti mjere zaštite žrtvi. Ta procjena mora uzeti u obzir: ličnost žrtve, vrstu ili prirodu krivičnog djela, te okolnosti krivičnog djela. Države moraju djelovati u cilju povećanja svijesti žrtava o njihovima pravima i pravnoj pomoći. Države moraju uspostaviti posebne specijalističke službe za pružanje podrške žrtvama zločina iz mržnje. Državama se preporučuje da ohrabruju prijavljivanje krivičnog djela iz mržnje. Žrtvama bi se trebalo omogućiti da prijave zločin iz mržnje na bilo koji način, uključujući online putem ili posredstvom mobilne aplikacije. Državama se preporučuje da osiguraju žrtvama pravo da traže preispitivanje odluke o prekidu istrage i pravo na žalbu ukoliko žrtva tvrdi da sud nije uzeo u obzir motiv za počinjenje krivičnog djela. Žrtva bi trebala biti u mogućnosti tražiti naknadu štete od počinitelja zločina iz mržnje.

U konačnici, državama se preporučuje da donesu i provedu nacionalne akcione planove i politike u borbi protiv zločina iz mržnje.

11. PRAVO BOSNE I HERCEGOVINE (BIH)

Krivična djela iz mržnje u postkonfliktnoj državi, kao što je BiH, predstavljaju jednu od najveći prijetnji stabilnosti i sigurnosti samog društva. Zbog toga postoji goruća potreba efikasne prevencije i borbe protiv zločina iz mržnje. S obzirom na ustavne nadležnosti, u BiH su na snazi Krivični zakon [KZ] Bosne i Hercegovine[37], Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine [FBiH][38], Krivični zakon Republike Srpske [RS][39] i Krivični zakon Brčko distrikta BiH [BD BiH][40]. Krivični zakon BiH ne sadrži odredbe o zločinima iz mržnje. To je zbog toga što zakon u svom posebnom dijelu ne sadrži krivična djela za koja se veže mržnja, tj. diskriminirajući motiv za njihovo počinjenje. Izmjenama i dopunama KZ BD BiH[41] i RS[42] iz 2010.

[37] Krivični zakon BiH. *Službeni glasnik BiH*, 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15 i 40/15.

[38] Krivični zakon FbiH. *Službene novine FBiH*, 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14 i 46/16.

[39] Krivični zakon RS. *Službeni glasnik RS*, 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13.

[40] Krivični zakon BD BiH. *Službeni glasnik BD BiH*, 33/13.

[41] Zakon o izmjenama i dopunama KZ BD BiH. *Službeni glasnik BD BiH,* 21/10.

[42] Zakon o izmjenama i dopunama KZ RS. *Službeni glasnik RS,* 73/10.

godine, definisana je mržnja u opštem dijelu krivičnih zakona kao motiv za izvršenje krivičnog djela, potom su uvedeni kvalifikovani oblici krivičnih djela počinjenih iz mržnje, te je u opštim pravilima o odmjeravanju kazne propisano da je mržnja otežavajuća okolnost za ona krivična djela za koja nije propisana kao okolnost koja osnovnom obliku krivčnog djela daje kvalifikatorni oblik. Izmjenama i dopunama KZ RS-a iz 2013.[43] godine se umjesto definicije mržnje, definiše krivično djelo počinjeno iz mržnje te se smanjuje broj zaštićenih karakteristika[44]. Šest godina je trebalo FBiH da reguliše zločine iz mržnje. Izmjenama i dopunama KZ FBiH[45] iz 2016. godine se definisalo krivično djelo počinjeno iz mržnje, te uveli kvalifikatorni oblici krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Potrebno je istaći ulogu Koalicije za borbu protiv govora mržnje i zločina iz mržnje[46], osnovane 2013. godine, u zagovaranju izmjena i dopuna krivičnih zakona u BiH u cilju integracije odredaba o zločinima iz mržnje (Vasić, 2015).[47]

Krivični zakoni BD BiH i RS u općim pravilima za odmjeravanje kazne propisuju mržnju za otežavajuću okolnost, osim ako mržnje nije već predviđena za kvalifikatornu okolnost krivičnog djela.[48] Istu odredbu sadrži i KZ FBiH, s tim da se nalazi u članu 2. gdje su definicije norme, stavu 11. koji definiše krivično djelo iz mržnje.

Krivični zakon BD BiH definiše mržnju, a KZ RS i FBiH krivično djelo iz mržnje. Krivični zakon BD BiH definiše mržnju kao „pobudu za izvršenje krivičnog djela, propisanog ovim zakonom, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina.“[49] Entitetska zakonodavstva definišu krivično djelo iz mržnje kao svako krivično djelo počinjeno (upotpunosti ili djelomično)[50] zbog rase, nacionalne ili etničke pripadnosti/porijekla, boje kože, vjerskog uvjerenja, jezika, spola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta.[51] U FBiH zaštićena je

[43] Zakon o izmjenama i dopunama KZ RS. *Službeni glasnik RS,* 67/13.

[44] U odnosu na izmjene i dopune iz 2010. godine, izostavljene su sljedeće zaštićene karakteristike: pismo, političko ili durgo uvjerenje, socijalno porijeklo, društveni položaj, dob, druge osobine, a dodat je rodni identitet.

[45] Zakon o izmjenama i dopunama KZ FbiH. *Službene novine FBiH,* 46/16.

[46] Više o Koaliciji dostupno na http://www.diskriminacija.ba/koalicija-za-borbu-protiv-govora-mr%C5%BEnje-i-zlo%C4%8Dina-iz-mr%C5%BEnje, preuzeto 01.06.2016.

[47] Pored Koalicija, u oblasti zločina iz mržnje aktivnosti provode i: Sarajevski otvoreni centar, Međureligijsko vijeće BiH, Centar za društvena istraživanja Analitika, *Civil Rights Defenders*, Asocijacija za demokratske incijative i Incijativa mladih za ljudska prava BiH.

[48] KZ BD BiH, čl. 49, st. 2.; KZ RS čl. 37, st. 3.

[49] KZ BD BiH, čl. 2, st. 37.

[50] Samo KZ RS.

[51] KZ RS, čl. 147, st. 25.; KZ FBiH, čl. 2, st.11.

karakteristika i invaliditet a u RS-u i zdravstveni status. Za sljedeća krivična djela, mržnja je propisana kao kvalifikatorna okolnost: ubistvo[52]/teško ubistvo,[53] teška tjelesna povreda,[54] silovanje,[55] oštećenje tuđe stvari,[56] teška krađa,[57] razbojnička krađa,[58] razbojništvo.[59] Posljednje krivično djelo gdje je mržnja propisana kao kvalifikatorna okolnost u BD BiH je teška krivična djela protiv opšte sigurnosti,[60] a u RS je to izazivanje opšte opasnosti.[61] Shodno prikazanom, možemo reći da je pravo BiH harmonizirano sa članom 4 Okvirne odluke.

Glede položaja žrtve zločina iz mržnje u krivičnom postupku, zakoni o krivičnom postupku [ZKP] u BiH[62] propisuju pravo oštećenog da postavi imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku, do okončanja glavnog pretresa.[63] Zahtjev se podnosi tužitelju, odnosnu sudu. Ukoliko pak sud ne odluči o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku, oštećeni ga može ostvariti u parničnom postupku[64]. Prijava zločina iz mržnje se vrši usmeno i pismeno. Može se izvršiti telefonski.[65] Potrebno je dopuniti ZKP kako bi se omogućilo prijavljivanje krivičnog djela posredstvom mobilne aplikacije i time ohrabrilo i olakšalo prijavljivanje zločina iz mržnje. Žrtva zločina iz mržnje ima pravo podnijeti pritužbu zbog neprovođenja istrage, te zbog naredbe o obustavi istrage. Pritužba se podnosi u roku od osam dana uredu tužioca od donošenja naredbe.[66] Oštećeni također može izjaviti žalbu na presudu sudu.[67] Međutim, njegova žalba se može samo odnositi na odluku o troškovima krivičnog postupka i odluku o imovinskopravnom zahtjevu.[68] Zakone o krivičnom postuku u BiH je potrebno izmijeniti i dopuniti kako bi se integrirale odredbe o procjeni ponovljene viktimizacije žrtve i uspostavljanja zaštitnih mjera. Pored potpune

52 Ibid. čl. 163, st. 2, t. 3; Ibid, čl. 166, st. 2, t. c.

53 KZ RS, čl. 149, st. 1, t. 2.

54 KZ BD BiH, čl. 169, st. 4.; KZ FBiH, čl. 172, st. 4.; KZ RS, čl. 156, st. 2.

55 Ibid, čl. 200, st. 4.; Ibid, čl. 203, st. 4.; Ibid, čl. 193, st. 2.

56 Ibid, čl. 287, st. 3.; Ibid, čl. 293, st. 3.; Ibid, čl. 249, st. 3.

57 KZ BD BiH, čl. 281, st. 1, t. 5.; KZ RS, čl. 232, st. 7.

58 Ibid, čl. 282, st. 2; Ibid, čl. 234, st. 2.

59 Ibid, čl. 283, st. 2; Ibid, čl. 233, st. 2.

60 KZ BD BiH, čl. 322, st. 1.

61 KZ RS, čl. 402, st. 5.

62 Zakon o krivičnom postupku FbiH. *Službene novine FBiH,* 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13 i 59/14; Zakon o krivičnom postupku RS. *Službeni glasnik RS*, 53/12; Zakon o krivičnom postupku BD BiH. *Službeni glasnik BD BiH,* 33/13.

63 ZKP BD BiH, čl. 194, st. 1; ZKP RS, čl. 104, st. 1; ZKP FBiH, čl. 208, st. 1.

64 Prema dostupnim informacijama Misije OSCE-a u BiH, samo su u dva predmeta dosuđene kompenzacije žrtvi zločina iz mržnje i to u Brčko distriktu BiH. Misija OSCE-a u BiH (2012). *Analiza incidenata motiviranih predrasudama u Bosni i Hercegovini sa preporukama*. Dostupno na http://www.osce.org/bs/bih/107256?download=true, preuzeto 14.06.2016, s. 40.

65 ZKP BD BiH, čl. 215, st. 1-2.; ZKP RS, čl. 223, st. 1-2.; ZKP FBiH, čl. 230, st. 1-2.

66 Ibid, čl. 216, st. 4.; 224, st. 2; Ibid, čl. 232, st. 2; Ibid, čl. 224, st. 4; Ibid, čl. 231, st. 4. i 239, st. 2.

67 Ibid, čl. 293, st. 1.; Ibid, čl. 307, st. 1.; Ibid, čl. 308, st. 1.

68 Ibid, čl. 293, st. 5.; Ibid, čl. 224, st. 1.; Ibid, čl. 231, st. 1.

implementacije Direktive o pravima žrtve u nacionalno zakonodavstvo, BiH treba uspostaviti besplatne službe za podršku žrtvama zločina iz mržnje. U BiH podršku pruža nevladina organizacija Sarajevski otvoreni centar [SOC], koji pruža samo pravnu pomoć LGBT osobama - žrtvama zločina iz mržnje. Misija OSCE-a u BiH je jedina organizacija koja je objavila brošuru o pravima žrtava krivičnog djela: „Žrtva ste ili svjedok krivičnog djela? Upoznajte se sa vašim pravima i obavezama.“[69] Do sada (august 2016. godine) nije bilo nijedne javne kampanje ili drugog djelovanja države u cilju povećanja svijesti žrtve o njenim pravima.

Naredbu o provođenju istrage o krivičnom djelu iz mržnje donosi tužitelj kada postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo.[70] Prema tome, pokretanje i vođenje istrage ne ovisi od prijave i iskaza žrtve. Da bi istraga bila brža i efikasnije, neophodno je izraditi protokol kojim bi se propisala saradnja policije i pravosudnih organa pri procesuiranju krivičnih djela iz mržnje (Incijativa za monitoring evropskih integracija BiH, 2016, s. 31).[71] O tome koliko je važno da policija uvijek kada postoji indikator da je postojao diskriminirajući motiv prilikom počinjenja krivičnog djela svjedoči i da većina tužitelja, ukoliko im u policijskim izvještajima nije naznačena predrasuda kao motiv, tretiraju djelo kao obično krivično djelo (Kuči, 2013, s. 3). U teoriji i praksi je razvijen spektar različitih kriterija temeljem kojih se može prepoznati predrasuda kao motiv za počinjenje krivičnog djela, ali oni nisu sadržani ni definirani u zvaničnim dokumentima koji se odnosi na provođenje istrage (Kuči, 2013, s. 3). Shodno tome, potrebno je donijeti jedinstvenu listu pokazatelja za prepoznavanje zločina iz mržnje. S druge strane, također je potrebno raditi na senzibiliziranju i edukaciji policajaca kako bi prilikom prijavljivanja prepoznali predrasudu i istražili motiv priliko m provođenja istrage.

Nažalost, policija i pravosuđe u BiH „i dalje ne prikupljaju sistematski informacije o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje ...“ (Incijativa za monitoring evropskih integracija BiH, 2016, s. 31). Ovo je i zamjerka EU.[72] Misija OSCE-a u BiH je jedina organizacija koja prikuplja podatke o incidentima iz mržnje. Naime, u maju 2013. godine pokrenut je Monitor mržnje.[73] „Monitor mržnje je mjesečni grafički prikaz podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje kojima raspolaže

---

69 Misija OSCE-a u BiH (2013). Žrtva ste ili svjedok krivičnog djela? Upoznajte se sa vašim pravima i obavezama. Dostupno na http://www.osce.org/hr/bih/118883?download=true, preuzeto 16.06.2016.

70 ZKP BD BiH, čl. 216, st. 1; ZKP RS, čl. 232, st 2 čl. 224, st. 4; ZKP FBiH, čl. 231, st. 4 i 239, st. 2.

71 Također: Vasić, V. (2015). *Regulisanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Krivičnom zakonu Federacije BiH*. Dostupno na http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/HRP_BOS_hate-crime.pdf, preuzeto 12.06.2016, s. 18.

72 „Ne vrši se sistematsko prikupljanje informacija o zločinima počinjenim iz mržnje, niti se takve informacije prate.“ Evropska komisija (2015) *Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine za 2015. godinu.* Dostupno na http://europa.ba/wp-content/uploads/2015/11/Izvjestaj-za-BiH-za-2015-godinu.pdf, preuzeto 01.6.2016., s. 25.

73 Misija OSCE-a u BiH (2016). *Monitor mržnje.*
Dostupno na http://www.osce.org/bs/node/221111?page=4, preuzeto 02.062016.

Misija OSCE-a u BiH."[74] Podaci koji se nalaze u Monitoru su dobijeni temeljem saradnje sa policijom, tužilaštvom i sa oko 100 nevladinih organizacija u BiH. Misija svaki mjesec objavljuje Monitor koji sadrži sljedeće podatke: broj incidenata iz mržnje i broj reakcija na incidente iz mržnje. Potom se prikazuju podaci o vrstama incidenata i vrstama reakcije[75]. Monitor također izdvaja i navodi jednu reakciju na incident iz mržnje u posljednjem mjesecu u cilju isticanja pozitivne prakse.[76] Misija je s tim u vezi podržala osnivanje mreže nevladinih organizacija u cilju osude zločina iz mržnje neposredno po njihovom počinjenju.[77] Monitor mržnje također prikazuje na geografskoj karti mjesta u BiH gdje su se desili incidenti i gdje su bile reakcije na incidente. Treća sekcija monitora mržnje jeste prevencija. Prevencija može biti posredstvom aktivnosti lokalnih koalicija protiv mržnje te postojeće lokalne strategije za prevenciju mržnje. Posljednja sekcija se odnosi na karakteristike žrtve. Monitor mržnje navodi sljedeće karakteristike: etnička pripadnost/vjera, spolna orijentacija i drugo[78]. Monitor mržnje također pruža i sljedeće podatke: grafički prikaz broja počinjenih incidenata od januara tekuće godine.[79] Monitor također prikazuje odnos ukupnog broj reakcija i incidenata sa samo jednom reakcijom.[80]. Monitor pruža podatke koji se odnose na procesuiranje incidenata iz mržnje.[81] U ovoj oblasti BiH nije ispunila svoje obaveze na putu ka Evropskoj uniji. Potrebno je donijeti zakon koji će urediti prikupljanje i obradu podataka o zločinima iz mržnje. Zakonom je potrebno odrediti koji se podaci prikupljaju, kako se analiziraju, objavljuju i koriste, te obaveze državnih institucija i nadležnosti u ovom procesu.

Nijedan nivo vlasti u BiH nije usvojio, niti je planirano usvajanje strategije ili nacionalnih planova u borbi i prevenciji zločina iz mržnje. Međutim, Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma[82] se dijelom odnosi na zločin iz mržnje. Strategija ističe da u njenom preventivnom smislu, ona

---

74 Ibid.

75 „Reakcija na incident ili krivično djelo počinjeno iz mržnje podrazumijeva neposrednu reakciju (osudu djela od organa vlasti ili građana) i dugoročne preventivne mjere (projekte ili politike)." Ibid.

76 Ibid.

77 Tako je 22. novembra 2013. pokrenuta internet platforma Supergrađani/Supergrađanke. Više informacija dostupno na http://supergradjani.ba/, preuzeto 14.06.2016. U Monitoru mržnje za juni 2016. godine navedena je reakcija policije Brčko distrikta BiH koja je uklonila uvredljive grafite u vidu svastike, krsta i ocvila te riječi Nazi Brčko. (Misija OSCE-a u BiH (2016). *Monitor mržnje – juni 2016.* Dostupno na http://www.osce.org/bs/bih/257821?download=true, preuzeto 03.06.2016.).

78 U Monitoru mržnje nije naznačeno, odnosno definisano, što podrazumijeva pojam „drugo".

79 U januaru je bilo 8, u februaru 6, u martu 18, u aprilu 11, u maju 13, a u junu 12 incidenata. Ibid.

80 Do jula 2016. godine bilo je 36 rekacija, a 24 incidenata iz mržnje je imalo samo jednu reakciju. Ibid.

81 Zaključno sa junom 2016. godine, bilo je 8 postupaka u toku, te nije bilo oslobađajućih ili osuđujućih presuda u ovakvim predmetima. Ibid.

82 Strategija je usvojena na 14. sjednici Vijeća ministara BiH, 8. jula 2015. godine. Vijeće ministara BiH. (2015). *Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma.* Dostupno na http://www.vijeceministara.gov.ba/akti/prijedlozi_zakona/default.aspx?id=20286&langTag=bs-BA, preuzeto 10.06.2016.

podrazumijeva podršku i aktivnu uključenost društvene zajednice, a posebno mladih, u suzbijanju zločina iz mržnje. Vizija Strategije jeste: „Stvoriti okvir i dati podršku razvoju pokretačkih mehanizama kojim bi se u cilju prevencije zločina iz mržnje... uspostavio adekvatan odgovor usmjeren ka pozitivnom komuniciranju i djelovanju“ (Vijeće ministara BiH, 2015). Prvi podcilj Strategije jeste prevencija zločina iz mržnje. Posebne preventivne mjere bi se trebale odnositi na suzbijanje zloupotrebe interneta i društvenih mreža radi poticanja na zločine iz mržnje. Jedna od preventivnih mjera koje se tiču zločina iz mržnje jeste podrška akademskoj zajednici prilikom istraživanja istih, a radi uočavanja ključnih problema i razvoja preventivnih mjera. Strategija propisuje kao konkretnu mjeru u polju istrage – jačanje i ubrzavanje istrage, te odgovarajuće sankcije za počinitelje zločina iz mržnje, posebno onog koji je vjerski ili nacionalno motiviran. Također se preporučuje edukacija sudija, tužitelja i policajaca u vođenju istrage. Na kraju, Strategija propisuje obavezu usvajanja akcionih planova na svim nivoima vlasti BiH, sukladno njihovim ovlastima, a u roku od 60 dana od usvajanja Strategije. Vijeće ministara je usvojilo Akcijski plan za provedbu Strategije BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma (2015-2020.)[83]

Tužitelji su istakli nedostatak edukacije o zločinima iz mržnje, kako njih, tako i stručnih saradnika, kao jedan od najvećih problema u procesuiranju zločina iz mržnje (Kuči, 2013, s. 5). Edukacija policijskih službenika, sudija i tužitelja o zločinima iz mržnje nažalost najviše zavisi od nevladinih i međunarodnih organizacija (Incijativa za monitoring evropskih integracija, 2016, s. 31). Ministarstvo sigurnosti BiH je u 2008. godini potpisalo Memorandum o razumijevanju sa Uredom OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava [ODIHR]. BiH je potom postavila nacionalnu kontakt osobu za krivična djela počinjena iz mržnje koja djeluje u okviru Ministarstva sigurnosti BiH. Memorandumom je Ministarstvo preuzelo obavezu „da će provesti niz aktivnosti koje će poboljšati rekacije policije na krivična djela počinjena iz mržnje na cijeloj teritoriji BiH“ (Misija OSCE-a u BiH, 2012, s. 48). Prvi seminar na ovu temu je bio održan od 23. do 27. marta 2009. godine, u organizaciji Ministarstva sigurnosti BiH i ODIHR-a („Uspješno proveden Program obuke“, 2009). Osim ove obuke, vrlo je malo urađeno na ovom polju (Misija OSCE-a u BiH, 2012, s. 48). Najveći broj edukacija je realizovao SOC u saradnji sa Misijom OSCE-a u BiH.[84] U 2016. godini, SOC planira realizaciju projekta „train

[83] Vijeće ministara BiH (2015). *Akcijski plan za provedbu Strategije za prevenciju i borbu protiv terorizma.* Dostupno na https://www.parlament.ba/sadrzaj/ostali_akti/izvjestaji/default.aspx?id=61179&langTag=bs-BA&pril=b, preuzeto 05.06.2016. Prevencija i borba protiv zločina iz mržnje je također i dio Akcijskog plana.

[84] U 2014. godini, SOC je započeo edukaciju policijskih službenika u FBiH. Sarajevski otvoreni centar od 2015. godine provodi dvogodišnji projekat „Borba protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje u BiH“. Projekat se sastoji od programa obuke i edukacije o zločinima iz mržnje. Tokom 2015. godine je „educiran 151 policijski službenik/ca iz svih kantona o tome kako adekvatno reagovati na krivična djela počinjena iz mržnje“. (Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH (2016). *Alternativni izvještaj za BiH 2016. o napretku u evropskim integracijama.* Dostupno na http://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2016/07/hrp_alternativni-izvjestaj_bos_12.07.2016.-web.pdf, preuzeto 01.06.2016, s. 31).

the trainer“ (edukacija budućih edukatora) kako bi policijski službenici koji prođu tu obuku mogli obrazovati i prenijeti znanje svojim kolegama. Zaključno sa aprilom 2016. godine, šest kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova je istaklo svoju saglasnost da edukacija o zločinima iz mržnje bude uvrštena u program stručnog osposobljavanja, usavršavanja i trajne obuke policijskih službenika („Policija u FBiH odlučna“, 2016). Četiri sarajevske gradske policijske uprave imaju kontakt osobe za rad sa LGBT populacijom („MUP Kantona Sarajevo odredio“, 2014).

Centar za edukaciju sudija i tužitelja [CEST] FBiH edukaciju o zločinima iz mržnje započeo je 2012. godine. Centar za edukaciju sudija i tužitelja RS je prvi seminar iz zločina iz mržnje imao 2014. godine. U 2015. godini je održan prvi zajednički seminar CEST-a FBiH i RS i Pravosudne komisije BD BiH na temu zločina iz mržnje, a uz podšrku Misije OSCE-a u BiH. U tekućoj godini, kao zajednička aktivnost CEST-a FBiH i RS i Pravosudne komisije BD BiH, bit će realizovan seminar na temu: „Krivična djela počinjena iz mržnje.“ [85] Seminar traje jedan dan, a bit će realizovan tri puta tokom godine[86]. Okupit će oko 80 učesnika.

Potrebno je uključiti „obavezno obrazovanje o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u nastavne planove policijskih akademija RS i FBiH, te u stalne i specijalističke programe obuke policajaca/ki, tužitelja/ki i sudija/sutkinja“ (Incijativa za monitoring evropskih integracija BiH, 2016, s. 18). Preporučuje se uključivanje obrazovanja o zločinima iz mržnje u nastavne planove i programe prava, kriminalistike, sigurnosti i programe obuke policijskih uprava (Sarajevski otvoreni centar, 2016, s. 25).[87] Nažalost, nijedna policijska uprava, ministarstvo unutrašnjih poslova ili tužiteljstvo ne posjeduju posebne urede i jedinice za borbu protiv zločina iz mržnje. Samoj edukaciji, koju provode CEST FBiH i RS i Pravosudna komisija BD BiH, te SOC, potrebno je dodati obrazovanje o samoj žrtvi zločina iz mržnje, pristupu žrtvi i pomoći i podršci žrtvi.

12. PRAVO REPUBLIKE SRBIJE (RS)

Zločin iz mržnje prepoznat je u okviru krivičnog zakonodavstva RS 2012. godine, kada je zakonodavac u okviru čl. 54a Krivičnog zakonika RS propisao

[85] Teme seminara u 2016. godini su:
- Šta je krivično djelo počinjeno iz mržnje?
- Zašto se krivičnim djelom počinjenim iz mržnje treba baviti na drugačiji način u odnosu na druga krivična djela?
- Kako prepoznati krivično djelo počinjeno iz mržnje?
- Odgovor institucije za primjenu zakona i rad pravosuđa
- Reakcija lokalnih vlasti
- Međunarodni i regionalni standardi

[86] Jedan seminar je održan u Banjaluci, 21. juna 2016. godine. Ostali će se održati u Sarajevu, 21. septembra 2016., 3. novembra 2016. i 1. decembra 2016. godine i u Zenici 26. oktobra 2016. godine.

[87] Također: Vasić, V. (2015). *Regulisanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Krivičnom zakonu Federacije BiH.* Dostupno na http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/HRP_BOS_hate-crime.pdf, preuzeto 12.06.2016, s. 18.

da će djela učinjena iz mržnje biti strože sankcionirana. Zakon navodi kako će zločinom iz mržnje smatrati djelo ako je učinjeno iz pobude vezane uz sljedeće svojstvo žrtve: pripadnost rasi i vjeroispovijesti, nacionalnoj ili etničkoj grupi, polu, seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetetu lica. Odredba zakona ima za cilj na odgovarajući način kazniti lice koje je povrijedilo nekoga samo zato što ne može prihvatiti određenu različitost, ali i preventivno djelovati u pogledu činjenja takvih djela u budućnosti.[88] Ova odredba uvedena je u zakonodavstvo kako bi se bolje zaštitile manjinske grupe, a sve nakon dugogodišnjh inicijativa Komiteta pravnika za ljudska prava [YUCOM] i Gej strejt alijanse [GSA]. Prije izmjena KZ-a postojale su slične okolnosti u okviru zakonodavstva, no sigurnosne službe i pravosuđe nisu se na odgovarajući i efikasan način bavile ovim pitanjima zbog čega su žrtve često bile suočavane sa strahom u svim fazama postupka: od prijave učinioca, istrage, nezainteresiranih medija, neadekvatnog izvještavanja pa do konačne odluke suda, pri čemu nije postojala nikakva institucionalna podrška žrtvama. Ovim izmjenama stvoreni su preduvjeti za navedeno, iako je uvidom u podatke Ministarstva pravde [MP] i Ministarstva unutrašnjih poslova [MUP] konstatirano kako Srbija nema specijalističke službe za pružanje podrške žrtvama zločina iz mržnje.[89]

U pogledu prava oštećenog ZKP RS ne izdvaja posebno oštećenog u predmetima zločina iz mržnje. U okviru čl. 58, st. 2. ZKP-a dato je pravo oštećenom za postavljanje imovinskopravnog zahtjeva te predlaganje mjera za njegovo osiguranje.[90] U skladu s odredbama ZKP-a istraga se pokreće po službenoj dužnosti, odnosno nije potreban iskaz ili prijava žrtve u predmetnom postupku. Također, oštećeni ima pravo zatražiti preispitivanje odluke o prekidu istrage, odnosno uložiti prigovor u skladu s članom 51. ZKP-a. Oštećeni krivičnog djela nema pravo na žalbu u slučaju nerazmatranja motiva za počinjenje krivičnog djela, kako to zahtjevaju standardi EU.

Kada je riječ o sistemskom prikupljanju podataka i njihovoj obradi u skladu s preporukama EU, mišljenja smo da Srbija zadovoljava sve propisane parametre što je vidljivo iz podataka u okviru Izvještaja o zločinima iz mržnje OSCE-a iz 2014. godine.[91] Podaci su dostupni javnosti u okviru stranica Tužilaštva, koje ujedno i prikuplja podatke te dostavlja OSCE-u. Značajnu ulogu u pogledu prikupljanja podataka, ali i podrške žrtvama ima nevladin sektor.[92]

---

[88] Krivični zakonik Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije,* 85/05, 88/05 - ispravka, 107/05 - ispravka, 72/09 , 111/09 , 121/12 i 104/13.

[89] Konstatirano provjerom službenih stranica ministarstava: Ministarstvo unutrašnjih poslova (http://www.mup.gov.rs/), Ministarstvo pravde (http://www.mpravde.gov.rs/), na dan 8. august 2016.

[90] Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije,* 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

[91] Više podataka, kao i cjelokupan Izvještaj dostupan na: http://hatecrime.osce.org/serbia, preuzeto 08.08.2016.

[92] Više podataka u: Stjelja I., i Viguier C. (2014). *Civilno društvo protiv zločina iz mržnje*. Dostupno na http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2015/02/zlocin-iz-mrznje-brosura-2.pdf, preuzeto 08.08.2016.

U pogledu direktne implementacije Direktive o pravima žrtva zločina iz mržnje nema podataka.

U okviru službenih stranica MP i MUP-a nigdje nije navedeno da policija ili tužiteljstvo posjeduju specijalizirane urede za borbu protiv zločina iz mržnje. U okviru Višeg javnog tužilaštva u Beogradu postoji Ured za podršku svjedocima i žrtvama zločina iz mržnje, koji je organiziran uz podršku ambasade Velike Britanije.

Donošenje Akcionog plana za suzbijanje zločina iz mržnje, ali i usklađivanja legislative sa standardima EU predviđeno je u okviru konačnog nacrta Akcionog plana za Poglavlje 23 iz aprila 2016. godine.[93] U okviru prvog Izvještaja o provođenju Akcionog plana za Poglavlje 23 navedeno je kako je postignut pomak u pogledu edukacije sudija, tužioca i policijskih službenika, odnosno kako je u organizaciji Pravosudne akademije održano šest seminara o zločinima iz mržnje. Naznačeno je kako su predstavnici nadležnih institucija održali dva sastanka s predstavnicima nevladinog sektora, a vezano uz uspostavu mehanizama za borbu protiv zločina iz mržnje u Republici Srbiji.[94]

Shodno svemu navedenom, mišljenja smo da je legislativa Republike Srbije djelomično usklađena s propisima EU.

13. PRAVO REPUBLIKE CRNE GORE (CG)

Krivični zakonik CG u okviru čl. 42a navodi kako će se činjenje krivičnog djela iz mržnje uzimati kao posebna, otežavajuća okolnost prilikom odmjeravanja kazne. Zakon u okviru predmetnog člana 42a navodi kako će se krivično djelo smatrati krivičnim djelom iz mržnje ukoliko je učinjeno zbog pripadnosti rasi, vjeroispovjesti, nacionalnoj ili etničkoj grupi, zbog spola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, osim ako to nije propisano kao obilježje osnovnog ili težeg oblika krivičnog djela.[95] Takav izuzetak, odnosno kvalificirani oblik Zakonik je predvidio npr. kod krivičnog djela: ugrožavanje sigurnosti (čl. 168, st. 2. KZ CG).

Iako postoji zakonsko uporište za sankcioniranje krivičnih djela iz mržnje, iz Centra za građansko obrazovanje [CGO] Crne Gore u više navrata naglašavali su kako su ove odredbe nedovoljne, te kako je neophodno posebnim izmjenama i dopunama regulirati sankcioniranje zločina iz mržnje, odnosno raditi na što većoj

---

[93] Vlada Republike Srbije (2016). *Konačni nacrt Akcionog plana za Poglavlje 23*. Dostupno na http://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023.pdf, preuzeto 13.08.2016, s. 308.

[94] Republika Srbija – Savet za sprovođenje Akcionog plana za Poglavlje 23. (2016). *Prvi izvještaj o sprovođenju Akcionog plana za Poglavlje 23 – aktivnosti koje dospevaju zaključno s II kvartalom 2016. g.* Dostupno na http://www.mpravde.gov.rs/files/Izve%C5%A1taj%20br.%201-2-2016%20o%20sprovo%C4%91enju%20Akcionog%20plana%20za%20Poglavlje%2023.pdf, preuzeto 13.08.2016.

[95] Krivični zakonik Crne Gore. *Službeni list Republike Crne Gore*, 70/2003, 13/2004, 47/2006 i *Službeni list Republike Crne Gore* 40/2008, 25/2010,32/2011, 64/2011 – drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015 42/2015 i 58/2015 - drugi zakon.

primjeni tih odredaba u praksi crnogorskih sudova („CGO: Oštrije sankcionisati“, 2013). Shodno tome, 2012. godine je četrnaest nevladinih organizacija u CG uputilo inicijativu Vladi CG gdje traže da se u okviru predmetnog člana koji regulira zločine iz mržnje uvrste i drugi kriteriji koji u praksi često predstavljaju motiv za činjenje ovih krivičnih djela. Uz zakonom navedena svojstva, oni predlažu da se uvrste i zdravstveno stanje, invaliditet, boja kože, političko ili drugo uvjerenje, jezik, obrazovanje, imovno stanje, kcionog plana postoje određeni planovi neophodnih izmjena, a sve s ciljem usklađivanja nacionalnih propisa s propisima EU. Navedene su neophodne izmjene i dopune KZ-a, u skladu s odredabama Okvirne odluke, Konvencije o eliminisanju svih oblika nasilja nad ženama i opservacija ODIHR-a. Cilj nove odredbe čl. 42a jeste da se osigura strože kažnjavanje, a time i pojačana krivičnopravna zaštita u odnosu na pojedine posebno ranjive društvene grupe čiji su pripadnici žrtve različitih krivičnih djela koja se vrše iz mržnje zbog te pripadnosti.[96]

Kako smo već naglasili, kod zločina iz mržnje vođenje istrage ne ovisi od prijave žrtve. Naglašavamo i kako čl. 24 stav 1. KZ CG propisuje da „ko drugog sa umišljajem podstrekne da učini krivično djelo pa krivično djelo bude i učinjeno ili pokušano, kaznit će se kao da ga je sam izvršio“.

Shodno svemu navedenom, mišljenja smo da legislativa Crne Gore u svom najvećem dijelu nije usklađena s propisima EU.

15. PRAVO REPUBLIKE MAKEDONIJE

Krivični zakon Makedonije[97] kada govori o otežavajućim okolnostima, u okviru čl. 39, st. 5. navodi kako će sud prilikom određivanja kazne, posebno uzeti u obzir je li krivično djelo počinjeno protiv osobe ili skupine osoba ili imovine, izravno ili neizravno, zbog njegovog/njezinog spola, rase, boje kože, pripadnosti marginaliziranoj skupini, etničkog porijekla, jezika, državljanstva, socijalnog porijekla, vjeroispovijesti ili vjerskih uvjerenja, drugih uvjerenja, obrazovanja, političkih uvjerenja, privatnog ili društvenog statusa, mentalnog ili tjelesnog oštećenja, dobi, obiteljskog i bračnog statusa, imovinskog statusa, zdravstvenog stanja.

U okviru čl. 144, st. 4. navodi se da ko pomoću informacijskog sustava bude prijetio da će počiniti kazneno djelo koje podliježe propisanom kaznom zatvora od pet godina ili težom kaznom protiv osobe zbog pripadnosti određenom spolu, rasi, boje kože, marginaliziranoj grupi, etničke pripadnosti, jezika, državljanstva, socijalnog podrijetla, vjeroispovijesti ili vjerskog uvjerenja, drugih uvjerenja, obrazovanja, političke pripadnosti, osobnog ili društvenog statusa, mentalnog

[96] Vlada Crne Gore (2013). *Akcioni plan Vlade Crne Gore za Poglavlje 23 – Pravosuđe i temeljna prava*. Dostupno na www.gov.me, preuzeto 11.08.2016, s. 262.

[97] Krivični zakonik Makedonije. *Službeni vesnik Republike Makedonije*, 37/96; Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika. *Službeni vesnik Republike Makedonije*, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7 /08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/2013, 02/14.

ili tjelesnog oštećenja, dobi, obiteljskog ili bračnog statusa, imovinskog statusa, zdravstvenog stanja, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.

U pogledu prava oštećenog, ZKP Makedonije[98] ne izdvaja posebno oštećenog u predmetima zločina iz mržnje. U okviru čl. 110, st. 2. dato je pravo oštećenom za postavljanje imovinskopravnog zahtjeva. Navodi se da sud presudom kojom se optuženi oglašava krivim, odlučuje o imovinskopravnom zahtjevu djelimično ili u cjelini. Također, sud ima mogućnost i da ne odlučuje o imovinskopravnom zahtjevu ako bi se time odugovlačio postupak, a ukoliko u toku postupka dođe do situacije da ne postoji dovoljna osnova za potpuno ili djelimično presuđivanje imovinskopravnog zahtjeva, za ostatak tog zahtjeva može donijeti dopunsku presudu. Posebno se izdavaja okviru čl. 110, st. 3 kako oštećeni ima mogućnost u nekim predmetima naknadu štete zahtjevati kod osiguravajućeg društva kod kojeg optuženi/osuđeni ima policu osiguranja. U skladu s odredbama ZKP-a istraga se pokreće po službenoj dužnosti, odnosno nije potreban iskaz ili prijava žrtve u predmetnom postupku. Oštećeni nema pravo na preispitivanje prekida istrage i nepodizanja optužnice, ali u skladu s čl. 57 može preuzeti krivično gonjenje ostajanjem pri trenutnoj ili podizanjem nove optužnice. Oštećeni krivičnog djela nema pravo na žalbu u slučaju nerazmatranja motiva za počinjenje krivičnog djela, kako to zahtjevaju standardi EU.

Kada je riječ o prikupljanju podataka u okviru Izvještaja o zločinima iz mržnje OSCE-a iz 2014. godine, vidljivo je da postoje podaci od nekoliko desetina zločina iz mržnje, ali postoji i napomena kako ODIHR primjećuje da Makedonija ne prikuplja podatke i statistike o zločinima iz mržnje.[99]

U pogledu direktne implementacije Direktive o pravima žrtava zločina iz mržnje nema podataka.

Pregledom službenih stranica MP i MUP-a nismo naišli na podatke o bilo kojoj vrsti edukacije policije, sudija i tužitelja o zločinima iz mržnje.

Također, nigdje nije navedeno da policija ili tužiteljstvo posjeduju specijalizirane urede za borbu protiv zločina iz mržnje.

Analizirajući predmetne parametre, naišli smo na Izvještaje Helsinškog komiteta za ljudska prava u okviru kojeg napominju kako se u Makedoniji prikrivaju i ne procesuiraju zločini iz mržnje („Helsinški odbor: U Makednoniji“, 2013). Makedonija nema nikakve akcione planove vezane uz suzbijanje zločina iz mržnje.

Shodno svemu navedenom, mišljenja smo da legislativa Makedonije u svom najvećem dijelu nije usklađena s propisima EU.

---

98 Zakon o krivičnom postupku Makedonije. *Službeni vesnik Republike Makedonije* br. 150/10; originalni naslov: Zakon za krivičnata postapka.

99 Više podataka, kao i cjelokupan Izvještaj dostupan na http://hatecrime.osce.org/former-yugoslav-republic-macedonia, preuzeto 09.08. 2016.

16. PRAVO REPUBLIKE ALBANIJE

Krivični zakon Albanije[100] do posljednjih izmjena i dopuna nije sadržavao odredbe koje obrađuju zločine iz mržnje ili rasističke i druge motive počinitelja, a koje bi sudovi trebali uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost prilikom određivanja kazne. Evropska komisija protiv rasizma i netoleracije [ECRI] u svom trećem Izvještaju o Albaniji navodi kako su albanske vlasti tvrdile kako su odredbe koje bi regulirale zločine iz mržnje problematične za albanski pravni sustav.[101]

Posljednjim Izmjenama i dopunama KZ-a iz 2013. godine, u okviru člana 50, stav 1, navodi se kako će kao otežavajuća okolnost prilikom odmjeravanja kazne biti uzeto učinjenje djela zbog motiva koji se odnose na: spol; rasu; boju kože; etničku pripadnost; jezik; rodni identitet; seksualnu orijentaciju; politička, vjerska ili filozofska uvjerenja; zdrastveno stanje; genetsku predispoziciju ili invalidnost. Nadalje u okviru čl. 265. uvršten je zločin iz mržnje protiv spolne orijentacije i rodnog identiteta u rangu s prekršajima protiv spola, rase, etničke pripadnosti, vjerskih uvjerenja i tako dalje.

U pogledu prava oštećenog, ZKP Albanije[102] ne izdvaja posebno oštećenog u predmetima zločina iz mržnje. U okviru čl. 61. dato je pravo oštećenom za postavljanje imovinskopravnog zahtjeva, a sve u pogledu štete nastale izvršenjem krivičnog djela. Napominjemo kako se i u skladu s odredbama ZKP-a istraga pokreće po službenoj dužnosti, odnosno nije potreban iskaz ili prijava žrtve u predmetnom postupku. Oštećeni ima pravo zatražiti preispitivanje odluke o prekidu istrage, odnosno uložiti žalbu u skladu s čl. 329. Oštećeni krivičnog djela nema pravo na žalbu u slučaju nerazmatranja motiva za počinjenje krivičnog djela, kako to zahtjevaju standardi EU.

Albanija ne vrši sistematsko prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje. ODIHR u okviru Izvještaja iz 2014. godine navodi kako Albanija nije pravovremeno dostavila informacije i statistike o zločinima iz mržnje.[103]

U pogledu direktne implementacije Direktive o pravima žrtva zločina iz mržnje nema podataka.

---

[100] Krivični zakonik Republike Albanije. *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 7895/1995., Izmjene i dopune Krivičnog zakonika Republike Albanije, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 7895/2013.

[101] European Commision against Racism and Intolerance. (2015). *ECRI report on Albania (fifth monitoring cycle).* Dostupno na https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Albania/ALB-CbC-V-2015-18-ENG.pdf, preuzeto 01.06.2016, str. 20-25.

[102] Zakon o krivičnom postupku Republike Albanije. *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 7905/1995., Izmjene i dopune Zakona o krivičnom postupku Republike Albanije. *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 7095/2013.

[103] Više podataka, kao i cjelokupan Izvještaj dostupan na http://hatecrime.osce.org/albania, preuzeto 09.08.2016.

Pregledom službenih stranica MP i MUP-a nismo naišli na podatke o bilo kojoj vrsti edukacije policije, sudija i tužitelja o zločinima iz mržnje. Ono što možemo napomenuti jeste kako je u julu 2015. godine, na inicijativu Ministarstva socijalne skrbi i mladih Albanije, održan najveći savjetodavni sastanak o LGBT pravima uz sudjelovanje mnoštva stručnjaka. U okviru sastanka je predložen određeni akcijski plan sprečavanja diskriminacije LGBT populacije u periodu 2015 – 2020. godine. Nadalje, Albanija preduzima određene korake u pripremi za prilagođavanje pravnoj stečevini EU. Postignut je određeni napredak, kao gore naznačeno uvrštavanje zločina iz mržnje u KZ.

Također, nigdje nije navedeno da policija ili tužiteljstvo posjeduju specijalizirane urede za borbu protiv zločina iz mržnje.

Albanija nema nikakve akcione planove vezane uz suzbijanje zločina iz mržnje. Shodno svemu navedenom, mišljenja smo da legislativa Republike Albanije u svom najvećem dijelu nije usklađena s propisima EU.

17. PRAVO REPUBLIKE KOSOVO

Krivični zakonik Republike Kosovo[104] u okviru čl. 74. (Opća pravila o povećanju ili smanjenju kazne) navodi kako će se prilikom odmjeravanja visine kazne uzeti, među ostalim, kao otežavajuća okolnost činjenica da je krivično djelo izvršeno nad licem, grupom lica, imovinom, zbog etničkog ili nacionalnog porijekla, državnosti, jezika, vjerske pripadnosti, nedostatka vjerske pripadnosti, boje, spola, seksualne orijentacije ili bliskosti s licima sa navedenim karakteristikama. Rasni, nacionalni ili vjerski motiv je kvalifikatorna okolnost teškog ubistva[105] i uništenja ili oštećenja imovine.[106]

U pogledu prava oštećenog ZKP Kosova[107] ne izdvaja posebno oštećenog u predmetima zločina iz mržnje. U okviru čl. 458. dato je pravo oštećenom za postavljanje imovinskopravnog zahtjeva, odnosno zahtjeva za naknadu štete, povrata stvari ili poništenja određenog pravnog posla. Istraga se pokreće po službenoj dužnosti, odnosno nije potreban iskaz ili prijava žrtve u predmetnom postupku. Oštećeni ima pravo da bude obaviješten o obustavi istrage kako bi, ukoliko želi, nastavio krivično gonjenje,[108] odnosno da bude obaviješten o povlačenju optužnice prije otvaranja glavnog pretresa i o tome da može nastaviti gonjenje.[109] Oštećeni

[104] Krivični zakonik Republike Kosovo. *Službeni list Republike Kosovo*, br. 19 od 8.12.2012.

[105] KZ Republike Kosovo. čl. 179, st. 1.10.

[106] Ibid., čl. 333. st. 4. Pored navedenih predrasuda, kvalifikatorne okolnosti ovog krivičnog djela su i: jezik, nedostatak vjerskog uvjerenja, boja kože, spol, sekualna orijentacija ili bliskosti s licima sa navedenim karakteristikama.

[107] Zakonik o krivičnom postupku Republike Kosovo. *Službeni list Republike Kosovo,* br. 37 od 28.12.2012.

[108] ZKP Republike Kosovo, čl. 224, st. 2. i čl. 62, st. 1.

[109] Ibid., čl. 326, st. 1. i čl. 62, st. 1.

krivičnim djelom nema pravo na žalbu u slučaju nerazmatranja motiva za počinjenje krivičnog djela, kako to zahtjevaju standardi EU (Sijerčić-Čolić i Halilović, 2007).

Kosovo ne vrši sistematsko prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje. U ODIHR-ovom Izvještaju uopće se ne navodi Kosovo. Podaci koje se mogu pronaći o broju zločina iz mržnje na prostoru Kosova prikupila je Misija OSCE-a na Kosovu. Oni naglašavaju u svom Izvještaju kako su se na Kosovu samo u 2014. godini dogodila 542 etnički motivirana incidenta, te kako nema specijaliziranih službi koje bi prikupile precizno navedene podatke.[110] Misija OSCE-a je tokom 2012. godine vršila edukaciju kosovske policije, kako bi mogla samostalno identificirati zločin iz mržnje.

U pogledu direktne implementacije Direktive o pravima žrtva zločina iz mržnje nema podataka.

Pregledom službenih stranica MP i MUP-a nismo naišli na podatke o bilo kojoj vrsti edukacije policije, sudija i tužitelja o zločinima iz mržnje. Značajnu ulogu ima Misija OSCE-a, koja zbog specifičnosti u funkcioniranju Kosova prati rad policije, posebno u pogledu poštivanja ljudskih prava i prava zajednica, jača nivo informiranosti među sigurnosnim akterima o zabrinutosti vezanim za ljudska prava, kao što su: upotreba sile, sigurnosna pitanja, zaštita društveno ranjivih grupa i zločini iz mržnje. Također, nigdje nije navedeno da policija ili tužiteljstvo posjeduju specijalizirane urede za borbu protiv zločina iz mržnje.

Kosovo nema nikakve akcione planove vezane uz suzbijanje zločina iz mržnje.

Shodno svemu navedenom, mišljenja smo da legislativa Republike Kosovo u svom najvećem dijelu nije usklađena s propisima EU.

18. ZAKLJUČCI

1. U pravnom okviru svih država Zapadnog Balkana rasistički i ksenofobični motivi za počinjenje krivičnog djela propisani su krivičnim zakonodavstvom, dajući određenim krivičnim djelima kvalifikovani oblik ili pak obvezujući sudove da ovakve motive uzimaju u obzir prilikom odmjeravanja kazne. Prema tome, u ovom dijelu pravo je harmonizirano sa Okvirnom odlukom.
2. Iz zakona o krivičnom postupku država Zapadnog Balkana vidljivo je kako se istraga pokreće po službenoj dužnosti. No, s druge strane ni u jednom ZKP-u nije naznačeno kako bi istraga vezana uz zločine iz mržnje trebala biti brza i efikasna, odnosno kako bi policija trebala istražiti motiv uvijek kada postoji indikator da je kao takav postojao prilikom počinjenja zločina iz mržnje.

[110] Više o samom broju zločina iz mržnje vidljivo iz podataka Misije OSCE-a na Kosovu, dostupno na http://hatecrime.osce.org/country/none?year=2014, preuzeto 12.08.2016.

3. Neophodna je potpuna integracija Direktive o pravima žrtava u nacionalna zakonodavstva zemalja Zapadnog Balkana. To posebno uključuje i odredbe o procjeni ponovljene viktimizacije žrtve zločina iz mržnje, uspostavljanje posebnih specijalističkih službi za pružanje podrške žrtvama te olakšavanje prijavljivanja zločina, uključijući i online način. Besplatni centar za podršku žrtvama zločina iz mržnje postoji jedino u Srbiji, i to u okviru Višeg javnog tužilaštva u Beogradu.
4. U okviru svih država oštećenima se daje pravo da traže preispitivanje odluke o prekidu istrage ili nepodizanja optužnice, odnosno nastavka gonjenja podizanjem neposredne optužnice, kao što je to slučaj u Crnoj Gori, Makedoniji ili Kosovu.
5. U svim državama oštećeni ima pravo postaviti imovinskopravni zahtjev, odnosno tražiti naknadu štete od počinitelja zločina iz mržnje.
6. Zakone o krivičnom postupku je neopohodno dopuniti omogućujući žrtvi pravo žalbe na presudu, ukoliko tvrdi da sud nije uzeo u razmatranje motiv za počinjenje zločina iz mržnje.
7. Niti jedna od država nema posebne, osposobljene i obrazovane, urede i jedinice u policiji i tužilaštvu za borbu protiv zločina iz mržnje.
8. U pogledu edukacije o zločinima iz mržnje, Pravosudna akdemija RS, te centri za edukaciju sudija i tužitelja u BiH provode edukaciju sudija i tužitelja. Edukaciju u BiH i Kosovu provode i nevladine organizacije, odnosno Misija OSCE-a. Ciljna grupa ovih edukacija jesu policijski službenici. Nema podataka da su Crna Gora, Makedonija i Albanija provodile bilo kakve vrste edukacija lica koja dolaze u kontakt sa žrtvom krivičnog djela. Potrebno je institucionalizirati obuku policijskih službenika, sudija i tužitelja u cilju edukacije, boljeg razumijevanja i procesuiranja zločina iz mržnje. Posebno je obrazovanje neophodno za one koji dolaze u kontakt i rade sa žrtvama.
9. Samo Srbija sistematski prikuplja podatke o zločinima iz mržnje. Podatke prikuplja i Crna Gora, ali njihovi podaci nisu dostupni javnosti. BiH, Makedonija, Albanija i Kosovo ne vrše prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje. Potrebno je donijeti zakonski okvir koji će urediti sistematsko sakupljanje i obradu podataka o zločinima iz mržnje u svim zemljama Zapadnog Balkana.
10. U pogledu jačanja svijesti o zločinima iz mržnje najveću ulogu imaju organizacije civilnog društva. Države Zapadnog Balkana moraju kroz javne kampanje i u saradnji sa nevladinim orgnaizacijama podići nivo svijesti potencijalnih žrtava o njihovim pravima i o pravu na pravnu pomoć.
11. Srbija je u okviru Nacrta akcionog plana za Poglavlje 23 iz decembra 2014. godine donijela i Akcioni plan za suzbijanje zločina iz mržnje,

odnosno usklađivanje legislative sa standardima EU. Slična situacija je i s Crnom Gorom, koja je predvidjela donošenje Akcionog plana i neophodne izmjene još 2013. godine. BiH, Makedonija, Albanija i Kosovo nemaju akcione planove.

LITERATURA

- Agencija EU za temeljna prava (2011). *Making hate crimes visiable in the European Union: acknowledging victims' rights*. Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012_hate-crime.pdf.
- Agencija EU za temeljna prava (2012). *Dva nova FRA-ina izvještaja pokazuju da je zločin iz mržnje stvarnost u EU-u.* Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/hate_crime_is_a_reality_in_the_eu_two_new_fra_reports_show_hr.pdf.
- Agencija EU za temeljna prava (2012). *Revealing the dark figure of unreportred hate crime in the EU*. Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/media_memo_hate_crime_en_3.pdf.
- Agencija EU za temeljna prava (2012). *Zločini iz mržnje u Evropskoj uniji.* Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-factsheet_hatecrime_hr_final.pdf.
- Agencija EU za temeljna prava (2013). *FRA Opinion on the Framework Decision on Racism and Xenophobia – with special attention to the rights of victims of crime.* Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-opinion-2-2013-framework-decision-racism-xenophobia_en.pdf.
- Agencija EU za temeljna prava (2013). *Combating hate crimes in the EU.* Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/frc2013-conclusions.pdf.
- *Angelova i Iliev protiv Bugarske*, br. 55523/00, 26. juli 2007
- CGO: Oštrije sankcionisati zločin iz mržnje. (17. maj 2013). Preuzeto sa Informativni portal Analitika: http://portalanalitika.me/clanak/101375/cgo-ostrije-sankcionisati-zlocin-iz-mrznje.
- Direkcija za evropske integracije Bosne i Hercegovine (2005). *Priručnik za usklađivanje propisa BiH sa propisima EU*. Preuzeto sa Direkcija za evropske integracije Bosne i Hercegovine: http://www.dei.gov.ba/dei/dokumenti/uskladjivanje/default.aspx?id=3959&langTag=bs-BA.
- Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/22/PUP. *Službeni list Evropske unije,* L 315/57.
- Đurić, I., i Mraljević Nišavić, S. (2013). *Pregovaračka poglavlja 23 i 24: o čemu pregovaramo*. Preuzeto sa Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/publikacije/vodic_za_novinare.pdf.

- European Commision against Racism and Intolerance (2015). *ECRI report on Albania (fifth monitoring cycle)*. Preuzeto sa Council of Europe: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Albania/ALB-CbC-V-2015-18-ENG.pdf.
- Evropska komisija (2013). *DG JUSTICE GUIDANCE DOCUMENT related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA*. Preuzeto sa European Commission: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/victims/guidance_victims_rights_directive_en.pdf.
- Evropska komisija (2014). *Izvještaj Komisije Evropskom parlamentu i Vijeću provedbi Okvirne odluke Vijeća 2008/913/PUP o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima.* Preuzeto sa European Commission: https://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwjontzv4rzOAhUFliwKHXjOCLAQFggzMAM&url=http%3A%2F%2Fwww.ipex.eu%2FIPEXL-WEB%2Fdossier%2Ffiles%2Fdownload%2F082dbcc54314a3a30143d97a1d0823b6.do&usg=AFQjCNE6pGpesFhiv3jC-6SXVw0UCWUEbA&sig2=jiEc16gxerR-1BoESJarH2Q.
- Evropska komisija (2015). *A NEW EU HIGH LEVEL GROUP ON COMBATING RACISM, XENOPHOBIA AND OTHER FORMS OF INTOLERANCE.* Preuzeto sa European Commission: http://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupDetailDoc&id=23889&no=2.
- Evropska komisija (2015). *Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine za 2015. godinu.* Preuzeto sa European Commission: http://europa.ba/wp-content/uploads/2015/11/Izvjestaj-za-BiH-za-2015-godinu.pdf.
- Evropska komisija (2015). *Zajedničkim snagama protiv antisemitizma i mržnje prema muslimanima u EU-u: ishodi prvog godišnjeg kolokvija o temeljnim pravima* Preuzeto sa European Commission: http://ec.europa.eu/justice/events/colloquium-fundamental-rights-2015/files/fundamental_rights_colloquium_conclusions_hr.pdf.
- Evropska komisija (24. oktobar 2016.). *Register of Commission expert groups and Other Similar Entities*. Preuzeto sa European Commission: http://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupDetail&groupID=3425.
- Evropski parlament (2013). *Rezolucija o borbi protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje.* Preuzeto sa European Parliament: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2013-90.
- Helsinški odbor: U Makedoniji se prikriva porast zločina iz mržnje. (22. maj 2013). Preuzeto sa Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/rs/article/helsin%C5%A1ki-odbor-u-makedoniji-se-prikriva-porast-zlo%C4%8Dina-iz-mr%C5%BEnje.

- Incijativa za monitoring evropskih integracija BiH. (2016). *Alternativni izvještaj za BiH 2016. o napretku u evropskim integracijama.* Preuzeto sa Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine: http://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2016/07/hrp_alternativni-izvjestaj_bos_12.07.2016.-web.pdf.
- Izmjene i dopune Krivičnog zakonika Republike Albanije, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 7895/2013.
- Izmjene i dopune Zakona o krivičnom postupku Republike Albanije, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, 7095/2013.
- Koalicija za borbu protiv govora mržnje i zločina iz mržnje (16. decembar 2013.). Preuzeto sa Jednakost za sve: koalicija civilnog društva u borbi protiv diskriminacije: http://www.diskriminacija.ba/koalicija-za-borbu-protiv-govora-mr%C5%BEnje-i-zlo%C4%8Dina-iz-mr%C5%BEnje.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15 i 40/15.
- Krivični zakon Brčko distrikta BiH. *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH*, 33/13.
- Krivični zakon Federacije BiH. *Službene novine Federacije BiH*, 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14 i 46/16.
- Krivični zakon Republike Srpske. *Službeni glasnik Republike Srpske*, 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13.
- Krivični zakonik Crne Gore. *Službeni list Republike Crne Gore*, 70/2003, 13/2004, 47/2006 i *Službeni list Republike Crne Gore* 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 – drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015 42/2015 i 58/2015 - drugi zakon.
- Krivični zakonik Makedonije. *Službeni vesnik Republike Makedonije*, 37/96.
- Krivični zakonik Republike Albanije. *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 7895/1995.
- Krivični zakonik Republike Kosovo. *Službeni list Republike Kosovo*, 19/8.12.2012.
- Krivični zakonik Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije,* 85/05, 88/05 - ispravka, 107/05 - ispravka, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13.
- Kuči, A. (2013). *Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini: problemi u tužiteljskoj praksi.* Preuzeto sa Analitika - Centar za društvena istraživanja: http://www.analitika.ba/bs/publikacije/policy-brief-procesuiranje-krivicnih-djela-pocinjenih-iz-mrznje-u-bosni-i-hercegovini.
- *Ministarstvo pravde Republike Srbije*. (2016). Preuzeto sa http://www.mpravde.gov.rs/.
- *Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije*. (2016). Preuzeto sa http://www.mup.gov.rs/.
- Misita, N. (2014). *Uvod u pravo Evropske unije*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

- MUP Kantona Sarajevo odredio kontakt osobe za rad sa LGBT populacijom. (29. april 2014). Preuzeto sa Sarajevski otvoreni centar: http://soc.ba/mup-kantona-sarajevo-odredio-kontakt-osobe-za-rad-sa-lgbt-populacijom/.
- *Nachova i drugi protiv Bugarske*, br. 43577/98 43579/98, 6. juli 2005.
- OSCE ODIHR. (2016). *Hate Crimes Reporting Albania.* Preuzeto sa OSCE ODIHR http://hatecrime.osce.org/albania.
- OSCE ODIHR. (2016). *Hate Crimes Reporting Kosovo.* Preuzeto sa OSCE ODIHR http://hatecrime.osce.org/country/none?year=2014.
- OSCE ODIHR. (2016). *Hate Crimes Reporting Serbia.* Preuzeto sa OSCE ODIHR: http://hatecrime.osce.org/serbia
- OSCE ODIHR. (2016). *Hate Crimes Reporting The Former Yugoslav Republic of Macedonia.* Preuzeto sa OSCE ODIHR: http://hatecrime.osce.org/former-yugoslav-republic-macedonia.
- Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 23. novembra 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima. *Službeni list Evropske unije,* L 328/55.
- OSCE Misija u BiH. (2012). *Analiza incidenata motiviranih predrasudama u Bosni i Hercegovini sa preporukama*. Preuzeto sa OSCE Misija u BiH: http://www.osce.org/bs/bih/107256?download=true.
- OSCE Misija u BiH. (2013). Žrtva ste ili svjedok krivičnog *djela? Upoznajte se sa vašim pravima i obavezama.* Preuzeto sa OSCE Misija u BiH: http://www.osce.org/hr/bih/118883?download=true.
- OSCE Misija u BiH. (2016). *Monitor mržnje – juni 2016.* Preuzeto sa O OSCE Misija u BiH: http://www.osce.org/bs/bih/257821?download=true.
- OSCE Misija u BiH. (2016). *Monitor mržnje.* Preuzeto sa OSCE Misija u BiH: http://www.osce.org/bs/node/221111?page=4.
- Policija u FBiH odlučna u borbi protiv zločina iz mržnje. (14. april 2016). Preuzeto sa Sarajevski otvoreni centar: http://soc.ba/policija-u-fbih-odlucna-u-borbi-protiv-zlocina-iz-mrznje-2/.
- Political leaders have central role to play in countering racism and hate crime. (21. mart 2014). Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: http://fra.europa.eu/en/press-release/2014/political-leaders-have-central-role-play-countering-racism-and-hate-crime.
- Predložene izmjene i dopune Krivičnog zakonika. (18. decembar 2012.). Preuzeto sa Akcija za ljudska prava: http://www.hraction.org/wp-content/uploads/FIN-Predlog-i-pratece-pismo-18-12-2012.pdf.
- Republika Srbija – Savet za sprovođenje Akcionog plana za Poglavlje 23. (2016). *Prvi izvještaj o sprovođenju Akcionog plana za Poglavlje 23 – aktivnosti koje dospevaju zaključno s II kvartalom 2016. g.* Preuzeto sa Ministarstvo pravde Republike Srbije: http://www.mpravde.gov.rs/files/Izve%C5%A1taj%20br.%201-2-2016%20o%20sprovo%C4%91enju%20Akcionog%20plana%20za%20Poglavlje%2023.pdf.

- Sarajevski otvoreni centar. (2016). *Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje – priručnik za Bosnu i Hercegovinu.* Preuzeto sa Sarajevski otvoreni centar: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2016/03/Jozo_hate-crime_FINAL-ZA-WEB.pdf.
- Sijerčić-Čolić, H., i Halilović, H. (2007). *Krivično procesno pravo s posebnim osvrtom na krivični postupak Kosova.* Priština: Fakultet kriminalističkih nauka u Prištini.
- Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između BiH i EU. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine – Međunarodni ugovori*, 10/08.
- Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Bivše jugoslavenske republike Makedonije i evropskih zajednica. *Službeni vesnik Republike Makedonije,* 29/2001 i 122/2007.
- Stjelja I., i Viguier C. (2014). *Civilno društvo protiv zločina iz mržnje*. Dostupno na http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2015/02/zlocin-iz-mrznje-brosura-2.pdf, preuzeto 08. 08. 2016.
- Supergrađani i Supergrađanke. (2016). Preuzeto sa http://supergradjani.ba/.
- Šećić protiv Hrvatske, br. 40116/02, 31. maj 2007.
- Uspješno proveden Program obuke policijskih službenika za suzbijanje zločina iz mržnje (27. mart 2009). Preuzeto sa Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine: http://www.msb.gov.ba/vijesti/saopstenja/default.aspx?id=3201&langTag=bs-BA.
- Vasić, V. (2015). *Regulisanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Krivičnom zakonu Federacije BiH.* Preuzeto sa Sarajevski otvoreni centar: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/HRP_BOS_hate-crime.pdf.
- Vijeće Evropske unije. (2013). *Council conclusion on combating hate crimes in the European Union.* Preuzeto sa European Council: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/139949.pdf.
- Vijeće ministara BiH. (2015). *Akcijski plan za provedbu Strategije za prevenciju i borbu protiv terorizma.* Preuzeto sa Parlamentarna skupština BiH: https://www.parlament.ba/sadrzaj/ostali_akti/izvjestaji/default.aspx?id=61179&langTag=bs-BA&pril=b.
- Vijeće ministara BiH. (2015). *Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma.* Preuzeto sa Vijeće ministara BiH: http://www.vijeceministara.gov.ba/akti/prijedlozi_zakona/default.aspx?id=20286&langTag=bs-BA.
- Vlada Crne Gore. (2013). *Akcioni plan Vlade Crne Gore za Poglavlje 23 – Pravosuđe i temljna prava*. Preuzeto sa Vlada Crne Gore: www.gov.me.
- Vlada Republike Srbije. (2016). *Konačni nacrt Akcionog plana za Poglavlje 23.* Preuzeto sa Ministarstvo pravde Republike Srbije: http://www.mpravde.gov.rs/.
- Zakon br. 05/l-069 o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Kosovo sa jedne strane, i Evropske unije i Evropske zajednice za atomsku energiju, sa druge strane. *Službene novine Republike Kosovo*, 34/01.12.2015.

- Zakon br. 9590 o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Albanije, sa jedne strane i Evropskih zajednica i njihovih država članica, sa druge strane. *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 87/14.08.2015. str. 2955.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH. *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH,* 21/10.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika. *Službeni vesnik Republike Makedonije*, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7 /08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 02/2014.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije BiH. *Službene novine Federacije BiH,* 46/16.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske. *Službeni glasnik Republike Srpske,* 67/13.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske. *Službeni glasnik Republike Srpske,* 73/10.
- Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta BiH. *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH,* 33/13.
- Zakon o krivičnom postupku Crne Gore. *Službeni list Republike Crne Gore,* 57/2009, 49/2010, 47/2014 - Odluka US CG, 2/2015 - Odluka US CG i 35/2015.
- Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH. *Službene novine Federacije BiH,* 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13 i 59/14.
- Zakon o krivičnom postupku Makedonije. *Službeni vesnik Republike Makedonije*, 15/97, 44/02, 74/04, 83/08; originalni naslov: Zakon za krivičnata postapka.
- Zakon o krivičnom postupku Republike Albanije, *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë,* 7905/1995.
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije,* 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske. *Službeni glasnik Republike Srpske*, 53/12.
- Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Republike Srbije, sa druge strane. *Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori,* 83/2008.
- Zakon o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, s jedne strane i Republike Crne Gore, s druge strane. *Službeni list Crne Gore*, 7/07.
- Zakonik o krivičnom postupku Republike Kosovo. *Službeni list Republike Kosovo,* 37/28.12.2012.

ODGOVOR KRIVIČNOPRAVNOG SISTEMA NA KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE NA TERITORIJI REPUBLIKE SRBIJE I U REGIONU[1]

Milena Bogdanić[2]
Jelena Rakić[3]

SAŽETAK

Sa pojavom tehnoloških dostignuća u modernom dobu došlo je do velike krize u društvu koja je rezultirala gubljenjem na značaju nekih moralnih i tradicionalnih vrijednosti što je dovelo do sve veće mržnje među ljudima, koja ujedno predstavlja i osnovni motiv za vršenje određenih krivičnih djela. Ratno nasljeđe sa kojim se suočava Republika Srbija, ali i zemlje regiona, takođe je zaslužno za nastalu društvenu krizu. Zločini iz mržnje su masovno zastupljeni, kako na našim prostorima, tako i širom Evrope. Ovi zločini rezultiraju visokom tamnom brojkom, prvenstveno zbog nedostatka jedinstvene definicije koja bi odvojila zločin iz mržnje od ostalih krivičnih djela s jedne strane, dok sa druge strane imamo i žrtve koje zbog straha i nepovjerenja u nadležne organe ne prijavljuju krivična djela. Autori će u ovom radu posvetiti pažnju normativnom regulisanju zločina iz mržnje počinjenih na teritoriji Republike Srbije, ali i zemalja u region, i osvrnuti se na neke slučajeve koji su kvalifikovani kao neko drugo krivično djelo, a imalo je dovoljno elemenata da bude, ako ne zločin iz mržnje, onda bar otežavajuća okolnost prilikom odmjeravanja kazne. Krivično zakonodavstvo Republike Srbije prepoznalo je zločin iz mržnje 2012. godine i na taj način napravilo je još jedan značajan korak u zaštiti ljudskih prava, usaglašavajući se sa zahtevima Evropske unije.

Ključne riječi: zločin iz mržnje, mržnja, krivična djela sa elementima mržnje, mržnja kao motiv za izvršenje krivičnog djela.

1. UVOD

Djela koja nastaju iz mržnje datiraju iz daleke prošlosti, ali sa procesom razvoja tolerancije i zaštite ljudskih prava ona su dobila na značaju i zato se odvajaju od ostalih krivičnih djela. Na mržnju se oduvijek gledalo kao na nisku pobudu iz koje se djelo čini i ona je u svim ranijim krivičnim zakonodavstvima Republike Srbije bila okarakterisana kao otežavajuća okolnost prilikom odmjeravanja kazne učiniocu djela. Niske pobude u stvari predstavljaju sve one motive (mržnja, zavist, pohlepa, zloba), koji jednog čovjeka kao biće čine nedostojnom jedinkom društva i ne

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu A.

[2] MSc Milena Bogdanić, saradnik u nastavi na Internacionalnom Univerzitetu u Novom Pazaru, Visokoškolsko nastavna jedinica u Nišu. E-mail: milenab88@live.com

[3] MSc Jelena Rakić, saradnik u nastavi na Internacionalnom Univerzitetu u Novom Pazaru, Visokoškolsko nastavna jedinica u Nišu. E-mail: jelenarakic808@yahoo.com

poklapaju se sa moralnim vrijednostima i normama na kojima društvo počiva. Kada je riječ o djelima počinjenim iz mržnje akcenat se stavlja na sam motiv izvršenja jer je upravo on ključni elemenat na osnovu kojeg se zločin iz mržnje izdvaja u odnosu na sva druga djela. U većini zemalja Jugoistočne Evrope zločin iz mržnje predstavlja posebnu, otežavajuću okolnost prilikom odmjeravanja kazne učiniocu, za djela koja su učinjena iz mržnje na osnovu rase, vjeroispovijesti, nacionalne i etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Kako Ustav i Zakon kao najviši pravni akti jedne države garantuju zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda, neophodno je razviti i ustanoviti mehanizme kako bi zločin iz mržnje bio prepoznat i kako bi se pružila adekvatna zaštita svim postojećim, ali i potencijalnim žrtvama. Da bi se uopšte govorilo o uspostavljanju vladavine prava neophodno je prije svega da zakoni u jednoj zemlji budu izgrađeni na takav način na koji bi njihove pravne norme bile što shvatljivije i jednostavnije za primjenu u praksi čime bi se izbjegle mnoge praznine koje se pojavljuju tokom njihove primjene. U Republici Srbiji zločin iz mržnje se nalazi u zakonskom vakumu i postoji bezbroj nedoumica čije bi rješavanje dovelo do primjene ovog instituta. Zbog nedovoljne spremnosti i posvećenosti ovom institutu od strane državnih organa, autori su u ovom radu dali neka moguća rješenja koja bi bila od koristi za implementaciju odredaba o zločinu iz mržnje.

2. REGULISANOST ZLOČINA MRŽNJE U DRŽAVAMA U OKRUŽENJU

Krivičnim zakonom Republike Hrvatske prihvaćen je kombinovani pristup otežavajućoj okolnosti prilikom kažnjavanja za krivična djela motivisana mržnjom; tačnije, mržnja predstavlja kvalifikovani oblik pojedinih krivičnih djela, dok će se u odnosu na ostala krivična djela uzeti u obzir prilikom odmjeravanja kazne. Hrvatska zauzima značajno mjesto u borbi protiv zločina počinjenih iz mržnje, a uvela ga je u svoje krivično zakonodavstvo 2006. godine. Zakonodavac je zločin mržnje definisao kao svako krivično djelo koje je počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjeroispovijesti, nacionalnog ili etničkog porijekla, seksualnog opredjeljenja ili rodnog identiteta druge osobe, što će se uzeti kao otežavajuća okolnost, osim ako istim zakonom nije predviđeno teže kažnjavanje.[4] Dakle, prema specifičnim odredbama o težem kažnjavanju krivična djela počinjena iz mržnje predstavljaju kvalifikatornu okolnost, odnosno obavezan element određenih krivičnih djela. Pomenuta posebna otežavajuća okolnost predviđena je za krivično djelo teško ubistvo (član 111, stav 4); krivično djelo sakaćenje ženskih polnih organa (član 116, stav 3); krivično djelo tjelesna povreda (član 117, stav 2); krivično djelo teška tjelesna povreda (član 118, stav 2); krivično djelo naročito teške tjelesne povrede (član 119, stav 2) i teška krivična djela protiv polnih sloboda (član 154) kojima je obuhvaćeno krivično djelo polni odnos bez pristanka (stav 1, tačka 4), krivično djelo silovanje (stav 2) i krivično djelo izazivanje nereda (član 324, stav 2). Kod navedenih krivičnih djela mržnja, onako kako je definisana zakonom, predstavlja biće krivičnog djela i obaveza je suda da dokaže postojanje ovog motiva, što daje

[4] Kazneni zakon Hrvatske. *Narodne novine*, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, član 87, stav 21.

garanciju da će aktivnosti organa gonjenja po slovu zakona biti usmjerene na razjašnjavanje i dokazivanje motiva predrasude. Prema opštim odredbama o težem kažnjavanju zločin iz mržnje može biti bilo koje od ostalih krivičnih djela ukoliko je motivisano predrasudom. Osim navedenog, Krivičnim zakonom Republike Hrvatske propisano je da će se za krivično djelo prisile goniti po službenoj dužnosti ukoliko je učinjeno iz mržnje (član 138, stav 2).[5] Takođe, za krivično djelo prijetnje, umesto po privatnoj tužbi, odnosno prijedlogu, goniće se po službenoj dužnosti ukoliko je djelo učinjeno iz mržnje (član 139, stav 4). Propisivanje da se za određena krivična djela, ukoliko su počinjena iz mržnje, *goni ex officio* dodatno naglašava ozbiljnost ovih zločina i stav zakonodavca da će državni organi preduzeti neophodne korake prilikom dokazivanja ovih djela što bi trebalo da motiviše žrtve na prijavljivanje i ojača njihovo povjerenje u policiju i pravosuđe.

Izmjenama i dopunama krivičnih zakonodavstava Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine predviđeno je uvećanje kazni za učinioce krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Unutar različitih jurisdikcija došlo je do harmonizacije ovog instituta stupanjem na snagu Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.[6] Naime, prije izmjena i dopuna Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine mržnja nije bila eksplicitno predviđena kao otežavajuća okolnost, bilo opšta bilo posebna, već se mogla pretpostaviti kroz formulaciju: „iz rasnih, narodnosnih ili vjerskih pobuda" koja je predstavljala kvalifikatornu okolnost kod pojedinih krivičnih djela[7], ili se mogla cijeniti kroz „pobude iz kojih je djelo izvršeno" prilikom tradicionalnog odmjeravanja kazne[8]. Noveliranjem Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine krivično djelo iz mržnje je svako krivično djelo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe i takvo postupanje se ima uzeti kao otežavajuća okolnost ukoliko nije propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela učinjenog iz mržnje.[9] Istu zakonsku odredbu predviđa i Krivični zakon Republike Srpske u dijelu koji se odnosi na zaštićene karakteristike, dok se razlika ogleda u tome da će postojati krivično djelo iz mržnje i u onim slučajevima kada je djelo nastalo

[5] Isti član propisuje gonjenje po službenoj dužnosti, osim kada je učinjeno iz mržnje, prema djetetu, osobi s težim invaliditetom, bliskoj osobi, advokatu u obavljanju njegove djelatnosti ili prema odgovornoj osobi u obavljanju javne djelatnosti, iako se za ovo krivično djelo goni po privatnoj tužbi, osim u pomenutim slučajevima.

[6] *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 46/16.

[7] Radi se o sljedećim krivičnim djelima: ubistvo (čl. 166, st. 2); teške tjelesne povrede (čl. 172, st.4); silovanje (čl. 203, st. 4) i oštećenje tuđe stvari (čl. 293, st. 3), Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 36/03, 37/09, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14.

[8] Isto, član 49, stav 1.

[9] Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 46/16, član 1.

kao rezultat djelimične predrasude u vezi sa nekom od zaštićenih karakteristika.[10] Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine[11] mržnju definiše kao pobudu za izvršenje krivičnog djela propisanog ovim zakonom koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, pola, polne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neke od navedenih različitih osobina (član 2, stav 37). Ovakvo određenje je obuhvatnije u odnosu na prethodna dva s obzirom na to da ne dovodi u pitanje koncept pogrešne percepcije i povezivanja, ima veoma široku listu karakteristika koja pritom nije konačna i njome se mogu obuhvatiti druge različitosti shodno procjenama suda. Sva tri zakona mržnju predviđaju kao opštu otežavajuću okolnost onda kada zakonom nije predviđeno teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik djela učinjenog iz mržnje. Dok su odredbe o opštim pravilima uvećanja kazne u pomenutim zakonima istovjetne, određene razlike postoje po pitanju kvalifikovanih oblika pojedinih krivičnih djela. Krivični zakon Brčko distrikta BiH mržnju kao kvalifikovani oblik propisuje za sljedeća krivična djela: ubistvo (član 163), teška tjelesna povreda (član 169), silovanje (član 200), teška krađa (član 281), razbojnička krađa (član 282), razbojništvo (član 283), oštećenje tuđe stvari (član 287), izazivanje opšte opasnosti (član 317), uništenje ili oštećenje važnih privrednih objekata (član 318), oštećenje zaštitnih naprava na radu (član 319) i nepropisno i nepravilno izvođenje građevinskih radova (član 320). Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine mržnja kao obavezni element predviđena je kod krivičnog djela: ubistvo (član 166); teška tjelesna povreda (član 172); silovanje (član 203) i oštećenje tuđe stvari (član 293). U Republici Srpskoj mržnja predstavlja kvalifikovani oblik za krivično djelo: teško ubistvo (član 149); teška tjelesna povreda (član 156); silovanje (član 193); teška krađa (član 232); razbojništvo (član 233); razbojnička krađa (član 234); oštećenje tuđe stvari (član 249) i izazivanje opšte opasnosti (član 402).

Krivična djela učinjena iz mržnje predviđena su krivičnim zakonodavstvima nekih država u regionu na obuhvatan način što je postignuto propisivanjem mržnje kao opšte odredbe o strožem kažnjavanju, ali i kao kvalifikatorne okolnosti kod krivičnih djela kojima se štite život i tijelo, polne slobode i imovina. Iako su zakonske odredbe u velikoj mjeri ujednačene, najjasnija i najobuhvatnija odredba predviđena je krivičnim zakonom Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, što bi trebalo da pruži veću garanciju žrtvama da će se motiv mržnje adekvatno razjašnjavati i dokazivati i time dovesti do ostvarenja pravde.

[10] *Službeni glasnik Republike Srpske*, 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13, član 37, stav 3.

[11] *Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, 47/11, 9/13, 21/10, 10/03.

3. ZLOČIN IZ MRŽNJE U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU REPUBLIKE SRBIJE

Izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika[12] iz 2012. godine predviđena je posebna okolnost za odmjeravanje kazne za krivično djelo učinjeno iz mržnje. Članom 54a ovog Zakona propisano je: „ako je krivično djelo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi, vjeroispovijesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će cijeniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obilježje krivičnog djela". Nesumnjivo da je zakonodavac izdvajanjem odredbe u poseban član s jedne strane želio da naglasi njenu specifičnost s obzirom na to da se radi o jedinoj obaveznoj otežavajućoj okolnosti, dok je s druge strane naglasak na većoj sigurnosti lica i grupa koje imaju neku od zaštićenih karakteristika. Ovakav stav zakonodavca predstavlja pozitivan pomak, ali uočavamo i određene nedostatke koji ovoj normi u određenim slučajevima mogu dati notu deklarativnog, a ne primjenjivog, karaktera. Prvi razlog koji nas je opredijelio za ovakvo mišljenje predstavlja uska lista zaštićenih ličnih svojstava. Polazeći od činjenice da regulativa koja se odnosi na krivična djela počinjena iz mržnje proizilazi iz načela nediskriminacije, osvrnućemo se na listu zaštićenih karakteristika obuhvaćenih Zakonom o zabrani diskriminacije[13]. Ovim Zakonom pružena je zaštita i onim licima koja se razlikuju po boji kože, precima, državljanstvu, jeziku, vjerskim ili političkim ubjeđenjima, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama (član 2, stav 1). Očigledno da je ova lista znatno šira od one koja bi u praksi trebalo da opredijeli za postojanje zločina iz mržnje i strože kažnjavanje po ovom osnovu, što ne možemo smatrati opravdanim.

Drugi uočeni nedostatak vezuje se za relevantnost instituta *eror in persona* prilikom odlučivanja o postojanju posebne otežavajuće okolnosti. Naime, sasvim opravdano možemo postaviti pitanje primjene ove otežavajuće okolnosti u slučaju kada je kod izvršioca postojala zabluda o ličnosti žrtve, odnosno kada je krivično djelo nastalo kao rezultat pretpostavljenog svojstva žrtve, ili zbog dovođenja u vezu sa grupom prema kojoj kod učinioca postoji predrasuda, ili u slučaju kada se sama žrtva ne izjašnjava potvrdno o svojstvu koje je uslovilo viktimizaciju. Uzmimo za primjer situaciju u kojoj je žrtva romskog porijekla, ali je prilikom razjašnjavanja krivičnog djela, odnosno elemenata koji bi uticali na primjenu strože kazne izjavila da se ne deklariše kao pripadnik ove nacionalne manjine. Do ovakve situacije može doći u praksi s obzirom na to da su Romi skloni socijalnoj mimikriji te se oni koji su djelimično ili potpuno integrisani u društvo nerijetko izjašnjavaju kao pripadnici etničkih grupa sa kojima žive na istom prostoru (Radovanović i Knežević, 2014). Takođe, žrtve mogu biti i lica koja ne pripadaju grupi prema kojoj učinilac gaji predrasude, ali se dovode u vezu sa konkretnom grupom samo zbog

[12] *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014.

[13] *Službeni glasnik Republike Srbije*, 22/2009.

toga što se angažuju na zaštiti prava njenih pripadnika ili je učinilac pretpostavio da pripadaju nekoj grupi koju karakteriše različitost. U ovim slučajevima svakako bi uvrštavanje pretpostavljene pripadnosti žrtve određenoj grupi, odnosno šira lista zaštićenih svojstava doprinijela ostvarenju svrhe propisivanja zločina mržnje kao obligatorne otežavajuće okolnosti. Iako Zakon o zabrani diskriminacije predviđa ne samo stvarna već i pretpostavljena svojstva (član 2, stav 1), to nije uzeto u obzir prilikom kreiranja odredbe Krivičnog zakona, a čijim prihvatanjem bi se postigla bolja jasnoća i potpunost norme kao i veće povjerenje rizičnih grupa u pravosuđe što u krajnjoj liniji omogućava efikasnu primjenu norme.

4. OSVRT NA NEKA KRIVIČNA DJELA SA MOTIVOM MRŽNJE

Djela nastala na osnovu motiva mržnje nisu proizvod savremenog svijeta, ali u periodu razvoja tolerancije i jačanju mehanizama kojima se štite ljudska prava dobijaju na značaju, te se u krivičnim zakonima izdvajaju od ostalih krivičnih djela. Iako su i prije uvođenja zločina iz mržnje postojali mehanizmi za borbu protiv ovih djela, nova rješenja nastaju kako bi se državni organi na određeni način obavezali na njihovu primjenu. Zabilježen je određeni broj slučajeva koji su dobili sudski epilog jer je svakako bilo elemenata za zločin iz mržnje, ali je iz određenih razloga sudstvo zatajilo, odnosno u tom trenutku naše krivično zakonodavstvo nije prepoznalo mržnju kao otežavajuću okolnost. Neki od primjera slijede:

Godine 2006. izvršen je napad na romsko naselje „Beograd mala“ u Nišu od strane dvojice punoljetnih i nekoliko maloljetnih lica. Napad se desio u ranim jutarnjim časovima tako što su napadači kamenovali romske kuće što je za posljedicu imalo porazbijane sve prozore i oštećenje kuća. Tokom kamenovanja kuća napadači su uzvikivali psovke kao i povike: „Cigani, mrtvi ste!“. Pred Okružnim sudom u Nišu pokrenut je postupak za krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti koji je okončan 2008. godine osuđujućom presudom u odnosu na punoljetne napadače kojom je izrečena kazna zatvora u trajanju od po četiri mjeseca.[14]

U selu Jabuka 2010. godine došlo je do ubistva maloljetnog dječaka srpskog porijekla koje je izvršio takođe maloljetni Rom. Nakon tog događaja pripadnici romske zajednice bili su izloženi trodnevnom fizičkom nasilju, njihove kuće su kamenovane, dok je jedna zapaljena[15]. Osim toga, pripadnici srpske nacionalnosti, mještani Jabuke, okupljali su se i marširali ulicama u kojima žive Romi i uzvikivali:

[14] Vidjeti više: https://www.mrc.org.rs/saopstenja/2010.html, pristupljeno 20.06.2016.

[15] Ovaj slučaj mogao bi se podvesti pod osvetnički zločin mržnje s obzirom na to da je nastao na osnovu ranije izvršenog zločina romskog dječaka koji ne pripada Srbima odnosno drugoj društvenoj grupi koja vrši osvetu. Osim ovog postoje i sljedeći oblici zločina iz mržnje: *odbrambeni* koji nastaje na osjećaju ugroženosti učinioca od neke grupe prema kojoj je stvorio predrasudu smatrajući da prisvaja resurse koji pripadaju njemu i njegovoj grupi; *zločini mržnje iz zabave* koji najčešće vrše mlade osobe, u grupi, radi dobijanja podrške i potvrde drugih učesnika. Uglavnom se radi o lakšim deliktima, imovinskim ili tjelesnim; *misionarski* koji najčešće vrše osobe koje imaju iskrivljenu sliku stvarnosti i patološke probleme (Tripković, 2011).

„Ubij, zakolji, da Cigan ne postoji!“. Takođe, kamenovana je Metodistička crkva pod pretpostavkom da predstavlja mjesto okupljana lokalnih Roma. Tek nakon tri dana došlo je do zabrane ovakvog okupljanja koje svakako nije predstavljalo odavanje pošte ubijenom dječaku već poziv na linč sugrađana romske nacionalnosti. Ovaj događaj rezultirao je podnošenjem krivične prijave protiv šestorice mladića za krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti[16], a tokom krivičnog postupka utvrđeno je da su optuženi učestvovali u kamenovanju romskih kuća, paljenju jedne od njih, uništavanju lične imovine pripadnika romske nacionalne manjine, fizičkim napadima i vrijeđanju na nacionalnoj osnovi što kod pomenutog krivičnog djela predstavlja kvalifikatornu okolnost, te je zaprijećena kazna od 1 do 8 godina zatvora. Međutim, okrivljenima je izrečena kazna od pet mjeseci uslovne osude.[17]

Navedena krivična djela imaju elemente na osnovu kojih bi se mogli podvesti pod zločine iz mržnje, ali u vrijeme njihovog izvršenja Krivičnim zakonom Republike Srbije nije bila predviđena ova otežavajuća okolnost, tako da je kvalifikacija krivičnog djela adekvatna. Ovakva kvalifikacija pretpostavljamo da je trebalo da istakne opasnost s kojom se Romi suočavaju s obzirom na to da je svaki zločin mržnje u to vrijeme kvalifikovan kao krivično djelo izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti. S tim u vezi i krivična sankcija, odnosno izbor u zakonom propisanom rasponu trebalo je da naglasi ozbiljnost djela. Međutim, u oba slučaja učiniocima je izrečena kazna ispod zakonskog minimum, s tim što nije navedeno koje su olakšavajuće okolnosti opredijelile za takvo kažnjavanje, tako da za ovakvu odluku ne možemo naći racionalno objašnjenje.

Za razliku od prethodno prikazanih krivičnih djela kod kojih smatramo spornim visinu izrečenih krivičnih sankcija postoje primjeri u kojima visina krivične sankcije odgovara krivičnom djelu, ali smatramo da je izbor navedene otežavajuće okolnosti diskutabilan. Takav je slučaj sa fizičkim napadom koji se dogodio u Novom Sadu juna 2012. godine. Tokom vožnje autobusom javnog gradskog prevoza dvojica braće bila su napadnuta prvo pesnicama a potom i nožem što je uslovilo nastajanje teških tjelesnih povreda kod jednog oštećenog. Do napada je došlo zbog pretpostavljene seksualne orijentacije oštećenih. Optuženi je oglašen krivim za izvršenje krivičnog djela nasilničko ponašanje i ubistvo u pokušaju pri čemu mu je izrečena kazna zatvora od sedam godina – šest godina za ubistvo u pokušaju i jedna godina za nasilničko ponašanje. Kao otežavajuću okolnost sud je cijenio činjenicu da je fizički napad izvršen u punom autobusu i da oštećeni svojim radnjama nisu izazvali izvršenje ovih djela.[18] Nedvosmisleno da se u ovom slučaju radi o zločinu iz mržnje, ali kako je do njega došlo prije izmjena i dopuna

[16] Krivični zakon Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, član 317.

[17] Vidjeti više: http://www.minoritycentre.org/sh/actuals/neprimerena-kazna-za-izazivanje-rasne-mr%C5%BEnje-i-netrpeljivosti-u-jabuci, pristupljeno 19.6.2016.

[18] Vidjeti više: http://www.yucom.org.rs/restphp?tip=vestgalerija&idSek=4&idSubSek=36&id=144&status=drugi,pristupljeno 06.07.2016.

Krivičnog zakona smatramo da su djela pravilno kvalifikovana i da je izrečena sankcija srazmjerna krivičnom djelu. Ono što u ovom slučaju smatramo spornim je navođenje „punog autobusa" kao otežavajuće okolnosti. Prema opštim pravilima o odmjeravanju kazne, odnosno prilikom određivanja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, sud između ostalog cijeni i pobude iz kojih je djelo učinjeno.[19] Imajući u vidu ovakvu formulaciju smatramo da na strani suda nije postojala prepreka za vrednovanje mržnje kao otežavajuće okolnosti koja ne bi bitno uticala na visinu kazne, ali bi poslala poruku da se djela motivisana predrasudom neće tolerisati budući da osim mehanizma za borbu protiv ove vrste zločina postoji razumijevanje i prepoznavanje ozbiljnosti ovih djela od strane suda.

5. GONJENJE ZA KRIVIČNA DJELA UČINJENA IZ MRŽNJE U REPUBLICI SRBIJI

Krivična djela do čijeg je izvršenja došlo zbog postojanja predrasude na strani učinioca u vezi sa nekom karakteristikom žrtve krivični zakonici regulišu na različite načine. Tako se mogu propisati kao posebno krivično djelo, mogu biti obuhvaćena opštim odredbama o težem kažnjavanju ili posebnim odredbama, odnosno predstavljati element pojedinih krivičnih djela koji za sobom povlači izricanje teže kazne, s tim što se odredbe o uvećanju kazne mogu naći u kombinaciji, što je i najobuhvatniji zakonski okvir. Kada je zločin mržnje predviđen kao posebno krivično djelo ili predstavlja kvalifikovani oblik određenih krivičnih djela, ne postoje nejasnoće u vezi sa tim da li bi motiv mržnje trebalo da bude obuhvaćen optužnicom s obzirom na to da ovaj motiv predstavlja zakonski element predmetnog krivičnog djela. U ovim slučajevima postoji osnovno krivično djelo za koje je zakonodavac propisao određenu kaznu, odnosno teži oblik za koji je zaprijećena stroža kazna u odnosu na osnovni oblik, te se u tom slučaju gonjenje preduzima u odnosu na taj teži oblik. Međutim, postoji nedoumica u vezi sa gonjenjem u slučajevima kada je uvećanje kazne opšte prirode, odnosno kada mržnja ne predstavlja element bića krivičnog djela. U Srbiji je mržnja predviđena opštom odredbom o težem kažnjavanju, te je predmet rasprava pitanje da li bi optužnicom trebalo da bude obuhvaćena i otežavajuća okolnost i ukoliko je odgovor pozitivan nameće se pitanje u kom stadijumu postupka bi trebalo predočiti okrivljenom da može biti strože kažnjen. Smatramo da ne postoji nijedan valjan osnov da optužnicom ne bude obuhvaćena mržnja kao obavezna otežavajuća okolnost, budući da bi njenim izostajanjem došlo do niza povreda odredaba krivičnog postupka. Kao osnovno, okrivljenom se mora pružiti pravo na odbranu što je garantovano odredbom prema kojoj se okrivljeni u najkraćem roku, a obavezno prije prvog saslušanja, podrobno i na jeziku koji razumije obavještava o djelu koje mu se stavlja na teret, o prirodi i razlozima optužbe, kao i da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji stoje protiv njega kao i da iznosi činjenice i dokaze u svoju korist (član 68)[20] što

[19] Krivični zakon Republike Srbije, član 54, stav 1.

[20] Zakonik o krivičnom postupku. Službeni glasnik Republike Srbije, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

implicira na to da se okrivljenom pored osnovnog krivičnog djela mora predočiti i mogućnost težeg kažnjavanja na osnovu motiva mržnje. Ipak, sud nije vezan pravnom kvalifikacijom djela navedenom u optužnici, te je potrebno da sud prihvati optužnicu, a da ne prekvalifikuje djelo u izazivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i netrpeljivosti (što je najčešće slučaj) na koje se ne može primjeniti ova posebna otežavajuća okolnost. Ukoliko sud prihvati kvalifikaciju djela iz optužnice, onda bi okrivljenom na glavnom pretresu trebalo predočiti da bi mogao biti teže kažnjen s obzirom na to da će se na glavnom pretresu izjasniti o optužbi (član 392), kao i da će se na glavnom pretresu između ostalog dokazivati motiv predrasude. Nepredočavanjem okrivljenom postojanja mogućnosti težeg kažnjavanja na osnovu motiva mržnje uskraćuje mu se mogućnost da iznese dokaze u svoju odbranu, što za posljedicu ima povredu prava na odbranu. Osim toga, izricanje osuđujuće presude prema okrivljenom, a da se nije raspravljalo o motivu mržnje na glavnom pretresu, dovešće do povreda odredbi Zakonika o krivičnom postupku. Naime, u presudi kojom se optuženi oglašava krivim, sud će, između ostalog, izreći za koje se djelo oglašava krivim uz naznačenje činjenica i okolnosti koje čine obilježja krivičnog djela, pri čemu će navesti i one činjenice i okolnosti od kojih zavisi primjena određene odredbe krivičnog zakona (član 424). U ovom slučaju radi se o odredbi krivičnog zakona koja se odnosi na odmjeravanje kazne, odnosno posebnoj odredbi prema kojoj se cijeni posebna pobuda – mržnja prilikom odmjeravanja teže kazne učiniocu krivičnog djela. Dalje, u obrazloženju presude sud mora iznijeti razloge za svaku tačku presude, pa tako u obrazloženju presude kojom se optuženi oglašava krivim mora navesti i koje činjenice je uzeo u obzir pri odmjeravanju kazne, te kojim se razlozima rukovodio kada je našao da treba izreći strožu kaznu od propisane (član 428). Dakle, ako je sud izrekao težu kaznu, ali se na glavnom pretresu nije raspravljalo o činjenicama koje se odnose na otežavajuće okolnosti, takva odluka bi predstavljala bitnu povredu odredaba krivičnog postupka s obzirom na to da se na glavnom pretresu dokazuju odlučne činjenice[21]. S tim u vezi je i stav Vrhovnog suda Srbije da činjenice i okolnosti koje su od značaja za odmjeravanje kazne predstavljaju odlučne činjenice i ukoliko su razlozi o tim činjenicama i okolnostima u znatnoj mjeri protivrječni, time je učinjena bitna povreda odredaba krivičnog postupka (Kž I-943/03). S druge strane, prikupljanje dokaza u vezi sa motivom mržnje tokom istrage[22], kao i obuhvatanje ovog motiva optužnicom, biće od značaja i ukoliko dođe do zaključenja sporazuma o priznanju krivičnog djela. Ovaj sporazum, između optuženog i javnog tužioca, može se zaključiti od

[21] Pod odlučnim činjenicama podrazumijevaju se i pobude i okolnosti pod kojima je krivično djelo izvršeno, a u presudi Vrhovnog suda Srbije (Kž 2105/57) naznačeno je da se pod niskim pobudama podrazumijevaju svi motivi koji nisu dostojni čovjeka kao što su: mržnja, pohlepa, zavist i dr. (Stojanović, Kolarić, 2012, s. 14), s tim što mržnja u slučaju zločina mržnje predstavlja posebnu pobudu koja je kao takva predviđena kao posebna otežavajuća okolnost prilikom odmjeravanja kazne.

[22] Na ovo ukazuje i presuda Evropskog suda za ljudska prava u vezi sa kojom je sud zastupao mišljenje da u slučaju rasno motivisanih napada državni organi imaju dodatnu dužnost da prilikom istrage preduzmu sve opravdane korake kako bi otkrili svaki vjerski motiv i utvrdili da li je u svakom konkretnom događaju vjerska mržnja ili predrasuda imala neku ulogu u nastajanju djela i da istrage u ovakvim slučajevima ne mogu biti *pro forma* istrage (Milanović protiv Srbije, 44614/07).

donošenja naredbe o sprovođenju istrage pa do izjašnjenja optuženog o optužbi na glavnom pretresu (član 313). Optužnica će biti od ključnog značaja za primjenu posebne otežavajuće okolnosti ukoliko do priznanja izvršenja krivičnog djela dođe na glavnom pretresu. Naime, priznanje krivičnog djela za sobom povlači priznanje svih navoda optužnice koji se smatraju nespornim a okrivljenom se izriče blaža kazna od one koja bi mu se izrekla u redovnom postupku. Kako u ovom slučaju ne dolazi do glavnog pretresa i do dokazivanja činjenica koje su u vezi sa krivičnim djelom, odnosno odlučnih činjenica, a samim tim i o otežavajućim okolnostima, navodi u optužnici koji se odnose na postojanje motiva mržnje mogu biti od značaja prilikom odmjeravanja kazne. Iako zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog djela predstavlja olakšavajuću okolnost za učinioca ne postoji prepreka da se i u ovom slučaju cijeni motiv mržnje kao otežavajuća okolnost, budući da kazna ili druga krivična sankcija, odnosno druga mjera u pogledu koje su javni tužilac i okrivljeni zaključili sporazum, mora biti u skladu sa krivičnim ili drugim zakonom (član 317). S tim u vezi, prilikom određivanja visine kazne tužilac bi trebalo da ima u vidu i činjenice koje su u vezi sa motivom mržnje, ali bi i sud trebalo da vodi računa o primjerenosti kazne, koja je nastala kao rezultat sporazuma optuženog i tužioca, u svakom konkretnom slučaju a sve u cilju pravilnog odmjeravanja kazne u odnosu na djela izvršena iz mržnje.

6. ZAKLJUČAK

Na osnovu dosadašnjeg izlaganja može se zaključiti da problem u našoj zemlji prije svega jeste to što je lista zaštićenih svojstava veoma uska i da se na osnovu zaštićenih karakteristika ona mora proširiti u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije. Nova rješenja koja nastaju povodom regulisanja zločina iz mržnje na određeni način obavezuju državne organe na njihovu primjenu i samim tim i što uspješniju borbu protiv ovakvih zločina koji su danas sve učestaliji, ali praksa pokazuje da i pored unijetih novina ne postoji mnogo procesuiranih slučajeva krivičnih djela učinjenih iz mržnje, ali i da sudovi ne pokazuju da su u dovoljnoj mjeri senzibilisani za odredbe koje regulišu ovaj zločin. Glavni zadatak državnih institucija jeste promjena ovakvog stanja gdje prije svega pravosudni organi i policija moraju zauzeti odlučni stav u odnosu na predrasude protiv određenih grupa jer će na taj način doprinijeti efektivnom kažnjavanju postojećih zločina iz mržnje, a samim tim i spriječiti nove.

LITERATURA

- *Centar za prava manjina*. (2016). Preuzeto 2016, jun 20, sa: https://www.mrc.org.rs/saopstenja/2010.html.
- Ignjatović, Đ. (2015). *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Dosije studio.
- Kazneni zakon Hrvatske. *Narodne novine*, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15

- Krivični zakon Brčko distrikta BiH. *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH*, 47/11, 9/13, 21/10, 40/03
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 36/03, 37/09, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14
- Krivični zakon Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014
- Krivični zakon Republike Srpske. *Službeni glasnik Republike Srpske,* 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13.
- *Neprimerena kazna za izazivanje rasne mržnje i netrpeljivosti u Jabuci*. (2011, jun 29). Preuzeto 2016, jun 19, sa Regionalni centar za manjine: http://www.minoritycentre.org/sh/actuals/neprimerena-kazna-za-izazivanje-rasne-mr%C5%BEnje-i-netrpeljivosti-u-jabuci.
- Radovanović, S., i Knežević, A. (2014). *Romi u Srbiji (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. u Republici Srbiji)*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- *Saopštenje povodom presude u slučaju fizičkog napada u Novom Sadu*. (2013, novembar 14). Preuzeto 2016, jul 6, sa: Komitet pravnika za ljudska prava: http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=4&idSubSek=36&id=144&status=drugi.
- Stojanović, Z., i Kolarić, D. (2013). Nova rešenja u krivičnom zakoniku Republike Srbije. *Bezbednost*, 3, 7-33.
- Tripković, M. (2011). Ekspanzija mržnje: osnovna obeležja masovnih zločina mržnje. *Temida*, 4, 37-54.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 46/16.
- Zakon o zabrani diskriminacije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 22/2009.
- Zakonik o krivičnom postupku. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

ODNOS KAZNENIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE I KAZNENIH DJELA IZAZIVANJA MRŽNJE U POZITIVNOM KAZNENOM ZAKONODAVSTVU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE U KONTEKSTU PROVOĐENJA TRANZICIJSKE PRAVDE: PRAKTIČNI OSVRT

Maja Mirković[1]

SAŽETAK

Utjecaj kaznenih djela počinjenih iz mržnje se vrlo često potcjenjuje, naročito u tranzicijskim, postkonfliktnim društvima kao što je bosanskohercegovačko. Naime, ovi incidenti su višeslojni te odašilju poruku ne samo žrtvi, nego i cijeloj društvenoj skupini kojoj ona pripada. S obzirom na napore koji teku u oblasti izgradnje interkulturnog dijaloga i provođenja tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini (BiH), ovo pitanje ima ogroman značaj.

Svrha ovog rada jeste analizirati međusobni odnos kaznenih djela počinjenih iz mržnje i kaznenih djela izazivanja mržnje u kaznenom zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) u kontekstu provođenja tranzicijske pravde.

Prilikom pisanja ovog rada, korištena je povijesno-pravna, teorijsko-pravna i pozitivno-pravna metoda, kao i metoda studije slučaja.

Eventualna ograničenja rada, napose u dijelu koji se bavi studijom konkretnih slučajeva, može se odnositi na nedostupnost sudskih odluka i spisa u ovim predmetima.

Izmjene i dopune Kaznenog zakona FBiH su konačno ispunjeni ciljevi i zadaci koje su pred BiH postavile njene aspiracije da postane zemlja članica Europske unije. Ono što ostaje neodgovoreno jeste kako će teći implementacija ovako dopunjenog Kaznenog zakona.

Usvajanjem toliko očekivanih izmjena Kaznenog zakona FBiH je definitivno korak naprijed i to ne samo kada je u pitanju represivna borba protiv ovog vida kaznenih djela.

Kazneni zakon FBiH sve donedavno uopće nije regulirao kaznena djela počinjena iz mržnje, što je stvaralo veliki problem prilikom pokušaja prijave ovog djela. To je, pak, redovno dovodilo do nerazumijevanja kako od strane građana, tako i od strane stručne javnosti. Ne treba smetnuti s uma ni činjenicu da su se zločini iz mržnje, zbog nedostatka adekvatne pravne regulative, redovno procesuirali u okviru kaznenog djela izazivanja mržnje, razdora i netrpeljivosti. Između ova dva instituta, usprkos sličnostima, postoje i određene razlike.

Ključne riječi: kaznena djela iz mržnje; kaznena djela izazivanja mržnje; tranzicijska pravda.

[1] Maja Mirković je trostruka magistrica prava, magistrirala je u oblasti međunarodnog kaznenog prava, međunarodnog javnog prava te maloljetničkog prijestupništva na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Također, studentica je II ciklusa studija, smjer Kriminalistika na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: maja_mirkovic@hotmail.co.uk

1. MEĐUNARODNI STANDARDI ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA U KONTEKSTU BORBE PROTIV ZLOČINA IZ MRŽNJE

S obzirom na svoje članstvo u Ujedinjenim nacijama, Vijeću Europe te Organizacije za sigurnost i kooperaciju u Europi (e. *Organization for Security and Co-operation in Europe*) [OSCE], kao i aspiracijama da postane punopravna članica Europske unije, Bosna i Hercegovina je preuzela obvezu da u svoje kazneno zakonodavstvo ugradi odredbe o kaznenim djelima počinjenim iz mržnje, kao i određene mjere koje je u tom smislu država dužna da poduzme.

Počinjenjem kaznenih djela iz mržnje neminovno dolazi do kršenja elementarnih ljudskih prava, napose prava na ljudsko dostojanstvo, slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti. U tom smislu, treba podsjetiti da je preambulom same Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka[2] predviđeno da su „priznanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske zajednice osnova slobode, pravde i mira u svijetu".[3] Kao najvažniji dokument za zaštitu ljudskih prava i sloboda u Bosni i Hercegovini neminovno je spomenuti Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, koja se u ovoj zemlji direktno primjenjuje,[4] ali ne treba zaboraviti ni druge međunarodne dokumente koji za državu stvaraju obvezu borbe protiv zločina iz mržnje, napose kroz kazneno zakonodavstvo, poput Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije,[5] te Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.[6]

Ne treba zaboraviti ni napore Ureda OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (e. *OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights)* [ODIHR],[7] kao i Europskog suda za ljudska prava u Strasbourgu [ESLJP], koji je kroz svoju bogatu praksu zauzeo stajalište da su države članice Vijeća Europe dužne da na odgovarajući način reguliraju kaznena djela počinjena iz mržnje, kao

[2] Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka je usvojena i proglašena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda 10. decembra/prosinca 1948. godine Rezolucijom 217 (III).

[3] Preambula Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka nadalje predviđa da su „nepoštivanje i preziranje ljudskih prava vodili barbarskim postupcima koji su vrijeđali savjest čovječanstva i da je stvaranje svijeta u kojem će ljudska bića uživati slobodu govora i vjerovanja i slobodu od straha i nestašice proglašeno kao najviša težnja običnih ljudi."

[4] Članak II, stavak 2. Ustava Bosne i Hercegovine: „Prava i slobode predviđeni u Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima."

[5] Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije je usvojena i otvorena za potpis i ratifikaciju Rezolucijom Generalne skupštine UN-a 2106 A (XX) od 21. decembra/prosinca 1965. godine, a stupila je na snagu 4. januara/siječnja 1969. godine.

[6] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine UN-a 16. decembra/prosinca 1966. godine, a stupio je na snagu 23. marta/ožujka 1976. godine.

[7] Vidjeti: *supra*, str. 3.

i da provedu odgovarajuću istragu kod kaznenih djela motiviranih predrasudama.[8]

U konačnici, određeni doprinos borbi na ovom planu je dala i Europska unija kroz brojne pravne akte; ilustracije radi, dovoljno je spomenuti Okvirnu odluku Vijeća Europske unije o borbi protiv određenih oblika i ispoljavanja rasizma i ksenofobije putem kaznenog zakona,[9] koja je jasno propisala obvezu država članica „da poduzmu potrebne mjere kako bi osigurale da se motiviranost rasizmom i ksenofobijom smatra otežavajućom okolnosti ili alternativno, da takvi motivi mogu biti uzeti u obzir od strane sudova prilikom odmjeravanja kazne.“[10] S obzirom na nastojanja Bosne i Hercegovine da postane članicom Europske unije, jasno je da je ovo put kojim treba ići.

2. KAZNENA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE – OPĆE NAPOMENE

O pojmu kaznenih djela počinjenih iz mržnje, ili zločina iz mržnje, kako se još nazivaju u literaturi,[11] ne postoji konsenzus među zakonodavcima diljem svijeta, pa samim time ni napori međunarodnih organizacija koji su postignuti na ovom planu nisu rezultirali nekom općeprihvaćenom definicijom. Djelomičan razlog za to temelji se na činjenici da kulturalne različitosti, socijalne norme i politički interesi igraju veliku ulogu u definiranju protupravnog ponašanja uopće, pa tako i u definiranju zločina iz mržnje (Boeckmann i Turpin-Petrosino, 2002, str. 207-205). Ukratko, to bi bila sva ona djela kod kojih se kao motiv za počinjenje javlja predrasuda, neovisno o tome da li je ona zasnovana na nacionalnoj ili rasnoj pripadnosti, vjerskom uvjerenju ili pak nekom drugom statusu (Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava [OSCE/ODIHR], 2010, s. 6).

Dakle, zemlje članice OSCE-a afirmiraju shvatanje da je zločin iz mržnje ono kazneno djelo koje je motivirano predrasudama.[12]

---

[8] U tom smislu, Europski sud za ljudska prava je u predmetu Šečić protiv Hrvatske ustvrdio da „..državne vlasti imaju dodatnu dužnost da poduzmu sve razumne korake, kako bi raskrinkale bilo kakav rasistički motiv i utvrdile jesu li ili ne etnička mržnja ili predrasude mogle odigrati ulogu u tim događajima. Propustiti da se to uradi i postupati prema rasno motiviranom nasilju i brutalnosti jednako kao u predmetima koji nemaju rasne konotacije, značilo bi ne vidjeti specifičnu prirodu tih djela, koja su posebno destruktivna u odnosu na temeljna prava.“ Vidjeti presudu Suda u predmetu Šečić protiv Hrvatske od 31. maja/svibnja 2007. godine, zahtjev br. 40116/02, dostupno na http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-2012842-2123404&filename=003-2012842-2123404.pdf, preuzeto 03.08.2016.

[9] Okvirna odluka Vijeća Europske unije o borbi protiv određenih oblika i ispoljavanja rasizma i ksenofobije putem kaznenog zakona br. 2008/913/JHA od 28. novembra/studenog 2008. godine, dostupno na http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Al33178,
preuzeto 11.08.2016.

[10] Članak 4. Okvirne odluke Vijeća Europske unije br. 2008/913/JHA.

[11] Za potrebe ovog rada, termini „kaznena djela počinjena iz mržnje“ i „zločini iz mržnje“ će se koristiti kao sinonimi.

[12] Vidjeti odluku Vijeća ministara OSCE-a br. 9/09 od 02. prosinca 2009. godine, dostupno na http://www.osce.org/cio/40695?download=true, preuzeto 22.10.2016.

Iz ove definicije proizilaze dva osnovna elementa kaznenih djela počinjenih iz mržnje: radnja koja je već propisana kao kazneno djelo u kaznenom zakonu te motiviranost predrasudom/mržnjom. Ovaj potonji znači da je počinitelj/ica svoju žrtvu odabrao na temelju neke od zaštićenih karakteristika. Zaštićena karakteristika temeljna je ili glavna karakteristika koju dijele članovi skupine, kao što je rasa, religija, nacionalna pripadnost, jezik ili seksualna orijentacija. Oštećeni može biti jedna osoba, više osoba ili imovina koja se dovodi u svezu sa pojedincem, odnosno skupinom koja dijeli zaštićene karakteristike (Lučić-Čatić i Bajrić, 2013, s. 12).

Počinitelji/ce kaznenih djela iz mržnje ova djela izvršavaju na osnovu vlastite percepcije onoga što žrtve ili određena imovina predstavljaju. Tako se može desiti da ovo kazneno djelo bude izvršeno na osnovu pogrešne pretpostavke počinitelja o identitetu žrtve (Blažević i Vasić, 2016, s. 9). Vrlo često motiv ovih kaznenih djela može činiti i više od jedne zaštićene karakteristike; npr. počinitelj/ica predrasude prema žrtvi može imati i na osnovu njene etničke ili nacionalne pripadnosti, i na osnovu vjere koju ona prakticira (Blažević i Vasić, 2016, str. 10-12).

Kaznena djela počinjena iz mržnje šalju poruku čitavoj jednoj zajednici, te samim time imaju snažniji utjecaj na žrtve nego „obična kaznena djela" – šalje se poruka da te zajednice nemaju pravo da budu jednakopravan dio društva. Ukoliko imamo na umu da Bosna i Hercegovina predstavlja društvo koje je opterećeno nasilnom prošlošću i teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava, te koje se još uvijek nalazi u svojevrsnom procesu katarze i suočavanja s vlastitom prošlošću, postaje jasno zašto se donošenje adekvatne zakonske regulative u pogledu uređenja kaznenih djela počinjenih iz mržnje nameće kao imperativ. Neminovno je da učestalost ovih djela može utjecati na povećanje razdora i netrpeljivosti u bosanskohercegovačkom društvu, što otežava kreiranje i održavanje dijaloga i međusobnog povjerenja među njenim građanima (Azinović, 2009, s. 20). Na koncu, ova kaznena djela mogu prouzrokovati veću štetu jer „neposredna žrtva može imati veće psihološke posljedice i povećan osjećaj ugroženosti zato što nije u mogućnosti da promijeni onu karakteristiku zbog koje je postala žrtva." (OSCE/ODIHR, 2009, s. 20).

Kada je u pitanju samo normativno uređenje ove oblasti, na komparativnom planu dominiraju dva generalna modela; prvi se odnosi na uređenje zločina iz mržnje kao neovisnog kaznenog djela, dok drugi model pretpostavlja uvećane kaznene odredbe, koje se u nekim slučajevima nazivaju „otežavajućim odredbama pri izricanju kazne" ili „odredbama o otežavajućim okolnostima" (OSCE/ODIHR, 2009, s. 27). U Bosni i Hercegovini primjenjuje se kombinacija spomenutih modela, o čemu će biti više riječi u narednim izlaganjima.

3. ZLOČINI IZ MRŽNJE U KAZNENOM ZAKONODAVSTVU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

3.1. Kazneno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine – kontekstualna pozadina

Sve donedavno, kazneno zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine [FBiH] je predstavljalo izuzetak kada je u pitanju reguliranje motiviranosti za počinjenje kaznenog djela izazvanog mržnjom.

2010. godine, usvojene su izmjene i dopune Kaznenih zakona Republike Srpske [KZ RS][13] i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine [KZ BDBiH],[14] tako što je u oba zakona unesena definicija mržnje, te je proširen broj osobnih svojstava i karakteristika zaštićenih ovim propisima. Međutim, 2013. godine, došlo je do novela u KZ RS uvođenjem eksplicitne definicije kaznenih djela počinjenih iz mržnje, pa je tako, člankom 147. stavak 25. propisano da je „kazneno djelo iz mržnje izvršeno u potpunosti ili djelomično zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, vjerskog uvjerenja, boje kože, spola ili seksualne orijentacije, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta neke osobe.“ Članak 37. stavak 3. KZ RS propisuje da, ako je krivično djelo učinjeno iz mržnje, kako je propisano u članku 147. stavak 25. Zakona, sud će to uzeti kao otežavajuću okolnost, osim ako mržnja nije kvalifikatorna okolnost tog krivičnog djela.[15] S druge strane, člankom 2. stavak 37. KZ BDBiH, mržnja je definirana „kao pobuda za izvršenje kaznenog djela, propisanog ovim zakonom, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina.“ Također, odredbom članka 49. stavak 2. je propisano da će „u slučajevima kada je kazneno djelo izvršeno iz mržnje kako je propisano u članku 2. stav 37. ovog Zakona, sud će to uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odmjeriti veću kaznu osim ako Zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalificirani oblik kaznenog djela.“[16]

---

[13] Kazneni zakon Republike Srpske. *Službeni glasnik RS*, br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13.

[14] Kazneni zakon Brčko Distrikta BiH, *Službeni glasnik BDBiH*, 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11 i 33/13 – prečišćeni tekst Zakona.

[15] I u KZ RS, motiviranost mržnjom je također uvedena kao element bića pojedinih kaznenih djela, te su na temelju toga predviđene kazne za počinitelje/ice kaznenih djela poput teškog ubojstva (članak 149.), teške tjelesne ozljede (članak 156.), teške krađe (članak 232.), razbojništva (članak 233.),, razbojničke krađe (članak 234.), oštećenja tuđe stvari (članak 249.) i izazivanja opće opasnosti (članak 402.), ako su ona počinjena iz mržnje.

[16] Motiviranost izazvana mržnjom je u KZ BDBiH uključena i kao element bića određenih kaznenih djela, a predviđene su i posebne kazne za počinitelje/ice tih djela, kao što su: ubojstvo (članak 163.), teška tjelesna ozljeda (članak 169.), silovanje (članak 200.), teška krađa (članak 281.), razbojnička krađa (članak 282.), razbojništvo (članak 283.), oštećenje tuđe stvari (članak 287.) i teška kaznena djela protiv sigurnosti ljudi i imovine (članak 322.), ako su ista motivirana mržnjom.

Izmjene i dopune koje su izvršene u RS i u BD BiH predložene su i za Kazneni zakon FBiH [KZ FBiH][17] 2010. godine, ali nisu usvojene. Tijekom 2013. i 2014. godine, pokrenute su dvije inicijative za izmjene i dopune KZ FBiH, unutar kojih bi se eksplicitno definirao pojam kaznenih djela počinjenih iz mržnje, te njihovo počinjenje strože sankcioniralo. U oba navrata, prijedloge izmjena i dopuna usvojio je Predstavnički dom Parlamenta FBiH. Međutim, Dom naroda Parlamenta FBiH je 2013. godine odbacio Prijedlog izmjena i dopuna KZ FBiH, dok 2014. godine, sjednica Doma naroda za razmatranje novog Prijedloga za izmjene i dopune KZ FBiH nije ni sazvana (Vasić, 2015, s. 9).

Do usvajanja prijeko potrebnih izmjena i dopuna KZ FBiH je konačno došlo 23. veljače 2016. godine, na 8. redovnoj sjednici Parlamenta FBiH.[18]

3.2. Mržnja kao otežavajuća okolnost za sva kaznena djela i odredbe o povećanoj sankciji za specifična kaznena djela motivirana mržnjom u kaznenom zakonodavstvu FBiH

Zakonom o izmjenama i dopunama KZ FBiH,[19] konačno je propisano da je kazneno djelo iz mržnje „svako kazneno djelo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, spola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Takvo postupanje uzet će se kao otežavajuća okolnost ako ovim Zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalificirani oblik kaznenog djela učinjenog iz mržnje.“[20] Na ovaj način je u KZ FBiH uvrštena opća, eksplicitna definicija kaznenog djela počinjenog iz mržnje, kao bilo kojeg djela čiji je motiv izvršenja upravo mržnja ili predrasuda prema osobi ili grupi osoba, koje posjeduju neku od zaštićenih karakteristika. Evidentno je da se zakonodavac u FBiH odlučio za istu definiciju zločina iz mržnje koja je predviđena odredbama KZ RS. Primjetno je, također, da je, za razliku od rješenja zastupljenih u RS i BDBiH, zakonodavac u FBiH izostavio novelu članka 49., koji govori o općim pravilima o odmjeravanju kazne, te da je umjesto toga, ovu odredbu ugradio u članak 2. KZ FBiH – Značaj izraza u ovom zakonu. Zakonodavac je očito smatrao dostatnom definiciju sadržanu u odredbi članka 49. stavak 1. KZ FBiH, koja propisuje da će sud učinitelju kaznenog djela odmjeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to kazneno djelo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utječu da kazna bude manja ili veća, a naročito: stupanj krivice, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život učinitelja, njegove osobne prilike i njegovo ponašanje nakon učinjenog kaznenog djela, te druge okolnosti koje se odnose na osobu učinitelja.

---

[17] Kazneni zakon FBiH. *Službene novine FBiH*, br.. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16.

[18] Vidjeti više: http://lgbti.ba/predstavnicki-dom-parlamenta-fbih-usvojio-izmjene-krivicnog-zakona-fbih/ pristupljeno 22.10.2016.

[19] Zakon o izmjenama i dopunama KZ FBiH. *Službene novine FBiH, br. 46/16.*

[20] Članak 32. stavak 9. KZ FBiH.

Najnovijim izmjenama KZ FBiH, izvršene su i novele kvalificiranih oblika sljedećih kaznenih djela: ubojstva,[21] teške tjelesne ozljede,[22] silovanja [23] i oštećenja tuđe stvari,[24] tako što je sada predviđeno da element bića predstavlja počinjenje ovog kaznenog djela motivirano mržnjom.

Uvođenjem definicije zločina iz mržnje, također je izvršena djelomična harmonizacija KZ FBiH sa odredbom članka 2. Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine[25] [ZZD BiH], koji propisuje da se pod diskriminacijom podrazumijeva „svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima javnog života.“[26] Ipak, lista zaštićenih karakteristika predviđena ovom definicijom je zatvorenog karaktera te ne sadrži brojne osnove koji mogu biti motiv za izvršenje kaznenog djela iz mržnje, a koji su predviđeni u ZZD BiH kao osnovi po kojima je moguće izvršiti diskriminaciju, poput veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, te je izostavljena sintagma „ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu s osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina“, čime bi se obuhvatile i one karakteristike koje nisu taksativno navedene u Zakonu, a koje bi omogućile zaštitu onih osoba koje bi zbog nekih vrijednosti koje dijele sa određenom društvenom grupacijom mogle postati žrtvama kaznenih djela počinjenih iz mržnje. Slično rješenje egzistira i u KZ RS, te je moguće očekivati da će ovakva definicija u narednom periodu biti proširena i dopunjena.[27]

---

21 Članak 166. KZ FBiH.

22 Članak 172. KZ FBiH.

23 Članak 203. KZ FBiH.

24 Članak 293. KZ FBiH.

25 Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine. *Službeni glasnik BiH*, br. 59/05.

26 Veoma je bitno napomenuti da je na nedavno održanoj 21. sjednici Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH, usvojen Prijedlog Zakona o izmjenama i dopunama ZZD BiH, kojima je između ostalog, proširena lista osnova po kojima je moguće izvršiti diskriminaciju, a čiji je predlagač Vijeće ministara BiH. Vidjeti više: https://www.parlament.ba/sadrzaj/vijesti/2010/default.aspx?id=66481&langTag=bs-BA&template_id=5&pril=b&pageIndex=1, pristupljeno 11.8.2016. Sam tekst Prijedloga je dostupan na: https://www.parlament.ba/sadrzaj/zakonodavstvo/u_proceduri/default.aspx?id=62121&langTag=bs-BA&pril=b, preuzeto 11.8.2016.

27 Po Ljiljani Filipović, ostavljanje prostora za procesuiranje učinitelja zločina iz mržnje zbog napada na one zaštićene karakteristike koje žrtva/oštećeni dijeli sa društvenom grupom (ili za koju učinitelj pretpostavlja da dijeli), a koje nisu decidno propisane Zakonom, već su obuhvaćene u sintagmi „i druge osobine“, ima kriminalno-političko opravdanje. No, ova autorica smatra da takvo rješenje može biti i izvor pravne nesigurnosti. optužba za kazneno djelo učinjeno iz mržnje u slučajevima kada

3.3. Izazivanje mržnje kao zasebno kazneno djelo u kaznenom zakonodavstvu FBiH

Samostalno kazneno djelo u domenu izazivanja mržnje i predrasuda je propisano člankom 163. KZ FBiH kao kazneno djelo Izazivanje narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti, u okviru Glave XV KZ FBiH – Kaznena djela protiv ustavnog poretka Federacije.

Osnovni oblik ovog kaznenog djela čini onaj tko javno izaziva ili raspaljuje narodnosnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u FBiH, za što je propisana kazna zatvora od 3 mjeseca do 3 godine.

Učinitelj ovog kaznenog djela može biti svaka osoba.

Dakle, sama radnja učinjenja je određena alternativno, i to kao 1) javno izazivanje ili kao 2) javno raspaljivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti. Izazivanje je stvaranje ili prouzrokovanje mržnje, razdora ili netrpeljivosti koji do tada nisu postojali, dok raspaljivanje pretpostavlja da je neko od tih osjećanja već postojalo ili kao latentno stanje ili kao stanje manjeg intenziteta, s tim da se ona dalje razvija, pojačava ili produbljuje (Tomić, 2007, s. 57). Mržnja se manifestira spremnošću da se drugom nanese neko zlo (Maljević i Vujović, 2013, s. 35). Razdor se izražava u razdvojenosti, izolaciji i negiranju svake solidarnosti (Bačić i sar., 1978, s. 473). Netrpeljivost je osjećanje koje se izražava u odbojnom i netolerantnom stavu jedne nacionalne, rasne ili vjerske grupe osoba prema drugim nacionalnim, rasnim ili vjerskim grupama osoba (Bačić i sar., 1978, s. 473)

Iz samog opisa kaznenog djela, uočljiv je element javnosti, koji tvori biće kaznenog djela; odnosno, za postojanje ovog kaznenog djela traži se da je izazivanje ili raspaljivanje mržnje, razdora ili netrpeljivosti učinjeno u javnoj sferi, čime se pravi distinkcija između ovog i ostalih kaznenih djela počinjenih iz mržnje.

Za kaznenu odgovornost potreban je umišljaj, koji obuhvaća svijest o poduzimanju djelatnosti kojom se javno izaziva ili raspaljuje narodnosna, rasna ili vjerska mržnja, razdor ili netrpeljivost (Tomić, 2007, s. 57)

Za ovaj osnovni oblik je propisana kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine.

---

je ono motivirano nekom predrasudom, odnosno razlikom koja nije izričito predviđena u odnosnoj zakonskoj odredbi, kao i osuda za takvo kazneno djelo, zahtijevat će i posebno obrazloženje i tužitelja i suda zbog čega se i u takvom slučaju radi o kaznenom djelu učinjenom iz mržnje. Kako bi se spriječila arbitrarnost, stav o tome da neka od karakteristika koja se u odnosnoj zakonskoj odredbi izričito ne navodi kao motiv za učinjenje kaznenog djela ipak konstituira kazneno djelo učinjeno iz mržnje, mora se zasnivati na analizi onoga što je zajedničko toj karakteristici s onima koje su izričito zaštićene odnosnom zakonskom odredbom. Na osnovu izričito zaštićenih karakteristika potrebno je, dakle, definirati okvir unutar kojeg bi se određivale druge karakteristike koje mogu biti osnov predrasuda učinitelja kao motiva učinjenja kaznenog djela. Pri određivanju tog okvira moglo bi se poći od toga da su zakonom izričito zaštićene karakteristike koje određuju identitet određene osobe, i na osnovu kojih se ona sama poistovjećuje i biva poistovjećena s drugim osobama koje imaju istu karakteristiku (Filipović, 2014, u Hodžić i Mehmedić, 2014, s. 66).

Teži oblik propisan je odredbom stavka 2. istog članka, te postoji onda kada je osnovni oblik djela počinjen prisilom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi narodnosnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih simbola, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova.

Za ovaj kvalificirani oblik predviđena je kazna zatvora od jedne do osam godina.

Drugi teži oblik ovog kaznenog djela je predviđen odredbom stavka 3., te ga čini onaj tko osnovni oblik počini zloupotrebom svog položaja ili ovlaštenja, za što je predviđena kazna zatvora od jedne do deset godina.

Najteži oblik propisan je odredbom stavka 4. i njega čini onaj tko izazivanje narodnosne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti učini prisilom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi narodnosnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova, s tim da to učini zloupotrebom položaja ili ovlasti, ili ako je zbog toga došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u Federaciji. U odnosu na sve kvalifikatorne okolnosti, za kaznenu odgovornost traži se umišljaj učinitelja.

Za ovaj najteži oblik počinjenja kaznenog djela predviđena je kazna zatvora od jedne do deset godina.

Stavak 5. propisuje i posebni oblik ovog kaznenog djela, koji postoji onda kada je počinjen javnim poricanjem ili osporavanjem genocida, zločina protiv čovječnosti ili počinjenih ratnih zločina utvrđenih pravosnažnom odlukom Međunarodnog suda pravde, Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju ili domaćeg suda, za što je propisana kazna zatvora od 3 mjeseca do 3 godine

3.4. Međusobni odnos kaznenih djela počinjenih iz mržnje i kaznenog djela izazivanja mržnje u kaznenom zakonodavstvu FBiH

Na temelju prethodno analiziranih odredaba, moguće je izvući zaključak da su instituti kaznenih djela počinjenih iz mržnje i kaznenog djela izazivanja mržnje zapravo vrlo slični; međutim, prisutne su i primjetne razlike.

Prva i osnovna razlika je spomenuta kroz prethodna izlaganja, te je više nego očita i sastoji se u tome da je kazneno djelo obuhvaćeno člankom 163., predviđeno kao zasebno kazneno djelo, dok je definicija zločina iz mržnje općeg karaktera, i odnosi se na bilo koje kazneno djelo predviđeno u KZ FBiH, ukoliko je njegovo počinjenje motivirano mržnjom.

Druga značajna razlika se ogleda u tome da su inkriminacijom izazivanja ili raspaljivanja narodnosne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti zaštićeni konstitutivni narodi i ostali koji žive u FBiH. U smislu Ustava FBiH,[28]

[28] Ustav FBiH. *Službene novine FBiH*, 1/94.

konstitutivnim narodima se smatraju Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Ostali, u smislu članka 3. Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u FBiH,[29] predstavljaju onaj dio stanovništva, državljana Federacije, odnosno Bosne i Hercegovine, koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici ni jednog od tri konstitutivna naroda, a sačinjavaju je ljudi istog ili sličnog etničkog porijekla, iste ili slične tradicije, običaja, vjerovanja, jezika, kulture i duhovnosti i bliske ili srodne historije i drugih obilježja. S druge strane, jednom općenitom, eksplicitnom definicijom kaznenog djela počinjenog iz mržnje se širi neodređen krug osoba (iako su žrtve najčešće pripadnici neke od manjinskih grupa), te lista zaštićenih karakteristika nije ograničena isključivo na rasnu, narodnosnu ili vjersku pripadnost, nego obuhvata širi dijapazon osnova koji mogu biti motiv za počinitelja.

Treću razliku predstavlja zahtjev da kazneno djelo izazivanja mržnje, onako kako je propisano u KZ FBiH bude počinjeno u javnom domenu. Iako se većina kaznenih djela počinjenih iz mržnje zbila upravo na nekom javnom mjestu, to ipak ne predstavlja neophodan element za samo njegovo postojanje – da bi se neko djelo tretiralo kao takvo, traži se isključivo da je njegovo počinjenje motivirano mržnjom ili predrasudom.

Oba navedena modela normativnih aktivnosti na ovom planu imaju svoje prednosti i mane. U prvom slučaju, kao prednosti se ističu mogućnost lakšeg zapažanja zločina iz mržnje kao zasebnog kaznenog djela, jer se na ovaj način osuđuje predrasuda kao eksplicitno zabranjen motiv, te je i lakše skupiti podatke o ovim kaznenim djelima; na taj način se zadovoljava ekspresivna funkcija kaznenog prava. Međutim, s druge strane, primjena ovog modela nosi sa sobom i određene izazove; moguće su situacije da sud ne raspolaže dovoljnim brojem dokaza za izricanje presude za osnovno kazneno djelo, ukoliko nije dokazano postojanje predrasude, što rezultira time da tužitelji nerado podnose prijavu za počinjeno zasebno kazneno djelo, ako smatraju da će to biti teže dokazati (OSCE/ODIHR, 2009, s. 30). Kod primjene modela uvećanih kaznenih odredbi, kao prednosti se ističu lakše uključivanje uvećanja kaznenih odredbi u postojeće kaznene odredbe, te mogućnost primjene ovih odredbi na veliki broj kaznenih djela, pri čemu neuspjeh u dokazivanju činjenica koje se odnose na mržnju kao kvalifikatornu okolnost neće ugroziti izricanje osuđujuće presude za osnovno kazneno djelo. Kao nedostatak, navodi se činjenica da odluka suda da uveća kaznu na osnovu dokazane predrasude kao motiva može biti izostavljena iz javnog sudskog spisa (OSCE/ODIHR, 2009, s. 31).

Kako i u kojem obimu će ovakva kombinirana upotreba dva modela zadovoljiti potrebe demokratskog društva, te kako će teći samo procesuiranje ovih kaznenih djela pred sudovima u FBiH, tek ostaje da se vidi, jer su izmjene i dopune KZ FBiH tek stupile na snagu. Međutim ono što je sigurno je da je dosad nedostatak definicije kaznenog djela iz mržnje onemogućavao procesuiranje pojedinih incidenata koji su očigledno bili motivirani mržnjom, no, zbog tadašnje manjkavosti u zakonskim

[29] Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u FBiH. *Službene novine FBiH*, 56/08.

propisima, nisu bili procesuirani. U narednim odlomcima će biti više riječi o takvim slučajevima, kao i o dosad procesuiranim slučajevima kaznenih djela izazivanja mržnje, te kvalificiranih oblika pojedinih kaznenih djela, čiji je mržnja osnovni element.

4. PROBLEMI PRI PROCESUIRANJU ZLOČINA IZ MRŽNJE U FBIH

Kao što je već ranije navedeno, jedan od osnovnih problema koji je ranije postojao u svezi s procesuiranjem kaznenih djela počinjenih iz mržnje je bio nedostatak adekvatne zakonske regulative, zbog čega mnogi slučajevi nisu bili klasificirani kao takvi.

Kao prvi primjer, može se istaknuti slučaj koji se dogodio 24. septembra/rujna 2008. godine, tijekom otvaranja izložbe na Queer festu. Naime, grupa od oko 70 prosvjednika se okupila ispred Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu i na nasilan način prekinula događaj izvikujući uvrede i bacajući kamenje na posjetitelje. Usprkos većoj prisutnosti policije i angažmanu privatne zaštitarske agencije, 8 osoba je zadobilo povrede. Značajno je da su se neki od napada desili u susjednim ulicama ili u naseljima koja su i po nekoliko kilometara udaljena od same Akademije. 8 osoba je privedeno. Jedan 18-godišnjak, kojeg su svjedoci vidjeli kako napada dva novinara, optužen je za nasilničko ponašanje, sukladno članku 362. stavak 1. KZ FBiH, u svezi sa sprečavanjem službene osobe u vršenju službene radnje, sukladno članku 358. KZ FBiH. Optuženi je sklopio sporazum o priznanju krivice i osuđen je na jednu godinu zatvora, uvjetno dvije godine. Drugi 19-godišnjak je također optužen za nasilničko ponašanje sukladno članku 362. stavak 1. KZ FBiH. Ovaj optuženi je proglašen krivim i izrečena mu je uvjetna osuda s utvrđenom kaznom zatvora od 5 mjeseci, sa rokom provjeravanja od 2 godine. Ni u jednom od ovih slučajeva u optužnicama, kao motiv nije uvrštena predrasuda (Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini [OSCE BiH], 2012, s. 37).

Drugi slučaj koji ilustrira ove navode zbio se u julu/srpnju 2013. godine. Naime, grupa mladića s navučenim kapuljačama, da ih se ne bi moglo prepoznati, napali su gay muškarca u kafiću u kojem je radio, a koji je poznat kao okupljalište LGBT osoba. Kafić su prvo posjetila dva napadača, koji su sjedili i dogovarali da se nađu s nekim da bi otišli i vratili se s više prijatelja, te napali žrtvu, ispitujući ga o njegovoj seksualnoj orijentaciji. Iako napad nije bio težak, izazvao je fizičke povrede po žrtvu, koja je morala biti liječnički zbrinuta. Slučaj je na koncu bio prijavljen policiji, koja je ispitala žrtvu i svjedoke, međutim, prema posljednjim dostupnim informacijama, istraga u ovom slučaju je bila aktualna i trajala je već 3 mjeseca, bez uspješnih rezultata (Vasić, 2013, s. 15).

U trećem slučaju, petnaestogodišnjeg dječaka hrvatske nacionalnosti je 2009. godine, pretukla grupa maloljetnika, Bošnjaka, dok se na svom biciklu vraćao sa igrališta u jednom selu u FBiH. U svojoj izjavi rekao je da su ga napadači najprije psovali, upućujući mu psovke na etničkoj osnovi, a onda su ga fizički napali s

očiglednom namjerom da mu nanesu povrede. Počinitelji su optuženi za nanošenje teške tjelesne povrede, bez spominjanja predrasude kao motiva. Osim toga, činjenični opis kaznenog djela koji je iznio tužitelj odnosi se isključivo na način na koji je povreda nanesena, te je zabilježeno da se dogodila „nakon verbalnog sukoba i gurkanja s oštećenom stranom" (OSCE BiH, 2012, s. 28).

Postoji nekoliko razloga zbog kojih je moguće sugerirati da su tužiteljstva u FBiH dosad izbjegavala uvrstiti predrasude kao motiv u optužnice; prije svega, to se može pripisati rasprostranjenom nerazumijevanju koncepta kaznenih djela počinjenih iz mržnje i kako se takva kaznena djela mogu prepoznati. To se dalje može objasniti nepostojanjem i nedovoljno specijaliziranom obukom i edukacijom o složenosti kaznenih djela i incidenata motiviranih mržnjom, kao i na praznine u zakonu, koje također ograničavaju ulogu policije i tužiteljstva da na adekvatan način provedu istragu i uvrste predrasude kao motiv u optužnice (OSCE BiH, 2012, s. 30).

U ovom kontekstu, potrebno je podsjetiti na odredbu članka 45. Zakona o kaznenom postupku FBiH [ZKP FBiH],[30] koji propisuje da je osnovno pravo i osnovna dužnost tužitelja otkrivanje i gonjenje učinitelja kaznenih djela. U tom smislu naročito treba spomenuti da je tužitelj dužan i da ima pravo da odmah po saznanju da postoje osnovi sumnje da je učinjeno kazneno djelo poduzeti određene potrebne mjere u cilju njegovog otkrivanja i provođenja istrage, pronalaženja osumnjičenog, rukovođenja i nadzora nad istragom, kao i radi upravljanja aktivnostima ovlaštenih službenih osoba vezanih za pronalaženje osumnjičenog i prikupljanje izjava i dokaza.[31] Također je bitno napomenuti da tužitelj ima pravo i dužnost da zahtijeva dostavljanje informacija od državnih organa, poduzeća, pravnih i fizičkih osoba u FBiH.

ZKP FBiH poznaje i mogućnost prekvalifikacije kaznenog djela; naime, člankom 295. je propisano da se presuda može odnositi samo na osobu koja je opužena i samo na djelo koje je predmet opužbe sadržane u potvrđenoj, odnosno na glavnom pretresu izmijenjenoj optužnici. No, isti članak propisuje da sud nije vezan za prijedlog tužitelja u pogledu pravne ocjene djela. Na taj način, moguće je da sud predrasudu uzme u obzir kao motiv u datom predmetu, što može rezultirati povećanjem kazne.

5. UMJESTO ZAKLJUČKA

Nakon višegodišnjih pokušaja, usvajanjem izmjena i dopuna KZ FBiH, koje su uvele eksplicitnu definiciju zločina iz mržnje, kompletiran je kazneno-pravni trougao reguliranja zločina iz mržnje u FBiH: propisivanjem mržnje kao otežavajuće okolnosti za bilo koje kazneno djelo, propisivanjem mržnje kao

[30] Zakon o kaznenom postupku FBiH. *Službene novine FBiH*, br. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09 i 12/10.

[31] Članak 45. stavak 2. ZKP FBiH.

elementa kvalificiranih oblika pojedinih kaznenih djela, te propisivanjem mržnje kao samostalnog kaznenog djela.

Da li i u kom obimu će usvajanje navedenih i opisanih izmjena rezultirati većim brojem procesuiranih slučajeva je pitanje koje zasad ostaje bez odgovora, međutim, iz navedenog se može zaključiti da ni dosadašnje odredbe nisu iskorištene na najbolji način, što je rezultiralo time da se u velikom broju slučajeva mržnja, odnosno predrasuda uopće nije uzimala u obzir kao otežavajuća okolnost prilikom izricanja sankcije.

Nepobitno je, također, da će zbog uske povezanosti između kaznenih djela počinjenih iz mržnje i kaznenih djela izazivanja mržnje doći do preklapanja te potencijalnih nedoumica kada je u pitanju procesuiranje zločina, ali u tom smislu nije dovoljna samo reforma represivnog aparata, već je nužno poduzeti i određene druge mjere koje doprinose ovom cilju. Ponajprije, potrebno je detaljno educirati i obučiti suce, tužitelje, policijske i državne službenike o samom konceptu i suštini kaznenih djela počinjenih iz mržnje i o adekvatnoj primjeni propisa kaznenih zakona, čime se podiže i svijest ovih osoba o važnosti njihovog prepoznavanja i procesuiranja. S obzirom na to koliku opasnost zločini iz mržnje predstavljaju za bosanskohercegovačko društvo, koje je podijeljeno ne samo administrativno, već i etnički, te koje je u procesu provođenja tranzicijske pravde, zbog čega ova problematika dodatno dolazi do izražaja, edukacija o najugroženijim kategorijama žrtava kaznenih djela počinjenih iz mržnje, posebnim povijesnim i društvenim faktorima koji su uvjetovali takav položaj se nameće kao neophodna kada je u pitanju njihovo razumijevanje i prepoznavanje uzroka i motiva počinjenja.

Usvajanjem toliko očekivanih izmjena KZ FBiH je definitivno napravljen korak naprijed kada je u pitanju ne samo represivna borba protiv ovog vida kaznenih djela, već se na jedan način iskazuje i osuda društva za ovakvo stvaranje privida privilegiranosti jedne društvene grupe. U kolikoj mjeri i kako će ove odredbe biti implementirane, tek ostaje da se vidi.

LITERATURA

- Azinović, V., Bassuener, K., i Weber, B. (2012). *Procjena potencijala za obnovu etničkog nasilja u Bosni i Hercegovini: Analiza sigurnosnih rizika.* Sarajevo: Fakultet političkih nauka i Atlantska inicijativa.
- Bačić, F., i sar. (1978). *Komentar Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.* Beograd: Savremena administracija.
- Blažević, J., i Vasić, V. (2016). *Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu.* Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Boeckmann, R. J., i Turpin-Petrosino, C. (2002). Understanding the harm of hate crime. *Journal of Social Issues*, *58*, 207-225.

- Hodžić, E., i Mehemdić, A. (2014). *Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH.* Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- Kazneni zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. *Službeni glasnik BDBiH,* 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11 i 33/13 – prečišćeni tekst Zakona.
- Kazneni zakon Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine FBiH,* br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16.
- Kazneni zakon Republike Srpske. *Službeni glasnik RS,* br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13.
- Lučić-Ćatić, M., i Bajrić, A. (2013). *Procesuiranje kaznenih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini – perspektiva tužitelja.* Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- Maljević, A., i Vujović, S. (2013). *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja i Udruženje tužilaca/tužitelja FBiH.
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije. (2016, kolovoz 11). Dohvaćeno sa http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. (2016, kolovoz 11). Dohvaćeno sa http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx.
- Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. (2012). *Borba protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje – Analiza incidenata motiviranih predrasudama u Bosni i Hercegovini sa preporukama.* Sarajevo: OSCE BiH.
- Odluku Vijeća ministara OSCE-a br. 9/09 od 2. prosinca 2009. godine. (2016, listopad 22). Dohvaćeno sa http://www.osce.org/cio/40695?download=true.
- Okvirna odluka Vijeća Europske unije o borbi protiv određenih oblika i ispoljavanja rasizma i ksenofobije putem kaznenog zakona br. 2008/913/JHA od 28. novembra/studenog 2008. godine. (2016, kolovoz 11). Dohvaćeno sa http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Al33178.
- OSCE/ODIHR. (2006). *Challenges and Responses to Hate- Motivated Incidents in the OSCE Region: For the period January – June 2006.* Warsaw: OSCE/ODIHR.
- OSCE/ODIHR. (2009). *Hate Crimes Law: A Practical Guide*.
- OSCE/ODIHR. (2010). *Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses: Annual Report for 2009.* Warsaw: OSCE/ODIHR.
- Presuda ESLJP u predmetu *Šečić protiv Hrvatske* od 31. maja/svibnja 2007. godine, zahtjev br. 40116/02. (2016, kolovoz 3). Dohvaćeno sa http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-2012842-2123404&filename=003-2012842-2123404.pdf.
- Redakcija LGBT.ba. (2016, ožujak 2). *Predstavnički dom Parlamenta FBiH usvojio izmjene Krivičnog zakona FBiH*. Dohvaćeno sa BH LGBTI info portal: http://lgbti.ba/predstavnicki-dom-parlamenta-fbih-usvojio-izmjene-krivicnog-zakona-fbih/.

- Tomić, Z. (2007). *Krivično pravo II – Posebni dio.* Sarajevo: Pravni fakultet.
- Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka. (2016, kolovoz 11). Dohvaćeno sa http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/.
- Ustav Bosne i Hercegovine. *Službeni glasnik BiH*, 25/09.
- Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. S*lužbene novine FBiH,* 1/94.
- Vasić, V. (2013). *Homofobni i transfobni incidenti i zločini iz mržnje u Bosni i Hercegovini u periodu od marta do novembra 2013. godine.* Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Vasić, V. (2015). Regulisanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Krivičnom zakonu Federacije BiH. *Human Rights Papers*, Paper 12. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Zakon o kaznenom postupku Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine FBiH,* 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09 i 12/10.
- Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine. *Službeni glasnik BiH,* 59/05.
- Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u Federaciji Bosne i Hercegovine. *Službene novine FBiH,* 56/08.

UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA POJAVU KRIVIČNIH DJELA UČINJENIH IZ MRŽNJE NA TERITORIJI ZEMALJA BIVŠE JUGOSLAVIJE

Lars Petter Soltvedt[1]
Aleksandar R. Ivanović[2]

SAŽETAK

Autori ovog rada polaze od pretpostavke da nacionalizam, političko favorizovanje i trka za ograničenim resursima onemogućavaju proces pomirenja koji je neophodan u zemljama bivše Jugoslavije. Da bi se spriječilo da mržnju naslijedi još jedna generacija, treba istražiti uzroke ili uzajamne veze postojećih etničkih ili religijskih napetosti.

Koristeći ekonomski determinizam, autori navode da nisu samo razlike u etničkom ili religijskom sastavu susjeda razlog za nedavno učinjene zločine iz mržnje i nacionalizam i možda za njihov uporni porast, već da je to neravnomjerno ekonomsko blagostanje kako između tako i unutar zemalja bivše Jugoslavije. Autori predlažu da se istraže uticaji nezavisnih varijabli, kao što su nezaposlenost i relativna deprivacija među elementima populacije, na zločine iz mržnje i pojavne oblike nacionalizma sa različitih aspekata – kako političkog tako i socijalnog. To će se postići na sljedeći način: definisanjem koncepta zločina iz mržnje za ovo istraživanje i objašnjavanjem okolnosti koje se odnose na uticaj ekonomskih faktora na zločine iz mržnje; analiziranjem pravnih teorija na osnovu kojih se mogu povezati ekonomski faktori sa zločinima iz mržnje; identifikovanjem dinamika zločina iz mržnje u periodu ekonomske krize i predlaganjem mjera kojima bi se mogao smanjiti ekonomski uticaj na ovu vrstu krivičnog djela.

Ključne riječi: zločini iz mržnje, ekonomska kriza, prevencija, suzbijanje krivičnih djela.

1. UVOD

Ekonomska kriza (recesija) predstavlja izazov za vladavinu prava i poštovanje ljudskih prava, posebno ekonomskih i socijalnih. Međutim, to se ne odnosi samo na ekonomske i pravne posljedice, nego i na čitav niz socijalnih i psiholoških aspekata. Uticaj ekonomske krize na javni moral i na postupanje prema nacionalnim, etničkim, vjerskim manjinama, migrantima i drugim malim društvenim grupama teško je identifikovati i manje je vidljiv.

[1] Lars Petter Soltvedt je vanredni profesor političkih nauka i ljudskih prava na Univerzitetskom koledžu jugoistočne Norveške. E-mail: Lars.P.Soltvedt@hbv.no

[2] Aleksandar R. Ivanović je docent za krivično pravo i kriminalistiku na Fakultetu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, Republika Srbija. E-mail: a.ivanovic@uninp.edu.rs

Uslijed činjenice da je sam koncept zločina iz mržnje relativno nov u nacionalnim zakonima zemalja bivše Jugoslavije, kao i činjenice da ne postoje statistički podaci o ovim krivičnim djelima prije 2009. godine, kao i da su podaci o evidentiranim zločinima iz mržnje u periodu od 2009. do 2014. godine nepouzdani i netačni, autori ovog rada će nastojati da objasne prirodu uticaja loše ekonomske situacije na rasprostranjenost zločina iz mržnje u regionu, a neće procjenjivati relativan uticaj ekonomske krize na stope ili trendove zločina iz mržnje učinjenih u zemljama bivše Jugoslavije. S obzirom na to da ne postoje statistički podaci o zločinima iz mržnje prije 2009. godine, i da u nekim zemljama, npr. u Crnoj Gori i Makedoniji, još uvijek ne postoje službeni podaci o evidentiranim zločinima iz mržnje, naše istraživanje je usmjereno na Srbiju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

Drugi razlog za usmjerenost na navedene zemlje je taj što su se najteži oružani sukobi 90-ih godina prošlog vijeka dogodili u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Takođe, ove dvije zemlje imaju određeni broj povratnika koji su se vratili u svoje predratne domove. U Srbiji još uvijek postoji veliki broj izbjeglica iz rata koji se odigrao u bivšoj Jugoslaviji, pored raznih manjinskih grupa koje žive na njenoj teritoriji. Takođe treba napomenuti da iako je policija vodila statističke podatke o zločinima iz mržnje u periodu između 2009. i 2014. godine u ovim zemljama, osim u Bosni i Hercegovinu u kojoj ne postoje podaci za 2011. i 2012. godinu, vjerujemo da je tamna brojka zločina iz mržnje znatno veća. Naime, policija i organi krivičnopravnog sistema u ovim zemljama u praksi još uvijek ne primjenjuju obavezno istraživanje odnosno utvrđivanje postojanja mržnje ili predrasude na nacionalnoj, etničkoj, vjerskoj ili drugoj osnovi i izvještavanje o njima u procesu otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela. Konstantno postoji veliki broj slučajeva u kojima su učinioci u vrijeme izvršenja krivičnog djela (*tempore delicti*) očigledno izražavali neki oblik mržnje ili predrasude u odnosu na žrtvu. Analizirajući policijske izvještaje, optužnice i presude u vezi sa ovim događajima, dolazi se do zaključka da se ova krivična djela tretiraju samo kao „obična“ krivična djela. Zločini iz mržnje u ovim zemljama se generalno tretiraju kao sva druga „obična“ krivična djela.

Moramo da napomenemo da je koncept zločina iz mržnje tek nedavno prepoznat u domaćem pravosuđu ovih zemalja. Stoga ne očekujemo da možemo precizno odmjeriti uticaj ekonomske krize na pojavu zločina iz mržnje, s obzirom na raspoložive informacije. Prema tome, naše istraživanje će ovoga puta biti usmjereno prvenstveno na pokušaj da teoretski objasnimo uticaj ekonomskih faktora na rasprostranjenost zločina iz mržnje u regionu. Očekujemo da naši zaključci budu konkretniji u budućnosti, kada policija i pravosudni organi u potpunosti prepoznaju koncept zločina iz mržnje i kada budu postojali precizni statistički podaci o zločinima iz mržnje, dostupni za dublju analizu uticaja ekonomskih faktora na rasprostranjenost zločina iz mržnje u regionu.

2. DEFINISANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE

Zločin iz mržnje je termin u širokoj upotrebi, ali ga ljudi tumače na različite načine. Prema najprihvaćenijem značenju to je krivično djelo u kojem učinilac bira žrtvu zbog toga ko je ona ili u šta vjeruje. Ovo biranje žrtve čini krivično djelo podmuklijim, a ograničeno dostupna istraživanja ukazuju na to da žrtvi treba mnogo više vremena da se oporavi od ovog nego od nekog drugog uporedivog krivičnog djela. Ovo je samo jedan od razloga zašto je potrebno da policija, tužilaštvo i pravosuđe snažnije odgovore na zločine iz mržnje. Takva krivična djela negativno utiču na povjerenje zajednice i podrivaju njenu koheziju. Zbog toga zločini iz mržnje treba da budu prioritet za vladu i organe krivičnopravnog sistema, posebno u postkonfliktnim društvima kao što su zemlje na teritoriji bivše Jugoslavije.

Najprije želimo da se pozabavimo najčešćim pitanjima koja se odnose na zločine iz mržnje. Šta je zločin iz mržnje? Na koji način se razlikuje od ostalih krivičnih djela usmjerenih na pojedince ili imovinu?

Prema mišljenju Barbare Peri "zločin iz mržnje… uključuje djela nasilja i zastrašivanja, obično usmjerena na već stigmatizovanu i marginalizovanu grupu. Kao takav, on je mehanizam moći i ugnjetavanja, čiji je cilj potvrđivanje nesigurnih hijerarhija koje karakterišu određeni društveni poredak. Njime se pokušava ponovo i istovremeno stvoriti zaprijećena (stvarna ili zamišljena) hegemonija grupe kojoj pripada učinilac i „odgovarajući" podređeni identitet grupe kojoj pripada žrtva. To je sredstvo za označavanje Sebe i Drugog na takav način da se ponovo uspostavlja njihova „odgovarajuća" relativna pozicija, kao što se predstavlja i reprodukuje u širim ideologijama i obrascima socijalne i društvene nejednakosti" (Chakraborti i Garland, 2009, s. 5).

Kongres Sjedinjenih Američkih Država je definisao zločin iz mržnje kao „krivično djelo učinjeno protiv lica ili imovine, u potpunosti ili djelimično motivisano predrasudom učinioca protiv rase, vjere, grupe određenog etničkog ili nacionalnog porijekla ili grupe određene seksualne orijentacije". Ukratko, zločini iz mržnje su usmjereni protiv pripadnika određene grupe uglavnom zbog njegove ili njene pripadnosti toj određenoj grupi (Altschiller, 2015, s. 4).

Treba napomenuti da iako je termin „mržnja" opšteprihvaćen za ovu vrstu krivičnog djela, učinilac ne mora stvarno da „mrzi" svoju žrtvu kako bi učinio „zločin iz mržnje". Naime, mnogi „mržnju" shvataju kao „predrasudu". Razumjevanje mržnje na ovaj način je podstaklo dodatnu raspravu o tome kako treba definisati predrasudu i da li se takva pojava može povezati sa mentalnim elementom krivičnog djela - *means rea*. Gordon Olport definiše „etničku predrasudu" kao „antipatiju zasnovanu na pogrešnoj i nefleksibilnoj generalizaciji. Može se osjećati ili izraziti. Može biti usmjerena na grupu kao cjelinu ili na pojedinca zato što je član te grupe" (Walters, 2011, s. 315). Prema ovoj definiciji predrasude osoba mora osjećati ili izraziti animozitet prema čitavoj grupi na osnovu generalizacija stvorenih o njenim članovima. Takve generalizacije su često rezultat stvaranja stereotipa.

Negativni stereotipi koji se odnose na određene identitetske grupe nastavljaju se kroz komunikacione mreže, prije svega između članova porodice i prijatelja, ali i putem televizije i novina, interneta ili novih društvenih mreža poput Fejsbuka ili Tvitera. Međutim, Mark Ostin Volters je naveo da je Olportovo viđenje predrasude u određenoj mjeri restriktivno u kontekstu definisanja zločina iz mržnje. Kao što i Grin (…) ističe, na zločin iz mržnje mogu uticati ekonomska konkurencija i ogorčenje, prije nego pogrešna generalizacija grupe pojedinaca.

Ovo shvatanje zločina iz mržnje podstaklo nas je da istražimo kako se ekonomske poteškoće i osjećaj ljutnje prema nekim manjinskim grupama mogu isto tako zasnivati na pogrešnim generalizacijama o percipiranom ekonomskom prosperitetu i pristupu državnoj pomoći koju određene manjinske grupe navodno primaju.

U tu svrhu smo usvojili definiciju zločina iz mržnje Marka Ostina Voltersa koja glasi:…„svaka vrsta krivičnog djela ili antisocijalnog djela čiji je cilj zastrašivanje ili povrijeđivanje žrtve i koje je motivisano (ili djelimično motivisano) predrasudom, zasnovanom na generalizaciji o žrtvinoj stvarnoj ili pretpostavljenoj pripadnosti nekoj identitetskoj grupi (koja se razlikuje, makar djelimično, od grupe kojoj pripada učinilac) i koja se obično zasniva na strahu ili uvjerenju da će žrtva (ili drugi poput nje ili njega) ugroziti identitet, kulturne norme i/ili socio-ekonomsku sigurnost grupe kojoj pripada učinilac" (Walters, 2011, s. 315).

3. TEORETSKI PRISTUP UTICAJU EKONOMSKIH FAKTORA NA ZLOČINE IZ MRŽNJE

Postoji nekoliko teorija koje se bave korelacijom između ekonomske tenzije i pojave zločina iz mržnje. Volters (…) je odlučan u tome da utvrdi kako socijalne i ekonomske napetosti i strah od različitog postaju faktor promovisanja „kulture mržnje", što se odražava u niskom nivou samokontrole u ponašanju ljudi. U svom istraživanju Volters navodi dvije glavne teorije koje su važne u ovoj oblasti: *teorija pritiska* Roberta Mertona (…) i *teorija strukturisane akcije* Barbare Peri (…). Prema teoriji pritiska devijantno ponašanje nastaje uslijed napetosti koja je povezana sa nejednakošću u prihodima, nejednakošću u obrazovanju, ličnim sposobnostima i nesposobnostima za postizanje ciljeva pojedinca, koji su uspostavljeni u kapitalističkim društvima, zbog čega pojedinac pribjegava upotrebi sile (uključujući nasilje) da bi ih ostvario. Pripadnici većine u društvu obično strahuju da će druge grupe ugroziti njihovu već nestabilnu društvenu i ekonomsku sigurnost i samim tim njihove ciljeve koje pozitivno vrednuju. Zbog toga strah prema drugim „strancima" (manjinskim grupama) može da eskalira u neprijateljstvo uslijed činjenice da i oni dobijaju ono što većina pripadnika dobija od državnih organa (stambene pogodnosti ili socijalnu pomoć). Glasine o tome da određena manjinska grupa dobija dodatne pogodnosti podstiču osjećaj nezadovoljstva u odnosu na percipiranu ekonomsku prednost koju oni imaju. Pripadnici ovih manjinskih grupa u toj situaciji postaju „žrtveni jarci"

za dominantne društvene teškoće koje kod većinske grupe mogu da izazovu frustraciju, ljutnju i osjećaj nepravde (Isokaitė, 2015, s. 194).

Barbara Peri smatra da se Mertonova teorija ne može primijeniti na sve zločine iz mržnje, jer ne objašnjava zašto su najokrutnije zločine iz mržnje učinili ekonomski i politički najmoćniji ljudi u društvu. I zaista, iako je prihvaćeno da su mnogi učinioci zločina iz mržnje socijalno i ekonomsku ugroženi, drugi neminovno dolaze iz širokog spektra društveno-ekonomskih sredina. Učinioci zločina iz mržnje mogu biti poslodavci, komšije, državni službenici i čak lideri političkih partija (Walters, 2011, s. 318). Barbara Peri vjeruje da su zločini iz mržnje ekstreman oblik diskriminacije, koji proizilazi iz kulture segregacije, diskriminacije i marginalizacije ljudi koje društvena većina (tipična struktura ličnosti) smatra „različitim". Prema Barbari Peri identitetske grupe mogu nastati na osnovu etničke pripadnosti, vjerske pripadnosti, seksualne orijentacije ili drugih takvih karakteristika (na osnovu kojih se formiraju „unutar-grupe"). Stvarajući „unutar-grupe" tražimo onog *drugog;* osobu koja sasvim sigurno nije poput „nas" (Perry, 2001, s. 47). Oni koji ne spadaju u društveni konstrukt identiteta neminovno su viđeni kao „različiti". Prema onima koji se smatraju različitima postoji otpor zato što postoji i strah. Osjećaj straha je zasnovan na pretpostavci da će *drugi* ugroziti „unutargrupni" identitet i kulturne norme. Kod nekih pojedinaca to stvara osjećaj bespomoćnosti i nesigurnosti u pogledu njihovog mjesta u društvu. Kao odgovor na ove negativne emocije, pojedinci često pokušavaju da pretoče svoj osjećaj bespomoćnosti u animozitet, emotivnu reakciju koja se koristi za sticanje osjećaja kontrole nad onima koje vide kao nekoga ko uzrokuje njihovu nesigurnost, i da se tako privremeno oslobode prvobitnog negativnog osjećaja straha.

Obje ove teorije se uglavnom zasnivaju na strahu i napetosti u odnosu na nepopularne manjinske grupe i njihov potencijalni uticaj na društvenu i ekonomsku stabilnost i kulturu većinskog segmenta društva. U tom smislu, osjećaj neprijateljstva dolazi iz dva glavna izvora: socijalne i ekonomske nestabilnosti i interne iritacije zbog ekonomske (ne)sigurnosti.

Ove teorije su više usmjerene na makro nivo i bez interdisciplinarnog pristupa ne mogu dati jasan odgovor na pitanja zašto isti ekonomski i socijalni faktori utiču na neke ljude da učine zločine iz mržnje, a na druge ne.

Isto tako, ove teorije bi mogle da budu relevantnije u ispitivanju i objašnjavanju zločina iz mržnje u zemljama koje su ekonomski razvijene i koje imaju viši životni standard, kao što su Velika Britanija, Njemačka, Francuska i druge. Ove zemlje imaju ogroman broj ekonomskih migranata, koji uglavnom predstavljaju manjine u tim zemljama. Prema tome, taj strah i napetost koje većina osjeća prema manjinama (koji su uglavnom ekonomski migranti) su takođe karakteristike ekonomski razvijenih i stabilnih zemalja, a ne samo zemalja u tranziciji i ekonomski nerazvijenih zemalja, kao što su zemlje bivše jugoslavije. Međutim, s obzirom na to da smo ovdje usmjereni na istraživanje prirode uticaja ekonomske krize na zločin iz

mržnje u zemljama bivše Jugoslavije, treba da razumijemo specifične karateristike ovog područja. Pod tim podrazumijevamo prvenstveno prirodu nacionalnih, etničkih i vjerskih manjina. Multinacionalna, multietnička i multireligijska sredina u jugoistočnoj Evropi je prepuna faktora koji ne postoje u zapadnoj Evropi. Prvo, ovaj region ima dugu istoriju međuetničkih i međuvjerskih sukoba među narodima koje tu žive. Postoje brojni neriješeni problemi iz prošlosti. Takođe, ovaj region se smatra postkonfliktnim područjem. Oružani sukobi su se odigrali u periodu od 1991. do 1995. godine među ljudima koji su do nedavno živjeli zajedno u jedinstvenoj državi, a ovaj rat je obilježen međuetničkom i međuvjerskom netolerancijom između Hrvata katolika, Srba pravoslavaca i Bošnjaka muslimana. Zbog kombinacije nacionalnih, šovinističkih i crkveno-šovinističkih ideologija političkih lidera zaraćenih strana, ovi sukobi su dobili najokrutniji oblik i doveli do patnje velikog djela populacije i isto tako do velikog broja počinjenih ratnih zločina (Ivanović i Soltvedt, 2016, s. 137). Zbog svega toga su ove ratne rane još uvijek svježe, a ogroman pritisak neriješenih međuetničkih i međuvjerskih sukoba iz prošlosti i dalje sije sjeme netolerancije i animoziteta koji i dalje postoje između ovih društvenih grupa. Neki od ovih negativnih uticaja se po našem mišljenju mogu makar djelimično pripisati ekonomskoj krizi. Ali prije nego što počnemo analizirati uticaj ekonomske krize na pojavu zločina iz mržnje, želimo da istaknemo još jednu karakteristiku manjina u zemljama bivše Jugoslavije, koja se odnosi na postupanje većinskog djela populacije prema manjinama. Naime, nacionalne manjine imaju u svom susjedstvu i matičnu zemlju i nadaju se da će se sa njom ujediniti. Ovo je značajna razlika u odnosu na manjine u zapadnoj Evropi, kao i manjine koje u svom susjedstvu nemaju matičnu zemlju. Ovo je važno zbog toga što međunacionalni, međuetnički i međuvjerski sukobi obično nastaju u područjima u kojima živi manjinsko stanovništvo i koja graniče sa susjednom zemljom u kojoj živi većinsko stanovništvo istog porijekla. Fenomen susjedne matične zemlje je važan aspekt etničkog sukoba u jugoistočnoj i istočnoj Evropi i, po pravilu, nije rasprostranjen u zapadnoj Evropi. U jugoistočnoj Evropi, uključujući zemlje bivše Jugoslavije, široko su prihvaćene tri međusobno povezane pretpostavke o manjinama: 1) prema manjinama se nepravedno postupa, 2) jake i stabilne države moraju imati slabe i bespomoćne manjine i 3) postupanje prema manjinama je pitanje nacionalne bezbjednosti.

S obzirom na nizak životni standard i dugoročni animozitet prema etničkim i vjerskim manjinama sa svim gore navedenim specifičnostima, vjerujemo da strah među dominantnim grupama zbog izgubljene socio-ekonomske moći nije tako jasno izražen kao u zapadnoj Evropi. Slažemo se da je, kao i svuda u svijetu, nestabilna ekonomska situacija u zemljama bivše Jugoslavije povoljan ambijent za pojavu zločina iz mržnje. Postavlja se pitanje šta je onda, u slučaju zemalja bivše Jugoslavije, okidač za zločin iz mržnje koji je povezan sa teškom ekonomskom situacijom, ako to nije „strah“ od ekonomske nesigurnosti? Odgovor na ovo pitanje leži u animozitetu koji već postoji između različitih etničkih i vjerskih grupa koje žive u ovom regionu. Nejednakost u prihodima s jedne strane i neravnopravna

preraspodjela bogatstva s druge strane može da izazove goreopisane zločine iz mržnje, zajedno sa osjećajem zavisti. Postoji jedna rečenica koja najbolje opisuje nivo zavisti među ljudima koji žive u bivšoj Jugoslaviji: „Želim da komšiji crkne krava". Ovaj osjećaj se obično objašnjava stavom koji se sastoji iz toga da zavidna osoba želi da njen komšija trpi ekonomske gubitke, čak i kada ona sama nema koristi od toga. Ovo je takođe opisano nalazima bihejvioralne ekonomije koji ukazuju na to da sopstvenu ekonomsku dobrobit mjerimo na osnovu poređenja sa svojim komšijama. Istraživanja su pokazala da kada ljudi mogu da biraju između zarade koja je 25 odsto veća ili 25 odsto manja od zarade koju ostvaruju komšije, oni će izabrati ovo prvo čak i kada ovaj drugi iznos veći. Prema tome, naša polazna tačka u razumjevanju uticaja ekonomskih faktora na zločine iz mržnje u ovom regionu biće ekonomski pogled na zločine iz mržnje Luisa R. Gejla, Vila Karingtona Hita i Randa V. Reslera (...) koji definišu zločin iz mržnje koristeći termin „zavidni" kao termin koji je Gari Beker (...) koristio u svom modelu altruizma i zavisti unutar porodice.

Ovi autori se slažu sa pretpostavkom da se zločini iz mržnje fundamentalno razlikuju od drugih oblika krivičnih djela u tome da definisanje karakteristika zločina iz mržnje leži u funkciji korisnosti učinioca – konkretno, u postojanju zle namjere ili mržnje prema žrtvi. Ovi autori kažu: „Ako se smatra da su oni koji učine zločine iz mržnje motivisani zlom namjerom, onda se čini razumnim okarakterisati ih kao „zavidne" uglavnom na isti način na koji Gari Beker koristi taj termin u svom modelu altruizma i zavisti u porodici" (Gale, Carrington Heath & Ressler, 2002, str. 203). Kao što navode, učinioci drugih oblika krivičnih djela (ubice, kradljivci, prevaranti, dileri droge, itd.) obično to rade zbog lične koristi ili profita i obično su ravnodušni u odnosu na dobrobit svojih žrtava. Učinioci, čak i oni koji fizički napadnu svoje žrtve (otimači ili pljačkaši), nisu prvenstveno motivisani željom da smanje dobrobit svojih žrtava. Nasuprot tome, učinilac zločina iz mržnje je motivisan upravo željom da žrtvi bude lošije i spreman je da troši resurse i snosi troškove da bi to postigao (Gale, Carrington Heath i Ressler, 2002, s. 203).

Ovo ponašanje je u potpunosti u skladu sa onim šta Gari Beker opisuje kao „zavidno" ponašanje u svom ekonomskom pristupu porodici. Beker je razvio pristup ekonomskog ili racionalnog izbora porodici na osnovu analiza braka, razvoda, podjele posla u domaćinstvu, relativnog prestiža i drugih oblika nematerijalnog ponašanja pomoću alata i okvira izrađenih za analizu materijalnog ponašanja. U svom istraživanju Beker je prepoznao altruizam kao važan alat za razumjevanje ponašanja u porodici.

Kao što je Adam Smit rekao: „Svaki čovjek snažnije osjeća sopstvena zadovoljstva i sopstvene bolove nego one drugih ljudi… Nakon samog sebe, objekti njegovih najtoplijih osjećanja su, prirodno, članovi njegove porodice, oni koji obično žive sa njim u istom domaćinstvu: njegovi roditelji, djeca, braća i sestre. To su, prirodno i obično, ljudi na čuju sreću ili nesreću njegovo ponašanje sigurno ima najveći uticaj". Na osnovu ove pretpostavke Beker je razvio teoriju o uticajima

altruizma na nečije ponašanje. On to opisuje na ovako. Na početku, pretpostavimo da je neka osoba, na primjer suprug, efektivno altruista prema drugom članu porodice, na primjer prema supruzi. „Altruistički" tu znači da suprugova funkcija korisnosti zavisi pozitivno od dobrobiti *njegove supruge.* Suprugovo ponašanje je efektivno promjenjeno njegovim altruizmom.

Međutim, s obzirom na to da altruista takođe nastoji da maksimalno poveća svoju sopstvenu korisnost (koja zavisi od ograničenja porodičnih prihoda), mogao bi biti nazvan sebičnim, ne altruističnim, u smislu korisnosti. Kako to može da bude, suprug ipak podiže korisnost svoje supruge tako što na *nju* vrši transfere (Becker, 1993, s. 277). Prema ovome, Beker nam daje definiciju altruizma koja je direktno povezana sa ponašanjem, ukoliko se radi o izborima u vezi sa potrošnjom ili proizvodnjom, a ne daje nam filozofsku raspravu o tome šta „stvarno" motiviše ljude.

Raspodjela resursa koju vrši efektivni altruista, kao što je *suprug*, određena je na osnovu uslova ravnoteže, pri čemu je

$$\frac{\partial U / \partial U_h}{\partial U / \partial U_w} = 1.$$

Luis R. Gejl, Vil Karington Hit i Rand V. Resler (…) smatraju da je zavist otprilike suprotna altruizmu. Prema njihovom mišljenju, funkcija korisnosti zavidne osobe zavisi negativno od dobrobiti (prilika za zaradu ili potrošnju) drugih osoba kojima zavidi na njihovoj dobrobiti. Zavidna osoba je spremna da troši resurse i smanji sopstvenu potrošnju pod uslovom da se potrošnja žrtava još više smanji. Oni koriste Bekerovo mišljenje o zavisti, konkretno njegovu analizu implikacija socijalne politike kreirane tako da rješava pitanje zavidnog ponašanja. Koriste koncept zavisti u analizi rasne (ili druge) netrpeljivosti kao glavnu karateristiku krivičnih djela motivisanih predrasudama u SAD. Slično tome, u ovom radu ćemo pokušati da pronađemo vezu između ekonomske krize i loše ekonomske situacije u zemljama bivše Jugoslavije uopšte i pojavljivanja zločina iz mržnje zasnovanih na nacionalnoj, etničkoj, vjerskoj ili rasnoj netrpeljivosti. Kao što smo već rekli, za potrebe ovog rada naš geografski okvir za istraživanje biće Republika Srbija, Republika Hrvatska i Bosna i Hercegovina. Razlog za takav izbor geografskog okvira je prvenstveno multinacionalni, multietnički i multireligijski sastav stanovništva u ovim zemljama, kao i dostupnost statističkih podataka o evidentiranim zločinima iz mržnje.

Pretpostavićemo da u ovim zemljama nacionalne, etničke i vjerske većine imaju veće prihode od nacionalnih, etničkih i vjerskih manjina. S obzirom na to da je relativni status važan u Bekerovom okviru, automatski je moguće da ako manjina smanji razliku u prihodima, to bi moglo da podstakne zavidne pripadnike većine da smanjuje dobrobit (ekonomsku i eventualno neku drugu) pripadnika manjine. U tom smislu, smanjenjem razlike u prihodima povećao bi se broj

zločina iz mržnje koje učine pripadnici većine protiv pripadnika manjina. Isto tako, povećanje razlike u prihodima moglo bi da dovede do većeg broja zločina iz mržnje koje učine pripadnici manjinskih grupa koji mogu da budu netrpeljivi prema pripadnicima većine, naročito ako smatraju da je razlika u prihodima rezultat namjerne diskriminacije. U svom istraživanju Beker istražuje implikacije na porodicu kada je glava domaćinstva altruistična. On zaključuje da altriustična glava domaćinstva podstiče čak i nealtruistične članove porodice da se ponašaju kao da su altruistični, tako jačajući porodicu kao kohezivnu jedinicu. Na primjer, ako u nekoj porodici brat preduzme određenu akciju da bi se osjećao bolje na račun sestre, na primjer ako uništi njen bicikl, altruistični roditelj bi mogao da zamjeni bicikl tako što bi preusmjerio porodična sredstva sa sina na ćerku. Takav postupak ne mora nužno da bude stvar nagrade ili kazne. Svojim ponašanjem altruistični roditelj jednostavno preusmjerava porodična sredstva maksimalno povećavajući svoju sopstvenu korisnost, s obzirom na ograničena sredstva kojima porodica raspolaže. Isto tako, rezultat toga je da je sinu sada lošije zbog postupka njegovog altruističnog roditelja, što će ga obeshrabriti da u budućnosti preduzima akcije protiv dobrobiti svoje sestre.

Na ovaj način, altruistična glava porodice pomaže da porodica ostane neoštećena i spriječava buduće sukobe u porodici. Nasuprot tome, sebičnost i zavist roditelja ima tendenciju da širi zavidne impulse među braćom i sestrama koji su rivali.

Ova teorija se može primijeniti na odnose u okviru države, ako na državu gledamo kao na porodicu u kojoj uloga „vođe domaćinstva“ pripada državnim organima, dok ulogu braće i sestara koji su rivali imaju različite nacionalne, etničke ili vjerske grupe. U tom slučaju, teoretski govoreći, vlada koju kontroliše grupa zavidne većine mogla bi djelovati veoma slično kao zavidni vođa domaćinstva, tako što bi u mnogim svojim politikama i institucijama namjerno vršio nepravičnu raspodjelu u odnosu na nefavorizovanu manjinsku grupu. Režim koji toleriše i čak podstiče zavidno ponašanje pojedinaca iz većinske grupe ponašao bi se slično kao nealtruistična glava domaćinstva koja bi ohrabrivala zavidno ponašanje među braćom i sestrama. Region zapadnog Balkana, posebno teritorija bivše Jugoslavije ima bolnu istoriju međunacionalnih, međuetničkih i međuvjerskih sukoba. Čini se da se „zavidno“ ponašanje na ovom području toleriše i da opšti strah od „različitog“ postaje uzjamno osnaživana odrednica, kojom se promoviše kultura predrasude protiv nekih „drugih“, što zauzvrat na kraju aktivira ponašanja pojedinaca motivisana mržnjom sa niskim nivoom samokontrole.

Postavlja se pitanje da li i u kojoj mjeri socio-ekonomska nesigurnost u vrijeme ekonomske krize u bivšoj Jugoslaviji utiče na pojavu zločina iz mržnje. Imajući to u vidu, pokušaćemo da pronađemo pozitivnu korealciju između zločina iz mržnje i ekonomske krize kroz neke ekonomske odrednice, kao što je stopa nezaposlenosti prema definiciji MOR-a i inflacija mjerena indeksom potrošačkih cijena.

4. STATISTIČKI PODACI O ZLOČINIMA IZ MRŽNJE I EKONOMSKE ODREDNICE

Naša prva i provizorna hipoteza je da se pojava zločina iz mržnje u zemljama bivše Jugoslavije zasniva više na osjećaju zavisti nego na osjećaju straha od ekonomske nesigurnosti.

Tabela 1. *Prijavljeni zločini iz mržnje i status određenih ekonomskih odrednica u Republici Srbiji*

Odrednica/Godina	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Zločini iz mržnje koje je evidentirala policija	82	37	39	36	64	87
Stopa nezaposlenosti prema definiciji MOR-a	16,1	19,2	22,9	22,4	21	16,8
Prosječna stopa inflacije	8,1	6,2	11,2	12,2	7,8	2,09

Tabela 2. *Prijavljeni zločini iz mržnje i status određenih ekonomskih odrednica u Republici Hrvatskoj*

Odrednica/Godina	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Zločini iz mržnje koje je evidentirala policija	32	34	57	17	35	22
Stopa nezaposlenosti prema definiciji MOR-a	9,1	11,8	13,5	15,8	17,1	17,3
Prosječna stopa inflacije	2,4	1	2,3	3,4	2,2	-0,2

Tabela 3. *Prijavljeni zločini iz mržnje i status određenih ekonomskih odrednica u Bosni i Hercegovini*

Odrednica/Godina	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Zločini iz mržnje koje je evidentirala policija	15	19	-	-	350	200
Stopa nezaposlenosti prema definiciji MOR-a	24,1	27,2	27,6	28	27,4	27,5
Prosječna stopa inflacije	0,4	2,1	3,7	2,0	-0,1	-0,9

Ono što se može zaključiti iz naše prve i veoma provizorne analize raspoloživih podataka jeste da nema jasne korelacije između ekonomske krize i pojave zločina iz mržnje u posmatranom vremenskom periodu. S obzirom na nepouzdanost podataka, postoji razlog za sumnju da povećanje ili smanjenje broja prijavljenih zločina iz mržnje ne mora nužno da znači da stvarno postoji povećanje ili smanjenje broja zločina iz mržnje u toj godini. To bi prije moglo da znači da je rad policije u vezi sa identifikovanjem i dokumentovanjem zločina iz mržnje bio više ili manje efikasan. Problematični su i zvanični statistički podaci koji se odnose na stopu nezaposlenosti. Stoga slobodno poređenje ovih vrijednosti ne može da dovede ni do kakvih značajnih zaključaka o odnosu između pogoršanja ekonomske situacije u ovim zemljama i pojave zločina iz mržnje. Sa druge strane, na osnovu dostupnih informacija možemo zaključiti da od ukupnog broja prijavljenih zločina iz mržnje, više zločina ove vrste je prijavljeno u Bosni i Hercegovini nego u Srbiji i Hrvatskoj. Takođe, ako posmatramo prosječnu stopu nezaposlenosti, možemo da vidimo da je situacija gora u Bosni i Hercegovini nego u Srbiji ili Hrvatskoj. Prema tome, možemo zaključiti da postoji pozitivna korelacija – na ovom nivou analize – između stope nezaposlenosti i prethodno prijavljenih zločina iz mržnje u ove tri zemlje.

Naravno, najveći broj prijavljenih zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini (iako nema podataka o broju prijavljenih krivičnih djela za period od dve godine) u odnosu na druge dvije zemlje je logičan kada se uzme u obzir etnički sastav stanovništva ove zemlje: 50,1% Bošnjaka, 30,8% Srba, 15,4% Hrvata i 2,7% ostalih, dok je etnička struktura u druge dvije zemlje homogenija. Takođe, isti redoslijed ostaje kada je riječ o životnom standardu odnosno minimalnim mjesečnim troškovima života prosječne porodice. Prosječna plata nije dovoljna da pokrije dnevne troškove života u bilo kojoj od ovih zemalja. Drugim riječima, za finasiranje najosnovnijih potreba, bez ikakvih kredita ili automobila, a sa izuzetno skromnim izdvajanjima za stavke kao što su zdravlje ili obrazovanje i odmor, ljudima u Bosni i Hercegovini bi bile potrebne više od dve prosječne plate, dok bi u Srbiji bila potrebna jedna i po plata da pokriju troškove tzv. potrošačke korpe, dok je u Hrvatskoj potrebna jedna plata plus sto evra. Takođe, ono što komplikuje korišćenje raspoloživih podataka o evidentiranim slučajevima zločina iz mržnje je činjenica da se ne razlikuju krivična djela učinjena protiv drugih nacionalnih, etničkih, vjerskih grupa sa jedne strane i krivična djela učinjena protiv LGBT populacije i drugih manjinskih grupa sa druge strane. Generalno gledano, postoji veliko neprijateljstvo u ovim zemljama prema LGBT populaciji, i policija češće evidentira zločine iz mržnje učinjene prema ovoj kategoriji stanovništva nego zločine iz mržnje učinjene prema nacionalnim, etničkim ili vjerskim grupama.

Prema tome, zaključak je da na osnovu postojećih podataka nije moguće tačno izmjeriti korelaciju između loše ekonomske situacije i pojave zločina iz mržnje. Međutim, moguće je zaključiti da loša ekonomska situacija, u kombinaciji sa koncentracijom različitih nacionalnih, etničkih i vjerskih grupa vodi u netrpeljivost, koja zatim može da dovede do velikog broja zločina iz mržnje.

Ponovo se vraćamo na Bekerovu teoriju zavisnosti kao karakteristiku zločina iz mržnje da bismo shvatili kako to funkcioniše u praksi. Naime, možete da primjetite da zavist može da vodi u zločini iz mržnje, a osjećaj zavisti, koji tradicionalno postoji između ljudi koji žive u tim područjima, pojačava se u situaciji u kojoj postoji neravnopravna raspodjela resursa i ekonomska diskriminacija. Ustvari, u djelovima ovih zemalja u kojima postoji velika koncentracija ljudi koji pripadaju nacionalnim, etničkim i vjerskim manjinama, postoji potpuno neravnopravna raspodjela resursa i ekonomska diskriminacija. Na primjer, u Srbiji u opštinama sa većinskim bošnjačkim stanovništvom, Srbi su znatno više zastupljeni u javnim službama koje su pod direktnom kontrolom centralnih organa, kao što je policija, vojska, tužilaštvo, pravosuđe, zdravstvo i obrazovanje. U istoj opštini, slika je potpuno drugačija kada se radi o nekim javnim službama koje su pod kontrolom lokalnih organa, kao što su penzijski fondovi, inspekcijske službe, registar nepokretnosti, poreska uprava, centar za socijalni rad, itd., zahvaljujući dominaciji političke partije nacionalne manjine na lokalnom nivou. U javnim službama koje su pod direktnom kontrolom lokalnih organa Bošnjaci vode u broju zaposlenih, dok je broj Srba relativno mali. Uslijed ove neravnomjerne raspodjele, oni koji su diskriminisani prisiljeni su da traže izvore prihoda u inostranstvu. U ovoj pogoršanoj ekonomskoj situaciji, postoji snažniji osjećaj zavisti i ljubomore. Pripadnici manjina koji su diskriminisani u pogledu zaposlenja u nekim javnim službama osjećaju zavist prema pripadnicima većinskog stanovništva koje ima tu privilegiju, dok sa druge strane pripadnici većinskog naroda osjećaju zavist prema pripadnicima manjine koji su privilegovani zbog političke dominacije na lokalnom nivou i stoga prezastupljeni u lokalnim samoupravama. Isto tako, oni koji su odlučili da privremeno rade u inostranstvu zbog diskriminacije dobro zarađuju i nastoje da nadoknade materijalnu uskraćenost nastalu zbog ekonomske diskriminacije u svom rodnom mjestu tako što grade luksuzne kuće, kupuju luksuzne automobile, itd., što izaziva zavist kod onih koji se izdržavaju radeći u državnim preduzećima ili lokalnim organima. Sa druge strane, oni koji odlaze na rad u inostranstvo zavide svojim sugrađanima koji nisu morali da odu u inostranstvo da naporno rade, jer imaju posao u javnim službama. Pogoršana ekonomska situacija i smanjen životni standard samo pojačavaju ovu ljubomoru, koja, u kombinaciji sa tradicionalnim postojanjem netrpeljivosti, može da dovede do izvršenja zločina iz mržnje.

5. ZAKLJUČAK

Na osnovu navedenog, možemo zaključiti da zbog trenutnog postupanja policije i organa krivičnopravnog sistema prema zločinima iz mržnje u zemljama bivše Jugoslavije, nije moguća adekvatna analiza pojave ove vrste krivičnih djela i njena povezanost sa ekonomskom situacijom u ovim društvima.

Na osnovu postojećih statističkih podataka o evidentiranim zločinima iz mržnje može se zaključiti da koncentracija različitih nacionalnih, etničkih i vjerskih grupa na jednom području, u kombinaciji sa nejednakošću u prihodima

i neravnopravnom preraspodjelom bogatstva, dovodi do stvaranja povoljnih uslova za pojavu zločina iz mržnje. Glavni okidač za nastanak zločina iz mržnje sa ekonomske tačke gledišta u ovom slučaju nije strah od ekonomske nesigurnosti, već osjećaj zavisti prema dobrobiti „drugih" grupa. Jedini izuzetak u kojem bi strah od ekonomske nesigurnosti mogao da ima veći uticaj nego osjećaj zavisti prema dobrobiti „drugih" su područja u kojima su se odvijali ratni sukobi i sa kojih su pripadnici manjinskih etničkih grupa bili protjerani. Njihov povratak domovima u trenutnoj lošoj ekonomskoj situaciji mogao bi da izazove strah od ekonomske nesigurnosti kod njihovih susjeda – pripadnika većinskog naroda, prije nego zavist zbog njihove dobrobiti.

Velika odgovornost za ovu situaciju leži na državnim organima koji se ponašaju kao nealtruistični „vođa domaćinstva", a čiji se postupci ne samo tolerišu, nego i podstiču, što dovodi do sebičnog i zavidnog ponašanja različitih nacionalnih, etničkih i vjerskih grupa. Da bi se situacija u ovoj oblasti promijenila i da bi se stvorili uslovi u kojima se nivo zlonamjernosti smanjuje i tako postaje manje vidljiv u slučaju ekonomske nestabilnosti, potrebno je da zemlje bivše Jugoslavije promijene stav prema nacionalnim manjinama koje žive u tim zemljama, tako da ne budu diskriminisane ni u kom smislu i da ne budu smatrane prijetnjom za nacionalne interese i nacionalnu bezbjednost. Sa druge strane, nacionalne manjine bi trebalo da na sličan način izmjene svoj stav prema zemlji bivše Jugoslavije u kojoj žive. Manjine treba da imaju veći osjećaj pripadnosti zemlji u kojoj žive nego zemlji u kojoj živi njihov većinski narod. Takođe, neophodno je depolitizovati društvo i integrisati nacionalne manjine u sve sfere društva, tako što će se zapošljavati u javnim službama i što će im se omogućiti pristup državnim stipendijama i projektima koje finansira država. Zapošljavanje ili dodjeljivanje zasluga ne treba da se zasniva na nečijem prezimenu, nacionalnoj, vjerskoj ili političkoj pripadnosti, već samo na nivou stručnosti i kompetentnosti.

Jačanje ekonomske stabilnosti i podizanje životnog standarda kao suprotnosti ekonomskoj krizi svakako je jedna od mjera koje bi uticale na smanjenje animoziteta između pripadnika različitih etničkih, nacionalnih i vjerskih grupa, i samim tim zločina iz mržnje izvršenih u zemlji sa lošom ekonomskom situacijom. To može da se postigne povećanjem ulaganja u područja sa većom koncentracijom manjinskih grupa. U tim mjestima obično nedostaju ulaganja, a putna infrastruktura im je zastarjela i uništena. Prema tome, povećana ulaganja, otvaranje novih radnih mjesta, izgradnja novih puteva i druge infrastrukture znatno bi povećali životni standard i u ovim područjima. Smanjeni nivo strukturalnog nasilja nad pripadnicima etničkih manjina mogao bi da smanji uzajamni animozitet, a tako i osjećaj zavisti, koji, kao što smo već istakli, može da bude glavni okidač za pojavu zločina iz mržnje u stanju ekonomske neizvjesnosti.

LITERATURA

- Altschiller, D. (2015). *Hate crime: a reference handbook*, *Third edition*. Contemporary World Issues: ABC-CLIO.
- Becker, G. (1993). *A treatise on the family.* Boston: First Harvard University Press.
- Chakraborti, N., i Garland, J. (2009). *Hate crime: impact, causes and responses*. London: SAGE Publications Ltd.
- Gale, L.R., Carrington Heath, W., i Ressler, R.W. (2002). An Economic Analysis of hate crime. *Eastern Economic Journal, 28(2),* 203-216.
- Isokaitė, I. (2015). Impact of the economic downturn on hate crime tendencies. *Scientific Journal Teisė, 94*, 189-203.
- Ivanovic, R. A., i Petter Soltvedt, L. (2016). Investigating and Prosecuting War Crimes in the Western Balkans. *VARSTVOSLOVJE, Journal of Criminal Justice and Security, 18(2)*, 133-159.
- Perry, B. (2001). *In the name of Hate: Understanding hate crimes*. New York: Routledge.
- Walters, A. M. (2011). A General theories of hate crime? Strain, Doing Difference and Self Control. *Critical Criminology, 19*(4)*,* 313-330.

(NE)LJUDSKO LICE ZLOČINA IZ MRŽNJE/KOMPARATIVNA ANALIZA RAZLIČITIH NAČINA NA KOJI SE MANIFESTUJU ZLOČINI IZ MRŽNJE U ALBANIJI

Erinda Bllaca Ndroqi[1]

SAŽETAK

Ima li u Albaniji zločina iz mržnje? Šta tačno predstavlja vođenje istrage na predmetu zločina iz mržnje u Albaniji? I koja je uloga žrtve u cijelom krugu zakonodavstva, mehanizama i vlasti?

Albanija spada u one države gdje zločini iz mržnje nisu izričito definisani u krivičnom zakonodavstvu ali se ipak uzimaju u obzir kao otežavajuća okolnost kod nekih kategorija krivičnih djela. U Krivičnom zakonu Republike Albanije, član 50, tačka (j) predviđa da otežavajuće okolnosti mogu biti razmotrene kada je „počinjenje krivičnog djela motivisano spolom, rasom, bojom kože, etničkom pripadnošću, jezikom, rodnim identitetom, seksualnom orijentacijom, političkim, vjerskim ili filozofskim uvjerenjima, zdravstvenim statusom, rodnim predispozicijama ili invalidnošću.“

Prvi slučaj zabilježen protiv Albanije je pomenut u Trećem mišljenju o Albaniji usvojenom 23. novembra 2011. godine od strane Savjetodavnog komiteta u vezi okvirne Konvencije o zaštiti nacionalnih manjina [203]: „Pored ambijenta generalne klime tolerancije i razumijevanja koje preovladava između nacionalnih manjina i većine, Albanija je po prvi put zabilježila prvi teži oblik zločina iz mržnje u obliku paljevine Romskih nastambi u kojima je obitavalo oko 40 porodica u centru Tirane koji se dogodio februara 2011. godine. Bacanje molotovljevih koktela je uzrokovalo teške tjelesne povrede i iseljavanje većeg broja ljudi, kao i mnogo djece, u privremeno sklonište koje nije bilo pogodno za zimske uvjete. Od posebne je zabrinutosti to da tijela za provedbu zakona nisu poduzeli potrebne korake da bi zaštitili žrtve ovog napada. Neadekvatnost policijske reakcije pokazuje da je potrebno poduzeti još značajnije aktivnosti na obuci policije o ljudskim pravima i da bi se provela Disciplinska pravila i procedure državne policije.“

Dalje istraživanje prakse državne policije Albanije pokazuje hitnu potrebu da se radi na propustima u trenutno važećem zakonodavnom okviru kao i na praktičnoj istražnoj i tužilačkoj provedbi i tretiranju obilježja koja prate zločini iz mržnje.

Ključne riječi: zločini iz mržnje, zločin iz mržnje na osnovu invaliditeta, institucionalni odgovor na zločin iz mržnje.

[1] Dr Erinda Bllaca Ndroqi, pravnik/viši istraživač u Albanskom centru za rehabilitaciju žrtava mučenja i traume. E-mail: ebllaca@yahoo.com

1. UVOD

Ovaj rad razmatra pitanje da li se u Albaniji dešavaju zločini iz mržnje i šta znači provesti istragu zločina iz mržnje. Rad će posebnu pažnju posvetiti zločinima protiv osoba sa invaliditetom, kao grupi koja je najugroženija i čiji se glas nikada ne čuje. Rad se bavi istraživanjem zločina iz mržnje koji su počinjeni protiv osoba sa invaliditetom. Glavni problem koji se danas javlja, čak i nakon ratifikacije Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, je taj da su osobe sa invaliditetom često podložnije zlostavljanju nego osobe koje ne spadaju u ovu kategoriju. Rad govori o određenim razlikama između zločina iz mržnje počinjenih nad osobama sa invaliditetom i drugim drugim društvenim kategorijama.

Ovar rad predstavlja prvi takve vrste koji je inicirana u Albaniji, gdje je pravni okvir prilično poboljšan, ali je razumijevanje i primjena zakona od strane agencija za njegovu provedbu još uvijek nejasna ili nikako ne postoji. Pojašnjavam zašto je apsolutno neophodno da se kategorija osoba sa invaliditetom obuhvati zakonodavstvom o zločinima iz mržnje te razmatram određene oblike odgovora na zločin mržnje prema osobama sa invaliditetom. Razmatranje i zaključci će se odnositi na konkretne slučajeve u vezi sa osobama sa invaliditetom.

2. ŠTA JE ZLOČIN IZ MRŽNJE?

Globalno, u posljednje dvije decenije stvorila se klima koja je pogodovala donošenju propisa koji su namjenjeni rješavanju problema uzrokovanih zločinima i nasiljem na osnovu predrasuda. U to se ubrajaju: porast uticaja društvenih pokreta za promociju jednakosti marginalizovanih grupa; novi načini tumačenja posebnih potreba[2] i diskriminacije; kao i određeni broj ekstremnih oblika zločina iz mržnje koji su dobili veliku medijsku pažnju.

Iako krivično pravo pruža zaštitu za veliki broj nasilnih i drugih oblika nezakonitog ponašanja, teže kazne koje se propisuju odredbama o zločinu iz mržnje se opravdavaju primjenom načela proporcionalnosti koja povezuje „težinu“ kazne sa „težinom“ krivičnog djela, bilo da se radi o nanesenoj šteti (zločini iz mržnje pričinjavaju veću štetu nego neko drugo krivično djelo) ili krivičnoj odgovornosti (predrasuda kao motiv doprinosi većem stepenu krivične odgovornosti) (Kancelarija Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi za demokratske institucije i ljudska prava [OSCE ODIHR], 2013).

Iako sada zakonodavstvo u Albaniji u većoj mjeri definiše grupe koje uživaju posebnu zaštitu s obzirom na posebnu kategoriju manjinskih prava koja se krše, ipak ti zakoni dovode u pitanje stvarnu svrhu primjene odredaba o zločinu iz mržnje, što u širem kontekstu predstavlja zaštitu grupa „pod pritiskom“ zločina i nasilja iz mržnje.

[2] Vidjeti više: United Nations Enable. (n.d.). *Vodič za invaliditet i posebne potrebe*. Preuzeto sa United Nations Enable: http://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/intro.htm.

Albanija spada u one države gdje zločini iz mržnje nije eksplicitno propisan u krivičnom zakonodavstvu, nego se taj motiv uzima u obzir kao otežavajuća okolnost kod određenih kategorija krivičnih djela. Krivični zakon Republike Albanije[3], član 50(j) predviđa da se kao otežavajuća okolnost može cijeniti kada je „motiv za počinjenje krivičnog djela bio rod, rasa, boja kože, etnička pripadnost, jezik, rodni identitet, seksualna orijentacija, političko, vjersko ili filozofsko uvjerenje, zdravstveno stanje, genetska predispozicija ili invaliditet".

Tumačenje ovog člana se više odnosi na deklarativno osuđivanje nego na kažnjavanje ili preveniranje: glavna svrha je da se deklarativno osudi, ne samo kriminogeno ponašanje nego i rasizam, homofobija, vjerska netrpeljivost, netrpeljivost na osnovu seksualnne orijentacije, itd. Na ovaj način, uz puno poštivanje ljudskih prava, zakon želi da postigne i širi „moralni aspekt" radi „osnaživanja društvenih vrijednosti tolerancije i poštivanja" za marginalizovane i ugrožene pojedince i grupe.

U nastavku je dio sadržaja Trećeg mišljenju o stanju u Albaniji koje je usvojeno 23. novembra 2011. godine od strane Savjetodavnog komiteta o okvirnoj Konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina [203]: «Bez obzira na postojanje okruženja u kojem preovladava klima opšte tolerancije i razumijevanja između nacionalnih manjina i većine, u Albaniji je zabilježen prvi slučaj ozbiljnog oblika zločina iz mržnje, a to je podmetanje požara u romskom naselju u kojima je živjelo oko 40 porodica u centru Tirane u februaru 2011. godine. Bacanje molotovljevih koktela je proizvelo ozbiljne tjelesne povrede ljudima kao i njihovo masovno iseljenje u privremeni smještaj koji nije bio odgovarajući za zimske uslove, a među njima je bilo i mnogo djece. Posebno je zabrinjavajuće da da agencije za provedbu zakona nisu poduzele odgovarajuće mjere da zaštite žrtve ovog napada. Neadekvatnat policijska reakcija pokazuje da je potrebno uložiti puno više napora na edukaciju policije o poštivanju ljudskih prava i provesti Pravilnik o disciplinskoj odgovornosti i pravilima državne policije».

Nadalje, u izvještaju Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (2015) (e. *The European Commission against Racism and Intolerance)* [ECRI] se navodi da „civilno društvo i Komisija za zaštitu od diskriminacije [KZD] navode više slučajeva nasilja protiv LGBT osoba od strane članova njihovih porodica." Osim toga, ECRI je dobio informaciju o napadu koji se desio 25. februara 2013. godine, protiv dvije transrodne osobe, koji je izvršen staklenom bocom i drugim oštrim predmetima. Takođe, policija je odbila da tretira napad suzavcem protiv LGBT aktivista koji se desio 17. maja 2013. godine kao zločin iz mržnje, zbog toga jer niko od učesnik nije zadobio fizičkih povreda. U isto vrijeme, izvještaji KZD-a ukazuju da je policija maltretirala neke LGBT osobe kada su zatražile zaštitu ili pomoć. Prema tvrdnjama civilnog društva, ovakva vrsta zločina iz mržnje i osjećaj nesigurnosti koji ih prati važan su razlog zbog kojeg LGBT osobe u Albaniji

[3] Krivični zakon Republike Albanije, *Službene novine*, 144/2013.

oklijevaju da javno otkriju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet.[4]

Zločini iz mržnje dodatno pojačavaju efekte marginalizacije, isključenosti i izolovanosti ugroženih grupa, što može dovesti do toga da se kod ove vrste zločina pojave višestruki motivi (višestruke predrasude). Ovo se dešava kada se dvije ili više karakteristika pojavi u isto vrijeme, npr. kada je neko predmet napada zbog percipiranog invaliditeta i seksualne orijentacije. Od ranih 90-ih Bodinger de Uriate i Sancho (1991) su naveli sljedeće indikatore da se radi o zločinu iz mržnje:

- simboli ili verbalizacija koja se povezuje sa mržnjom,
- aktivnosti koje imaju historijsku poveznicu sa prijetnjama protiv određenih grupa (npr. spaljivanje krstova),
- ponižavajuće ili uvredljive šale ili vicevi,
- uništavanje ili unakaživanje simbola jedne grupe,
- historija zločina protiv članova jedne grupe,
- zločini koji se dešavaj odmah nakon aktivnosti neke grupe ili sukobi koji uključuju neku grupu,
- percepcija žrtve da je napad motivisan predrasudom,
- invaliditet,[5]
- počinioci koji ponižavaju grupu iz koje dolazi žrtva a veličaju vlastitu grupu,
- literatura koja promoviše mržnju,
- ranije počinjeni zločini iz mržnje u zajednici.

U siromašnim i zatvorenim društvima kao što je društvo u Albaniji, zločini iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom mogu biti povezani sa činjenicom da se nasilje protiv osoba sa invaliditetom često smatra „porodičnom stvari“ i time, prihvatljivim (Disability Rights UK, 2012). U takvom kontekstu, razlika između nasilja prema osobama sa invaliditetom i druge vrste nasilja je i terminološka. Termin poput „aversivna terapija“ često se koristi prilikom opisa napada na osobe sa invaliditetom; ili „zanemarivanje“ što može biti eufemizam za mučenje (teško krivično djelo). Krađa od nekog ko ima psihički invaliditet je „zloupotreba starateljstva“ a ne krađa. Počinioci krivičnih djela protiv društva su kriminalci – a oni koji viktimiziraju osobe sa psihičkim invaliditetom „zlostavljači“. Oblici zlostavljanja mogu biti premlaćivanje, krivična djela protiv tijela, kao i mučenje. U slučajevima kod žena sa fizičkim ili psihičkim invaliditetom, ovo podrazumijeva

[4] Krivični zakon Republike Albanije. *Službene novine*, 144/2013, uveo je i motive u vezi seksualne orijentacije u članu 265. Član 50. koji propisuje otežavajuće okolnosti uvodi motive na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

[5] Informacija o prvim optužnicama za zločine iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom je objavljena u Associated Press-u, *New Jersey Charges 8 in landmark disabled Bias Case*, 8. juni 1999. godine, gdje je prijavljeno da je 8 osoba optuženo za kidnapovanje, zlostavljanje i zavjeru protiv čovjeka sa psihičkim invaliditetom koji je zbog invaliditeta podvrgnut mučenju. Naime, bio je pozvan na zabavu na kojoj je svezan ljepljivom trakom za stolicu, obrijane su mu obrve, nanošene su mu opekotine zapaljenim cigaretama, davili su ga i pretukli nakon čega je ostavljen u šumi. Prije toga je bio napadnut na još dvije zabave.

i mogućnost seksualnog nasilja i napada koji se po automatizmu smatra krivičnim djelom. Ovakvo tumačenje bi trebalo primjenjivati i na djecu sa invaliditetom. Zlostavljači koji se brinu o osobama sa invaliditetom uključuju članove porodice, osobe plaćene da vode brigu i seksualne partnere (Albanski centar za rehabilitaciju od posljedica traume i torture [ARCT[6]], 2015).

Slučaj: (2014) Ubistvo dvije starije ženske osobe (Elsa Vava i Gjinovefa Vava) koje su pronađene mrtve u svom domu, a policijska istraga je rezultirala hapšenjem i osudom za njihovo ubistvo bez da je uključen motiv iz mržnje na osnovu njihovog invaliditeta.[7]

Procjena stanja koju je uradio ARCT utvrdila je 78 slučajeva osoba sa psihičkim invaliditetom i ustanovile da će ove osobe imati i do 10 puta veće šanse da će biti podvrgnute nasilju u bolnicama nego osobe koje nemaju invaliditet, i to zbog trenutnog finansijskog stanja u bolnicama, nedostatka osoblja i lijekova. U slučaju osam pacijenata koji su bili hospitalizirani duži niz godina, ustanovljena je mogućnost prekomjerne upotrebe lijekova i sterilizacije. Napadi protiv osoba sa invaliditetom koji nisu prijavljeni uključuju seksualno nasilje, nezakonito vezivanje i izolaciju, zlostavljanje djece, tjelesno povređivanje, povrede zakonskih prava, omalovažavanje, neuobičajeno visoku stopu smrtnosti, uskraćivanje medicinske pomoći, sedacija, nezakonito pritvaranje i zanemarivanje (Evropski komitet za prevenciju torture i nehumanog i degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja [CPT[8]], 2012)

Westcott (1994, s. 191) navodi da su „Djeca i mlade osobe koje su smještene u institucije za brigu vrlo bespomoćne; to i sama izolovanost takvih osoba pretvara ih u lagane žrtve zlostavljanja". Sobsey (1994) navodi da praksa zlostavljanja ponekad dominira u institucijama poput domova, bolnica i drugih oblika grupnog smještaja. U ovakvom okruženju, nasilje se odobrava i smatra normalnim. Kada se i provede istraga o nasilju, ono se obično zataškava. Dominacija se ostvaruje učenjem da se ne pruža otpor, korištenjem lijekova, zatvaranjem, fizičkom silom, fizičkim sputavanjem i aversivnom terapijom. Mediji u Albaniji konstantno izvještavaju o slučajevima zlostavljanja i nasilja nad djecom, kao i o slučajevima silovanja djece koja su smještena u institucije za djecu sa psihičkim invaliditetom. U junu 2016. godine, emisija istraživačkog novinarstva „Stop" prikazana na TV Klan je otkrila ekstremno nasilje uposlenika vrtića nad trogodišnjim dječakom sa oboljenjem iz autističnog spektra. Slučaj je došao do suda i optužbe protiv počinitelja su se sastojale od „zloupotrebi vlasti" i „maltretiranja". Drugi, sličan slučaj, rezultirao je osudom na nekoliko mjeseci zatvora, ali nije razmatrano pitanje motiva iz mržnje.

---

[6] E. *Albanian Rehabilitation Centre for Trauma and Torture.*

[7] Vidjeti više: Durrës, shoqërohen 27 persona për mbytjen e të moshuarave. (Mart, 2014). Preuzeto sa Shqiptarja.com: http://shqiptarja.com/news.php?IDNotizia=236454&NomeCategoria=Aktualitet&Titolo=durr-s-shoq-rohen-27-persona-p-r-mbytjen-e-t--moshuarave&IDCategoria=2731&page=3.

[8] E. *European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*.

Radilo se o instituciji za smještaj djece bez roditeljskog staranja Shkodra gdje je izbio skandal o silovanju i nasilju nad romskom djecom. Mržnja kao otežavajuća okolnost nije primjenjena protiv pet zaposlenika institucije.[9]

Faktori kao što je društveni kontekst (negativni stavovi naspram invalidnosti), kultura (percepcija o vjerodostojnosti žrtava sa invaliditetom) ekonomski uslovi (nedostatak podrške, lobiranja i zaštite) mogu doprinijeti klimi u kojoj osobe s invaliditetom postaju žrtve zločina iz mržnje. Veliki broj osobe s invaliditetom su izolovane od glavnih društvenih tokova. U okolnostima bespomoćnosti i izolovanosti zločini iz mržnje „cvjetaju".

Osobe s invaliditetom kojima je potrebna pomoć u održavanju osobne higijene kao npr. pranje, presvlačenje i upotreba toaleta mogu biti posebno podložne seksualnom nasilju. Na sličan način, ljudi mogu biti naučeni da budu poslušni i može ih se natjerati da imaju malo ili nimalo kontrole nad svojim tijelom. Žena koja je bila bolesna od šizofrenije je opisala kako su je medicinske intervencije izložile nasilju od strane bolničkog portira: „Nisam se usprotivila ni jednom doktoru, portir u stvari nije radio ništa što mi doktori ili medicinske sestre nisu već uradili. On me je tresao, vukao kao da sam list, ne znam šta drugo da kažem." (razgovor obavljen sa E.L u psihijatrijskoj bolnici Elbasani).

Osobe koje počine zločine iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom često dobiju manje kazne od onih koji učine slično djelo protiv osobe bez invaliditeta. Kada je 38-godišnji muškarac sa psihičkim invaliditetom pronađen mrtav u zatvorskoj ćeliji, vlasti su pokušale da slučaj zatvore na način da proglase prirodnu smrt. Zatim, učiteljica nije prijavila incident u kojem je sedam dječaka napalo i seksualno zlostavljalo 13-godišnjeg učenika sa invaliditetom u njenoj školi. Svi ovi incidenti pokazuju da se krivična djela protiv osoba sa invaliditetom smatraju manje ozbiljnim neko krivična djela protiv drugih članova zajednice (Razvojni program Ujedinjenih nacija [UNDP], 2015).

Zbog gore navedenih faktora postoji tendencija da ljudi koji su na poziciji moći negiraju ili ignorišu žalbe povodom slučajeva zlostavljanja ili nasilja koje prijavljuju osobe sa invaliditetom. Albanski centar za rehabilitaciju od posljedica traume i torture (2016) zabilježio je neke od tipičnih iskustava osoba sa psihičkim invaliditetom: ARCT često kontaktiraju roditelji ili osoblje koji uznemireni ili zbunjeni zbog toga što policija i drugi odgovorni organi ne reaguju kada im se prijavi krivično djelo. Stiče se utisak da veliki broj policajacane želi da postupe po prijavama kada je glavni svjedok osoba psihičkim invaliditetom. To dovodi do toga da veliki broj prijava čak nije nikada ni istraživano.

[9] Vidjeti više: Ndalohen 5 punonjëse - Skandal në jetimoren e Shkodrës, 3 të mitura abuzohen seksualisht, dhunohen fëmijët. (18. maj 2016). Preuzeto sa Oranews.tv:
http://www.oranews.tv/vendi/abusim-seksual-me-te-miturit-ndalohen-5-punonjes-se-qendres-se-femijeve-shkoder/.

Postoji mnogo primjera gdje je policija mogla i trebala provesti istragu i gdje su mogli bolje kvalifikovati zločine iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom. Na primjer, medijski izvještaji su objavili slučajeve gdje su roditelji ubili vlastitu djecu sa invaliditetom. Zločini su počinjeni na različite načine, uključujući vatrenim oružjem, trovanjem, davljenjem, paljenjem, utapanjem i predoziranjem lijekovima. Niko od tih roditelja nije osuđen na zatvorsku kaznu. Činjenica da su ovi zločini počinjeni od strane roditelja nije slučajna: mnogi zločini iz mržnje nad osobama sa invaliditetom bivaju počinjeni od strane njihovih članova porodice, partnera ili osoba angažovanih da se brinu o osobama sa invaliditetom. Što je veći broj osoba koje se brinu za osobu sa invaliditetom to je veći rizik da će doći do zločina iz mržnje (Schweppe, Haynes i Carr, 2014).

Bez obzira na razlike, svi postojeći modeli adresiranja zločina iz mržnje su povezani zajedničkom svrhom: da jasno i javno prepoznaju zločin motivisan mržnjom i predrasudom, i da se to uradi na način da se takvo djelo teže kazni u odnosu na isto djelo koje nije bilo motivisano mržnjom. Postojeći modeli zakonodavstva o zločinu iz mržnje nedosljedno određuju dokaze koji su potrebni da se dokaže postojanje „otežavajuće“ okolnosti ili „mržnje“ kod izvršenja nekog krivičnog djela. Tipičan primjer reakcije na zločin iz mržnje je pooštravanje kazne. Slažem se da zakonodavstvo o zločinu iz mržnje važno jer šalju poruku počiniocima da zločini iz mržnje neće biti tolerisani. Međutim, ovo nije odgovarajuća reakcija koja će dovesti do sigurnije zajednice. Alternativna strategija mora biti smanjenje stepena ugroženosti osoba sa invaliditetom unutar institucionalnog okvira, ulaganje napora u promjenu stava javnosti prema invaliditetu, ukidanju segregacije i poboljšavanju vaninstitucionalnog smještaja, usluga i podrške osobama koje se smatraju lakim metama za zločine iz mržnje.

Potrebno je više uraditi na profesionalizaciji osoblja, kao i na odgovoru na nasilje. To bi uključivalo i uvođenje protokola za prijavljivanje nasilja policiji, i osiguravanje da se istraga provede što prije. Sigurne kuće, telefoni za prijavljivanje, kao i agencije za koordinirani odgovor na slučajeve nasilja u porodici mogu dobiti podršku za adresiranje problema osoba sa invaliditetom. Neke organizacije civilnog društva su duži niz godina pružale usluge bez obzira na ograničena materijalna sredstava, ali u Albaniji ne postoje sigurne kuće koji mogu zadovoljiti potrebe žena sa invaliditetom.

Žrtve zločina iz mržnje, posebno osobe sa fizičkim i psihičkim invaliditetom, trebaju podršku. Smanjenje viktimizacije ojačat će osobe sa invaliditetom tako što će unaprijediti njihovu mogućnost obezbjeđivanja lične sigurnosti i podizanja samopouzdanje.

3. ZAKLJUČAK

Malo je sudske prakse ili drugih relevantnih dokumenata koji se tiču provođenja propisa koji tretiraju zločine iz mržnje koji su doneseni u Albaniji. Krivično zakonodavstvo treba da se bavi sa osobama koje sebi uzmu za pravo da napadnu ili „kazne" one koje doživljavaju kao „drugačije" ili „manje vrijedne". Istraživanje zločina iz mržnje bi primoralo organe vlasti da ovo pitanje stave na dnevni red, kao ozbiljan društevni problem i važno pitanje za zajednice.

Veća je vjerovatnoća da će osobe sa invaliditetom doživjeti zločin iz mržnje nego osoba bez invaliditeta. Takođe, veća je vjerovatnoća da će počinilac takvog djela dobiti blažu kaznu ako je žrtva osoba sa invaliditetom. Zbog toga zakonodavstvo o zločinima iz mržnje predstavlja važan korak u odbrani prava osoba sa invaliditetom i osigurava adekvatno kažnjavanje počinioca. Međutim, podjednako je važno da se riješe sistemaska pitanja koja omogućavaju da se ovakvi zločini nesmetano širiti, kao i da se razvije sistem koji omogućava preduzimanje odgovarajućih koraka za zaštitu žrtava kada se dese zločini iz mržnje.

Na kraju, osnovna dilema koja se javlja je da li će strože kažnjavanje predviđeno primjenom člana 50. Krivičnog zakona biti još jedan primjer propisivanja strožeg kažnjavanja koje nije opravdano, budući da odredba nije uspjela postići predviđeni cilj.

LITERATURA

- ARCT. (2015). *Izvještaj o stanju u institucijama za mentalno zdravlje u Albaniji, godišnji izvještaj*. Preuzeto sa ARCT: www.arct.org.
- Bodinger de Uriarte, C., i Sancho, A. R. (1991). *Hate Crime: A Sourcebook for Schools Confronting Bigotry, Harassment, Vandalism and Violence*. Los Alamitos, CA: Southwest
- Center for Educational Equity, Southwest Regional Laboratory.
- CPT. (2014). *Izvještaj Misije Vijeća Evrope o stanju u Albaniji.* Preuzeto sa CPT: http://www.cpt.coe.int/documents/alb/2016-06-inf-eng.pdf.
- Disability Rights UK. (2012). *Zaustavimo zločine iz mržnje nad osobama sa invaliditetom – Vodič za uspostavu centara za podnošenje prijava od strane trećih lica.* Preuzeto sa Disability Rights UK: http://www.disabilityrightsuk.org/sites/default/files/pdf/LSDHC_A_guide_for_setting_up_third_party_reporting_centres_final_200212.pdf.
- Durrës, shoqërohen 27 persona për mbytjen e të moshuarave. (mart, 2014). Preuzeto sa Shqiptarja.com: http://shqiptarja.com/news.php?IDNotizia=236454&NomeCategoria=Aktualitet&Titolo=durr-s-shoq-rohen-27-persona-p-r-mbytjen-e-t--moshuarave&IDCategoria=2731&page=3.
- ECRI. (2015). *Izvještaj o stanju u Albaniji (peti ciklus monitoringa)*. Preuzeto sa: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Albania/ALB-CbC-V-2015-18-ENG.pdf.

- Krivični zakon Republike Albanije, Službene novine, 144/2013.
- Ndalohen 5 punonjëse - Skandal në jetimoren e Shkodrës, 3 të mitura abuzohen seksualisht, dhunohen fëmijët. (18. maj 2016). Preuzeto sa Oranews.tv: http://www.oranews.tv/vendi/abusim-seksual-me-te-miturit-ndalohen-5-punonjes-se-qendres-se-femijeve-shkoder/.
- OSCE ODIHR. (2013). *Zločin iz mržnje u region OSCE-a: incidenti i reakcije, godišnji izvještaj za 2012. godinu.* Preuzeto sa OSCE ODIHR: http://tandis.odihr.pl/hcr2012/pdf/Hate_Crime_Report_full_version.pdf.
- Schweppe, J., Haynes, A., i Carr, J. (2014). *Živjeti život bez straha– zakonodavstvo o zločinu iz mržnje u Irskoj: iz perspektive NVO-a.* Preuzeto sa: http://ul.ie/emotions/sites/default/files/docs/Life%20Free%20From%%20Reprint%20Aug28%202014%20-%20web%20version.pdf.
- Sobsey, R. (1994). *Violence and abuse in the lives of people with disabilities: The end of silent acceptance?*. Baltimore: Paul H Brookes Publishers.
- UNDP. (2015). *Profil društvene isključenosti u Albaniji*. Preuzeto sa UNDP: http://www.al.undp.org/content/dam/albania/docs/Profili%20PAK%20shqip%20web.pdf.
- United Nations Enable. (n.d). *Vodič za invaliditet i posebne potrebe*. Preuzeto sa United Nations Enable: http://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/intro.htm.
- Westcott, H. L. (1994). On sensitive and ethical issues in child witness research. *Child Abuse and Neglect, 18*(3), 287-290.

VJERSKA MRŽNJA KAO MOTIV ZA ČINJENJE KRIVIČNIH DJELA PROTIV IMOVINE[1]

Aleksandar Markoski[2]

SAŽETAK

„...Ako jedan čovjek ubije, rani, pretuče ili izvrijeđa nekog drugog žrtva zbog toga strada … ali onaj koji to učini od toga nema nikakvu korist. Drugačije je sa imovinskom štetom. Korist lica koje nanosi štetu je često jednaka šteti onoga ko je pretrpi. Zavist, zloba ili gnjev su jedine strasti koje mogu navesti nekoga da nanese povrede drugom, lično ili da mu ukalja ugled“[3]

Adam Smit (1723. – 1790.)

Ključne riječi: Abrahamske religije, dogme, vjerska mržnja, protivpravna imovinska korist, imovinska šteta

1. UVOD

Normiranje krivičnih djela koja su počinjena iz mržnje predstavlja zakonodavni izazov, budući da težnja ka efikasnoj prevenciji i represiji djela iz mržnje proizilazi iz unutrašnje potrebe države da obezbijedi mir, unutarnju koheziju, stabilnost i poštovanje ljudskih sloboda i prava. Ovaj segment krivičnog prava je naročito značajan za zapadni dio Jugoistočne Evrope, budući da region predstavlja spoj multikulturnih, multietničkih, multikonfesionalnih i pluralističkih društava, čija evropska perspektiva i sveukupni razvoj direktno zavise od postojanja visokog stupnja socijalne stabilnosti i tolerancije. Za Republiku Makedoniju je neophodno da se uspostavi krivično-pravna zaštita za djela iz mržnje, što će predstavljati zakonodavni odgovor i nadopunjavanje ostalih pravnih akata, kao što je, na primjer, Zakon o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije iz 2010. godine.

Poseban naglasak mora biti na djelima iz vjerske mržnje, koja predstavljaju forme djela iz mržnje koje rezultiraju najvećom destruktivnošću, a naročito ukoliko je riječ o učešću pripadnika abrahamskih religija. Žrtva, sa svoje strane, može da pripada manjinskoj ili većinskoj vjerskoj grupi. U događajima gdje dolazi do povrede imovine kao posljedice djela vjerske mržnje, postoji visoka „tamna brojka“ kriminaliteta.

---

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu B.

[2] Mr Aleksandar Markoski, Osnovno javno tužilaštvo Skoplje. E-mail: almarkoski@yahoo.com

[3] Smit, A. (1997). *Bogatstvo naroda, tom 3*. Štrk, Skopje, s. 32.

U abrahamskim religijama, imovina je obuhvaćena kako afirmativnim, tako i negatorskim i destruktivnim vjerskim tekstovima, koji su pretočeni u religijske pravne sisteme i izvore takvog prava. Ovi, pak, religijski tekstovi i pravne odredbe za pravdanje uništavanja predstavljaju nepresušan izvor inspiracije za moderne fundamentaliste i ekstremiste koji su počinitelji krivičnih djela iz mržnje.

Neminovno je zauzeti analitički pristup radi razotkrivanja sinteze imovinskih delikata počinjenih zbog vjerske mržnje. Čak i kada bi bilo izlišno ulaziti u naučno objašnjenje pojma i psihološkog stanja mržnje, ipak će biti neophodno da se pojasni fenomen vjere, pa time i vjerske mržnje, a svakako i imovine.

2. OPŠTI POJAM IMOVINE

Još od najstarijih vremena su imovinski odnosi privlačili pažnju ne samo subjekata tih odnosa, već i zakonodavca. Čak je i značajan dio Petoknjižja[4] tzv. zakonodavca - proroka Mojsija - posvećen tim odnosima. Ovo se objašnjava činjenicom da ne postoji niti čovjek, niti država koji ne učestvuju u takvim odnosima. Bez obzira koliko se usložnjavaju ekonomski odnosi i koliko je novih ekonomskih instituta uspostavljeno, ipak je predmet primarnog interesa, pored usluga, uvijek ostajao imetak. Uvećanje imovine je način na koji najveći dio ljudi nastoji i želi da poboljša svoje stanje. To je najobičniji i najočigledniji način (Smit, 1997, s. 484). Pod imovinom se, u širem smislu, podrazumijeva svaki materijalni produkt ljudskog truda koji može da bude razmijenjen. Imovina je predmet vlasničkog prava. Sa pravom na vlasništvo je povezana i osnovna forma ekonomskih odnosa. Pravo na vlasništvo se uživa putem obezbjeđenja mogućnosti vlasnika da vlada, koristi i raspolaže konkretnom stvari (Stojanov, 2003, s. 9). Odmah poslije pojave privatnog vlasništva pojavili su se i delikti protiv vlasništva, kao dejstva subjekata koji nisu vlasnici, usmjereni protiv vlasnika i njegove imovine, a čije radnje nisu u interesu ni društva. Iz tih razloga svaka država, u jednoj ili drugoj mjeri, obezbjeđuje pravnu zaštitu za pravo vlasništva, kao osnov za sve ekonomske odnose. Tako se pravo vlasništva ne može steći putem činenja krivičnog djela. Otuda, činjenjem ovih krivičnih djela se ne dovodi u pitanje nominalno stečeno pravo vlasništva, već mogućnost njegovog korištenja.

3. KRIVIČNO-PRAVNI OKVIR U ODNOSU NA ZAŠTITU VLASNIŠTVA I IMOVINE

Ovakav stav o zaštiti prava vlasništva pretočen je i u Ustav Republike Makedonije, koji pravo vlasništva pozicionira kao neprikosnoveno. Više ne postoji pravni ambijent u kojem se favorizuje i daje veća zaštita javnom vlasništvu od

[4] Prvih pet knjiga Starog zavjeta. Ovo se u Judaizmu naziva Tora, a u Islamu – Tevrat. Da ne bi bilo zabune, pod pojmom Tora će se u daljem tekstu podrazumijevati i ostale pismene i usmene judejske dogme (Tanah sa Talmudom).

strane države, nauštrb privatnog vlasništva, kao što je bilo prethodno u sistemu planske ekonomije.[5]

Predmet interesa ovog rada nisu krivična djela protiv privredne djelatnosti ili protiv državnog učešća u ekonomiji, što su takođe forme ekonomskih odnosa, već isključivo krivična djela protiv imovine, iz aspekta vlasništva i drugih stvarnih prava. Uzimajući u obzir da je zakonodavac u Republici Makedoniji napravio jasnu distinkciju između njih i u klasifikaciji i tipizaciji u Krivičnom zakoniku, te striktno propisao koje inkriminacije ulaze u ovu grupu. Reč je o glavi XXIII Krivičnog zakonika [KZ], pod naslovom „Krivična djela protiv imovine", koja je i najopširnija, a uključuje 31 krivično djelo, i to: 1. Krađa, 2. Teška krađa, 3. Razbojništvo, 4. Razbojnička krađa, 5. Utaja, 6. Posluga u službi, 7. Oduzimanje tuđih predmeta, 8. Oduzimanje motornog vozila, 9. Oštećenje tuđih stvari, 9. Oštečenje tuđih prava, 10. Bespravna gradnja, 11. Oštečenje stanbenih i poslovnih zgrada i prostorija, 12. Nezakonito useljenje, 13. Prijevara, 14. Varanje kupaca, 15. Prijevara pri dobijanju kredita ili druge pogodnosti, 16. Prijevara na štetu Evropske zajednice, 17. Osiguravajuća prijevara, 18. Oštećenje i neovlašteno ulaženje u kompjuterski sistem, 19. Pravljenje i unošenje kompjuterskih virusa, 20. Kompjuterska prijevara, 21. Zloupotreba povjerenja, 22. Neovlašteno primanje poklona, 23. Neovlašteno davanje poklona, 24. Namjerno prouzrokovanje stečaja, 25. Prouzrokovanje stečaja nesavjesnim poslovanjem, 26. Zloupotreba stečajnog postupka, 27. Oštećenje ili favoriziranje povjerilaca, 28. Iznuda, 29. Ucjena, 30. Zelenaštvo i 31. Prikrivanje[6].

Samo je nekoliko krivičnih djela protiv imovine koji su najteže prirode i za njihove kvalifikovane oblike gornji prag sankcije može da bude maksimalna kazna zatvora u trajanju od 20 godina predviđena KZ-om, naravno ne računajući doživotnu kaznu zatvora. Takve su: odredba iz stava 4. člana 236. KZ-a – Teška krađa, kade je ukradeni predmet dobro pod privremenom zaštitom, kulturno naslijeđe, prirodna rijetkost ili uređaj ili drugi predmet od posebnog značaja za sigurnost ljudi i imovine i sigurnost javnog saobraćaja ili objekta javnih instalacija ili predmet u opštoj upotrebi. Dalje, odredbe stava 4. i 5. člana 237. – Razbojništvo, a to su situacije kada je žrtva teže tjelesno povrijeđena, lišena života ili pak ako je djelo počinjeno u sastavu grupe, bande, ako je upotrebljeno vatreno oružje ili opasno oruđe, ili ako je pri izvršenju djela u banci, mjenjačnici, pošti ili na javnom mjestu bio ugrožen život ili tijelo dvaju ili više lica. Maksimalna kazna zatvora može da bude izrečena i ukoliko je izvršen osnovni oblik krivičnog djela – Razbojnička krađa iz člana

[5] Relevantne su odredbe iz člana 8. Ustava Republike Makedonije, kojim se pravna zaštita vlasništva postavlja kao temeljna vrijednost ustavnog poretka. U članu 30. Ustava se pruža garancija prava na vlasništvo i prava na nasljeđivanje i propisuje da: „Nikome ne može da budu oduzeto ili ograničeno vlasništvo i prava koja proizilaze iz njega, osim kada se radi o javnom interesu utvrđenom zakonom".

[6] Krivični zakonik i Zakoni o izmjenama i dopunama KZ. *Službene novine RM*, 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/2004, 81/05, 60/06, 139/08, 114/09, i 196/15. (u okviru navedene Glave XXIII, u članu 262. je regulisano stvarno kajanje koje izaziva pravnu posljedicu za manji dio gorenavedenih krivičnih djela, a u članu 263. se regulišu stanja kada je lakšim oblicima krivičnih djela oštećen bliski rođak počinioca, pa bi gonjenje bilo po privatnoj tužbi, a ne po službenoj dužnosti).

238. KZ, kao i ukoliko su ukradeni predmeti velikih razmjera, ali i u slučaju da su posljedice bile teške, kao i u gorespomenutom slučaju sa krivičnim djelom Razbojništva iz člana 237. KZ-a. Kao teže krivično djelo se smatra i – bespravna gradnja iz člana 244-a KZ-a gdje je moguće da bude izrečena maksimalna kazna zatvora ukoliko je djelo počinjeno iz lukrativnih interesa i zbog položaja građevine, kao i ukoliko se građevinski radovi izvode suprotno osnovnom projektu ili se vrši rekonstrukcija konstruktivnih elemena građevine bez osnovnog projekta i ukoliko se narušava mehanička otpornost, stabilnost građevine i seizmička zaštita. Takođe, mogućnost da sud izrekne maksimalnu kaznu zatvora postoji i u svim oblicima krivičnog djela – Ucjena iz člana 258. KZ, dok je za najteži oblik, kada je pri činjenju neko lice lišeno života, moguće je izricanje kazne doživotnog zatvora.

U sistemu u kojem postoje različiti oblici vlasništva i slobode tržišta i preduzetništva, krivično pravo, kao i pravo uopšte, obezbeđuje podjednaku zaštitu svim oblicima vlasništva. Imovinski delikt u takvom stanju predstavlja napad na kapital i njegove interese u odnosima na tržištu, ali i izvan njega; pravo na vlasništvo i druga imovinska prava se štiti bez obzira da li su stavljena u nekakvu tržišnu funkciju ili proizilaze iz nje. Krivično pravo ne vrši funkciju u sferi zaštite imovine kroz vlastita, izvorna ovlaštenja, već se nadovezuje na regulativu ovih odnosa u okvirima imovinskog prava. Otuda se i osnovni pojam – imovina – shvata u istom smislu u kojem je definisan i u imovinskom pravu (Kambovski, 2003, s. 294). Ipak, i pored povezanosti sa osnovnim građansko-pravnim kategorijama, krivično pravo udovoljava zahtjevu za efikasnu zaštitu ovih vrijednosti i dobara i definisanja sopstvenih pojmova, kao što je slučaj sa definisanjem pojma – pokretni predmet u članu 122. KZ-a.

Prema objektu napada ova djela se dijele na: a) djela protiv vlasništva nad pokretnim stvarima i b) djela protiv imovine uopšte, imovinskih prava i interesa.

Ova krivična djela su po svojoj biti umišljajna. Krivično pravo ne inkriminira posezanje za tuđom imovinom iz nehata. Subjektivna strana većine djela je dopunjena posebnom namjerom: da se pribavi protupravna imovinska korist, da se prisvoji ili ošteti. Namjera je tu subjektivni element protupravnosti, što bi značilo da bez takve namjere djelo ne postoji. Ponekad djela koja u svojoj biti imaju ovaj element nisu isključivo egoistična, već altruistična: kada je namjera usmjerena ka pribavljivanju imovinske koristi za drugoga, a ne za sebe. Ipak, ova situacija nigdje, ni u jednom od djela nije predviđena kao privilegirani oblik činjenja (Kambovski, 2003, s. 296). Protupravnost je još veća ako je namjera kompleksna i vezana uz motive mržnje.

Prema objektu napada, ova djela se dijele na: a) djela protiv vlasništva nad pokretnim predmetima i b) djela protiv imovine uopšte, imovinskih prava i interesa.

4. KULTURA, RELIGIJA, IDENTITET

Antropologija, a kasnije i sociologija[7] i etnografija su došle do saznanja da se proces nastajanja ličnog i kulturnog identiteta odvija kroz socijalne interakcije. Razlikovanje sebe od drugih dolazi iz sopstvene samosvijesti, a ne kroz jednosmjerno djelovanje društvenih institucija i autoriteta i kulturnih sistema na formiranje ličnosti. Socijalna/kulturna antropologija je razvila tri teorije koje objašnjavaju kulturne promjene i nastanak kulture uopšte, i to; evolucionističku, difuzionističku i strukturalističku (Sklendar, 1991, str. 108-109). U prvim dvjema teorijama postoji procesualno-istorisko shvatanje kulture i kulturnih pojava, dok kod posljednje teoriji postoji esencijalističko-statičko shvatanje. Evolucionizam vuče korijen iz Darvinove teorije evolucije vrsta i njena je osnovna pretpostavka da postoji jedinstveno porijeklo ljudi i jedan izvor i povezanost razvoja društveno-kulturnih oblika, dok, s druge strane, mentalni principi funkcišu identično. Ova teorija je suprotna relativizmu koji, pak, priznaje specifičnosti i različitosti u društvu. Evolucionizam traži opšte principe i jedinstvenu liniju istorijskog razvoja čovječanstva, ali se čini da u toj uniformnosti kulturnog življenja, ova teorija zanemaruje specifičnosti i proces uklapanja pojedinačnog u opšte, što je različit proces u različitim okolnostima.

Već nekoliko decenija politički i širi javni prostor savremenih demokratija je kontinuirano zaposjednut identitetskim diskusijama. Sam pojam identitet daje individui značenje u njenom socijalnom kontekstu i u jednom više unutrašnjem kontekstu samospoznavanja, samopotvrđivanja i intimnosti. Identitet je izraz dvaju suprotstavljenih čovjekovih poriva: onog da se pripada i onog da se bude poseban. Identitet se, ustvari, i gradi kroz ovu dijalektiku priklanjanja i izdvajanja, kroz ovo dvojno kretanje ka identifikaciji sa drugima i razlikovanju u odnosu na njih (Mihajlova, 2012, s. 2). Mihajlova (2012, s. 12) kaže: „Potreba za pripadanjem ili potreba za zajednicom (zajedništvom) je izraz čovjekove potrebe za sigurnošću ili opstankom, ali takođe i kompleksne čovjekove potrebe da bude prihvaćen, koja je u svojoj najdubljoj suštini potreba za ljubavlju.“

Postoji kaskadna podređenost između pojmova identitet-kultura-religija. Prvi obuhvata druga dva, dok drugi neminovno obuhvata i treći. Pod identitetom postoje i mnoge druge ljudske dimenzije, a neke od njih nisu subjektivne prirode (kao što je nesporno kultura), već objektivne prirode, kao što su pol i rasa.[8]

---

[7] Zbog ključne veze između sociologije i religiije, koja predstavlja njeno polje proučuvanja, u novije vrijeme je razvijena i posebna nauka – sociologija religije koja se ne bavi individualnim religijskim doživljajem, već religijskim manifestacijama koje se razmjenjuju sa grupom. Ova je nauka svoje početke imala u učenju Karla Marksa i Maksa Vebera, koji su kroz nju proučavali uticaj religije na kulturni i društveno-ekonomski život, ali je ona doživjela svoj najveći razvoj poslije Drugog svjetskog rata u SAD, a prije svega kroz empirijska istraživanja malih sociološko-religijskih zajednica ili hrišćanskih opština. Vidjeti više u: Sklendar, N. (1991). *Zbilja religija – Religija o sebi i o socio-kulturnom kontekstu.* Hrvatsko filozofsko društvo, str. 114-115.

[8] U kontekstu rase, UNESCO je 1951. godine od riječ rasa stvorio tabu. Međutim, tipološki način mišljenja i fetišizam razlika su sada sadržani pojma kultura. Prema nekim teoretičarima, za ovakav

Kultura ljudi obuhvata i njihovu vjersku pripadnost ili opredjeljenje. Religija, kao sinonim vjere se ponekad manifestuje samo kao intimna naklonjenost ili folklor i običaj, a ponekad je to sveukupna životna doktrina.

5. VJERA, ANAHRONIZAM, MRŽNJA

Shodno drugim oblicima ljudskog duha, kao umjetnost ili filozofija, religija je integralni dio kulture u užem i širem smislu riječi, tačnije kao oplemenjivanje i humaniziranje čovjeka i njegovog svijeta. Kao takva, religija djeluje na svaki socijalni i kulturni sklop, sa različitim vrijednosnim predznacima i intenzitetom, ali pritom i sama teži promjenama pod uticajima drugih oblika duhovnosti. Ukoliko iz teološkog aspekta bude utvrđena istina o religiji, to će biti postignuto na apstraktan, iracionalan i intuitivan način bez prihvatanja teorijskog dokazivanja, već se metafizička pretpostavka prihvata kao dokaz i kao posljednji argument. Izuzev društvenih, religija ima i svoje duševne, moralne i spoznajne izvore, koji su, pak, uvijek istorijski i društveno impregnirani i nose pečat svog vremena. Religija, osim toga što je društveni faktor, ujedno je i psihički, moralni i spoznajni.

Religijsko vjerovanje dobija značaj tek u liturgijskom kontekstu. Čim ljudi budu lišeni ovog tipa duhovne aktivnosti, oni gube svoju vjeru. Pored toga što imaju za cilj da učvrste osjećanje grupnog identiteta, religijski obredi kao karakteristične interpretacije religijskih istina određene grupe, daju mogućnost učesnicima da mogu na prihvaćen način da izraze i svoje religijsko osjećaje i da tako postignu emocionalnu katarzu i da učvrste vjerovanje u transcendentalno. Uostalom, već je naučno dokazano da je centar sujevjerja anatomski pozicioniran na tjemenu kore mozga kod čovjeka.

Mržnja, pak, ne mora da znači osvetu, niti da bude prosta refleksija na tanatos, nasuprot erosu, gdje zajedno sa religijama ona postaje ideologija steroida i predrasuda. Istorija je, takođe, dokazala da je vjerska mržnja najdestruktivnija mržnja.

Problem sa vjerskom mržnjom je posebno izražen u abrahamskim religijama. Poređenja radi, na dalekom istoku, istorija ne pamti nastupanje vjerski motivisanih, velikih konflikata među glavnim religijama, kao: Hinduizam, Džainizam i Šintojizam, koje takođe imaju zajedničko porijeklo ili pak učenja Konfučijanizam i Taoizam[9]. Štaviše, nerijetko je jedan vladar, pripadnik jedne religije podržao izgradnju hrama druge religije[10], a ima i slučajeva kada su hramovi napravljeni pod istim krovom.

---

oblik antirasizam se može reći da ponavlja osnovnu filozofsku strukturu svih rasizama. On koristi isti koncept o pripadnosti datoj grupi što je teško ili nemoguće promijeniti. Vidjeti više: Mihajlova, E. (2012). *Kulturni identitet i djela iz mržnje (doktorska disertacija)*. Skoplje: Pravni fakultet, s. 45.

[9] Vidjeti više: https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_and_Hinduism, pristupljeno, 14.08.2016. godine.

[10] Ibid.

Unazad kroz istoriju, abrahamske religije su zaista postojale jedna uz drugu, tolerisale su se, ali su ostale suparnici i rivali, često puta propraćeno mržnjom, kako zbog političkih okolnosti, tako i zbog same dogme. Rjetki su primjeri konstruktivne saradnje, kao u slučaju sa srednjevjekovnim hrišćanskim kraljevstvom kralja Rodžera iz Sicilije, i primjer Granade, kao centra kulture u Kordobskom kalifatu.

Abrahamske religije su monoteističke. Činjenica je da u abrahamskim religijama postoje posebni elementi koji utiču na to da se vjernici angažuju u primitivizmu i religijskom nasilju. Ljevičarski teoretičari nude objašnjenje da je brzo urbaniziranje doprinijelo raspadu prethodno uspostavljenih ruralnih zajednica, a ovo je izazvalo osjećanje izolacije i otuđenosti, što je dovelo do traženja novih zajednica, od kojih su neke i ekstremističke. Time, religija kod ovih ljuđi nije bila svjestan izbor, već podsvjesni nagon. Međutim, istina je da religija ima uticaja na ponašanje. Ovo se odnosi na one religije koje nude put i izlaz za nasilno ponašanje; koje proizvode fundamentalizam, ekstremizam i terorizam.

Miroljubivi vjernici i ekstremisti razmišljaju na drugačiji način. Religijski ekstremisti smatraju da je vjera sama sebi cilj. Oni se ne bore da unište zlo, da pronađu nova praktičnija rješenja, a niti za naučne istine koje olakšavaju život, te ih često i negiraju ukoliko budu otkrivene. Jedino što oni žele je da uvedu svoju vladavinu. Za neke, to može da bude teokratija, za druge pak apokalipsa koja će kulminirati duhovnom transformacijom svijeta u kojoj će oni preživjeti i kojom će biti nagrađeni.

Naučnici koji su istraživali društvene pokrete koji izazivaju nasilje stavljaju fokus na motive kod pojedinaca u tim pokretima, ali ako je riječ o vjerskom pokretu, onda često puta previđaju religijski osnov ili vjerski sistem koji je uticao na motive i podražaje pojedinca. Oni vide religiju kao alatku za regrutiranje, dok motive svode isključivo na ekonomske ili političke. Naučnici koji su istraživali religiju, s druge strane, objašnjavaju teologiju koja motiviše nasilje i prvenstveno upotrebljavaju svete tekstove da bi predvidjeli ponašanje vjernika, ali ne mogu da objasne razvoj, vrijeme i uspjeh religijskih pokreta u političkoj areni. Politolozi, sa svoje strane, zaslijepljeni sekularizmom, često puta imaju nedoumice oko prisustva religije i objašnjavaju je kao fenomen koji zavisi od trenutnih društvenih uslova. Razumijevanje između ove dvije koncepcije je minimalno. Plod politologa je i djelomično tačna teorija ekonomskog siromašenja koja kaže da je izglednije da će pojedinac prihvatiti ekstremizam onda kada se suočava sa ekonomskim poteškoćama i društvenim potresima. Ovo iz razloga što im je religija nudila stroga pravila i uvjerljiva opravdanja za težak život, a ekstremizam im nudi resurse, umrežavanje i metu, čime se daje smisao teškom životu[11]. Međutim, oni koji proučavaju religiju kroz teološka načela često zanemaruju spoljašnje objektivne faktore koji možda nisu primarni, ali ipak postoje. Na kraju krajeva, ne može se religija grubo shvatiti

[11] Na ovakav način se objašnjava i ponašanje religijski motivisanih pripadnika pokreta protiv pobačaja u SAD-u koji su odlučili da prihvate terorizam kao svoj *modus operandi*. Isto rezonovanje koriste i za objašnjavanje islamskog političkog nasilja. Vidjeti više: Jefferis, L. J. (2010). *Religion and political violence – Sacred protest in the modern world*, New York: Routledge.

isključivo kao sistem za podjele među ljudima i za rasplamsavanje konflikata, jer kroz istoriju postoje i primjeri mirne koegzistencije, koji su čak bili i ključni faktor za napredak, kao što je ranije navedeno.

Simptomatologija fundamentalizma je da on nije neposredan, refleksan odgovor modernom sekularnom društvu, već se razvija tek kada je proces modernizacije veoma napredovao. Faza se odvija tako što tradicionalisti prihvataju neke moderne ideje i institucije i pokušavaju da dokažu da one i nisu strane tradiciji, a da je vjera dovoljno snažna da apsorbuje ove promjene. Međutim, čim društvo postane više sekularno i racionalno, za neke ove promjene postaju neprihvatljive. Oni počinju da kreiraju fundamentalističko rješenje koje se oslanja na prvobitna načela i planiraju protunapad. Ne toliko davno, prije tek jednog stoljeća, muslimani su pokušavali da apsorbuju nove ideje unutar islamskog konteksta ili da prihvate sekularističku ideologiju.[12]

Što se tiče drugih konfesija - abrahamskih religija, nesporno je da fundamentalizam nije nepoznanica ni u njihovom okruženju, naročito ako se u obzir uzme istorijska perspektiva[13], ali prvi utisak je da su „ulog" i energija na mnogo manjem nivou. U hrišćanstvu postoje i „mala vrata" za bijeg koja su proizašla iz hermeneutike religijskih tekstova, a kao rezultat koje je ono dobilo miroljubiviji karakter, te predstavljalo plodno tlo za razvoj sekularnosti.[14] Ipak, u SAD-u do danas postoji polarizacija i neprijateljstvo među vjernicima i sekularistima, ali su vjerski fundamentalisti u SAD-u uzdržaniji i pokorniji zakonu, u poređenju sa islamističkim fundamentalistima. Fundamentalisti tamo nisu ubijali svoje predsjednike, nisu dizali revolucije, niti uzimali taoce.

Nakon osnivanja Izraela kao sekularne države i povrede vjerskog tabua da je ta zemlja na simbolički i mitski način povezana sa Bogom i sa Torom čime je stvoreno sveto trojstvo, fundamentalisti u Izraelu su se počeli politički organizovati ali nisu vršili krvoločne akte terorizma.[15] Pobožnost ovih anti-cionista je bila pobožnost

[12] Fundamentalizam se nije pojavio u islamskom svijetu sve dok se ove rane strategije nisu učinile neadekvatnima u očima nekih muslimana. Oni će gledati na sekularizam kao na pokušaj da se uništi Islam, i zaista, na Bliskom Istoku, gdje se zapadna modernost implementirala u tuđem kontekstu, on je često izgledao veoma agresivan. Tako je u martu 1928. godine, u Ismailiji, Egipat, Hasan Al Bana zajedno sa još šestoro lokalnih radnika formirao udruženje Muslimansko bratstvo, koje je danas najraširenija fundamentalističko-religiozna organizacija u svijetu i sa uticajem na aktivne terorističke organizacije kao što su: Al Kaida, IDIL i Hamas.

[13] Ako se uzmu primjeri pogroma Jevreja u Evropi, ili Holokaust, ili pak proces Rekonkvista u Kraljevini Španiji i progon Muslimana. Vidjeti više: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Rebellion_of_the_Alpujarras_(1568%E2%80%9371), pristupljeno 14.08.2016. godine.

[14] Pažnja koju hrišćanski pridaju raspeću dolazi od božje volju da utiče na čovječanstvo. Za razliku od toga, islamski fokus na božju moć i ljudsku ulogu je u želji Boga da čovjek dosegne do njega. Ovo je značajno iz političkog aspekta, budući da u Islamu nema Isusove poruke „Dajte Cezaru - Cezarevo, a Bogu - Božje" i država se ne shvata kao društveni dogovor sa pojedincima, već je u Islamu cilj postojanja države sam Islam. Ona postoji da bi promovisala vjeru, a da život bude u saglasnosti sa šerijatskim pravom.

[15] Takvi pokreti u Izraelu su organizacije Agudat i njihova radikalnija varijanta: Neturei karta.

„principijelne“ mržnje, koja je ipak bila isprepletena sa privlačnošću ka cionizmu, budući da je upravo on uspio da stvori jevrejsku državu na jevrejskom tlu. Ovom pokretu pripadaju Haredi, koji i danas osećaju bijes prema sekularnom Izraelu, ali se njihova reakcija ipak svodi na gađanje kamenicama vozača koji voze automobile na neradni dan - šabat, ali ne i ubistva zbog ideološke mržnje. Prema njima pravi Jevreji se moraju distancirati od zemaljskog svijeta i potpuno posvetiti učenju Tore.

Osnovni problem ne predstavlja imanentna opasnost od uspostavljanja teokratija u svijetu. Ukoliko se ne računa Vatikan, samo se jedna država naziva tako (Republika Iran), dok se druge dvije države smatraju djelimično teokratske (Sudan i Kraljevina Saudijska Arabija). Opasnost leži u postepenom ugrožavanju i narušavanju pravnog poretka u modernim demokratijama pod uticajem religije. Ponekad, nemočni da unište sekulatizam, religijski ekstremisti koriste mržnju kao generator novog nasilja i terorističkih metoda.

6. KRIVIČNO-PRAVNE ODREDBE IZ TORE, BIBLIJE I KURANA, O IMOVINSKOM KRIMINALITETU

Kanonsko, judejsko i šerijatsko pravo predstavljaju istorijsku činjenicu, a njihov predmet interesa je bilo i krivično pravo. U nastavku će biti ukratko predstavljen pregled normi iz svetih knjiga koje regulišu imovinski kriminalitet. Ovo je značajno za temu - remu, budući da su religijski tekstovi često puta motiv za vršenje djela iz mržnje kod vjerskih fanatika. Naime, sankcije u religijskim tekstovima za počinjene imovinske delikte su višestruko strože, pa čak i svirepe, što bi značilo da društvo, a naročito kler - vjerski službenici i radnici - treba da iskoriste upravo taj momenat za psihološki uticaj na vjernike - potencijalne počinioce krivičnih djela iz mržnje, sa ciljem preveniranja ovakvih djela.

Da bi bila objektivnija konstatacija o ovoj problematici, potrebno je ponuditi i proučiti brojne religijske tekstove, pa se u tom smislu daje prikaz stihova i odredaba najpre iz Starog zavjeta (Tore), a potom Kurana. Po pitanju imovinskog kriminaliteta i sankcionisanja istog, postoje sličnosti.

6.1. Stari zavjet

- „Ako neko ukrade junca ili ovcu i zakolje je, ili proda, da da pet junaca za jednog junca i četiri ovce za jednu ovcu.“[16]
- „Ako se uhvati lopov kako potkupljuje i ranjen umre, to se ne smatra ubistvom“. Ali, ako se sunce već pojavilo nad njime, kriv je za krv. I lopov mora da nadoknadi štetu. A ukoliko nema ništa, onda on treba da bude prodat zbog svoje krađe. Ukoliko se kod uhvaćenog nađe ono što je ukrao, u njegovoj ruci još živo, bilo vo, bilo ovca, da ga vrati dvostruko.“[17]

[16] Biblija, Stari zavjet, Druga knjiga Mojsijeva 22:1.

[17] Ibid, 22:2,3,4.

- „Ukoliko neko uništi njivu ili vinograd, puštajući svoju stoku da pase u tuđoj njivi, da nadoknadi štetu za cijelu njivu, da nadoknadi sve najbolje iz svoje njive i najbolje iz svog vinograda prema plodu iz svoje njive, ukoliko je uništi.“[18]
- „Ukoliko se pojavi oganj, pa on zahvati trnje i zapali gumno ili klasje ili njivu, onaj ko je izazvao požar, da plati.“[19]
- „Kada neko da bližnjem svom novac ili predmete na čuvanje, a oni budu ukradeni iz doma njegovog, lopov ako se uhvati, platiće dvostruko.“[20]

U Šerijatskom pravu je notorna činjenica da važi talion, a imovinski delikti se kažnjavaju tjelesnim kaznama (u izvjesnim slučajevima kada je oštećena država i kapitalnom kaznom). Izvor ovog pravnog sistema ne predstavlja samo Kuran, već i Hadis i Sunet. Kuran predstavlja osnovu na koju se nadovezuju ostali akti. Takva je osnova i sljedeći ajet (stih): „ a kazna za zlo je slično zlo, a onoga ko oprosti i ko se popravi, Allah će nagraditi. On zaista ne voli one koji čine nepravdu, a one koji uzvrate istom mjerom nakon što im je učinjena nepravda, pa takvi ne mogu da budu kažnjeni, a biće kažnjeni oni koji ugnjetavaju ljude i oni koji bez ikakvog osnova red na Zemlji narušavaju, njih čeka bolno stradanje.“[21]

Eksplicitniji i normativno precizniji ajet je iz poglavlja Kurana pod nazivom „Oni koji ne mjere pošteno“, gdje se kaže: „Teško onima koji ne mjere pošteno, koji punu mjeru uzimaju kada kupuju od drugih, a kada mjere drugima (na litru ili u kantar) - kradu.“[22]

7. IMOVINSKO PRAVNI ODNOSI U KANONSKOM I ŠERIJATSKOM PRAVU

Slično kao i kod prethodno citiranih stihove iz svetih knjiga koji regulišu sankcionisanje imovinskih delikta, potreban je i kratak prikaz stihova koji regulišu i imovinske odnose, i to istim redoslijedom. Tako, u Starom zavjetu postoje brojne pravne odredbe iz aspekta imovinskih odnosa, a o tome koliko su oni bili važni govori i Druga knjiga Mojsijeva iz Petoknjižja, gdje je u detalje objašnjen čak i porez koji su Izraeliti davali teokratskoj vlasti.[23] Tora (Petoknjižje) je izvor prava u Republici Izrael.[24]

---

18 Ibid, 22:5.

19 Ibid 22:6.

20 Ibid 22:7.

21 Kuran, 42:41,42.

22 Kuran, 83:1-3.

23 Primjer: „Svi koji dolaze na prebrojavanje, a imaju po 20 godina i više, treba da daju prilog za Gospoda. Bogati da ne daje više, a siromah da ne daje manje od pola didrahma, kada daju prilog Gospodu za otkup vaših duša.“ Vidjeti više u: Druga knjiga Mojsijeva 30:15,16.

24 Ovo se, prije svega, odnosi na porodično pravo. Vidjeti više: https://en.wikipedia.org/wiki/Israeli_law.

7.1. Stari zavjet

- „Razdijelite sebi tu zemlju na dijelove prema Izrailjevim koljenima. A, razdijelite je žrijebom kao nasljeđe svoje i nasljeđe stranaca koji žive pri vama i koji su rodili djecu pri vama, pa nek se i oni smatraju kao i vi i da imaju dio nasljeđa među koljenima Izrailjevim. Pri čijem je koljenu živio stranac, pri njemu dajte i njegovo nasljeđe, veli Gospod Bog.“[25]
- „Zato što će te Gospod, tvoj bog blagosloviti kao što ti govorio i ti ćeš davati zajam mnogim narodima, a sam nećeš uzimati zajam; i vladaćeš mnogim narodima, a tebom neće vladati.“[26]
- „...i da ne umnožava žene svoje da ne bi bilo razvratno srce njegovo i da ne gomila srebro i zlato prekomjerno.“[27]

7.2. Kuran

- „I znajte da od svega što će zaplijeniti tokom borbe, jedna petina pripada Allahu i poslaniku, i rodbini njegovoj, i siročićima, i siromašnima, i putnicima, ako vjerujete u Allaha i u ono što smo objavili robu našem na dan odvajavanja istine od neistine, na dan kada su se sudarile dvije vojske, a Allah može sve.“[28]
- „O, vjernici, mnogi sveštenici i monasi zaista na nedozvoljen način tuđe imetke troše i sa Allahovog puta odvraćaju. Onima koji zlato i srebro sakupljaju i ne troše ga na Allahov put, njima najavi bolno stradanje!.. Polazite u boj, bilo slabi ili silni, i borite se na Allahovom putu zalažući imetke svoje i živote svoje! To vam je, da znate, bolje!“[29]
- „A ima i drugih koji su grijehe svoje priznali, koji su dobra djela sa drugim, koja su loša, pomiješali, njima će, može biti, Allah oprostiti, jer Allah oprašta i milostiv je. Uzmi od dobra njihovog zekat[30], da ih njime očistiš i blagoslovenima učiniš, i pomoli se za njih, tvoja će ih molitva sigurno umiriti ...“[31]
- „Reci beduinima koji su izostali: Bićete pozvani da se borite protiv naroda žestokom silom, sve dok ne prime Islam. Pa ako poslušate, Allah će vam lepu nagradu dati, a ako izbegnete, kao i do sada što ste izbegavali, kazniće

[25] Biblija, Stari zavjet, Knjiga proroka Jezekila 47:21-23.

[26] Biblija, Stari zavjet, Peta knjiga Mojsijeva 15.6

[27] Ibid, 17:17

[28] Kuran, 8:41.

[29] Kuran, 9:35, 41.

[30] Zekat ili Džizija (Džeza) je porez koji se plaća kalifatu. S obzirom na to da je za nevjernike bilo više osnova za oporezivanje, neki od tih osnova mogu u današnjem smislu da se tumače kao diskriminacija od strane same države. Postoje i drugi ajeti koji legalizuju ovakav poreski sistem. Na primjer: „Kada prođu sveti mjeseci, onda ubijajte mnogobošce gdje ih god nađete, zarobljavajte ih, držite ih u opsadi i kod svakog prelaza ih zasjede napadnite! Pa ako se pokaju i počnu namaz (molitvu) da izvršavaju i zekat da daju, ostavite ih na miru, budući da Allah zaista oprašta i milostiv je. Kuran 9:5.

[31] Kuran, 9:102,103.

vas bolnom kaznom...Allah je zadovoljan tim vjernicima koji su ti se pod drvetom zakleli na vjernost. On je znao šta je u srcima njihovim, pa je spustio spokoj na njih, i njih će nagraditi bliskom pobjedom i bogatim plijenom koji će uzeti ...“[32]

8. UNIŠTAVANJE IMOVINE OPISANO U TORI, BIBLIJI I KURANU

Primarni interes su religijski stihovi koji predstavljaju „zapovijedi“ za ekstremiste i fundamentaliste da uništavaju imovinu nevjernika.

8.1. Stari zavjet

- I otišli su u rat protiv Miđana, kao što Bog zapovjedi Mojsiju i ubili su sve muškog pola, a zajedno sa njima ubili su i miđanske careve i mačem ubili i Valama, Veorovog sina, zajedno sa njihovim ubijenima. Miđanske su, pak, žene i djecu njihovu, sinove Izrailjeve, uzeli u plijen i svu njhovu stoku i sva stada njihova i svu imovinu njihovu su zgrabili; sve gradove njihove pod njihovom vladavinom i sva sela njihova su ognjem izgorjeli i uzeli su sve zgrabljeno, od čovjeka do stoke.“[33]
- „Kaži sinovima Izrailjevim i reci im: kada pređete s ove strane Jordana u Hanansku zemlju, pogubi ispred sebe sve stanovnike ove zemlje, razori sve njene hramove i sve izlivene idole, razruši i sve njihove žrtvenike, razori ih. Pogubi sve živo u toj zemlji i ovladajte je i naseli se u njoj jer vam ja dajem tu zemlju da njome vladate.“[34]
- „Ali postupi sa njima ovako: žrtvenike im razrušite, stubove njihove razbijte i hrastove njihove posjecite i rezbarene likove njihove ognjem izgorite, jer si ti sveti narod Gospodinov, tebe je tvoj Gospod Bog izabrao, tvoj Bog, da budeš njegov sopstveni narod među svim narodima koji su na zemlji…Likove bogova njihovih ognjem izgorite; da ti se ne priište da uzmeš srebro ili zlato što je na njima, da ne bude to za tebe omča, jer je to odvratnost pred Gospodom tvojim Bogom.“[35]
- „Ako čuješ za neki od gradova tvojih što ih Gospod, tvoj Bog tebi daje da se naseliš u njima, da su se u njemu pojavili nečasni ljudi prije tebe i da su sablaznili sve stanovnike njihovog grada, govoreći im: hajde da služimo drugim bogovima koje vi ne poznajete - ti ispitaj i saznaj dobro: i ako je to čista istina, da je napravljena takva odvratnost među vama, pogubi njih i stanovnike tog grada sječivom mača, prokuni njega i sve što je u njemu, a sva dobra iz njega sakupi usred trga njegovog i sagori ognjem grad i sva dobra iz njega pred cijelim narodom, pred Gospodom, tvojim Bogom, i da bude on vječno pust, da se nikada ne obnovi.“[36]

[32] Kuran 48:16,18,19.

[33] Biblija, Stari zavjet, četvrta knjiga Mojsijeva 31:7-11.

[34] Ibid, 33:51-53.

[35] Ibid, Peta knjiga Mojsijeva 7:5,6,25.

[36] Ibid, 13:12-16.

- „Ko se, pak ne saglasi na mir s tobom i počne da vojeva, opkoli ga; i kada Gospod tvoj Bog ga preda u ruke tvoje, pogubi sječivom mača sve što je muško kod njega; samo žene i djecu, stoku i sve što ima u gradu zaplijeni za sebe i koristi se plijenom neprijatelja svojih, koje ti je Gospod tvoj Bog predao. Tako postupi sa svim gradovima koji su mnogo daleko od tebe, a koji nisu gradovi tih naroda.“[37]
- „Poželiće čovjek da krene u grad i neće moći, jer će zbog njihovog ponosa ustati gradovi, njihove kuće će biti razrušene, a ljudi će biti obuhvaćeni strahom.“[38]
- „Ustani i udaraj kćerko Sionova, jer ću ja napraviti rog tvoj gvozdenim i kopita tvoja bakarnim; pregazićeš mnoge narode, i njihove radove i bogatstva ćeš posvetiti Gospodu - Vladaocu cijele zemlje… onda će se podići ruka Tvoja nad neprijateljima Tvojim i oni će biti istrijebljeni. I onog dana, kaže Gospod, istrijebiću konje tvoje pred tobom i uništiću kola tvoja, i zgromiću gradove u tvojoj zemlji i rasturiću sve tvrđave tvoje … uništiću idole i klesane likove između tebe - i nećeš se više klanjati tvorevinama ruku tvojih.“[39]

Čak i slovo koje propagira ljubav i oprost, Novi zavjet, može da bude inspiracija za nasilje od strane religioznih fanatika, ako se ima u vidu apstraktno tumačenje događaja kada Isus uništava tržnicu napravljenu ispred ulaza u hram u Jerusalimu, a koji su događaj opisala sva četvorica Jevanđelista :

„I kada uđe u hram (Isus) počne da izganja one što su prodavali i kupovali u njemu, govoreći im - Napisano je: Dom Moj je dom za molitvu, a vi ga učiniste razbojničkom pećinom.“[40]

„Približavala se Pasha judejska i Isus se popeo u Jerusalim; i zatekao je u hramu one koji su prodavali volove, ovce i golubove, i mjenjače novca - kako sjede. I kada je napravio bič od pantljika, istjerao je iz hrama sve, i ovce i volove, a mjenjačima je rasturio pare i prevrnuo stolove; pa je rekao onima koji su prodavali golubove: nosi to odavde, i nemojte od doma Mog oca da pravite dom za trgovanje.“[41]

„I opet su došli u Jerusalim. Kada je Isus iz hrama počeo da istjeruje one koji su prodavali i kupovali u hramu i prevrnuo je stolove mjenjačima i stolice onima koji su prodavali golubove. I nije dozvoljavao da niko kroz hram pronese ma kakvu posudu.“[42]

---

37 Ibid, 20:12-15.

38 Ibid, treća knjiga Ezre 15:17,18.

39 Biblija, Stari zavjet, Knjiga proroka Miheja 4:13, 5:9,10,11,13.

40 Biblija, Novi zavjet, Sveto jevanđelje po Luki, 19:45,46.

41 Ibid, Sveto jevanđelje po Jovanu 2:13-16.

42 Ibid, Sveto jevanđelje po Marku, 11:15,16, analogno i Sveto jevanđelje po Mateju 21:12.

8.2. Kuran

- „Nevjernicima neće koristiti ni njihovo bogatstvo ni djeca njihova kod Allaha, i oni će biti gorivo za oganj.“[43]
- „Nevjernici troše imetke svoje da odvraćaju od Allahovog puta, oni će ih zasigurno potrošiti, potom će se zbog toga žaliti i na kraju će pobijeđeni biti. A oni koji neće vjerovati, u džehenem će biti stavljeni.“[44]
- „Allah je nevjernike, pune gnjeva, odbio - nimalo nisu uspjeli, a vjernike je Allah od borbe poštedio - Allah je zaista moćan i snažan, a sljedbenike knjige (Biblije) koji su im pomagali, iz tvrđava njihovih izveo, i strah u srca njihova ulio, pa ste jedne ubili, a druge kao zarobljenike uzeli, i dao vam je da vi naslijedite zemlju njihovu i domove njihove i bogatstva njihova, i zemlju po kojoj prethodno niste koračali; Allah može sve.“[45]

Međutim, postojali su i plemeniti i pravedni religijski tekstovi na temu imovinskih odnosa. Pa tako, u Starom zavjetu se kaže: „Malo bogatstvo kod pravednog je mnogo bolje nego veliko bogatstvo kod griješnika.“[46] ili „Mržnja izaziva razdore, a ljubav pokriva sve grijehove”, „Ko krije mržnju, ima lažljiva usta, a ko širi klevete je glup.“[47] U Kuranu se, pak, kaže: „Znaš li ti onoga što onaj svijet negira? Pa to je onaj koji grubo siroče odbija, i koji da se nahrani siromah ne podstiče.“[48] ili „Oni koji daju od onoga što im se daje, a srca su im puna straha zato što će se vratiti svome gospodaru - oni hitaju da čine dobra djela i u njima druge nadmašuju.“[49]

9. UTICAJ NA IMOVINU GRAĐANA IZAZVAN OZBILJNIM NAPADIMA IZ MRŽNJE U REPUBLICI MAKEDONIJI

Ukoliko se ne uzme u obzir krizna 2001. godina u Republici Makedoniji, kao i godine poslje nje u kojima su zaista postojali slučajevi krivičnih djela počinjenih iz vjerske mržnje, sa veoma destruktivnim posljedicama, koje su ponekad uključivale i razrušene i zapaljene vjerske hramove, ali na koje su, prije svega, presudni uticaj imali posttraumatski stresovi i postkonfliktne psihoze, onda u poslednjoj deceniji, počevši od 2010. godine, Republika Makedonija je područje sa smanjenim intenzitetom ovih krivičnih djela. Čak ni Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije [ECRI], koju je osnovao Savjet Evrope, kao nezavisno tijelo za praćenje ljudskih prava koje je specijalizovano za pitanja povezana sa rasizmom

43 Kuran, 3:10.

44 Ibid, 8:36.

45 Kuran, 33:25-27.

46 Biblija, Stari zavjet, Psalme 36:16.

47 Ibid, Knjiga Solomonovih izreka 9:12,18.

48 Kuran, Pozajmljivanje, 107:1-3.

49 Kuran, 23:60,61.

i netolerancijom, u Izvještaju o petom monitoringu iz 2016. godine[50], ne konstatuje povećani broj ovakvih krivičnih djela[51] i pored toga što ECRI podstiče vlasti da riješe, bez daljeg odlaganja, pitanje registracije manjinskih vjerskih grupa, a kako bi se izbegli dalji vjerski konflikti.

Specifično za Republiku Makedoniju je to da je vjerski identitet često puta preklopljen sa etničkim, budući da se i linije podjele dvaju najbrojnijih etnosa generalno poklapaju sa tom razlikom, u smislu da su Makedonci uglavnom Hrišćani, a Albanci - Muslimani. Analogno tome, to otežava prepoznavanje koje je djelo počinjeno iz vjerske a koje iz etničke mržnje.

Sa aspekta empirijskih proučuvanja ove materije, značajan je rad Helsinškog komiteta za ljudska prava Republike Makedonije [MHK], budući da je jedina organizacija u Republici Makedoniji koja ima sistematski pristup ka djelima iz mržnje, za razliku od državnih institucija kojima se upućene primjedbe i kroz izvještaj Ureda OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava [ODIHR] i Evropske komisije o nepostojanju dokumentacije, statističkih podataka i obuke za sudije i tužioce o postupanju sa takvim incidentima i djelima.

Prema podacima MHK, za razliku od 2013. godine, kada je bilo zabilježeno 116 djela iz mržnje, u toku 2014. godine broj je smanjen na 87. Podaci oko djela iz mržnje su sakupljani putem sveobuhvatne metodologije i indikatora, a zaključak je da se i dalje, u toku 2014. godine, dominantni motiv počinilaca odnosi na etničku pripadnost žrtava ili 84% počinjenih djela su djela iz mržnje po osnovu etničke pripadnosti i nasilja između dviju najvećih etničkih zajednica u Republici Makedoniji – makedonske i albanske[52]. Dakle, MHK je u 2013. godini registrovao više od 116 krivičnih djela počinjenih iz mržnje, od kojih je 11 okarakterisano kao djela iz vjerske mržnje: u 2014. ih je bilo 80, od kojih je 5 okarakterisano kao djela iz vjerske mržnje, a u 2015. 44 krivičnih djela motivisanih mržnjom, ali samo jedno okarakterisano kao djelo počinjeno iz vjerske mržnje.[53]

Izuzetno treba imati u vidu da nisu sva kažnjiva djela počinjena iz mržnje usmjerene protiv imovine građana. Pa tako, iz ovih trogodišnjih prezentiranih

[50] Individualni pristup ECRI-a prilikom monitoringa, obuhvata sve države članice Savjeta Evrope, s tim da se sve tretiraju na isti način. Aktivnosti se odvijaju u petogodišnjim ciklusima, obuhvaćajući 9-10 zemalja godišnje. Izvještaji iz prvog ciklusa, odnosno kruga monitoringa su bili završeni krajem 1998. godine, oni iz drugog kruga krajem 2002. godina, oni iz trećeg kruga su bili završeni krajem 2007. godine, a oni iz četvrtog kruga početokom 2014. godine. Rad na izvještajima petog kruga je započeo u novembru 2012. godine.

[51] Vidjeti više: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/former_yugoslav_Republic_Macedonia/MKD-CbC-V-2016-021-MAC.pdf.

[52] Vidjeti više: http://www.zlostorstvaodomraza.com/.

[53] Slučaj od 6. novembra u Krivoj Palanki, kada je poslije masovnog protesta u Krivoj Palanki, nazvanog „Protiv islamizacije Krive Palanke“ ispred islamskog vjerskog objekta, grupa nepoznatih počinilaca demolirala objekat ispisujući grafite sa hrišćanskim porukama na mjestu događaja, čime su počinili krivična djela: *oštećenje tuđe stvari* iz člana 243. KZ i *izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti* iz člana 319. KZ.

statističkih podataka gdje je obuhvaćeno ukupno 17 krivičnih djela počinjenih iz mržnje, 13 je imovinskih, i to računajući i tri slučaja[54] gdje se radi o počinjenom krivičnom djelu - Skrnavljenje groba iz člana 400. KZ koje se uopšte ne nalazi u glavi XXIII KZ-a, naslovljenoj: „Krivična djela protiv imovine" (vidi gore), već u glavi XXXIII KZ-a, Krivična djela protiv javnog reda. Analizirano prema objektu napada, u 10 slučajeva se radilo o napadu na imovinu koja je pripadala crkvi ili je simbolizirala hrišćanstvo, u 2 slučaja se radilo o napadu na imovinu koja je pripadala Islamskoj vjerskoj zajednici ili je simbolizirala Islam, a u jednom slučaju se radilo o antisemitskom napadu.

10. ZAKONODAVNA BORBA SA KRIMINALITETOM

U toku 2014. godine, Ministarstvo pravde je formiralo radnu grupu za krivična djela učinjena iz mržnje, u saradnji sa Misijom Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju u Skoplju [OEBS]. U nju su bili uključeni predstavnici Ministarstva unutrašnjih poslova, Javnog tužilaštva (čiji je pretstavnik bio autor ovog rada), Akademije za sudije i javne tužioce, predstavnici visokoobrazovnih institucija i nekoliko nevladinih organizacija. Kao rezultat prijedloga ove grupe, u 2015. godini je Ministarstvo unutrašnjih poslova otvorilo mogućnost da se putem interneta na jednostavan način izvrši podnošenje pritužbi i prijavljivanje govora mržnje.

Saznanja stečena kroz rad i predlozi koje je izradila ova radna grupa bili su brojni, međutim prvo je konstatovana potreba da se definišu djela iz mržnje u KZ-u, pa je tako bila ponuđena sljedeća definicija: „Djelo iz mržnje, kada je to predviđeno odredbama ovog zakonika, smatra se krivično djelo počinjeno zbog stvarne ili pretpostavljene karakteristike žrtve, kao što su rasa, boja kože, nacionalna ili etnička pripadnost, religija ili vjersko uvjerenje, fizički i mentalni invaliditet, pol ili polni identitet, seksualna orijentacija, političko uvjerenje, uzrast i status izbeglice ili marginalizovane grupe." Čini se da je potrebna dodatna intervencija za dodavanje i pojma – imovina, u ovu definiciju. Dodatno, pojam mora da bude razjašnjen tako što će se navesti da može da bude riječ o imovini fizičkog, tako i o imovini pravnog lica, pa čak i o imovini koja predstavlja ili ima odlike ciljane grupe, a nije u vlasništvu ili posjedu pripadnika te grupe. Dok bi u dijelu definicija, „religija ili vjersko uvjerenje", trebalo izričito uključivati i ateizam.[55]

Ali, čak i bez postojanja definicije, u makedonskom zakonodavstvu postoje solidna rješenja koja su značajne sredstva u postupanju sa ovakvim kriminalitetom, a to bi svakako bile odredbe člana 39. KZ-a o opštim pravilima za odmjeravanje kazne, u kojima je kao otežavajuća okolnost predviđena i ona kada žrtva ima

[54] U sva tri slučaja se radi o oštećivanju hrišćanskih nadgrobnih spomenika.

[55] Takođe, autor ovog rada je predlaga da se termin „rasa" ne obuhvata definicijom iz razloga što je ovo moderan stav UN-a i da treba da se koristi sintagma „različita boja kože" (termin rasa je naučno neutemeljen), a da poslije riječi „političko uvjerenje" treba da stoji riječ „ili frakcionizam". Ovo zbog toga što su istorija i makedonska praksa pokazale da surovost političkih oponenata često puta osjećaju suparnici iz iste stranke. Poslovica „Revolucija jede svoju djecu" je dovoljan argument.

karakteristike navedene u gornjoj definiciji. Pohvalno je i to da jedinstveni Zakon za određivanje vrste i odmjeravanje visine kazne[56], koji je stupio na snagu 2015. godine, takođe predviđa ove situacije. Nažalost, realnost je takva da u praksi nadležni organi veoma teško prepoznaju ovakav kriminalitet, i rijetki su epilozi gdje će osuda prema počiniocu uzeti u obzir i subjektivni element postojanja mržnje.

Ipak, Krivični zakonik još uvijek nije potpuno usaglašen sa opštom preporukom br. 7 ECRI-a o nacionalnom zakonodavstvu za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije.

Takođe, proučavanj ovog pitanja ukazuje da postoji potreba da se obezbijedi proširenje liste krivičnih djela iz KZ-a koja su u vezi sa imovinom, a za koja je predviđeno pooštravanje krivičnih sankcija u slučaju kada su bila počinjena iz mržnje, a konkretno bi se ovo odnosilo na krivična djela: krađa, teška krađa, razbojništvo i oštećivanje tuđe stvari.

11. ZAKLJUČAK

U protekla tri stoljeća u Evropi se desilo nekoliko velikih revolucija i bilo je proliveno mnogo krvi da bi se izborilo sadašnje stanje, gdje je većina država u sjevernoj hemisferi zemlje uređeno kao sekularno i demokratsko društvo u kojima se poštuju osnovna ljudska prava. Sadašnjost nam pokazuje da su ovi pojmovi bliski, komplementarni, pa čak i više od toga, uzajamno uslovljeni aksiomi za postizanje slobode. S obzirom da u modernim društvima ljudi postaju racionalniji, pretpostavka je bila da im religija više neće biti potrebna ili da će se ograničiti na lični i privatni život. Međutim, u kasnim 70-tim godinama, fundamentalisti su započeli da se bune protiv ove sekularističke hegemonije i počeli da izvlače religiju sa margina u centar interesovanja. Barem u ovome, oni su doživjeli izvanredan uspjeh. Religija je još jednom postala sila koju nijedna vlada ne može da zanemari, a da ne pretrpi posljedice.[57]

Krivična djela protiv imovine, počinjena iz vjerske mržnje ne mogu da se odvoje od korpusa ostalih djela iz mržnje. Za njih već postoji solidan zakonodavni okvir koji bi ih prepoznao i sankcionisao, ali potrebna je i sistemska reforma za veću efikasnost nadležnih organa za rano prepoznavanje ovih krivičnih djela i efikasno pribavljanje dokaza.[58]

Iako djela iz vjerska mržnje bilježe pad u posljednje tri godine, ne treba ovaj problem gurati pod tepih. Iz tog aspekta, neophodna je i prevencija. Potrebno je da

---

56 *Službene novine Republike Makedonije*, 199/2014.

57 Markoski, A. (2015). *Vjerska mržnja i sekularizam kao odgovor*. Skoplje: MANU i OEBS, s. 67.

58 Usvajanje efektivnih mjera za sprečavanje, određivanje i sankcionisanje krivičnih djela iz mržnje je nedavna preporuka Republici Makedoniji u izvještaju radne grupe za Univerzalni periodični pregled OON za 2014. godinu. Vidjeti više: ODIHR. (2016). *Komentari u vezi prijedloga za izmjene i dopune određenih odredbi KZ BJR Makedonije u vezi krivičnih djela motivisanih predrasudama.* Varšava: ODIHR.

državne obrazovne institucije građanima ukažu na otvoren i jasan način o prednostima sekularizma. Tolerancija ne može da traje vječno ako postoje provokacije. Ona ide zajedno sa poštovanjem a poštovanje se temelji na obrazovanju. U suprotnom, tolerancija bi bila samo privid, kurtoazija i kultura licemjerstva; u suštini bi bila samo deklarativna. Obrazovanje ne bi trebalo prihvatati veronauk i doktrinu kreacionizma. Potrebno je revidirati i poimanja istorije i kult starih imperija[59], kult koji još u porodicama izaziva rivalitet i mržnju. Pored obrazovnih institucija, neophodan je angažman i ostalih državnih organa, a naročito onih koji imaju ulogu korektiva u društvu: pravosuđe, mediji, parlament[60] i Predsjednik države. Pravosuđe ima ključnu ulogu u sankcionisanju počinilaca krivičnih djela motivisanih vjerskom mržnjom, a kao krivično djelo treba propisati i propovijedanje mržnje i nasilja u vjerskim objektima, pa čak i kada se radi o iščitavanju svetih knjiga.

Republika Makedonija nema sveobuhvatnu politiku integracije. Međutim, postoji Strategija za integrisano obrazovanje, koja se uglavnom tiče dviju najvećih etničkih zajednica. Takođe, postoje odredbe koje promovišu integraciju malobrojnih etničkih zajednica („Koje sačinjavaju manje od 20% od ukupnog stanovništva"), kao i Stategija za integraciju Roma (jedna od ovih malobrojnijih zajednica), kao i Strategija za izbeglice, lica koja uživaju supsidijarnu zaštitu i druge strane državljane.[61]

Ipak, istorija je pokazala da upravo religijske razlike i mržnja mogu da budu veoma razorne, čak više i od etničkih, pa je neophodno da se društvo pripremi za neželjene provokacije i da ima više povjerenja da državni aparat ima kapacitet da se nosi sa ovim izazovima.

LITERATURA

- Buddhism and Hinduism. (n.d.). U *Wikipedia: The Free Encyclopedia.* Preuzeto sa: https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_and_Hinduism
- ECRI. (2016). *Izveštaj o Republici Makedoniji na osnovu petog ciklusa monitoringa iz 2016. godine*.
- Israeli law. (n.d.). U *Wikipedia: The Free Encyclopedia.* Preuzeto sa: https://en.wikipedia.org/wiki/Israeli_law
- Jefferis, L. J. (2010). *Religion and political violence – Sacred protest in the modern world.* New York: Routledge.
- Kambovski, V. (2003). *Kazneno pravo - poseben deo.* Skoplje: Prosvetno delo.

[59] Imperije su nesumnjivo imale kolonističke namjere ili robovlasnički identitet i bile su bez demokratskog kapaciteta.

[60] Interesantno rješenje bi bilo da se dopuni Poslovnik Sobranja, kojim će biti predviđene kazne za poslanike koji svoje ustavno pravo na slobodu govora i izražavanja zloupotrebljavaju govorom mržnje.

[61] ECRI. (2016). *Izvještaj o Republici Makedoniji nakon petog ciklusa monitoring u 2016. godini*, s. 23.

- Krivični zakonik Republike Makedonije. *Službeni list*, 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015, 226/2015.
- Markoski, A. (2015). *Vjerska mržnja i sekularizam kao odgovor*, Skoplje: MANU i OEBS.
- Mihajlova, E. (2012). *Kulturni identitet i djela iz mržnje* [Doktorska disertacija]. Pravni fakultet Skoplje.
- ODIHR. (2016). *Komentari u vezi predloga o izmjenama i dopunuma određenih odredaba KZ-a BJR Makedonije, u vezi krivičnih djela motiviranih pristrasnošću.* Varšava: ODIHR.
- Rebellion of the Alpujarras. (n.d.). U *Wikipedia: The Free Encyclopedia.* Preuzeto sa: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Rebellion_of_the_Alpujarras_(1568%E2%80%9371).
- Sklendar, N. (1991). *Zbilja religija – Religija o sebi i o socio-kulturnom kontekstu*. Hrvatsko filozofsko društvo.
- Smit, A. (1997). *Bogatstvo naroda, tom 1-3*. Skoplje: Štrk.
- Stojanov, A. (2003). *Nakazatelno pravo - osobena čast: prestaplenija protiv sopstvenosta*. Sofija: SIELA-Soft and Publishing.
- Ustav Republike Makedonije. *Službene novine Republike Makedonije*, 52/1992, 31/1998, 91/2001, 84/2003, 107/2005 i 3/2009.
- *Wikipedia: The Free Encyclopedia*. (n.d.). Preuzeto sa: Wikipedia: The Free Encyclopedia: https://en.wikipedia.org.
- *Zločini iz mržnje.* (n.d.). Preuzeto sa: Zločini iz mržnje: http://www.zlostorstvaodomraza.mk/.
- Zakon o određivanju vrste i odmjeravanju visine kazne. *Službene novine Republike Makedonije*, 199/2014.

KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE NA OSNOVU INVALIDITETA – SLUČAJ IZ MAKEDONIJE[1]

Žaneta Poposka[2]

SAŽETAK

Krivično djelo počinjeno iz mržnje na osnovu invaliditeta predstavlja oblik krivičnih djela počinjenih iz mržnje nastao kao posljedica predrasude počinioca prema stanju invaliditeta, stvarnom ili pretpostavljenom invaliditetu žrtve ili povezanosti žrtve sa osobom sa invaliditetom. Iako zakonodavci, prilikom izrade propisa o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, mnogo rjeđe razmatraju invaliditet, u odnosu na druge vrste zaštićenih obilježja, ovaj oblik krivičnih djela počinjenih iz mržnje, baš kao što je to slučaj i sa drugim vrstama krivičnih djela počinjenih iz mržnje, može se posmatrati kao pojava prisutna u cijelom svijetu, koju karakteriše veliki broj pojavnih oblika, od vrijeđanja i oštećivanja imovine do fizičkog napada i ubistva. U kontekstu ovog trenda, makedonsko društvo ne predstavlja izuzetak.

U ovom radu detaljno su obrađeni temeljni elementi i obilježja krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta, postojeći standardi prevencije i zaštite, te ključni izazovi u vezi sa praksom neprijavljivanja krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta; kako radnji koje su prethodile takvim krivičnim djelima, tako i samih djela, nakon što se dese. Konačno, rad sadrži procjenu posljedica nepostojanja dostatnih službenih podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta te nedovoljne podrške žrtvama.

Osim toga, u ovom radu predočena je i analiza položaja invaliditeta kao zaštićene karakteristike u nacionalnim propisima, u usporedbi sa međunarodnim standardima poput Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, te kritički osvrt na nacionalne propise, zbog činjenice da su utemeljeni na medicinskom modelu invaliditeta, koji je zastario i više nema svoje mjesto u savremenom međunarodnom pravu. Nadalje, u radu su predstavljene činjenice koje ukazuju na nedovoljno uvažavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta, kao i nedovoljno uvažavanje obilježja tih djela. U tekstu se koriste rezultati istraživanja i anketa kao ilustracija trendova i obrazaca, a rad je rezultat sekundarnog istraživanja.

Ključne riječi: invaliditet, krivično djelo počinjeno iz mržnje, neprijavljivanje.

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu C.

[2] Dr Žaneta Poposka asistent je na predmetu Ljudska prava na Pravnom fakultetu Univerziteta "Goce Delčev" u Štipu. Radi kao službenica za vladavinu prava pri Misiji OSCE-a u Skoplju.
E-mail: zaneta.poposka@ugd.edu.mk

1. UVOD

Savremena društva smatraju da je zakon moćno sredstvo pomoću kojeg se oblikuje društvena stvarost i ostvaruje uključenost svih pojedinaca u moderan društveni život. Danas se zakon koristi za rješavanje problema diskriminacije i kažnjavanje zločina koji se javljaju zbog drukčijeg tretmana ili zbog odabira određenih osoba kao meta napada na osnovu neke njihove zaštićene karakteristike kao što su etničko porijeklo, spol i rod, invaliditet, vjeroispovijest i vjerovanje, dob, seksualna orijentacija ili nešto slično, ali i u svrhu suprotstavljanja stereotipima i negativnim stavovima, te predrasudama određenih osoba prema ovim ljudima ili grupama, kao i u svrhu suzbijanja stigmatizacije i socijalne isključenosti. Stereotipi i predrasude o određenim grupama u društvu ograničavaju mogućnosti ličnog izbora ljudi koji pripadaju tim grupama i vode do potčinjenosti, neravnopravnosti, diskriminacije, stigmatizacije, govora mržnje, pa čak i do nasilja motiviranog predrasudama.

Predrasude i stereotipi o određenim grupama ljudi, uključujući tu i osobe sa invaliditetom, duboko su ukorijenjeni u svakodnevnom životu. Predrasude su zapravo odraz animoziteta zasnovanog na pogrešnoj ili krutoj generalizaciji, koji se može ispoljiti, osjećati ili usmjeriti prema grupi ljudi koja dijeli određene zaštićene karakteristike, kao što je grupa osoba sa invaliditetom u cijelosti, ili pak prema određenoj osobi sa invaliditetom, samo zbog njene pripadnosti toj grupi. Ovi stereotipi i predrasude prema osobama sa invaliditetom onemogućavaju osobe koje gaje takve predrasude da dožive članove grupe kao pojedince i pripadnike društva o kojima treba donositi sud pojedinačno. Umjesto toga, oni se doživljavaju kao članovi određene društvene grupe, a ta predodžba zasnovana je na uglavnom negativnim uvjerenjima i stavovima većine, koji su utemeljeni na predrasudama i stereotipima o osobama sa invaliditetom. Kada dođe do generalizacije stereotipa, konkretne osobine pripisuju se određenim ljudima samo zato što pripadaju ovoj grupi osoba, čime se u potpunosti zanemaruje činjenica da je svako ljudsko biće jedinstveno (Poposka, 2015).

Sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava [ECtHR] o kojoj govori Poposka (2015) pokazuje da su predrasude istovremeno i razlog i manifestacija diskriminirajućeg postupanja, a ako takve predrasude ne budu osuđene u društvu kao neprihvatljive, može doći do pojave govora mržnje, koja može prerasti u pojavu krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Invaliditet nije izuzetak od ovog pravila. Ukoliko ne dođe do osporavanja i odbacivanja ovih predrasuda i stereotipa u društvu, postoji opasnost da one postanu zakonit i u institucijama integriran dio pravnog sistema. Na primjer, u predmetu *Alajos Kiss* (Alajos Kiss protiv Mađarske, Apelacija br. 38832/06, od 20. maja 2010. godine), sud razmatra ideju postojanja stereotipa o osobama sa invaliditetom. Prema tome, u navedenom predmetu, ECtHR ističe da su osobe sa invaliditetom izložene dugogodišnjim predrasudama sa trajnim posljedicama, koje su dovele do društvene isključenosti, napominjući da su takve predrasude postale dio zakonodavnih stereotipa koji ne dozvoljavaju

individualiziranu procjenu sposobnosti i potreba osoba sa mentalnim poteškoćama (tačka 42). Veoma je važno da je Sud prepoznao ove činjenice i jasno iskazao stav da su predrasude o osobama sa invaliditetom često institucionalizirane kroz zakonski opravdane stereotipe koji dovode do opšte društvene isključenosti ove grupe ljudi. Sud ističe sljedeće: „ako se ograničavanje temeljnih prava odnosi na posebno ugroženu grupu u društvu koja je u prošlosti trpjela ozbiljnu diskriminaciju, kao što je to slučaj sa osobama sa mentalnim poteškoćama, onda se prostor za razmatranje argumenata države znatno sužava, te moraju postojati veoma utemeljeni i opravdani razlozi za ograničavanje mogućnosti za ostvarenje temeljnih prava" (tačka 42).

Prema tome, država je dužna priznati, identifikovati štetne posljedice i odgovoriti na postojeće stereotipe i predrasude u društvu i osporiti ih mijenjanjem društvenih i kulturoloških trendova ponašanja različitih grupa. Ukoliko ovaj problem ne bude riješen primjenom propisa kojima se zabranjuje diskriminacija, može doći do pojave krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Kao što je to sadržano u opisu predmeta *Đorđević,* koji slijedi u nastavku teksta, veoma je velika vjerovatnoća da će doći do eskalacije nasilja nad osobom sa invaliditetom, u konktestu ekstremne ugroženosti te osobe, uz napomenu da sporadično vrijeđanje veoma lako može prerasti u pravo nasilje, ukoliko institucije ne reaguju na vrijeme.

2. TEMELJNI ELEMENTI I OBILJEŽJA KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE NA OSNOVU INVALIDITETA

Krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta predstavljaju oblik krivičnih djela počinjenih iz mržnje proisteklih iz predrasuda počinioca. Kao što je to običaj i sa drugim krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, ova djela ne pogađaju samo žirtve, već se njima prenosi negativna poruka na cjelokupnu populaciju osoba sa invaliditetom. U tom pogledu, krivična djela počinjena iz mržnje su krivična djela koja nose određenu poruku, drugim riječima, počinilac društvu u cjelini poručuje da su osobe sa invaliditetom inferiorne u odnosu na ostatak stanovništva i da za njih u društvu nema mjesta. Krivična djela počinjena iz mržnje mogu pojačati marginalizaciju, isključenost i izolaciju obespravljenih grupa kao što su osobe sa invaliditetom, te narušiti odnose unutar zajednica (Evropska mreža za samostalni život [ENIL], 2014). Takva krivična djela mogu dovesti do podjela u društvu i stvoriti cikluse nasilja i odmazde. Prema tome, državne vlasti imaju pozitivnu obavezu da zaštite sve građane, uključujući tu i osobe sa invaliditetom, od nasilnog ponašanja, te da odlučno odgovore na takva krivična djela.

2.1. Invaliditet kao zaštićena karakteristika

U kontekstu invaliditeta, definiranje osnove zaštite veoma je važno za razumijevanje obima zaštite. Međutim, u praksi se pokazalo da države iz različitih razloga nailaze na teškoće prilikom definiranja ove osnove, a neki od tih razloga su: promjenjivi karakter invaliditeta, koji se mijenja zahvaljujući razvoju medicine

i nauke; teškoće u utvrđivanju razlike između invaliditeta i hroničnih bolesti; postojeći različiti modeli tretmana invaliditeta kroz historiju, od medicinskog do socijalnog modela; te činjenica da osobe sa invaliditetom predstavljaju veoma raznoliku grupu ljudi, te da se invaliditet može javiti u formi fizičkog i osjetilnog, kao i mentalnog i intelektualnog invaliditeta. Konvencija Ujedinjenih nacija [UN] o pravima osoba sa invaliditetom također ne sadrži definiciju invaliditeta. Umjesto toga, Članom 1 daje se opisna definicija osoba sa invaliditetom, gdje se navodi da su „osobe sa invaliditetom osobe sa dugotrajnim fizičkim, mentalnim, intelektualnim ili osjetilnim oštećenjima, koje u interakciji s različitim barijerama mogu ometati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s ostalim članovima tog društva".

Savremeni propisi uglavnom su zasnovani na socijalnom modelu invaliditeta, jer taj model razdvaja invaliditet od osobe, i tretira ga u kontekstu odnosa koji postoji između invaliditeta određene osobe i barijera koje nameću društvo ili okruženje, a koje mogu onemogućiti osobe sa invaliditetom da ostvare potpuno i efikasno učešće u društvenom životu. Temeljna pretpostavka je da invaliditet (kao lična osobina), sam po sebi ne može biti jedini pokazatelj fizičkih, mentalnih ili društvenih sposobnosti određene osobe. Prema tom modelu, osobe sa invaliditetom posmatraju se kao nosioci (subjekti) prava, a ne kao pasivni primaoci (objekti) beneficija. Invaliditet treba razmatrati zajedno sa barijerama koje društvo stvara za osobe sa invaliditetom, kao i u kontekstu mnogobrojnih predrasuda, stigmatizacije, segregacije i dugotrajne prakse nepravednog postupanja prema ovoj grupi osoba. Prema ovom modelu, invaliditet je društvena tvorevina. Konvencija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom u svojoj preambuli i u Članu 1 ističe socijalni model (tačka e), opisujući invaliditet kao promjenjivi koncept i stanje koje je rezultat „interakcije između osoba sa teškoćama i društvenih i prostornih barijera koje otežavaju njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu, ravnopravno sa ostalim članovima toga društva.", a ne kao oštećenje koje se ne može posmatrati odvojeno od osobe koja ga ima. Prema tome, Konvencija uvodi promjenu u načinu razmišljanja o pojmu invaliditeta, te kao takva postaje najvažniji izraz i potvrda socijalnog modela na međunarodnom planu.

Moglo bi se reći da invaliditet kao zaštićeno svojstvo obuhvata stvarni ili pretpostavljeni invaliditet žrtve. Međutim, nacionalni propisi trebaju razjasniti da li se invaliditet odnosi samo na sadašnje stanje ili bi mogao obuhvatiti prošlo (kao što je to predviđeno u propisima Irske, Slovačke i Velike Britanije) ili buduće stanje. Ovo pitanje posebno je važno zbog činjenice da postoje osobe koje imaju genetske predispozicije za razvoj različitih bolesti, koje mogu dovesti do invaliditeta, ili osobe koje imaju virusnu infekciju čiji će se simptomi manifestovati u budućnosti (na primjer Hungtintonova bolest, multipla skleroza, karcinom ili HIV/AIDS). Međutim, ukoliko se strogo pridržavamo presude Suda pravde Evropske Unije [CJEU] u predmetu *Chacón Navas* (Sonia Chacón Navas protiv Eurest Colectividades SA, C-13/05, [2006] ECR I-6467, od 11. jula 2006. godine), potrebno je napraviti razliku između invaliditeta i bolesti, jer se ne radi o identičnim

pojmovima, te se prema tome oni ne trebaju ni tretirati na identičan način (tačka 44). Ovaj je pristup u mnogim državama napušten i ocijenjen neodgovarajućim. Osim toga, u nekim državama, kao što su Njemačka, Švedska, Velika Britanija i Irska, budući invaliditet spominje se u samoj definiciji invaliditeta, iako nije sasvim jasno koje je uslove potrebno zadovoljiti da bi se određeni slučaj smatrao slučajem budućeg invaliditeta.

Nadalje, nakon presude Suda pravde Evropske Unije u predmetu *Coleman* (S. Coleman protiv firme Attridge Law i Steve Law, C-303/06, od 17. jula 2008. godine), *ratione personae* dobija još jedan element, tj. mogućnost zaštite na osnovu invaliditeta za osobu koja sama nije osoba sa invaliditetom, ali koja je blisko povezana sa osobom sa invaliditetom kao primarni pružalac njege toj osobi (osoba povezana sa osobom sa invaliditetom). Kao što Sud navodi: "svrha Direktive 2000/78, u pogledu zaposlenja ili zanimanja, jeste borba protiv svih oblika diskriminacije na osnovu invaliditeta … princip ravnopravnog tretmana sadržan u tekstu pomenute Direktive u toj oblasti, ne odnosi se na određenu kategoriju osoba, već se odnosi na osnov, propisan odredbama Člana 1, uključujući tu i invaliditet " (tačka 38). Karakteristika povezanosti eksplicitno je propisana u nekoliko nacionalnih propisa, kao što su npr. propisi u Irskoj, Švedskoj, Austriji (gdje se odredbe odnose samo na srodnike koji pružaju njegu osobi sa invaliditetom), Bugarskoj, Kipru i Francuskoj (gdje se odredbe odnose samo na članove porodice osobe sa invaliditetom).

Konačno, osobe sa invaliditetom, koje imaju i druge zaštićene karakteristike, usljed njihovog društvenoekonomskog položaja, nacionalne pripadnosti, statusa migranta, dobi ili spola, suočavaju se povećanim rizikom da postanu žrtve nasilja. Prema tome, postojanje više karakteristika, što ukazuje na postojanje veze između invaliditeta i ostalih ličnih karakteristika, trebalo bi biti obuhvaćeno odredbama o obimu lične zaštite na osnovu invaliditeta.

Na osnovu gore navedenih činjenica, može se zaključiti da je u pogledu efikasne zaštite od diskriminacije na osnovu invaliditeta i krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta, kao i u pogledu uključivanja pitanja invaliditeta u sve društvene tokove, prije svega neophodno izraditi široku definiciju invaliditeta kao i definiciju zaštićene grupe, na osnovu socijalnog modela.

2.2. Svojstva krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta

Iako se prilikom izrade propisa o borbi protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje pitanje invaliditeta rjeđe uzima u obzir u odnosu na druga pitanja, ipak, baš kao što je to slučaj i sa drugim vrstama krivičnih djela počinjenih iz mržnje, krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta mogu se posmatrati kao pojava prisutna u cijelom svijetu, koja se javlja u različitim oblicima, od vrijeđanja i oštećivanja imovine do fizičkog napada i ubistva. Istraživanje Agencije Evropske Unije za temeljna prava [FRA] pod nazivom*: „Choice and Control: the right*

to independent living" („Izbor i kontrola: pravo na nezavisan život"), (2012) pokazuje da su nasilje, uznemiravanje i zlostavljanje dio iskustva mnogih osoba sa invaliditetom, što predstavlja veliku prepreku njihovom uključivanju i učešću u životu zajednice. Prema Akcionom planu Vijeća Evrope o promoviranju prava i punom učešću osoba sa invaliditetom u društvu (2006), postoje pokazatelji koji ukazuju na činjenicu da je u populaciji osoba sa invaliditetom stopa zlostavljanja i nasilja nad tim osobama znatno viša u usporedbi sa stopom zlostavljanja i nasilja u opštoj populaciji, a ta je stopa još viša u populaciji žena sa invaliditetom, posebno u populaciji žena sa teškim invaliditetom. Zlostavljanje se može desiti kako u institucionalnom, tako i u porodičnom okruženju. Mogu ga počiniti nepoznate osobe, ili osobe poznate žrtvi, a zlostavljanje može poprimiti različite oblike, od vrijeđanja, nasilnih radnji, do uskraćivanja osnovnih potreba.

Iako se svaki izraz netrpeljivosti prema osobama sa invaliditetom ne smatra krivičnim djelom, ipak svako namjerno i ciljano nasilje usmjereno na osobe sa invaliditetom ima jednu zajedničku karakteristiku: svako takvo nasilje motivirano je predrasudom, a žrtve su odabrane zato što su osobe sa invaliditetom, zato što su doživljene kao osobe sa invaliditetom, ili zato što su povezane sa osobom sa invaliditetom. Svojim postupanjem, počinioci upućuju naročito ponižavajuću poruku, jer svoje žrtve biraju zbog onoga što one predstavljaju, dakle po njihovom mišljenju inferiorne osobe, a ne zbog stvarnih osobina njihove ličnosti, zbog čega je žrtva izložena riziku ponovnog napada. Nasilje i neprijateljstvo mogu imati niz posljedica, uključujući tu i emocionalne, psihičke i seksualne implikacije, pa čak i smrt žrtve. Osobe sa invaliditetom mogu biti prisiljene da mijenjaju svoju svakodnevnu rutinu da bi izbjegle rizik. Kao što ističe FRA (2015), osobe sa intelektualnim teškoćama ili problemima sa mentalnim zdravljem izložene su posebno visokom riziku.

Kao što je gore pomenuto, zlostavljanje osoba sa invaliditetom se može javiti u mnogim oblicima, kao što su nazivanje pogrdnim imenima na ulici, maltretiranje u javnom prijevozu, krađa u školama, zlostavljanje putem interneta, prijetnje nasiljem na poslu, ili nasilje i seksualno zlostavljanje u institucijama ili od strane pružalaca usluga. U Rezoluciji br. ResAP(20 05)1 o zaštiti odraslih i djece sa invaliditetom od zlostavljanja se pojam zlostavljanja definiše kao bilo koje djelo ili propust koji rezultira kršenjem ljudskih prava, građanskih sloboda, fizičkog i mentalnog integriteta, dostojanstva ili opšte dobrobiti ugroženih osoba, bez obzira na to da li je u pitanju namjera ili nemar, uključujući seksualne odnose ili finansijske transakcije na koje ta osoba ne pristaje ili ne može vjerodostojno pristati, ili koje su namjerno izvršene u svrhu iskorištavanja. U osnovi, zlostavljanje se može javiti u mnogim oblicima, kao što su*: fizičko nasilje*, uključujući tjelesno kažnjavanje, zatvaranje – uključujući zaključavanje u kući ili nedopuštanje da se izađe iz kuće –, pretjerano davanje lijekova ili zloupotrebu lijekova, medicinske eksperimente ili učestvovanje u invazivnom istraživanju bez dopuštenja osobe i nezakonito pritvaranje psihijatrijskih pacijenata; *seksualno zlostavljanje i iskorištavanje*, uključujući silovanje, seksualni napad, bludne radnje,

egzibicionizam, prisiljavanje na učestvovanje u radnjama pornografskog sadržaja i prostituciji; i *psihološke prijetnje i nanošenje psiholoških povreda*, što se obično sastoji od verbalnog zlostavljanja, uvođenja ograničenja, izolacije, odbijanja, zastrašivanja, zlostavljanja, ponižavanja ili prijetnji kaznom ili napuštanjem, emocionalnog ucjenjivanja, proizvoljnosti, negiranja statusa odrasle osobe i infantilizacije osoba sa invaliditetom i negiranja individualnosti, seksualnosti, obrazovanja i obuke, zabave i sporta.

Stoga se može vidjeti da se termin „zlostavljanje" odnosi na širok spektar pitanja, koji uključuje krivična djela, kršenje profesionalne etike, djelovanje izvan okvira dogovorenih smjernica ili izuzetno neadekvatnu njegu. Neka od njih spadaju u okvir diskriminacije, a ona kod kojih se javlja motivisanost predrasudom prema osobama sa invaliditetom pri počinjenju krivičnog djela su dio spektra krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta. Štaviše, veoma je važno razmotriti incidente mržnje na osnovu invaliditeta, koji se odnose na djela koja mogu biti slična krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta, ali koja ne prelaze prag krivičnog djela. Incidenti mržnje na osnovu invaliditeta mogu postati krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta onda kada se takav incident smatra krivičnim djelom i kada je klasifikovan kao takav (ENIL, 2014).

Iako vlade ne mogu garantovati da se zlostavljanje neće dogoditi, one moraju učiniti sve što je u njihovoj moći da uspostave zaštitu i najjača moguća jamstva. One trebaju pružiti informacije o tome kako izbjeći pojavu nasilja i zlostavljanja, kako je prepoznati i kako je prijaviti. Države trebaju osigurati pristup krivičnopravnom sistemu i omogućiti pravne lijekove i nadoknade osobama sa invaliditetom koje su bile žrtve zlostavljanja. Pored toga, osobe sa invaliditetom koje iskuse zlostavljanje ili nasilje trebaju imati pristup odgovarajućoj podršci. Mora postojati sistem kojem one mogu u dovoljnoj mjeri vjerovati da prijave zlostavljanje i da očekuju da će nakon toga uslijediti određeni koraci, uključujući individualnu podršku. Drugim riječima, ako sistem ima za cilj da bude djelotvoran i da smanji broj potencijalnih krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta, reakcija vlasti na ovaj problem treba od reaktivne postati proaktivna, putem zaštite osoba sa invaliditetom od svih djela nasilja.

3. STANDARDI ZAŠTITE OD KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE NA OSNOVU INVALIDITETA

3.1. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom UN-a

Dana 13. decembra 2006. godine, Generalna skupština UN-a konsenzusom je usvojila Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i njen Opcioni protokol, koji su otvoreni za potpisivanje 30. marta 2007. godine, a stupili su na snagu 3. maja 2008. godine. Ta konvencija nije samo prvi pravno obavezujući instrument međunarodnog prava ljudskih prava u 21. vijeku i jedna od devet konvencija za zaštitu ljudskih prava koje predstavljaju jezgro međunarodnog prava ljudskih prava,

nego i zvanično priznavanje invaliditeta kao pitanja koje je dio međunarodnog prava ljudskih prava. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom daje jasne pravne, moralne i političke smjernice u vezi sa tom promjenom, upravo zahvaljujući njenoj hibridnoj prirodi, jer pokriva širok spektar prava, kao što su građanska i politička prava, kao i ekonomska, socijalna i kulturna prava, time se uspostavljajući kao najviši standard zaštite prava osoba sa invaliditetom. Priroda te konvencije je programska, mapirajući opšti okvir politika djelovanja, ali ne definišući detaljno aktivnosti koje je moguće preduzeti da bi se takve politike djelovanja provele u praksi. Ostavljeno je svakoj od država potpisnica da reguliše takve aktivnosti u skladu sa njenim pravnim, političkim i upravnim sistemom.

U tom smislu, Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom se zahtijeva od strana potpisnica konvencije „da poduzmu sve prikladne zakonske, upravne, socijalne, obrazovne i druge mjere kako bi zaštitile osobe s invaliditetom od svih oblika izrabljivanja, nasilja i zlostavljanja, uključujući i njihove rodno zasnovane aspekte, kako u njihovom domu, tako i izvan njega.“ (član 16). Taj član se takođe bavi potrebom za pružanjem informacija i edukacije o tome kako izbjeći, prepoznati i prijaviti slučajeve nasilja i zlostavljanja, potrebom da usluge zaštite uzmu u obzir specifičnosti dobi, spola i invaliditeta, kao i postojanjem učinkovitog nadzora od strane nezavisnih tijela svih objekata i programa namijenjenih osobama s invaliditetom, pružanjem podrške žrtvama i, na kraju, osiguravanjem da se slučajevi nasilja i zlostavljanja osoba s invaliditetom identificiraju, istraže, i procesuiraju.

3.2. OSCE

Na sastanku Ministarskog vijeća održanom u Maastrichtu u decembru 2003. godine, države članice Organizacije za sigurnost i suradnju u Evropi [OSCE] su kolektivno prepoznale opasnost koju predstavljaju krivična djela počinjena iz mržnje i obavezale su se na borbu protiv takvih krivičnih djela. Nakon toga su države članice OSCE-a usvojile određeni broj odluka kojim su obavezale OSCE-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava [ODIHR] da radi na pitanju krivičnih djela počinjenih iz mržnje, kao što su Odluka Ministarskog vijeća br. 12/04, Odluka Stalnog vijeća br. 607 i br. 621 (ODIHR, 2009). Kao što je navedeno u Odluci Ministarskog vijeća OSCE-a br. 9/09, države članice prepoznaju da je u pitanju krivično djelo motivisano predrasudom. Međutim, ne postoji konsenzus među državama članicama o tome koje grupe treba konkretno zaštititi od krivičnih djela počinjenih iz mržnje, a koje motive zasnovane na predrasudama treba posmatrati. Svaka država pojedinačno odlučuje o tome i donosi propise zavisno od državnog konteksta.

Iako je obim zvaničnog posmatranja krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta ograničen (samo 21 država članica OSCE-a je ukazala na to da prikuplja podatke o invaliditetu kao jednoj od kategorija predrasuda), ODIHR ih je prepoznao kao prevashodno pitanje sa kojim se suočavaju naše zajednice. U 2014. godini, prema podacima iznijetim u godišnjem izvještaju koji je pripremio

OSCE-ODIHR, pod nazivom „Krivična djela počinjena iz mržnje u državama članicama OSCE-a: incidenti i reakcije“ (2015), samo šest država članica OSCE-a je izvijestilo o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta: Finska, Njemačka, Italija, Španija, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države. U većini država koje su izvijestile o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta, broj slučajeva po ovom osnovu je beznačajan, osim u Španiji i Velikoj Britaniji. Na primjer, u Finskoj, od 954 krivična djela počinjena iz mržnje koje je zabilježila policija, samo 14 predmeta se odnosi na krivična djela predrasude prema ljudima sa invaliditetom, uključujući osam slučajeva fizičkog napada, jedan slučaj oštećenja imovine, dva slučaja krađe i tri slučaja prijetnje. U Njemačkoj, od 3.059 krivičnih djela počinjenih iz mržnje, samo 15 predmeta se odnosi na krivična djela predrasude prema ljudima sa invaliditetom. U Italiji, od 596 krivičnih djela počinjenih iz mržnje, samo 3 predmeta se svrstavaju o ovu kategoriju. U Sjedinjenim Američkim Državama, od 6.385 krivičnih djela počinjenih iz mržnje, samo 95 su krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta. Sa druge strane, u Španiji, od ukupnog broja od 1.285 krivičnih djela počinjenih iz mržnje koje je zabilježila policija, 199 predmeta se odnosi na krivična djela predrasude prema ljudima sa invaliditetom, od kojih je polovina slučajeva fizičkog napada, kao i u Velikoj Britaniji, gdje se od 52.853 predmeta krivičnih djela počinjenih iz mržnje, 2.531 predmet odnosi na krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta. Može se zaključiti da je ovaj tip slučajeva još nevidljiv za agencije za provedbu zakona. Da bi doprinio promjeni tog stanja, ODIHR je kreirao pristupačan i informativan internetski resurs – internet stranicu za prijavljivanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje[3] – da bi prikupio podatke i promovisao razumijevanje.

3.3. Evropska konvencija o ljudskim pravima

Na nivou evropskog zakonodavstva, krivična djela počinjena iz mržnje predstavljaju kršenje prava na ljudsko dostojanstvo, na zaštitu od neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja i na nediskriminaciju, što je sastavni dio Evropske konvencije o ljudskim pravima. Evropski sud za ljudska prava je stoga obavezao države da učine motivisanost predrasudom koja se nalazi u pozadini krivičnih djela počinjenih iz mržnje eksplicitnom, tj. da „demaskiraju“ motivaciju koja stoji iza krivičnog djela, navodeći da bi „tretiranje nasilja i brutalnosti počinjenog uz diskriminatornu namjeru na isti način kao i predmete koji nemaju takvu pozadinu predstavljalo zatvaranje očiju pred specifičnom prirodom djela koja su naročito destruktivna prema osnovnim pravima“ (*Identoba i drugi protiv Gruzije*, Predmet br. 73235/12, od 12. maja 2015. godine, paragraf br. 67, *Bekos i Kotropoulos protiv Grčke*, Predmet br. 15250/02, od 13. decembra 2005. godine, paragraf br. 69, *Šečić protiv Hrvatske*, Predmet br. 40116/02, od 31. maja 2007. godine, paragraf br. 66).

[3] Vidjeti više: www.hatecrime.osce.org

U predmetu *Đorđević* (Đorđević protiv Hrvatske, Predmet br. 41526/10, od 24. jula 2012. godine), u kome je riječ o krivičnom djelu počinjenom iz mržnje na osnovu invaliditeta, Sud je smatrao da su mjerodavne državne vlasti propustile da zaustave eskalaciju nasilja i da zaštite žrtve od štete koju su im počinile treće osobe, time kršeći prava koje podnosioci imaju u skladu sa članom 3 (Zabrana neljudskog ili ponižavajućeg postupka), članom 8 (Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života) i članom 13 (Pravo na djelotvorni pravni lijek). Naime, u predmetu *Đorđević*, Sud je razmotrio žalbu koju su podnijeli majka i njen sin koji je osoba sa invaliditetom, zbog zlostavljanja koje je trajalo više od četiri godine od strane jedne grupe djece i mladih koji žive u njihovom susjedstvu. Incidenti su se uglavnom sastojali od verbalnog zlostavljanja i drugih oblika društveno neprikladnog ponašanja, u rasponu od nazivanja pogrdnim imenima, pljuvanja, vike, pisanja uvredljivih poruka na pločniku do oštećenja porodične imovine, povremeno eskalirajući u ozbiljnija djela fizičkog nasilja protiv tog mladića sa fizičkim i intelektualnim poteškoćama, kada je, na primjer, na rukama imao opekotine od cigareta ili je njegovom glavom udarano o zid, što je uzrokovalo izuzetnu patnju. To je rezultiralo promjenom dnevne rutine majke i njenog sina koji je osoba sa invaliditetom. U svom obrazloženju, Sud je naveo da je „zapanjen nepostojanjem bilo kakvog istinskog sudjelovanja socijalnih službi i izostankom bilo kakve naznake da su bili uključeni mjerodavni stručnjaci koji su mogli dati odgovarajuće preporuke i raditi s dotičnom djecom… a isto tako, prvom podnositelju (osobi sa invaliditetom) nije osigurano nikakvo savjetovanje kako bi mu se pomoglo. U stvari, Sud nalazi da osim odgovora na konkretne incidente, nadležne vlasti, usprkos svom saznanju da je prvi podnositelj (osoba sa invaliditetom) sustavno ciljan i da je bilo vrlo vjerojatno da će uslijediti daljnje zlostavljanje, nisu poduzele nikakvu relevantnu radnju opće naravi kako bi suzbile problem koji se nalazi u podlozi ovog slučaja.“ (paragraf 148). S obzirom na to, Sud smatra da nadležne državne vlasti nisu poduzele sve razumne mjere da spriječe zlostavljanje prvog podnositelja, bez obzira na činjenicu da je stalni rizik od takvog zlostavljanja bio stvaran i predvidljiv, time nalazeći da je došlo do gore navedenog kršenja.

3.4. Evropska unija

U Evropskoj uniji [EU], pored Povelje o osnovnim pravima Evropske unije (član 21 i član 26), postoji propis koji se odnosi na krivična djela počinjena iz mržnje – Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP, ali samo kada su krivična djela utemeljena na rasi, boji, vjeroispovijesti, porodičnom porijeklu ili nacionalnom ili etničkom porijeklu. FRA je, u svom Mišljenju o Okvirnoj odluci o pravima žrtava rasizma i ksenofobije (2013), preporučila da zakoni usvojeni na nivou država članica treba da podjednako pokrivaju sve oblike motivisanosti predrasudom, uključujući invaliditet. U istom tonu, u svojim nedavnim Završnim zapažanjima o inicijalnom izvještaju EU (2015), Komisija za praćenje provedbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom je preporučila da EU preduzme neophodne mjere da uključi pitanje invaliditeta u sve zakone, politike djelovanja i strategije za borbu protiv nasilja,

zlostavljanja i iskorištavanja i da pruži djelotvornu zaštitu svim osobama sa svim oblicima invaliditeta kako u njihovim domovima tako i izvan njih (paragraf 45).

Sa druge strane, broj država članica EU koje uključuju invaliditet kao zaštićenu karakteristiku u svoje državne krivične zakone je u porastu. Prema izvještaju FRA, zaključno sa oktobrom 2014. godine, države članice EU koje izričito prepoznaju motivisanost predrasudom prema osobama sa invaliditetom u svom krivičnom zakonodavstvu su Austrija, Belgija, Hrvatska, Finska, Francuska, Mađarska, Litvanija, Holandija, Rumunija, Slovenija, Španija i Velika Britanija. Te države pretežno imaju sljedeća dva pristupa kažnjavanju krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta: *prvo*, strožije kazne i *drugo*, otežavajuće okolnosti.

Konačno, ako je krajnji cilj uspostavljanje djelotvornog sistema borbe protiv, između ostalog, krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta, onda treba u potpunosti uskladiti domaće zakonodavstvo sa Direktivom o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela (2012/29/EU), naročito odredbe u vezi sa pružanjem informacija žrtvama (član 4), uspostavljanjem i besplatnim pristupom službama za podršku žrtvama (član 8 i član 9) i pojedinačnom procjenom žrtava od strane policije (član 22).

4. KLJUČNI IZAZOVI U VEZI SA KRIVIČNIM DJELIMA POČINJENIM IZ MRŽNJE NA OSNOVU INVALIDITETA

U nastavku dajemo opširan osvrt na neke od ključnih izazova u vezi sa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta: prijavljivanje u manjem broju od stvarnog broja krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta, i preventivno i nakon počinjenog djela; nedostatak zvaničnih podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta, kao i nedovoljna podrška žrtvama.

4.1. Prijavljivanje u manjem broju od stvarnog broja slučajeva i nedostatak zvaničnih podataka

Prijavljivanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u manjem broju od stvarnog broja slučajeva, uključujući krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta, predstavlja ozbiljan izazov sa kojim se treba pozabaviti ako želimo da razvijemo djelotvoran sistem sprečavanja i zaštite od krivičnih djela počinjenih iz mržnje uopšte. Dvije odvojene studije iz Velike Britanije pokazuju da, iako je četiri puta vjerovatnije da će osobe sa invaliditetom biti verbalno i fizički napadnute u poređenju sa svojim vršnjacima koji nisu invalidi, upola je manja vjerovatnoća da će one prijaviti krivična djela policiji. Kao rezultat toga, mnoga od tih krivičnih djela bivaju neprijavljena, neprocesuirana i, stoga, nevidljiva. Do istog zaključka je došao i OSCE-ODIHR u godišnjem izvještaju pod nazivom „Krivična djela počinjena iz mržnje u državama članicama OSCE-a: incidenti i reakcije“. Razlozi za prijavljivanje u manjem broju od stvarnog broja slučajeva mogu biti različiti.

Prema jednom britanskom istraživanju, osobe sa invaliditetom mogu odlučiti da ne prijave krivična djela počinjena iz mržnje zbog straha od posljedica, zabrinutosti da im se neće povjerovati, ili zbog straha od protivoptužbe (UK Scope, 2008). Drugi razlozi koji se često daju kao odgovor uključuju vjerovanje da se to krivično djelo neće smatrati dovoljno ozbiljnim, ili da se neće povjerovati prijavi zbog invaliditeta žrtve (Institut za istraživanje sukoba, 2009). Štaviše, mnogi od ljudi koje je FRA intervjuisala za potrebe svog gore navedenog istraživanja pod nazivom „Izbor i kontrola: pravo na nezavisan život“ (2012), su pokazali nizak nivo svijesti o pravima ili znanja o popunjavanju prijave kod ljudi sa intelektualnim poteškoćama ili problemima mentalnog zdravlja.

Pored prijavljivanja u manjem broju od stvarnog broja slučajeva, postoji i nedostatak zvaničnih podataka o rasprostranjenosti krivičnih djela počinjenih iz mržnje, uključujući krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta. Zvanični statistički podaci o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta su dostupni samo u nekolicini država. Na primjer, krajem 2014. dodine, sljedeće države su, između ostalih, bilježile krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta: Belgija, Kanada, Hrvatska, Kipar, Finska, Gruzija, Njemačka, Mađarska, Italija, Latvija, Litvanija, Moldavija, Srbija, Slovačka, Španija, Ukrajina, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države i Uzbekistan.

Međutim, veću zakonsku obuhvaćenost krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta ne odražavaju brojke iz zvaničnih sistema prikupljanja podataka. Zato je preporučljivo da se usvoji zakon kojim se obavezuju države na prikupljanje i objavu tabelarnog presjeka podataka o krivičnih djelima počinjenim iz mržnje, između ostalog, počinjenih na osnovu invaliditeta, te na osnovu mnogih drugih karakteristika poput starosne dobi ili pola. Prikupljanje zvaničnih podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta treba upotpuniti istraživanjima o viktimizaciji koja sadrže pitanja o krivičnim djelima motivisanim predrasudom, da bi se rasvijetlila priroda i opseg nedovoljnog prijavljivanja, iskustva žrtava zločina s invaliditetom u komunikaciji s policijom, razlozi za neprijavljivanje incidenata krivičnog djela počinjenog iz mržnje, te kako bi se širila svijest među osobama s invaliditetom o njihovim pravima (FRA, 2012.).

Kako bi se poboljšalo stanje na ovom polju, OSCE/ODIHR objavio je vodič o prikupljanju i praćenju podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje koji pruža deset praktičnih koraka ka poboljšanju sistema evidentiranja, daje bolji uvid i omogućava bolje razumijevanje opsega nedovoljnog prijavljivanja, te ohrabruje žrtve da prijavljuju krivična djela počinjena iz mržnje (ODIHR, 2014.).

4.2. Nedovoljna podrška žrtvama

Rješavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta ne poziva samo na odlučnu i koordiniranu akciju svih nivoa, u koje spada i sistem krivičnog pravosuđa, već poziva i na omogućavanje pristupa žrtava besplatnim uslugama

podrške, što je od ključnog značaja za svakoga čija su prava prekršena. Ove usluge podrazumijevaju pozive u hitnim slučajevima putem faksa ili tekstovnih poruka za osobe s oštećenim sluhom, usluge prevođenja znakovnim jezikom, lako čitljive *(easy-read)* informacije, dostupnost policijskih službenika za posjete žrtvama kod kuće, dostupnost web stranica i policijskih stanica, smjernice ili obuke za policijske službenike o pravilnom tretmanu žrtava s invaliditetom, itd. Trenutno, ove dodatne mjere još nisu dovoljno razvijene na opštem nivou.

Žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje mogu mnogo intenzivnije doživjeti anksioznost, bijes, pojačani strah, veću izoliranost i osjećaj ranjivosti i depresije (Latvijski centar za ljudska prava, 2008.). Kao što je jasno predstavljeno u predmetu *Đorđević* gore u tekstu, intenzivna patnja prouzrokavana krivičnim djelom počinjenim iz mržnje na osnovu invaliditeta može imati velike negativne posljedice po osobu s invaliditetom, te može pogoditi i njenu porodicu i širu zajednicu. Zato je izuzetno važno imati stalno u vidu emotivni utjecaj krivičnog djela kako bi se žrtvama mogla pružiti odgovarajuća podrška. Policijske agencije i organizacije koje rade s osobama s invaliditetom moraju osigurati odgovarajuće inicijative za podršku u situacijama kada žrtve s invaliditetom prijavljuju krivično djelo. (ENIL, 2014.).

5. KRIVIČNO DJELO POČINJENO IZ MRŽNJE NA OSNOVU INVALIDITETA – MAKEDONSKI SLUČAJ

5.1. Definicija invaliditeta u državnom zakonu

U makedonskom kontekstu, pitanje definicije invaliditeta je posebno važno jer, u slučajevima invaliditeta, utvrđivanje uslova za jednaka prava i slobode osoba s invaliditetom često se miješa s njihovom socijalnom zaštitom (Poposka, 2012). Zakon o zabrani diskriminacije ne definiše invaliditet ili zaštićenu kategoriju, tj., osobe s invaliditetom. Takva definicija je sadržana u nekoliko drugih zakona, kao što je Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o zapošljavanju osoba s invaliditetom, Zakon o organizacijama osoba s invaliditetom i Zakon o zaštiti djece, dok su gluhe osobe ili osobe s oštećenjima sluha definisane kao zaštićena kategorija prema Zakonu o upotrebi znakovnog jezika.

Naime, član 17. Zakona o socijalnoj zaštiti ne definiše invaliditet, već zaštićenu kategoriju: „[a] osobe s invaliditetom, u kontekstu ovog Zakona, osobe su koje imaju psihička ili fizička oštećenja“. Ovo je medicinski utemeljena definicija i kao takva je prilično restriktivna jer pokriva osobe s utvrđenom vrstom invaliditeta, dok isključuje ostale osobe s invaliditetom, posebno one s više vrsta invaliditeta. Definicija sadržana u članu 2. Zakona o zapošljavanju osoba s invaliditetom ide korak dalje i sveobuhvatnija je u smislu zaštićene kategorije jer pokriva osobe s raznim vrstama invaliditeta, iako je i ona medicinski utemeljena definicija koja zahtijeva dokaze i potvrđenost od strane komisije fonda penziono-invalidskog osiguranja, što je u suprotnosti s principom nediskriminacije. I na kraju, definicija

zaštićene kategorije, prema članu 5. Zakona o organizacijama osoba s invaliditetom, koja kaže da je „[a] osoba s invaliditetom .... pojedinac koji, zbog svojih urođenih oštećenja ili povreda i oštećenja uzrokovanih ili nastalih djelovanjem fizičkog ili prirodnog okruženja, ne može djelomično ili potpuno zadovoljiti lične, porodične ili egzistencijalne potrebe unutar svoje zajednice“, odražava socijalni model, do izvjesnog stepena. Treba napomenuti da, za razliku od definicija zaštićene kategorije u Zakonu o socijalnoj zaštiti i Zakonu o zapošljavanju osoba s invaliditetom, ova definicija osoba s invaliditetom pruža mnogo širi obim lične zaštićenosti i prevazilazi i odluku CJEU u predmetu *Chacón Navas*, gore objašnjenom. Naime, s jedne strane, definicija sadržana u Zakonu o organizacijama osoba s invaliditetom ne pravi jasnu razliku između invalidnosti i bolesti (oštećenje može nastati i kao rezultat bolesti), dok, s druge strane, ova definicija ne uključuje izričito vremenska ograničenja za kriterij „stalni i dugotrajni invaliditet“, kao što je to slučaj u predmetu *Chacón Navas*. Time ova definicija omogućava svakoj osobi koja ima bilo kakav invaliditet da zahtijeva zaštitu u skladu sa zakonom.

Nadalje, kada se radi o obimu lične zaštite, karakteristika temeljem osoba vezanih za osobu s invaliditetom nije izričito zabranjena prema državnom zakonu, čak ni prema Zakonu o zabrani diskriminacije, što znači da državni zakon nije potpuno usklađen s odlukom CJEU u predmetu *Coleman protiv pravne firme Attridge Law*, gore obrađenom. U ovom predmetu, Sud je ustanovio da se Direktiva 2000/78/EC kojom se zabranjuju diksriminacija i uznemiravanje, ne primjenjuje na određenu kategoriju, već, pozivajući se na osnov diskriminacije, i na osobe koje su vezane za osobe s invaliditetom. Pored toga, makedonski zakon ima i drugih nedostataka, kao što je činjenica da ne definiše zaštitu od presumiranog invaliditeta.

Može se zaključiti da se postojeće definicije, s izuzetkom one sadržane u Zakonu o organizacijama osoba s invaliditetom, u potpunosti temelje na medicinskom modelu definisanja invaliditeta i u suprotnosti su s principom nediskriminacije jer usko definišu zaštićenu kategoriju. Zato je neophodno zakonom definisati osobe s invaliditetom u skladu s CRPD konvencijom koja definiše socijalni model, budući da ju je država ratifikovala 29. 12. 2011. godine i direktno je primjenljiva na državni zakon. Ako se ovako definiše, stvoriće se mogućnosti za efektivno rješavanje predmeta diskriminacije i krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta.

5.2. Krivično djelo počinjeno iz mržnje na osnovu invaliditeta u državnom zakonu

Državni krivični zakon sadrži odredbu o materijalnom krivičnom djelu i poboljšanja u pogledu kazni (član 39., stav 5.) za krivično djelo počinjeno iz mržnje još od početka 2009. godine. Zakon je izmijenjen 2014. godine, što je rezultiralo proširenjem spiska katakteristika i usklađivanjem sa Zakonom o zabrani diskriminacije.

Član 39., stav 5. propisuje opštu odredbu kojom se obavezuju sudovi da uzmu u obzir motivisanost predrasudom tokom odlučivanja o visini kazne, u što spada i motivisanost invaliditetom. Odredba kaže: „[k]ada odlučuje o visini kazne, sud je dužan posebno razmotriti da li je krivično djelo počinjeno nad osobom ili grupom osoba ili nad imovinom, direktno ili indirektno, na osnovu spola, rase, boje kože, rodnog opredjeljenja, pripadnosti marginaliziranoj grupi, etničkog porijekla, jezika, državljanstva, društvenog porijekla, vjere ili vjerskih uvjerenja, drugih vjerovanja, obrazovanja, političkog opredjeljenja, privatnog ili društvenog statusa, *psihičkog ili fizičkog invaliditeta* [stavljen naglasak], dobi, porodičnog ili bračnog stanja, imovinskog stanja, zdravstvenog stanja ili po bilo kojem drugom osnovu definisanom zakonom ili ratifikovanom međunarodnim sporazumom". Međutim, osnov invaliditeta nije definisan, te kada je to slučaj, izvor tumačenja se uzima iz Zakona o zabrani diskriminacije ili drugog zakona koji reguliše ovaj osnov. Ipak, iz gore predstavljene analize može se vidjeti da se predominantno definicija invaliditeta i zaštićene kategorije, odnosno osoba s invaliditetom, u državnom zakonu temelji na medicinskom modelu invaliditeta i nije u skladu s CRPD konvencijom. Zato se preporučuje izrada smjernica koje će razjasniti obim zaštićenih karakteristika prema članu 39., stav 5. Krivičnog zakona.

U toku su izmjene i dopune Krivičnog zakona [usvajanje se očekuje krajem 2016. godine] kojima će se uvesti definicija krivičnog djela počinjenog iz mržnje, te izmjene i dopune posebnih krivičnih djela koje sadrže motivisanost ovakvom predrasudom a podrazumijevaju: ubistvo (član 123.), tjelesnu povredu (član 130.), tešku tjelesnu povredu (član 131.), prisilu (član 139.), nezakonito lišavanje slobode (član 140.), mučenje ili drugu vrstu okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg tretmana i kazne (član 142.), prijetnju sigurnosti (član 144.), sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja (član 155.), silovanje (član 186.), seksualni napad na bespomoćnu osobu (član 187.), seksualni napad na dijete mlađe od 14 godina (član 188.), uskraćivanje liječničke pomoći (član 208.), oštećenje objekata drugih ljudi (član 243.), zloupotreba službenog položaja i ovlaštenja (član 353.), čin nasilja (član 386.) i skrnavljenje groba (član 400.). Sva ova krivična djela uključuju predrasudu motivisanu invaliditetom. Kada izmjene bude usvojene, značajno će se unaprijediti zaštita od krivičnih djela počinjenih iz mržnje jer će zakon biti sveobuhvatniji i efektivniji.

5.3. Rješavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta u državi

U državi ne postoji zvaničan sistem evidentiranja krivičnih djela počinjenih iz mržnje koji vode državne institucije, zbog čega je država redovno predmetom kritike. S druge strane, uz podršku Misije OSCE-a u Skoplju, Helsinški komitet za ljudska prava u državi pokrenuo je web stranicu[4] još u februaru 2013. godine, gdje građani mogu prijaviti krivično djelo ili incident počinjen iz mržnje. Do augusta

[4] Vidjeti više: www.zlostorstvaodomraza.mk

2016. godine, ukupno 286 takvih incidenata je prijavljeno i zabilježeno. Većina incidenata zabilježena u proteklim godinama zasnovana je na etničkom porijeklu, seksualnoj orijentaciji i političkoj pripadnosti žrtve, dok je najveći broj ovakvih napada tokom 2015. godine bio usmjeren na izbjeglice i migrante. Krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta prolaze nezapaženo, sa samo jednim zabilježenim slučajem. Helsinški komitet je zabilježio jedan ovakav slučaj koji se desio 22. 12. 2015. godine blizu sela Orizari, kada je taksista, nakon što je primio putnika s invaliditetom pozvao svoja dva prijatelja i zajedno s njima prisilio žrtvu da im plaća pića i puši marihuanu s njima, a potom su ga pretukli i opljačkali uzevši od njega 6500 makedonskih denara (105 eura). Za ovaj incident motiv je invaliditet žrtve, a pokazatelj predrasude je priroda nasilja, budući da je taksist primijetio da je žrtva bila osoba s invaliditetom, te pozvao dva druga počinitelja da mu se pridruže. Vrsta ovog krivičnog djela definisana je Krivičnim zakonom kao nasilje (član 386.), tjelesna povreda (član 130.) i pljačka (član 237.). Utjecaj na žrtvu i zajednicu koji ima ovaj incident jeste da dovodi u pitanje sigurnost osoba s invaliditetom koje žive na tom području.

Da bi se potaknulo prijavljivanje ovih krivičnih djela, preporučljivo je provesti istraživanje o viktimizaciji, što može razjasniti zašto pojedinici oklijevaju da prijave, između ostalog, krivična djela motivisana predrasudom o invaliditetu, te osigurati podatke o njihovom iskustvu s agencijama za provođenje zakona.

6. ZAKLJUČCI

Nasilje nad osobama s invaliditetom ispoljava se na mnoge načine i pojavljuje se u različitim okruženjima. Postoji mnogo uzroka nasilja, od negativnih društvenih stavova na bazi predrasude i neznanja ili nerazumijevanja invaliditeta do profesionalnih ili ličnih stavova ukorijenjenih u netolerisanju „drugih".

Iako se zakon koji reguliše krivična djela počinjena iz mržnje razvijao tokom posljednjih godina, još uvijek ne pokriva u potpunosti pitanje invaliditeta. Neke mjere koje se mogu poduzeti na državnom nivou podrazumijevaju širi lični obim zaštite po osnovu invaliditeta, sistematsko i redovno prikupljanje podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, te poticanje žrtava da prijavljuju svoja iskustva i imaju povjerenja u vlasti. Državne vlasti moraju osigurati efektivno provođenje istrage o svakom navodnom krivičnom djelu počinjenom iz mržnje na osnovu invaliditeta, te njegovo procesuiranje i suđenje počiniocima u skladu s međunarodnim standardima i relevantnom sudskom praksom ECtHR-a.

Rješavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje još uvijek nije dovoljno razvijeno u makedonskom kontekstu, te postoje veliki problemi u definisanju osnove koja je u potpunosti sveobuhvatna i usklađena sa savremenim međunarodnim standardima. Nadalje, iako je, općenito, zakonski značajno unaprijeđena zaštita od krivičnog djela počinjenog iz mržnje, pa time i onog zasnovanog na invaliditetu, još uvijek razni akteri na ovom polju moraju uložiti dosta truda u smislu njene

sveobuhvatnosti i efektivnosti. Ovo podrazumijeva i obuku policijskih službenika, tužilaca i sudija i uvođenje zvaničnog državnog sistema evidentiranja podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, te vođenje sistema od strane institucija, kako je to predviđeno obavezama prema OSCE-u. Izrazito rijetko se prijavljuju krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta i u tom smislu potrebno je snažnije raditi na širenju svijesti o ovom fenomenu i nužnosti prijavljivanja od strane potencijalnih žrtava.

LITERATURA

- Direktiva Vijeća 2000/78/EC od 27. novembra 2000. godine o uspostavi opšteg okvira za ravnopravan tretman pri zapošljavanju i sticanju zanimanja. (2000). *Official Journal (Službeni list) L 303, 02/12/2000 P. 0016 – 0022*. Preuzeto 2016, avgust 8, sa: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML.
- EU Direktiva 2012/29/EU, usvojena 25. oktobra 2012. Preuzeto 2016, avgust 8, sa: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029&from=en.
- Evropski sud za ljudska prava, *Alajos Kiss v. Hungary*, Dod. br. 38832/06, od 20. maja 2010.
- Evropski sud za ljudska prava, *Bekos and Kotropoulos v. Greece*, Dod. br. 15250/02, od 13. decembra 2005.
- Evropski sud za ljudska prava, *Đorđević v. Croatia*, Dod. br. 41526/10, od 24. jula 2012.
- Evropski sud za ljudska prava, *Identoba and Others v. Georgia*, Dod. br. 73235/12, od 12. maja 2015.
- Evropski sud za ljudska prava, *Šečić v. Croatia*, Dod. br. 40116/02, od 31. maja 2007.
- Evrpska mreža za nezavisan život. (2014). *Disability Hate Crime*. Preuzeto 8. avgusta 2016, sa: http://www.enil.eu/wp-content/uploads/2014/11/Disability_Hate_Crime_Guide-FINAL-ENG-1.pdf.
- FRA. (2012). *Choice and Control: the right to independent living*. Luksemburg: Ured Evropske unije za publikacije. Preuzeto 2016, avgust 2, sa: http://fra.europa.eu/en/publication/2012/choice-and-control-right-independent-living.
- FRA. (2012). *Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights*. Luksemburg: Ured Evropske unije za publikacije. Preuzeto 2016, avgust 7, sa: http://fra.europa.eu/en/publication/2012/making-hate-crime-visible-european-union-acknowledging-victims-rights.
- FRA. (2013). *Opinion on the Framework Decision on Racism and Xenophobia – with special attention to the rights of victims of crime*. Luksemburg: Ured Evropske unije za publikacije. Preuzeto 2016, avgust 1, sa: http://fra.europa.eu/en/opinion/2013/fra-opinion-framework-decision-racism-and-xenophobia-special-attention-rights-victims.

- FRA. (2015). *Equal protection for all victims of hate crime*. *The case of people with disabilities*. Luksemburg: Ured Evropske unije za publikacije. Preuzeto 2016, avgust 2, sa: http://fra.europa.eu/en/publication/2015/equal-protection-all-victims-hate-crime-case-people-disabilities.
- FRA. (2015). *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*. Luksemburg: Ured Evropske unije za publikacije. Preuzeto 2016, avgust 7, sa: http://fra.europa.eu/en/publication/2014/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims.
- Institut za istraživanje sukoba. (2009). *Hate Crime against People with Disabilities-a baseline study of experiences in Northern Ireland*. Preuzeto 2016, avgust 2, sa: http://www.iccl.ie/categories/victims-project.html.
- Komisija za prava osoba s invaliditetom. (2015). *Concluding Observations on the initial report of the European Union.* CRPD/C/EU/CP/1, 2. oktobar 2015.
- Kraljevsko tužilaštvo. (2007). *Policy for Prosecuting Cases of Disability Hate Crime*. Preuzeto 2016, avgust 5, sa: http://www.cps.gov.uk/publications/docs/disability_hate_crime_policy.pdf.
- Krivični zakon. *Službeni list*, 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015, 226/2015.
- Latvijski centar za ljudska prava. (2008). *Psychological Effects of Hate Crime - Individual Experience and Impact on Community*. Preuzeto 2016, avgust 5, sa: http://cilvektiesibas.org.lv/site/attachments/30/01/2012/Naida_noziegums_ENG_cietusaji em_Internetam.pdf.
- Okvirna odluka Vijeća 2008/913/JHA od 28. novembra 2008. godine o borbi protiv izvjesnih oblika i izražaja rasizma i ksenofobije kroz krivični zakon. Preuzeto 2016, avgust 1, sa: http://eur-lex.europa.eu/legal-ontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008F0913&from=EN.
- OSCE ODIHR. (n.d.). *Hate crime reporting*. Preuzeto sa OSCE ODIHR: www.hatecrime.osce.org.
- OSCE/ODIHR. (2009). *Hate Crime Laws – A Practical Guide*. Varšava: ODIHR. Preuzeto 2016, avgust 2, sa: http://www.osce.org/odihr/36426?download=true.
- OSCE/ODIHR. (2014). *Hate Crime Data-Collection and Monitoring Mechanisms. A practical Guide*. Varšava: ODIHR. Preuzeto 2016, avgust 2, sa: http://www.osce.org/odihr/datacollectionguide.
- OSCE/ODIHR. (2015). *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses (Krivična djela počinjena iz mržnje u državama članicama OSCE-a - incidenti i njihovo rješavanje), Godišnji izvještaj za 2014*.
- Poposka Z. (2012). *Disability discrimination in the international human rights law*. Skoplje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodije“ – Skoplje, Pravni fakultet “Justinijan I”.
- Poposka Z. (2015). *Stereotypes and Prejudices as Cause for Discriminatory Practices – Review of the Case Law of the European Court of Human Rights.* Skoplje: Misija OSCE-a u Skoplju.

- Preporuka Rec(2006)5 Komiteta ministara država članica u vezi s Akcionim planom Vijeća Evrope za promociju prava i punog učešća osoba s invaliditetom u društvu: poboljšanje kvaliteta života osoba s invaliditetom u Evropi za 2006.-2015., usvojena 5. aprila 2006.
- Rezolucija ResAP(2005)1 Komiteta ministara o zaštiti odraslih i djece s invaliditetom od zlostavljanja, usvojena 2. februara 2005.
- Sud pravde Evropske unije, *S.Coleman v Attridge Law, Steve Law*, predmet br. C-303/06, OJ C 224, 17. juli 2008.
- Sud pravde Evropske unije, *Sonia Chacón Navas v. Eurest Colectividades SA ,* predmet br. C-13/05, [2006] ECR I-6467, 11. juli 2006.
- Udruženje policijskih službenika. (2014). *Disability Hate Crime*. Preuzeto 2016, avgust 5, sa http://www.acpo.presscentre.com/Press-Releases/ACPO-response-to-the-Criminal-Justice-Joint-Inspectorate-review-of-disability-hate-crime-202.aspx.
- Ujedinjene nacije, Konvencija o pravima osoba s invaliditetom. (2006). Serija UN-a, tom 2515. OHCHR. Preuzeto 2016, avgust 8, sa: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx.
- Velika Britanija, Obim. (2008). *Getting Away with Murder – Disabled people's experiences of hate crime in the UK (Proći nekažnjeno za ubistvo – iskustva osoba s invaliditetom s krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u Velikoj Britaniji)*.
- Zakon o organizacijama osoba s invaliditetom. *Službeni list,* 89/2008, 59/2012, 23/2013.
- Zakon o socijalnoj zaštiti. *Službeni list*, 79/2009, 36/2011, 51/2011, 166/2012, 15/2013, 79/2013, 148/2013 (konsolidovana verzija), 164/2013, 187/2013, 38/2014, 44/2014, 116/2014, 180/2014, 150/2015, 192/2015, 30/2016.
- Zakon o zapošljavanju osoba s invaliditetom. *Službeni list,* 87/2005 (konsolidovana verzija), 113/2005, 29/2007, 88/2008, 161/2008, 99/2009, 136/2011, 129/2015, 147/2015, 27/2016.
- *Zločini iz mržnje.* (n.d.). Preuzeto sa Zločini iz mržnje: www.zlostorstvaodomraza.mk.

KRIMINALISTIČKO-OPERATIVNI I PROCESNI ASPEKTI PRI ISTRAŽIVANJU KRIVIČNIH DJELA IZ MRŽNJE[1]

Kire Babanoski[2]
Vesna Trajanovska[3]

SAŽETAK

Koncept krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Republici Makedoniji još uvijek nije do kraja precizno razrađen i razvijen, međutim postoji interes za podršku ovakvim savremenim tokovima u krivičnom pravu, radi zaštite ljudi i njihove imovine i prevencije budućih pojava.

Glavni predmet ovog rada su kriminalističko-operativni i krivično-procesni (istražni) aspekti i karakteristike u odnosu na otkrivanje, razjašnjenje i rasvjetljavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje. U tu svrhu se prikazuju specifičnosti u procesu istraživanja i dokazivanja kroz operativno-taktičke mjere i aktivnosti i istražne radnje koje su na raspolaganju organima krivičnog progona (prije svega, policije i javnog tužilaštva) pri otkrivanju ovih krivičnih djela. Posebno se razrađuju operativni aspekti, kao što su postojanje indicija, postavljanje verzija o događaju, planiranje operativnih radnji. Pritom, naročito je važan način otkrivanja i utvrđivanja motiva, cilja i namjere počinioca, izbor žrtve i njena pripadnost nekoj društvenoj grupi, kao glavni elementi za postojanje i ispunjenje biti kaznenog djela, putem utvrđivanja i dokazivanja interakcijskih veza počinioca i žrtve, prije i za vrijeme izvršenja djela.

Za efikasnost u otkrivanju ovih krivičnih djela, istražitelji iz organa krivičnog progona, treba da naročito imaju znanje kriminalističkih karakteristika: ličnost počinioca i žrtve, kriminalna situacija, modus operandi i tragovi koji ukazuju na postojanje krivičnog djela. Prema tome, proces otkrivanja zahtjeva multidisciplinarni pristup – ovladanost kriminalističkim i procesnim principima i pravilima operativnih radnji, kombinovano sa zakonitostima drugih bliskih i srodnih nauka.

Ključne riječi: krivična djela iz mržnje, kriminalistički aspekti, krivično-procesni aspekti, istraživanje, otkrivanje, dokazi.

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu D.

[2] Kire Babanoski, doktor nauka iz oblasti bezbjednosti i docent na Fakultetu bezbjednosnih nauka, MIT univerzitet Skoplje. E-mail: kbabanoski@gmail.com

[3] Mr Vesna Trajanovska, doktorant pravnih nauka iz oblasti krivičnog-procesnog prava i asistent na Fakultetu bezbjednosnih nauka, MIT univerzitet Skoplje. E-mail: vesna.trajanovska@zahoo.com

1. UVOD

Trenutno, Krivični zakonik Republike Makedonije ne poznaje krivična djela motivisana mržnjom ili pristrasnošću. To znači da ona nisu izdvojena kao kvalifikovani oblici osnovnih djela sa propisanim strožim krivičnim sankcijama, ili sa samim motivom izdvojenim kao otežavajućom ili pooštravajućom okolnosti prilikom odmjeravanja sankcije. U makedonskom krivičnom zakonodavstvu, koncept krivičnog djela iz mržnje je počeo da se implementira novelom Krivičnog zakonika iz 2009. godine, propisivanjem opšte odrijedbe za odmjeravanje kazne u članu 39. stav (5) kojom se sudovi pri raspravi oko izricanja sankcija obavezuju da uzmu u obzir određene motive pristrasnosti i diskriminacije zbog pripadnosti žrtve nekoj društvenoj grupi. U odnosu na upotrebu termina mržnja u Krivičnom zakoniku Republike Makedonije, konstatuje se da postoji njegova direktna upotreba kod krivičnog djela Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti (član 319.) i krivičnog djela Odobravanje ili pravdanje genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina (član 407-a), a indirektno se javlja kod krivičnog djela Ugrožavanje sigurnosti (član 144. stav (4)) ukazujući na pripadnost žrtve određenoj nacionalnoj, etničkoj ili rasnoj grupi ili vjerskom opredeljenju. U ovim krivičnim djelima mržnja i predrasuda kao motiv su otežavajuće okolnosti zbog kojih su propisane teže krivične sankcije.

U skladu sa savremenim tokovima u nauci o krivičnom pravu i konceptu zaštite ljudskih sloboda i prava, Republika Makedonija je dobila preporuke od međunarodnih organizacija iz ove oblasti za usvajanjem efikasnih mjera za sprečavanje, prepoznavanje i sankcionisanje krivičnih djela motiviranih iz mržnje (Savjet za ljudska prava, 2014, s. 18). Konkretnije to znači „borba protiv nekažnjivosti nasilja protiv marginalizovanih lica motivisano njihovom etničkom, vjerskom ili seksualnom orijentacijom, posebno putem podizanja svijesti javnosti i policijskih i sudskih vlasti". Kao rezultat toga su bili izrađeni predlozi za izmjene i dopune određenih odredbi Krivičnog zakonika u vezi krivičnih djela motivisanih mržnjom, pri čemu se predviđa uvođenje novog stava (23) u članu 122, kojim će se „krivično djelo iz mržnje" definisati kao „krivično djelo protiv fizičkog ili pravnog lica i sa njime povezanom imovinom, koje je počinjeno u cjelosti ili djelomično zbog realne ili pretpostavljene karakteristike lica, koja se odnosi na rasu, boju kože, nacionalnu ili etničku pripadnost, religiju ili vjersko uvjerenje, fizički ili psihički invaliditet, pol ili rodni identitet, seksualnu orijentaciju, političko uvjerenje, uzrast ili pripadnost marginalizovanoj grupi". Prema Kancelariji OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava [OSCE/ODIHR] (2009, str. 53-56) ova nova odredba pomaže da se učvrsti i tačno odredi aktuelni koncept krivičnih djela motivisanih predrasudama, koja su već predviđena u članu 39. stav (5) Krivičnog zakonika. Novim stavom (23) člana 122. se prepoznaje koncept takozvanih „mješovitih motiva", odnosno radnji koje su samo djelomično bile izvršene sa motivima predrasude. Takve radnje će se smatrati kao „krivična djela iz mržnje" sve dok je motiv predrasude bio jedna od pobuda u pozadini takve radnje. U odnosu na eksplicitno uključivanje formulacije „stvarna ili pretpostavljena" karakteristika, krivično djelo će biti kvalifikovano

kao krivično djelo motivirano predrasudom i u slučaju da je počinilac pogrešno pretpostavio da žrtva pripada određenoj zaštićenoj grupi (OSCE/ODIHR, 2009, str. 50-51). Kod ove odredbe je identifikovano nekoliko nedostataka, u vezi kojih je OEBS dao svoje predloge i mišljenja, međutim oni nisu predmet analize u ovom radu. Prijedlozi obuhvataju određeni broj posebnih odredbi za pooštravanje krivične sankcije za posebna krivična djela koja su već predviđena krivičnim zakonikom, u slučajevima kada su djela izvršena zbog motiva predrasude.

Glavni predmet ovog rada se odnosi na prikaz kriminalističkih, operativno-taktičkih i procesnih aspekata pri otkrivanju, razjašnavanju i rasvjetljavanju ovih krivičnih djela i njihovih specifičnosti i razlika u odnosu na metodiku otkrivanja opštih krivičnih djela, a koji se primjenjuju od strane organa krivičnog progona.

2. KRIVIČNO-PRAVNI KONCEPT KRIVIČNIH DJELA IZ MRŽNJE

Imajući u vidu da je mržnja subjektivne prirode, krivična djela iz mržnje predstavljaju kvalifikovane (teške) oblike povreda ili ugrožavanja osnovnih ljudskih sloboda i prava. Ona su veoma složena društvena i kriminalna pojava, sa nizom specifičnosti i razlika u odnosu na druge kriminalne oblike (Kambovski i Lazarova Trajkovska, 2012, s. 6). Prva je razlika u odnosu na motiv počinioca, kao subjektivni element koji im daje transcendentalni, prenosni karakter. Sljedeća posebnost se sastoji u stratificiranom objektu zaštite, prema kome će tretman nekog krivičnog djelo kao djelo iz mržnje zavisiti od toga - da li kod počinioca postoji poseban motiv mržnje ili predrasude prema žrtvi, zbog njenog pripadanja određenoj društvenoj grupi.

Pojam „djelo iz mržnje“ može da su definiše u širem, kriminološkom, i u užem, krivično-pravnom smislu (Kambovski i Lazarova Trajkovska, 2012, s. 7).

U kriminološkom smislu ovoj pojam podrazumjeva sva negativna ponašanja pojedinaca koja su motivisana ili imaju za cilj izazivanje i raspirivanje mržnje prema pojedincima ili grupi ljudi na osnovu rasne, etničke, polne ili druge pripadnosti, koja jednu društvenu grupu razlikuje od druge. Kriminološka definicija polazi od negativnih društvenih posljedica postupaka motivisanih mržnjom u odnosu na društvene odnose i njihovu stabilnost, bez obzira na to da li je samo ponašanje iza kojeg stoji takav motiv ili cilj izričito predviđeno zakonom kao krivično djelo.

U krivično-pravnom smislu, pojam „djelo iz mržnje“ je radnja izričito predviđena zakonom kao krivično djelo, motivisano neprijateljskim odnosom prema žrtvi kao pripadniku određene društvene grupe, ili ka samoj društvenoj grupi. To je kriminalizovana forma diskriminacije, gdje je diskriminacija žrtve po rasnom, etničkom, polnom i drugom osnovu motiv ili cilj nasilnog čina i ona je zakonom definisana kao krivično djelo.

To bi značilo da u ovom trenutku mi možemo da govorimo o djelu iz mržnje kao o kriminološkom fenomenu, budući da ova djela još uvijek nisu inkriminirana

u Krivičnom zakoniku Republike Makedonije. U odnosu na korištenje unificirane terminologije, u krivično-pravnoj nauci postoje suprotstavljeni stavovi, sa jedne strane oko korištenja riječi „mržnja“ za krivična djela motivisana pristrasnošću i, sa druge strane, oko potpune zamjene riječi „mržnja“ sa riječi „predrasuda“, kao i termina „krivično djelo iz mržnje“ terminom „krivično djelo motivisano predrasudom“ što je tehnički tačan termin, s obzirom na to da je predrasuda širi pojam u odnosu na mržnju.

Mržnja je kod ovih krivičnih djela usmjerena na povredu ili ugrožavanje osnovnih ljudskih sloboda i prava, čime se povređuju i jednakost sloboda i prava, bezbjednost, javni red i mir. To su teški oblici ugrožavanja osnovnih postulata demokratske pravne države: tolerancije, vladavine prava, pravde i nediskriminacije, čime se dovode u pitanje funkcionisanje društvenih odnosa, društvena stabilnost, bezbjednost i sigurnost, a uvećava se i stepen konfliktnosti i društvene dezorganizacije. Negativne posljedice ovih djela po individualne slobode i prava su usmjerene ka pojedincu kao žrtvi, targetiranoj grupi, ostalim ranjivim grupama, društvenim odnosima u cjelini, kao i prerastanju mržnje, netrpeljivosti i neprijateljstva u teže forme nasilja.

U posebnom krivično-pravnom tretiranju ovih krivičnih djela, iz aspekta operativne radnje organa krivičnog progona, treba napomenuti da aktivnost otkrivanja trebaju biti usmjerene na pronalaženje dokaza koji potvrđuju postojanje mržnje i diskriminirajućih osnova, kao i utvrđivanje takvih motiva na subjektivnoj strani djela. „Krivična djela motivisana predrasudama“ postoje kada počinilac namjerno izabire svoju žrtvu na osnovu jedne ili nekoliko zaštićenih karakteristika i kada takvi izbori mogu da se dokažu putem datih izjava, pisanih riječi, slika, predmeta, radnji, izražavanja mržnje, neprijateljstva, predrasuda, gnjeva ili putem drugih dokaza predrasude. S druge strane, u odsustvu dokaza o namjernom targetiranju, sama činjenica što žrtva ima zaštićenu karakteristiku nije dovoljna da bi moglo da se utvrdi krivično djelo iz mržnje. Ipak, u svakom slučaju izvršenog krivično djela protiv lica sa zaštićenim karakteristikama, nadležni organi su dužni da poduzmu sve opravdane mjere sa ciljem da istraže da li su prethodno navedeni elementi prisutni i da li je konkretno krivično djelo „krivično djelo iz mržnje“.

U nastavku rada će biti prikazani i razjašnjeni kriminalistički i procesni aspekti operativno-taktičkih mjera i aktivnosti i istražnih radnji koje se poduzimaju u cilju otkrivanja, rasvjetljavanja i razjašnjavanja kriminalnih aktivnosti sa elementima mržnje i predrasuda.

3. OTKRIVANJE KRIVIČNIH DJELA IZ MRŽNJE

Otkrivanje obilježja i dokaza o krivičnim djelima koja su motivisana mržnjom od strane organa krivičnog progona počinje saznanjem o njihovom planiranju, podstrekavanju ili izvršenju. Do početnih operativnih informacija o ovakvim kriminalnim aktivnostima se dolazi na više načina pri radu ovlaštenih službenih

lica (Džukleski, 2009). Pritom, nezahvalno je vršiti nekakvu klasifikaciju, budući da se prema njihovoj primjeni i kriminalističkoj suštini više njih isprepliće ili nadopunjava, a kao što je prethodno bilo ukazano, ova krivična djela mogu da budu usmjerena spram lica i spram imovine. U kriminalističkoj praksi, pri saznanju o postojanju krivičnih djela sa elementima mržnje i predrasude, od velikog je značaja saradnja sa građanima, kao najvećem izvoru informacija, zato što je njihova građanska i moralna dužnost da obavijeste o svakoj eventualnoj kriminalnoj aktivnosti, a svakako je tu i kriminalističko-informativna djelatnost (Džukleski, 2005), putem angažovanja informanata, saradnika, saradničkih veza, prikrivenih agenata i sl. Operativna djelatnost policije daje dobre rezultate, a najbolji način za otkrivanje i sprečavanje ovakvih krivičnih djela je tzv. *in flagranti* situacija, kada je počinilac zatečen pri vršenju krivičnog djela. Proces dolaženja do informacija o planiranju ovakvih krivičnih djela je otežan, zato što kao nasilnička krivična djela ona su, po pravilu, incidentna, tj. izvršavaju se trenutno, putem nasilnog posezanja u slobode i prava, a motivisano neprijateljskim odnosom, predrasudama prema žrtvi kao pripadniku određene društvene grupe, ili ka samoj društvenoj grupi, tako da njihovo izvršenje, u najvećem broju slučajeva, nije povezano sa nekakvim prethodnim planiranim procesom.

Poslije prijave o postojanju ovakvih krivičnih djela, organi krivičnog progona, naročito policija treba da usmjere svoje aktivnosti ka pronalaženju počinioca, odnosno tome da se počiniocu ili saučesniku onemogući da se sakrije ili pobjegne, i ka otkrivanju i obezbjeđivanju tragova krivičnog djela i predmeta koji mogu da posluže kao dokaz o učinjenom djelu i motivu, dokaz o namjernom odabiru žrtve i diskriminatorskoj osnovi koja su pojavljuje kao razlog za izvršenje djela. Ovi posljednji u kasnijem postupku mogu da posluže kao osnov za kvalifikaciju djela kao teži oblik nekog osnovnog djela ili kao otežavajuću okolnost pri odmjeravanju krivične sankcije. Aktivnost policije, javnog tužilaštva i sudije za prethodni postupak treba da bude usmjerena ka pronalaženju indicija i dokaznog materijala da postoji takva relacija između karakteristika grupe kojoj pripada žrtva i počinjenog djela, kao i o diskriminatorskoj osnovi, predrasudi i mržnji kao motivu, odnosno razlogu (ili jednom od razloga) za izvršenje djela. Ovo naročito kada treba da se istražuje način izbora žrtve od strane počinioca i da li je on u momentu izvršenja djela znao da ona pripada određenoj društvenoj grupi. Indicije svake vrste koje mogu da se pojave i za kojima treba da se traga su motiv i volja počinioca za izvršenje djela, način izvršenje djela (gnusan, grub, neprijateljski, nasilnički, agresivan, bezobziran), postojanje prethodnih odnosa između počinioca i žrtve (narušeni odnosi i neprijateljstvo po raznim osnovama pripadnosti određenim društvenim grupama), specifična priroda predmeta djelovanja (skrnavljenje vjerskih objekata, spomenika i sl.), sredstva kojima je djelo izvršeno (korištenje „demonstrativnih" sredstava), ponašanje počinioca prije, za vrijeme ili poslije izvršenja djela (njegove izjave, govor mržnje, prizivanje mržnje, netrpeljivosti i razdora, euforični nastupi u javnosti), itd.

Naredni korak organa krivičnog progona, prvenstveno policije, je planiranje kriminalističko-operativnih i taktičkih radnji (Angeleski, 1993). To se odnosi na razjašnjenje konkretnog krivičnog događaja koji je prijavljen, kao i sprovođenje analize činjeničnog stanja na osnovu principa konkretnosti, individualnosti i dinamičnosti planiranja. Cilj je planiranja da obezbijedi objektivnost, ekonomičnost vremena, snaga, sredstava i temeljitost pri otkrivanju i radu sa dokazima, putem precizne i detaljne analize postojećeg činjeničnog stanja, rekonstrukcije nastalog događaja, kao i predviđanje (prognozu) toka i razvoja događaja u budućnosti. Analiza faktičke situacije, kao početna faza kriminalističkog misaonog procesa, znači sveobuhvatno sagledavanje činjenica koje su direktno ili indirektno povezane sa krivičnim djelom iz mržnje i svim njegovim elementima. U ovoj fazi, ustvari, treba tražiti odgovore na devet osnovnih („zlatnih“) kriminalističkih pitanja koja su povezana sa objektivnom stranom (šta, kada, gdje, kako i čime se desilo) i subjektivnim elementima krivičnog djela (sa kim, zašto, spram koga i ko je počinilac). Glavni cilj koji treba postići njima je da se razjasne sve činjenice oko krivičnog djela i počinioca, ukoliko je poznat, a ukoliko nije poznat - da se pronađe. Iz operativno-taktičkog aspekta, naročito je važno otkrivanje i razjašnjavanje motiva počinioca za izvršenje djela, zato što su upravo motiv, namjera i cilj osobenosti po kojima se to djelo kvalificira kao krivično djelo iz mržnje. Osnovno pitanje na koje treba odgovoriti u prethodnoj fazi otkrivanja i prepoznavanja krivičnog djela iz mržnje je pitanje: da li je djelo izvršeno zbog pripadnosti žrtve grupi koja ima karakteristike koje su predviđene zakonom? Ustvari, treba da se utvrdi da li postoji uzročno-posljedična veza među takvim karakteristikama i radnjama počinioca, u smislu njihovog odlučujućeg uticaja na odluku počinioca da izvrši djelo. Potom, na osnovu otkrivenih činjenica i okolnosti, nadležni organi za krivični progon sastavljaju kriminalističke verzije o svim relevantnim elementima krivičnog događaja, koje su zasnovane na svim, u trenutku njihovog formulisanja, dostupnim kriminalistički značajnim informacijama. Da bi se došlo do istine, operativci treba da poduzmu adekvatne aktivnosti za provjeravanje postavljenih kriminalističkih verzija. Pri postavljanju kriminalističkih verzija, operativci treba da paralelno primjenjuju i kriminalističko profilisanje sa svim njegovim vrstama, u cilju određivanja profila mogućeg počinioca krivičnog djela, određivanje kruga osumnjičenih lica i konačno pronalaženje počinioca, na osnovu dostupnih i otkrivenih informacija o događaju.

4. KRIMINALISTIČKE KARAKTERISTIKE KRIVIČNIH DJELA IZ MRŽNJE

Prema Vodineliću (1985), način izvršenja krivičnog djela, kao prva kriminalistička karakteristika, u sebi nosi i uslovljava zakonitost operativnih i dokaznih informacija o nastajanju djela i kao takav element, on je neophodan da bi došlo do otkrivanje djela i počinioca. Kod krivičnih djela iz mržnje, način izvršenja djela je od naročitog značaja, zato što može direktno da ukaže na motiv, volju, namjeru i cilj počinoca. Specifični način postupanja, koji proizlazi iz mržnje i predrasude koji počinilac ima u sebi, jeste konkretni oblik njegove kriminalne

aktivnosti, sa ciljem da on dođe do praktične realizacije svojih namjera. One su, pak, kod njega nastale prije ili u trenutku izvršenja krivičnog djela, a kao rezultat neke od zaštićenih karakteristika kod ovih krivičnih djela.

Način izvršenja (*modus operandi*) krivičnih djela iz mržnje je kompleksan sistem radnji za pripremanje i realizaciju krivično djela, njegovog neposrednog izvršioca i prikrivanja već izvršenog krivičnog djela. Modus operandi je determinisan spoljašnjim uslovima i faktorima, kao i psihičkim, ali i drugim svojstvima ličnosti počinioca, naročito njegovim već stečenim iskustvom, uzrastom, stepenom obrazovanja, obrazovnim i drugim kvalifikacijama koje posjeduje, a sa kojima može da bude povezan i primjenom adekvatnog oružja, oruđa i pomočnih sredstava u datim vremenskim i prostornim uslovima (Aleksić, Škulić i Žarković, 2004, str. 197-198). Svi ovi elementi u okviru modusa operandi će zavisiti od toga da li su u krivičnom djelu iz mržnje usmjereni ka nekom licu ili prema objektu ili imetku koji je s njime povezan, tj., da li se radi o krvnom, imovinskom deliktu, itd. Budući da modus operandi ulazi u predmet dokazivanja, pri čemu predstavlja važnu dokaznu činjenicu, budući da ima odlučujući značaj u kriminalističko-operativnom aspektu, zato što je osnova za planiranje varijanti, on bitno utiče na sveukupni smjer krivičnog postupka (Belkin, 1988, s. 175). Uglavnom, krivična djela iz mržnje u svojoj biti uključuju elemente nasilja prema žrtvi. U najopštijem smislu, pod nasiljem se podrazumjeva negativni utjecaj na osnovne ljudske potrebe ili ugrožavanje osnovnih ljudskih sloboda i prava, koji se sastoji od njihovog ometanja i otežavanja njihovog ostvarenja, kao i od prijetnje nasiljem (Kambovski i Lazarova Trajkovska, 2012, s. 9). Ovdje je od značaja njegova podjela na fizičko i psihičko nasilje. Fizičko nasilje je radnja počinioca kojom se izaziva uništavanje, povreda ili oštećenje objekta radnji, u vidu smrti, tjelesnog povrjeđivanja, (ubistvo, tjelesna povreda), prisilno posezanje za slobodama i pravima drugog (silovanje, protupravno lišavanje slobode), ili uništavanje ili oštećivanje materijalnih dobara (oštećivanje predmeta, uništavanje javnih instalacija). Posljedice fizičkog nasilja se pojavljuju kao vidljive promjene u objektivnoj realnosti (smrt, tjelesna povreda, itd.). Psihičko (emocionalno) nasilje je radnja prijetnje, zastrašivanja, maltretiranja, ucjenjivanja, vrijeđanja, ponižavanja, ismijavanja, optuživanja ili druga radnja kojom se izazivaju psihička stradanja kod drugog, koja mogu da eskaliraju do neke duševne bolesti, ili psihološka stanja straha, nesigurnosti, slabljenja osjećaja samopoštovanja i sposobnosti za samostalno odlučivanje i djelovanje, zavisnost, koja može da preraste u ropski odnos prema počiniocu ili slična psihička stanja kod žrtava nasilja. Poslijedice psihičkog nasilja najčešće nisu vidljive, iako predstavljaju teško oštećenje psihološkog i emocionalnog statusa žrtve, a radnje zlostavljanja, uvreda, ponižavanja i slično su obično početak težih oblika fizičkog nasilja. Radnje fizičkog i psihičkog nasilja su često i kombinovane i predstavljaju jedinstvenu nasilničku radnju (kao, na primjer, kod silovanja: prijetnja, primjena neposredne fizičke sile da bi se savladao otpor žrtve, itd.). Takođe, primjena fizičkog nasilja na imovinu može da su pojavi kao forma psihičkog nasilja prema vlasniku (na primjer, paljenje automobila da bi su zastrašio njegov vlasnik). Nasilnička radnja može

da bude usmjerena na izazivanje određene posljedice kao konačni cilj počinioca (ubistvo, povreda, itd.), ili da predstavlja sredstvo za postizanje nekog njegovog posebnog cilja (razbojništvo, silovanje, itd.). Opšte forme nasilnog ugrožavanja slobode i prava i njihove jednakosti kod djela iz mržnje, pored ubistva i tjelesnih povreda, su: seksualno nasilje, koje obuhvata sve forme seksualnog uznemiravanja i prisile, vandalizam (uništavanje predmeta), huliganstvo (nasilno ponašanje na sportskim takmičenjima, mitinzima i drugim javnim manifestacijama), ksenofobija (nasilje prema strancima), zlostavljanje (buling, namjerno i kontinuirano nanošenje boli i patnje drugom licu), i zlostavljanje na radnom mjestu (mobing, maltretiranje na radnom mjestu, psihičko i fizičko zlostavljanje i ponižavanje drugog sa ciljem ugrožavanja negovog ugleda, dostojanstva i integriteta, do eliminacija sa radnog mjesta).

Najčeće vrste izvršenih zločina iz mržnje i motivisanih prredrasudama u posljednjih nekoliko godina u Republici Makedoniji (Stojanovski, Iseni i Bogoevski, 2015) su: napadi, posjedovanje i upotreba nelegalnog oružja, imovinska šteta, vandalizam, prijetnja i nasilje. Incidenti registrovani od strane nevladinog sektora (zato što službene državne statistike o ovim djelima ne postoje), se povezuju sa nekim krivičnim djelom propisanim u Krivičnom zakoniku. Najveći dio navedenih incidenata uključuje: tjelesnu povredu, nasilje, imovinsku štetu, ugrožavanje sigurnosti, učešće u tuči, izazivanje mržnje, razdora i netrpeljivosti na nacionalnoj, rasnoj, vjerskoj ili drugoj diskriminatorskoj osnovi, ugrožavanje opasnim oruđem prilikom tuče ili svađe, napad na službeno lice pri vršenju poslova bezbjednosti i skrnavljenje groba. Veoma često počinjena krivična djela koja su bila ispitivana i registrovana od strane Helsinškog komiteta za ljudska prava Republike Makedonije, u jednom incidentu ispunjavaju kriterijume dva ili više navedenih krivična djela.

Način izvršenja može da su pojavi i u vidu podsticanja na izvršenje krivičnog djela iz mržnje. Prema članu 23. Krivičnog zakonika Republike Makedonije, lice koje će sa umišljajem podstrekavati drugoga da počini krivično djelo biće kažnjeno kao da je djelo počinilo samo. Dakle, podstrekač samo poduzima radnje ulijevanja svijesti i volje drugom licu da bi izvršilo neku od prethodno navedenih radnji kojima će se ispuniti zakonski elementi krivičnog djela iz mržnje. Pritom, podstrekač uopšte ne ostvaruje kontakt sa žrtvom, niti sa sredstvima za izvršenje krivičnog djela. Zato, kod njega nije moguće tražiti materijalne tragove proizašle iz samog delikta kao dokaze za krivično djelo, izuzev dokaza koji ukazuju na komunikaciju između podstrekača i podstrekavanog lica.

Kriminalna situacija kod krivičnih djela iz mržnje je njihova značajna karakteristika (druga po redoslijedu), zato što pomaže u razumijevanju, razjašnjavanju i rasvjetljavanju kriminalne aktivnosti. To je cjelokupna situacija izvršenja krivičnog djela, odnosno svih okolnosti pod kojima je ono izvršeno, kao što su: teritorijalne, klimatske, demografske i druge specifičnosti, kao i sve ostale okolnosti i uslovi na mjestu i u vrijeme izvršenja djela. Cjelokupna situacija koja je išla ili koja nije išla u prilog izvršenja krivičnog djela, predstavlja kriminalnu

situaciju kao karakteristiku krivičnog djela, i ona se detaljno opisuje prilikom sastavljanja zapisnika o izvršenom uviđaju na mjestu izvršenja krivičnog djela.

Prema analizi podataka o ovim krivičnim djelima od strane Helsinškog komiteta za ljudska prava Republike Makedonije (Stojanovski i saradnici, 2015) ona se najčešće odigravaju na javnim mjestima. Veliki broj incidenata se desio u autobusima, u blizini autobuskih stanica, u školskim dvorištima i u blizini škola (za vrijeme ili po završetku školske nastave) i spram lokalnih ogranaka političkih partija. Mnogi su zločini iz mržnje izvršeni zbog osvete ili kazne za prethodni incident i od strane makedonske i albanske omladine. Veoma mali broj incidenata je registrovan u istočnom dijelu države. Razlog ovome je možda etnički sastav zemlje, ali takođe i manje prijavljivanje ili niska razina svijesti javnosti o zločinima iz mržnje i predrasuda. Najugroženija kategorija društva su mladi, ali takođe i pripadnici LGBT zajednice, čemu je razlog činjenica da su seksualna orijentacija i rodni identitet neprepoznat osnov za vršenje krivičnih djela iz mržnje.

Treća karakteristika krivičnih djela su, svakako, tragovi krivičnog djela. U isto vrijeme sa nastajanjem krivičnog djela nastaju i njegovi tragovi, koji mogu da se pronađu na samom mjestu, tragovi počinioca, a, naravno, i žrtve, koji dalje daju posebno obilježje kriminalističkom postupanju radi dokazivanja djela. Pod pojmom trag krivičnog djela u kriminalistici (Vodinelić, 1985, s. 153) podrazumijeva se svaka vidljiva ili golim okom nevidljiva materijalna promjena, događaji na mjesto izvršenja krivičnog djela, žrtva ili počinioc, u vezi ili u situaciji izvršenja krivičnog djela. U delikatnom i kompleksnom postupku određivanja materijalne istine kod krivičnih djela iz mržnje, tragovi imaju veliki značaj, koji im prije svega daje njihova stroga objektivnost, nasuprot subjektivnosti ličnih dokaza. Naime, iskazi optuženih i svjedoka uvijek u sebi sadrže veliku dozu subjektivnosti i pod uticajem su psihičkog stanja lica, zbog čega su realni događaji u njihovim iskazima više ili manje modificirani. Međutim, tragovi ili „nijemi svjedoci“, kao što ih kriminalisti nazivaju, „iako ne govore cijelu istinu, ipak govore samo istinu“, kao što kaže poznati francuski kriminalista Locard.

Što se tiče tragova, važno je reći da njihova vrijednost u krivičnom postupku zavisi od njihove podesnosti za otkrivanje krivičnog djela, kao i za otkrivanje počinioca. Da bi tragovi mogli da posluže ovom cilju, treba da se dovedu u vezu sa krivičnim djelom, počiniocem i žrtvom, a naročito i sa motivom mržnje i predrasude počinioca. Tragovi pronađeni na mjestu izvršenja nasilničkih delikta mogu da ukažu na postojanje krivičnog djela, na mjesto, na način izvršenja, kao i da nam ukažu i da utvrde identitet počinioca. U odnosu na žrtve, oni nam ukazuju na način primjene nasilja, a tragovi koji su se događali između počinioca i žrtve nam ukazuju na način izvršenja krivičnog djela.

Jedna od bitnih karika sistema utvrđivanja kriminalističkih karakteristika krivičnih djela su i nematerijalni, „idealni“ tragovi krivičnog djela (Angeleski, 1993, s. 122), a to su uticaji na svijest subjekta, odnosno iskazi subjekta krivičnog

djela i njegovih pomagača, kao i iskazi žrtve krivičnog djela i drugih svjedoka. Svi oni pomažu u određivanju činjeničnog stanja događaja, izbora žrtve, namjere, cilja i motiva počinioca, u određivanju postojanja mržnje ili predrasude i u rasvjetljavanju cjelokupnog događaja.

Zbir obilježja i karakteristika ličnosti počinioca je naročito značajan element krivičnih djela iz mržnje sa kriminalističkog gledišta. Poznavanje i proučuvanje ličnosti počinioca (Aleksić, Škulić i Žarković, 2004, str. 173-174) je potrebno iz etioloških razloga i u cilju pravilne primjene načela individualizacije pri izricanju krivične sankcije i ostvarenja vaspitnog cilja u procesu njenog izvršenja. Proučuvanje ličnosti počinilaca ovih djela treba da se vrši u svim fazama krivičnog postapka, zato što se ličnost, kao što je poznato, stalno mijenja i može u određenoj fazi krivičnog postupka i postupka izvršavanja krivične sankcije da pretrpi značajne promjene u odnosu na stavove, shvatanje i viđenje izvršenog krivičnog djela i žrtve. Iz kriminalističko-operativnog aspekta, treba veoma pažljivo pristupiti ispitivanju ličnosti počinioca krivičnog djela, njegovih znanja, vještina, metoda rada koje primjenjuje pri vršenju i prikrivanju krivičnog djela, običaje, shvatanja, karakterne osobine, predrasude, pristrasnosti, agresivna ponašanja u prošlosti, način života i psihologiju, a sve u cilju razvijanja najsvrsishodnijih metoda za otkrivanje, dokazivanje, rasvjetljavanje i sprečavanje budućih krivičnih djela iz mržnje.

Određena lica u društvu pokazuju destruktivna, agresivna i nasilnička ponašanja, za koja razloge svakako treba tražiti kod same ličnosti. Razvoj ličnosti zavisi od osobina naslijeđenih od svojih roditelja (fizičke i karakterne crte), sredine u kojoj se ličnost razvija (porodica, vaspitanje, emotivna stabilnost u domu, itd.), materijalne obezbijeđenosti i socijalne sigurnosti, spoljašnje sredine (društvo, devijantne pojave i sl.), masovnih medija, slobodnog vremena, obrazovanja, inteligencije, karaktera, temperamenta, emocija, itd. Ukoliko ovakvi faktori utiču negativno, ličnost će ispoljiti sklonosti ka negativnom, asocijalnom, kriminalnom ponašanju. Neke osobine počinioca, prije svega, psihološke crte, kao i konkretno psiho-socijalno stanje u kojem se nalazio u trenutku kada je izvršio djelo, mogu da se prepoznaju na osnovu načina i sredstva kojima je izvršeno krivično djelo. Otuda, posmatrano iz krivično-pravnog i kriminalističkog aspekta, sve što čovjek čini ili propušta da učini je neposredna zasluga ili krivnja čovjekove psihe i konkretne životne situacije u kojoj se on našao.

Izvršenjem nekog od krivičnih djela iz mržnje počinilac upućuje moćnu poruku pripadnicima određene grupe da su nepoželjni i neželjeni i da mogu da očekuju slične nasilne napade i ubuduće. Na taj se način nastoji da im se ulije strah, panika i nesigurnost, da se boje i da odustanu od svoje pripadnosti grupi. Prema ovim karakteristikama ontološke prirode, djela mržnje se razlikuju od ostalih krivičnih djela i zato se još nazivaju „*message crimes*“ („krivična djela poruke“).

Inače, mržnja kao subjektivna karakteristika počinioca, zbog koje je izvršio djelo, je u opštem smislu definisana kao osjećanje odbojnosti prema nekom ili

prema nečemu, ili kao „duboko, trajno i snažno osećanje koje izaziva animozitet, ljutnju i neprijateljstvo prema licu, grupi ili predmetu". Znači, mržnja je subjektivan element, motiv, pobuda za izvršenje nasilja prema pojedincu ili grupi lica, zbog njihove različitosti, odnosno pripadnosti nacionalnoj, etničkoj, vjerskoj, rasnoj, socijalnoj, ili drugoj grupi. Kod krivičnog djela iz mržnje počinilac postupa sa posebnim motivom djelovanja, koje su pojavljuje kao poseban subjektivni element krivice ili motiv koji uvećava stepen krivice. Radnja izvršioca je pritom usmjerena ka izazivanju mržnje ka drugom, ili ka grupi ljudi na različitoj osnovi, a mržnja se pojavljuje kao cilj radnje počinoca. Mržnja je negativan osjećaj neprijateljstva, averzije, odbojnosti ili negiranja drugoga, zasnovano na predrasudi o bilo kojim razlikama među ljudima i društvenim grupama, koja prerasta u snažan agresivni unutrašnji podsticaj za napad na slobode i prava drugih, u svojstvu pripadnika (jednog ili više njih= određene društvene grupe. Za razliku od opšteg osjećanja mržnje, koje može da stoji iza brojnih nasilničkih djela (ubistvo, tjelesne povrede, itd., koja su često vrše iz mržnje), kod „djela iz mržnje" radi se o agresivnom osjećaju neprijateljstva prema žrtvi, koje je rezultat određene predrasude, uvjerenja, stava počinioca djela, a koji ima širu društvenu relevantnost.

Mržnja počinioca može da ima različite razloge: ogorčenost, ljubomoru, neprijateljski stav prema grupi u cjelini, itd. Kao negativno emocionalno stanje, ono može da bude usmjereno protiv grupe, ali ne i protiv pojedinca koji se pojavljuje kao slučajna ili odabrana žrtva njegovog djela. Djelo iz mržnje može da postoji i onda kada počinilac prema konkretnoj žrtvi možda osjeća samilost ili sažaljenje, ili uopšte nema nikakva osjećanja jer je ne poznaje, ali to, ipak, ne može da nadvlada osjećanje mržnje prema grupi kojoj ona pripada. Zbog toga se izraz „mržnja" često zamjenjuje izrazom „predrasuda" kao njegovim sinonimom (OSCE/ODIHR, 2009.). Pojam „predrasuda" ima šire značenje od mržnje i podrazumijeva odnos prema drugima zasnovan na nekom obliku predrasude u vezi njegovih karakteristika i kao pripadniku određene grupe (bias crime, bias-motivated crime).

Proučavanje ličnosti žrtve krivičnog djela iz mržnje je zadatak za najmlađu granu kriminologije i kriminalistike – viktimologiju, koja u fokusu svog proučavanja ima ličnost žrtve krivičnog djela (Milutinović, 1981, s. 364). U procesu otkrivanja i razjašnjavanja krivičnog djela iz mržnje, žrtva je prvi izvor informacija iz kog se dobijaju saznanja o načinu izvršenja djela, kriminalnoj situaciji, karakteristikama počinioca, prethodnim odnosima sa žrtvom i o njegovim motivima, kroz svestrano proučavanje individualnih svojstava žrtve, njene pripadnosti određenoj društvenoj grupi, ali i njenom viktimološkom (eventualno doprinosećem) ponašanju. Žrtva daje i najvažnije informacije o toku događaja, izgledu počinioca/počinilaca, njihovom ponašanju na mjestu radnje, o pravcu kojim su se kretali, i sl.

Specifičnost krivičnih djela iz mržnje, po kojoj se ona razlikuju od ostalih krivičnih djela je izbor žrtve kao pripadnika određene društvene grupe i njeno stavljanje u instrumentalnu funkciju, da bi bila upotrijebljena kao sredstvo za ostvarenje daljeg cilja, a to je da preko nje, kao izabrane žrtve u svojstvu

predstavnika grupe, poruka treba da stigne do grupe kojoj pripada. Cilj koji počinilac želi da postigne je da nanese štetu i da povrijedi ne samo neposrednu žrtvu, već i grupu kojoj ona pripada. Pritom, posljedice po grupu su uglavnom psihološke prirode i pojavljuju se u vidu: kolektivnog revolta, gnjeva, straha, plašenja, osećanja nepravednosti i poniženosti i slično. A nije isključeno ni da krivično djelo iz mržnje ima za posljedicu i teže forme netrpeljivosti, razdora, konflikta, sukoba, kolektivnog nasilja, osvete, pa čak i oružani konflikt, koji mogu da imaju nepopravljive posljedice po cjelokupno društvo.

5. TAKTIKA SAKUPLJANJA DOKAZNOG MATERIJALA ZA OTKRIVANJE, RAZJAŠNJAVANJE I RASVJETLJAVANJE KRIVIČNIH DJELA IZ MRŽNJE

Kriminalističko-operativna djelatnost organa krivičnog progona (Aleksić, Škulić i Žarković, 2004, s. 216.), prvenstveno policije, kao sistem (ne)procesnih kriminalističkih metoda i sredstava (kriminalistička kontrola, kriminalistička obrada), se realizuje u cilju otkrivanja krivičnih djela iz mržnje, sakupljanja podataka o počiniocu, mjestu gdje se nalazi, njegovih veza sa žrtvom, pronalaženja i obezbjeđivanja predmeta koji predstavljaju potencijalne dokaze. Vršenje operativne radnje nije povezano sa postojanjem nikakvog formalnog uslova, već se pokreće po sopstvenoj inicijativi organa unutrašnjih poslova ili po nekoj drugoj inicijativi. Povod za njeno pokretanje su osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo iz mržnje, koje treba da se goni po službenoj dužnosti. Operativna radnja kod ovih krivičnih djela ima dvije osnovne karakteristike: prva se odnosi na njenu diskretnost, zato što ona mora da bude uvijek sprovođena prema načelu čuvanja službene tajne, a druga se odnosi na ograničenost subjekata koji sprovode operativne kriminalističke aktivnosti, a to su organi unutrašnjih poslova, odnosno policija.

Kriminalistička kontrola (Džukleski, 2005, s. 13) kao sistem organizovanih i planski predviđenih operativno-taktičkih mjera, kod ovih krivičnih djela se poduzima u cilju sprečavanja pojava kojima se pokreče, započinje ili potiče na netrpeljivost, razdor, raspirivanje neke situacije zasnovane na diskriminatorskim elementima, kao i na razloge i posljedice ovakvih pojava. Ona se poduzima uvijek kada postoji opšta sumnja, tj. opšta indicija. Ovakvo preventivno postupanje kriminalističke policije se ogleda prije svega u poduzimanju mjera čiji je cilj sprečavanje planiranja i izvršenja krivičnih djela od strane onih lica kod kojih može da se predvidi kriminalno ponašanje na osnovu nekih njihovih postupaka povezanih sa govorom i pozivanjem na mržnju, neprijateljstvo, netrpeljivost i diskriminaciju. U ovakve radnje spada, prije svega, sakupljanje obaveštenja i informacija koje ukazuju na određeno predkriminalno stanje (organizovanje, podstrekavanje, pozivanje, pripremanje i sl.).

Što su tiče ostvarivanja opšte preventivne djelatnosti policije, u pravilniku o načinu vršenja poslova policije, član 91. i 92. ukazuju da policijski službenici, zbog sprečavanja vršenja krivičnih djela i prekršaja, poduzimaju planirane i organizovane

mjere za određivanje razloga koji uslovljavaju kriminalna i asocijalna ponašanja. Pritom, sagledavanje fenomenoloških i manifestacionih oblika kriminalnog ponašanja se vrši kroz njihovo kontinuirano praćenje i analiziranje istih, u svrhu adekvatnog i efikasnog usmjeravanja preventivne aktivnosti. S obzirom na to da su određene i posebne vrste prevencije u zavisnosti od predmeta zaštite (prevencija u oblasti krvnih delikta i delikta sa nasilničkim ponašanjem; imovinski kriminal; ekonomski kriminal; maloljetnička delinkvencija, itd.), zbog specifičnosti krivičnih djela iz mržnje i djela motivisanih predrasudama, poslije njihovog inkriminisanja u krivičnom zakoniku, bilo bi značajno da se propiše i posebna vrsta prevencije za njih.

Kriminalistička obrada (Koteski, 2010) kao planirana i usmjerena operativna radnja koja polazi od određenog krivičnog događaja ili od više događaja povezanih sa mržnjom i predrasudama, putem sakupljanja činjenica i podataka koji imaju težinu dokaza, utvrđuje da li postoji odnos između osumnjičenog, krivičnog događaja i žrtve i da li je određena pretpostavljena kauzalnost opravdana. Ako se kreće od određenog lica, a ne od poznatog događaja, kriminalistička obrada ima za cilj da utvrdi da li postoji određena kriminalna radnja povezana sa kriminalitetom mržnje tog lica i, ukoliko postoji, da se takođe sakupe činjenice i podaci, odnosno da se kriminalistički dokaže takva uzročnost. Sadržaj kriminalističke obrade sačinjavaju operativno-taktičke mjere i istražne radnje, a ona se primjenjuje od trenutka kada se u vezi kriminalnog događaja ima osnovana sumnja da je određeno lice počinilac krivičnog djela i kada je otpočela detaljna istraga, sa ciljem prikupljanja dokaza koji će u dovoljnoj mjeri govoriti o krivnji osumnjičenih ili će, pak, istog skinuti sa liste osumnjičenih za počinjeno djelo, ukoliko su dokazi negativni.

Operativno-taktičke mjere (Angeleski, 2007, s. 12) kao operativne (vanprocesne) radnje ili cijjeli zahvati u operativnoj radnji (u kriminalističkoj kontroli i kriminalističkoj obradi), u procesu otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela iz mržnje se poduzimaju u svrhu razjašnjenja događaja, otkrivanja i kriminalističke obrade nosilaca (signala, izvora) kriminalističko-operativnih informacija i njihovog sadržaja (tj. vrste, kvaliteta i drugih karakteristika samih informacija), a prema sadržaju i značenju za otkrivanje i sprečavanje ovakvih događaja imaju represivni i preventivni karakter. Sa njima policijski službenici dolaze do saznanja o pripremi, planiranju ili postojanju neke kriminalne aktivnosti. Znači, ove mjere su osnovni sadržaj radnji organa unutrašnjih poslova na planu suzbijanja ove vrste kriminaliteta, sa ciljem otkrivanja i sprječavanja postojećih ili planiranih krivičnih djela; pronalaženja i lišavanje slobode počinioca; otkrivanja i obezbjeđivanja tragova i predmeta u vezi krivičnog djela koji mogu da posluže kao dokaz, kao i sakupljanje obavještenja i informacija koje bi mogle da budu od koristi za uspješno dalje vođenje krivičnog postupka. One treba da budu usmjerene ka potpunom određivanju okolnosti pod kojima se djelo dogodilo, motiva za njegovo izvršenje, kao i određivanju razloga, uslova i povoda koji su uticali na tok događaja. U zavisnosti od vrste krivičnog djela, da li se radi o nasilnom, krvnom, seksualnom, imovinskom ili drugom vidu delikta, različite će biti i operativno-taktičke mjere koje

će operativci primijeniti pri razjašnjenju slučaja. Široka lepeza mjera koje im stoje na raspolaganju u ovoj fazi su: sakupljanje obavještenja od građana, pretraživanje u kriminalističkoj evidenciji, zasjeda, racija, blokada, upotreba službenih pasa, poligrafsko testiranje, potražna radnja i sl. Detaljna pravila za njihovo poduzimanje su određena u zakonskim i podzakonskim aktima iz ove oblasti: Zakon o policiji, Pravilnik o načinu obavljanja policijskih poslova, Zakon o krivičnom postupku i sl.

Sudski instrumentarijum kao sistem istražnih (procesnih) radnji čiji je glavni cilj utvrditi istinu u krivičnom postupku kod svih krivičnih djela, nalazi primjenu i u toku dokazivanja krivičnih djela iz mržnje. Istražne radnje su radnje koje poduzima policija, po izdatom pismenom naređenju javnog tužioca u toku istražnog postupka, a u saglasnosti sa Zakonom o krivičnom postupku su propisane sljedeće istražne radnje: pretres, privremeno obezbjeđenje i oduzimanje predmeta ili imovine, ispitivanje osumnjičenog, ispitivanje svjedoka, naređenje za vještačenje, uviđaj i rekonstrukciju i posebne istražne mjere. Korištenjem svih njih se na različite načine dolazi do činjenica, informacija i dokaza koji ukazuju na postojanje (ili nepostojanje) krivičnog djela iz mržnje i dovode do otkrivanja njegovog počinioca. Tragovi i predmeti koji će se njima pronaći će biti obezbijeđeni, fiksirani i podignuti na strogo određeni način, prema kriminalističko-tehničkim principima i standardima i predstavljaju dokazni materijal u toku krivičnog postupka.

S obzirom na ranije navedeno, organi krivičnog progona, u prvom planu policijski organi, pri otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela različitog tipa treba da usmjere aktivnosti na otkrivanju i prema pronalaženju dokaza koji potvrđuju postojanje mržnje ili predrasude kao motiva za izvršenje djela. Razlog je to što mnoga klasična krivična djela mogu da budu izvršena kao rezultat mržnje, predrasude, neprijateljstva itd., a zbog propuštanja da se ispita motiv počinioca od strane operativaca, dolazi do posljedice da takvo krivično djelo ne bude prepoznato, evidentirano i kvalifikovano kao djelo iz mržnje, a da počiniocu ne bude određena adekvatna teža krivična sankcija. Druga specifičnost je to što u toku postupanja po ovim djelima, pri sastavljanju optužnice, pod pojmom „subjektivna strana djela“ javni tužilac treba posebno da izdvoji motiv mržnje koji je vodio počinioca izvršenju djela. Postojanje mržnje, gnjeva, revolta, neprijatelstva, predrasude i drugih karakteristika psihološkog stanja počinioca, treba da se potvrdi dokazima koji su sakupljeni u toku provedenog postupka, a koji se tiču počinioca (njegovog života, ličnih karakteristika, prethodnih djela, načina ponašanja, načina na koji je izabrao žrtve, itd.), delikta (način izvršenja, sredstva kojima je djelo izvršeno, tragovi, kriminalna situacija) i žrtve (zaštićene karakteristike, pripadnost određenoj društvenoj grupi, (ne)postojanje veze sa počiniocem, doprinoseće ponašanje, itd.). Na kraju krivičnog postupka, poslije završetka svih predviđenih procesnih aktivnosti, uzimajući u obzir utvrđene činjenice i okolnosti, sudija donosi adekvatnu zakonitu i pravednu sudsku presudu, kojom krivični predmet treba da bude sveobuhvatno razjašnjen i rasvijetljen do detalja.

6. ZAKLJUČAK

Svako krivično djelo može, ali ne mora da se pojavi kao djelo iz mržnje, u zavisnosti od toga da li iza njegovog izvršenja stoji mržnja, predrasuda ili diskriminacija prema žrtvi, zbog njenog pripadanja određenoj društvenoj grupi. Dakle, kao neposredan objekat se javlja lice ili imovina koji su napadnuti konkretnim djelom. Ali djelo iz mržnje je usmjereno i protiv jednog takođe važnog posrednog objekta, a to je integritet, dostojanstvo i druge blagodati društvene grupe kojoj pripada žrtva čija su dobra neposredni objekat napada. Pored neposredne žrtve, kod ovih djela uvijek postoji i posredna žrtva čiji su socijalni status, interesi, slobode i prava povrijeđeni ili ugroženi, a to je društvena grupa kojoj pripada neposredna žrtva djela.

Kao što je bilo prethodno ukazano u diskusiji o krivično-pravnom konceptu djela iz mržnje, u Republici Makedoniji ona još uvijek nisu inkriminirana kao krivična djela iz mržnje, zato što ih Krivični zakonik ne propisuje kao takve. Inicijative i debate vođene pod uticajem savremenih krivično-pravnih tokova upućuju na njihovo propisivanje, u svrhu efikasnije zaštite ljudskih sloboda i prava, pa se očekuje da se u bliskoj budućnosti inkorporiraju i u makedonsko krivično zakonodavstvo. Time bi su postiglo sakupljanje i evidentiranje vjerodostojnih statističkih i drugih podataka u vezi njih, što će biti od koristi za bolje sagledavanje njihove fenomenologije i za filtriranje kroz organe krivičnog progona u procesu njihovog otkrivanja, dokazivanja i sankcionisanja.

Ovdje se mora istaći i potreba direktnog učešća svih organa krivično-pravnog sudskog sistema, akademske zajednice, građanskog društva, nevladinih organizacija ćiji je glavni cilj zaštita ljudskih sloboda i prava, kao i marginalizovanih, manjinskih i ranjivih društvenih grupa i drugih subjekata, kroz proces izmjena zakonodavstva za borbu protiv krivičnih djela motiviranih mržnjom ili predrasudama, kao i prevencija istih. Cilj je da se ostvare konsultacije, da se pokrenu inicijative i diskusije o dobrim praksama i da su ponude ideje i rješenja za prevazilaženje ovog problema.

Iako u okviru ovog rada nismo ulazili dublje u analizu krivično-pravnog koncepta, ipak, iz analize postojećih stavova, smatramo da bi bilo najsvrsishodnije da su propiše jedna definicija ovih djela u opštem dijelu krivičnog zakonika, i to koncept „mješovitog motiva“, a da sudije pri odmjeravanju sankcije ukažu da li se radi o krivičnom djelu iz mržnje, pa da po tom osnovu i odrede teže krivične sankcije. U tom smislu, predloženi stav (23) člana 122. bi trebalo doraditi, radi obuhvaćanja svih vrsta diskriminatorskih osnova.

Iz komparativnih analiza zakonodavstava o krivičnim djelima iz mržnje, dolazi se do informacije da neki krivično-procesni zakoni uključuju standarde dokazivanja koji olakšavaju tumačenje, istragu i cjelokupnu primjenu zakona. U nekim zemljama postoje uputstva, vodiči ili druge alatke (standardna operativna pravila i procedure) u kojima se navode elementi i karakteristike za određivanje indikatora predrasude od strane policijskih organa i javnog tužilaštva, koje u suštini

za cilj imaju da budu tačno određeni, istraženi i uzeti u obzir pri utvrđivanju toga da li je određeno krivično djelo bilo motivirano predrasudom. S obzirom na to da je u Republici Makedoniji sve vjerovatnije inkriminiranje krivičnih djela iz mržnje, treba razmišljati o uvođenju sistema za ranu i kontinuiranu obuku pripadnika organa krivičnog progona za efikasnije identifikovanje, otkrivanje i dokazivanje ovih krivičnih djela.

Glavni problem koji stvara poteškoće pri istraživanju krivičnih djela iz mržnje jeste određivanje motiva počinioca da izvrši djelo. Postojanje mržnje, odbojnosti, neprijateljstva, revolta, predrasuda, pristrasnosti kod počinioca je teško identifikovati, otkriti i dokazati. Ukoliko postoji mržnja, postoji i krivično djelo iz mržnje, pa će počinilac biti krivično odgovoran za krivično djelo iz mržnje i suočiće se sa težom krivično sankcijom, a u suprotnom, odgovaraće za osnovno krivično djelo, koje ima iste zakonske elemente, ali nema element mržnje. S druge strane, ako se realno dogodi krivično djelo iz mržnje, može da se desi da organi krivičnog progona nisu u stanju da otkriju i dokažu motiv, pa počinilac neće u toku krivičnog postupka dobiti zasluženu pooštrenu krivičnu sankciju za počinjeno djelo. Zato, prilikom istraživanja svih krivičnih djela istražni organi treba da pronađu sve indicije koje se odnose na činjenice i okolnosti prije, za vrijeme, i poslije izvršenja djela, a koje se naročito odnose na motiv, volju, cilj i namjeru počinoca, odnosno postojanje svijesti kod njega da izvrši krivično djelo iz mržnje ili predrasude. Ujedno, koristeći dokazni materijal sa mjesta krivičnog događaja treba uspostaviti vezu između načina izvršenja djela, sa motivom i namjerom počinioca.

Druga poteškoća pri istraživanju ovih krivičnih djela je dokazivanje izbora žrtve, namjerne ili slučajne, tačnije, da li je počinilac u trenutku izvršenja djela znao da je žrtva pripadnik neke društvene grupe sa zaštićenim karakteristikama. U slučaju kada on nije znao za njenu pripadnost, to znači da djelo nije izvršio podstaknut mržnjom ili predrasudom, već iz nekih drugih pobuda. Zato istražni organi moraju da sveobuhvatno ispitaju ličnost počinioca iz svih aspekata, a preporučuje se i praćenje njegovog postdeliktnog ponašanja, da bi se prepoznale indicije o njegovom motivu i namjeri, a koje se javljaju poslije izvršenja djela.

Od naročitog značaja u procesu otkrivanja i dokazivanja ovih krivičnih djela je saradnja organa za krivični progon (policije) sa građanima, koji su najveći izvor informacija. U tom smislu, ubuduće bi rebalo raditi na podizanju svijesti građana, a posebno marginalizovanih grupa, i na tome da se njih ohrabri da prijavljuju planiranje, podstrekavanje ili izvršenje ovakvih krivičnih djela, kao i dostavljanje svih informacija koje su povezane sa njima. Cilj koji treba postići je da organi krivičnog progona mogu uspješno da rasvijetle i procesuiraju krivični događaj, s tim što će biti obezbijeđena pravovremena i efikasna istraga i gonjenje krivičnih djela iz mržnje, tako što će biti uzeti u obzir predrasuda kao motiv koji je vodio počinioca u toku izvršenja djela.

LITERATURA

- Aleksić, Ž., Škulić, M., i Žarković, M. (2004). *Leksikon kriminalistike.* Beograd.
- Angeleski, M. (1993). *Kriminalistika.* Skoplje: NIO Studentski zbor.
- Angeleski, M. (2007). *Kriminalistička taktika I*. Skoplje: Prvi privatni univerzitet – FON.
- Belkin, R. S. (1988). *Криминалистика: проблемы, тенденции, перспеКтивы. От теории К праКтиКе.* Moskva: ЮридичесКая литература.
- Džukleski, G. (2005). *Priračnik za sorabotnička mreža,* Skoplje: Jofi-sken.
- Džukleski, G. (2009). *Uvod u kriminalistiku,* Skoplje: Solaris Print.
- Federalni istražno biro. (2015). *Uputstvo* za pri*kupljanje podataka o krivičnim djelima iz mržnje i priru*čnik za obuk*u*. Preuzeto 2016, jul 25, sa: https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/hate-crime-data-collection-guidelines-and-training-manual.pdf.
- Koteski, M. (2010). *Kriminalistička taktika 2*. Skoplje: Fakultet bezbjednosti.
- Krivični zakonik Republike Makedonije. *Službene novine Republike Makedonije,* 37/96, 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 07/08, 139/08, 114/09, 51/11 – dvije izmjene i dopune, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13 i Odluka Ustavnog suda Republike Makedonije, 220/2000, 210/2001, 206/2003, 228/2005.
- Kambovski, V., i Lazarova Trajkovska, M. (2012). *Pravna analiza koncepta krivičnog djela iz mržnje i govora mržnje*. Skoplje: OEBS.
- Milutinović, M. (1981). *Kriminologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Misija OEBS-a u Skoplju. (2016). *Komentari vo vrska so predlozi za izmena i dopolnuvanje na određeni odredbi na Krivičniot zakonik na poranešnata jugoslovenska Republika Makedonija vo vrska so krivičnite dela motivirani od pristrasnost*. Varšava: Kancelarija OEBS-a za Demokratske institucije i ljudska prava.
- OEBS. (2014). G*onjenje krivičnih djela iz mržnje: praktični vodič*. Preuzeto 2016, jul 10, sa: http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide?download=true.
- OEBS/ODIHR. (2009). S*prečuvanje i odgovor krivičnih djela iz mržnje – upatstvo so resursi za nvoji i regionot na OEBS.* Preuzeto 2016, jul 30, sa: http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide?download=true.
- OSCE/ODIHR. (2016). *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses, Annual Reports 2006, 2007*. Preuzeto 2016, jul 30, sa: www.osce.org/odihr/item_11_26296.html.
- OSCE/ODIHR. (2009). *Hate Crime Laws: A Practical Guide*. Warsaw.
- Pravilnik za načinot na vršenje policijskih raboti. *Službene novine Republike Makedonije*, 149/07 od 10.12.2007. godine.
- Savjet za ljudska prava. (2014). P*reporaka 101.40, Izveštaj na rabotna grupa za univerzalen periodičen pregled – poranešna Jugoslovenska republika Makedonija*. Preuzeto 2016, jul 20, sa: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/MKSession18.aspx.

- Stojanovski, V., Iseni, D., i Bogoevski, P. (2015). *Godišnji izvještaj o kriminalu iz mržnje u 2014 godina*. Skoplje: Helsinški komitet za ljudska prava Republike Makedonije.
- Vodinelić, V. (1985). *Kriminalistika.* Beograd: Savremena administracija.
- Zakon o krivičnom postupku. *Službene novine Republike Makedonije,* 150/10, 51/11, 100/12.
- Zakon o policiji, *Službene novine Republike Makedonije,* 114/06, 6/09, 145/12 i Odluka Ustavnog suda Republike Makedonije, 211/06.
- Zakon o unutrašnjim poslovima. *Službene novine Republike Makedonije,* 92/09 od 24.07.2009, 118/09 od 28.09.2009, 35/10 od 12.03.2010. godine.

MAPIRANJE KRIVIČNIH DJELA IZ MRŽNJE U REPUBLICI MAKEDONIJI[1]

Atanas Georgievski[2]

SAŽETAK

U proteklih nekoliko godina u Republici Makedoniji je poduzet niz aktivnosti za bolje rješavanje kriminala počinjenog iz mržnje, ali i pored ovakvog napretka, ipak je primjetan nedostatak implementacije zakonskih odredaba i adekvatnog odgovora krivično-pravnog sistema, a još uvijek nedostaju efikasni mehanizmi za registrovanje krivičnih djela iz mržnje. Otuda je cilj ovog rada da identifikuje probleme i smetnje pri procesiranju krivičnih djela iz mržnje, ali da istovremeno predloži preporuke i instrumente kako da se oni prevaziđu.

Metodologija rada se oslanja na prikaz stvarnih slučajeva krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Ujedno, dat je krak osvrt na relevantno zakonodavstvo, a sprovedeni su, takođe, i kratki intervjui sa policijskim službenicima, tužiocima, sudijama, advokatima i predstavnicima nevladinog sektora koji rade na ovoj problematici.

Glavni ograničavajući faktori ovog rada su relativno nova zakonska rješenja sadržana u Krivičnom zakoniku, kao i Zakon o određivanju vrste i odmjeravanju visine kazne, kao i skromna domaća sudska praksa pravosnažno okončanih postupaka u kojima su dosljedno istraživani motivi za činjenje krivičnog djela, pa otuda i mali broj odluka kojima se u konkretnom slučaju utvrđuje da je neko krivično djelo počinjeno iz mržnje.

Na osnovu analize sadržaja i rada i identifikacije problema i sistema, predloženi su zaključci koji se odnose na određene promjene i unapređenje ovog sistema. Generalni zaključak je da treba da se usvoje predložene izmjene Krivičnog zakonika, da se uspostavi efikasan sistem registracije i praćenja incidenata motivisanih mržnjom, kao i da se unaprijede kapaciteti policijskih službenika, javnih tužilaca, sudija i advokata za bavljenje krivičnim djelima iz mržnje i u odnosu na širu poruku koja se šalje u društvo ovom vrstom kriminaliteta.

Zbog toga smatram da opravdanost ovog rada proizilazi iz prepoznavanja sistemskih problema i davanja jasnih smjernica i preporuka za njihovo prevazilaženje.

Ključne riječi: kriminal iz mržnje, mapiranje, slučaj iz prakse, identifikacija problema.

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu E.

[2] Atanas Georgievski, advokat, Akademija za sudije i javne tužioce Republike Makedonije.
E-mail: atanas.georgievski@gmail.com

1. OPIS I CILJEVI MAPIRANJA

U poslednjih nekoliko godina Akademija za sudije i javne tužioce „Pavel Šatev“, zajedno sa Misijom Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju u Skoplju [OEBS], sprovodi Projekat za jačanje kapaciteta domaćih sudija i javnih tužilaca u vezi krivičnih djela počinjenih iz mržnje, kao i na podizanju svijesti o ovoj vrsti kriminaliteta. Istovremeno, Misija OEBS-a u Skoplju je radila i sa Ministarstvom unutrašnjih poslova u dijelu obuke za policijske službenike, kao i u dijelu uvođenja efikasnih alatki za registraciju prijava krivičnih djela počinjenih iz mržnje ili predrasuda. Sve ove aktivnosti naročito dobijaju na težini otkad su izglasane izmjene Krivičnog zakonika Republike Makedonije u februaru 2014. godine, kada je bio izmijenjen član 39. stavu 5, pri čemu je u dijelu otežavajućih okolnosti pri odmjeravanju kazne, predviđeno da sud vodi računa da li je određeno krivično djelo počinjeno zbog neke zaštićene karakteristike žrtve / oštećenog, zbog mržnje ili je motivisano nekom predrasudom počinioca krivičnog djela. Ovom izmjenom je dodano više zaštićenih karakteristiki i uveden je tzv. koncept otvorene liste identično kao i u građanskom Zakonu za sprečavanje i zaštitu od diskriminacije.

I pored ovakvih iskoraka u našoj državi, pa i u većem djelu zemalja Jugoistočne Evrope, ipak je primjetan nedostatak implementacije ovakvih zakonskih odredbi, a još uvijek nedostaju efikasni mehanizmi za registraciju krivičnih djela iz mržnje, naročito u postupcima pred Ministarstvom unutrašnjih poslova i Javnim tužilaštvima. Ako se na ovo dodaju i ponekad složene procesne pretpostavke i uslovi, jasno je da zaštita i borba protiv ovakve vrste krivičnih djela postaje sve teža i marginalizovana u odnosu na druge preventivne mehanizme koji se odnose na „obična“ krivična djela. Ovakve prepreke za uspešno procesiranje kriminala iz mržnje nisu prisutne samo u ranoj fazi prijavljivanja, evidentiranja i bilježenja slučajeva, već se isti pojavljuju i u istražnom postupku, šta je najvažnija karika u lancu, podizanju optužnice protiv počinioca, sudskog postupka, pa sve do faze određivanja i izricanja odgovarajućih sankcija.

Upravo zbog ovakvog aktuelnog stanja, cilj je ove vježbe mapiranja da identifikuje realne probleme i smetnje pri procesiranju krivičnih djela iz mržnje, ali istovremeno da predloži preporuke i instrumente kako da se one prevaziđu, bez obzira na to da li je potrebna intervencija u pozitivne zakonske propise, ili pak u praktične primjenu relevantnih zakonskih i podzakonskih akata. Drugim riječima, ova vježba identifikuje zakonske prepreke i materijalnog i procesnog prava, prepreke ili probleme koji proizilaze iz podzakonskih akata, kao i potencijalne prepreke pri implementaciji relevantnih odredbi za kriminal iz mržnje.

Istovremeno, za zemlje članice OSCE Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava [ODIHR], korisno je da se uradi uporedna analiza nacionalnih problema u svakoj državi pojedinačno da bi potom mogli da se identifikuju „regionalna sporna pitanja“, a podjednako je značajno i za razvoj odgovarajuće i uspješno implementirane metodologije za mapiranje rada sistema u predmetima

krivičnih djela iz mržnje, budući da će ona možda da se koristi i od strane drugih zemalja Jugoistočne Evrope i zemalja članica ODIHR-a. U nastavku ovog rada osvrnućemo se upravo na metode koji su bili korišteni prilikom izrade iste.

2. METODOLOGIJA

Metodologija mapiranja, u svojoj suštini se oslanja na prikaz četiri stvarna slučaja krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Međutim, da bi vježba i pripremljeni materijal bili jasniji za praktičare u drugim zemljama – potencijalnim korisnicama, odlučili smo da prije opisa i prikaza slučajeva damo i kratak osvrt na pozitivne zakonske odredbe Krivičnog zakonika (opšti i posebni dio), Zakona o odmjeravanju visine kazni, kao i na specifične odredbe nekih zakona kao što je na primjer Zakon o organizaciji sportskih takmičenja i Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja prilikom sportskih takmičenja. Takođe, poslije ovog dijela ćemo dati i pregled koncepta obuke koja je bila sprovedena od strane Akademije, sa ciljem da uspješno pripremi sudije i javne tužioce za procesiranje krivičnih djela motivisanih predrasudama ili mržnjom, kao i obuke za policijske službenike organizovanih u skladu sa TACHLE Programom. Ujedno, ukratko će biti prezentovano i nedavno uvedano „crveno dugme", alatka u policijskoj stanici, ili popularno nazvana „*Red button*". Na kraju ovog informativno – uvodnog dijela, zadržaćemo se ukratko na mogućnostima AKMIS sistema za praćenje i upravljanje sudskim predmetima (e. *Automated Information System for Management of Court Cases* [AKMIS]), kao i na opcijama koje nudi novi program za potrebe javnih tužilaštava, a koje se direktno odnose na evidentiranje i praćenje krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

Što se tiče slučajeva, iako je predviđeno da neki od njih budu hipotetički, mi smo odlučili da slučajevi budu stvarni, iz naše svakodnevice, bez obzira da li su bili procesuirani, da li se nalaze u fazi postupka, ili su pravosnažno okončani odgovarajućim sudskim odlukama. Za potrebe ove vježbe, prvo će se detaljno iznijeti i opisati sve činjenice i okolnosti slučaja, a potom će biti prikazano kako iste treba da se procesuiraju kroz krivično-pravni sistem, od izrade službene zabilješke, policijskog zapisnika, evidentiranja elemenata bića krivičnog djela iz mržnje i njihovog istraživanja i identifikovanja, krivične prijave, istražnog postupka, pripreme optužnice i njenog prosljeđivanja u sudski postupak, pa sve do dokazivanja motiva za izvršenje krivičnog djela, utvrđivanja krivice i kažnjavanja počinilaca krivičnog djela.

Za potrebe ove vježbe, a u vezi simulacije procesiranja odabranih slučajeva, održani su sastanci, tj. kratki intervjui sa policijski službenicima, tužiocima, sudijama, advokatima-braniocima i predstavnicima nevladinog sektora i organizacija koje rade sa žrtvama ovog vida kriminaliteta ili ih zastupaju.

Na kraju, nakon analize slučajeva, identifikovani su najčešći problemi za procesiranje kriminala iz mržnje i date su određene preporuke za poboljšanje aktuelnog stanja u smjeru efikasnijeg hvatanja u koštac sa ovakvim krivičnim

djelima, naročito imajući u vidu generalnu prevenciju i zaštitu šireg društvenog interesa u okviru multikulturnog karaktera naše države.

3. PRIKAZ RELEVANTNOG DOMAĆEG ZAKONODAVSTVA

Ustav Republike Makedonije u svom članu 9. sadrži opštu klauzulu o jednakosti koja predviđa da su građani jednaki u slobodama i pravima nezavisno od pola, rase, boje kože, nacionalnog i socijalnog porijekla, političkog i vjerskog uvjerenja, imovinskog i društvenog položaja. Preslikano na polje kriminala iz mržnje, jednakost znači da svi imaju pravo na jednaku zaštitu pred zakonom, kao što kaže Evropski sud za ljudska prava u slučaje Angelove i Ilieva[3]. Član 9. ne postavlja zatvorenu listu zaštićenih karakteristika zato što saglasno sa monističkim sistemom prihvatanja međunarodnih sporazuma, samom ratifikacijom oni predstavljuju dio nacionalnog pravnog sistema i otuda se zaštita daje svakom pravu koje je garantovano Ustavom ili ratifikovanim međunarodnim sporazumom.

Međutim, kao što i može da se očekuje kada govorimo o kriminalu iz mržnje, ili krivičnim djelima motivisanim mržnjom ili predrasudama, glavni stub analize domaćeg zakonodavstva je Krivični zakonik. Ipak, značajne odredbe za ovu vježbu mapiranja mogu da se nađu i u Zakonu o određivanju vrste i odmjeravanju visine kazne, kao i u Zakonu o sprečuvanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim takmičenjima.

Kada govorimo o Krivičnom zakoniku, veliki doprinos je dala već pomenuta promjena člana 39. iz opšteg dijela zakonika, koji u stavu 5. nedvosmisleno predviđa da „Prilikom odmjeravanja kazne, sud će posebno imati u vidu da li je krivično djelo počinjeno protiv lica ili grupe lica ili imovine, neposredno ili posredno, zbog njihove pripadnosti određenom polu, rasi, boji kože, rodu, pripadnosti marginalizovanoj grupi, etničkoj pripadnosti, jeziku, državljanstvu, socijalnom poreklu, religiji ili vjerskom uvjerenju, drugim vrstama uvjerenja, zbog obrazovanja, političke pripadnosti, ličnog ili društvenog statusa, mentalnog ili tjelesnog invaliditeta, uzrasta, porodićnog ili bračnog stanja, imovinskog statusa, zdravstvenog stanja, ili ma koje druge osnove predviđene zakonom ili ratifikovanim međunarodnim sporazumom.

U odsustvu izričite definicije šta je kriminal iz mržnje, ova odredba predstavlja obavezu, ali i motiv za istražne organe, tužioce, pa i sudije, da cijene da li je u konkretnom slučaju krivično djelo počinjeno protiv lica, grupe lica ili im je zbog neke njihove zaštićene karakteristike navedene u ovom stavu ili zbog ma kojeg drugog osnova predviđenog drugim zakonom ili ratifikovanim međunarodnim sporazumom. Ovo je bilo istaknato i u više evaluacija sprovedenih obuka o kriminalu iz mržnje, namijenjenih sudijama i javnim tužiocima.

Slično kao i kod građanskog Zakona za spriječuvanje i zaštitu od diskriminacije,

[3] Angelova i Iliev protiv Bugarske, Presuda Evropskog suda za ljudska prava, 26. juli 2007. godine.

ovaj član sadrži 19 osnova koje su taksativno nabrojane, ali ne ograničavajući se samo na njih, ostavlja tzv. „otvorenu listu" osnova koji mogu da se nađu u drugom domaćem zakonu ili ratifikovanom međunarodnom sporazumu. Takav je slučaj, na primjer, sa seksualnom orijentacijom koja, iako nije ubrojana u red zakonskih osnova i bilo je pokušaja da se tretira kao marginalizovana grupa (što nije adekvatno, saglasno Vodiču za osnove diskriminacije[4]), predstavlja zaštićenu karakteristiku na osnovu koje je Komisija za zaštitu od diskriminacije, kao domaće tijelo za jednakost, već postupala.

Što se tiče posebnog dijela Krivičnog zakonika, tu bih izdvojio nekoliko krivičnih djela koja i u samoj biti traže motiv iz pobuda mržnje, niskih pobuda i sl., ili kao posljedicu imaju širenje vjerske, rasne ili druge vrste netrpeljivosti. Takav je slučaj sa krivičnim djelom „Ubistvo" iz člana 123, koji u stavu (2) tačka 4 predviđa kaznu od najmanje 10 godina zatvora ukoliko neko liši drugog života iz koristoljublja, zbog izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog djela, iz bezobzirne osvete ili iz drugih niskih pobuda. Član 137. tretira povredu ravnopravnosti građana i zabranjuje oduzimanje ili ograničenje prava utvrđenih Ustavom i ratifikovanim međunarodnim sporazumima, na osnovu razlika u polu, rasi, boji kože, nacionalnom i socijalnom porijeklu, političkom i vjerskom uvjerenju, imovinskom i društvenom položaju, jeziku ili drugom ličnom svojstvu ili okolnosti. Član 144. u stavu (4) kažnjava ugrožavanje sigurnosti i prijetnje putem informatičkog sistema protiv nekog lica zbog njegove pripadnosti određenoj nacionalnoj, etničkoj ili rasnoj grupi ili zbog vjerskog opredjeljenja. Dalje, karakteristično djelo iz posebnog dijela Krivičnog zakonika je „Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti" iz člana 319. koji predviđa zatvorsku kaznu od jedne do pet godina za svakoga ko uz upotrebu prisile, maltretiranja, ugrožavanja sigurnosti, izlaganja nacionalnih, etničih, vjerskih simbola ruglu, oštećivanjem tuđih predmeta, skrnavljenjem spomenika, grobova, ili na drugi način izazove ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost.

Na kraju, pomenuo bih još tri karakteristične odredbe iz posebnog dijela Krivičnog zakonika, koje su smještene u dijelu koje se bavi krivičnim djelima protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a to su član 403. koji definiše krivično djelo „Genocid" i član 407-a u drugom stavu koji zabranjuje negiranje, minimiziranje ili odobravanje i pravdanje krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a naročito se kao teži oblik djela smatra ako je ono počinjeno sa namjerom da podstakne mržnju, diskriminaciju ili nasilje spram nekog lica ili grupe lica zbog njihove nacionalne, etničke ili rasne pripadnosti ili zbog vjerskog opredjeljenja. Oni su posebni u smislu toga da iako su ratni zločini često motivisani predrasudama, ipak, s obzirom na to da ratni zločini predstavljaju povredu međunarodnog prava i tiču se cjelokupne međunarodne zajednice, oni nisu obuhvaćeni kategorijom kriminala iz mržnje. Najčešće se ratni zločini sude pred međunarodnim ili specijalnim tribunalima. Još jedan faktor prema kome se oni razlikuju je to da je

[4] Vidjeti više: Kotevska, B. (2013). *Vodič za osnove diskriminacije*. Misija OEBS-a u Skoplju.

za određene ratne zločine potrebno da se dokaže posebna namjera (za genocid, na primjer, potrebno je dokazati namjeru da se djelomično ili potpuno uništi grupa koja je predmet napada), pored dokazivanja predrasuda koje vode do kriminala iz mržnje. I posljednja u nizu inkriminacija je sadržana u članu 417. „Rasna i druga diskriminacija" koji zabranjuje povrede osnovnih ljudskih prava i sloboda priznatih od međunarodne zajednice na osnovu razlika u rasi, boji kože, nacionalnosti ili etničkom porijeklu, a stavom (3) istog člana se zabranjuje i širenje ideja o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagiranje rasne mržnje ili podsticanje rasne diskriminacije. Ove inkriminacije su karakteristične po njihovom sadržaju i zato su našle svoje mjesto u ovoj vježbi, iako prema službenoj statistici nije zabilježen niti jedan slučaj povezan sa ovim krivičnim djelima.

Zakon o određivanju vrste i odmjeravanju visine kazne uređuje određivanje vrste i odmjeravanje kazne, dogovaranje o vrsti i visini kazne između javnog tužioca i optuženog u okviru sporazumijevanja, kao i formiranje, sastav, mandat i nadležnosti Komisije za ujednačavanje kaznene politike. Ipak, kade je riječ o kriminalu iz mržnje, smatram da sporazumijevanje treba da se odnosi samo u smislu strože kazne koja je zaprijećena počiniocu, kao rezultat otežavajućih okolnosti predviđenih članom 39. stav (5) Krivičnog zakonika, a nikako i oko osnovne kazne predviđene za konkretno krivično djelo. Time se postiže i stroža sankcija kao jedan od instrumenata za generalnu prevenciju ove vrste kriminala, a da se pritom ne naruši pravo na sporazumijevanje o krivnji, saglasno sa novim konceptom Zakona o krivičnom postupku.

Otežavajuće i olakšavajuće okolnosti pri odmjeravanju visine kazne uračunavaju se dodavanjem odnosno oduzimanjem bodova, pri čemu polazišnu osnovu predstavlja srednja vrijednost utvrđene visine kazne u svakoj vertikalnoj kategoriji, u skladu sa tabelom sadržanom u Prilog broj 1, koja je sastavni dio Zakona.

Otežavajuće i olakšavajuće okolnosti koje utiču na visinu kazne su grupisane u sljedeće kategorije: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je počinjeno krivično djelo, jačina ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je počinjeno djelo, doprinos žrtve u izvršenju djela, prethodni život počinioca, lične prilike i ponašanje po izvršenju krivičnog djela, druge okolnosti koje se odnose na ličnost počinioca i prethodno djelo iste vrste kao novo djelo, djela su počinjena iz istih pobuda, vrijeme isteklo od pređašnje osude, odnosno od izdržane ili oproštene kazne. Lista olakšavajućih i otežavajućih okolnosti po kojoj je izvršeno pojedinačno bodovanje svake okolnosti je data u tabeli sadržanoj u Prilogu broj 2 koji je sastavni dio ovog Zakona.

Upravo bi u ovom dijelu htio da ukažem na jednu uočljivu nedoslijednost, gdje je u kategoriji „pobude iz kojih je počinjeno krivično djelo" kao otežavajuća okolnost nacionalna, vjerska i rasna mržnja nose 8 bodova, dok druge vrste mržnja kao pol, uzrast, seksualna orijentacija, invaliditet i sl., nose 6 bodova.

Verovatno je zakonodavac htio da da veću težinu ovim trima osnovama, imajući u vidu višenacionalni sastav našeg društva i različnih vjerskih uvjerenja, ali ipak je nelogično zašto se na neki način „degradiraju“ ili su manje otežavajuće okolnosti ukoliko je krivično djelo počinjeno zbog neke zaštićene karakteristike žrtve - oštećenog kao što su pol, uzrast, seksualna orijentacija ili fizički ili psihički invaliditet.

Zakon o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim takmičenjima uređuje pitanja koja se odnose na nasilje i nedolično ponašanje na sportskim takmičenjima, kao i mjere za njihovo sprečavanje, osiguranje bezbjednosti gledalaca, takmičara i drugih učesnika u sportskim takmičenjima i obaveze organizatora i ovlaštenja nadležnih organa za sprovođenje tih mjera.

Saglasno sa članom 3. ovog Zakona, između ostalog, kao nasilje i nedolično ponašanje na sportskim takmičenjima se smatra i unošenje i isticanje transparenata, zastava i drugih predmeta sa tekstom, slikom, znakom ili drugi obilježjima, kao i pjevanje pjesama ili dobacivanje poruka koje izazivaju i podstiču mržnju ili nasilje na osnovu rasne, nacionalne i vjerske pripadnosti ili na osnovu drugih osobini.

U članu 7. istog Zakona, predviđaju se i obaveze organizatora sportskog takmičenja, prema kome je isti obavezan da obezbedi redarsku službu koja se između ostalog stara i dužna je da vrši onemogućavanje unošenja transparenta i obilježja kojima se podstiče rasna, nacionalna, vjerska ili druga netrpeljivost, upozoravanje, odnosno udaljavanje gledalaca koji mogu pjevanjem pjesama ili dobacivanjem uvredljivih poruka da izazovu i raspiruju mržnju na osnovu rasne, nacionalne i vjerske pripadnosti, kao i opominjanje, odnosno udaljavanje gledalaca čije bi nedostojno ponašanje moglo da izazove nasilje na sportskom takmičenju.

Nepoštivanje ovih odredaba implicira prekršajne sankcije i kazne, kako za počinioce incidenata, tako i za sportske klubove ili organizatore sportskih takmičenja.

4. OBUKE ZA SUDIJE I JAVNE TUŽIOCE I TACHLE PROGRAM ZA POLICIJSKE SLUŽBENIKE

Počevši od kraja 2012. godine pa sve do danas, Akademija zajedno sa Misijom OEBS-a u Skoplju naporno radi na pripremi naših sudija i javnih tužilaca, kao i na obezbjeđivanju odgovarajućeg nastavnog kadra i potencijalnog tima instruktora za krivična djela motivisana predrasudama.

U toku 2013. i u 2014. godini, organizovano je nekoliko događaja koji su bili dio godišnjeg programa obuke Akademije. Najpre je bila provedena obuka instruktora koja je bila vođena od mješovitog tima eksperata sa Akademije i iz Misije OEBS-a, sastavljenog od domaćih i međunarodnih predavača, sa ekstenzivnim poznavanjem ove problematike. Dalje, i u 2013. i u 2014. godini organizovane su po četiri kaskadne dvodnevne obuke za svako apelaciono područje sa više od 80

učesnika na godišnjem nivou, dok je u 2014. godini pored ovih obuka, organizovan još jedan dodatan trening za instruktore na Akademiji. Glavni cilj ovih događaja je bio da se podigne svijest kod domaćih sudija i tužilaca, kao i da se razumije koncept kriminala iz mržnje saglasno sa relevantnim međunarodnim dokumentima i standardima, koje smo kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, prihvatili i mi. Naravno, neizostavan dio obuka je bila i primjena domaćeg zakonodavstva, a posebna pažnja obuke u 2014. godini je bila stavljena i na izmjene člana 39. stavu (5) Krivičnog zakonika, koje su stupile na snagu u februaru ove godine.

U drugoj polovini 2015. godine, tačnije u periodu od septembra do novembra, bila je održana konsultativna sesija sa timom od 12 edukatora sa ciljem da se upoznaju sa najnovijim preporukama i dokumentima OEBS/ODIHR-a, kao i da se osvježi nastavni program za kaskadne obuke za svako apelacijsko područje. Ukupni broj učesnika ovih obuka u 2015. godini iznosi skoro 80 učesnika, uglavnom krivičnih sudija i javnih tužilaca, ali i stručnih saradnika iz sudova i javnih tužilaštava, koji rade na ovoj vrsti predmeta.

Međutim, u 2015. godini, i Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Makedonije, u saradnji sa OEBS/ODIHR-om, je otpočelo da realizuje TACHLE program obuka o kriminalu iz mržnje za policijske službenike. U obukama je učestvovalo ukupno 50 policijskih službenika na rukovodnom nivou, iz Sektora unutrašnjih poslova i iz Centra za obuku pri Ministarstvu unutrašnjih poslova.

U 2016. godini predviđeno je da se organizuju kaskadne obuke za cjelokupni sastav policije sa ciljem da se podstakne sistematičniji pristup, ali i da se utiče na stavove policijskih službenika u vezi kriminala i govora iz mržnje. Cilj obuke je da se na viši nivo podigne svijest policijskih službenika o odgovarajućem evidentiranju krivičnih djela počinjenih iz mržnje, kao i da prepoznaju indikatore potencijalnog kriminala iz mržnje.

5. EVIDENTIRANJE KRIVIČNIH DJELA IZ MRŽNJE PRI MINISTARSTVU UNUTRAŠNJIH POSLOVA, JAVNIM TUŽILAŠTVIMA I SUDOVIMA

Jedna od najvažnijih karika u lancu djelotvornog sistema za borbu protiv kriminala iz mržnje je sistem evidentiranja krivičnih djela iz mržnje i njihovih počinioca. Zato ćemo, u ovom dijelu, ukratko prezentovati mogućnosti i alatke kojima u ovom trenutku raspolažu nadležne institucije.

Pohvalno je to što je 2015. godine, pri Ministerstvu unutrašnjih poslova bila promovisana i stavljena u funkciju aplikacija Crveno dugme (e. *Red button*) koja ima za cilj da podstakne građane da prijave kriminal iz mržnje ili nasilje, uz mogućnost da prijavu dostavi žrtva ili drugo lice u ime žrtve. Aplikacija sadrži podatke o žrtvi, podatke o licu u koje žrtva ima povjerenja, opis onoga što se desilo, ukoliko se događaj zbio na Internetu onda i podaci o Internet stranici na kojoj se

sve to zbilo, kao i druge korisne podatke. Ovom prilikom želim da ukažem da se kao nedostatak javlja i neusaglašenost aplikacije sa izmjenama člana 39. stav (5) Krivičnog zakonika Republike Makedonije, donijetih u februaru 2014. godine.

Ne može se reći da se ista koristi prema očekivanjima; naime, od dana njenog uspostavljanja do 15.07.2015. godine primljeno je 7 prijava za govor mržnje, od kojih se polovina odnosi na društvene mreže kao mjesta gdje se širi govor mržnje. Prijave na internetu ne sadrže suštinske podatke i informacije, ali nadležne službe ipak vrše provjeru sadržaja prijava. Nesumnjivo je da je potreban viši stepen promocije, kao i podsticanje javne svesti o korisnoj strani aplikacije iz aspekta omogućavanja višeg stepena proaktivnosti od strane policije.

Međutim, ipak na kraju treba da se istakne da Ministarstvo unutrašnjih poslova ne vodi posebnu evidenciju o prijavljenim krivičnim djelima koja su počinjena zbog neke od zaštićenih karakteristiki iz člana 39(5) Krivičnog zakonika. Krivična djela počinjena iz mržnje se evidentiraju u postojeću evidenciju počinjenih krivičnih djela koja se procesuiraju po službenoj dužnosti ili po podnesenoj privatnoj tužbi.

Stupanjem na snagu novog Zakona o krivičnom postupku, tužilaštvo je dobilo sasvim novu ulogu u krivičnom postupku, pa se otuda javila i potreba za njegovom većom ekipiranosti i kreiranju novih softverskih alatki koje će omogućiti javnim tužilocima lakši pristup relevantnim informacijama, ali i jednostavno i brzo povezivanje sa AKMIS sistemom sudova. Dobar dio ovih novih softverskih rješenja je u funkciji, kao na primjer: evidencija predmeta, vođenje predmeta, saslušanje stranaka i svjedoka što omogućava praktični svakodnevni rad tužilaca, dok se u ovom trenutku radi na drugom dijelu instalacije softvera koji će omogućitii interkonekcijsko povezivanje sa sudovima.

Što se tiče evidentiranja i praćenja krivičnih djela iz mržnje, novo softversko rješenje sadrži i tzv. „*Radio button*", koji omogućava javnim tužiocima da označe krivična djela, odnosno optužnice i optužne prijedloge koji su podnijeti protiv počinilaca koji su djelo izvršili iz predrasuda ili zbog neke zaštićene karakteristike žrtve.

U trenutku izrade mapiranja još uvijek nemamo službene podatke da li je i koliko često upotrebljavan ovaj mehanizam za evidentiranje kriminala iz mržnje u okviru osnovnih javnih tužilaštava, što znači da praktična primjena ovog rješenja još uvijek nije započela.

Što se, pak, sudova tiče, već nekoliko godini uspješno je implementiran AKMIS sistem za elektronsko upravljanje predmetima. Sistem omogućava da se evidentiraju, selektiraju i pretražuju sudske odluke i po osnovu i po vidu počinjenog krivičnog djela (u krivičnim sudovima), kao i da se označe (štrihiraju) sve presude gdje se radi o kriminalu iz mržnje, tj. gdje je krivični sud utvrdio da je krivično djelo počinjeno zbog mržnje, predrasuda ili zaštićene karakteristike žrtve. I pored ovakve mogućnosti, nejasno je da li sistem može da evidentira po kojoj je zaštićenoj

karakteristici počinjeno djelo, ili samo registruje da je primjenjen član 39. stav (5) Krivičnog zakonika.

Ipak, saglasno sa stavom suda prema novom Zakonu o krivičnom postupku, dokazivanje motiva mora da počne još od prijema prijave u Ministarstvu unutrašnjih poslova, a da se nastavi u javnom tužilaštvu, pa je u jednom ovakvom sistemu, i evidencija u sudovima u ovom dijelu ogledalo evidencije u javnim tužilaštvima.

Dosad ne možemo da budemo zadovoljni realnim evdentiranim brojem oficijalno procesiranih i riješenih slučajeva krivičnih djela iz mržnje, ali možeme da kažemo da su obezbijeđeni praktični alati i preduslovi u svakoj od nadležnih institucija za uspješno evidentiranje kriminala iz mržnje.

6. ANALIZA SLUČAJEVA

Cilj ovog dijela je da kroz stvarne slučajeve iz prakse pokažemo kako oni treba da se „kreću" kroz sistem sudske zaštite, šta svaka od nadležnih institucija treba da uradi u konkretnom slučaju i da li je to urađeno. Ponovo, želim da napomenem da ova vježba ima za cilj da locira probleme i nedostatke u sistemu efektivne zaštita, a ne da nametne način postupanja nadležnih institucija. U nastavku će biti predstavljena analiza četiri stvarna slučajeva koji su se desili u Republici Makedoniji, u toku 2013. i 2014. godine.

6.1. Jedan mladić izboden na dan obilježavanja Dana albanske zastave

U blizini trga „Skenderbeg", u toku obilježavanja Dana albanske zastave, 20-godišnji Albanac je bio izboden nekoliko puta oštrim predmetom.

Time su nepoznati počinilac ili više njih izvršili nekoliko potencijalnih krivični djela, i to: Nasilje (Član 386.), Teška tjelesna povreda (Član 131.) i Ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi (Član 133.).

U ovom incidentu, motiv pristrasnosti je etničko porijeklo ili jezik, dok su indikatori pristranosti:

1. Priroda incidenta – Incident sadrži nasilne elemente.
2. Lokacija - Incident je bio izvršen u javnosti, na trgu Skenderberg i naočigled više slučajnih prolaznika ili građana koji su se našli na ovom trgu.
3. Vrijeme – incident se desio na Dan albanske zastave.
4. Obrazac prethodnih incidenata – ovo je treće ubadanje zaredom u poslednje tri godine koje se desilo na Dan albanske zastave, između mlađih lica.

Odgovor nadležnih vlasti: Ministarstvo unutrašnjih poslova je odgovorilo na Zahtev za informaciju od javnog značaja koje je poslao Helsinški komitet, da preduzmu potrebne mjere za potpuno razjašnjenje slučaja.

6.1.1. Obaveze i aktivnosti Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Makedonije

U ovom slučaju policijski službenici treba da istraže motive za ovakve radnje počinilaca, da pokušaju da brzo i efikasno pronađu i identifikuju sve počinioce ili dio njih, kao i da sastave zapisnik gdje će jasno i nedvosmisleno zabilježiti da je žrtva bila napadnuta zbog njene etničke pripadnosti na dan proslave albanske zastave i da je incident bio počinjen u javnosti na trgu Skenderbeg. Takođe, policijski službenici treba da uzmu i izjavu od žrtve i da dokumentiraju njeno viđenje incidenta, kao i da istraže da li je eventualno bilo drugih motiva za izvršenje krivičnog djela. Pored toga, kako je jedna od najvažnijih obaveza Ministarstva unutrašnjih poslova da obezbijedi sve dokaze sa mjesta događaja, kao i da obezbijedi svjedoke koje će u daljem postupku moći da koristi javni tužilac i da se kasnije izvedu pred nadležnim sudom. Pored toga, treba napomenuti da svaka policijska stanica obavezno treba da vodi evidenciju i registar počinilaca krivičnih djela iz mržnje, kao bitan element u lancu evidencije krivičnih djela motivisanih predrasudama.

6.1.2. Obaveze i aktivnosti nadležnih Javnih tužilaca

U saglasnosti sa novim konceptom Zakona o krivičnom postupku, javni tužilac je onaj koji rukovodi istražnim postupkom, a takođe ima nadležnost da izdaje naredbe pravosudnoj policiji (policijskim službenicima) za poduzimanje konkretnih radnji i mjera za uspješno sprovođenje istrage i sakupljanje potrebnih dokaza. U konkretnom slučaju tužilac treba da cijeni navode sadržane u policijskom zapisniku i sakupljene dokaze, ali i da ispita širi društveni kontekst, frekvenciju izvršenja ovakvih krivični djela, njihovo ponavljanje svake godine na isti dan i da sve to odgovarajuće obrazloži u krivičnoj prijavi koju bi podneo o ovom događaju. Ona treba da sadrži sve potrebne elemente navedene prethodno u odnosu na zaštićenu karakteristiku žrtve, motive za izvršenje djela, mjesto gdje je počinjeno djelo, sa jasnim smjernicama i zalaganjem da počinioci treba da se osude za počinjena krivična djela i da se kazne strože budući da su djela izvršili zbog neke od zaštićenih karakteristika žrtve u saglasnosti sa članom 39. stav (5) Krivičnog zakonika Republike Makedonije. Iz procesnog aspekta, javni tužilac treba da obradi sve dokaze, i da uzme odgovarajuće iskaze od optuženog, svjedoka i oštećenih, tj. žrtava incidenta motivisanog predrasudama. Pored ovoga, ukoliko nađe za potrebno, javni tužilac može da uzme i izjave od zajednice i od stanara koji žive u blizini mjesta izvršenja incidenta, kao i da ispita da li ima nekih javni poruka, grafita i sl., a koji se odnose na širenje etničke mržnje spram albanskog stanovništva, izlaganja ruglu ili negiranja albanske zastave ili neki drugi dokaz koji ide u smjeru sigurne potvrde njegovih tvrdnji da je ova krivično djelo počinjeno kao rezultat mržnje ili predrasuda u odnosu na etničku pripadnost žrtve.

6.1.3. Obaveze sudije i učesnika u sudskom postupku

U nedostatku jasne definicije šta je kriminal iz mržnje, sudija treba da se fokusira na pobude iz kojih je djelo počinjeno, da cijeni iskaz i način na koji se optuženi ponaša, iako se počinioci krivičnih djela iz mržnje nemaju isti stav i ponašanje kao u prethodnom postupku. Često puta, po sugestiji branilaca, oni mjenjaju svoj iskaz i negiraju da su djelo izvršili zbog neke zaštićene karakteristike oštećenog. Zato, sud mora da se fokusira na predložene i izvedene dokaze u smislu toga da pravilno ocijeni pobude iz kojih je počinjeno djelo, pa da primjenom člana 39. stav (5) Krivičnog zakonika ide na strože kažnjavanje počinioca. To znači da pri odmjeravanju kazne na odgovarajući način primijeni i Zakon o određivanju vrste i odmjeravanju visine kazne, u smislu da pored ostalih okolnosti, doda negativne bodove zbog pobuda iz kojih je počinjeno djelo.

U ovom dijelu, želio bih da istaknem da sud mora da izvede kao dokaz i da sasluša oštećenog, cijeneći njegove navode i viđenje kritičnog događaja, kao i njegovu percepciju počinioca, u konkretnom slučaju - napadača (jednog ili više njih). Često puta, oštećeni ili žrtva su jedini koji su čuli i koji mogu da posvjedoče šta su izjavljivali počinioci u trenutku izvršenja djela, što je s druge strane esencijalno za otkrivanje motiva i pobuda zbog kojih je počinjeno djelo. U tom smislu, i advokati-punomoćnici oštećenih treba da budu spremni za ovu vrstu postupaka i da nadopunjuju javnog tužioca kod dokazivanja krivnje počinilaca i njihovo strože kažnjavanje.

6.2. LGBTI zajednica je bila napadnuta u Staroj čaršiji u Skoplju

Tokom proslave drugog rođendana Centra za podršku LGBTI, grupa od oko 40 maskiranih počinioca su se trčeći uputili ka kafe-baru „Damar“ i kamenovali ga dok je unutra bilo više od šezdeset ljudi. U toku napada dva gosta su bila pred samim lokalom, pa je grupa počela da ih udara staklenim flašama i pesnicama, vičući da „treba da odu“ i da „nema mesta za pedere u Staroj čaršiji“. Nekoliko gostiju unutra su zadobili manje posjekotine od razbijenog stakla.

Ovakvim radnjama, osumnjičeni koji su izazvali ovaj incident počinili su nekoliko krivičnih djela, i to: Tjelesna povreda (Član 130.), Oštećenje tuđe stvari (Član 243.), Nasilje (Član 386.), Ugrožavanje sigurnosti (Član 144.) i Ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi (Član 133.)

Motiv pristrasnosti u ovom incidentu su seksualna orijentacija i seksualni identitet, i pored najave i poziva na nasilje putem društvenih mreža i poziva javnih ličnosti, indikatori pristrasnosti u ovom incidentu su:

1. Razlike između počinilaca i žrtve – za vreme incidenta, žrtve su se bavile aktivnostima promocije i proslavljanja njihove kulture, seksualne orijentacije i rodnog identiteta, proslavljajući datum drugog rođendana Centra za podršku LGBTI.

2. Komentari – počinioci su izvikivali uvredljive i preteće komentare o zajednici kojoj pripadaju žrtve.
3. Obrazac prethodnih incidenata – incident predstavlja šesti napad na LGBTI zajednicu i njene aktivnosti u Staroj čaršiji u toku prve dvije godine postojanja. Pet prethodnih incidenata je na meti imalo sjedište Centra za podršku ove zajednice.
4. Priroda incidenta – Incident sadrži nasilne elemente.
5. Lokacija- Incident je bio izvršen u javnosti, a od svih klubova, napadnut je bio samo Damar, baš te večeri, iako radi bez problema nekoliko godina.
6. Drugi motivi za izvršenje krivičnih djela nisu poznati.

Odgovor nadležnih vlasti: Ministarstvo unutrašnjih poslova je odgovorilo na Zahtjev za informaciju od javnog značaja koji je poslao Helsinški komitet, da je podnesen Izvještaj o podnošenju krivične prijave protiv nepoznatog počinioca za krivično djelo Nasilje. U odgovoru nema informacija o mogućim motivima djela.

6.2.1. Obaveze i aktivnosti Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Makedonije

U ovom slučaju policijski službenici treba da porade na brzom i efikasnom pronalaženju i identifikovanju svih ili dijela počinilaca, a potom da se fokusiraju na sastavljanje kvalitetnog zapisnika o događaju, sa potenciranjem motiva i okolnosti pod kojima su počinjena krivična djela, a prije svega da se radi o proslavi drugog rođendana Centra za podršku LGBTI, da se radi o šestom po redu napadu za samo dvije godine, da je jedino kafe bar Damar bio napadnut te večeri i pored toga što su svi okolni kafe barovi i klubovi radili, a naročito da se navedu poruke i ponašanja počinilaca krivičnih djela, čime će se jasno utvrditi da je seksualna orijentacija kao zaštićena karakteristika motiv za protipravno ponašanje počinilaca krivičnih djela. Takođe, policijski službenici treba da uzmu i izjave nekih od žrtava i da dokumentiraju njihovo viđenje incidenta.

6.2.2. Obaveze i aktivnosti nadležnog Javnog tužioca

U konkretnom slučaju tužilac treba samo da nastavi rad policijskih službenika na način što će cijeniti navode sadržane u policijskom zapisniku i sakupljene dokaze, i saglasno njima će izraditi kvalitetnu, fokusiranu i obrazloženu krivičnu prijavu o ovom događaju. Ona treba da sadrži sve potrebne elemente navedene prethodno u odnosu na zaštićenu karakteristiku žrtve, motiv za vršenje djela, mjesto gdje je djelo izvršeno, sa jasnim smjernicama i zalaganjem da počinioce treba osuditi za počinjena krivična djela i kazniti strože, budući da su ih izvršili zbog neke od zaštićenih karakteristika žrtve saglasno članu 39. stav (5) Krivičnog zakonika. Ovdje ne treba da predstavlja problem to što seksualna orijentacija nije eksplicitno navedena u ovoj odredbi, budući da se, kao što smo i prethodno naveli, radi o jednoj

otvorenoj listi, pa javni tužilac može da je slobodno uzme kao motiv za izvršenje krivičnog djela, pritom koristeći i sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava.[5] Iz procesnog aspekta, javni tužilac treba da obradi i procesuira sve dokaze, i da uzme odgovarajuće iskaze od optuženih, svjedoka i oštećenih, tj. žrtava incidenta motivisanog predrasudama. Dodatno ovome, javni tužilac može da dokumentira i grafite ispisane u blizini Centra u Staroj skopskoj čaršiji koji se odnose na širenje mržnje prema pripadnicima LGBT zajednice, a budući da takvi grafiti i poruke postoje,[6] to bi mu samo olakšalo posao i potvrdilo bi njegove tvrdnje da je ovo krivično djelo počinjeno kao rezultat mržnje ili predrasude u odnosu na seksualnu orijentaciju žrtava.

6.2.3. Obaveze sudije i učesnika u sudskom postupku

U konkretnom slučaju, sudija i sud treba da se fokusiraju isključivo na predložene i izvedene dokaze u smislu toga da pravilno ocijene pobude iz kojih je djelo počinjeno, pa da se primjenom člana 39. stav (5) Krivičnog zakonika ide na strože kažnjavanje počinilaca. To znači da pri odmjeravanju kazne odgovarajuće primjene i Zakon o određivanju vrste i odmjeravanju visine kazne, u smislu da pored drugih okolnosti, dodaju negativne poene zbog pobuda iz kojih je počinjeno djelo. I u ovom slučaju za sud ne treba da predstavlja problem to što seksualna orijentacija nije izričito predviđena ovom odredbom, pa koncept otvorene liste treba da se doslijedno poštuje i da se ide na strože kažnjavanje počinilaca obrazlažući da su počinioci bili motivisani predrasudama prema pripadnicima LGBT zajednice.

Kao i u prethodnom slučaju, želio bih da napomenem da sud mora da izvede kao dokaz i da sasluša oštećene, naročito imajući u vidu da se radi ne samo o fizičkim licima žrtvama, već i o oštećenju imovine vlasnika objekta. Zbog toga, preporučljivo je da se u svojstvu oštećenog, direktno ili preko njegovog punomoćnika uzmu iskazi i od njega ili njegovog zakonskog zastupnika, ukoliko je vlasnik pravno lice.

Inače, ukoliko u konkretnom slučaju javni tužilac i Ministarstvo unutrašnjih poslova postupe onako kao što je gore navedeno, sud će imati „lak“ zadatak da utvrdi krivnju kod počinilaca, kao i da odmjeri strožu sankciju zbog pobuda za izvršenje krivičnog djela. Jedino je važno i bit će potrebno da se obezbijedi dovoljno podataka iz kriminalističke evidencije, da li su počinioci ili neki od njih i ranije učestvovali u istim ili sličnim incidentima, poslije čega, ukoliko ima takvih, dodali bi još više negativnih bodova u skladu sa Zakonom o određivanju vrste i odmjeravanju kazne.

---

[5] *Identoba i drugi protiv Gruzije*, Presuda Evropskog suda za ljudska prava, 12. avgust 2015.

[6] U toku jednog od napada na LGBTI Centar u njegovoj blizini je ispisan grafit „TREMITI“. Ostrva Tremiti su grupa ostrva u Jadranskom moru gdje je režim Musolinija deportirao lica za koja se sumnjalo da su homoseksualci.

6.3. Mladić brutalno pretučen u naselju Lisiče

J.I. (18), etnički Albanac, je bio brutalno napadnut i pretučen u skopskom naselju Lisiče u petak uveće. J.I. je izašao sa svojim prijateljima i nakon što su se rastali, sam se uputio ka svojoj kući, ali ga je presrela veća grupa napadača koji su ga pitali koja je njegova nacionalnost. Kada im je odgovorio da je etnički Albanac, odmah je bio napadnut, udarili su ga bejzbol palicom od čega je pao na zemlju i izgubio svijest.

Grupa je nastavila da tuče mladića dok je bio bez svijesti sve dok slučajni prolaznik nije primijetio događaj i pozvao policiju i hitnu pomoć. Oštećeni je bio odveden u klinički centar gdje su mu bile konstatovane brojne povredi i bila mu je ukazana ljekarska pomoć,

Poslije sprovedene istrage, MUP je utvrdio da je izvjesni maloljetnik B.L. (14) prišao J.I. koji je bio zajedno sa još pet prijatelja među kojima je bilo i djevojčica, i pitao ga gde stanuje, pa kada je J.I. rekao da živi u Čairu, maloljetnik se udaljio, telefonski kontaktirao sa A.M. (16) i pozvao još pet vršnjaka, nakon čega su svi zajedno krenuli za J.I. -em. Nakon što je on primijetio ovu novoformiranu grupu, tri djevojčice su se udaljile, ali ubrzo ih je grupa presrela i počela da udara J.I.-a i njegovog druga. J.I. je zadobio prelom donje vilice i otekline na glavi, dok je njegov drug prošao sa samo jednim do dva udarca. Na kraju, je MUP saopštio da će izvršiti konsultacije sa javnim tužiocem u smjeru određivanja kvalifikacije krivičnog djela, i da će potom protiv maloljetnih napadača podnijeti odgovarajuću krivičnu prijavu.

6.3.1. Obaveze i aktivnosti Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Makedonije

U ovom slučaju policijski službenici treba da istraže motive za ovakve postupke počinilaca, da pokušaju da brzo i efikasno pronađu i identifikuju sve počinioce ili dio njih, kao i da sastave zapisnik gdje će zabilježiti da je vrlo verovatno da je žrtva bila napadnuta isključivo zbog njene nacionalne ili etničke pripadnosti. Naročito treba da se zabilježi da je oštećeni-žrtva bio u sredini koja se smatra nealbanskom, odnosno sredini gdje dominantno živi stanovništvo makedonske nacionalne pripadnosti. Prije svega, budeći da u ovom slučaju imamo više učesnika događaja, za ovaj slučaj je od ključnog značaja da policijski službenici uzmu kvalitetne izjave od osumnjičenih, od svjedoka (prolaznik koji je prijavio incident i djevojke koje su bile u društvu sa žrtvom), kao i da obezbijede materijalne dokaze (tragove krvi, bejzbol palicu i sl.). Takođe, policijski službenici treba da uzmu i izjavu od žrtve i da dokumentiraju njeno viđenje incidenta, kao i da istraže da li je eventualno bilo i drugih motiva za izvršenje krivičnog djela. Svakako, jedna od bitnih karakteristika ovog događaja je da je dio ili svi počinioci maloljetnici, pa treba odgovarajuće primijeniti i odredbe koje se odnose na ovu kategoriju počinilaca krivičnih djela.

Na kraju, u skladu sa obavještenjem iz Ministarstva unutrašnjih poslova, policijski službenici treba da izvrše i konsultacije sa nadležnim javnim tužiocem

u odnosu na klasifikaciju krivično-pravnog događaja, prilikom pripreme krivične prijave.

6.3.2. Obaveze i aktivnosti nadležnog Javnog tužioca

U konkretnom slučaju tužilac treba da cijeni navode sadržane u policijskom zapisniku i sakupljene dokaze, ali i da ispita širi društveni kontekst, učestalost izvršenja ovakvih krivičnih djela, njihovo ponavljanje, kao i da djeluje u smjeru prevencije izazivanja „spirale" ovakvih ili sličnih krivičnih djela, koja bi mogla da se jave i u obrnutom kontekstu, odnosno da etnički Makedonac bude napadnut i teško tjelesno povrijeđen u sredini gdje živi dominatno albansko stanovništvo. Ovo znači da optužnica treba da sadrži jedno šire obrazloženje o javnom interesu, opasnost od ponavljanja i učestalosti ovakvih krivični djela i motiva za izvršenje djela, mjesto gdje je djelo izvršeno, sa jasnim smjernicama i zalaganjem da počinioce treba osuditi za počinjeno krivično djelo i da kazne budu strože budući da su isti počinili djelo zbog neke od zaštićenih karakteristika žrtve u skladu sa članom 39. stav (5) Krivičnog zakonika. Iz procesnog aspekta, javni tužilac treba da obradi sve dokaze, i da uzme odgovarajuće iskaze od optuženih, svjedoka i oštećenih, t.j. žrtve incidenta motivisanog predrasudama. Kao dopuna, ukoliko nađe za potrebno, javni tužilac može da uzme i izjave zajednice i stanara koji žive u blizini mjesta izvršenja incidenta, kao i da ispita da li postoje neke javne poruke, grafiti i sl., a koji se odnose na širenje etničke mržnje spram albanskog stanovništva, ili neki drugi dokaz koji ide u smjeru sigurne potvrde njegovih tvrdnji da je ovo krivično djelo počinjeno kao rezultat mržnje ili predrasuda u odnosu na etničku pripadnost žrtve . Slično kao i u dijelu o obavezama policijskih službenika, pri saslušanju optuženih, treba da se primijene i poštuju odredbe Zakona o krivičnom postupku i Zakona o maloljetničkoj pravdi, koji se odnose na postupanje sa maloljetnim licima u krivičnom postupku.

6.3.3. Obaveze sudije i učesnika u sudskom postupku

Ponovo, kako i u prvom slučaju, a u nedostatku jasne definicije šta je kriminal iz mržnje, sudija treba da se fokusira na pobude iz kojih je počinjeno djelo, da cijeni iskaze i način na koji se optuženi ponašaju, iako počinioci krivičnih djela iz mržnje nemaju uvijek isti stav i ponašanje kao u prethodnom postupku. Sud je dužan da analizira pojedinačno i u njihovoj sveukupnosti predložene i izvedene dokaze u smislu toga da pravilno ocijeni pobude iz kojih je počinjeno djelo, pa da primjenom člana 39. stava (5) Krivičnog zakonika ide na strože kažnjavanje počinioca. To znači da pri odmjeravanju kazne na odgovarajući način primijeni i Zakon o određivanju vrste i odmjeravanju visine kazne, u smislu da pored drugih okolnosti, doda negativne poene zbog pobuda iz kojih je počinjeno djelo.

U ovom dijelu, htio bih da istaknem da sud mora da izvede i dokaz i da sasluša oštećenog, cijeneći njegove navode i gledišta o kritičnom događaju, kao i o njegovoj percepciji počinilaca. Budući da u konkretnom slučaju imamo više svjedoka i

očevidaca, neminovno je i njihovo učešće u sudskom postupku, kroz saslušanje u svojstvu svjedoka, pored obaveznog saslušanja oštećenih. Što se tiče maloljetnih učesnika u postupku, sud može da odluči i da koristi izjave date u prethodnom i istražnom postupku, a sa ciljem da se izbjegne njihovo izlaganje stresu u postupku, naročito ako na ovakav prijedlog svoju saglasnost da odbrana optuženih.

6.4. Demoliran kafić u Čaršiji jer je napadačima smetala makedonska muzika

Oko ponoći u kafe bar *New Orleans* u Staroj skopskoj čaršiji došlo je jedno lice koje je započelo verbalnu svađu tražeći da se ne pušta makedonska muzika. Lice otišlo iz bara a ubrzo potom se vratilo sa nekoliko mlađih lica uzrastu od 20 do 25 godina koji su takođe započeli verbalnu svađu posle čega su razbili dva stakla i računar koji je bio u vlasništvu disk-džokeja. Kada je jedna zaposlenica htela da pozove policiju lica su joj oduzela telefon i razbila ga bacanjem na pod.

Po preduzimanju operativnih radnji od strane policije, privedena su dvojica nasilnika koji su razbili gorenavedeni kafe bar. Jedan od njih, 24-godišnjak je nasilnik poznat policiji. Inače, prijavljeni koji je u pritvoru u Istražnom zatvoru u Skoplju, ranije je bio prijavljivan policiji kao počinilac krivičnih djela praćenih nasiljem, za šta je 2011. godine osumnjičen za počinjena dva krivična djela „Učešće u grupi koja sprečava službeno lice u vršenju službenih radnji“ i „Učešće u tući“ prilikom incidenta koji se desio na Kaletu. Prema neslužbenim informacijama radi se o predvodniku navijačke grupe Šverceri (simpatizeri fudbalskog kluba Škupi iz Skoplja, sastoji se pretežno od etničkih Albanaca) koji je bio optužen u slučaju sa incidentom na Kaletu[7] prije tri godine.

Policija je informisala da je u policijsku stanicu na informativni razgovor pozvano još nekoliko lica, za koja se sumnja da su bili učesnici u incidentu. Prema tvrdnjama vlasnika lokala u Staroj skopskoj čaršiji grupa nasilnika je brojala desetak članova. On je bio iznenađen budući da mu se u tri godine prvi put dešava ovako nešto.

Motiv za demoliranje kafe bara *New Orleans* je bilo nezadovoljstvo što je disk-džokej pustio makedonsku narodnu pesmu Raspukala Šar planina. Grupa je razbila računar od disk-džokeja, inventar u kafiću i prozore. Povrijeđeno je bilo troje zaposlenih i djevojka koja je pokušala da pozove policiju.

Dana 22. avgusta 2014. godine, u vezi događaja, Osnovni sud Skoplje 1-Skoplje je održao glavnu, javnu i usmenu raspravu u kojem postupku se u svojstvu optuženih pojavljuju samo dva lica O.B. i B.I. za djelo Nasilje, član 386. stav (3) u vezi sa stavom (1) KZ, i sudija pojedinac im je izrekao osuđujuće presude i to:

[7] Međuetnički incident između većih grupa Makedonaca i Albanaca, desio se na skopskom Kaletu 14. februara 2011. godine.

Optuženom B.I. je izrečena alternativna mera uslovne osude, tako što mu se izriče kazna zatvora od 2 godine koja se neće izvršiti ukoliko u roku od 5 godina po pravosnažnosti presude optuženi ne počini novo krivično djelo.

Optuženom O.B. je izrečena kazna zatvora u trajanju od 1 godine, za djelo Nasilje, član 386. stav (3) u vezi sa stavom (1) KZ sa primjenom člana 26. Pravilnika o načinu odmjeravanja kazni, iz razloga što je optuženi i ranije osuđivan za istorodno krivično djelo iz člana 384. KZ, i već mu je bila izrečena uslovna osuda koja očigledno nije uticala vaspitno-popravno na optuženog u smislu da se ubuduće ne javlja kao počinilac ovakvih i sličnih krivični djela.

Za dvojicu optuženih, sud je imao u vidu dosadašnje izvršenje ove vrste krivičnih djela kao i učestalu pojavu koja doprinosi narušavanju javnog reda i mira, a time i sigurnosti i bezbijednosti građana Republike Makedonije, što izaziva strah među građanima, naročito kada se krivično djelo vrši u grupi.

S obzirom na to da je spram optuženog O.B. već bila određena mjera pritvora, sud je, izričući kaznu zatvora, a imajući u vidu da je pritvor određen kada je u pitanju krivično djelo protiv javnog reda, a u kontekstu svega iznijetog gore, u ovoj fazi postupka odlučio da produži mjeru pritvora do pravosnažnosti odluka, odnosno najduže do 60 dana.

Motiv predrasude u ovom incidentu je etnička pripadnost, dok su indikatori predrasude u ovom incidentu:

1. Razlika između počinioca i žrtve na osnovu etničke pripadnosti prema etničkoj osnovi - počinioci su bili Albanci, dok je vlasnik lokala Makedonac.
2. Komentari na mjestu događaja - incidentu je prethodila verbalna svađa u kojoj su počinioci zatražili od disk-džokeja da ne pušta makedonsku muziku.
3. Priroda incidenta – Incident je bio nasilnog karaktera.
4. Prethodni incidenti –Napadači su i prethodno bili uključeni u međuetničke incidente.
5. Nedostatak drugih motiva.

6.4.1. Postupanje nadležnih organa i institucija

U ovom posljednjem slučaju nećemo praviti analizu kao u prethodna tri budući da je on odabran i identifikovan kao pozitivan primjer, sa relativno brzim pronalaženjem i identifikovanjem počinilaca, brzo i efikasno sprovedenim sudskim postupkom i izricanjem jedne alternativne mjere – uslovna osuda i jedne efektivne kazne zatvora u trajanju od godinu dana.

Ipak, uočena su dva bitna propusta, najpre u odnosu na to da oštećeni nije bio ni pozvan, ni saslušan u toku sudskog postupka, a drugi važan nedostatak je to što

presuda ne sadrži dovoljno obrazloženja da se radi o krivičnom djelu motivisanom predrasudom, i adekvatnu primjenu člana 39. stav (5) Krivičnog zakonika, već samo da se radi o učestaloj pojavi koja doprinosi narušavanju javnog reda i mira, a time i sigurnosti i bezbednosti građana Republike Makedonije, što izaziva strah među građanima, naročito kada se krivično djelo vrši u grupi. To znači da, iako je došlo do efikasnog sudskog epiloga, ipak ne možemo da kažemo da je ovo ujedno i dobar primjer iz aspekta kvalitetnog procesiranja kriminala iz mržnje.

I pored toga, odlučili smo da uz ovu vježbu prezentujemo i slučaj za koji je već donijeta pravosnažna sudska odluka kojom se dvoje počinilaca oglašavaju krivim, pa su i kažnjeni u skladu sa zakonom.

7. IDENTIFIKACIJA PROBLEMA U SISTEMU

Imajući u vidu ciljeve ove vježbe, identifikacija problema u sistemu za borbu protiv kriminala iz mržnje je ključni element da bi isti mogao da se unaprijedi i postane efikasan, a u isto vrijeme je i osnova za to da se daju preporuke nadležnim institucijama u kom smjeru treba da se kreću njihove aktivnosti. Ova vježba mapiranja daje pregled i zakonskih nedostataka kroz prikazani pregled pozitivnog domaćeg zakonodavnog okvira, ali i nedostatatka praktičnih alatki, pitanja povezanih sa postupanjem i međusebnom saradnjom između nadležnih državnih organa i institucija.

1. Jedna od većih smetnji, naročito za praktičare, je bila nepostojanje konkretne definicije šta je kriminal iz mržnje, a efikasne odredbe za borbu protiv kriminala iz mržnje, pored kvalifikovanih težih oblika nekih krivični djela, uglavnom se svode na član 39. stav (5) koji je bio detaljnije elaboriran u trećem dijelu – Prikaz relevantnog domaćeg zakonodavstva. U međuvremenu, radna grupa formirana na inicijativu Misije OEBS-a u Skoplju za izmjene Krivičnog zakonika, koju je podržao ministar pravde, izradila je nacrt izmjena i dopuna među kojima i onaj koji se odnosi na definisanje toga šta je krivično djelo iz mržnje, a finalna verzija treba da bude gotova do kraja decembra 2015. godine, a po sprovedenoj javnoj raspravi u Akademiji za sudije i javne tužioce Republike Makedonije.
2. Za neka „lakša“ krivična djela, u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku, javni tužilac je onemogućen da pokrene postupak za gonjenje po službenoj dužnosti, već se on pokreće po poduzetoj radnji - po podnošenju krivične prijave od strane privatnog tužioca, što negativno utiče na broj i kvalitet započetih postupaka gdje bi se utvrdio motiv i pobude radi kojih je krivično djelo počinjeno.
3. U članu 39. stav (5) Krivičnog zakonika, iako zakonodavac koristi koncept tzv. otvorene liste zaštićenih karakteristika, odsustvo seksualne orijentacije je nedostatak zakonskog okvira za hvatanje u koštac sa kriminalom iz mržnje, imajući u vidu činjenicu da je veliki broj incidenata usmjeren upravo ka

pripadnicima i članovima udruženja koji se bore za zaštitu prava ljudi sa različitom seksualnom orijentacijom.

4. Takođe, zabilježena je i nedoslijednost Zakona o određivanju vrste i odmjeravanju kazne, u smislu toga da u kategoriji „pobude zbog kojih je krivično djelo počinjeno" kao otežavajuća okolnost nacionalna, vjerska i rasna mržnja nose 8 negativnih bodova, dok ostale vrste mržnje kao što je pol, uzrast, seksualna orijentacija, invaliditet i sl., nose 6 negativnih bodova. Ovakva intencija zakonodavca je nelogična budući da se na neki način „degradiraju" ili na neki način se smatraju manje važnim otežavajućim okolnostima ukoliko je krivično djelo počinjeno zbog zaštićene karakteristike žrtve - oštećenog kao što su pol, uzrast, seksualna orijentacija ili fizički ili psihički invaliditet.
5. Ova vježba mapiranja i analiza su takođe pokazale da se u odlukama sudova, predrasude nedovoljno obrazlažu kao motiv za izvršenje djela, niti se dovoljno cijene otežavajuće okolnosti u smislu člana 39. stav (5) Krivičnog zakonika.
6. Kao dopuna prethodno identifikovanim problemima, mora da se potencira i nedostatak aktivne uloge i učešća žrtve u toku cijelog krivičnog postupka. Izuzev prvobitno uzetih izjava, u velikom broju slučajeva, žrtva nije ni pozvana da da iskaz u postupku pred sudom što bi doprinijelo izvođenju dokaza da bi se dokazali motivi i predrasude zbog kojih je krivično djelo počinjeno.
7. Jedan od najvažnijih problema identifikovanih kroz ovu vežbu je svakako nedovoljno istraživanje i sakupljanje relevantnih dokaza o krivičnim djelima motivisanim iz mržnje u prethodnom i u istražnom postupku, od strane organa progona - Ministarstva unutrašnjih poslova i nadležnih javnih tužilaštava.
8. S druge strane, istražni postupci u ovim krivičnim djelima obično traju duže od uobičajenog, iz različitih razloga, što onemogućava brzu reakciju za uspješno hvatanje u koštac sa kriminalom iz mržnje. Ovo, sa svoje strane, djeluje negativno u smislu toga da šalje poruku počiniocima da se njihove protivpravne radnje teže inkriminiraju i kažnjavaju, a takođe se šalje negativna poruka i javnosti, da vlasti nemaju adekvatan odgovor na kriminal iz mržnje.
9. U odnosu na statistiku i sakupljanje podataka, iako su uspostavljena sredstva za registraciju krivičnih djela u Ministarstvu unutrašnjih poslova *(Red button*), u Javnim tužilaštvima (*Radio button*) i posebno mjesto za označavanje u ACMIS sistemu sudova, dosadašnja iskustva govore da oni nisu funkcionalni i nisu dali rezultate koji su se očekivali pri njihovom uvođenju. Zbog toga slobodno možemo da konstatujemo i da zaključimo da ne postoji funkcionalan sistem za registraciju krivičnih djela iz mržnje.
10. Kod registracije, jedan od identifikovanih problema je i nedostatak mjesta u službenom zapisniku koji sastavlja policijski službenik, za registraciju, ali i za početne indicije i motive za činjenje krivičnog djela koje treba da bude osnov za dalju istragu i od strane Ministarstva unutrašnjih poslova i od strane nadležnog Javnog tužioca koji rukovodi istražnim postupkom. Takođe, evidentan je i nedostatak stručnih kapaciteta i znanja kod policijskih službenika, što se

tiče ove vrste krivičnih djela i načina na koji treba da se postupa u ovakvim slučajevima.

11. Nepostojanje protokola za saradnju i koordinaciju između organa progona, pravosudnih organa, državnih institucija i građanskog sektora je jedan od problema koji se moraju prevazići da bi se izgradio funkcionalan i efikasan sistem za borbu protiv kriminala iz mržnje, i
12. Nadležne vlasti ili njihovi relevantni predstavnici ne šalju javnu poruku u društvo, ni osudu krivičnih djela iz mržnje, kao ni poruku o njihovoj čvrstoj riješenosti da će se boriti protiv ove negativne društvene pojave.

8. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu analize sadržaja ove vježbe mapiranja, analize slučajeva i identifikacije problema u sistemu za borbu protiv kriminala iz mržnje, ovaj posljednji dio sadrži određene zaključke koji se odnose na određene promjene i unapređenja ovog sistema. Ovi zaključci su sublimirani u nekoliko preporuka koje, između ostalog, obuhvataju zakonske izmjene, poboljšanje postupka i saradnju između relevantnih državnih institucija i organa progona, kao i mjere za podizanje javne svijesti o kriminalu iz mržnje. U nastavku slijedi pet preporuka kao rezultat ove vježbe:

1. Izmjene i dopune relevantnog zakonodavstva, uključujući i podazakonske akte. Kao što smo već napomenuli, u toku je finaliziranje predloženih izmjena i dopuna Krivičnog zakonika Republike Makedonije, a ukoliko isti budu usvojeni od Parlamenta, onda će verovatno biti potrebno da se promijene i neki drugi zakoni, kao i podazakonski akti. I pored svega, moraće da se radi i na razvijanju Protokola za saradnju između Ministarstva unutrašnjih poslova, javnih tužilaštava i sudova, ali i Pravilnika o postupanju policijskih službenika u vidu internog akta Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Makedonije;
2. Uspostavljanje efikasnog sistema registracije i praćenja incidenata izazvanih mržnjom. Ova preporuka mora da bude implementirana prvo u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Makedonije, a treba adekvatno unaprijediti i alatke za registraciju kod Javnih tužilaštava (*Radio Button*) i u okviru AKMIS sistema u sudovima. To bi ujedno značilo i ispunjenje težnji država članica OEBS-a i prevazilaženje jedne od primjedbi koju Evropska Unija svake godine navodi i u svom izvještaju o Republici Makedoniji.
3. Da se ojačaju kapaciteti policijskih službenika, javnih tužilaca, sudija i advokata za krivična djela iz mržnje, širu poruku koja se šalje društvu i hvatanje u koštac sa ovom vrstom kriminaliteta. Pored obuka i seminara, preporučuje se i primjena drugih mjera kao što su izrada praktičnih alatki, priručnika, vodiča, zbirki relevantnih odluka Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu i Suda pravde Evropske Unije u Luksemburgu i sl.;

4. Podizanje svijesti o krivičnim djelima iz mržnje kod civilnog sektora i šire javnosti u društvu. Konačno, mora da se radi na promociji posljedica ove negativne društvene pojave, kao i da se javno osuđuju svi incidenti motivisani predrasudama, i od strane relevantnih predstavnika državnih institucija, ali i od strane predstavnika političkih subjekata u državi, i
5. Kreiranje sistema za ocjenu implementacije relevantnog zakonodavstva za borbu protiv kriminala iz mržnje je jedna od osnovnih alatki za brzo detektiranje problema u sistemu, kao i za poduzimanje mjera za njihovo prevazilaženje, bez obzira da li se radi o zakonskim intervencijama, ili regulisanju određenih pitanja putem podzakonskih akata ili drugih internih akata relevantnih državnih organa i institucija.
6. Izgradnja efikasnog sistema za zaštitu i podršku žrtvama kriminala iz mržnje.

Nadam se da je ova vježba mapiranja krivičnih djela iz mržnje u Republici Makedoniji ispunila svoj cilj, identifikujući probleme u sistemu i dajući preporuke za rješavanje istih. Od naročitog značaja je da se ova vježba dostavi pravnim praktičarima za njihovo upoznavanje i njeno komentarisanje, kako bi mogla da se i dalje koristi kao alatka za obuku na idućim seminarima i radionicama koje će biti organizovane na ovu temu.

Ujedno, s obzirom na trenutna događanja i predložene izmjene i dopune Krivičnog zakonika Republike Makedonije, ova bi vežba mogla da posluži i kao polazišna osnova za ocjenu i evaluaciju sistema za borbu protiv kriminala iz mržnje, efekata izazvanih reformom Krivičnog zakonika, ali i sveukupne legislative koja je relevantna za ova krivična djela, uključujući i Zakon o krivičnom postupku i Zakon o određivanju vrste i odmjeravanju kazne.

LITERATURA

- Angelova i Iliev protiv Bugarske, Aplikacija br. 55523/00, Presuda Evropskog suda za ljudska prava od 26. jula 2007. godine.
- *Identoba i drugi protiv Gruzije*, Aplikacija br. 73235/12, Presuda Evropskog suda za ljudska prava od 12. avgusta 2015. godine.
- Kambovski, V., i Lazarova Trajkovska, M. (2012). *Pravna analiza koncepta kaznenog djela iz mržnja i govora mržnje.* Misija OEBS-a u Skoplju.
- Kotevska, B. (2013). *Vodič za osnove diskriminacije*. Misija OEBS-a u Skoplju.
- Krivični zakonik Republike Makedonije. *Službene novine Republike Makedonije,* 37/1996, 80/1999, 04/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 185/2011, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015 i 226/2015.
- OSCE ODIHR. (n.d.). *Hate crime reporting*. Preuzeto sa OSCE ODIHR: www.hatecrime.osce.org.

- Policija Republike Makedonije. (n.d.). *Red button.* Preuzeto sa Policija Republike Makedonije: http://redbutton.mvr.gov.mk/
- Ustav Republike Makedonije. *Službene novine Republike Makedonije*, 52/1992, 31/1998, 91/2001, 84/2003, 107/2005 i 3/2009.
- Zakon o krivičnom postupku Republike Makedonije. *Službene novine Republike Makedonije*, 150/2010, 51/2011 i 100/2012.
- *Zločini iz mržnje.* (n.d.). Preuzeto sa Zločini iz mržnje: http://www.zlostorstvaodomraza.mk/.
- Zakon o određivanju vrste i odmjeravanju visine kazne. *Službene novine Republike Makedonije*, 199/2014.
- Zakon o sprečavanju i zaštiti od diskriminacija. *Službene novine Republike Makedonije*, 50/2010, 44/2014, 150/2015 i 31/2016.
- Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim takmičenjima. *Službene novine Republike Makedonije,* 89/2004, 142/2008, 135/2011, 27/2014 i 154/2015.

BEZBJEDNOSNE IMPLIKACIJE ZLOČINA IZ MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI[1]

Velibor Lalić[2]
Slađana Đurić[3]

SAŽETAK

Zločini iz mržnje jesu akti netolerantnosti i netrpeljivosti, pri čemu izvršilac ima namjeru da povrijedi i zastraši nekoga zbog njegove pripadnosti rasi, nacionalnom porijeklu, etničkoj grupi, religiji, seksualnoj orijentaciji, invalidnosti ili nekoj drugoj zaštićenoj karakteristici. Jedna od specifičnosti ovih krivičnih dela je u posljedicama koje one prouzrokuju – izrazito negativno psihološki utiču na žrtvu, unose strah u zajednicu, stvaraju društvene podjele i vode eskalaciji i nasilju. U dosadašnjim istraživanjima o zločinima iz mržnje izostaje tematizacija implikacija ovih zločina u postkonfliktinim, etnički i vjerski podijeljenim društvima. Predmet ovog rada obuhvata analizu zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini koji su motivisani nacionalnom i vjerskom mržnjom. Istraživanje je pretežno utemeljeno u kvalitativnom istraživačkom pristupu, uz primjenu intervjua, učesničkog posmatranja, kao i sekundarne analize podataka. Nalazi ovog istraživanja ukazuju da zločini iz mržnje imaju krajnje negativne posljedice po ličnu bezbjednost žrtava i njihovih porodica, te krajnje destabilizirajuće efekte na međunacionalne i vjerske odnose. Generalno se može zaključiti da zločini iz mržnje u bezbjednosno nestabilnom okruženju, gde su nacionalni i vjerski odnosi narušeni, gotovo uvijek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja. Iz toga razloga ova krivična djela zahtijevaju poseban tretman od strane organa formalne društvene kontrole.

Ključne riječi: zločini iz mržnje, posljedice, bezbjednost, nacionalno i vjersko nasilje, Bosna i Hercegovina.

1. UVOD

Tematika zločina iz mržnje je, prvenstveno u sociološkoj i kriminološkoj literaturi, aktuelna više od dvije decenije. Za svo to vrijeme, pokušaji konceptualizacije ovog fenomena praćeni su brojnim debatama oko određenja njegovih ključnih aspekata. Intenzivne rasprave vođene su oko motivacije prestupnika, da li je riječ o mržnji ili ova djela mogu da motivišu i pristrasnost, netrpeljivost ili predrasude (Hall, 2005). Takođe, mnogo je akademskih rasprava vođeno i oko karakteristika viktimizacije, recimo oko pitanja da li počinioci napadaju svoje žrtve zbog njihove pripadnosti grupi bez obzira na to ko su žrtve kao pojedinci (Garland i Chakraborti, 2012). Ove, kao i brojne druge dileme, vraćaju nas na tvrdnju koju je izrekao Phyllis Gerstenfeld

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu F.

[2] Dr Velibor Lalić, Evropski defendologija centar, Banja Luka. E-mail: lalicvelibor@gmail.com

[3] Prof. dr Slađana Đurić, Fakultet bezbednosti, Beograd. E-mail: djuricsladja@gmail.com

(2004, s. xv): „čini se da tema zločina iz mržnje u određenoj mjeri interesuje gotovo svakoga, mada vrlo malo ljudi stvarno zna nešto o tome."

Konceptualna neusaglašenost je rezultirala veoma raznolikim korišćenjem termina zločini iz mržnje.[4] Najopštije govoreći, da bi se određeni delikt mogao smatrati zločinom iz mržnje, izvršilac krivičnog djela mora biti motivisan mržnjom prema žrtvi zbog njene pripadnosti nekoj drugoj društvenoj grupi. U suštini zločina iz mržnje najčešće je riječ o viktimizaciji manjina zbog njihovog rasnog, nacionalnog, etničkog, vjerskog, seksualnog ili nekog drugog identiteta od strane pripadnika većine.

Analizom postojeće literature može se ustanoviti široka tematizacija osnovnih konceptualnih pitanja o opravdanosti posebnog tretiranja zločina iz mržnje u odnosu na ostala krivična djela (Levin i McDevitt, 1993; Green, McFalls, i Smith, 2001; Perry, 2001; Grattet i Janness, 2001). Tematizovane su različite dimenzije ovog fenomena poput studija o izvršiocima (McDevitt, Levin i Bennett, 2002; Phillips, 2009; Kielinger i Paterson, 2007) ili posljedicama ovih krivičnih djela po žrtve (Barnes i Ephross, 1994; Herek, Gillis, Cogan, i Glunt, 1997; D'Augelli i Grossman, 2001).

Zločini iz mržnje nose veliki konfliktni potencijal i stoga predstavljaju opasnost po društvo u cjelini (Levin, 1999; Torres, 1999; Levin i Rabrenovic, 2001), pa donekle začuđuje priličan izostanak istraživanja o bezbjednosnim aspektima zločina iz mržnje. Mogući razlog za takvo stanje je sadržan u činjenici da je koncept zločina iz mržnje relativno novijeg datuma i disciplinarno pripada kriminologiji. U okviru studija bezbjednosti ova problematika se uglavnom tematizuje kao nacionalno, etnički, vjerski ili rasno motivisano nasilje. Istraživanja bezbjednosnih implikacija mržnjom motivisanog nasilja kojeg kriminolozi nazivaju zločinima iz mržnje svakako imaju veliki značaj za potpunije razumijevanje prirode ovog fenomena i društvenog konteksta u kome se oni dešavaju.

Bezbjednosni diskurs zločina iz mržnje zahtijeva adekvatan teorijsko-analitički okvir. Sa većim ili manjim razlikama u pristupima različitih autora (Baldwin, 1997; Vilijams, 2012; Powell, 2008; *etc*), konceptualna analiza bezbjednosti treba da ponudi odgovore na sljedeća pitanja: a) šta je referentni objekat b) koje su vrijednosti koje se štite v) koje su bezbjednosne prijetnje u pitanju g) ko su provajderi bezbjednosti i d) kojim sredstvima se ostvaruje bezbjednost. Ovako široko

[4] Širi prikaz svih konceptualnih dilema svakako prevazilazi obim i ciljeve ovog rada, pa ćemo na ovom mestu samo podsjetiti na određenje zločina mržnje koje je dala Barbara Peri (Perry, 2001, s. 10): „Zločini iz mržnje....podrazumevaju nasilne akte i zastrašivanja, obično usmjerene prema već stigmatizovanoj i marginalizovanoj grupi. Kao takvi, oni su mehanizam moći i ugnjetavanja, sa namjerom da reafirmišu nesigurne društvene strukture koje karakterišu dati društveni poredak. Radi se o pokušaju da se ponovo simultano uspostavi prijetnja i hegemonija (stvarna ili pretpostavljena) od grupe kojoj izvršilac pripada, i 'odgovarajući' podređeni identitet žrtvine grupe. To je sredstvo za obilježavanje *sebe* i *drugog* na način da se ponovo uspostave 'odgovarajuće' relativne pozicije, koje su date i reprodukovane širim ideologijama i obrascima društvene i političke nejednakosti."

postavljen analitički okvir omogućava sveobuhvatnije sagledavanje bezbjednosnih implikacija zločina iz mržnje. Uzimajući u obzir temeljne karakteristke zločina iz mržnje, možemo reći da je referentni objekat bezbjednosti kolektivni identitet, odnosno pojedinac i društvena zajednica kojoj on pripada. Na teorijskoj ravni ovdje je riječ o socijetalnoj bezbjednosti, odnosno sposobnosti društva da se održi uprkos promijenjenih okolnosti i nastalih prijetnji koje ugrožavaju njegove suštinske karakteristike (Wæver, Buzan, Kelstrup i Lemaitre, 1993).

Specifičnost incidentata i krivičnih djela počinjenih iz mržnje jeste da imaju veliki konfliktni potencijal, i da u sredinama gde su narušeni nacionalni, etnički ili rasni odnosi – mogu eskalirati u nasilje širih razmjera. Zločini iz mržnje narušavaju osnovne vrijednosti demokratskog društva, pravo na jednakost, sigurnost, slobodu i kulturnu različitost.

Istraživanje bezbjednosnog diskursa zločina iz mržnje od posebnog je značaja u nacionalno i vjerski podijeljenim društvima kao što je Bosna i Hercegovina. Tokom istorije, pored dužih perioda mira i tolerancije, Bosna i Hercegovina je bila poprište sukoba koji su, pored političkih uzroka, imali nacionalnu i vjersku konotaciju. U sagledavanju destruktivnih posljedica rata (1992.–1995.), poput stradanja stanovništva i uništavanja materijalnih dobara, treba imati u vidu i mržnju kao subjektivnu posljedicu (Milosavljević, 2004). Mržnja, akumulirana tokom ratnih dešavanja, u pogodnim okolnostima u miru se ispoljava na objektu koji simbolizuje drugu, antagonističku stranu, bilo da su to pripadnici druge grupe, njihova imovina ili da se radi o kulturnim dobrima. Kada je riječ o zločinima iz mržnje na ovom prostoru, uopšteno se može reći da su dominantna krivična djela motivisana nacionalnom i vjerskom mržnjom (Lalić, 2013, Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju [OSCE], 2014).

Iako je poslednjih godina značajno smanjen obim teških krivičnih djela počinjenih iz mržnje, bitno je podsjetiti na činjenicu da svaki nacionalno ili vjerski motivisan nasilni akt pobuđuje veliku pažnju javnosti i u značajnoj mjeri može da naruši međunacionalne i vjerske odnose. Stoga je neopravdano izvoditi zaključak da odsustvo te vrste nasilja znači da je društvo stabilno i bezbjedno. Kako je Georg Zimel pisao, nepostojanje sukoba u društvenom odnosu ne može se prihvatiti kao indeks njegove stabilnosti i bezbjednosti (Coser, 2007). Kozer u vezi s tim sugeriše da se treba podjednako baviti latentnim i manifestnim elementima odnosa, ako želimo da analitički obuhvatimo njegovo puno značenje. U kontekstu ove teme nagomilana mržnja je latentni element odnosa, dok su diskriminacija, govor mržnje i zločini iz mržnje manifestni oblik. Nepostojanje većih konflikata *apriori* ne znači odsustvo osjećanja neprijateljstva i antagonizama.

Tematici zločina iz mržnje u regionu zapadnog Balkana nije posvećena adekvatna pažnja i očit je deficit empirijskih istraživanja. Predmet naše analize odnosi se na bezbjednosne prijetnje koje zločini iz mržnje generišu u nacionalno i vjerski heterogenoj i postkonfliktnoj državi kakva je Bosna i Hercegovina. Cilj rada

je da utvrdimo o kakvim prijetnjama je riječ, koji su bezbjednosni izazovi, krize i rizici, bilo da je riječ o manifestnim ili latentnim ugrožavanjima bezbjednosti.

U našem istraživanju fokusirali smo se na dva osnovna istraživačka pitanja: a) koji su dominantni pojavni oblici zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini, kao i b) i kakav je njihov uticaj na ličnu bezbjednost i bezbjednost zajednica u Bosni i Hercegovini, odnosno kakve su posljedice ovih krivičnih djela.

2. METODOLOGIJA

Kompleksnost koncepta i njegova nedovoljna teorijska utemeljenost, nedostatak komparativnih istraživanja koji bi služili kao metodološki uzor, te nedostatak podataka – objektivni su ograničavajući činioci sa kojim smo se suočili tokom istraživanja.

U ovom radu je izložen dio nalaza iz šireg istraživačkog projekta čiji su ciljevi bili da se identifikuju rasprostranjenost i karakteristike zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini, kao i da se procijeni adekvatnost reakcije organa formalne društvene kontrole u odnosu na zločine iz mržnje. Za potrebe ovog rada analizirali smo segmente istraživačke građe koja se odnosi na bezbjednosne implikacije zločina iz mržnje. Taj dio istraživanja utemeljen je u pretežno kvalitativnom istraživačkom pristupu, uz primjenu intervjua (polustrukturisanih i otvorenih), učesničkog posmatranja, kao i sekundarne analize podataka.

Intervjuisanjem smo obuhvatili tri grupe ispitanika. Najprije smo, u formatu polustrukturisanih intervjua, intervjuisali osobe koje su prirodom svojih profesija povezani sa nekim aspektom zločina iz mržnje[5] (22 radnika ministarstava unutrašnjih poslova[6], osam osoba su zaposlene u pravosudnim organima kao sudije ili tužioci, a dva sagovornika su bili eksperti OEBS-a).

Druga grupa ispitanika su bile osobe koje žive u etnički mješovitim područjima, te imaju lična iskustva o etnički i vjerski motivisanom nasilju u sredini u kojoj žive (51ispitanik). Za izbor u ovoj grupi sagovornika koristili smo kvotni uzorak sa težnjom da obuhvatimo balansirano učešće pripadnika različitih etničkih i vjerskih zajednica, kao i adekvatan geografski obuhvat.

Treću grupu ispitanika činilo je 17 osoba koje su imale lično ili porodično iskustvo suočavanja sa aktima zločina iz mržnje u svojstvu žrtava, pa smo sagovornike iz ove grupe birali po principu namjernog uzorka. Sa njima smo razgovarali u otvorenom formatu, kako bismo im dali prostor da nam na što neinvazivniji način saopšte svoja, često bolna, iskustva.

[5] Intervjui sa prvom grupom ispitanika su sprovedeni u gradovima Federacije Bosne i Hercegovine (Sarajevo, Mostar, Kiseljak i Bugojno), kao i u Republici Srpskoj (Banja Luka, Prijedor, Doboj, Bijeljina i Srebrenica).

[6] Intervjuisani su: visoki policijski rukovodioci (2), kriminalistički inspektori (6), policijski službenici (14).

Svi razgovori su, uz prethodnu saglasnost ispitanika, snimani, a kasnije su sačinjeni transkripti koji su, zbog pune zaštite identiteta sagovornika, kodirani[7].

Primjenom učesničkog posmatranja prikupljali smo podatke koji se odnose na neposredan rad policije: brzinu i karakter njihovog reagovanja na incidentne događaje, način njihove komunikacije sa lokalnim stanovništvom, posebno oštećenim. Istraživači su bili u prilici da sa patrolom policije odlaze na mjesto incidenta i da neposredno posmatraju postupke policije i reakcije oštećenih u konkretnim događajima. Na osnovu prethodno dobijene saglasnosti od nadležnih organa, policijski službenici su obavještavali istraživače o novim etničkim ili vjerskim incidentima i omogućavala njihovo prisustvo na uviđajima. Na taj način smo prikupili podatke o sedam posebnih slučajeva policijskih intervencija u prigradskim povratničkim naseljima u Banjoj Luci.

Takođe, tokom povremenih planiranih boravaka u ispitivanim zajednicama, posmatrali smo i događaje koji su u ispitivanim zajednicama mogli da nose izvjestan bezbjedonosni rizik (sportska takmičenja, vjerske proslave), a u posebno organizovanim terenskim posjetama bili smo u prilici da prikupljamo podatke o stepenu oštećenosti objekata koji su bili mete napada (vjerski objekti, groblja, imovina). U planiranju i realizovanju dijela istraživanja koji je podrazumijevao primjenu učesničkog posmatranja u punoj mjeri smo se rukovodili principom saturacije, odnosno terenski boravci su planirani u skladu sa obimom i kvalitetom prethodno prikupljenih podataka.

Metodu sekundarne analize podataka primijenili smo na postojeće baze podataka (relevantne statističke institucije i agencije), kao i institucionalna dokumenta (pravni propisi, sudske arhive, dokumentacija ministarstva unutrašnjih poslova, međunarodnih institucija i nevladinih organizacija).

3. POJAVNI OBLICI ZLOČINA IZ MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

U brojnim izvještajima iz istraživanja zločina iz mržnje se, kao opšti metodološki problem, navode poteškoće u prikupljanju preciznih podataka o zločinima iz mržnje (Nolan i Akiyama, 1999; Cronin, McDevitt, Farrell, Nolan, 2007) bez kojih je teško izvesti nalaze o prevalenciji i karakteristikama ovog tipa kriminaliteta. Kao najčešći problemi u registrovanju i adekvatnoj pravnoj kvalifikaciji tih krivičnih djela navode se: slabi organizacioni kapaciteti nadležnih institucija, nedostatak iskustva u prepoznavanju motiva mržnje ili predrasude, često dvosmislena prioda zakonskih određenja. Dodatan problem sa dokumentovanjem zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini rezultat je nepostojanja jedinstvene metodologije statističkog

[7] Intervjui sa ispitanicima iz druge i treće grupe, osim u dva najveća grada u BiH, Sarajevu i Banjaluci, vršeni su u etnički heterogenim sredinama, u istočnoj Bosni gde je mješovito srpsko i bošnjaško stanovništvo (Srebrenica, Bratunac i okolina, Zvornik, Janja i Bijeljina), području sjeveorazapadne Bosne (Prijedor, Kozarac i okolna sela), zatim područja u kojem žive Bošnjaci i Hrvati (u srednjoj Bosni: Bugojno i Kiseljak, u Hercegovini: Mostar i okolina), kao i mjestima u Federaciji Bosne i Hercegovine u kojima žive Srbi povratnici (Drvar i Bosanski Petrovac).

praćenja podataka tih krivičnih djela. Naredni problem jeste pristup policije, tužilaštava i sudova ovoj problematici, koji u svom radu ne pokazuju dovoljno razumijevanja i volje za sprovođenje istraga o postojanju motiva mržnje u izvršenju krivičnog djela. Motiv mržnje se zanemaruje jer policija u preliminarnoj istrazi ne uzima u obzir indikatore koji ukazuju da je krivično djelo motivisano nacionalnom, etničkom ili vjerskom mržnjom. Posledice toga su da se ta krivična djela najčešće kvalifikuju kao oštećenje imovine, tjelesne povrede, izazivanje opšte opasnosti ili kao druga krivična djela i prekršaji.

Analizom dostupnih podataka mogu se tek sumirati trendovi u manifestovanju zločina iz mržnje u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. Nalazi našeg istraživanja ukazuju na činjenicu da je, u prvim godinama nakon završetka rata (1992.–1995.), nasilje iz nacionalnih i vjerskih motiva u Bosni i Hercegovini bilo učestalo, a uključivalo je i najteža krivična djela. Vremenom, intenzitet tih djela je smanjen, pa u ukupnoj strukturi kriminaliteta u posljednjih nekoliko godina, zločini iz mržnje nisu značajno izraženi. Međutim, kao što smo već rekli, broj izvršenih djela nije od značaja i statistika nije kriterijum na osnovu kojeg se može ocijeniti društveni značaj ovog problema, ako se imaju u vidu specifične posljedice i društvena opasnost ove vrste krivičnih djela.

U periodu neposredno nakon rata ovi zločini su prvenstveno bili usmjereni na povratnike – pripadnike konstitutivnih naroda (Bošnjaci, Srbi, Hrvati), i u manjoj meri na pripadnike manjinskih etničkih grupa i manjinskih vjerskih zajednica (Lalić, 2013; Lalić 2014). Takođe, zločini su se najčešće dešavali tokom perioda intenzivnijeg povratka izbjeglih i raseljenih lica, zatim uoči i za vreme vjerskih praznika, ceremonija i komemoracija, za vrijeme sportskih događaja i u vreme kada su prisutni ljudi iz dijaspore. Posebno je bio kritičan period masovnijeg povratka izbjeglog i raseljenog stanovništva tokom prvih godina nakon završetka rata. U tom periodu izvršen je najveći broj ovih krivičnih djela sa najtežim posljedicama. Najčešće je riječ o ubistvima, eksplozijama, paljevinama, većim oštećenjima vjerskih objekata i nadgrobnih spomenika.

U novije vrijeme najčešće se dešavaju slučajevi kamenovanja vjerskih objekata (džamija i crkvi) koji prouzrokuju manju materijalnu štetu i skrnavljenja nadgrobnih spomenika, zatim tuče, verbalne uvrede i ispisivanje uvredljivih grafita. I dalje se uočava tendencija da se zločini iz mržnje i incidenti češće dešavaju za vrijeme vjerskih praznika, komemoracija, tokom održavanja i nakon fudbalskih utakmica, kao i za vrijeme određenih događaja od značaja za politički život zajednice, poput izbora ili porasta političkih napetosti s nacionalističkim konotacijama. Zločini iz mržnje dešavaju se na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, i žrtve i izvršioci dolaze iz sva tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Srbi i Hrvati). Zabilježeni su i napadi na lica i imovinu manjinskih etničkih grupa poput Roma, Jevreja, Albanaca, kao i napadi na imovinu manjinskih vjerskih zajednica poput Jehovinih svjedoka i Adventističke crkve, kao i fizički napad na pripadnike seksualnih manjina (Lalić, 2013; Lalić, 2014).

U sljedećem dijelu rada ćemo prikazati najčešće pojavne oblike zločina iz mržnje u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. Riječ je o:

- ubistvima,
- izazivanju opšte opasnosti: eksplozije, upotrebe vatrenog oružja, paljevine,
- nasilničkom ponašanju: nasilje u sportu i povodom sporta, nasilje za vrijeme vjerskih praznika, tuče,
- oštećenju imovine: oštećenje vjerskih objekata, oštećenje nadgrobnih spomenika, oštećenje privatne imovine,
- uvredama i prijetnjama,
- silovanju, kao i
- slučajevima pomiješanih motiva i pogrešne percepcije.

U nedostatku preciznijih statističkih podataka, za svaki oblik ćemo dati procjenu zastupljenosti, a načine izvršenja ilustrovati navođenjem slučajeva iz prikupljene istraživačke građe, kao i iskazima ispitanika.

3.1. Ubistva

Imajući u vidu kompleksnost dokazivanja motiva nacionalne ili vjerske mržnje, nepostojanje adekvatnog normativno-pravnog okvira, neujednačenu praksu pravosudnih organa, ograničen pristup podacima - jasno je da je teško utvrditi koliko je od ukupnog broja izvršenih ubistava u Bosni i Hercegovini u posmatranom vremenskom periodu, u cjelini ili djelimično, motivisano nacionalnom ili vjerskom mržnjom. U praksi su zabilježeni slučajevi izazivanja opšte opasnosti (najčešće postavljanjem eksplozivne naprave) ili nanošenja teških tjelesnih povreda koje su imale za posljedicu smrt lica.

Od svih krivičnih djela koja možemo posmatrati kao dio koncepta zločina iz mržnje, ubistva su vrlo rijedak pojavni oblik. Ubistvo pripadnika druge nacionalne grupe uvijek dovodi do uznemiravanja javnosti i međunacionalnih tenzija. Zajednica čiji je član lišen života takve slučajeve isključivo vidi kao ubistvo izvršeno iz nacionalne ili vjerske mržnje.

Na osnovu analize prikupljene građe može se reći da su se ubistva najčešće dešavala tokom prvih nekoliko godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, dok je trajao masovniji povratak stanovništva u predratna mjesta prebivališta. U tom vremenskom periodu evidentirana su ubistava za koja se može osnovano pretpostaviti da su izvršena iz nacionalne ili vjerske mržnje.

Za prikaz ubistava sa motivom mržnje, posebno je interesantan slučaj Drvara (u kome je živjelo većinsko srpsko stanovništvo), koji su u jesen 1995. godine zauzele hrvatske oružane snage. Nakon zauzimanja grada srpsko stanovništvo je napustilo grad. Od civila koji su ostali neki su ubijeni. I nakon potpisivanja Dejtonskog

mirovnog sporazuma nastavljen je isti obrazac ponašanja prema malobrojnim pripadnicima srpskog naroda koji nisu izbjegli iz Drvara. Ispitanik iz Drvara se prisjeća ubistava nakon potpisivanja mirovnog sporazuma:

> Ubijen je bračni par Trninić. Oni su se vratili i jedne noći su ih ubili... Došli su po noći, lupali na vrata. Kad su im otvorili vrata, ubili su ih..... Ni danas nisu pronađene ubice. Prava se istraga nikad nije provela. To je zaustavilo povratak u naredne dvije-tri godine... (D. A., 56 godina, povratnik).

U srednjoj Bosni također su se dešavala ubistva u prvim godinama mira koja su, po mišljenju ispitanika, motivisana nacionalnom mržnjom. Uglavnom se radilo o napadima na Hrvate povratnike i pripadnike policije hrvatske nacionalnosti. I u Republici Srpskoj dešavala su se ubistva u prvim godinama nakon završetka rata i posebno u vrijeme masovnijeg povratka. Otpori povratku bili su veliki, a nasilje prema povratnicima učestalo. Na taj način stvorena je psihoza straha među povratnicima, koji su nakon izvršenih ubistava u svojoj zajednici napuštali to područje i odlazili na bezbjednija mjesta, najčešće tamo gde su pripadnici njihove nacije u većini.

Jedno od najtežih krivičnih djela počinjenih iz nacionalne i vjerske mržnje u Bosni i Hercegovini je ubistvo tri člana porodice Anđelić na Badnje veče 24. decembra 2002. godine u selu Kostajnica kod Konjica. Počinilac Muamer Topalović, Bošnjak, osuđen je na kaznu zatvora od 35 godina zbog ubistva iz vjerskih i nacionalnih pobuda (Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, 2004). Iako se sada ubistva dešavaju rijetko, gotovo uvijek dovode do velikih nacionalnih tenzija. Primjer za to je i ubistvo bošnjačkog povratnika u Kozluku, istočna Bosna, od strane Srbina, za vreme pravoslavnog Uskrsa 2014. godine. Ubistvu je prethodila svađa oko ratnih dešavanja i odbijanja žrtve da uzme uskršnje jaje od počinioca (Popović, 2014).

3.2. Izazivanje opšte opasnosti

3.2.1. Eksplozije

Prema izvještajima Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini [HCHR–BiH] (2002), postavljanje i bacanje eksplozivnih naprava na imovinu bilo je učestalo u vrijeme masovnijeg povratka stanovništva. Neke od tih eksplozija uzrokovale su smrtne posljedice po ljude. Vjerski objekti su nešto rjeđe bili meta napada u odnosu na imovinu povratnika. Pošto je riječ o vrlo ekstremnom vidu zastrašivanja, svaka eksplozija ili pucanj unosi nemir među pripadnike manjinskih zajednica. Česta pojava bacanja eksplozivnih naprava može se objasniti sa jedne strane količinom zaostalog naoružanja i ratne opreme u rukama civilnih lica nakon završetka rata, i sa druge strane otporom povratku stanovništva u njihova predratna mjesta prebivališta. Učestalost eksplozija, posebno usmjerenih na imovinu i vjerske objekte manjinskih zajednica, dovela je do senzibilizacije ljudi na viktimizaciju. Eksplozije su postale nešto što se redovno dešava i na šta se stanovništvo priviklo. O tome svjedoči komentar jedne Bošnjakinje iz Banje Luke:

> Ma nije bilo nekakvih ozbiljnijih međunacionalnih problema. Bar ja nisam imala probleme. Jeste znao komšija preko puta da psuje majku balijsku, i jednom nam je bacio bombu u dvorište, ali svi su znali kakav je on (A. M., 46 godina, povratnik).

Jedan od načina zastrašivanja i stvaranja osjećaja nesigurnosti povratnika bili su napadi na njihove vjerske objekte. Prema izvještaju o stanju ljudskih prava Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini u 2002. godini, najteži incident desio se u Ključu kod Gacka, gde je srušena obnovljena džamija. Eksplozivna naprava je u dva navrata podmetnuta i u obnovljenoj džamiji u zaseoku Mujkanovići u Kozaruši kod Prijedora, zatim uoči jednog od najvećih muslimanskih praznika, ramazanskog Bajrama, kod Prijedora je podmetnuta eksplozivna naprava na zgradu Medžlisa, gde stanuje imam i njegova supruga. Eksplozija je nanijela materijalnu štetu na objektu (HCHR–BiH, 2002). Registrovani su i incidenti u blizini pravoslavnih vjerskih objekata.

U tom periodu česti su bili i napadi na kulturno-istorijske spomenike s ciljem da se unište sjećanja na događaje koji su duboko urezani u kolektivno pamćenje lokalnog stanovništva. Spomenik je simbol otpora, ponosa i sjećanja na žrtve, te tako ima duboko društveno i psihološko značenje za pripadnike određene zajednice. Svaka povreda tih značenja je povreda kolektivnog pamćenja, povreda onog što je bitno i vrijedno za tu zajednicu. Ispitanik iz Drvara, izrazito partizanskog kraja tokom Drugog svetskog rata, govori o uništavanju spomenika partizanima u narodnooslobodilačkoj borbi:

> Porušili su sve partizanske spomenike. Srušili su i centralni spomenik partizanima iz ovog kraja. Podmetnuli su mine i srušili su ga. Eno ga i danas srušenog (D. A., 56 godina, povratnik).

Pored napada na privatnu imovinu, džamije i crkve, dešavale su se eksplozije i na objektima od značaja za društveni i politički život zajednice, ili, bolje rečeno, ostataka zajednice koja pokušava da stvori uslove za novi život. Ispitanik, Bošnjak iz okoline Prijedora, govori o prvim danima povratka i metodama zastrašivanja i širenja straha:

> Bilo je napada bombama. Odmah po povratku popravili smo dom da možemo osnovati mjesnu zajednicu. Odmah su bacili bombe i demolirali sve što smo uradili. I uvijek se dešavalo na taj način, nigdje nije bilo sa smrtnim ishodom, da su bacili negdje bombu pa da je porodica poginula, ili bar ja ne znam za to (Š. J., 53 godine, povratnik).

Na osnovu rezultata istraživanja evidentan je značajan pad ovih djela u odnosu na prve godine nakon završetka rata. Eksplozije kao vid zastrašivanja postale su prava rijetkost.

3.2.2. Upotreba vatrenog oružja

Upotreba vatrenog oružja je također najčešće imala cilj zastrašivanje povratnika. U posljednje vreme zastrašivanja ove vrste, prema izjavama ispitanika, dešavaju se znatno rjeđe. Karakterističan način zastrašivanja, po iskazu ispitanika povratnika, bilo je organizovanje lova noću s automatskim oružjem u blizini povratničkih naselja.

> Kad sam se vratio u Bratunac, imao sam malo problema. Nisam noćio nikad u kući. Prva je moja kuća napravljena na teritoriji moje mjesne zajednice. Bilo je malo i pucanja u početku, međutim poslije ipak se to smirilo. Pucali su iznad kuće, na brdu. Kažu da idu u lov na srndaća, noću, sa automatskim oružjem!? Siguran sam bio da ne bi pucali da sam napustio kuću, ali sam sebi rekao da neću, nek pucaju! To je trajalo nekih mjesec dana i onda se smirilo. (J. B., 57 godina, povratnik).

Tokom poslјeratnih godina dešavali su se i slučajevi pucanja iz vatrenog oružja u blizini vjerskih objekata. Takvi slučajevi se ne dešavaju često, ali kad se dese, dovode do velikog uznemirenja javnosti. Pojedini vjerski pravoslavni objekti na području Sarajeva bili su mete napada iz vatrenog oružja (Č. Đ., 40 godina, lokalni stanovnik). I izveštaji OEBS-a potvrđuju napade na pravoslavne objekte iz vatrenog oružja u Sarajevu (OSCE–BiH, 2009). Kao specifičan primjer napada na vjerske objekte može se navesti incident u kome je upotrijebljeno vatreno oružje u blizini džamije u naselju Vrbanja u Banjoj Luci. Navedeni događaj izazvao je revolt lokalnog bošnjačkog stanovništva i pokazao u kojoj mjeri takvi incidenti predstavljaju potencijalnu opasnost za mir, stabilnost i suživot u nacionalno i vjerski heterogenim područjima. O tom događaju svjedoči jedan ispitanik:

> Imali smo slučaj 2006. godine kada se zaustavilo vozilo i kad je osoba iz vozila pucala na džamiju. Onda smo mi mještani blokirali magistralni put Banja Luka – Kotor Varoš. Izašli smo na ulicu, pošto policija nikad nije otkrila počinitelje u tih pedesetak različitih slučajeva počinjenih iz nacionalne netrpeljivosti. Izašlo je nas stotinjak ili više i blokirali smo put. To je trajalo dva-tri sata, nismo se htjeli pomjeriti, tražili smo da se uhapsi počinilac. Bile su zapisane tablice auta iz kojeg je pucano...(A. Č., 28 godina, povratnik).

3.2.3. Paljevine

Paljevine imovine također se vezuju za period povratka stanovništva. S vremenom se broj paljevina smanjivao, tako da se u poslednje vrijeme vrlo rijetko dešavaju. Analizom prikupljene građe uočeni su različiti pojavni oblici.

Prvi pojavni oblik odnosi se na paljenje kuća povratnika kako bi njihov povratak na taj način bio spriječen. To se dešavalo u vrijeme masovnijeg povratka stanovništva, dok su u posljednje vreme takvi slučajevi izuzetno rijetki.

Drugi pojavni oblik jeste nasilna reakcija privremenih korisnika tuđe imovine koju je trebalo ustupiti vlasnicima koji su tu imovinu napustili tokom ratnih dešavanja. Veliki dio njih jednostavno nije htio da se vrati u predratno mesto prebivališta iz sigurnosnih razloga iako im imovina nije bila uništena. Te situacije stvarale su velike tenzije, koje su bile pokretači incidenta i nasilja.

Treći pojavni oblik jeste paljenje pomoćnih objekata sa namjerom zastrašivanja povratnika. Prema izjavama ispitanika radilo se o pojedinačnim slučajevima koji nisu bili organizovani kao sistematska politika pritisaka u cilju sprječavanja povrataka.

Četvrti pojavni oblik su paljevine i nasilje na javnim mestima neposredno prije, za vrijeme i nakon javnih skupova, vjerskih praznika i ceremonija.

Peti pojavni oblik jesu slučajevi pomiješanih motiva – ili je reč o pogrešnim percepcijama. U pitanju su slučajevi paljenja imovine gde je riječ o pomiješanim motivima, dakle primarni motiv su neriješeni imovinsko-pravni odnosi, što je uzrok čestih provokacija, incidenata i uništavanja imovine, a gdje okolnosti i način izvršenja ukazuju na nacionalnu netrpeljivost i mržnju.

3.3. Nasilničko ponašanje

Nasilničko ponašanje u vidu tuča i izazivanje nereda većeg obima na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi dešava se povremeno i vezuje se gotovo uvijek za određene događaje poput sportskih utakmica ili drugih javnih okupljanja. Pored toga, zabilježeni su izolovani slučajevi nasilničkog ponašanja koji su motivisani nacionalnom, etničkom ili vjerskom mržnjom. Ti slučajevi najčešće se ne dovode u vezu sa pojedenim događajima koji mogu biti tzv. okidači za izbijanje nasilja. Zabilježeni su nasilni akti prema pripadnicima manjinskih etničkih i verskih zajednica (konkretno prema Romima i vehabijama), koji su u pojedinim slučajevima bili sa smrtnim posljedicama. U nacionalno mješovitim sredinama nisu rijetki slučajevi vršnjačkog nasilja među maloljetnicima.

3.3.1. Nasilje u sportu i povodom sporta

Brojni su primeri nasilja na fudbalskim utakmicama kao i nasilja izazvanog povodom utakmica. Nasilje motivisano nacionalnom mržnjom dešava se i na lokalnim fudbalskim utakmicama i turnirima. Jedan ispitanik govori o jednom takvom događaju:

> Bio je jedan fudbalski turnir koji je igran u Vrbanji, to je bilo 2004. godine. Prekinut je kad je izbila masovna tuča između Bošnjaka i Srba. Jako ružna slika. Policija je uspjela spriječiti da to ne ode dalje. Uglavnom, kad se ljudi grupišu, dese se ti problemi. To je ispalo sasvim slučajno, opet je alkohol tu imao presudnu ulogu. Ljeto je bilo. Bila je grupa od 30–40 Srba, a na drugoj strani 20–30 Muslimana. Utakmica se igrala i u sekundi se to sve desilo – jedni na druge krenuli i izbila masovna tuča. Posljedica je nekoliko povrijeđenih,

jednom momku je slomljen nos, ostalo su lakše tjelesne povrede (A. Č., 28 godina, povratnik).

Pored utakmica koje se igraju unutar državnih granica, i utakmice koje se igraju u inostranstvu u kojima Bosna i Hercegovina ne učestvuje – prijetnja su međunacionalnim odnosima ukoliko je reč o timovima ili nacionalnim reprezentacijama sa kojima se nacionalne grupe iz Bosne i Hercegovine kulturno identifikuju. Primjer za to je utakmica sa Evropskog prvenstva u fudbalu između Hrvatske i Turske, koja se održala u Beču, Austrija, 20.6.2008. godine. Povodom tog događaja došlo je do nereda i sukoba u Bosni i Hercegovini u sredinama gdje žive Bošnjaci i Hrvati. Jedan ispitanik iz Bugojna te događaje opisuje na sljedeći način:

Dovoljna je jedna iskra. Nebitna stvar, utakmica, koja će te strasti da podigne. Evo konkretno za Bugojno, kada je bilo evropsko prvenstvo... Pa čak i sad, sve utakmice koje igraju Hrvatska i Bosna... Kada je Hrvatska igrala protiv Turske, pola Bugojna je u turskim dresovima i zastavama, a pola u hrvatskim. Onda su se dešavale tuče. Čujem iz svog stana ljude u kafiću kako kažu: „Idemo sada tamo u hrvatske kafiće da ih razbijemo“, a i ovi tako isto. Dovoljna je jedna utakmica, sportski događaj, nebitna stvar da se to vidi na djelu (S. Č., 44 godine, lokalni stanovnik).

3.3.2. Nasilje za vrijeme vjerskih ceremonija

Nasilje većeg obima za vrijeme vjerskih ceremonija je rijetko u odnosu na ostale incidente, i uglavnom se dešavalo u prvim godinama nakon rata. Tokom poslјeratnog perioda jedan od karakterističnih događaja jeste pokušaj postavljanja kamena temeljca Ferhat-pašine džamije u Banjoj Luci 7. maja 2001. godine. Tom prilikom okupio se veliki broj demonstranata, došlo je do nereda i bacanja kamenja na prisutne vjernike. Nekoliko Bošnjaka je teško povređeno, a jedno lice je kasnije podleglo od posljedica ranjavanja. Pričinjena je velika materijalna šteta na vozilima kojima su na ceremoniju dovezeni vjernici i gosti, između ostalih i predstavnici diplomatskog kora i međunarodnih organizacija. Jedan od rukovodnih radnika Centra javne bezbednosti Banja Luka opisuje razmjere i posljedice tog događaja:

To je bio prvi pokušaj polaganja kamena temeljca kad je došlo do okupljanja većih razmjera, koje je na kraju rezultovalo napadom na prisutne vjernike. Izbili su neredi i tom prilikom jedno lice je smrtno stradalo. Mislim da je pogođen kamenicom u glavu. Nakon sedam dana je podlegao. Pričinjena je velika materijalna šteta na vozilima i autobusima kojima su dovezli te vjernike iz regije (Ž. D., 48 godina, policijski rukovodilac).

Ovaj slučaj dobio je veliku pažnju javnosti kao ekstremni primjer vjerske netolerancije. Tokom istraživanja bilo je ispitanika koji su navodili slučajeve nasilja tokom vjerskih obreda u prvim godinama nakon rata (V. E., 39 godina, lokalni stanovnik), ali slučaj „Ferhadija“ je primjer obrasca vjerske netolerancije koji se dešava u kritičnim periodima istorije Bosne i Hercegovine.

3.3.3. Tuče

Tuče na nacionalnoj osnovi nisu rijetke u nacionalno mješovitim sredinama. Neke od njih imaju konkretan povod, najčešće uvrede na nacionalnoj osnovi, ili se dešavaju bez konkretnog povoda. Za tuče s povodom jedan ispitanik iz Banje Luke opisuje sljedeći slučaj:

> Za Novu godinu, zaustavilo se auto stranih tablica. Ljudi su iz Švicarske, srpske nacionalnosti, zaustavili se pred džamijom i urinirali u mezarje, groblje. Slučajno su naišla tri momka, zamolili ih da izađu odatle, ali oni nisu htjeli. Poslije toga su se skupili ljudi i izbila je tuča i oni su pretučeni. Oni su došli iz Švicarske i imali su tu neku želju, ne znam šta je to, ne znam kako bih nazvao, da skrnave to, da polupaju, a završili su na taj način i više se nikad nisu pojavili tu. Niko ih ne poznaje. Nikoga tu nisu poznavali. Valjda su rodom iz Kotor Varoša. To se dešava, ista se situacija dešava u Federaciji sa srpskim povratnicima. Preslikana slika, totalno, iste stvari se dešavaju (A. Č., 28 godina, povratnik).

U Srednjobosanskom kantonu dešavaju se tuče između Bošnjaka i Hrvata, često i bez konkretnog povoda. Jedan ispitanik komentariše takav slučaj:

> Prije neki mjesec dana izbila je velika tuča. Jedni su izašli iz jednog kafića i otišli u hrvatski kafić namjerno da izazovu da se potuku. To se na kraju vodi kao remećenje javnog reda i mira, a u principu je to nacionalna netrpeljivost. Dovoljna je jedna iskra. Naravno, kako vrijeme prolazi, toga je sve manje i manje (S. Č., 44 godine, lokalni stanovnik).

Česti su slučajevi nasilja među maloljetnicima u nacionalno mješovitim sredinama. Ispitanik iz Mostara opisuje slučajeve međuvršnjačkog nasilja:

> Bilo je slučajeva, to su stariji maloljetnici, orijentaciono srednja škola; oni čak dogovore preko Fejsbuka sastanak ili tuču na nekoj lokaciji. Bilo je slučajeva na Španskom trgu da dođu momci, pošto je Mostar podijeljen na istočni i zapadni, pa ovi s istočne strane dođu oko 200–300 metara na zapadnu stranu i tu nađu nekoga pojedinca, bilo koga, napadnu i pretuku i samo se vrate na drugu stranu. I onda, normalno, s druge strane slijedi reakcija, pa odu na drugu stranu, pretuku nekoga i vrate se. Takvih slučajeva je bilo 4-5 i to je procesuirano, tako da se sada sve smirilo. Motiva drugog, osim nacionalne mržnje – nema (D. P., 38 godina, inspektor kriminalističke policije).

3.4. Oštećenje imovine

Oštećenje imovine vrlo je čest način ispoljavanja nacionalne i vjerske mržnje. Uglavnom su ugroženi vjerski objekti i nadgrobni spomenici, a rjeđe stambeni objekti. Većina ispitanika smatra da se razbijanjem prozora, rušenjem ograda i pisanjem grafita po zidovima uglavnom nanosi manja materijalna šteta. S druge strane, isto tako postoji saglasnost da je stvarna težina ovih incidenata u negativnim posljedicama koje ostavljaju u javnosti, posebno kod zajednica čije je dobro

oskrnavljeno i čija su vjerska osjećanja povrijeđena. Tokom istraživanja uočeno je da je došlo do određenog smanjenja broja ovih incidenta u odnosu na prethodne godine. Međutim, oni se i dalje dešavaju – često za vrijeme vjerskih praznika ili u vrijeme održavanja sportskih manifestacija, ali isto tako i u drugim periodima tokom godine. I u vezi s napadima na imovinu manjinskih zajednica primjećen je znatniji trend opadanja u poređenju s vremenom masovnijeg povratka izbjeglog i raseljenog stanovništva.

3.4.1. Oštećenje vjerskih objekata

Najčešće je riječ o razbijanju prozorskih stakala, oštećenju ograda vjerskih objekata ili oštećenju vjerskih obilježja. Većina ispitanika, policijskih službenika, navodi da se nisu susretali sa slučajevima zbog kojih je došlo do protesta ili do većih tenzija. Oni smatraju da se uglavnom nije radilo o ozbiljnijem ispoljavanju vjerskog ili nacionalnog ekstremizma. Većina ispitanika iz manjinskih zajednica navodi da je broj ovih incidenata daleko veći nego što se zvanično prijavljuje, mada su u odnosu na ranije godine takvi napadi ipak rjeđi.

Ispitanik, policijski službenik iz Banje Luke, saopštava da je na području grada tokom rata većina islamskih vjerskih objekata srušena. Dok ti objekti nisu obnovljeni, uglavnom je bilo izraženo nasilje prema povratnicima bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Poslije rekonstrukcije vjerskih objekata pojavio se i taj oblik nasilja, u kom su mete napada upravo ti vjerski objekti.

O napadima na vjerske objeke nema precizne evidencija, jer se takvi slučajevi uglavnom kvalifikuju kao oštećenje tuđe stvari ili se samo registruju kao bezbjednosni događaji (M. Z., 54, policijski inspektor). Takva praksa policije onemogućava uvid u stvarne razmjere ispoljavanja ovakvog vida vjerske netrpeljivosti.

> Kada neko razbije prozor, recimo na vjerskom objektu ili ga ošteti, policija podnosi prijavu za oštećenje tuđe stvari. Ta se djela vode u grupi imovinskih krivičnih djela, motiv mržnje se ne navodi, tako da u zvaničnim statistikama motiv mržnje ili netrpeljivosti nije vidljiv. Na taj način nije moguće izvršiti analizu koliko stvarno u praksi ima ovih djela (M. P., 54 godine, policijski rukovodilac).

Karakteristični primjeri koji se dešavaju u praksi jesu slučajevi oštećenja katoličkih vjerskih objekta u Banjoj Luci. U Federaciji Bosne i Hercegovine zabilježeni su napadi na pravoslavne vjerske objekte.

3.4.2. Oštećenje nadgrobnih spomenika

Uništavanje i oštećivanje nadgrobnih spomenika vrlo se često dešava. Najčešći motiv izvršenja je nacionalna ili vjerska mržnja. Međutim, u praksi se dešavaju i slučajevi gde su izvršioci motivisani koristoljubljem, a ne nacionalnom ili vjerskom mržnjom. Tom prilikom se otuđuju mermerne ploče i bakar sa nadgrobnih

spomenika. Može se pretpostaviti da su pojedini izvršioci ovih krivičnih djela motivisani i nacionalnom ili vjerskom mržnjom, ali isto tako i koristoljubljem. Napadi na nadgrobne spomenike po pravilu dovode do velike uznemirenosti pripadnika zajednice čiji su grobovi oskrnavljeni, i za njih je jedino bitna činjenica da je svetinja povrijeđena. Oni to uglavnom doživljavaju kao manifestaciju ekstremizma i mržnje. Povreda groba izaziva jaku emocionalnu reakciju, tako da i u slučajevima gde je evidentno da je reč o koristoljublju, uvijek se latentno pretpostavlja da je motiv ipak mržnja. Mediji često koriste ovakve događaje za manipulaciju činjenicama, javnosti prikazuju kao napad na jedan od konstitutivnih naroda i zagovaraju tezu o njegovoj ugroženosti. Ovi slučajevi često se dešavaju na području čitave Bosne i Hercegovine, a oštećuju se groblja svih vjerskih zajednica.

3.4.3. Oštećenje privatne imovine

U poređenju s oštećenjem verskih objekata i grobalja, napadi na imovinu povratnika ređe se dešavaju. To je mišljenje gotovo svih ispitanika. Što se tiče imovine povratnika, uglavnom je riječ o manjim oštećenjima stambenih objekata, poput razbijanja prozorskih stakala ili izloga na zanatskim radnjama. U tim slučajevima osnovna namjera izvršioca jeste zastrašivanje, međutim s obzirom na način izvršenja i korišćena sredstava napada, pored zastrašivanja nužno nastaje i materijalna šteta na stambenom ili poslovnom objektu. To se dešavalo u vreme masovnijeg povratka stanovišta. S vremenom učestalost takvih incidenata postala je sve manja.

3.5. Uvrede i prijetnje

Uvrede i prijetnje vrlo su česte. Uvredljivi grafiti ispisuju se na stambenim objektima gde žive povratnici, posebno u urbanim sredinama, zatim na vjerskim objektima, školama i drugim javnim ustanovama i mjestima. Grafite kao simboličke poruke mržnje, zajednice kojima su upućene tumače kao uvredljive, zastrašujuće i u pojedinim slučajevima kao direktnu i stvarnu prijetnju. Pojedini ispitanici te poruke doživljavaju kao sredstvo pritiska da se isele iz sredine u kojoj žive. Većina grafita piše se noću, sa namjerom da izvršioci ne budu primjećeni i uhvaćeni.

Ispitanici navode da se dešavaju defilei sa vozilima u povratničkim naseljima, najčešće nakon fudbalskih utakmica (S.S., 63 godine, povratnik; A. H., 57 godina, povratnik). Međutim, to se dešava i tokom ljetnjeg perioda, kada su ljudi iz dijaspore prisutni. Radi se o provokacijama i uvredama iz vozila u pokretu, najčešće u večernjim ili noćnim satima.

3.6. Silovanje

Krivično delo silovanja koje je motivisano nacionalnom ili vjerskom mržnjom najrjeđi je pojavni oblik zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini. Analizom prikupljene građe evidentirana su dva takva slučaja. Prema navodima Organizacije

za evropsku bezbednosti i saradnju, u julu 2008. godine desio se potencijalno jedan takav slučaj u Brčkom. U optužbi stoji da su 20-godišnja Bošnjakinja i muškarac bošnjačke nacionalnosti stavili ženu srpske nacionalnosti u njihov auto i odvezli je na udaljen put, gde su zaustavili vozilo, lažnim pištoljem prijetili žrtvi i uzeli joj torbicu. Zatim je Bošnjakinja uperila pištolj u žrtvinu glavu naredivši joj da se skine, nakon čega ju je muškarac silovao. Tokom silovanja vređao je žrtvu na nacionalnoj osnovi (OSCE–BiH, 2009a). Drugi slučaj se desio 11.1.2013. (Gnusan zločin u Modriči: Provalio u kuću, pa opljačkao i silovao 70-godišnju staricu, 2013) u mjestu Pećnik, opština Vukosavlje. Izvršilac srpske nacionalnosti izvršio je razbojništvo, a zatim silovanje nad ženskom osobom hrvatske nacionalnosti. Motiv ovog krivičnog djela je nacionalna netrpeljivost prema žrtvi. Okružni sud u Doboju osudio je izvršioca na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od sedam godina i šest mjeseci.

Svakako treba imati u vidu metodološke teškoće koje se odnose na prikupljane podataka, tako da postoji mogućnost da je broj ovih krivičnih djela veći. Međutim, na osnovu dostupnih podataka može se reći da se ipak radi o najrjeđem pojavnom obliku.

3.7. Pomiješani motivi i pogrešne percepcije

Tokom istraživanja uočeni su trendovi gde su krivična djela i incidenti djelimično motivisani nacionalnom ili vjerskom mržnjom. To se vrlo često dešava tamo gde nisu riješeni imovinsko-pravni odnosi, a strane u sporu su različite nacionalnosti. U takvim situacijama slučaj dobija nacionalni ili verski karakter – iako je priroda spora sasvim drugačija. Takođe, uočene su i pogrešne percepcije i izražen je subjektivni osećaj ugroženosti manjinskih grupa i kad se ne radi o nacionalno ili verski motivisanim krivičnim djelima ili incidentima. Kada su pripadnici manjinskih zajednica ili njihova imovina objekti napada, oni često smatraju da je riječ o nacionalnoj netrpeljivosti i pritiscima da se isele iako je evidentno da su ta krivična djela i incidenti motivisani drugim motivima, a ne nacionalnom ili vjerskom mržnjom. Subjektivni osećaj ugroženosti zbog njihove nacionalne i vjerske pripadnosti izuzetno je jak. Najčešće je riječ o imovinskim deliktima – krađama, provalnim krađama, i to na obnovljenim kućama gde momentalno niko ne živi, ili je riječ o krađi mesinga i granitnih ploča sa nadgrobnih spomenika. Posebno dolazi do uznemirenja zajednice u slučaju oštećenja vjerskih objekata ili ubistva nekog člana njihove zajednice.

Kompleksnost društvenih odnosa u Bosni Hercegovini i specifičnost života u višenacionalnim zajednicama pre rata navode na razmišljanje u kojoj meri su pojedini incidenti motivisani nacionalnom ili vjerskom mržnjom, a koliko nekim drugim razlozima. Većina tih incidenata i razmirica, posmatrano površinski, posljedica je nacionalne ili vjerske netrpeljivosti. Međutim, često se dešava da je u pozadini tih odnosa prisutan konflikt između određenih porodica koje žive jedna pored druge, a koji je motivisan drugim razlozima poput obične međuljudske

netrpeljivosti i razmirica. U praksi se vrlo često dešavaju takvi slučajevi. Jedan ispitanik, policijski službenik, govori o tome:

> Neko će reći: napraviću nešto komšiji zato što ga mrzim, a mrzim ga jer je on Hrvat ili Bošnjak. Ne, možda postoji neka dublja geneza njihovog odnosa, mislim između tih porodica. Možda su bili kumovi pa se posvađali, oko međe, oko nečega drugog. A onda poslije to obrazlažu da je razlog nacionalna pripadnost. To nam se dešavalo, toga je bilo (Ž. D., 48 godina, policijski rukovodilac).

Takvi incidenti karakteristični su za povratničke sredine. Komšijske svađe, uvrede, prijetnje i razbijanje prozorskih stakala na kućama česta su pojava. Nije rijedak slučaj da su komšije tokom ratnih dešavanja zauzeli zemlju, kuće, izgradili stambene objekte na zemlji svojih dojučerašnjih komšija, tako da su se nakon povratka suočili sa problemima imovinsko-pravne prirode. Međutim, suština konflikta nije nacionalna ili vjerska netrpeljivost i mržnja, već nerešeni imovinski odnosi.

Slična je situacija i sa pojedinim vjerskim objektima gdje postoji spor oko vlasništva zemlje. Stanovništvo kompletnih sela, naselja i mjesta kolektivno je preseljavano u druga područja tokom ratnih dešavanja i nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, pošto su se Srbi kolektivno iselili iz krajeva koji su po mirovnom sporazumu pripali Federaciji Bosne i Hercegovine. Raseljeno stanovništvo naselilo se u dijelove Republike Srpske, uglavnom u napuštenu bošnjačku imovinu. U tim mjestima sagradili su i svoje vjerske objekte. Nakon završetka rata, sa povratkom izbjeglog i raseljenog stanovništva i postavljanjem imovinskih zahtjeva za povratom imovine nastali su problemi, tenzije i incidenti. Karakterističan primer je pravoslavna crkva u Konjević Polju izgrađena na privatnom posjedu Bošnjakinje Fate Orlović, gdje su u nekoliko navrata zabilježeni vjerski incidenti.

Pojedini slučajevi paljenja imovine takođe su primjeri pomiješanih motiva, posebno tamo gde su neriješeni imovinsko-pravni odnosi, tj. gde su u pitanju atraktivne lokacije za građenje stambenih i poslovnih objekata, a zemljište je u vlasništvu manjina. Radi se o pritiscima na njih da se objekti i zemlja prodaju. Navešćemo jedan karakterističan slučaj:

> Molotovljev koktel je bačen sa terase kroz prozor 2006. godine u po bijela dana, bilo je pola dva. Terasa je brodski pod i onda je to buknulo. Da je bila noć, izgorjelo bi sve, jer kuća je spratnica. Sad to stoji onako kako stoji, u ruševnom stanju. Nagovorio ih je neko... jer ima iza kuće dva hektara zemlje, dobra lokacija, i sad je to aktuelno... Kuća je u sporu. Ta žena što je kupila tu kuću, ona je u sporu sa jednim mojim rođakom. Ona je navodno kupila tu kuću za 50.000 maraka, ali kupila od tog mog rođaka, njegov dio. Tu smo mi bili suvlasnici (B. K., 68 godina, povratnik).

Pojedina krivična djela, incidenti i događaji nisu motivisani nacionalnom ili vjerskom mržnjom. U nedostatku tačnih informacija takve slučajeve oštećena zajednica vidi kao nacionalno ili vjerski motivisane i po pravilu smatraju da su napadači pripadnici druge nacionalnosti ili vjere. Po njihovom shvatanju, napad je usmjeren na njih isključivo iz mržnje. Ovi događaji su vrlo osetljivi i izazivaju jaku emocionalnu reakciju članova zajednice, koji stoga ne mogu objektivno sagledati činjenice koje isključuju elemente nacionalne ili vjerske mržnje. Najčešće je riječ o slučajevima otuđivanja imovine, oštećenjima vjerskih objekata ili ubistvima povratnika. Nakon sagledavanja činjeničnog stanja isključuje se nacionalna ili vjerska pozadina događaja. Bez obzira na to, ovakvi događaji, tačnije percepcije događaja, stvaraju sumnju i na taj način remete međunacionalne i vjerske odnose. Najčešći slučajevi pogrešnih percepcija odnose se na krađu imovine povratnika. Zaštita lične i imovinske sigurnosti povratničke populacije jedan je od prioriteta policije. To je vrlo osjetljivo pitanje, jer ukoliko policija ne uspe da zaštiti povratnike i njihovu imovinu – često problem dobija političku dimenziju. Posebno se to odnosi na kuće koje su obnovljene, a u kojima niko ne živi ili samo povremeno boravi. Takva imovina često je predmet otuđivanja. Percepcije oštećenih uglavnom su da je reč o nacionalnim pritiscima da imovinu prodaju i da se isele, a ne da je riječ o koristoljublju. Pošto imovina nije zaštićena, često oštećeni nije u prilici da sazna za krađu jer ne živi tu, tako da se u praksi često dešava da prođe dosta vremena od momenta izvršenja djela do prijave policiji, što je pravni osnov za njihovo djelovanje. Navedene okolnosti pogoduju kriminalnim grupama koje se bave ovom vrstom krivičnih djela.

Kad se govori o pogrešnim percepcijama, tu su i imovinski delikti gde su objekti napada crkve i džamije. Najčešće je riječ o provalnim krađama u kojima izvršioci otuđuju predmete ili novac ili je reč o krađama predmeta sa vjerskih objekata ili krađi građevinskog materijala. Po načinu izvršenja evidentno je da je reč o koristoljublju. Međutim, predstavnici vjerskih zajednica tim događajima daju velik značaj i žele da znaju ko to radi i zašto (LJ. B., inspektor kriminalističke policije).

Nije rijedak slučaj da mediji o određenim događajima obavještavaju javnost bez utvrđivanja činjeničnog stanja. Pristrasni mediji neobjektivnim informisanjem stvaraju percepciju nacionalne ili vjerske ugroženosti. Pored neobjektivnog informisanja medija, tu je i problem glasina koje dovode do uznemirenja manjinskih zajednica. To samo ukazuje koliko su međunacionalni i vjerski odnosi osjetljivo pitanje u Bosni i Hercegovini.

Kada se desi ubistvo u nacionalno mješovitim sredinama gde su međunacionalni odnosi narušeni, posebno ukoliko je riječ o povratnicima, stvaraju se velike tenzije, i prva percepcija članova zajednice kojoj žrtva pripada da je motiv izvršenja nacionalna pripadnost.

4. POSLJEDICE ZLOČINA IZ MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Zločini iz mržnje imaju teže posljedice u odnosu na ostala krivična djela – izrazito negativno psihološki utiču na žrtvu, unose strah u zajednicu, stvaraju društvene podjele i vode eskalaciji nasilja (OSCE – ODIHR, 2009). Posljedice ovih krivičnih djela u Bosni i Hercegovini prvenstveno su psihološke u vidu osjećanja straha, kako kod pojedinaca tako i kod drugih pripadnika zajednice. Zatim, tu su i društvene posljedice, koje se manifestuju kroz produbljivanje postojećih grupnih podjela, a što neminovno vodi narušavanju međunacionalnih odnosa. Za Bosnu i Hercegovinu posebno je karakterističan proces kontinuiranih demografskih promjena u smislu postepenog iseljavanja pripadnika manjinskih naroda s određenih područja, što vodi većoj nacionalnoj homogenizaciji. Pored toga zločini iz mržnje predstavljaju prijetnju miru i stabilnosti, jer u bezbjednosno nestabilnom okruženju gotovo uvek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja.

Psihičke posljedice prvenstveno trpe direktne žrtve, koje osjećaju strah, nemir i nesigurnost. Čak i lakša djela – kao što su oštećenje tuđe stvari iz nacionalnih i vjerskih razloga, verbalne uvrede, prijetnje i uvredljivi grafiti – imaju dugoročan negativan efekat na oštećene. Ispitanici koji su lično doživjeli neugodno iskustvo, sa mnogo emocija i s obiljem detalja opisuju događaj, čak i kad se desio prije nekoliko godina.

Svaki akt nasilja motivisan mržnjom ima snažan uticaj na zajednicu na koju je usmjeren. Članovi zajednice su vrlo zainteresovani šta i kako se desilo i kakve dalje posljedice konkretan događaj može da implicira. Ovi događaji dugo se pamte i prepričavaju. Kada se desi, primjera radi, uništavanje nadgrobnih spomenika – iako su vrlo pogođeni tim činom, pripadnici zajednice smatraju da su nemoćni da bilo šta urade u vezi s tim. Jedan ispitanik prokomentarisao je kako se osjeća kada se desi takav slučaj: „Krivo mi bude, ali si nemoćan....“ (D. L., 52 godine, lokalni stanovnik). Povratnik, kome je u nekoliko navrata oštećena imovina na stambenom i poslovnom objektu opisuje svoje iskustvo: „Osjećao sam se isto kao da me neko išamarao bez razloga“ (B. M., 32 godine, povratnik). Pojedini ispitanici smatraju da se više radi o poniženju i ogorčenju, nego o strahu u vezi sa njihovom bezbjednošću.

Ispisivanje uvredljivih grafita na javnim površinama takođe izaziva uznemirenje zajednice kojoj je uvreda upućena:

> Kada se pojave grafiti tipa: „Idite odavde“, ili „Nož, žica, Srebrenica“, normalno je da te to pogodi. Znamo svi šta se desilo u Srebrenici, vidim to kao direktnu prijetnju (S. A., 32 godine, policajac, povratnik).

Ispitanik povratnik čija je imovina u nekoliko navrata oštećena i kome su upućivane prijetnje komentariše na koji način to utiče na njega:

> Nije prijatno kad se to desi. Jednom nas je bilo sedamnaestoro u kući, naišla je grupa mladića i ovim riječima su vikali: A..., noćas nećeš spavati! Meni je bilo jako neugodno (A. H., 57 godina, povratnik).

Pojedinci koji imaju lično iskustvo kao žrtve nacionalno ili vjerski motivisanog nasilja navode da nepovjerenje i određena doza straha ostaju dugo nakon što se napad desi. Oni te napade vide kao direktnu i ozbiljnu prijetnju njihovoj ličnoj bezbjednosti, zato što pripadaju određenoj nacionalnoj ili vjerskoj grupi. Jedan ispitanik povratnik iz Banjaluke, žrtva nasilja, opisuje svoje iskustvo i posljedice koje je taj napad ostavio po njega:

> Moram ići da nađem svoj mir. Došao sam, nisam našao mir. Našao sam upravo ono što su mi govorili da će biti. Došao sam u situaciju da me je napalo petoro djece od 18–19 godina. Došao sam u situaciju da izvučem oružje da branim goli život. Ne znam ni sam kako sam se zakočio da ne pucam. Da na neku priču pokušam da se izvučem iz te situacije, malo da zaprijetim i tako. Tako da su se ta djeca povukla kad su vidjela oružje. Međutim, sebi sam postavio pitanje dokle će se to dešavati? Sutra će drugo dijete, prekosutra treće, doći će situacija kada se više ne mogu povući, kada moram potegnuti to oružje. Šta sam napravio, odoh u zatvor! Tad sam odlučio da uzmem pasoš i da odem van (F. S., 40 godina, povratnik).

Pojedini ispitanici prihvataju postojeće stanje kao normalno, kao nešto što je sastavni dio njihovih života. Navikavanje na viktimizaciju, prihvatanje devijantnog kao normalnog, posljedica je ranijih negativnih iskustava, posebno u toku rata. U odnosu na iskustva iz tog perioda sadašnja dešavanja imaju daleko manji značaj. Drugi razlog je učestalost tih dešavanja i nepostojanje odgovornosti, što je stvorilo utisak da je reč o nečem uobičajenom i što se u postojećim okolnostima ne može promijeniti, već samo prihvatiti. Jedan ispitanik, Bošnjak, povratnik u Bratunac, opisuje život povratnika u Bratuncu:

> U Bratuncu je izuzetno lijepo, malo ima... pišu: Nož, žica, Srebrenica, to se preko noći stvori, ali se i obriše i tako. To je tako bilo, provokacija je moralo biti, ja mislim da ni na jednoj strani nema da nije bilo provokacija. Sve se to istrpi, smiri se... (J. B., 57 godina, povratnik).

Jedan od najučestalijih načina ispoljavanja vjerske mržnje jeste razbijanje stakala na vjerskim objektima. Povratnik u Banju Luku komentariše razbijanje prozora na džamiji u njegovom naselju:

> Ljudi to osuđuju, mada su svi već oguglali. Ranije su sve te slučajeve prijavljivali policiji, nakon čega policija napravi uviđaj. Sada su daske na tim prozorima, pošto više nema para. Ljudi to više i ne komentarišu. To je postalo normalno... naravno da nije normalno, ali eto... (S. E., 29 godina, povratnik).

Posljedice su vidljive prvenstveno u stvaranju veće socijalne distance između različitih nacionalnih i vjerskih grupa. Svaki incident dovodi do veće grupne kohezije zajednice čiji je član napadnut i do povećanja nepovjerenja prema drugoj nacionalnoj i vjerskoj grupi. Interesantno je zapažanje da oni koji su prostorno udaljeni od mesta događaja osećaju veći strah u odnosu na one koji tu stalno žive. Sa jedne strane, to se može objasniti neadekvatnim informisanjem, širenjem glasina i medijskim predimenzioniranjem pojedinih događaja. Sa druge strane, može se

pretpostaviti da se pripadnici manjinskih naroda koji tu stalno žive privikavaju na postojeće okolnosti:

> Osobe koje dolaze iz inostranstva boje se deset puta više. Oni osjećaju veći strah. Tako da on svoj odmor, koji je planirao da bude tri ili četiri sedmice ovdje, skrati nekad duplo. Da ode što prije. Stanovnici koji su tu non-stop, uključujući tu i mene, jednostavno smo manje više oguglali na to. To je tako! (F. S., 40 godina, povratnik).

Poseban je problem iseljavanje manjinskog stanovništva iz pojedinih sredina kao posljedice kontinuiranog zastrašivanja. Svaki akt nasilja koji je motivisan nacionalnom ili vjerskom mržnjom utiče na preostalo stanovništvo da preispita odluku da živi u takvoj sredini. Posebno negativan uticaj imala su zastrašivanja povratničkih zajednica u vidu ubistava, eksplozija i paljenja stambenih objekata u vrijeme intenzivnijeg povratka. Jedna ispitanica govori o posljedicama ubistava povratnika u srednjoj Bosni:

> ...bilo je i ubistvo jednog policajca u Travniku, kome je ispred auta postavljena bomba koja ga je raznijela. Također, još jedan policajac je ubijen na vrlo sličan način... To je sve vrlo loše uticalo na povratak Hrvata. Obitelj jednog od ubijenih policajaca vratila se ranije u Travnik, ali nakon tog događaja odmah su se iselili i nikada se nisu vratili (V. E., 39 godina, lokalni stanovnik).

Jedan ispitanik komentariše kako su određeni međunacionalni incidenti uticali na povratničko stanovništvo u Srebrenici:

> Strah je vladao, pojedini koji su bili u gradu, koji su vadili neke dokumente, odmah su se istog dana pokupili i pobjegli, a oni koji su se vratili, i oni su privremeno otišli u Federaciju. Dok se to sve nije malo sleglo (H. M., 46 godina, povratnik).

Ispitanik iz Sarajeva tvrdi da postoji direktna veza između napada na povratnike, vjerske objekte i groblja i iseljavanja manjinskog stanovništva sa tih područja. To objašnjava sljedećim riječima:

> Najbolje je možda pogledati oglase, u oglasima vidimo da se uglavnom srpska imovina prodaje. Kriza je zaustavila iseljavanje Srba s ovog prostora. Da se nije desila ova kriza, mislim da bi se prepolovilo ovo preostalo stanovništvo, da bi prodali imovinu i otišli (Č. Đ., 40 godina, lokalni stanovnik).

Isti ispitanik opisuje reakciju stanovništva povodom uništavanja nadgrobnih spomenika:

> Ljudi su osjetljivi na te stvari, onda donose odluke koje su isto tako tragične, recimo da vade pokojnike odavde i da nose na druga mjesta. Žalosno je što se pravoslavna zemlja uveliko ovdje prodaje i da ljudi odlaze. Pravoslavno groblje i domovi su jedini svjedoci da su ovdje živjeli pravoslavni Srbi. Kako stvari stoje, za nekih deset godina, ako se ovako nastavi, ako se ništa ne promijeni, pitanje je da li će ovdje biti pravoslavnih Srba uopšte. Crkve i groblja trebalo bi da budu svjedoci toga, ali eto i groblja se postepeno ekshumiraju (Č. Đ., 40 godina, lokalni stanovnik).

Nalazi našeg istraživanja ukazuju da pored međugrupnog konflikta postoji specifičan latentan konflikt između pripadnika iste nacionalne ili vjerske grupe. Reč je prvenstveno o unutargrupnom konflktu između pripadnika koji stalno žive na određenom području i onih koji tu dolaze povremeno. Primjera radi, znatne razlike u percepciji međunacionalnih odnosa prisutne su između Bošnjaka koji su se vratili svojim kućama i onih koji su ostali u dijaspori, i koji dolaze u zavičaj najčešće tokom ljetnjih godišnjih odmora. Takođe, uočili smo slične tendencije u području Srebrenice, gde lokalno srpsko stanovništvo sa nelagodom gleda na povremene posjete radikalnih grupa iz Srbije tom području. Navodimo neke od primjera koji ilustruju navedene trvdnje. Jedan Bošnjak – povratnik iz Banjaluke, daje sljedeći komentar:

> Dobro se slažem sa svojim komšijama, svima je u interesu da mirno živimo i da pomognemo jedni drugima koliko se može. Onda dođe ljeto, dođu na odmore iz dijaspore i tu nastaju tenzije, svađe i uvrede. Oni budu tu par sedmica, sjednu u svoja skupocjena „volva" i odu, a ja ostanem ovdje u svom siromaštvu i onda objašnjavam svom komšiji Srbinu, koji živi teško kao i ja, da onaj moj Bošnjak i nije baš tako mislio – a obojica znamo da jeste... (F. S., 40 godina, povratnik).

5. ZAKLJUČAK

Zločini iz mržnje prvenstveno su bezbjednosni problem, jer u bezbjednosno nestabilnom okruženju gotovo uvijek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja. Iako se u posljeratnom periodu u Bosni i Hercegovini bilježi relativni pad broja zločina iz mržnje, ne smije se zaboraviti činjenica da je riječ o postkonfliktnom području gde su međunacionalni odnosi narušeni, tako da svaki takav zločin, bez obzira na težinu, stvara nove nacionalne i vjerske podjele i produbljuje postojeće. Na taj način se generišu novi antagonizmi u uslovima kada institucionalni kapaciteti za kontrolu zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini još uvijek nisu dovoljno razvijeni.

Zločini iz mržnje predstavljaju prijetnju za suživot nacionalno i vjerski različitih zajedinica koje dijele isti životni prostor i teška iskustva iz prethodnog rata. Međutim, zbog institucionalnih slabosti i neadekvatnih pristupa ovom problemu teško je dati ocjenu o stvarnim razmjerama pojave. Evidetno je da je intenzitet teških krivičnih djela počinjenih iz nacionalne ili vjerske mržnje u značajnom padu u odnosu na raniji period, posebno u odnosu na vrijeme intenzivijeg procesa povratka izbjeglih i raseljenih lica. Zločini iz mržnje dovode do lične nesigurnosti oštećenih ili žrtava uključujući i druge članove zajednice, stvaraju veću socijalnu distancu između nacionalnih i vjerskih grupa, utiču na demografske promjene usljed iseljavanja pripadnika manjinskih naroda s određenih područja, doprinose većoj nacionalnoj i vjerskoj homogenizaciji, koja nužno vodi međunacionalnom i vjerskom nepovjerenju i netrpeljivosti. Događaji ove vrste u određenim okolnostima mogu da dovedu do eskalacije nasilja širih razmjera i postanu povod za eventualni konflikt koji ima uzroke u istorijskim razmiricama i strukturalnim protivrječnostima savremene Bosne i Hercegovine. U posljeratnom periodu do

danas u Bosni i Hercegovini nije bilo nasilja širih razmjera, tj. svi slučajevi imali su lokalni karakter. Međutim, nacionalno i vjerski motivisano nasilje gotovo uvijek stvara plimu mržnje i netrpeljivosti mnogo dalje od lokalnog područja gdje se događaj desio, posebno pod uticajem medija. Svaki zločin iz mržnje, uključujući i one koji se neosnovano percipiraju kao takvi predstavljaju prijetnju miru i stabilnosti u Bosni i Hercegovini.

Specifičan nalaz našeg istraživanja je postojanje u određenoj mjeri latentnog unutargrupnog konflikta između pripadnika iste nacionalne i vjerske grupe. Konflikt je prisutan između onih koji stalno žive u lokalnoj zajednici i onih koju tu dolaze povremeno. Njihovi stavovi se značajno razlikuju u odnosu na viđenje suživota sa ljudima druge nacije i vjere. Oni koji ne žive u lokalnoj zajednici ne razumiju ili ne žele da razumiju složenost odnosa ljudi različitih kultura koje žive na istom prostoru, njihovu životnu upućenost, interese, potrebe i vrijednosti na osnovu kojih oni oblikuju pozitivno mišljenje i stavove jednih o drugima.

Iako je rad na sprečavanju i suzbijanju zločina iz mržnje zahtjevan zadatak, u Bosni i Hercegovini bi trebalo uzeti u obzir primjere dobrih praksi u svijetu i prilagoditi ih lokalnom okruženju. To bi na strateškom nivou podrazumijevalo izradu strategije suzbijanja zločina iz mržnje i akcionog plana, recimo po uzoru na Veliku Britaniju (Dixon, 2010).

Takođe bi trebalo uzeti u obzir i druga pozitivna iskustva koja jasno ukazuju da se povećanje efikasnosti rada policije na suzbijanju zločina iz mržnje može postići formiranjem specijalizovanih odjeljenja za suzbijanje zločina iz mržnje, obukom policije, efikasnim prikupljanjem podataka, kontaktima sa zajednicama, oštrijom kaznenom politikom i saradnjom sa medijima (Levin i Amster, 2007; Cronin, McDevitt, Farrell i Nolan, 2007).

Imajući u vidu disfunkcionalnost u komunikaciji i djelovanju nadležih institucija potrebno je sagledati pozitivna iskustva iz Sjedinjenih Američkih Država u vezi formiranja radnih grupa koje obuhvataju različite nivoe i jurisdikcije (Phillips i Orvis,1999) u suzbijanju raznih vrsta kriminaliteta uključujući tu i zločine iz mržnje. To se posebno odnosi na obuku, razmjenu informacija i saradnju policijskih agencija na državnom, entitetskom i lokalnom nivou.

LITERATURA

- Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, *23*(1), 5-26.
- Barnes, A., i Ephross, P. H. (1994). The impact of hate violence on victims: Emotional and behavioral responses to attacks. *Social Work, 39,* 247-251.
- Coser, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba: ispitivanje funkcije društvenog sukoba i njegove upotrebe u empirijskim sociološkim istraživanjima*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

- Cronin, Sh. W., McDevitt, J., Farrell A., i Nolan, J. J. (2007). Bias-Crime Reporting Organizational Responses to Ambiguity, Uncertainty, and Infrequency in Eight Police Departments. *American Behavioral Scientist*, *51*(2), 213-231.
- D'Augelli, A. R., i Grossman, A. H. (2001). Disclosure of sexual orientation, victimization, and mental health among lesbian, gay, and bisexual older adults. *Journal of Interpersonal Violence, 16*, 1008–1027.
- Dixon, L. (2010). Tackling hate by driving diversity: A new labour success story? *The Journal of Community and Criminal Justice*, *57*(3).
- Garland. J., Chakraborti. N (2012). Divided by a common concept? Assessing the implications of different conceptualizations of hate crime in the European Union. *European Journal of Criminology*, 9(1) 38–51
- Gerstenfeld, P. (2004). Hate Crimes: Causes, Controls and Controversies. London: Sage.
- Gnusan zločin u Modriči: Provalio u kuću, pa opljačkao i silovao 70-godišnju staricu. (2013, novembar 1). Preuzeto 2016, avgust 12, sa: http://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Gnusan-zlocin-u-Modrici-Provalio-u-kucu-pa-opljackao-i-silovao-70-godisnju-staricu/175093.
- Grattet, R., i Jenness, V. (2001). Examining the Boundaries of Hate Crime Law: Disabilities and the "Dilemma of Difference." *The Journal of Criminal Law and Criminology, 91*(3), 653–698.
- Green, D. P., McFalls, L. H., i Smith, J. K. (2001). Hate crime: An emergent research agenda. *Annual Review of Sociology*, *27*, 479–504.
- Hall N (2005). *Hate Crime*. Cullompton: Willan.
- Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini [HCHR–BiH]. (2002). *Izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH u 2002*. Preuzeto 2011, jun 26, sa: http://www.bh-hchr.org/Izvještaji/izvj2002.htm
- Herek, G., Gillis, J. R., Cogan, J. C., i Glunt, E. K. (1997). Hate crime victimization among lesbian, gay, and bisexual adults: Prevalence, psychological correlates, and methodological issues. *Journal of Interpersonal Violence, 12*, 195–215.
- Kielinger., V., i Paterson, S. (2007). Policing Hate Crime in London. *American Behavioral Scientist, 51*(2), 196–204.
- Lalić, V. (2013). *Hate Crimes in Bosnia and Herzegovina.* [Doctoral dissertation]. University of Belgrade.
- Lalić, V. (2014). Sociološki aspekti zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini. Zbornik radova *Krivična djela počinjena iz mržnje: izazovi reguliranja i procesuiranja*. Sarajevo, Bosna i Hercegovina: Analitika, str. 17–35.
- Levin, B. (1999). Hate Crimes: Worse by Definition. *Journal of Contemporary Criminal Justice, 115*(1), 6–21.
- Levin, B., i Amster, S. E. (2007). Making Hate History: Hate Crime and Policing in America's Most Diverse City. *American Behavioral Scientist, 51(2)*, 319–348.

- Levin, J. i Rabrenovic, G. (2001). Hate Crimes and Ethnic Conflict: An Introduction. *American Behavioral Scientist, 45*(4), 574–587.
- Levin, J., i McDevitt, J. (1993). *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed*. New York: Plenum Press.
- McDevitt, J., Levin, J., i Bennett, S. (2002). Hate crime offenders: An expanded typology. *Journal of Social Issues, 58*, 303–317.
- Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo. Banja Luka*: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Nolan, J. i Akiyama, Y. (1999). An Analysis of Factors that Affect Law Enforcement Participation in Hate Crime Reporting, *Journal of Contemporary Criminal Justice, 15*(1), 111–127.
- Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina [OSCE–BiH] (2009). *OSCE Mission to BiH – summary of bias motivated incidents in Bosnia and Herzegovina in 2009*.
- Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina [OSCE–BiH] (2009a). *The Human Rights Department of the OSCE Mission to BiH has compiled the following information in response to the ODIHR request of 19 January 2009.*
- OSCE/ODIHR. (2014a). *Hate crime reporting. 2014. Bosnia and Herzegovina*. Preuzeto 2016, jul 25, sa: http://hatecrime.osce.org/bosnia-and-herzegovina.
- Perry, B. (2001). *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. New York: Routledge.
- Phillips, N. D. (2009). The Prosecution of Hate Crimes: The Limitations of the Hate Crime Typology. *Journal of Interpersonal Violence*, *24*(5), 883–905.
- Phillips, P., i Orvis, G. (1999). Intergovernmental relations and the crime task force: A case study of the East Texas violent crime task force and its implications. *Police Quarterly*, *2*(4), 483-461.
- Popović, D. (2014, april 4). Ubio komšiju zbog vaskršnjih jaja. Preuzeto 2016, avgust 12, sa: http://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Ubio-komsiju-zbog-vaskrsnjih-jaja/241576
- Powell, R. L. (2008). *The relational concept of security* [PhD Thesis]. Preuzeto 2012, jun 27, sa: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.959266.
- Torres, S. (1999). Hate Crimes against African Americans: The Extent of the Problem. *Journal of Contemporary Criminal Justice, 15*(1), 48–63.
- Vilijams, P. D. (2012). Uvod u studije bezbednosti. U P. D. Vilijams (Ur.), *Uvod u studije bezbednosti* (str. 39-52). Beograd: Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti.
- Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine. (2004). Presuda, broj Kž-414-03 od dana 21. 1. 2004. godine.
- Wæver, O., Buzan, B., Kelstrup, M. i Lemaitre, P. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. London: Pinter.

KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE KAO POKRETAČI NASILNOG EKSTREMIZMA – DA LI SU ŽRTVE POD RIZIKOM DA BUDU UVUČENE U NASILNI EKSTREMIZAM?[1]

Besa Arifi[2]

SAŽETAK

Krivična djela počinjena iz mržnje i nasilni ekstremizam smatraju se velikim problemima 21. vijeka. Provedeno istraživanje ukazuje na to da postoji snažna veza između ove dvije kategorije krivičnog djela. Balkanska regija nudi posebno zanimljivu lokaciju za analizu obje ove kategorije zbog dugotrajne istorije raznih sukoba i posljedica koje se još uvijek osjećaju u državama ove regije. Krivična djela počinjena iz mržnje i nasilni ekstremizam povezani su na tri intrigantna načina:

- Prvo, osobe koje pokazuju znake agresivnosti i počine krivično djelo iz mržnje podložne su nasilnom ekstremizmu, što se može protumačiti kao kulminirajuća faza počinjenja krivičnog djela iz mržnje.
- Drugo, žrtve krivičnog djela počinjenog iz mržnje, koje ne dobiju odgovarajući tretman ili ih društvo u potpunosti ignoriše, postaju marginalizirane. Marginalizacija društvene kategorije smatra se veoma važnim pokretačem koji vodi ka nasilnom ekstremizmu.
- Treće, diskriminacija koja kulminira krivičnim djelom počinjenim iz mržnje vodi ka konfliktnim situacijama koje se mogu pretvoriti u ratove i oružane sukobe (veoma vidljivo iz novije istorije Balkana). Vraćanje u normalne tokove života nakon toliko okrutnih i surovih sukoba i ratova je izuzetno težak proces koji zahtijeva mnogo vremena i truda. Neuspješna deradikalizacija i marginalizacija pojedinaca, koji se nisu mogli reintegrisati u društvo, takođe može voditi ka novim oblicima radikalizacije i može se smatrati još jednim važnim pokretačem koji vodi ka nasilnom ekstremizmu.

Cilj je pokušati objasniti značaj koncepta krivičnog djela počinjenog iz mržnje i rizike vezane za nepostojanje volje za njegovim rješavanjem, da bi se analiziralo do kojeg stepena može postati pokretačem koji vodi ka radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu.

Metodologija koja je korištena predstavlja kombinaciju sekundarnog istraživanja i uporedne analize. Uporedna analiza pokriva dvije države u regiji (BJR Makedonija i Kosovo) i jednu zapadnoevropsku državu (Velika Britanija).

Poseban problem koji utječe na kvalitet analize jeste nedostatak podataka iz konkretnog projekta o vezi između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu G.

[2] Dr Besa Arifi, vanredni profesor krivičnog prava i kriminologije na Pravnom fakultetu Univerziteta Jugoistočne Evrope, Republika Makedonija. E-mail: b.arifi@seeu.edu.mk

ekstremizma, što može biti poticaj da se poduzme nešto po tom pitanju. Ova analiza sadržavaće zaključke i preporuke za preventivne mjere.

Glavni nalaz analize jeste da je povezanost krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ekstremizma razmatrana u izvjesnim izvještajima u pogledu oba ova oblika krivičnog djela, ali još nije temeljito istražena i krajnje je očit je nedostatak izvora i konkretnih izvještaja o povezanosti ova dva krivična djela.

Krivična djela počinjena iz mržnje i nasilni ekstremizam imaju važna zajednička obilježja koja dokazuju da je njihovu povezanost potrebno hitno istražiti i rješavati na organizovan način od strane relevantnih državnih i međunarodnih institucija.

Ključne riječi: krivično djelo počinjeno iz mržnje, nasilni ekstremizam, radikalizacija, prevencija, BJR Makedonija.

1. UVOD

Kao što ističe Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava [OSCE-ODIHR], ubjedljivo najaktivnija međunarodna organizacija u regulaciji borbe protiv ove vrste kriminaliteta: „Krivična djela počinjena iz mržnje su nasilne manifestacije netrpeljivosti i duboko pogađaju, ne samo žrtvu direktno, već i kategoriju društva s kojom se žrtva identifikuje. Ona utječu na koheziju zajednice i društvenu stabilnost. Zato je potrebno snažno reagovati, kako zbog sigurnosti pojedinca tako i zbog sigurnosti zajednice“ (Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava [OSCE-ODIHR], 2009, s. 11). Opšta definicija krivičnih djela počinjenih iz mržnje, koju je navela ova organizacija[3], opisuje ih kao krivična djela motivisana pristrasnošću ili predrasudom prema određenoj kategoriji ljudi. Krivično djelo mora ispuniti dva kriterija da bi se smatralo krivičnim djelom počinjenim iz mržnje. Prvi je da djelo predstavlja krivično djelo prema krivičnom zakonu. Drugi je da krivično djelo mora biti motivisano pristrasnošću. Jasno je da ovaj oblik krivičnog djela predstavlja veoma opasnu manifestaciju nasilja kojoj državne institucije moraju pristupiti ispravno zbog štete koju može nanijeti društvu. Zato je krajnje precizna pravna regulacija krivične odgovornosti za krivično djelo počinjeno iz mržnje od ključnog značaja, ne samo u smislu izmjena i dopuna krivičnih zakona, već i radi izrade i provedbe sveobuhvatnih strategija ozakonjenja takvih odredbi. Krivična djela koja nisu pravilno rješavana mogu imati teške posljedice po državu i mogu, čak, kulminirati i drugim oblicima nasilja, kao što je terorizam i nasilni ekstremizam.

Nasilni ekstremizam, s druge strane, definisan je kao uvjerenja i djela osoba koje podržavaju i koriste nasilje kako bi postigli ideološke, vjerske ili političke ciljeve (Australijska vlada – Šta je nasilni ekstremizam?). Ovo podrazumijeva i terorizam i druge oblike politički motivisanog nasilja i nasilja u zajednici. Motivacije za

[3] Više informacija dostupno na: http://www.hatecrime.osce.org.

nasilni ekstremizam variraju i mogu se odnositi na sljedeće: podržavanje određene ideologije, okolišna ili ekonomska pitanja, te etnički ili separatistički razlozi[4].

Odnos između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ekstremizma je pitanje koje nije značajno razmatrano u izvještajima o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje ili izvještajima o borbi protiv nasilnog ekstremizma (e. *Countering Violent Extremism reports* [CVE]). Njihovu povezanost je potrebno temeljito istražiti i analizirati. Zato je cilj ove analize dati mali doprinos budućim aktivnostima na istraživanju ove važne veze isticanjem dodirne tačke ova dva oblika krivičnog djela.

S tim ciljem, autor će pokušati utvrditi izvjesne probleme u pogledu regulacije i provedbe zakona i politika rada u oblasti krivičnih djela počinjenih iz mržnje, uporednom analizom tih zakona i politika rada Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije [BJRMakedonije] i drugih zemalja u regiji i šire. Štaviše, razmatraće se i pitanje nasilnog ekstremizma i njegovih oblika manifestacije u balkanskoj regiji da bi se utvrdila veza između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i ekstremizma. Budući da je ovo jedan od prvih radova u kojem se razmatra ova važna veza metodom sekundarnog istraživanja, uporednom analizom i analizom relevantnih zakona, cilj nije u potpunosti i sveobuhvatno obraditi ovu temu jer nedostaju podaci koji se prikupljaju direktno iz razgovora i putem drugih empirijskih metoda. To bi zahtijevalo odvojen istraživački projekat u kojem bi sudjelovale naučno-istraživačke institucije, uz podršku međunarodnih organizacija koje su aktivne u ovoj oblasti. Zbog toga je autor duboko uvjeren da bi dobro organizovana i dobro koordinirana i temeljita analiza ovog pitanja bila korisna.

2. KRATAK OPIS PRISTUPA PROBLEMU KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE U BJR MAKEDONIJI

2.1. Postojeće pravne odredbe i njihova primjena u praksi

Izmjene i dopune Krivičnog zakona BJR Makedonije[5] (na snazi od 1996. godine (Kanevčev, 2015)), usvajane u dva navrata, 2009. i 2014. godine, uvele su koncept krivičnog djela počinjenog iz mržnje u primjenljivo krivično zakonodavstvo ove države. Konkretno, član 39., stav 5. kaže: „[k]ada određuje kaznu, sud mora posebno razmotriti da li je krivično djelo počinjeno nad osobom ili grupom osoba ili nad imovinom, direktno ili indirektno, i to na osnovu pola, rase, boje kože, rodne pripadnosti, pripadnosti marginaliziranoj kategoriji, etničkog porijekla, jezika, državljanstva, društvenog porijekla, vjere ili vjerskih uvjerenja, drugih uvjerenja, obrazovanja, političkih preferensi, privatnog ili društvenog statusa, psihičkog ili

[4] Više informacija dostupno na: http://www.livingsafetogether.gov.au/aboutus/Pages/what-is-violent-extremism.aspx, pristupljeno 07.08.2016.

[5] Krivični zakon BJR Makedonije *(*Кривичен законик на РМ), usvojen 1996. godine, *Službeni list BJRM,* br. 37/1996, izmijenjem u Službenom listu, br. 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 51/11(2), 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15.

fizičkog invaliditeta, dobne starosti, porodičnog ili bračnog statusa, imovinskog statusa, zdravstvenog stanja, ili po bilo kojoj drugoj osnovi propisanoj zakonom ili ratifikovanim međunarodnim sporazumom". Ova vrsta kvalifikovanog izricanja presude i gore pomenuta zaštićena obilježja dalje se pominju u članovima 137/1, 144/4, 319/1, 394g/1, 417/1 ovog Krivičnog zakona kojima se pravno reguliše: kršenje ravnopravnosti građana, ugrožavanje sigurnosti, izazivanje mržnje, podjela ili netrpeljivosti na osnovu nacionalne, rasne, vjerske ili nekog drugog oblika diskriminacije, te online distribucije rasističkog ili ksenofobičnog materijala. Kako objašnjava (Kambovski, 2015), cilj ove odredbe je obuhvatiti i prevenciju krivičnog djela počinjenog iz mržnje i slanje poruke od strane državnih institucija da se takva djela neće tolerisati u društvu.

Međutim, pravne odredbe koje se ne provode u praksi gotovo da nemaju nikakvu vrijednost. Iako je koncept krivičnog djela počinjenog iz mržnje uveden 2009. godine, problem koji je utvrdio civilni sektor jeste da sudska praksa BJR Makedonije ne razlikuje krivična djela počinjena iz mržnje, kao takva, te se počiniteljima obično izriče presuda za „obično" krivično djelo bez elementa pristrasnosti koji ih čini krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Jednostavna pretraga zvanične *web* stranice Organizacije za sigurnost i kooperaciju u Europi [OSCE] u oblasti krivičnih djela počinjenih iz mržnje pokazaće da u BJR Makedoniji ne postoje zvanični podaci o broju optuženih, procesuiranih i osuđenih počinitelja ovog krivičnog djela[6]. Razlog je nepostojanje efikasnog mehanizma državnog aparata kojim bi se uvrdila krivična djela počinjena iz mržnje i kategorizirala kao takva. S druge strane, Helsinški komitet za ljudska prava u BJR Makedoniji, uz podršku OSCE-a, vodi od 2013. godine odvojen program na temu krivičnih djela počinjenih iz mržnje, te bilježi incidente koji sadrže elemente krivičnog djela počinjenog iz mržnje. Rezultati se objavljuju u njihovim godišnjim izvještajima (Helsinški komitet za ljudska prava u BJR Makedoniji, 2015) i (Helsinški komitet za ljudska prava u BJR Makedoniji, 2014), te na specijaliziranim *web* stranicama o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje.[7] Pomenuti izvještaji i informacije na *web* stranici koje se stalno ažuriraju pokazuju da je zabilježeno ukupno 286 incidenata sa elementima krivičnih djela počinjenih iz mržnje, od kojih je većina povezana s etničkim porijeklom ili nacionalnošću (183), dok se ostali tiču političke orijentacije ili političkog uvjerenja (33), izbjegličkog ili migrantskog statusa (30), izazivanja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, neslaganja ili netrpeljivosti (23), vjerske orijentacije ili vjerskog uvjerenja (20), seksualne opredijeljenosti ili rodnog identiteta (18), itd.[8] Pored toga, izvještaji Helsinškog komiteta jasno pokazuju da, u skladu s rezultatima praćenja sudskih postupaka u predmetima krivičnih djela počinjenih iz mržnje, ova krivična nisu djela nisu pravilno istražena i da mnogi

[6] ODIHR. (2016). *Hate Crimes Reporting. The former Yugoslav Republic of Macedonia*. Preuzeto sa http://www.hatecrime.osce.org/former-yugoslav-republic-macedonia.

[7] Vidjeti više: www.zlostorstvaodomraza.com.

[8] Za više informacija posjetiti: http://www.zlostorstvaodomraza.com/reports?l=en_US, pristupljeno 08.08.2016.

počinitelji ili nisu otkriveni ili nisu proglašeni krivima ili im se izriču male kazne[9]. Ovi podaci ukazuju na činjenicu da su krivična djela iz mržnje prisutna u BJR Makedoniji i da pokazuju jasna obilježja kao takva, uprkos nepostojanju zvaničnih izvještaja državnih institucija koje ignorišu ovaj problem misleći da će nestati sam od sebe. Sasvim suprotno, kako kaže Evropski sud za ljudska prava: „[k]ada istražuju nasilne incidente, kao što je zlostavljanje, državne vlasti su obavezne preduzeti sve razumne korake da bi otkrili moguće diskriminacijske motive. Tretiranje nasilja i brutalnosti s diskriminatornom namjerom na isti način kao i slučajeve koje nemaju takav predznak predstavlja ignorisanje specifične prirode djela koja su naročito destruktivna po osnovna prava". (Identoba i ostali protiv Gruzije, 2015, ECtHR, stav 67).

2.2. Međunarodne preporuke i formiranje Državne radne grupe za krivična djela počinjena iz mržnje. Nacrt amandmana na Krivični zakon BJR Makedonije

Veoma je važno pomenuti neke preporuke koje su izdale međunarodne organizacije. Na primjer, Radna grupa za univerzalne periodične revizije Ujedinjenih nacija [UN], u svom izvještaju za 2014. godinu preporučila je BJR Makedoniji da se „[b]ori protiv nekažnjivosti za nasilje počinjeno nad marginaliziranim osobama, motivisano njihovim entičkim porijeklom, vjerom ili seksualnom orijentacijom, posebno putem snažnijeg širenja svijesti javnosti o ovom problemu, te putem policijskih i pravosudnih intervencija[10]" (Generalna skupština UN-a, Vijeće za ljudska prava, 2014, s. 18). Pored toga, Izvještaj Evropske unije [EU] o napretku BJR Makedonije za 2013. godinu pokazuje da se: „[p]odaci o izvještavanju, istragama i procesuiranju govora mržnje i krivičnih djela počinjenih iz mržnje ne prikupljaju sistematski, te potrebno je pojačati obuku policijskih snaga, tužilaca i sudija" (Evropska komisija, 2013, s. 45), s nepromijenjenim stanjem u 2014. godini (Evropska komisija, 2014, s. 47), niti u 2015. godini: „Prikupljanje podataka o izvještavanju, istragama i procesuiranju govora mržnje i krivičnih djela počinjenih iz mržnje se još ne obavlja sistematski, te nekoliko slučajeva govora mržnje na društvenim medijima i blogovima vlasti moraju adekvatno procesuirati" (Evropska komisija, 2015, s. 59).

Zbog ovog sporog napretka Misija OSCE-a u Skoplju je 2015. godine, u saradnji s makedonskom Akademijom nauke i umjetnosti [MASA], koju je u to vrijeme predvodio akademik Vlado Kambovski, radila na formiranju Državne radne grupe

[9] U incidentu koji se desio u Radishaniju, Skoplje, gdje je čitava etnički albanska porodica stalno bila izložena nasilju i prisiljena da se odseli u inostranstvo, samo jedna osoba proglašena je krivom, dok ostale osobe nisu identifikovane uprkos video zapisima sa sigurnosnih kamera. Više informacija o ovom slučaju i drugim incidentima koje je zabilježio Helsinški komitet može se naći u njihovom Godišnjem izvještaju o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje za 2014. godinu. (Helsinški komitet za ljudska prava u BJR Makedoniji, 2014).

[10] Preporuka 101.40 od strane Belgije, Vijeće za ljudska prava, Izvještaj Radne grupe za univerzalne periodične revizije – Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija (26. mart 2014), s. 18. Dostupno na http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/MKSession18.aspx, pristupljeno 08.08.2016.

za krivična djela počinjena iz mržnje, a koja se sastojala od predstavnika sljedećih institucija: Pravni fakultet, Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Tužilaštvo, Pravosuđe, Državna kontakt osoba za krivična djela počinjena iz mržnje pri Ministarstvu vanjskih poslova, Akademija za sudije i javne tužioce, Helsinški komitet, akademska zajednica, Državna komisija za borbu protiv diskriminacije, MASA i makedonsko Društvo za krivično pravo i kriminologiju (Kambovski, 2015). Autor ovog rada je član Državne radne grupe za krivična djela počinjena iz mržnje [Grupa]. Grupa je radila na pripremi izmjena i dopuna Krivičnog zakona BJR Makedonije s ciljem bolje definicije krivičnog djela počinjenog iz mržnje u raznim članovima pomenutog zakona. Potrebno je osigurati odvojenu definiciju u članu 122., stav 23. koja će definisati ovo krivično djelo kao: „… krivično djelo nad osobom ili pravnim subjektom ili relevantnom imovinom, počinjeno u potpunosti ili djelomično zbog stvarnih ili pretpostavljenih obilježja osobe u vezi s njenom rasom, bojom kože, nacionalnom ili etničkom pripadnošću, vjerom ili vjerskim uvjerenjem, psihičkim ili fizičkim invaliditetom, seksualnim ili rodnim identitetom, seksualnom orijentacijom, političkim opredjeljenjem, dobnom starošću ili pripadnošću marginaliziranoj kategoriji“ (Kambovski, 2016.). Definicija će se odnositi na preostali član 39., stav 5. kako je gore navedeno, u smislu propisivanja otežavajućih okolnosti kada krivično djelo sadrži elemenat pristrasnosti. Štaviše, prethodnu listu krivičnih djela u kojima će elemenat predrasude i dalje predstavljati otežavajuću okolnost moramo proširiti u skladu sa predloženim nacrtom izmjena i dopuna, da bi uključivala sljedeća krivična djela koja će sadržavati dodatnu otežavajuću okolnost kada su ona počinjena iz mržnje: ubistvo (član 123), tjelesnu povredu (član 130), tešku tjelesnu povredu (član 131), prisilu (član 139), protivpravno lišavanje slobode (član 140), mučenje i drugo surovo, nečovječno ili ponižavajuće postupanje i kažnjavanje (član 142), ugrožavanje bezbjednosti (član 144), sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja (član 155), silovanje (član 186), obljubu nemoćnog lica (član 187), seksualni napad na maloljetnika koji nije napunio 14 godina (član 188), neukazivanje medicinske pomoći (član 208), oštećenje tuđeg predmeta (član 243), zloupotrebu službenog položaja i ovlaštenja (član 353), nasilje (član 386) i skrnavljenje groba (član 400).

2.3. Preporuke koje je dao OSCE-ODIHR u vezi sa Nacrtom izmjena i dopuna Krivičnog zakona Republike Makedonije

Predloženi nacrt izmjena i dopuna je temeljito razmotrio OSCE-ODIHR i dostavio detaljan izvještaj sa primjedbama i preporukama koje su trenutno u procesu prilagođavanja od strane Grupe. U izvještaju koji je izradio OSCE-ODIHR 2016. godine se iznosi stav da je dvostrani pristup korištenja odredaba člana 39. stav 5 paralelno sa uvođenjem krivičnih djela počinjenih iz mržnje dobrodošao, zato da bi uključivao širu listu krivičnih djela i pružio bolju mogućnost za identifikaciju i procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje. OSCE-ODIHR pored toga preporučuje „da se utvrdi u zakonu da su sudije obavezne da unesu u zapisnik razloge za primjenjivanje ili neprimjenjivanje odredbe člana 39. stav

5 aktuelnog Krivičnog zakona u slučajevima koji uključuju potencijalne motive pristrasnosti od strane počinioca.“ (OSCE-ODIHR, 2016, s. 10) Oni takođe preporučuju usklađivanje novih i starih članova i stavova da bi se jasno razumio koncept krivičnih djela počinjenih iz mržnje i ostvarila bolja implementacija. Takođe je zanimljiv sljedeći nalaz iz izvještaja: „U slučaju političkog ubjeđenja, primjećuje se da iako je taj osnov ponekad predviđen kao zaštićena karakteristika u domaćem zakonodavstvu, to ne predstavlja nepromjenljivu ili fundamentalnu karakteristiku i često može vremenom da se promijeni. Pored toga, to je nejasan termin otvoren za različita tumačenja i potencijalno ga je veoma teško dokazati u praksi. Iz tog razloga se preporučuje da se odstrani političko ubjeđenje kao zaštićena karakteristika iz Nacrta izmjena i dopuna.“ (OSCE-ODIHR, 2016, s. 13). Međutim, važno je primijetiti da Makedonija trenutno predstavlja izuzetno politizovano društvo, a kao što je objašnjeno u gore navedenim izvještajima, krivična djela počinjena iz mržnje u vezi sa političkom pripadnošću ili političkim ubjeđenjem predstavljaju drugu po brojnosti kategoriju krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Republici Makedoniji. Zbog toga, karakteristiku političke pripadnosti ili političkog ubjeđenja treba temeljito prodiskutovati i ozbiljno razmotriti u izmjenama i dopunama, uzimajući u obzir specifičnu situaciju u kojoj se nalazi ova država. To bi poslalo poruku da nikakva krivična djela počinjena iz mržnje neće više biti tolerisana i da će se njima baviti na pravilan način. U tom smislu, veoma je važno to što nacrt izmjena i dopuna uključuje 17 dodatnih krivičnih djela koja će sadržavati elemenat predrasude, u poređenju sa preostalih pet krivičnih djela koji su u ranijim izmjenama i dopunama uključivali predrasude. Takođe je od ključne važnosti izraditi konkretnu strategiju implementacije izmjena i dopuna, kojom će biti uspostavljeni odgovarajući mehanizmi za identifikaciju i monitoring krivičnih djela počinjenih iz mržnje, tako što će ona biti prepoznata u bazama podataka i sudskim odlukama.

Pored toga, veoma je važan viktimološki pristup krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Zbog toga, OSCE-ODIHR preporučuje „da se raščlane zvanični podaci o žrtvama krivičnih djela po etničkoj pripadnosti, polu, religiji itd., i da se takvi podaci dopune sa istraživanjima krivične viktimizacije, koja mogu da pomognu da se pruži uvid u to zašto bi se pojedinci dvoumili oko toga da li da prijave krivično djelo počinjeno iz predrasude kao i da se dozna za njihovo iskustvo sa agencijama za provedbu zakona.“ (OSCE-ODIHR, 2016, s. 16). U tom smislu, treba konstatovati da u novom Zakonu o krivičnom postupku Republike Makedonije (usvojenom 2010. godine, na snazi od 2013. godine), postoji posebno Poglavlje[11] o žrtvama i njihovim pravima u krivičnom postupku (Kalajdžiev i Lažetić-Bužarovska, 2011). Međutim, odredbe ovog Poglavlja nisu ispravno implementirane zbog nedostatka institucionalnih kapaciteta. Zbog toga, kao što je drugdje objašnjeno (Arifi, 2015), čini se da ne postoji niti strategija niti dostupne specijalizovane državne institucije

[11] Zakon o krivičnom postupku Republike Makedonije, usvojen 2010. godine, *Službeni glasnik Republike Makedonije,* 150/2010, izmjene i dopune objavljene u *Službenom glasniku,* 51/11, 100/12; Poglavlje V, član 53.-56.

za ostvarivanje prava žrtava krivičnih djela uopšte, a kamoli prava žrtava krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

Kao što je OSCE-ODIHR jasno ukazao u preporukama, „Uspješne istrage potencijalnih krivičnih djela počinjenih iz predrasuda u velikoj mjeri će takođe zavisiti od stepena povjerenja društva u agencije za provedbu zakona i krivičnopravni sistem. Ako se smatra da su institucije pristrasne ili korumpirane, manja je vjerovatnoća da će pojedinci, naročito pripadnici marginalizovanih grupa, prijaviti takva krivična djela." (OSCE-ODIHR, 2016, s. 16). Pošto se Makedonija suočava sa jednom od najvećih političkih kriza u kratkom vremenskom periodu nakon svoje nezavisnosti[12], što izaziva ozbiljnu zabrinutost u vezi sa kompetentnošću, nezavisnošću i legitimitetom državnih institucija, naročito tužilaštva i sudstva, veoma je primijetan taj nedostatak povjerenja i zbog toga on predstavlja fundamentalni problem u suočavanju sa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje.

3. KOMPARATIVNI PRISTUP KRIVIČNIM DJELIMA POČINJENIM IZ MRŽNJE

3.1. Države Balkana

Ako pogledamo podatke koji su prikupljeni na internet stranici OSCE-ODIHR za prijavljivanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje[13], možemo vidjeti da druge države u regionu imaju u određenoj mjeri situaciju koja je slična onoj u Republici Makedoniji, pri čemu neke od njih prikupljaju i distribuiraju detaljnije podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na njihovoj teritoriji, dok druge ne pružaju dovoljno informacija, što je takođe pribilježeno na ovoj veoma korisnoj internet stranici. Dakle, može se primijetiti da zvanični podaci državnih institucija postoje u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini i Sloveniji, dok su nedovoljni zvanični podaci iz Crne Gore, Albanije, sa Kosova i iz Makedonije. ODIHR je konstatovao da Slovenija nije ODIHR-u dostavila pouzdane periodične informacije i statističke podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje; Hrvatska nije objavila pouzdane informacije i statističke podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje; Bosna i Hercegovina nije ODIHR-u dostavila podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje raščlanjene prema motivu predrasude; Crna Gora nije periodično izvijestila ODIHR o broju krivičnih djela počinjenih iz mržnje evidentiranih od strane policije, Albanija nije ODIHR-u dostavila pouzdane periodične informacije i statističke podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, dok Makedonija ne prikuplja informacije i statističke podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Nema dostupnih

[12] Jedan od aspekata ove krize se razmatra u Arifi, B. (2016). *Predsjedničko pomilovanje demaskiralo krhkost makedonskih državnih institucija*. Preuzeto sa Balkans in Europe Policy Blog: http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/biepag/node/220.

[13] Vidjeti više: OSCE ODIHR. (2016). *Hate Crimes Reporting*. Preuzeto sa OSCE ODIHR: http://www.hatecrime.osce.org/.

informacija o ODIHR-ovim ključnim zapažanjima o Kosovu, iako informacije o tom tipu krivičnih djela počinjenih iz mržnje i broju incidenata prikuplja Misija OSCE-a u Prištini, kao i druge NVO. Vrlo je indikativno da je ODIHR naveo da samo Makedonija ne prikuplja zvanične informacije i statističke podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, što još jednom ukazuje na hitnu potrebu za usvajanjem i implementacijom gore objašnjenog Nacrta izmjena i dopuna Krivičnog zakona Republike Makedonije, kao i za primjenom drugih preporuka Grupe.

Tipovi krivičnih djela počinjenih iz mržnje koji su prisutni u državama Balkana pokazuju određene sličnosti u vezi sa motivima predrasuda. Zbog toga najčešću predrasudu u slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje predstavljaju međuetnička netolerancija i mržnja, rasizam i ksenofobija, u kojima do konflikta obično dolazi između pripadnika većinske etničke grupe i nacionalnih manjina, zatim predrasuda protiv različitog religijskog uvjerenja, kao i predrasuda protiv LGBT zajednice. Kao što je ranije konstatovano, Helsinški komitet za ljudska prava Republike Makedonije je ukazao na visok procenat krivičnih djela počinjenih iz mržnje u vezi sa predrasudom o političkoj pripadnosti ili političkom ubjeđenju, što je jedinstven slučaj za ovu državu i nije u tom procentu pronađeno u drugim državama regiona. Štaviše, u nedavnoj prošlosti se pokazalo da postoji sve više predrasuda protiv izbjeglica i migranata zbog velikog broja raseljenih osoba koje koriste balkansku rutu.

Evidentno je da je Hrvatska razvila efikasniji mehanizam identifikacije i praćenja krivičnih djela počinjenih iz mržnje u poređenju sa drugim državama regiona. Uzimajući u obzir da je priroda prijavljenih krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Hrvatskoj slična onoj u Makedoniji (uz izuzetak predrasude protiv političkog ubjeđenja), kao i činjenicu da su opšte odredbe Krivičnog zakona takođe slične, Grupa je učestvovala u studijskoj posjeti Zagrebu (Dnevni red studijske posjete Državne radne grupe za krivična djela počinjena iz mržnje Zagrebu, 1.-3. juni, 2015). Zabilježeni su najbolji primjeri iz prakse državnih institucija i uspostavljeni su kontakti za buduću razmjenu informacija. Takođe je konstatovano da su, s obzirom na činjenicu da je Hrvatska već članica EU, očekivanja u vezi sa implemencijom standarda EU koji se odnose na krivična djela počinjena iz mržnje veća. Takođe, ubrzano institucionalno osposobljavanje za monitoring i bavljenje krivičnim djelima počinjenim iz mržnje je bilo vidljivo kroz konkretne mehanizme koje je koristilo tužilaštvo i sudstvo, kao i kroz institucionalni rad sa žrtvama.

3.2. Važnost britanskog modela u bavljenju krivičnim djelima počinjenim iz mržnje

Grupa je izvršila komparativnu analizu pristupa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na Balkanu, u Velikoj Britaniji i Poljskoj (Presjek analiza komparativnog zakonodavstva o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, 2015).

Autorica ovog dokumenta je obavila istraživanje o stanju u Velikoj Britaniji[14] i Poljskoj[15] (Arifi, 2015) i saznala da je Velika Britanija jedna od država koje su izradile veoma uspješne strategije za monitoring, prijavljivanje i procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje. U Vladinom akcionom planu za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje iz 2014. godine, pod nazivom, „Suprotstavi se, prijavi ih, zaustavi ih" se ukazuje na to da je problem sa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u Velikoj Britaniji i dalje enorman, procjenjujući da se, u prosjeku, počini oko 278.000 krivičnih djela iz mržnje svake godine u Velikoj Britaniji (Ostvarenje Vladinog akcionog plana za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje, 2014, s. 6). Takođe se ukazuje na to da se sljedeće zaštićene karakteristike pojavljuju u većini krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Velikoj Britaniji: rasa, religija/konfesija, invaliditet, seksualna orijentacija i transrodni identitet. Zanimljivo je da Velika Britanija uključuje veoma ograničen broj zaštićenih karakteristika u poređenju sa balkanskim državama, u kojima obično postoje desetine zaštićenih karakteristika u zakonima o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Na primjer, u Krivičnom zakonu Republike Makedonije postoje 24 odvojene zaštićene karakteristike u vezi sa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u članu 39. stav 5, dok je u Nacrtu izmjena i dopuna predložena opšta definicija krivičnih djela počinjenih iz mržnje u kojoj se spominje 14 zaštićenih karakteristika. U izvještaju koji je izradio OSCE-ODIHR o Nacrtu izmjena i dopuna se predlaže da se izbjegnu opšte i neograničene odredbe o zaštićenim karakteristikama, kao što je „pripadnik marginalizovane grupe", zbog potrebe da odredbe Krivičnog zakona budu striktne (OSCE-ODIHR, 2016, str. 14-15).

Najevidentnija krivična djela počinjena iz mržnje u Velikoj Britaniji uključuju rasne i religijske predrasude povezane sa mržnjom prema muslimanima. To je rezultiralo naporima državnih institucija da se pozabave ovim problemom u bližoj saradnji sa zajednicama. Akcionim planom se razvijaju tri ključna principa:

1) Spriječiti krivično djelo počinjeno iz mržnje – suprotstavljajući se stavovima koji ga podupiru i intervenišući u ranoj fazi da bi se spriječila eskalacija;
2) Povećati broj prijava i poboljšati pristup podršci – jačajući samopouzdanje žrtava i pružajući podršku lokalnim partnerima; i
3) Poboljšati operativnu reakciju na krivična djela počinjena iz mržnje - bolje identifikujući i upravljajući predmetima i djelotvorno se suočavajući sa počiniocima.

[14] Detaljne informacije u vezi sa strategijama borbe protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Velikoj Britaniji vidjeti u Ostvarenje Vladinog akcionog plana za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje (2014). *„Suprotstavi se, prijavi ih, zaustavi ih"*. London: Vlada Njenog Veličanstva.

[15] Detaljne informacije u vezi sa strategijama borbe protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Poljskoj vidjeti u Projektu urađenom za potrebe American Jewish Committee Berlin, 2009. godine.

Ta tri stuba britanskog akcionog plana za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje treba koristiti kao dobar primjer iz prakse, istovremeno radeći na izradi Nacionalne strategije za sprečavanje i kažnjavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Makedoniji. Najvažnija lekcija koju treba naučiti je ta da se razumije da nijedna država ne može sebi da priušti da ignoriše krivična djela počinjena iz mržnje tako što se neće potruditi da ih bolje identifikuje i prepozna. Još jedan važan aspekt je rana intervencija i sprečavanje eskalacije, što opet nedostaje u Makedoniji, uzimajući u obzir nedostatak efikasnosti državnih institucija da se djelotvorno pozabave tim situacijama i da bolje identifikuju i upravljaju predmetima krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Štaviše, važnost rada sa žrtvama i izgradnja njihovog povjerenja u državne institucije je ključna za prijavljivanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje, pa nije slučajno da je to takođe naglašeno u preporukama koje je dao OSCE-ODIHR. Pored toga, incidenti koje je prijavio Helsinški komitet za ljudska prava često pokazuju oklijevanje žrtava da prijave krivična djela počinjena iz mržnje zbog nedostatka povjerenja u državne institucije. Treba učiniti napore da se pruži bolja zaštita žrtvama krivičnih djela počinjenih iz mržnje i da im se pomogne da se pozabave posljedicama putem djelotvornog upravljanja njihovim predmetima u skladu sa zakonskim odredbama.

4. VEZA IZMEĐU KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE I NASILNOG EKSTREMIZMA

Gore pomenuti akcioni plan britanske Vlade za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje, pod nazivom „Suprotstavi se, prijavi ih, zaustavi ih“, bavi se veoma važnom vezom između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ekstremizma, istovremeno razmatrajući sljedećih pet izazova koji se pojavljuju u vezi sa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u Velikoj Britaniji:

1) Krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta: Povećanje broja krivičnih djela počinjenih iz mržnje prema osobama sa invaliditetom je evidentno u Velikoj Britaniji, što je kulminiralo zlostavljanjem počinjenim u bolnici Winterbourne View (Winterbourne View je „propustila da zaštiti ljude“, 2011). Iako su mjere preduzete i ta bolnica je zatvorena (Bolnica Winterbourne View u kojoj se događalo „zlostavljanje“ zatvorena u petak, 2011), to je ukazalo na ozbiljnost krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu invaliditeta, što se ranije nije smatralo veoma ozbiljnim ili široko rasprostranjenim.
2) Krivična djela počinjena iz mržnje na internetu: U Akcionom planu se razmatra izazov koji predstavlja zadatak uklanjanja iz masovnih medija, kao što je internet, onih materijala putem kojih se širi mržnja, istovremeno takođe štiteći slobodu izražavanja.
3) Ekstremizam i krivična djela počinjena iz mržnje: Ovo pitanje će dolje biti posebno razmotreno.

4) Mržnja prema muslimanima: Očigledan primjer su bila krivična djela počinjena iz mržnje prema muslimanima koja su se dogodila nakon ubistva jednog britanskog vojnika (pješadinca Lee Rigbyja) koje su počinili Michael Adebolajo i Michael Adebowale u Londonu, o čemu su izvještavale mnoge novinske agencije (Taylor i Siddique, 2013; Udruženja koja okupljaju muslimane žele da vide „ozbiljno djelovanje" u vezi sa napadima, 2013; Mailk i Quinn, 2013; Gilligan, 2013; Burns, 2013; Beattie, 2013; Islamski centar Al-Rahma uništen u požaru koji se smatra „krivičnim djelom počinjenim iz mržnje", 2013). Napade su osudili državni zvaničnici, ali takođe i druge zajednice koje su pokazale solidarnost sa zajednicom muslimana u Velikoj Britaniji. Štaviše, to je inspirisalo saradnju između vlasti i zajednice muslimana, koja je bila evidentna u projektima implementiranim u toj oblasti, uključujući sljedeće: (1) Prvi put je formirana Radna grupa Vlade na temu mržnje prema muslimanima; (2) Pokrenut je portal „Tell MAMA", za prijavljivanje incidenata i pružanje podrške žrtvama mržnje protiv muslimana; (3) Velika Britanija je po prvi put održala Dan sjećanja na Srebrenicu; (4) Ministarstvo za zajednice i lokalne organe vlasti je pružilo podršku održavanju radionica na temu društvenih medija u Birminghamu i Leedsu, koje su uslijedile nakon prve dvije radionice održane u Londonu i Manchesteru. Njihov cilj je bio poboljšanje kapaciteta rada organizacija koje djeluju u zajednici da se u društvenim medijima suprotstave mržnji; i (5) Ministarstvo za zajednice i lokalne organe vlasti je održalo regionalna okupljanja u Velikoj Britaniji u martu i aprilu 2014. godine da bi promovisalo integraciju i borbu protiv mržnje prema muslimanima i angažovalo zajednice u pronalaženju drugih koraka koje Vlada može da preduzme (Ostvarenje Vladinog akcionog plana za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje, 2014, s. 9)
5) Smanjenje uticaja krivičnih djela počinjenih iz mržnje: identifikovanje motiva krivičnih djela počinjenih iz mržnje, putem njihovog prepoznavanja i analiziranja, pruža vrijedne informacije o tome koje karakteristike treba bolje zaštititi i šta treba da bude u fokusu politika djelovanja.

Ovaj Akcioni plan je jedan od rijetkih dokumenata koji jasno povezuje krivična djela počinjena iz mržnje i nasilni ekstremizam. U vezi sa tim se navodi sljedeće: „[E]kstremizam može da cvjeta tamo gdje su različiti dijelovi zajednice izolovani jedan od drugog. Integrisanije zajednice biće otpornije na uticaj ekstremista. Manje je vjerovatno da će ekstremizam biti tolerisan u onim zajednicama koje mu se zajednički suprotstave. Britanija je jača zbog svojih otvorenih, multireligijskih i multirasnih zajednica. Važno je da se ovaj napor ostvaruje lokalno od strane zajednica koje najbolje poznaju okruženje u kome žive." (Ostvarenje Vladinog akcionog plana za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje, 2014, s. 8). Takav pristup saradnje protiv marginalizacije se takođe pojavljuje u Izvještaju Premijerove radne grupe za borbu protiv radikalizacije i ekstremizma (2013), pripremljenom nakon gore pomenutog ubistva Lee Rigbyja. Veoma je važno da

se u Akcionom planu za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje pominje izazov nasilnog ekstremizma i da ga se povezuje sa marginalizacijom zajednica, time indirektno ukazujući da je to jedan od pokretača radikalizacije. Ne postoji nijedan drugi primjer navedene direktne veze u bilo kojem izvještaju državnih institucija ili civilnog sektora o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na teritoriji država balkanske regije. Prema tome, bilo bi veoma korisno razmisliti o mogućnostima i mjerama koje bi mogle biti primijenjene u cilju sprečavanja nasilnog ekstremizma kroz prevenciju i kažnjavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Ključna zapažanja u vezi sa ovim pitanjem bit će sadržana u zaključku ovog rada.

Trebalo bi razmotriti i drugačiji pristup krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i nasilnom ekstremizmu. Naime, obrazloženje predočeno u gornjem tekstu ukazuje na mogućnost postojanja uzročno-posljedične veze između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ektremizma. Nepostojanje kapaciteta i nespremnost na suočavanje sa problemom koji predstavljaju krivična djela počinjena iz mržnje dovode do osjećaja marginaliziranosti, straha i razočarenja u državne institucije, što može biti snažan pokretač nasilnog ekstremizma, kao što će biti i obrazloženo u nastavku teksta. S druge strane, potrebno je sagledati ovaj odnos i iz suprotnog ugla, kako bi se napravila razlika između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ekstremizma. U zanimljivom, nedavno objavljenom članku pod naslovom: *"The Orlando shooting: exploring the link between hate crimes and terrorism"* (Pucnjava u Orlandu: ispitivanje veze između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i terorizma), Freilich, Gruenewald, Chermak, i Parkin, (2016, para. 10-14) navodi se sljedeće:

> "Mnoga krivična djela počinjena iz mržnje u SAD nisu djela terorizma jer im nedostaje nasilna ili ekstremistička komponenta. Oštećivanje imovine grafitima dobar je primjer djela te vrste. Krivična djela počinjena iz mržnje obično su djela protiv imovine. Tipični počinioci su apolitične mlade osobe koje svojim postupcima ne promoviraju niti jednu određenu ideologiju. Umjesto toga, počinioci se upuštaju u počinjenje ovih djela zbog uzbuđenja koje im to pričinjava. S druge strane, djela terorizma počinjena u SAD često u sebi ne sadrže obilježja krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Mnogi nasilni, ideološki motivirani napadi počinjeni u SAD, nisu usmjereni protiv pripadnika konkretne rase ili vjere. Umjesto toga, ta djela su usmjerena protiv vlasti SAD-a, civila koji su se zatekli na licu mjesta, američkog društva u cjelini ili konkretnih objekata poput laboratorija ili postrojenja za proizvodnju hrane za koja neki vjeruju da prilikom obavljanja svojih aktivnosti zlostavljaju životinje ili ugrožavaju okoliš. Napadi od 11. septembra su primjer... mali broj napada u sebi istovremeno sadrži obilježja terorističkih napada i krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Međutim, masovna pucnjava koju je počinio Omar Mateen u noćnom klubu Pulse u Orlandu predstavlja primjer upravo takvog djela. Takvi napadi su nasilni i čine ih krajnji desničari, pripadnici al-Qaide ili Islamske države, u cilju promoviranja svoje ekstremističke ideologije. To obilježje čini ih djelima

terorizma. Meta napada je smišljeno odabrana manjinska grupa koja dijeli određeno rasno ili vjersko obilježje ili seksualnu orjentaciju, a to obilježje ovo djelo čini i krivičnim djelom počinjenim iz mržnje."

Prema tome, potrebno je napraviti jasnu razliku između situacija u kojima krivična djela počinjena iz mržnje predstavljaju pokretač nasilnog ekstremizma, za razliku od situacija u kojima se takva djela javljaju kao oblik počinjenja djela nasilnog ekstremizma. Pojašnjenje ponuđeno u radu Freilicha i sar. (2016) u vezi sa djelima terorizma i krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u ovom konktekstu je veoma korisno te ga stoga trebaju razmotriti i naučno-istraživački radnici koji djeluju u ovoj oblasti i donosioci odluka čiji je zadatak izraditi efikasne strategije za prevenciju ove vrste krivičnih djela.

5. STRATEGIJE BORBE PROTIV NASILNOG EKSTREMIZMA NA BALKANU

Suzbijanje nasilnog ekstremizma predstavlja novu oblast rada na Balkanu, iako je dokazano da problemi vezani za tu oblast postoje već nekoliko godina. Ova pojava dugo je tretirana kao tabu tema, a u nekim društvima to je i dalje tako. Zanimljivo je i to da se, unatoč činjenici da je dokazana kao izvor velikog broja stranih terorističkih boraca, regija Balkana obično zaobilazi prilikom rasprave o globalnim trendovima u oblasti nasilnog ekstremizma[16].

U svom radu iz 2016. godine, Perry ističe da se u Jugoistočnoj Evropi, s izuzetkom Turske, nasilni ekstremizam uglavnom posmatra kroz prizmu prijetnje od *ISIL-a/Daesh-a*. Ostali oblici ekstremizma, kao što su domaći desničarski ekstremizam, smatraju se drugorazrednim problemom, a u nekim sredinama uopšte se i ne prepoznaju. Perry i ostali autori ističu da male države poput Kosova, Bosne i Hercegovine i Albanije daju veliki broj stranih terorističkih boraca po glavi stanovika u usporedbi sa drugim državama, što jasno ukazuje na ozbiljnost ovog problema u regiji. U tom pogledu, Kursani (u svom radu iz 2015. godine) objašnjava da je u grupi od 22 zapadne države, koja obuhvata države smještene širom Evrope, SAD, Rusiju i Tursku, iz kojih je najveći broj stranih terorističkih boraca osumnjičen za pristupanje militantnim organizacijama u Siriji i Iraku, Kosovo na osmom mjestu, sa 232 potvrđena slučaja (do polovine januara 2015. godine). Osim toga, Kosovo ima 125 stranih terorističkih boraca na milion građana, što je najviši broj među 22

[16] Autorica ovog rada učestvovala je u pokretanju mreže RESOLVE (*Research Solutions to Violent Extremism* – Istraživačkim radom do rješenja za problem nasilnog ekstremizma) u New Yorku, 22. septembra 2015. godine (Vidjeti više: http://www.usip.org/publications/2015/09/28/global-research-network-countering-violent-extremism-launched-usip-state, pristupljeno avgust 5, 2016), a prisustvovala je i Međunarodnoj istraživačkoj konferenciji na temu suzbijanja nasilnog ekstremizma, čiji je organizator bio centar Hedayah, a koja je održana u Abu Dhabiju, između 6. i 8. decembra 2015. godine (Vidjeti više: http://hedayah.ae/pdf/cve-research-conference-2015-agenda.pdf, pristupljeno avgust 5, 2016)). Na oba skupa bilo je predstavljeno veoma malo informacija o ulozi Balkana u suzbijanju nasilnog esktremizma, što je autorica istakla, a što su i ostali učesnici također prepoznali. Ovo mišljenje dijele i drugi autori (Bogdanovski, 2015).

države navedene na listi, a nakon Kosova slijedi Bosna i Hercegovina sa 85, Belgija sa 42, i Albanija sa 30 stranih terorističkih boraca po glavi stanovnika na milion građana. U svom radu iz 2015. godine, Shtuni (2015.) smatra da Zapadni Balkan predstavlja liniju snabdijevanja džihadistima za ratišta u Siriji i Iraku, dok Xharra (2016) otvara i pitanje Albanki koje su se pridružile ISIL-u, uz iznošenje brojnih uznemirujućih iskustava i studija slučaja. Bogdanovski (2014), s druge strane, ističe i zakonodavne promjene na Balkanu, u vezi sa kriminiliziranjem učešća u stranim oružanim snagama, navodeći da po njegovom mišljenju sama kriminalizacija nije dovoljna, te sugerirajući da bi rješavanju ovog problema trebalo pristupiti iz više različitih uglova. Navedena mišljenja razmijenjena su među učesnicima radionice Vijeća za regionalnu saradnju o suzbijanju nasilnog ekstremizma, kojoj je prisustvovala i autorica ovog rada, a koja je održana u Sarajevu, 7. juna 2016. godine[17], te su sadržana i u zaključcima proisteklim iz te radionice (Regional Cooperation Council, 2016).

Prilikom razmatranja odgovora na pitanje zašto su te male države postale tako duboko zaokupljene nasilnim ekstremizmom i šta je to što toliko privlači ove relativno mlade osobe ratištima u Siriji i Iraku, važno je istaći sljedeće nalaze.

Kao što to tvrdi Shtuni (2015), teško da iznenađuje činjenica da većina džihadista sunita sa Balkana dolaze iz Kosova i Bosne i Hercegovine, "dviju nedavno formiranih država koje su u bliskoj prošlosti doživjele nasilni etno-sektaški sukob sa veoma izraženim vjerskim motivima. Obje države najslabije su ekonomski razvijene države u Evropi, koje se istovremeno bore sa visokom stopom nezaposlenosti, slabim institucijama, stalnim etničkim tenzijama i neriješenim teritorijalnim sukobima. U sredini koju obilježavaju sistemski problemi, društveno nezadovoljstvo i identiteti u stalnom stanju promjene, čini se da su militantni islamistički narativi pogodili pravu notu među milenijskom generacijom Kosova i Bosne i Hercegovine (Shtuni, Zapadni Balkan: Linija snabdijevanja ratišta Sirije i Iraka džihadistima, 2015). Prema tome, Shtuni (2015) navodi veoma važne faktore koji doprinose širenju nasilnog ekstremizma:

- postojanje nasilnih, uglavnom etnički motiviranih sukoba sa snažnim vjerskim elementima u prošlosti;
- nedovoljan ekonomski razvoj i veoma visoka stopa nezaposlenosti;
- slabe institucije;
- trajne etničke tenzije;
- neriješeni teritorijalni sukobi.

Ostali autori, kao što je Kursani (2015), ističu važnost integracije u zajednici kao i problem marginalizacije ruralnih područja, uzrokovan nedovoljnim ulaganjima centralne vlasti. Osim toga, on govori i o problemu slabog obrazovnog sistema koji

[17] Vidjeti više: http://www.rcc.int/news/200/rcc-hosts-workshop-on-countering-violent-extremism-in-south-east-europe, pristupljeno 12.08.2016.

ne zadovoljava potrebe tržišta, zbog čega je stečeno znanje učenika po završetku mature beskorisno, uz relativno visok broj učenika koji napuštaju školovanje prije završetka (Kursani, 2015, s. 10).

Veoma je važno istaći marginalizaciju etničkih i vjerskih manjina kao pokretač nasilnog ekstremizma. To je najevidentnije u Republici Makedoniji i ostalim državama poput Bosne i Hercegovine, koje se suočavaju sa teškim pitanjima diskriminacije i marginalizacije etničkih i vjerskih grupa. Teški oblici diskriminacije i napadi na marginalizirane grupe motivirani predrasudama mogu eskalirati u krivična djela počinjena iz mržnje, kao što je to i objašnjeno u prethodnim poglavljima. U većini ovih država, a posebno u Makedoniji, javlja se još jedan značajan problem koji se ogleda u snažno politiziranim državnim institucijama koje karakterizira veoma izražen element sistemske diskriminacije, što dovodi do osjećaja ugroženosti unutar marginaliziranih grupa i njihovog nepovjerenja u te institucije. Jedan od citiranih autora, Xharra (2016), smatra da Albanke i Albanci koji pristupaju ISIL-u rade to u potrazi za idealnim utopističkim društvom. Razumljivo je da osoba koja živi u državi koja funkcionira na osnovu politike dvostrukih standarda osjeća razočaranje zbog slabih i nedjelotvornih institucija, što je čini podložnom ekstremističkom huškanju dostupnom direktno, unutar zajednica, čime se popunjava praznina nastala djelovanjem korumpiranih vjerskih i političkih vođa. Ukoliko se tome doda važnost i dostupnost huškanja i širenja propagande online sredstvima komunikacije, postaje sasvim jasno da osoba koja nema šta izgubiti može osjećati privlačnost prema takvoj vrsti „vjerskog idealizma“. Međutim, mora se imati na umu i činjenica da postoje i iznimke, koje se ogledaju u postojanju osoba koje nisu doživjele bilo kakvo nasilje, zastrašivanje, marginalizaciju ili siromaštvo, a unatoč tome se dešava da se opredjeljuju za nasilni ekstremizam. Zbog toga je nužno razmotriti ozbiljne posljedice online propagande i suprotstavljati se toj propagandi potenciranjem djelotvornih protunarativa.

5.1. Posebna obilježja borbe protiv nasilnog ekstremizma u Makedoniji

Republika Makedonija sa drugim državama Balkana dijeli veliki broj problema u oblasti borbe protiv nasilnog ekstremizma. Dakle, visoka stopa nezaposlenosti, siromaštvo, nejednakost između urbanih i ruralnih sredina, slabe i politizirane državne institucije, slab i često promjenjiv sistem obrazovanja usmjeren na kvantitativni, na štetu kvalitativnog pristupa, ekstremističko huškanje i paralelne vjerske institucije, izloženost online propagandi i mnogi drugi faktori, zajednički doprinose povećanju opasnosti od opredjeljenja pojedinca za nasilni ekstremizam. Osim toga, veoma je malo istraživanja urađenih na ovu temu, što dovodi do nepostojanja dovoljnih empirijskih podataka koji bi mogli ponuditi kvalitetne i sveobuhvatne informacije o ovoj pojavi. Uz sve to, kako predstavnici jedinog trusta mozgova koji se bavi pitanjima borbe protiv nasilnog ekstremizma[18] često tvrde, sigurnosne i obavještajne službe državnih institucija trebale bi

[18] Vidjeti više: www.analyticamk.org, pristupljeno 04.08.2016.

razmotriti distribuciju informacija koje nisu povjerljive prirode građanima, čime bi ih informirali i upoznali sa stvarnim stanjem u oblasti borbe protiv nasilnog ekstremizma u Republici Makedoniji (Bogdanovski, 2014, s. 8).

S druge strane, važno pitanje vezano za Republiku Makedoniju ogleda se u činjenici da su državne institucije zloupotrijebile svoje ovlasti u prošlosti da bi nepovezane incidente predstavile kao djela terorizma, što je dovelo do stvaranja nepovjerenja u te institucije.[19] Nepovjerenje u državne institucije u velikom broju slučajeva dokazano je kao važan pokretač nasilnog ekstremizma. Nažalost, iako se javlja u velikom broju slučajeva i okolnosti, ovaj problem već veoma dugo ostaje nedovoljno istražen, te se o njemu uglavnom ne govori u izvještajima.

Važan pomak u oblasti borbe protiv nasilnog ekstremizma u Republici Makedoniji ostvaren je kriminaliziranjem učešća u stranim oružanim snagama, kako bi se spriječili novi odlasci na strana ratišta i kaznili oni građani ove zemlje koji su se pridružili ISIL-u, kaznom zatvora od najmanje pet godina[20]. Kao posljedica toga, došlo je do velike akcije hapšenja i izricanja presude protiv radikalnih islamista koji su se izjasnili krivima u postupku pod nazivom „Ćelija“, koji je imao pozitivan utjecaj na mišljenje građana[21].

Nažalost, sama kriminalizacija borbe u stranim oružanim snagama ili pružanja pomoći u toj borbi na bilo koji način, ne rješava cijeli problem radikalizacije i nasilnog ekstremizma; prema tome, veoma je važno izraditi nacionalne strategije u konsultaciji sa civilnim sektorom i naučno-istraživačkim radnicima, u cilju stvaranja sveobuhvatnog sistema deradikalizacije i prevencije nasilnog ekstremizma. Izrada programa rehabilitacije i resocijalizacije od suštinskog je značaja za prevenciju recidivizma i daljnje radikalizacije u zatvorima. U tom cilju, državne institucije u Republici Makedoniji trebale bi razmisliti o uspostavi mehanizama stvaranja povjerenja među građanima, imajući u vidu činjenicu da se najbolji rezultati u

---

[19] Treba razmotriti dostupne informacije u vezi sa predmetom pod nazivom: "*Rastanski Lozja*" (Vinograd Rastanski), dostupno na http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/macedonia/1462562/Macedonia-staged-fake-terror-plot-to-woo-US.html, pristupljeno 10.08.2016. ili http://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Macedonia/Rastanski-Lozja-Acquitted!-29104, pristupljeno 12.08.2016. Osim toga, postoje različite sumnjive okolnosti vezane za još jedan predmet, pod nazivom: "Čudovište" ili "jezero Smilkovci", u kojem je šest etničkih Albanaca osuđeno za terorizam i međuvjersku mržnju pod veoma sumnjivim okolnostima, koje su dodatno produbile nepovjerenje u sudstvo i tužilaštvo. Dostupno na http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-court-confirms-terrorist-murders-sentence-12-14-2015, pristupljeno 08.08.2016. Slična pitanja pokrenuta su i u vezi sa drugim sigurnosnim incidentom poznatim pod nazivom "Kumanovo 2015". Dostupno na http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-s-kumanovo-shootout-still-raising-suspicions-05-10-2016, pristupljeno 12.08.2016.

[20] Krivični zakonik Republike Makedonije, usvojen 1996. godine. *Službeni list Republike Makedonije,* 37/1996, izmjene i dopune, SL br: 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 51/11(2), 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15. Čl. 322-a.

[21] Vidjeti više: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-arrests-nine-isis-suspects-08-07-2015, pristupljeno 08.08.2016.

oblasti prevencije ostvaruju u bliskoj saradnji sa zajednicama. Prema tome, državne institucije trebale bi se uzdržati od zloupotrebe prijetnje nasilnog ekstremizma kao sredstva kojim se opravdava neutemeljena kontrola od strane državnih organa, zanemarivanje mehanizama provjere i nadzora nad radom državnih organa, pa čak i obezvređivanje vladavine zakona[22].

6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE – RAZMIŠLJANJA O ZAJEDNIČKIM OBILJEŽJIMA KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE I NASILNOG EKSTREMIZMA

Krivična djela počinjena iz mržnje i nasilni ekstremizam dvije su kategorije krivičnih djela koja se prepoznaju kao veliki problem u modernim društvima. Iako postoji velika razlika u načinu na koji se ta djela tretiraju zakonski i pristupu tim djelima, postoje i određena obilježja koje su im zajednička:

- Kulminacija krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ekstremizma podrazumijeva upotrebu nasilja. Iako je motiv nasilja koji je doveo do počinjenja ovih djela u najvećem broju slučajeva sasvim drugačiji, uz napomenu da u slučaju krivičnih djela počinjenih iz mržnje on sadrži element predrasude, dok je u slučaju nasilnog ekstremizma on vezan za ideološke razloge, ostala srodna pitanja ili političke ciljeve, i dalje postoje situacije, poput gore navedenog incidenta vezanog za pucnjavu u Orlandu, koje sadrže obilježja oba krivična djela u jednom događaju.
- I krivična djela počinjena iz mržnje i nasilni ekstremizam usko su vezani za marginalizirane grupe. Istraživanja su pokazala da su marginalizirane grupe najčešće žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje, dok se radikalne ideologije lakše šire u marginaliziranim sredinama. Osjećaj nepripadanja bilo kojoj zajednici ili grupi stvara strah od progona od strane „ostalih“, ali dovodi i do približavanja bilo kakvoj organiziranoj strukturu koja naizgled bolje zadovoljava one potrebe koje službene institucije države ne uspijevaju zadovoljiti.
- Nepovjerenje u institucije za provedbu zakona, posebno u pravosudne institucije, nameće se kao najveći problem u identifikovanju krivičnih djela počinjenih iz mržnje, budući da građani koji se osjećaju isključenima od strane države obično ne prijavljuju pojavu krivičnih djela počinjenih iz mržnje, što dodatno produbljuje njihovu marginalizaciju. Isto to nepovjerenje koje uzrokuje marginalizaciju, također sprečava ljude da prijave rane znake radikalizacije, što dodatno ugrožava građane prijetnjom radikalizacije.

[22] Čak i površan uvid u izjave i obraćanja makedonskog predsjednika razotkrit će neprimjerenu upotrebu jezika i činjenica u cilju stvaranja zabrinutosti zbog mogućih terorističkih napada u vezi sa tzv. „Balkanskom rutom“ kojom se kreću raseljene osobe kao i u vezi sa brojem stranih terorističkih boraca iz Makedonije. Dostupno na http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/3797.html, pristupljeno 12.08.2016. i na http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/3849.html, pristupljeno 10.08.2016.

- Postupanje prema žrtvi veoma je važan element prevencije i kažnjavanja krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ekstremizma. Žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje sklone su upadanju u zamku ekstremističkih ideologija. Osobe kojima je ispran mozak i koje su učestvovale u terorističkim borbama, ali koje su se dobrovoljno pokajale i vratile, treba tretirati kao žrtve ideološkog nasilja, i ne treba ih samo posmatrati kao bivše strane terorističke borce. Osim toga, nužno je bolje razumijevanje njihovih prilika i pomoć u savladavanju izrečene kazne, zbog potrebe sprečavanja ponovne radikalizacije u zatvoru.

Iz ove studije proistekle su sljedeće preporuke:

- Države sebi ne mogu dozvoliti zanemarivanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje, niti mogu dozvoliti da nasilni ekstremizam tretiraju kao tabu temu o kojoj se ne može razgovarati u javnosti zbog povjerljive prirode informacija kojima raspolažu obavještajne agencije. Građani imaju pravo biti upoznati sa aktuelnim prijetnjama, i to ne samo sa onim prijetnjama koje se odnose na teritoriju na kojoj žive, već i sa onima koje dolaze iz dalekih krajeva, u koje su njihovi sugrađani namamljeni kako bi se tamo borili. Osim toga, građani imaju pravo na zaštitu od krivičnih djela motiviranih predrasudama, proisteklu iz nacionalnih i međunarodnih zakonskih mehanizama za sprečavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Zanemarivanje problema nije opcija, a nije ni rješenje. Urgentno su potrebna dodatna istraživanja i statistički podaci koji bi mogli rasvijetliti vezu između marginalizacije s jedne strane i krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog estremizma s druge strane. Bolja koordinacija između naučno-istraživačkih institucija i civilnog sektora, te akademske zajednice i institucija vlasti veoma je važna u kontekstu razmjene iskustava i uzajamne podrške.
- Potrebno je uspostaviti regionalnu koordinaciju u oblasti rada sa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i nasilnim ekstremizmom. Neke od država regije uspjele su izraditi efikasne strategije o identifikaciji, suzbijanju i prevenciji krivičnih djela počinjenih iz mržnje i nasilnog ekstremizma. Iz toga proistekle dobre primjere iz prakse treba razmijeniti sa ostalima, te je potrebno poduzeti zajedničke napore na rješavanju ovih problema.
- Državne institucije (posebno u Republici Makedoniji) moraju raditi na jačanju svog ugleda i povjerenja koje uživaju među građanima i zajednicama, te podsticati prijavljivanje incidenata motiviranih predrasudama. U isto vrijeme, neophodno je raditi i na zakonskom procesuiranju tih incidenata. Slično tome, u domeni borbe protiv nasilnog ekstremizma, državne institucije moraju raditi na jačanju povjerenja i promoviranju zajedničkih vrijednosti, te osuditi upotrebu nasilja i radikalni ekstremizam.
- Potrebno je izraditi konkretne programe i strategije, u cilju pružanja pomoći žrtvama krivičnih djela počinjenih iz mržnje kao i borcima koji se vraćaju sa stranih ratišta, kako bi tim osobama bila data mogućnost da savladaju traume uzrokovane tim veoma nasilnim krivičnim djelima.

LITERATURA

- (2015). *Пресек на анализите за компаративното законодавство за криминал од омраза.* Skoplje: Neobjavljeni interni dokument izrađen za potrebe Nacionalne radne grupe za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje.
- (2015). *Dnevni red studijske posjete Nacionalne radne grupe Zagrebu, 1. – 3. juni.* Neobjavljeni interni dokument izrađen za potrebe Nacionalne radne grupe za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Republici Makedoniji.
- Arifi, B. (2015). *Krivična djela počinjena iz mržnje u Velikoj Britaniji i Poljskoj – komparativna analiza (Hate Crimes in UK and in Poland - A Comparative Analysis).* Skoplje: Neobjavljeni interni dokument izrađen za potrebe Nacionalne radne grupe za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje.
- Arifi, B. (2016, juni 9). *Predsjedničko pomilovanje pokazuje svu slabost makedonskih državnih institucija (Presidential Pardon Debunks Fragility of Macedonian State Institutions)*. Preuzeto 2016, jun 25, sa Balkans in Europe Policy Blog: http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/biepag/node/220.
- Arifi, B. (2015). Prava žrtava krivičnih djela počinjenih iz mržnje (Rights of Victims of Hate Crimes). *Druga međunarodna naučna konferencija Društvene promjene u globalnom svijetu – zbornik radova (Second International Scientific Conference, Social Change in the Global World – Proceedings)* (str. 217-230). Štip: Centar za pravna i politička istraživanja.
- Beattie, S. (2013, maj 28). *Vjeruje se da su dvije osobe uhapšene za napad na džamiju u Grimsbiju bivši pripadnici vojske (Pair arrested for Grimsby mosque attack believed to be ex-soldiers)*. Preuzeto 2016, jul 30, sa The Independent: http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/pair-arrested-for-grimsby-mosque-attack-believed-to-be-ex-soldiers-8635012.html.
- Bogdanovski, A. (2014, septembar). *Donijeli smo zakon o krivičnom gonjenju ovih djela – šta sad? Odgovor Zapadnog Balkana na prijetnju stranih terorističkih boraca (We did criminalize it – now what? Western Balkans response to the foreign fighters threat)*. Preuzeto 2016, avgust 3, sa Analytica MK: http://www.analyticamk.org/images/stories/files/2014/Foreign_Fighters.pdf.
- Bogdanovski, A. (2015, januar). *Da li dovodimo u pitanje još jednu od naših sloboda – slobodu kretanja? (Are We Putting at Risk Yet Another of Our Freedoms - The Freedom of Movement?)*. Preuzeto 2016, avgust 3, sa Analytica MK: http://www.analyticamk.org/images/Files/Commentary/comm201501_2dbe9.pdf.
- *Bolnica Winterbourne View nije zaštitila svoje štićenike (Winterbourne View „failed to protect people“).* (2011, juli 18). Preuzeto 2016, avgust, 9, sa BBC News: http://www.bbc.com/news/uk-england-bristol-14181646.

- *Bolnica Winterbourne View zatvara se u petak zbog zlostavljanja (Winterbourne View „abuse" hospital closes on Friday)*. (2011, juni 24). Preuzeto 2016, avgust 9, sa BBC News: http://www.bbc.com/news/uk-england-bristol-13891855.
- Burns, J. F. (2013, maj 25). *Poziv na smirivanje situacije nakon tri nova hapšenja u istrazi smrti britanskog vojnika (Call for Calm After 3 New Arrests in British Soldier's Death)*. Preuzeto 2016, jul 27, sa The New York Times: http://www.nytimes.com/2013/05/26/world/europe/anti-muslim-threats-rise-in-britain-after-soldiers-killing.html?_r=0.
- De Quetteville, H. (2004, maj 22). *Makedonija se lažnim prikazivanjem prijetnje terorizma pokušala dodvoriti SAD-u (Macedonia 'staged fake terror plot to woo US)*. Preuzeto 2016, avgust 10, sa The Telegraph: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/macedonia/1462562/Macedonia-staged-fake-terror-plot-to-woo-US.html.
- Evropska komisija. (2015, novembar 11). *Izvještaj o napretku Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije za 2015. godinu (The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2015 Progress Report)*. Preuzeto 2016, avgust 7, sa Evropska komisija: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf.
- Evropska komisija. (2013, oktobar 16). *Izvještaj o napretku Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije za 2013. godinu (The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2013 Progress Report)*. Preuzeto 2016, avgust, 7, sa Evropska komisija: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/mk_rapport_2013.pdf.
- Evropska komisija. (2014, oktobar 8). *Izvještaj o napretku Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije za 2014. godinu (The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2014 Progress Report)*. Preuzeto 2016, avgust 7, sa Evropska komisija: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf.
- Freilich, J. D., Gruenewald, J., Chermak, S., i Parkin, W. (2016, juni 15). *Pucnjava u Orlandu: ispitivanje veze između krivičnih djela počinjenih iz mržnje i terorizma (The Orlando shooting: exploring the link between hate crimes and terrorism)*. Preuzeto 2016, avgust 2, sa The Conversation: http://theconversation.com/the-orlando-shooting-exploring-the-link-between-hate-crimes-and-terrorism-60992.
- Generalna skupština UN-a, Vijeće za ljudska prava. (2014, mart 26). *Izvještaj radne grupe zadužene za univerzalni periodični pregled* Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija (Report of the Working Group on the Universal Periodic Review* The former Yugoslav Republic of Macedonia)*. Preuzeto 2016, avgust 8, sa Ured UN-a za ljudska prava, pri Uredu visokog komesara UN-a: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/125/78/PDF/G1412578.pdf?OpenElement.

- Gilligan, A. (2013, juni 1). *Istina o „valu napada na muslimane" nakon ubistva u Woolwichu (The truth about the 'wave of attacks on Muslims' after Woolwich murder).* Preuzeto 2016, jul 25, sa The Telegraph: http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/terrorism-in-the-uk/10093568/The-truth-about-the-wave-of-attacks-on-Muslims-after-Woolwich-murder.html.
- *Globalna istraživačka mreža za borbu protiv nasilnog ekstremizma, koju su osnovali USIP, USAID i ostali istraživački instituti (Global Research Network on Countering Violent Extremism Launched by USIP, State, USAID and Other Research Institutes).* (2015, septembar 28). Preuzeto 2016, avgust 5, sa United States Institute of Peace: http://www.usip.org/publications/2015/09/28/global-research-network-countering-violent-extremism-launched-usip-state.
- *Govor predsjednika Republike Makedonije.* (2016, april 12). Preuzeto sa Ured predsjednika Republike Makedonije: http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/3797.html.
- *Govor predsjednika Republike Makedonije.* (2016, juni 22). Preuzeto sa Ured predsjednika Republike Makedonije: http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/3849.html.
- *Grupe muslimana pozivaju na poduzimanje ozbiljnih mjera zbog napada (Muslim groups want 'serious action' over attacks).* (2013, juni 6). Preuzeto sa BBC News: http://www.bbc.com/news/uk-england-london-22793719.
- Helsinški komitet za ljudska prava u Republici Makedoniji. (2014). *Набљудување, мапирање и известување за криминалот од омраза, посебна анализа за 2013 година.* Skoplje: Helsinški komitet za ljudska prava u Republici Makedoniji.
- Helsinški komitet za ljudska prava u Republici Makedoniji. (2015). *Godišnji izvještaj o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u Republici Makedoniji za 2014. godinu (Annual report on hate crimes in the Republic of Macedonia for 2014).* Skoplje: Helsinški komitet za ljudska prava u Republici Makedoniji.
- Identoba i ostali protiv Gruzije, 73235/12 (ECtHR maj 2015. godine).
- *Islamski centar Al-Rahma uništen u požaru uzrokovanom krivičnim djelom počinjenim iz mržnje (Al-Rahma Islamic Centre destroyed in 'hate crime' fire).* (2013, juni 5). Preuzeto 2016, jul 30, sa BBC News: http://www.bbc.com/news/uk-england-london-22785074.
- Izvještaj udarne grupe za suzbijanje radikalizacije i ekstremizma (Report from the Prime Minister's Task Force on Tackling Radicalisation and Extremism. (2013). *Suzbijanje ekstremizma u Velikoj Britaniji (Tackling Extremism in the UK).* London: Vlada Velike Britanije.
- Kalajdžiev, G., i Lažetić-Bužarovska, G. (2011). *Закон за кривичната постапка.* Skoplje: Akademik.
- Kambovski, V. (2015). *Предлог за основање на работна група за ревидирање На законските одредби кои се однесуваат на криминал од омраза и подготвување на препораки за нивна примена од надлежните органи* . Skoplje: Neobjavljeni interni dokument izrađen za potrebe Nacionalne radne grupe za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

- Kambovski, V. (2004). *Казнено право - општ дел.* Skoplje: Kultura.
- Kambovski, V. (2011). *Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија.* Skoplje: Matica.
- Kambovski, V. (2016.). *Предлог-амандмани на одредбите од КЗ што се однесуваат на казнените дела на омраза.* Skoplje: Neobjavljeni interni dokument izrađen za potrebe Nacionalne radne grupe za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje.
- Kanevčev, M. (2015). *Кривичен законик - актуелизиран итегрален текст*. Skoplje: Stobi Trejd - dooel.
- Karajkov, R. (2005, april 25). *Oslobođeni optuženi u predmetu „vinograd Rastanski" (Rastanski Lozja: Acquitted!).* Preuzeto sa Osservatorio Balkani e Caucaso Transeuropea: http://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Macedonia/Rastanski-Lozja-Acquitted!-29104.
- Kursani, S. (2015). *Izvještaj o uzrocima i posljedicama učešća građana Kosova u borbama na ratištima u Siriji i Iraku (Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq).* Priština: Kosovski centar za sigurnosne studije.
- Mailk, S., i Quinn, B. (2013, maj 27). *Na džamiju u Grimsbiju bačeni molotovljevi kokteli (Grimsby mosque targeted with petrol bombs).* Preuzeto 2016, jul 30, sa The Guardian: https://www.theguardian.com/uk/2013/may/27/grimsby-mosque-petrol-bombs.
- Marusic, J. S. (2015, avgust 7). *U Makedoniji uhapšeno devet osumnjičenih za učešće u borbama na strani IS-a (Macedonia Arrests Nine ISIS Suspects).* Preuzeto 2016, avgust 8, sa Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-arrests-nine-isis-suspects-08-07-2015.
- Marusic, S. J. (2015, decembar 14). *U Makedonoji potvrđene presude protiv Albanaca za terorizam koji je doveo do ubistva (Macedonia Upholds Albanians' 'Terrorist Murder' Sentences).* Preuzeto 2016, avgust 8, sa Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-court-confirms-terrorist-murders-sentence-12-14-2015.
- Mejdini, F. (2016, maj 10). *Pucnjava u Kumanovu i dalje pobuđuje sumnju (Macedonia's Kumanovo Shootout Still Raising Suspicions).* Preuzeto 2016, avgust 12, sa Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-s-kumanovo-shootout-still-raising-suspicions-05-10-2016.
- *Naučno-istraživačka konferencija o suzbijanju nasilnog ekstremizma (CVE Research Conference) 2015.* (n.d.). Preuzeto sa Hedayah: http://hedayah.ae/research/cve-research-conference-2015/.
- OSCE-ODIHR. (2009). *Praktični vodič za zakone o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje (Hate Crime Laws A Practical Guide).* Varšava.
- OSCE-ODIHR. (2016). *Komentari o izmjenama i dopunama odredaba Krivičnog zakona Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije u vezi sa krivičnim djelima motiviranim predrasudama, izrađeni na osnovu neslužbenog prevoda na engleski jezik nacrta izmjena i dopuna zakona, koji je dostavila Misija OSCE-a u Skoplju (Comments on Draft Amendments to Certain*

Provisions of the Criminal Code of the Former Yugoslav Republic of Macedonia Regarding Bias-Motivated Crimes based on an unofficial English translation of the draft amendments provided by the OSCE Mission to Skopje). Varšava: OSCE-ODIHR.

- Perry, V. (2016). *Inicijative na polju prevencije/suzbijanja nasilnog ekstremizma u Jugoistočnoj Evropi – Ispitivanje regionalnih pitanja, inicijativa i mogućnosti (Initiatives to Prevent/Counter Violent Extremism in South East Europe - A Survey of Regional Issues, Initiatives and Opportunities).* Sarajevo: Vijeće za regionalnu saradnju.
- *Procjena aktivnosti Makedonije na polju suzbijanja nasilnog ekstremizma, perspektiva građanskog društva (Assessment of Macedonia's efforts in countering violent extremism, view from civil society).* (2013). Preuzeto sa Analytica MK: http://www.analyticamk.org/en/projects/current/9-category-en-gb/500-assessment-of-macedonia-s-efforts-in-countering-violent-extremism-view-from-civil-society.
- Projekt Američko-Jevrejskog komiteta u Berlinu. (2009). *Ispitivanje zakonodavnih inicijativa u cilju prevencije i borbe protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje (Study on National Legislative Efforts to Prevent and Combat Hate Crime).* Berlin: HOGAN LOVELLS INTERNATIONAL LLP.
- *RCC domaćin konferencije o suzbijanju nasilnog ekstremizma u Jugoističnoj Evropi (RCC hosts workshop on countering violent extremism in South East Europe).* (2016, juni 7). Preuzeto sa Vijeće za regionalnu saradnju (RCC): http://www.rcc.int/news/200/rcc-hosts-workshop-on-countering-violent-extremism-in-south-east-europe.
- Realizacija akcionog plana Vlade o borbi protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje. (Delivering the Government's hate crime action plan). (2014). *Osuditi, prijaviti, zaustaviti (Challenge It, Report It, Stop It).* London: Vlada Velike Britanije.
- Shtuni, A. (2015). Analiza pojave odlaska albanskih boraca na strana ratišta (Breaking Down the Albanian Foreign Fighters Phenomenon). *Soundings: An Interdisciplinary Journal , 98* (4), 460-477.
- Shtuni, A. (2015, januar 29). *Zapadni Balkan: Linija snabdijevanja ratišta Sirije i Iraka džihadistima (The Western Balkans: A Jihadist Pipeline to Syria and Iraq).* Preuzeto 2016, juli 30, sa Fikra Forum: http://fikraforum.org/?p=6353.
- Shtuni, A. (2015, april 30). *Etnički Albanci kao strani teroristički borci u Iraku i Siriji (Ethnic Albanian Foreign Fighters in Iraq and Syria).* Preuzeto 2016, juli 28, sa Centar za borbu protiv terorizma: https://www.ctc.usma.edu/posts/ethnic-albanian-foreign-fighters-in-iraq-and-syria.
- *Šta je to mreža RESOLVE? (What is the RESOLVE Network?)* (n.d.). Preuzeto sa RESOLVE: http://www.resolvenet.org/history.
- Taylor, M., i Siddique, H. (2013, maj 28). *Ubistvo u Woolwichu: 200 incidenata uzrokovanih islamofobijom nakon ubistva Leeja Rigbyja (Woolwich murder: 200 Islamophobic incidents since Lee Rigby's killing).* Preuzeto 2016, juli 28,

sa The Guardian: https://www.theguardian.com/uk/2013/may/28/woolwich-murder-200-islamophobic-incidences.

- Vijeće za regionalnu saradnju. (2016). Stručna radionica regije Jugoistočne Evrope o faktorima i pokretačima koji uzrokuju radikalizaciju i nasilni ekstremizam koji vode u terorizam, zaključci (Southeast Europe Regional expert workshop on "Factors and drivers underlying radicalization and violent extremism leading to terrorism", Conclusions). *Stručna radionica regije Jugoistočne Evrope (Southeast Europe Regional expert workshop)*. Sarajevo: RCC.
- Vlada Australije. (n.d.). Šta je to nasilni ekstremizam? *(What is violent extremism?)*. Preuzeto sa Living Safe Together - Helping comunities to counter violent extremism: http://www.livingsafetogether.gov.au/aboutus/Documents/what-is-violent-extremism.pdf.
- Xharra, A. (2016, januar 26). *Malobrojne, ali fanatične – žene Kosova koje se pridružuju IS-u. (Few but Fanatical – the Kosovo Women Who Go Over to ISIS)*. Preuzeto 2016, avgust 4, sa Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/en/article/few-but-fanatical-the-kosovo-women-who-go-over-to-isis-01-22-2016.

PRIMJENA RESTORATIVNE PRAVDE U SLUČAJEVIMA KRIMINALA IZ MRŽNJE[1]

Vesna Stefanovska[2]

SAŽETAK

Restorativna pravda je dobrobit u nacionalnim kaznenim zakonodavstvima i ona može da ponudi bolji i humaniji odgovor na kriminal iz mržnje koji ostavlja negativne posljedice kako kod neposredne žrtve, tako i kod zajednice kojoj ona pripada. Rad se bavi pitanjima povezanim sa njenim dobrobitima, ali i mogućim rizicima koji mogu da budu prevaziđeni. Pored toga, rad otvara pitanje o krivično-pravnoj i neformalnoj društvenoj reakciji na kriminal iz mržnje u našoj zemlji, koja je prije svega retributivnog karaktera.

Cilj rada je da predstavi pozitivne i negativne strane primjene restorativne pravde u slučajevima kriminala iz mržnje. Naučni i društveni cilj proučuvanja tog oblika kriminala proizilazi iz potrebe da se društvena reakcija zasniva na načelima tolerancije, prevazilaženju predrasuda i pomirenju sa različitima od sebe.

U okviru rada su napravljeni pregled i analiza određenih naučnih radova i istraživanja koji obrađuju temu restorativne pravde, a posebno onih koji podržavaju njenu primjenu u slučajevima kriminala iz mržnje. Pored toga, napravljena je kratka analiza i pregled nekoliko medijskih priloga objavljenih u dnevnim novinama Vest, a koji se odnose na proteste povezane sa kriminalom iz mržnje.

Nepostojanje baze podataka o registraciji i procesuiranju slučajeva kriminala iz mržnje onemogućava analizu stanja u vezi tog kriminala u Republici Makedoniji.

Glavna saznanja se odnose na podršku i prepoznavanje dobrobiti restorativne pravde kao odgovora na kriminal iz mržnje, odnosno da krivično-pravni sistem, koji se oslanja na represivne i strože kazne, ne rješava tu vrstu kriminala.

Restorativna pravda može da bude odgovarajući odgovor na kriminal iz mržnje, bez obzira da li se primjenjuje kao mjera odvraćanje od kaznenog postupka ili kao dopuna određenoj sankciji. Primarni fokus ne treba da bude na rješavanju konflikta, već na liječenju strana kroz konfrontaciju i dijalog, budući da se na taj način mogu postići pozitivni rezultati.

Istraživanje i kriminal iz mržnje u Republici Makedoniji treba da budu predmet kontinuirane analize. Nauka, na osnovu naučnih istraživanja i rezultata, treba da pomogne da se nađu odgovarajući odgovori za tu vrstu kriminala, koji će biti manje represivni i zasnovani na načelima restorativne pravde.

Ključne riječi: restorativna pravda, kriminal iz mržnje, osuda, pomirenje, žrtva, počinilac.

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu H.

[2] Vesna Stefanovska, docent Fakulteta bezbjednosti Skoplje, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“ Bitolj. E-mail: vstefanovska77@gmail.com

1. UVOD U RESTORATIVNU PRAVDU: POJAM I KONCEPT

Povratak tradicionalnim korijenima restorativne pravde kao odgovora na kriminal iz mržnje je korisno za krivično-pravne sisteme u svim državama u svijetu. Percepcija o krivičnom djelu kao ljudskom konfliktu između dvije strane, koji može da se razriješi pomirenjem narušenog odnosa vraća nas na stari restorativni pristup rješavanju problema. Njegova snaga ne leži u odbijanju i negiranju retributivnosti, već u osnaženju i ohrabrenju počinioca, žrtve i zajednice da zajedno rasvijetle uzroke i posljedice neprihvatljivog ponašanja. Njeno uvođenje, odnosno mijenjanje tradicionalnog kaznenog pristupa u rješavanje krivičnih sporova i pronalaženje adekvatnijeg rješenja za uklanjanje posljedica krivičnog djela proizilazi i iz nezadovoljstva prouzrokovanog dugim i neefikasnim sudskim postupcima, s jedne, i razočarenja u represivnu politiku država, s druge strane.

Američki kriminolog *Hauard Zer* (Howard Zehr) je među prvim pionirima i protagonistima razvoja i širenja restorativne pravde u Sjedinjenim Američkim Državama [SAD]. On, pri razgraničenju modela restorativne i retributivne pravde, predstavlja prvu kao novu paradigmu krivične pravde, odnosno kao alternativnu i suprotnu retributivnoj pravdi. U njegovom poznatom djelu *Drugačiji pogled: novi pogled na kriminal i pravdi (Changing Lenses: A New focus for crime and justice)* iz 1990, Zer piše: *kriminal je nasilje ili povreda ljudi i njihovih međusobnih odnosa*. Zbog toga, u proces ostvarenja pravde treba da se uključe žrtve, počinioci i zajednica da bi donijeli najadekvatnije rješenje putem dijaloga i uzajamnog sporazuma. Znači, kriminal vrši nasilje prema ljudima i on stvara obaveze za strane da ponovo uspostave narušeni odnos i harmoniju (Schmid, J. Donald, 2001, s. 6).

Za *Džona Brejtvejta* (John Braithwaite, 1996), jednog od glavnih promotora restorativne pravde u Australiji i Novom Zelandu početkom devedesetih godina, restorativna pravda znači *mijenjanje načina na koji se ostvaruje pravda u svijetu, odnosno načina mišljenja, ponašanja i rasuđivanja.* On u koncept restorativne pravde ugrađuje elemente: liječenje, moralno učenje, učešće zajednice, dijalog, opraštanje, odgovornost, izvinjenje i popravljanje, kao krajnje rezultate koji treba da se postignu kroz zajedničko rješavanje pitanja proizašlih iz djela (Braithwaite, 2002, s. 42).

Fatah (Fattah, 2007), na osnovu vlastitih istraživanja o kaznenim reakcijama, zaključuje da kazna nije i ne može da bude adekvatan odgovor na kriminal, budući da ona, umjesto da minimizira, povećava gubitak i prouzrokuje dodatne štetne poslijedice. On se zalaže za konstruktivniji i manje nasilan način rješavanje sporova, i ubijeđen je da je restorativna pravda bolji i efikasniji odgovor na prouzrokovanu štetu.

Ćopić i Nikolić-Ristanović (2016)**,** objašnjavaju restorativnu pravdu kao pristup rješavanju sporova, uključujući i krivične sporove, koji polazi od potreba žrtve, počinioca i zajednice. Taj pristup, na miran način, putem dijaloga i komunikacije razrješava nastale probleme i pitanja iz krivičnog djela i nastoji da

postigne sporazum za popravljanje i nadoknadu štete. Dakle, restorativna pravda je *obnavljajuća pravda* koja teži da ohrabri žrtve i počinioce i da omogući njihovo ponovno integrisanje u zajednicu (Ćopić i Nikolić-Ristanović, 2016, s. 30).

Iz navedenih razmišljanja i definicija o konceptu restorativne pravde, može da se utvrdi da ne postoji jedinstveno objašnjenje. Jedna grupa ističe njeno značenje kao novi način reagovanja na konflikte, drugi kao zamjenu tradicionalne krivične pravde, treći kao proces kroz koji se involvirane strane uključuju u rješavanje kriminalnog događaja. Otuda ne postoji jedinstveni pojam, niti jedan univerzalni restorativni proces.

Zbog toga se, generalno, u literaturi prepoznaju tri koncepta restorativne pravde: (1) koncept usmjeren ka procesu, odnosno ka ostvarenju susreta, (2) koncept reparacije usmjerene ka rezultatu i (3) koncept transformacije koji označava filozofski pristup ka rješavanju konflikata (Torzs, 2012). (1) *Restorativna pravda usmjerena ka ostvarenju susreta* se fokusira na aktivno učešće žrtve, počinioca i drugih učesnika u konfliktu u diskusiji o problemima koji proizilaze iz krivičnog djela. Susret nudi mogućnosti za otvoreni dijalog između strana, za izražavanje osjećanja i za rješavanje njihovih potreba i interesa. (2) Restorativna prav*da usmjerena ka reparaciji štete* se fokusira na rezultat, odnosno ostvarenje restorativnih ciljeva, bez obzira na proces kroz koji su postignuti. Sve dok je cilj da se postigne nadoknada štete, čak i u okvirima sudskog procesa, reparativne sankcije izrečene od suda se uzimaju kao dio restorativne pravde, i u slučaju da se ne ostvari susret između strana u djelu. Zbog toga se svaka mjera čiji je cilj da nadokandi štetu smatra dijelom restorativne pravde, bez obzira na proces u okviru kojeg se ona preduzima (Torzs, 2012, s. 8). (3) *R*estorativna pravda usmjerena ka transformaciji pravde predstavlja filozofski koncept o odnosu prema konfliktu, odnosno načinu rješavanja konflikta ili načinu transformisanja međusobnih odnosa. Krajni cilj pokreta za restorativnu pravdu je da se transformiše način na koji mi razumijemo odnos sa drugima i prema sebi i zato, kroz proces dijaloga, restorativna pravda može da se primjenjuje u mnogim oblastima čovekovog života (Torzs, 2012, s. 10). Prioritet se stavlja na: komunikaciju, ohrabrivanje strana u konfliktu i poboljšavanje njihovog međusobnog odnosa.

1.1. Tendencija proširivanja primjene restorativne pravde na teške i osjetljive oblike kriminaliteta

U zavisnosti od težine i prirode kriminala, u teoriji i praksi restorativne pravde se sve češća i sve glasnija javlja zalaganje za njeno proširenje i na teške i osjetljivije slučajeve krivičnih djela (ubistva, slučajevi porodičnog nasilja, seksualno nasilje, kriminal iz mržnje, slučajevi ozbiljnih nasilničkih djela, kao i krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava), ne samo kao *mjera preusmjeravanja (mjera odvraćanja od formalnog sudskog sistema)*, već i kao *mjera paralelna (komplementarna)* krivično-pravnom sistemu, koja se primjenjuje zajedno ili po izvršenju određene sankcije.

I u prvom i u drugom slučaju, zbog specifičnosti osjetljivih krivičnih djela postoji veliki broj ograničenja i kritika, koje se uglavnom odnose na to da restorativna pravda privatizuje i trivijalizuje krivično djelo, ne obezbjeđuje procesne garancije za počinioca i da se, zbog disbalansa moći, javlja opasnost od zloupotrebe i dalje viktimizacije ili kriminalizacije žrtve ili počinioca. Međutim, neuspjeh krivičnono-pravnog sistema u hvatanju u koštac sa ozbiljnim, odnosno osjetljivim oblicima kriminala ukazuje na to da kazna nije odgovarajući odgovor. To dolazi do izražaja kod mladih prestupnika, koji umjesto da se odvrate od kriminala, veliki dio njih, po izlasku iz kazneno-popravnih ustanova, nastavlja karijeru u kriminalu. Kao razlog za to se navode: da nisu shvatili grešku, nisu preuzeli aktivnu odgovornost za djelo; i tradicionalni krivično-pravni sistem, umjesto da resocijalizira, još više stigmatizira i etiketira, čime povećava i jača njihovu devijantnost. Dodatni razlog je neuspjeh kaznenih postupaka da obezbijede odgovarajuću zaštitu žrtve, postigne osjećaj da je pravda zadovoljena i da zadovolji njihove potrebe kao žrtve.

Pored toga, cilj restorativne pravde je prvenstveno da uspostavi dijalog i komunikaciju između strana, budući da ozbiljna krivična djela često ostavljaju žrtvu bespomoćnom, izolovanom, posramljenom, uplašenom i ljutom, a kazna sama po sebi ne može da je oslobodi od negativnih osjećaja (Wellikoff, 2005). Zato aktivisti za prava žrtava zastupaju ideju da njen primarni cilj nije rješavanje konflikta, već liječenje strana kroz konfrontaciju i dijalog. U odnosu na počinioca, teže krivično djelo predstavlja simptom dubokog problema u odnosu prema žrtvi (ukoliko se poznaju) i, uopšte, problem kome treba da se posebno pristupi da bi mogle da se shvate ne samo posljedice, već i porijeklo vlastite agresije usmjerene prema drugima.

Veliki pobornik za primjenu medijacije i pomirenja (kao jednog od oblika restorativne pravde), naročito kod nasilnih akata je Ezat Fatah (Fattah, 2007), budući da je, prema njemu, osnovni uzrok za nasilje i za konflikt netolerancija, a kazna i druge krivične sankcije mogu još više da povećaju konflikt i nivo nasilja. Restorativna pravda potvrđuje da žrtve, pored ostvarenja prava na nadoknadu, žele da se oslobode straha od dalje viktimizacije. Iako se često argumentuje da njihov zahtjev za retributivnu kaznu ne služi tome da oni zadovolje osjećaj za pravdu, već traže sigurnost od prijetnji od dalje viktimizacije, Fatah (2007) snažno negira da su žrtve zadovoljne kada je počinilac kažnjen i kada strada. Prema njemu, žrtve koje osjećaju mržnju i koje su *opsj*ednute željom za osvetom teže izlaze na kraj sa izazovima u daljem životu (Fattah, 2007, s. 15).

Inajući u vidu navedeno, i u slučaju kriminala iz mržnje, zbog njegovih specifičnosti o kojima će biti riječi u nastavku rada, iako su brojniji protagonisti koji su protiv restorativnog pristupa kao odgovora na ova krivična djela, ipak, bez osnovnih postulata, principa i načela restorativne pravde u hvatanju u koštac sa tom vrstom kriminala, ne može da se očekuje njegovo smanjenje, kao ni smanjenje prouzrokovanih štetnih posljedica.

2. KRIVIČNO-PRAVNI ODGOVOR NA KRIMINAL IZ MRŽNJE

Pitanje o krivično-pravnoj reakciji na kriminal iz mržnje postaje dominantna tema nakon 90-tih godina kada počinju da se usvajaju prva zakonska rješenja za posebnu kazneno-pravnu zaštitu žrtava ovih oblika kriminala, kao i za inkriminiranje posebnih oblika osnovnih djela kada ona sadrže obilježje krivičnog djela izvršenog iz mržnje. Zapravo, kriminal iz mržnje se definiše kao *ukupnost krivičnih djela kod kojih je žrtva odabrana zbog predrasuda počinioca ka određenoj grupi ljudi.* To znači da svako krivično djelo (fizički napadi, ubistvo, vandalizam, govor mržnje, pisanje grafita, zastrašivanje, uznemiravanje i slično) izvršeno zbog netolerancije ka žrtvi, zbog njene nacionalnosti, vjere, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, etničke pripadnosti, političke pripadnosti, fizičkog invaliditeta, uzrasta, porodičnog ili bračnog stanja predstavlja kriminal iz mržnje (Gavrielides, 2007, s. 11). Helsinški komitet za ljudska prava daje sličnu definiciju kriminala iz mržnje, kao kriminal motivisan netolerancijom, odnosno predrasudama ka određenoj grupi u društvu.[3] Drugim riječima, on predstavlja *kriminal diskriminacije* i počinilac je motivisan predrasudama prema grupnoj pripadnosti žrtve.[4]

Zbog takve motivisanosti počinioca, a i zbog težine i dugotrajnosti prouzrokovanih posljedica koje izazivaju veći stepen straha i nesigurnosti kod žrtve (Gavrielides, Khan Baber i Honeyman, 2007, s. 193), u krivično-pravnoj teoriji i praksi postoji stav da djela iz mržnje predstavljaju kvalifikovane (teške) oblike povreda ili ugrožavanje osnovnih sloboda i prava, koje traže propisivanje strožih kazni i strože kažnjavanje počinilaca. To znači da se zahtjeva izdvajanje samog motiva kao otežavajuće ili pooštravajuće okolnosti prilikom odmjeravanja kazne (Kambovski i Lazarova-Trajkovska, 2012, s. 15). Kao argumenti u prilog usvajanja posebnog koncepta krivično-pravne reakcije se navode: (1) *tendencija porasta kriminala iz mržnje*. Zbog toga, ukoliko se počinioci ne kazne, oni i ostali potencijalni počinioci se ohrabruju da nastave sa njihovim radnjama, (2) *tendencija da kriminal iz mržnje eskalira*. Počinioci koji na početku izvršavaju manje prekršaje, najčešće nastavljaju da izvršavaju sve nasilnija djela, ukoliko ne budu uhvaćeni i zaustavljeni. Zato, čak i manji prekršaji izvršeni sa motivom

[3] Helsinški komitet za ljudska prava u Republici Makedoniji, u okviru svojih istraživanja, pravi kategorizaciju djela motivisanih mržnjom, u koje ubraja: 1.izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti, 2. rasna ili druga diskriminacija, 3. incident počinjen zbog statusa izbjeglice ili migranta, 4. incident počinjen zbog etničke pripadnosti, državljanstva ili jezika, 5. incident počinjen zbog vjerske pripadnosti ili vjerskog uvjerenja, 6. incident počinjen zbog političke pripadnosti ili političkog uvjerenja, 7. incident počinjen zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, 8. incident počinjen na sportskom takmičenju i 9. inicident počinjen protiv lica sa invaliditetom (Helsinški komitet za ljudska prava Republike Makedonije, vidjeti više: http://www.mhc.org.mk/).

[4] Prema Kancelariji za demokratske institucije i ljudska prava (e. *Office for Democratic Institutions and Human Rights, ODIHR*) OEBS-a, krivično djelo iz mržnje je svako kriminalno ponašanje motivisano predrasudom. To je svako krivično djelo, uključujući djela protiv ličnosti ili imovine, kod kojeg su žrtva, preduslovi i ciljevi izvršenja djela birani zbog njihove svarne ili pretpostavljene (zamišljene) veze, povezanosti, srodnosti, podrške ili članstva u nekoj grupi (Kambovski i Lazarova-Trajkovska, 2012, s. 7).

zasnovanim na predrasudi su opasni i traže odgovarajuću kaznenu reakciju i (3) *tendencija kriminala iz mržnje da stvori spiralu nasilja.* Ukoliko se žrtve i njihove zajednice ne osjećaju bezbjedno i zaštićeno od strane državnih vlasti, postoji velika vjerovatnoća da one poduzmu osvetničke radnje protiv pripadnika zajednice koja je optužena za napad (Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi [OBSE], 2014, s. 8).

U tom smislu, na primjer, Okvirna odluka Savjeta ministara EU 2008/913/JHA iz 2008. godina o sprječavanju određenih oblika ispoljavanja rasizma i ksenofobije krivičnim pravom *(e. Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law*) navodi da je neophodno da se definiše zajednički krivično-pravni pristup u Evropskoj Uniji ka ovom fenomenu, sa ciljem da se obezbijedi da isto ponašanje bude viđeno kao kazneno djelo u svim državama članicama i da budu predviđene efektivne, proporcionalne i preventivne kazne, čiji maksimum treba da bude između jedne i tri godine zatvora (Kambovski i Lazarova-Trajkovska, 2012, s. 20).

Međutim, tu se postavljaju pitanja: da li stroža kaznena politika vodi ka smanjenju kriminala iz mržnje, da li strože kazne uspijevaju da *discipliniraju* počinioce i da odvrate potencijalne počinioce i da li one vode prema pravednijem tretmanu žrtava? Odgovor je svakako negativen, na šta ukazuju i skromna istraživanja na ovu temu.

Strože kazne, više mržnje, manja zaštita. Nove inkriminacije i strože kazne ne sprečavaju kriminal iz mržnje i ne odvraćaju počinioce i potencijalne počinioce od izvršenja novih djela. Statistika o registpovanim krivičnim djelima i incidentima iz mržnje pokazuje da se njihov broj povećava i pored pooštrenih kazni i dodatnih inkriminacija u obliku kvalifikovanih djela. Na primjer, prema statistikama, najveći broj incidenata motivisanih krvnom osvetom je registrovan u Engleskoj i Velsu[5], Njemačkoj, Švedskoj, Francuskoj. Takođe, postoji velika tamna brojka kod djela iz mržnje, odnosno samo se ½ prijavljuje policiji. Od tog broja, dio se odbacuje još u policijskoj fazi zbog nepostojanja dovoljno dokaza za krivičnu prijavu, odnosno za procesuiranje slučaja u daljem sudskom postupku (Gavrielides, Khan Baber i Honeyman, 2007, s. 193). Takođe, kada predrasude prema određenoj grupi zbog određenih karakteristika postoje generacijama i kada su duboko ukorijenjene, kazne ne odvraćaju počinioce, već još više kriminaliziraju njihovo ponašanje i dodatno učvrsćuju već stečene predrasude prema određenoj grupi. Argument protiv strože kaznene politike je i stav da ona, na neki način, predstavlja *institucionalnu osvetu* koja ne može da spriječi kriminal iz mržnje i da zaštiti manjinske grupe koje su predmet predrasuda generacijama, već samo održava osjećanje viktimizacije i nepravde. U toku krivičnog postupka žrtve ne dobijaju niti veću zaštitu, njihove emocionalne potrebe se ne zadovoljavaju i mogu da se prouzrokuju dodatne

[5] Povećani broj ovih djela doveo je do donošenja Strategije za smanjenje kriminala iz mržnje u Londonu za period 2014. – 2017. (Vidjeti više: Home Office, 2014).

negativne posljedice, kao što je dalja viktimizacija, i povećan stid i strah od osvete. Pored toga, strože kažnjavanje počinilaca ne doprinosi boljoj realizaciji obaveze za nadoknadu štete. Naprotiv, pooštravanje kazni povećava ljutnju, bijes i želju za osvetom kod obje strane, a time i emocionalne i fizičke traume. Takođe, postoje primjeri kada određene žrtve mijenjaju svoje ponašanje sa ciljem da „se uklope" u gledišta i stavove drugih članova društva. Otuda, umjesto da se gradi socijalna kohezija i razumijevanje za društvene i kulturne različitosti, kazne produbljuju netrpeljivost i netoleranciju (Walters, 2014).

Izazovi globalizma i nove inkriminacije. Živimo u svijetu punom mržnje, predrasuda i diskriminacije prema različitim od sebe po svim osnovama (nacionalna, rasna, vjerska, etnička, politička pripadnost, pol, seksualna orijentacija, rodni identitet, fizički invaliditet). I u svijetu globalizacije, velikih migracija, terorizma i političkih previranja između lijevo i desno orijentisanih političkih aktera - mržnja, strah i nesigurnost se povećavaju i kod *manjine i kod većine, i kod različitih i kod sličnih*. Takva stanja na širem društvenom planu stvaraju rizična i nesigurna društva u kojima se građani osjećaju ugroženo i uplašeno i javlja se dilema ko je žrtva, a ko prijetnja u svijetu punom mržnje, predrasuda i diskriminacije. Druga karakteristika promijenjenih društvenih procesa i povećanog kriminala iz mržnje je promijenjena socijalna kontrola i krivično-pravna reakcija. U uslovima rastuće nesigurnosti i ugrožavanja osnovnih ljudskih prava, javnost zahtijeva strožu kaznenu politiku, prepoznavanje djela iz mržnje i njihovu inkriminaciju i javnu osudu. Sada, krivično-pravni sistem se, umjesto ka popravljanju počinilaca (i njihovoj rehabilitaciji) okreće ka većoj zaštiti žrtve i javnosti i ka strožem tretmanu počinioca, ali pojačane mjere bezbjednosti i pooštrena represivna politika stvaraju veću nesigurnost. Kao što i Rodrigez (Rodriguez, 2007) navodi da prevelika kriminalizacija otkriva probleme kaznenog sistema, koji kao posljedica toga postaje arbitraran i selektivan (Rodriguez, 2003, s. 207). Zato, ako krivično pravo nije odgovor na socijalne probleme (u tom smislu, na kriminal kao socijalan problem koji je društveno uslovljen) i ako to nije instrument za vladanje u društvu, onda ne treba da se dozvoli da interveniše u nove forme kriminaliteta zbog rizika od uvođenja selektivnosti, što može da dovede do „klasne" pravde i novih opasnosti (Rodriguez, 2003, s. 201).

Zbog navedenog, restorativna pravda je bolji i humaniji odgovor na krivična djela iz mržnje, bez obzira da li se primjenjuje kao mjera odvraćanja ili paralelno sa kazneno-pravnim sistemom. Pozivajući se na djelo Nilsa Kristija (Nils Christy, 1977) Konflikt kao vlasništvo (Conflict as Property) iz 1977. godine, krivično djelo predstavlja konflikt, a konflikt je vlasništvo onih koji su direktno ili indirektno umiješani: počinilac, žrtva i zajednica i zato oni treba da ga riješe, a ne *profesionalci* (predstavnici krivično-pravnog sistem, advokati i drugi eksperti), koji u tradicionalnom krivično-pravnom sistemu *kradu* konflikt od onih kojima on pripada. Otuda, prema Kristiju (1977), pravda treba da uključi neposrednu komunikaciju između lica - učesnika u konfliktu, sa ciljem da oni postignu najadekvatniji odgovor na kriminal, u interesu svih uključenih strana, budući da je

kazna, u njenoj suština, suprotna od vrijednosti koje treba da se ostvaruju i njeguju u jednom društvu.

3. IZAZOVI PRIMJENE RESTORATIVNE PRAVDE U SLUČAJEVIMA KRIMINALA IZ MRŽNJE

3.1. Razumijevanje problema kriminala iz mržnje

Uspjeh restorativne pravde u velikom stepenu zavisi od razumijevanja problema i karakteristika samog djela, počinilaca i žrtava. Neke od karakteristika su nasilje zasnovano na predrasudama, kulturne razlike u određenim zajednicama, mogućnost eskalacije nasilja ili mogućnost dugotrajnog nasilja, gubljenje povjerenja, zloupotreba moći i slično. Zbog navedenih karakteristika, u kriminološkoj teoriji i praksi se javljaju različite perspektive i teorije koje objašnjavaju razloge za kriminal iz mržnje. Dio psiholoških teorija povezuje kriminal iz mržnje sa autoritarnom ličnošću, koja želi da pribjegne nasilju zasnovanom na predrasudi. Prema sociopsihološkom objašnjenju, značajan je uticaj ekstremnih ideologija, koje navode građane ka ekstremnim stavovima i ponašanjima i oni se, da bi ostvarili pripadnost grupi i da bi ih grupa prihvatila, upuštaju u vršenje djela iz mržnje. Drugi objašnjavaju da se počinioci na taj način izražavaju i pozicioniraju u odnosu na druge pojedince i grupe u njihovim zajednicama. Treći sociolozi ukazuju da su počinioci „otuđena" neintegrisana lica u društvu ili da djela vrše kao akt odbrane od određenih prijetnji. S druge strane, ekonomska objašnjenja traže razloge u frustraciji i stresu prouzrokovanom ograničenim materijalnim resursima. Na primjer, *bij*elci napadaju *crnce* budući da vjeruju da su *crnci* prijetnja zbog njihovog privilegiranog statusa i pristupa društvenim resursima. Na kraju, prema konfliktnim kriminološkim teorijama, kriminal iz mržnje je rezultat nejednake moći i statusa u društvu ili radikalnih desnih krila u evropskim državama (Roberts, Innes, Willliams, Tregidga i Gadd, 2013). Navedene teorije i perspektive pomažu da se prodre i u neposredne razloge povezane sa počiniocem koji su isto toliko značajni za one koji zastupaju koncept restorativne pravde, budući da je razumijevanje problema od strane onih koji su pozvani da posreduju i olakšavaju proces ključno za postizanje pozitivnih rezultata. U tom smjeru, u literaturi se javlja i klasifikacija počinilaca: (1) oni koji izvršavaju djelo zbog uzbuđenja, (2) oni koji izvršavaju djela braneći vlastitu „teritoriju", (3) oni čija je životna misija da oslobode svijet od grupa za koje smatraju da su negativne ili inferiorne i (4) počinioci koji vrše nasilje iz mržnje budući da vjeruju da je žrtva to zaslužila i da je izvršavanjem djela pravda zadovoljena (McDevitt, Levin i Bennett, 2002, u Roberts i sar., 2013, s. 20). Takođe, istraživanja pokazuju da su počinioci mladi, najčešće uzrasta do 25 godini, a najveći procenat (84%) djela je rasno motivisano. Veći dio njih žrtvu smatraju za *autsajdera* koji se nezakonito nalazi na njihovoj teritoriju (Roberts i sar., 2013).

Bez da ulazimo detaljnije u razloge za kriminal iz mržnje, upoznavanje sa karakteristikama kako počinioca, tako i žrtava i potpuno razumijevanje

izvora, odnosno razloga za problem su neophodni uslovi za uspješnu primjenu restorativnih procesa.

3.2. Dobrobit od primjene restorativne pravde

Restorativni pristup pri rješavanje slučajeva kriminala iz mržnje omogućava više prednosti za obje strane u konfliktu. Najveći argument je pozitivni uticaj suočavanja i dijaloga između njih.

*Dobrobit za počinioca. Z*bog pretpostavljene prezumpcije nevinosti i procesnih garancija optuženom licu u toku krivičnog postupka (pravo da se brani šutnjom, pravo na branioca, pravo na kontradiktornost postupka), optuženi, najčešće, odbacuje krivičnu odgovornost, a branilac pokušava, kao dio odbrane, da smanji njegovu odgovornost i da minimizira štetu prouzrokovanu krivičnim djelom (Schmid, 2001, s. 32). U tom smislu, u sudskoj praksi ima primjera kada, zbog odsustva dovoljno dokaza, umjesto da se počinilac oglasi krivim, on se oslobađa od optužbi. U takvim situacijama, interesi žrtve ostaju marginalizovani budući da bez dovoljnog i odgovarajućeg dokaznog materijala, žrtva ne može da ostvari niti pravo na naknadu štete, a još manje da se suoči i da se pomiri sa počiniocem. Suprotno tome, restorativne prakse ohrabruju počinioca da prihvati odgovornost za počinjeno djelo, budući da kroz sagledavanje sopstvenih grešaka može da sagleda povrede i štetne posljedice nanesene žrtvi. Takođe, kroz ostvarivanje susreta i suočavanja sa žrtvom mogu da se smanje, odnosno odstrane predrasude prema žrtvi i grupi kojoj ona pripada. Na primjer, istraživanja pokazuju da postoji veza između nedostatka kontakta sa grupom određene etničke pripadnosti i osjećaja straha kod građana iz ove grupe. Konkretno, nepostojanje komunikacija dovodi do veće netrpeljivosti i nasilja, i zato dijalog može da transformira odnose između dvije strane, a naročito stavove i buduće ponašanje počinioca (Williams i Tregidga, 2013). Zbog toga, restorativni susreti omogućavaju da se prevaziđu kulturne podjele i predrasude (Pavlović, 2008, s. 863). To je u skladu sa suštinom restorativne pravde koja želi da transformiše način na koji ljudi razumiju odnos prema drugima i sebi.

Dobrobit za žrtvu. Položaj žrtve u restorativnom procesu je osnažen samom činjenicom da je ona ravnopravni učesnik sa drugim subjektima u procesu, odnosno predstavlja jednu stranu djela. Takođe, budući da tradicionalna krivična pravda ne uspijeva da ispuni važnije potrebe žrtve, kao što je liječenje emocionalne traume i davanje odgovora na veliki broj pitanja povezanih sa djelom, restorativna pravda omogućava to kroz ljubaznost, poštovanje, žaljenje i opraštanje (Barton, 2001, str. 10 – 11). Pored toga, restorativna pravda omogućava primarno uključenim stranama da govore bez straha i da aktivno učestvuju u diskusiji i u donošenju odluka o tome šta je prihvatljivo i pravedno za njih. U tom procesu prvenstveno se traži rješavanje pitanja povezanih sa razlikama u uzrastu, polu, kulturi, socijalnom statusu, kao te odgovarajuća pripremi strana u postupku i obezbjeđivanja odgovarajuće podrške (Barton, 2001, str. 23-24). Rezultati istraživanja ikazuju na veći procenat zadovoljstva kod žrtava koje su bile dio restorativnih procesa (85%

žrtava su izrazile zadovoljstvo) u poređenju sa onima koje su bile dio formalnih sudskih postupaka. Na primjer, kod sprovedenog istraživanja u Velsu u periodu od tri godine (2010.-2013.)[6], dio intervjuisanih žrtava smatra da je odgovarajući odgovor na kriminal iz mržnje i restorativna pravda, budući da je susret sa počiniocem način da se čuju odgovori na pitanja: zašto se djelo dogodilo, koji je razlog i zašto je baš izabrana određena žrtva, budući da su u mnogo slučajeva žrtve ostavljene bez odgovora na navedena pitanja. Mogućnost da se sretnu sa počiniocem u bezbjednoj sredini može da poveća svijest počinioca o posljedicama djela koje je izvršio, da prihvati odgovornost i da pokaže spremnost da ublaži bol i povrede nanesene žrtvi (Williams i Tregidga, 2013, s. 73).

Dobrobit za zajednicu. Zločini iz mržnje, pored toga što su individualne radnje usmjerene prema konkretnoj žrtvi, su ujedno i poruka širem krugu lica da su nepoželjni i da njihova bezbjednost može da bude ugrožena. Dakle, efekat jednog djela iz mržnje se širi i kod drugih lica koja imaju istu karakteristiku koja je bila osnova za izvršenje krivičnog djela (na primjer, rasa, vjeroispovijest, seksualna orijentacija i slično) (Pavlović, 2008, s. 865). Zbog toga, interes da se uključi u proces rješavanja ima i zajednica kojoj žrtva pripada, da bi joj obezbijedila odgovarajuću podršku i zaštitu, ali i da bi bila dio procesa prevazilaženja predrasuda koje mogu da postoje kod obje strane. Pored zajednice žrtve, dobro je uključiti i zajednicu počinioca da bi se bliže upoznala sa karakteristikama žrtava koje su predmet predrasuda i mržnje, ali i da bi izrazila neodobravanje počinjenog djela (Pavlović, 2008, s. 865).

3.3. Rizici povezani sa primjenom restorativne pravde

Zalaganja za restorativni pristup u rješavanju kriminala iz mržnje imaju malu zakonsku i političku podršku, i zato je primjena restorativnih mjera u određenim zajednicama u Engleskoj i Velsu i u SAD skromna, sa ograničenim rezultatima istraživanja. Oni koji podupiru strožu kaznenu politiku za motiv predrasude na strani počinioca ističu više rizika povezanih sa restorativnom pravdom.

Oni smatraju da se dobrovoljno učešće i sposobnost strana da se uključe u otvoreni dijalog dovodi pod znak pitanja, budući da počinioci imaju duboko ukorjenjene stavove i predrasude koje ne mogu lako prevazići. U tom smislu se postavlja pitanje: *da li restorativna pravda može da izazove kajanje za počinjeno djelo?*, budući da je kriminal iz mržnje prouzrokovan dugotrajnom negativnom slikom o određenoj grupaciji. To znači da se samo nadoknadom štete ne može postići transformativni efekat, odnosno liječenje i poboljšanje njihovih međusobnih odnosa. Dodatno, restorativni proces može da pojača predrasude kod obje strane i time otuđi i još više produbi netrpeljivost između njih (Gavrielides, 2007).

[6] Cilj projekta je da se sagleda priroda djela motivisanog mržnjom i uticaj viktimizacije na žrtve, njihove porodice i na lokalnu zajednicu (Williams i Tregidga, 2013).

Dodatna kritika primjene restorativne pravde je različita percepcija između strana o tome šta treba da obuhvati restorativnost. Na primjer, u jednom multikulturnom društvu, kada su etnička pripadnost, odnosno pripadnost određenoj kulturi počinioca, žrtve i medijatora različiti, može da dođe do različiti percepcija i nesporazuma oko toga kako da se prevaziđe spor (Gavrielides, Khan Baber i Honeyman, 2007, s. 200).

Restorativna pravda privatizira i trivijalizira kriminal budući da ostavlja da kazneni odgovor na krivično djelo bude predmet privatne stvari između počinioca i žrtve, što je u suprotnosti sa elementima društvene opasnosti i sa ozbiljnošću štetnih posljedica zbog kojih jedno ljudsko ponašanje dobija status krivičnog djela. Država ima obavezu da zaštiti svoje građane od kriminalnih radnji kroz mehanizme krivično-pravnog sistema koji imaju zaštitnu funkciju. Kazna treba da pruži javnu ocjenu kriminala i počinioca, a istovremeno, da se potencijalnim počiniocima i žrtvama pošalje poruka da je takvo ponašanje neprihvatljivo. Time, država potvrđuje zaštitnu funkciju osnovnih ljudskih prava i temeljnih vrednosti društva i štiti građane, naročito manjinske grupe (Walters, 2015, s. 400). Nasuprot tome, restorativna pravda privatizuje kazneni odgovor koji pravi razliku između grešaka, tj. krivičnog djela i prouzrokovane štete. I počinilac i žrtva kao primarni nosioci odluka u restorativnom procesu se fokusiraju ne na ozbiljnost djela, već na veličinu štete, i ne na stepen odgovornosti počinioca, već na težinu povrede nanijete žrtvi (Von Hirsch, Ashworth i Shearing, 2003). Pored toga, restorativna pravda negira (marginalizira) štetne radnje djela u javnosti i u tom smislu, prigovara se da ona nema kapacitet da zaštiti ja*vni interes* za prevazilaženje i sprečavanje kriminala iz mržnje. Suprotno, odsustvo reakcije tradicionalnog krivično-pravnog sistema može da vodi ka široj prijetnji po društvo i do povećanih nivoa nasilja.

U pogledu prevazilaženja emocionalnih trauma i problema, kao što su ljutnja, depresija, kompleksi, poniženja i mogući ekonomski gubici sa kojima se suočavaju žrtve, napominje se da rješenje postignuto kroz restorativni proces zahtijeva inter-resorni pristup, što znači da je potrebna i podrška drugih službi i agencija koje će osuditi nasilje (Walters, 2014). Kriminal iz mržnje je, zapravo, poruka da žrtva nije prihvaćena u društvu u kojem živi (OSCE, 2009, s. 18.), što rezultira izolacijom i većim i dugotrajnijim strahom.

4. KRIVIČNO-PRAVNA I NEFORMALNA DRUŠTVENA REAKCIJA NA KRIMINAL IZ MRŽNJE U REPUBLICI MAKEDONIJI

Makedonsko društvo je plodno tlo za razvoj i za porast kriminala iz mržnje. U multikulturnoj državi, koja je snažno podijeljena i polarizovana po svim osnovima, u kojoj žive građani iz različitih etničkih zajednica, gdje je politička pripadnost osnov za podsticanje govora i drugih radnji iz mržnje, gdje pripadnici zajednica lejzbejki, gej, biseksualaca i transeksualaca (LGBT – zajednica) još nisu *dobrodošli u* makedonsko društvo, postoji kriminal iz mržnje. O njegovom prisustvu, iako oficijalno ne postoji odgovarajući sistem za identifikovanje, klasificiranje i praćenje

tih djela, govore podaci iz godišnjih izvještaja o kriminalu iz mržnje Helsinškog komiteta za ljudska prava u Republici Makedoniji [Helsinški komitet] u okviru projekta „Jačanje nacionalnih kapaciteta za hvatanje u koštac sa kriminalom iz mržnje i govorom mržnje", koji je finansijski podržan od Misije OEBS-a u Skoplju, kao i podaci sa određenih događaja koji se objavljuju u štampanim i elektronskim medijima, a koji su motivisani predrasudama prema žrtvi. Ipak, podaci objavljeni u Godišnjem izvještaju Helsinškog komiteta za 2015. godinu predstavljaju samo pokazatelj postojanja pojave, ali ne i njenog obima, zbog nepostojanja odgovarajućeg nacionalnog sistema za registraciju i za procesuiranje ovih djela, kao i zbog velike tamne brojke. Prema Helsinškom komitetu, od 2013. do sredine 2016. godine je evidentirano 284 incidenata počinjenih zbog mržnje, dok je samo u 2015. godina registrirovano 44 djela (Stojanovski, Bogoevski i Barlakovska, 2016). U odnosu na prirodu i druge karakteristike povezane sa djelima, podaci iz izvještaja govore da je najveći procenat nasilničkih djela (uključujući nasilje, tjelesnu povredu i razbojništva), dok manji broj ima za poslijedicu samo imovinsku štetu. Napad na žrtvu je najčešće motivisan zbog izbegličkog i migrantskog status, etničke ili političke pripadnosti. Takođe, bez obzira da li su registrovani kao prekršaji ili kao krivična djela, podaci iz Godišnjeg izvještaja za 2015. godinu govore da se mali broj krivičnih djela procesuira i završi podizanjem optužnice. Tako, od 42 podmete prijave krivičnih djela iz mržnje u 2014. i 2015. godini, 27 slučajeva je odbijeno od osnovnih javnih tužilaštava, dok je samo u pet slučajeva donijeta konačna presuda i izrečena kazna (iako su podaci nekompletni, oni govore da se obično izriče višemjesečna kazna zatvora ili uslovna osuda).

Bez obzira na skromne podatke, za diskusiju su zanimiljive (1) oficijalna kaznena politika i (2) stavovi građanskog društva i javnosti prema kriminalu iz mržnje.

Republika Makedonija kao država kandidat koja teži tome da bude dio Evropske Unije [EU] slijedi i inkorporira u makedonski krivično-pravni sistem preporuke povezane sa međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima.[7] Izmjenama Krivičnog zakonika iz 2009. godine (*Službene novine Republike Makedonije* 114/09) u odredbama za odmjeravanje kazne je propisana nova okolnost koju sud treba da ima u vidu (član 39. stav (5)): *Pri odmjeravavanju kazne sud će posebno imati u vidu da li je krivično djelo počinjeno protiv lica ili grupe lica ili imovine, neposredno ili posredno, zbog nj*egovog ili njihovog nacionalnog i socijalnog por*ijekla, političkog i vj*erskog ub*j*eđenja, imovinskog i društvenog položaja, pola,

[7] Komisija koja nadgleda primjenu Konvencija za ukidanje svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine poziva države da inkriminiraju djela sa motivom mržnje i predrasuda kao krivično djelo i da unesu u krivično zakonodavstvo posebno ocjenu takvih motiva kao otežavajuće okolnosti. Slične su preporuke Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije Savjeta Evrope, kao i Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u vezi Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950.). Preporuke državama članicama su da se kao kaznena djela *uvedu teži oblici mržnje i nasilja*, *i da se istraže i utvrde mogući motivi* zasnovani na rasnoj, etničkoj ili drugoj pripadnosti (Kambovski i Lazarova-Trajkovska, 2012, str. 18-19).

rase ili boje kože. Navedena odredba, zapravo određuje predrasude počinioca prema žrtvi, koje predstavljaju motiv za izvršenje djela kao otežavajuću okolnost (Kambovski i Lazarova-Trajkovska, 2012, s. 27). Tako, dok krivično-pravni sistem vrši dodatnu kriminalizaciju ovih djela postavljanjem težih okolnosti za strože kažnjavanje, građanske organizacije su na istoj liniji, odnosno traže osudu, kaznu i stroži tretman za počinioce i veću institucionalnu zaštitu žrtava. To ćemo ilustrirati kroz tri primjera, koji su bili medijski popraćeni u dnevnim novinama u Republici Makedoniji.[8]

Prvi primjer se odnosi na proteste određenih građanskih udruženja koja su svake sedmice u novembru 2014. godine protestovala ispred osnovnog javnog tužilaštva Skoplje zbog nezadovoljstva procesuiranim slučajevima protiv počinilaca nasilja protiv pripadnika LGBT zajednice.

> Aktivisti nacionalne mreže protiv homofobije i transfobije [NMHT] su juče po treći put protestovali ispred Javnog tužilaštva Makedonije... budući da ni za jedno od nasilja protiv LGBT osoba Tužilaštvo nije reklo da postoji napredak ili završena istraga ... pune dve godine slučajevi napada na LGBTI zajednicu nisu procesuirani. Niti jedan počinilac do danas nije otkriven ... On je upitao Javnog tužioca Makedonije Marka Zvrlevskog: „Kako bi se Zvrlevski ili članovi njegove porodice osjećali kada bi se ovakvi napadi vršili prema njima, prema članovima njegove porodice i prema njegovoj imovini? Kako bi se tada osjećao, kada dvije godine nakon ovakvih napada nema nikakvog odgovora od nadležnih organa?“[9]

Drugi primjer se odnosi na protest organizovan povodom međunarodnog dana tolerancije, kada je veliki broj građanskih organizacija, dio medija i građana pozvao na toleranciju i sprječavanje govora i nasilja zbog mržnje.

> „Svedoci smo da je proteklih godina povećan broj krivičnih djela iz mržnje, svjedoci smo da je porasla mržnja prema svima onima koji su po svojim karakteristikama različiti od većine stanovništva u Makedoniji.... nisu po volji vladajuće strukture. Mi marširamo da bismo izrazili svoj revolt zbog onoga što se događa i da bismo podsetili da u ovoj zemlji treba da vlada ljubav, a ne mržnja - rekla je Uranija Pirovska iz Helsinškog komiteta.
>
> Ujedinjene nacije nalažu obavezu da svaka vlada na ovoj planeti na današnji dan položi račun za ono što je uradila da bi obeshrabrila netoleranciju, praktikovanje govora mržnje i nasilja protiv različitih“ - rekao je Džabir Derala iz „Civil“-a.[10]

[8] Analiza medijskog prikazivanja kriminaliteta u dnevnim novinama u Republici Makedoniji je bila dio projekta koji se provodio od strane Fakulteta bezbjednosti – Skoplje u 2014. i 2015. godini.

[9] LGBT osobe „protestuju“ pred Tužilaštvom. (2014, novembar 21). *Vest,* s. 6.

[10] Marš protiv govora mržnje i nasilja. (2014, novembar 14). *Vest*, s. 7.

Kroz treći primjer se ilustruju reakcije učenika i njihovih porodica na učestale incidente i tuče između učenika različite etničke pripadnosti u tetovskoj gimnaziji, koji su svoj revolt izrazili kroz spontani protest.

> Tražimo osudu i odgovornost nadležnih za ovoj događaj i odgovarajuće kazne za napadače i odgovorne...Tražimo dislokaciju makedonskih odjeljenja u odgovarajući prostor i garantovanje bezbjednosti učenika i profesora...dali su podršku i učenici Makedonci iz drugih srednjih škola u Tetovu, jer se i oni često, na putu do škole ili unutar nje, susreću sa istim problemima.[11]

Navedeni primjeri (i podaci navedeni u izvještajima Helsinškog komiteta) ukazuju na sljedeće: (1) prvo, da je nasilje iz mržnje prisutno u makedonskom društvu, (2) drugo, da postoji institucionalna šutnja i odsustvo osude tog nasilja, čime se javnosti šalje poruka da je nasilje spram LGBT - zajednice nekažnjivo, ono se toleriše od strane institucija i ne priznaje se njihov status žrtve i (3) treće, da se rješenje za narušeni suživot i netrpeljivost između mladih iz različitih etničkih zajednica traži u razdvajanju, umjesto u pomirenju. U trećem slučaju, *podrška data učenicima Makedoncima od strane drugih srednjih škola* ukazuje na to da jača devijantnost albanske etničke zajednice i da nema spremnosti za dijalog i za prevazilaženje problema, već se traži javna osuda i odgovornost.

Ovi i drugi primjeri ukazuju na to da su česta pozivanja, optuživanja i protesti građanskih organizacija zbog nekažnjavanja i neotkrivanja počinilaca određenih djela iz mržnje. U takvim uslovima, restorativna pravda uopšte ne predstavlja opciju za razmatranje krivično-pravnog sistema kao odgovor na ta djela, bez obzira da li bi se primjenjivala u vidu određene alternativne mjere, mjere odvraćanja od krivičnog postupka ili kao pokušaj za pomirenje nezavisno od krivično-pravnog sistema.[12] U Republici Makedoniji, gdje se ulazak i primjena restorativnih praksi odvija veoma teško zbog nedostatka političke volje, znanja i svijesti o značaju i ulozi restorativne pravde kako kod praktičara krivično-pravnog sistema, tako

[11] Tražimo da bez straha idemo u školu. (2014, decembar 2). *Vest*, str. 4 – 5.

[12] U makedonskom krivičnom zakonodavstvu određeni elementi restorativne pravde su uvedeni izmjenama 2004. godine i, još više u procesno-zakonodavnoj reformi iz 2010. godine. Reformom iz 2004. godine napravljene su značajne promjene Krivičnog zakonika koje se odnose na pravo žrtve da dobije naknadu za pretprepljenu štetu (kao jeden od ciljeva restorativne pravde), došlo je do uvođenja: (1) novog osnova za oslobađanje od kazne zbog otklanjanja štetnih posljedica (član 43-1, KZ) i (2) nove alternativne mjere uslovnog prekidanja krivičnog postupka ako je počinilac nadoknadio štetu (član 48-a, KZ). Međutim, ta rješenja su usmjerena ka rezultatu, a ne ka uspostavljanju dijaloga između počinioca i žrtve, što čini suštinu restorativne pravde i, zbog toga predstavljaju *nepotpun restorativni proces*. Reforma 2010. godine u sistem krivične pravde uvodi treći model prema kojem se određene restorativne mjere provode izvan krivično-pravnog sistema. Radi se o uvođenju *medijacije između žrtve i počinioca [*MŽS*]*, prvo u sistem pravde za djecu, u Zakon o maloljetničkoj pravdi [ZMP] (*Službene novine Republike Makedonije,* 87/2007) koji je počeo da se primjenjuje 2009. godine i potom u Zakon o krivičnom postupku [ZKP] iz 2010. godine. Imajući u vidu navedene izmjene u krivičnom zakonodavstvu u Republici Makedoniji, elementi restorativne pravde mogu da se posmatraju i analiziraju u dva oblika: kao mjere *preusmjeravanja (skretanja ili izbjegaavanja) od formalnog kaznenog postupka* i kao *dio ili vrsta krivične sankcije*. U ovom slučaju, restorativni elementi su dopuna, odnosno uslov za izricanje određene krivične sankcije.

i kod građanskog društva, ostaju zahtjevi, želje i potreba za osvetom i strožim kažnjavanjem počinilaca. U takvim uslovima i pod motom *Mržnja boli, prijavi i suprotstavi se*, naše društvo se oslanja na kaznenu politiku kao jedino rješenje za djela iz mržnje, koja, zbog njene represivne i retributivne prirode nije efikasna u hvatanju u koštac i sprečavanju kriminala, uopšte.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Restorativna pravda je dobar način da se grade mostovi kulturološke tolerancije i integracije i način da se spriječi multipliciranje negativnih efekata na žrtve koje pripadaju grupama koje su predmet diskriminacije generacijama. Tačna je teza da je promjena duboko ukorijenjenih stavova ka određenim grupama u društvu (Williams i Tregidga, 2013, s. 25) kontinuiran i dugotrajniji proces, ali, u tom procesu, restorativna pravda kroz dijalog i komunikaciju postepeno može da transformiše takve stavove i poboljša odnose.

I pored niza kritika i mogućih rizika od primjene restorativne pravde u slučajevima kriminala iz mržnje, kada se ona zasniva na načelima poštovanja, razumijevanja, dobrovoljnog i otvorenog dijaloga, izvinjenja i istinskog kajanja za djelo, ona može da da pozitivne rezultate i da omogući žrtvi da se oslobodi negativnih osjećanja. Pozitivna strana restorativnih procesa je to što oni predstavljaju *forume za pričanje*, ne samo o individualnim slučajevima, već i o dubokim strukturnim problemima koji stvaraju nepravdu i nejednakost u društvu, kao što su nacionalizam, rasizam, seksizam, rodna nejednakost i slično. U tom smislu, restorativna pravda predstavlja način da se proširi krug, odnosno nudi mogućnost da se u rješavanje i u prevazilaženje problema uključe porodice počinioca i žrtve, ali i šira zajednica. Ovi problemi, koji se smatraju ne samo privatnim, već i društvenim, traže rješenja koja počinju komunikacijom, a narativni stil restorativnih procesa omogućava da se iznese i da se diskutuje o preživljenom iskustvu i o mogućim rješenjima. Takođe, određene zajednice i grupe ne vjeruju u zaštitu od strane krivično-pravnog sistema u slučajevima kriminala iz mržnje i zbog toga su žrtve obeshrabrene da prijave djelo, što doprinosi tome da raste tamna brojka kod ovih oblika kriminala. Suprotno tome, jedan od argumenata za primjenu restorativne pravde je i veća vjerovatnoća da žrtva prijavi djelo ukoliko je saglasna da se slučaj riješi putem medijacije ili uz primjenu drugog modela restorativne pravde. U tom kontekstu, kao što niti jedna žrtva ne smije da bude prisiljena da se konfrontira sa počiniocem, isto tako ni jednoj žrtvi ne treba da bude uskraćena ova mogućnost.

Takođe, restorativna pravda posmatra krivično djelo mnogo ozbiljnije nego što misle njeni protivnici jer se fokusira na posljedicu djela i štetu nanesenu žrtvi i, istovremeno, svojim mjerama, nastoji da drži počinioca odgovornim za njegovo djelo. Krivično djelo se trivijalizira mnogo više kada obje strane imaju pasivnu ulogu u procesu. U prilog kritikama o trivijaliziranju djela je i mišljenje da su restorativne intervencije *blagi* odgovori za počinioce. Najbolji dokazi koji potvrđuju suprotno su izjave samih počinilaca. Oni često kažu da je suočavanje

sa žrtvom teško i neprijatno emocionalno iskustvo za njih, budući da ne mogu da nađu opravdanje za ono što su uradili (Schmid, 2001, str. 47 – 48).

Imajući u vidu navedeno, brojne su dobrobiti restorativne pravde u slučajevima kriminala iz mržnje: učešće i pravo glasa, ohrabrenje, veći stepen odgovornosti počinioca, fleksibilan i neformalan proces koji je manje zastrašujući za žrtvu, mogućnost za dijalog i komunikaciju i mogućnost da se tretira sam problem nasilja zasnovanog na predrasudi. Ipak, za njenu uspješna primjenu neophodno je (1) postojane dobro obučenih i kvalifikovanih kadrova, (2) upoznavanje sa karakteristikama i potrebama obje strane, njihova zaštita, (3) postojanje procedura koje će garantovati dobrovoljno učešće i odgovarajuća pravila za evaluaciju i posmatranje procesa i (4) potpuno razumijevanje izvora, odnosno uzroka problema. Primarni fokus ne treba da bude rješavanje konflikta, već liječenje strana kroz konfrontaciju i dijalog, budući da se na taj način mogu postići pozitivni rezultati.

LITERATURA

- Barton, C. (2001). Empowerment and retribution in criminal and restorative justice. Heather Strang and John Braithwaite (Eds.). 2000. *Restorative Justice: From Philosophy to Practice,* 4, Aldershot: Dartmouth, 55 - 76.
- Braithwaite, J. (2002). Setting standards for restorative justice. *British Journal of Criminology 42, 3*, 563 - 577.
- Christie, N. (1977). Conflicts as property. *The British Journal of Criminology, 17*(1), 1 - 15.
- Ćopić, S. i Nikolić-Ristanović, V. (2016). *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkuluralnom kontekstu.* Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Fattah, A. Ezzat (2007). *Is Punishment the Appropriate Response to Gross Human Rights Violations? Is a Non-punitive Justice System Feasible?* Center for the Study of Violence and Reconciliation South Africa.
- Gavrielides, T. (2007). *Report on the Project, ROTA (Race on the Agenda) Research*. Preuzeto sa: http://www.rota.org.uk/webfm_send/54.
- Gavrielides, T. (2012). Contextualizing Restorative Justice for Hate Crime. *Journal of Interpersonal Violence 27.* SAGE Publication, *18*, 3624 – 3643.
- Gavrielides, T. i Artinopoulou, V. (2012). Restorative Justice and Violence Against Women: Comparing Greece and the United Kingdom. *Asian Criminology*, Springer Science & Business Media B.V.2012. Preuzeto sa: https://www.thl.fi/documents/10531/162021/Gavrielides%20%20Artinopoulou%20artikkeli%20lsvv%20%20sovittelusta.pdf.
- Home Office. (2014). *A Hate Crime Reduction Strategy for London 2014 - 2017*.
- Kambovski, V. i Lazarova-Trajkovska, M. (2012). *Pravna analiza koncept kazneno djelo mržnje i govora mržnje*. Skoplje: Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi.
- Krivičen zakonik. *Službene novine Republike Makedonije 37/96*.

- LGBT osobe „protestuju“ pred Tužilaštvom. (2014, novembar 21). *Vest,* s. 6.
- Liebmann, M. (2007). *Restorative justice, how it works*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Roberts, C., Innes, M., Willliams, M., Tregidga, J. i Gadd, D. (2013). *Understanding who commits hate crime why they do it*. Welsh Government Social Research.
- Rodriguez, M. Anabela (2003). *Criminal Policy: New Challenges, Old ways*. Preuzeto sa*:* http://www.defensesociale.org/revista2003/12.pdf, 182 – 212.
- Schmid, J. Donald (2001). *Restorative Justice in New Zealand: A Model For U.S. Criminal Justice.* Wellington, New Zealand. Preuzeto sa: http://www.fulbright.org.nz/voices/axford/docs/schmidd.pdf.
- Stojanovski, V., Bogoevski, P., i Barlakovska, S. (2016). *Godišen izvještaj za kriminal iz mržnje za 2015. godinu.* Skoplje: Helsinški komitet za ljudska prava u Republici Makedoniji.
- Stefanovska, V. (2015). Mediumsko prikazivanje kriminaliteta u dnevnim novinama u Republici Makedoniji. Fakultet bezbjednosti: Skoplje.
- Torzs, E. (2012). *Restorative justice models and their relevance to conflicts in intercultural settings, Report on restorative justice models.* Grant Agreement Number: 285368, Alternative, EU.
- Tražimo da bez straha idemo u školu. (2014, decembar 2). *Vest*, str. 4 – 5.
- Von Hirsch, A., Ashworth, A., i Shearing, C. (2003). Specifying Aims and Limits for Restorative Justice: A Making Amends Model. *Restorative justice and criminal justice-competing or responsible paradigms?* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 21 - 42.
- Walters A. M. (2013). Restorative approaches to working with hate crime offenders. U N. Chakraborti & J. Garland (eds.). *Hate Crime.* Bristol: The Police Press.
- Walters A. M. (2014). *Hate Crime and Restorative Justice, Exploring Causes, Repairing Harms*. Oxford University Press.
- Walters A. M. (2015). Repairing the harms of hate crime: A Restorative justice approach. U N. Hall, A. Corb, P. Giannasi, & G.D. J. Grieve (eds.). *The Routledge International Handbook on Hate Crime,* Routledge. Taylor & Francis Group, 400 – 411.
- Wellikoff, I. (2005). Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: On the Way to Justice. *Cardozo Online Journal of Conflict Resolution,* 5/1. Preuzeto sa: http://www.cardozojcr.com/vol5no1/note02.html.
- Williams, M. i Tregidga, J. (2013). *All Wales Hate Crime Research Project Time for Justice.* Race Equality and Cardiff University.
- Zakon zo izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika. *Službene novine Republike Makedonije* 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14.
- Marš protiv govora mržnje i nasilja. (2014, novembar 14). *Vest*, s. 7.

- Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi. (2009). *Preventing and responding to hate crimes, A resource guide for NGOs in the OSCE region*.
- Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi. (2014). *Razbiranje kriminal iz mržnje*, *revidirano izdanje*.

POLITIKE MULTIKULTURALIZMA I INTERKULTURALIZMA U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA KAO INSTRUMENT ZA BORBU PROTIV ZLOČINA IZ MRŽNJE[1]

Ervis Martani[2]

SAŽETAK

Zločin iz mržnje je najteži izraz diskriminacije i srž zloupotrebe osnovnih prava. Izvještaji međunarodnih organizacija su pokazali da je neophodna kombinacija različitih mjera za djelotvornu borbu protiv zločina iz mržnje. Ovaj rad će pokušati da naglasi da je, pored odgovora krivičnog pravosuđa, osnaživanje politika multikulturalizma i interkulturalizma djelotvorni način za sprječavanje zločina iz mržnje. One su podrška naporima na prihvatanju kulturnog diverziteta u našim društvima i na korišćenju istog za promociju društvene kohezije. Pregledom literature na temu multikulturalizma i interkulturalizma i njihovu primjenu u evropskom kontekstu, ovaj rad koristi komparativni pristup kako bi analizirao ključne elemente takvih politika (škole, medije, kulturu, i političko učešće) na Zapadnom Balkanu. U tu svrhu su analizirani izvještaji raznih međunarodnih organizacija. Kao zaključak smatram da politike za upravljanje diverzitetom koje se sprovode u svim zemljama nisu zadovoljavajuće, ne zato što multikulturalizam i interkulturalizam nisu podesni za ovaj region, već zato što je prije sprovođenja politika za promovisanje kulturnog diverziteta i prava lica koja pripadaju nacionalnim manjinama, u najmanju ruku potrebna normalizacija odnosa između država i *desekuritizacija* pitanja nacionalnih manjina.

Ključne riječi: multikulturalizam, interkulturalizam, nacionalne manjine, ljudska prava, Zapadni Balkan.

1. UVOD

Ugrožene grupe u savremenim evropskim društvima, kao što su Romi, migranti, etničke i kulturne manjine suočavaju se sa poteškoćama u različitim oblastima društvenog i ekonomskog života, a globalna ekonomska kriza je stvorila plodno tlo za predrasude i, ponekad, nasilje protiv ovih marginalizovanih grupa. Dokazi koje je sakupila Agencija Evropske unije za osnovna prava, kao i druge organizacije pokazuju da je uprkos uloženih napora „zločin iz mržnje svakodnevna stvarnost" širom Evropske unije (Konferencija o osnovnim pravima [FRC], 2013) kao i da postoje uznemiravajući nivoi zločina iz mržnje protiv pojedinaca koji pripadaju etničkim ili nacionalnim manjinama, osobama jevrejskog porijekla, kao i

[1] Rad napisan na izvornom jeziku nalazi se u Prilogu I.

[2] Dr Ervis Martani je UNESCO predsjedavajući za „Multikulturalizam, interkulturni dijalog i ljudska prava na Balkanu" na Univerzitetu Marin Barleti, Albanija. E-mail: barletipress@umb.edu.al

lezbijkama, gejevima, biseksualcima, ili transrodnim osobama (Agencija Evropske unije za osnovna prava [FRA], 2016). Kao što ističu različite države, zločini iz mržnje se ne događaju u vakuumu, a mogu biti podsticani rasističkom i ksenofobičnom propagiom (Organizacija za sigurnost i kooperaciju u Evropi [OSCE], 2004; Kancelarija OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava [OSCE/ODIHR], 2013) i diskriminatorskim javnim diskursom (OSCE, 2006). Zločin iz mržnje se smatra pravom prijetnjom, ne samo za neposredne žrtve, već i za cijelu zajednicu, i dovodi do posebnih posljedica širom društva (Iganski, 2010), prijeteći da uništi temelje našeg društva u cjelini. Razne studije i izvještaji naglašavaju da zločini iz mržnje narušavaju ideal jednakosti između članova društva koji je temeljna vrijednost naših društava. Oni imaju negativan uticaj ne samo prema neposrednoj žrtvi, već i prema cijeloj zajednici koja dijeli karakteristiku žrtve i može predstavljati potencijalno ozbiljne bezbjednosne probleme i probleme javnog reda. Zločini iz mržnje pogađaju daleko širi krug lica od običnog kriminala, a imaju potencijal da uzrokuju društvenu podjelu i građanske nemire (OSCE/ODIHR, 2009).

Uzimajući u obzir prethodno rečeno, pokreću se slijedeća pitanja. Što je to zločin iz mržnje? Što ga čini različitim od drugih krivičnih djela? Kako je moguće boriti se protiv njega?

Zločin iz mržnje nije glavna tema ovog rada; međutim, značenje termina je veoma važno. Vođene su razne studije kako bi se detaljno istražio i objasnio zločin iz mržnje (Sheffield, 1995; Jacobs i Potter, 1998; Perry, 2001; Streissguth, 2003; Chakraborti i Garli, 2009; Hudson, 2009; Gerstenfeld, 2010; Iganski, 2010; Altschiller, 2015; Petrosino, 2015).

Danas, zločin iz mržnje, ili kako se ponekad naziva zločin iz predrasude, postaje sve češća tema u popularnom i naučnom diskursu o zločinima (Jacobs i Potter, 1998), iako je ovaj fenomen bio predmetom više studija, u nekim zemljama više nego u nekim drugima. Danas termin 'zločin iz mržnje' prihvatila je policija, donosioci javnih politika i akademska zajednica kako bi opisali nasilne zločine koji se smatraju težim kada je žrtva bila ciljana zbog svoje etničke pripadnosti, rase, životnog stila ili vjeroispovijesti (Githens-Mazer i Lambert, 2010). Uobičajena upotreba ovog pojma pretpostavlja izvršenje krivičnog djela, kršenje postojećeg krivičnog zakonika (Perry, 2001) ali je važno imati na umu da je termin 'mržnja' problematičan i u mnogim slučajevima neprecizna kvalifikacija za opisivanje krivičnih djela sa kojima se obično povezuje, a postoji „značajna nepodudarnost između raznih akademskih i zvaničnih tumačenja onoga što zločin iz mržnje predstavlja" (Chakraborti i Garli, 2009). Kako je istakao Gerstenfeld (2010), kada je bio upitan da definiše zločin iz mržnje, očigledan odgovor bi mogla biti pretpostavka da se taj pojam odnosi na zločine motivisane mržnjom, ali u stvarnosti zločini iz mržnje nisu zločini kod kojih počinilac jednostavno mrzi žrtvu, zato što ova vrsta zločina uopšte ne mora biti motivisana mržnjom da bi bila klasifikovana kao zločin iz mržnje, budući da je „suštinska karakteristika zločina iz mržnje pripadanje nekoj grupi, a ne postojanje mržnje na strani počinioca"

(Gerstenfeld, 2010). Za razliku od prethodne definicije, Sheffield (1995) ne ograničava formulaciju zločina iz mržnje na pripadnost etničkoj manjini, već je proširuje tako da uključuje potencijalno širi opseg grupa marginalizovanih na bazi svojih bioloških ili društvenih karaketristika (Chakraborti i Garli, 2009). Prema Peri (Perry) (2001, 2015) zločin iz mržnje je ponašanje koje uključuje nasilna djela i zastrašivanje, obično usmjerena ka marginalizovanim grupama sa ciljem potvrđivanja hijerarhija koje karakterišu dati društveni poredak. Zločin iz mržnje se tada vidi kao sredstvo za kontrolu koja se sprovodi protiv onih lica ili grupa za koje se čini da izlaze iz okvira kojeg je društvo za njih izradilo. Dakle, zločin iz mržnje je mnogo više od djela „zlonamjernih šovinista" (Perry, 2001) i poput Šefilda (Sheffield), Perijevo shvatanje takvih grupa se proširuje ne samo na pripadnike etničkih manjina, već i na sve pripadnike stigmatiziranih i marginalizovanih zajednica (Chakraborti i Garli, 2009).

Zaključak bi bio da su zločini iz mržnje krivična djela počinjena sa motivom predrasude što je bitna karakteristika koja zločine iz mržnje čini drugačijim od drugih krivičnih djela. Štoviše, zločini iz mržnje se razlikuju od običnih zločina, ne samo zbog motiva počinioca, već i zbog uticaja na žrtvu, uzimajući u obzir činjenicu da počinilac bira svoju žrtvu na bazi pripadnosti datoj grupi, što sugeriše da je „konkretna žrtva gotovo nevažna i da jedan član takve grupe može biti zamijenjen bilo kojim drugim članom." (Perry, 2001; OSCE, 2009).

Na osnovu izvještaja i analiza OSCE-a, zločini iz mržnje se uvijek sastoje iz dva elementa: krivičnog djela; počinjenog sa motivom predrasude. Prema *prvom elementu*, čin ili krivično djelo mora prije svega biti zločin koji je definisan kao takav u Krivičnom zakoniku. Ako nema zločina, nema ni zločina iz mržnje. *Drugi element* je složeno pitanje koje mora biti riješeno uzimajući u obzir istoriju svake pojedinačne države, njene tradicije i okolnosti. Motivisanost predrasudom znači da počinilac bira žrtvu na osnovu nekih zaštićenih karakteristika: meta može biti neko lice, grupa ljudi ili svojstvo koje se povezuje sa nekom grupom koja dijeli neku zaštićenu karakterisitku; a „zaštićena karakteristika je osnovna ili suštinska crta koju dijeli neka grupa, kao što je rasa, vjeroispovijest, etnička pripadnost, jezik ili seksualna orijentacija" (OSCE/ODIHR, 2012).

Zločin iz mržnje je takođe bio centralno pitanje u nekoliko presuda Evropskog suda za ljudska prava (Angelova i Iliev protiv Bugarske br. 55523/00; Šečić protiv Hrvatske br. 40116/02; Fedorchenko i Lozenko protiv Ukrajine, br. 387/03; Yotova protiv Bugarske br. 43606/04; Makhashevy protiv Rusije, br. 20546/07; B.S. protiv Španije, br. 47159/08) koji je na stanovištu da države imaju pozitivnu obavezu da u potpunosti istraže potencijalnu rasnu motivisanost krivičnih djela. U predmetu Šečić protiv Hrvatske, Sud je smatrao da: „…državni organi imaju dodatnu obavezu da preduzmu sve razumne korake kako bi razotkrili bilo kakav rasistički motiv i utvrdili da li su etnička mržnja ili predrasuda možda igrale ulogu u određenom slučaju ili ne." Ukoliko to ne bi uradili i, „…ako bi prema rasom indukovanom nasilju i brutalnosti postupali na isti način kao sa predmetima koji

nemaju rasističke primjese, to bi značilo zatvaranje očiju prema specifičnoj prirodi djela koja posebno destruktivno djeluju na osnovna prava.“

Zakoni o zločinima iz mržnje i odgovor krivičnog pravosuđa su samo neki od mnogih instrumenata koji se mogu upotrijebiti u borbi protiv zločina iz mržnje. Među drugim mjerama za borbu protiv zločina iz mržnje mogli bismo izdvojiti edukaciju javnosti o toleranciji, nediskriminaciji i sprovođenju politika multikulturalizma i interkulturnog dijaloga. Multidisciplinarne studije o odnosu između multikulturalizma i predrasude pokazuju da multikulturalizam predviđa niži nivo predrasude, dok daltonizam – asimilacijska ideologija, koja naglašava ignorisanje ili minimiziranje grupnih razlika – predviđa veći nivo predrasude (Richeson i Nussbaum, 2004). Prema Tadmor, Hong, Chao, Wiruchnipawan i Wang, (2012) nađeni su korisni efekti multikulturalizma bez obzira na ciljanu stereotipnu grupu, bez obzira na to da li je iskustvo multikulturalizma bilo mjereno ili izmanipulisano, i bez obzira na uzorak stanovništva, što pokazuje robusnost ove pojave. Multikulturalno iskustvo igra ključnu ulogu u povećanju društvene tolerancije i dovodi do nižih nivoa odobravanja stereotipa, simboličnog rasizma, i donošenja diskriminatornih odluka (Tadmor i sar., 2012). Nadalje, druge studije su pokazale da kontakt dovodi do niže predrasude ne samo prema cijeloj grupi, već i prema vanjskim grupama (out-group) koje nisu uključene u kontakt (Pettigrew, 2009).

Ne može se naravno sa apsolutnom sigurnošću reći da su multikulturalizam i interkulturalizam dovoljni za eliminisanje zločina iz mržnje, ali možemo potvrditi oni predstavljaju dobar instrument za njegovo suzbijanje.

Što su to multikulturalizam i interkulturalizam i zašto mogu predstavljati važan instrument za suzbijanje zločina iz mržnje u jednom posebnom regionu kakav je Zapadni Balkan?

2. MULTIKULTURALIZAM ILI INTERKULTURALIZAM? DEBATA KOJA SE RAZVIJA

Među terminima koji su nedavno uvedeni u pravnu i političku debatu u raznim demokratijama, multikulturalizam je jedan o kojem se najviše diskutuje, o kojem se vode debate, i koji se često zloupotrebljava (Lanzillo, 2005), ukrštajući se sa pluralizmom različitih disciplina, kao što je etika, pravo, društvene i političke nauke (Sartoretti, 2012). Debata o pravnom i političkom kompromisu o etničkom diverzitetu pojavila se u demokratijama Zapadnog Balkana kao način prelaska sa starih oblika asimilacije ka „novim odnosima demokratskog građanstva” (Kymlicka, 2012). Dakle, posljednjih decenija došlo je do povećanog interesovanja sa strane političara i pravnika za priznavanje prava manjinskih grupa (Torbisco Casals, 2006) i nekoliko zemalja je krenulo putem koji Vil Kimlička (Will Kymlicka) (2010) karakteriše kao „eksperimentisanje u multikulturalizmu” u pokušaju iznalaženja novih načina za uključenje manjina u šire društvo, pomoću politika finansiranih od strane vlade,

inicijativa neformalnih grupa sa najnižeg nivoa, ili njihovom kombinacijom (Kivisto i Wahlbeck, 2013). Politike multikulturalizma su sprovođene u raznim državama, prvo od strane doseljeničkih država koje su iskusile talase imigracije i time imale prethodno iskustvo bavljenja sa pridošlicama (Rolla, 2002; Kivisto i Wahlbeck, 2013). U stvari, debata o multikulturalizmu počinje u Kanadi krajem 1960-ih i početkom 1970-ih kao rezultat socio-demografskih promjena koje su zahtijevale nove načine zajedničkog života sa diverzitetom u konstantnom razvoju. Dakle, multikulturalizam je bio odgovor na empirijski diverzitet (Perry, 2010) a Kanada je bila prva zemlja koja je sprovela zvaničnu politiku multikulturalizma 1971. godine, sa ciljem integrisanja imigranata institucionalizujući politiku u kanadskom Zakonu o multikulturalizmu 1988. godine, čije vodeće načelo predstavlja osobenost kanadskog identiteta (Perry, 2015).

Kanadski način upravljanja diverzitetom, kako nas uvjerava Kimlička (Kymlicka) (2004), privukao je znatnu međunarodnu pažnju proizvodeći odgovore i protiv i u korist ovog rješenja: ima država koje su uvijek odbacivale politike multikulturalizma, na primjer Francuska, i onih drugih kao što su Australija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Holiija i Švedska, koje su usvojile slične politike (Winter, 2015). U tom kontekstu, kanadski multikulturalizam je bio „manje ili više uspješno imitiran, reklamiran i izvožen" (Kymlicka, 2004). Multikulturalizam je postao jedna od centralnih tema filozofske i političke debate i u Sjedinjenim Američkim Državama [SAD]. Predstavljena je kao moguće rješenje za probleme suživota između pojedinaca koji, čini se, više ne traže priznavanje svoje jednakosti, već priznavanje svoje različitosti (Lanzillo, 2005).

U SAD, zvanična retorika dugo već ističe *multikulturalizam kotla za pretapanje*, čija namjera je da se doseljeničke kulture fuziraju kako bi formirale novu sveobuhvatnu američku kulturu zasnovanu na odanosti američkom ustavu, ali koja je tolerantna prema mješovitim identitetima kojima je dopušteno da zadrže svoje kulturne osobenosti (Barrett, 2013). SAD i Kanada dijele neka osnovna pitanja kao što su prava domorodaca, stvaranje društva sa doseljenicima iz Evrope, dolazak latino i azijskih imigranata, ali ne i druge istorijske probleme SAD-a, kao što su robovske plantaže ili Građanski rat. Jedna od ključnih karakteristika Kanade je da je ona bila engleska i francuska kolonija, tako da je svaka diskusija o multikulturalizmu neizbježno povezana sa odnosom između dvije osnivačke nacije (Rex, 1997).

Indija sprovodi ustavni multikulturalizam baziran na individualnim pravima i zaštiti manjina, gdje svaka manjinska grupa ima relativno samoupravljanje, funkcionišući unutar svog vlastitog vjerskog i kulturnog okvira, sprovodeći svoje vlastito građansko pravo nad ličnim pitanjima (Benhabib, 2002). Klajn (Clyne) i Džap (Jupp) (2011) podvlače da je Indija najveća zemlja na svijetu koja je prenosila na lingvističkoj osnovi, stvarajući nove države gdje za njih postoji politička potražnja. To funkcioniše dobro osim u državi Kašmir, gdje je muslimanska vjera važnija od jezika.

U Australiji, od 1978. godine, multikulturalizam predstavlja čvrstu osnovu za javnu politiku kao metode za doseljavanje širokog varijeteta imigranata. Dakle, počevši od Galbalijevog (Galbally) izvještaja iz 1979. godine, australijsko upravljanje diverzitetom bila je odgovornost ministarstva za imigraciju, koje nije imalo nikakve veze sa domorodačkim poslovima. Bez obzira na nedavne izazove koji su rezultat porasta vjerskih zajednica, posebno muslimanske, Australija dijeli kanadsku reputaciju razvoja i sprovođenja koherentnih politika za upravljanje raznovrsnostima (Clyne i Jupp, 2011).

Politike multikulturalizma su bile razvijane i u Evropi; npr. u Holiiji i Ujedinjenom Kraljevstvu. Tokom 1980-ih i 1990-ih, Holiija je manjinskim grupama dala pravo da se samo-organizuju, uz neophodne resurse za osnivanje škola, medijskih kuća i udruženja. Posljednjih godina, posebna pažnja je bila posvećena programima građanske integracije, očekujući od imigranata razumijevanje nacionalne istorije, kulture i tradicije. Holiski model multikulturalizma je bio kritikovan da je imao štetne efekte na integraciju imigranata i slab rezultat integracije (Sniderman i Hagendoorn, 2007; Koopmans, 2010). Štoviše, Banting i Kimlička (Kymlicka) (2012) su otkrili da je u Holiiji došlo do značajnog smanjenja politika multikulturalizma, ali oni uvjeravaju da je to holiska anomalija, a ne i opšti trend vezan za politike multikulturalizma. Ujedinjeno Kraljevstvo je usvojilo pluralistički multikulturalizam zasnovan na podršci kulturnom pluralizmu i sprovođenju anti-diskriminatornog zakona i zakona o jednakim šansama. Posljednjih godina, u obrazovni sistem je uveden multikulturni nastavni program, višejezične informacije na javnim servisima, i neki ustupci koji se tiču kodeksa oblačenja (Barrett, 2013). Rattansi (2011) sugeriše da je očuvana podrška kulturnom pluralizmu uprkos povećane pažnje koja se posvećuje integrativnim i kohezionim politikama.

Bez obzira na uspjeh kanadskog iskustva, na početku 21. vijeka nekoliko zemalja je odustalo od multikulturalizma kao okvira za integraciju manjina – uglavnom imigranata – u društvima domaćinima (Winter, 2015), makar samo retorički, kako tvrde Banting i Kimlička (Kymlicka) (2012). Tako je 2010. godine, njemačka kancelarka Angela Merkel proglasila da je multikulturni pristup „potpuno propao“ u Njemačkoj; godine 2011, francuski predsjednik Nicolas Sarkozy je multikulturalizam takođe nazvao neuspjehom, a britanski premijer David Cameron je optužio politiku multikulturalizma svoje zemlje zbog neuspjeha da promoviše osjećaj zajedničkog identiteta i zbog ohrabrivanja muslimanske segregacije i radikalizacije. Dok je ovaj trend najprimjetniji u evropskim zemljama (Winter, 2015), osnaživanje nacionalnog identiteta i kriterijuma građanstva je takođe primijećeno u Australiji i u SAD-u. Akademska zajednica ovaj trend naziva „povratak asimilacije” (Brubaker 2001), povratak politikama integracija (Joppke, 2007), ili povratni udar protiv politika multikulturalizma (Vertovec i Wessendorf, 2009). Stoga, raširenо vjerovanje u zapadnim zemljama je da multikulturalizam, definisan kao politika pristupa upravljanju kulturnim diverzitetom u našim društvima i priznavanje etno-religijskih grupa i njihovih kultura, nije uspio i da

umjesto toga dovodi do utvrđivanja pojedinačnih zajednica sa štetnim posljedicama po povjerenje i solidarnost (Heath i Demireva, 2014). Baret (Barrett) (2013) i Mir (Meer) i Modud (Modood) (2011) su identifikovali slijedeće osnovne argumente protiv multikulturalizma: on podstiče pripadnike različitih kultura da žive odvojeno u paralelnim zajednicama, olakšavajući društvenu fragmentaciju i ušančene društvene podjele; oslabljuje kolektivne identitete i zajedničke vrijednosti, i podriva nacionalni identitet; skreće pažnju sa socio-ekonomskih dispariteta; podržava i podstiče kulturne prakse manjina koje su moralno neprihvatljive; institucionalizuje kulturne razlike bazirane na pogled na kulture kao monolitne statične zajednice; sprječava iskrenu debatu o društvenim problemima kroz političku korektnost koja svaku kritiku multikulturalizma naziva „rasističkom"; podstiče muslimansku mladež da prigrli vjerski fundamentalizam, ekstremizam i terorizam; negira postojanje društvenih problema vezanih za imigraciju, rasu i etnicitet. Kimlička (Kymlicka) (2012) stoji na stanovištu da je priča o otklonu od multikulturalizma zasjenila činjenicu da jedan oblik multikulturne integracije ostaje aktuelna opcija za zapadne demokratije. Po njegovom mišljenju koje je poduprijeto dokazima, usprkos činjenice da je multikulturalizam pod napadom na nivou političkog diskursa tokom 2000-ih, sa izuzetkom Holiije, u istom periodu nije bilo otklona od multikulturalizma na nivou javne politike. Suprotno tome, politike multikulturalizma su tokom ovog perioda obično bivale osnaživane u evropskim zemljama, dok su stavovi javnosti prema kulturnim manjinama i multikulturalizmu ostali uglavnom pozitivni tokom cijele decenije (Kymlicka, 2012; Barrett, 2013).

Pored multikulturalizma, čije osnovne oblike je identifikovao Barrett (2013) – naime, simbolični multikulturalizam, pravični multikulturalizam; dijaloški multikulturalizam – postoji još jedan pristup koji se tiče upravljanja kulturnim diverzitetom, koji se generalno naziva interkulturalizmom, i posebno u Evropi se smatra novom paradigmom za upravljanje kulturnim diverzitetom od objavljivanja Bijele knjige Savjeta Evrope o međukulturnom dijalogu 2008. godine. Ovaj dokument uključuje nalaze da su većina ljudi iz prakse i organizacija civilnog društva širom Evrope došli do zaključka da multikulturalizam više ne odgovara svrsi i da treba biti zamijenjen nekim oblikom interkulturalizma (Meer i Modood, 2013). Slični pogledi su bili iskazani u globalnom izvještaju Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu [UNESCO] „Investiranje u kulturni diverzitet i međukulturni dijalog" (2008.). Kako su zapazili Mir (Meer) i Modud (Modood) (2011), koncept interkulturalizma se sada često pronalazi na različitim mjestima kao što su obrazovni programi u Njemačkoj i Grčkoj (Gropas i Tryiifillidou, 2011); belgijskim komisijama za kulturni diverzitet; i u ruskoj nastavi o svjetskim kulturama (Froumin, 2003; Meer i Modood, 2013). Iz navedenog proističe jedno fundamentalno pitanje: što je to interkulturalizam i na koje se načine on razlikuje od multikulturalizma?

Prvo, vrijedi primijetiti da je interkulturalizam takođe razvijen u Kanadi, zemlji postojbini multikulturalizma, gdje je Kvebek (Québec) pokušao da se

etablira kao „društvo domaćin“. U stvari, interkulturalizam Kvebeka se smatra osobenim pristupom imigracionim i integrativnim politikama koje se razlikuju od multikulturalizma (Winter i Simkhovych, 2012) i postao je od znatnog interesa za Kvebek posebno nakon publikovanja izvještaja Bušara-Tejlora (Bouchard-Taylor) 2008. godine, koji navodi da model kanadskog multikulturalizma se ne čini prikladnim za uslove u Kvebeku (Yalden, 2012). Ako se kanadski multikulturalizam temelji na jednakost svih kultura unutar iste nacije (kanadski mozaik), interkulturalizam Kvebeka se umjesto toga fokusira na *metaforu stabla* na koje se kaleme različite sorte: čvrsta osnovna kultura Kvebeka treba biti obogaćena doprinosima od različitih manjinskih kultura (Winter i Simkhovych, 2012; Fleras, 2012). Dakle, interkulturalizam u Kvebeku se bazira na recipročnom „moralnom ugovoru" između države i pridošlica koji uključuje recipročnu razmjenu prava, dužnosti i obaveza (Fleras, 2012): država nudi podršku imigrantu za njegove/njene integrativne napore (Winter i Simkhovych, 2012). Zauzvrat, imigrant mora preuzeti odgovornost da se uspješno integriše i mora se obavezati da će poštovati primat francuskog jezika, prihvatiti Kvebek kao slobodno i demokratsko društvo, kao i sekularno i pluralističko, rukovođeno vladavinom prava i posvećeno rodnoj jednakosti (Gagnon i Iacovino, 2007; Fleras, 2012).

Drugo, interkulturalizam predstavlja nadgradnju osnovnih elemenata multikulturalizma (Cantle, 2012). Interkulturalizam posebno vrednuje kulturni diverzitet i pluralizam i stavlja naglasak na integraciju i društvenu inkluziju, gdje se „integracija definiše kao dvosmjerni proces u kojem manjinske i većinske zajednice čine ustupke jedna prema drugoj" (Barrett, 2013). Interkulturalizam, poput multikulturalizma, je zainteresovan za hvatanje u koštac sa strukturnim, političkim, ekonomskim i društvenim nedostacima i nejednakostima koje često doživljavaju pripadnici manjinskih grupa. Inicijative za eliminisanje tih nejednakosti se fokusiraju na borbu protiv diskriminacije, sprovođenje afirmativne akcije i eliminisanje obrazovnih nedostataka u odnosu na ugrožene grupe. Sve ove karakteristike su takođe temeljni elementi multikulturalizma.

Treće, postoji nekoliko učenjaka koji su identifikovali specifične karakteristike interkulturalizma, koji vjeruju da će on postati novi model za upravljanje kulturnim diverzitetom (Wood i Liry, 2008; Bouchard, 2011; i Cantle, 2012). Prema Kantlu (Cantle) (2012), interkulturalizam predstavlja novi set politika i programa za upravljanje diverzitetom i „zamjenjuje multikulturalizam te obezbjeđuje novu paradigmu za razmišljanje o rasi i diverzitetu". Ključne karakteristike interkulturalizma su slijedeće: centralna uloga međukulturnog dijaloga, kulturni diverzitet, pluralizam, integracija i društvena inkluzija; potreba za eliminisanjem svih strukturnih izvora političkih, ekonomskih i društvenih nejednakosti sa kojima se suočavaju manjinske grupe; generisanje jakog osjećaja kohezivnog društva zasnovanog na podijeljenim univerzalnim vrijednostima; borba protiv mržnje i netolerancije je posebno važna; podsticanje međukulturnih kompetencija svih građana i stvaranje prostora za međukulturni dijalog; pripadnici manjinskih grupa treba da uče jezik, kulturu i tradicije dominantne većinske kulture; zainteresovane

strane bi trebale imati međukulturnu viziju i međukulturni dijalog kako bi djelovale na interpersonalnom nivou, nivou zajednice, organizacionom, institucionalnom i međunarodnom nivou.

Iz navedenog se može vidjeti da međukulturni dijalog – koji je definisan u Bijeloj knjizi Savjeta Evrope kao „proces koji podrazumijeva otvorenu i uljudnu razmjenu stavova između pojedinaca i grupa sa različitim etničkim, kulturnim, vjerskim i lingvističkim osnovama i nasljeđem, na bazi uzajamnog razumijevanja i poštovanja" – igra centralnu ulogu u interkulturalističkom pristupu. Ipak, veoma je važno razlikovati interkulturalizam od međukulturnog dijaloga, zato što se oni moraju posmatrati kao različiti koncepti, iako se često smatraju sinonimima. Interkulturalizam predstavlja široki program promjena, u kojem većinske i manjinske zajednice sebe smatraju dinamičnim i otvorenim, dijeleći zajednički cilj zajedničkog rasta i prevazilaženja institucionalnih i relacionih barijera u tom procesu. Dakle, interkulturalizam je više od samog međukulturnog dijaloga, koji predstavlja „samo jedan instrumentalni dio interkulturalizma, doprinoseći i podstičući razumijevanje i empatiju sa ostalima" (Cantle, 2013).

Interkulturalizam, baš kao i multikulturalizam, je kritikovan iz različitih razloga kao podcjenjivanje strukturnih problema sa kojima se suočavaju kulturne manjine i migranti. Činjenica da na svaki dijalog neizbježno utiču razlike u statusu i odnosi moći između učesnika dijaloga, a on se rijetko odvija na jednakim osnovama; pojedinci mogu zagovarati otvorenost i poštovanje kulturnih razlika, ali to mogu samo pokazati u odnosima prema nekim kulturama, a ne i prema ostalim. On se ne razlikuje od multikulturalizma ni u kojem suštinskom smislu, a sve definišuće ili osnovne karakteristike interkulturalizma su takođe i karakteristike multikulturalizma. U odnosu na najnovije kritike, Mir i Modud (Meer i Modood) (2013) zaključuju da čak i da interkulturalizam može u stvari ponuditi neku originalnu perspektivu, on ne može zasjeniti multikulturalizam. Ovu misao ponavlja i Kimlička (Kymlicka) (2012) koji je na stanovištu da interkulturalizam još nije dovoljno različit od multikulturalizma da bi značio napredak ili da bi ga zamijenio.

Da rezimiramo, kontroverza je nastala između dva osnovna stanovišta: bolje je zamijeniti multikulturalizam interkulturalizmom; i interkulturalizam u ovom trenutku ne dodaje mnogo načelima na kojima je razvijen multikulturalizam. Ja smatram da odgovor možda leži u sredini: obje politike se mogu uzajamno osnaživati i dopunjavati, budući da multikulturalizam može osnažiti jednaka prava i jednak šanse, dok interkulturalizam može podstaći građane da iniciraju i održavaju otvorenu i uljudnu interakciju između pojedinaca, grupa i organizacija sa različitim kulturnim osnovama.

Bez obzira na kontroverze i debate u vezi sa multikulturalizmom i interkulturalizmom, ono što je bitno je povećana pažnja prema pravima manjina, imigranata ili nacionalnih manjina, za koje oba pristupa nastoje da pronađu najbolja

rješenja. Ključne politike svakog pristupa za upravljanje diverzitetom navedene su u donjoj tabeli.

Tabela 1: *Ključne politike multikulturalizma (za imigrante i nacionalne manjine) i interkulturalizma*

Multikulturalizam imig.	**Multikulturalizam nac. manj.**	**Interkulturalizam**
ustavna, zakonodavna ili parlamentarna afirmacija multikulturalizma	savezna ili kvazi-savezna teritorijalna autonomija	sprovođenje razumnih mjera prilagođavanja i olakšavanja pristupa građanstvu od strane migranata u cilju unaprjeđenja njihovog građanskog učešća
usvajanje multikulturalizma u školskim nastavnim programima	status službenog jezika, bilo na regionalnom ili nacionalnom nivou	obezbjeđenje inkluzije kroz zaposlenje i obrazovanje što može zahtijevati oblike afirmativne akcije
inkluzija etničke zastupljenosti /osjetljivosti u miatu javnih medija ili kod licenciranja medija	garancije zastupljenosti u centralnoj vladi ili u ustavnim sudovima	promocija međukulturnog dijaloga, interakcije i razmjene, posebno u školi, na radnom mjestu i u zajednici
izuzeća od kodeksa oblačenja, zakonodavstvo o neradnoj nedjelji itd.	finansiranje univerziteta, škola, medija na manjinskim jezicima iz javnih sredstava	osnivanje državnih institucija i pratećih organizacija civilnog društva koje promovišu međukulturni dijalog i pružaju međukulturno obrazovanje
dozvoljavanje dvojnog državljanstva	ustavna ili parlamentarna afirmacija multinacionalizma	obuka na temu međukulturnih pitanja za osoblje koje radi za javne organe, javne službe i za organizacije iz oblasti obrazovanja, masovnih medija, kao i u organizacijama civilnog društva
finansiranje organizacija etničkih grupa kao podrška kulturnih aktivnosti	dodjeljivanje međunarodnog subjektiviteta	davanje uputstava i pružanje podrške za korišćenje manjinskih jezika i obezbjeđivanje nastave stranih jezika za svih
finansiranje bilingualnog obrazovanja ili nastave na maternjem jeziku		omogućiti da urbani planeri i arhitekte kreiraju mjesta i prostore koji podstiču međukulturne susrete i dijalog
afirmativna akcija za ugrožene grupe imigranata		pokretanje kampanja za informisanje javnosti kako bi se podstakli pojedinci da stupe u interakciju preko kulturnih granica i da se uključe u međukulturni dijalog

Izvor: *Banting i Kymlicka, 2012; Barrett, 2013*

3. POLITIKE UPRAVLJANJA DIVERZITETOM U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Prema riječima Kimličke (Kymlicka) (2012), multikulturalizam se tiče „razvoja novih modela demokratskog građanstva, utemeljenih u idealima ljudskih prava, koji će zamijeniti ranije negrađanske i nedemokratske hijerarhijske odnose i ekskluziju i izgraditi nove građanske i političke odnose kako bi se prevazišle duboko ušančene nejednakosti". Dakle, multikulturalizam podrazumijeva priznavanje i prilagođavanje manjinskih grupa (Kymlicka, 1995; 2003) i poštovanje njihovih kulturnih potreba, uzimajući u obzir da njihova vjerovanja i prakse mogu biti različite od onih kod dominantne grupe. To također znači da bi države trebale prilagođavati i usvajati zakone, pravila i propise kako bi omogućile da pripadnici manjina ostanu vjerni svojim vlastitim kulturnim praksama i uključuje odbacivanje ideje da manjinske kulturne grupe treba da napuste svoja osobena kulturna vjerovanja i prakse kako bi se asimilirale u kulturu nacionalne većine (Barrett, 2013). Stoga, ovaj pojam označava posebnu vrstu pristupa politike koji može biti korišćen za upravljanje kulturno različitim društvima i iz tog razloga on nije relevantan samo za društva koja karakterišu viši nivoi recentnih migracija, ali ovaj koncept se takođe proširuje na društva koja su kulturno različita zbog prisustva nacionalnih manjina i autohtonih manjinskih grupa. U stvari, prema mišljenju Kimličke (Kymlicka) (1995), multikulturalizam bi trebalo definisati etno-nacionalnim pristupom, praveći razliku između nacionalnih manjina – osobenih i potencijalno samoupravnih zajednica inkorporiranih u neku veću državu – i etničkih grupa – imigranti koji su napustili svoju zajednicu da bi došli u neku drugu. Ako ovi posljednji, grupe imigranata, obično ne traže prava na zemlju, teritorijalnu autonomiju, ili status službenog jezika, nacionalne manjine se odupiru integraciji i bore se da zadrže svoju kulturu i tradiciju kao posebne grupe koje egzistiraju pored većinske kulture, tražeći samoodređenje ili samoupravljanje kako bi osigurale svoje postojanje kao nezavisne zajednice.

Uzimajući u obzir prethodno rečeno, evidentno je da je diskurs u zemljama Zapadnog Balkana blisko povezan sa multikulturalizmom, jednakošću i diverzitetom (Fleming, 2000) budući da manjinske grupe žive unutar različitih zemalja koje se međusobno razlikuju po svojim vjerskim - Pravoslavci, Muslimani, Katolici – kulturnim i istorijskim porijeklom. U tim zemljama koegzistiraju razne male i velike etničke i vjerske grupe (Canatan, 2014), ali ta kohabitacija nije uvijek bila laka, i često je bilo internih tenzija između većinskog i manjinskog stanovništva (Poulton, 1997). Stoga, čak i u zajedničkoj perspektivi evropskih integracija, zapadno-balkanske zemlje treba da uspostave novi oblik mirne koegzistencije među različitim zajednicama koje postoje u različitim zemljama. U stvari, za zemlje zapadnog Balkana koje teže članstvu u Evropskoj uniji [EU] primarna obaveza je poštovanje i promocija ljudskih prava, uključujući prava lica koja pripadaju manjinama, kao vrijednosti na kojima je sama Unija utemeljena (Kaczorowska, 2011). To znači da su ljudska prava dobila status „osnivača" Unije (Schutze, 2012). Dakle, ljudska prava koja su u svojoj suštini ogledalo partikularizma, specifičnosti različitih političkih i

pravnih kultura koje su se razvile u različitim zemljama Unije, igraju veliku ulogu u procesu evropskih integracija (Trione, 2004) i poštovanju i zaštiti manjina. Ona su dio pristupnih kriterijuma, ili kopenhaških kriterijuma, koji su osnovni uslovi koje sve zemlje kidati moraju ispuniti da bi postale članice EU. U pogledu prava nacionalnih manjina, važno je istaći da učenjaci dokazuju da je proces proširenja ka Istoku doveo do diversifikacije stiarda zaštite manjina u Evropskoj uniji: minimum internog stiarda, zasnovanog na načelu nediskriminacije, nametnutog državama članicama; i raščlanjeniji eksterni stiard, koji, na bazi konvencija Savjeta Evrope, čije potvrđivanje je nametnuto zemljama kiidatima, zahtijeva usvajanje afirmativne akcije i detaljniji instrumenti za zaštitu manjinskih grupa (Johnson 2006). Ovaj „dvostruki stiard" podrazumijeva paradoksalnu situaciju nametanja zemljama kiidatima sisteme zaštite manjinskih prava koji nisu usvojeni u konsolidovanim demokratijama Zapadne Evrope, budući da neke članice EU još nisu potvrdile mnoge instrumente Savjeta Evrope za zaštitu manjina, kao što je Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina [OKNM] i Evropska povelja za regionalne i manjinske jezike (Toggernburg, 2000; de Witte, 2002).

U odnosu na moguću primjenu multikulturalizma u regionu Zapadnog Balkana postoji ogroman otpor u svim državama ove oblasti prema ideji federalizma ili drugim oblicima teritorijalne autonomije za nacionalne manjine, što predstavlja ključni element politika multikulturalizma za nacionalne manjine (Tabela 1). Suprotno tome, kako je istakao Kimlička (Kymlicka) (2002) došlo je do rasformiranja ranijih oblika manjinske autonomije (opozivanje autonomije Kosova od strane Srbije 1989. godine) ili odbijanja zahtjeva za povratak na istorijske oblike autonomije (Rumunija je odbila da Transilvaniji vrati autonomiju, koja je opozvana 1968. godine) ili odbacivanje zahtjeva za stvaranje novih oblika autonomije (Ukrajina je odbila referendum o podršci autonomije etničkih rumunskih oblasti; Makedonija je odbila referendum za autonomiju Albanaca 1992. godine) ili prekrajanje granica u raznim zemljama kako bi se onemogućilo da autonomija bude usvojena u budućnosti (Slovačka je prekrojila svoje unutrašnje granice kako bi onemogućila etničkim Mađarima da oforme većinu u bilo kojoj unutrašnjoj administrativnoj oblasti, čime ne bi postojala nikakva platforma za traženje autonomije; Hrvatska je prekrojila unutrašnje granice u Krajini kako bi razvodnila oblasti naseljene Srbima). Ista „povratna reakcija" se može identifikovati u vezi sa jezičkim politikama. U stvari, kao što dokazuje Taras (1998.), zemlje koje su dodijelile određeni dijapazon prava manjinskim jezicima pod komunističkim režimom često su napravile otklon ka politici službenog monolingvizma (Taras, 1998), a jezičke manjine su odgovorile nizom mobilizacija, od mirnih protesta do nasilne secesije. Dakle, prema Tarasu (1998), paradoksalno, bivše monolingvalne zemlje na Zapadu kreću se ka većem poštovanju jezičkog diverziteta, dok se bivše višejezične zemlje iz komunističke zone kreću ka monolingvalizmu.

Objašnjavajući razloge za ova rješenja koja su usvojile države Zapadnog Balkana, Kimlička (Kymlicka) (2002) odbacuje ideju da se to dogodilo zato što su se etno-nacionalne grupe na Istoku raspršile i pomiješale čineći nemogućim

teritorijalna rješenja koja funkcionišu na Zapadu, ili zato što federalizam i bilingvizam podrazumijeva troškove koje siromašnije zemlje ne mogu priuštiti. Bolje rečeno, on dokazuje da bi osnovni razlog za blokiranje ili odvraćanje od prihvatanja diverziteta trebao biti identifikovan sa tačke gledišta bezbjednosti. U stvari, države nevoljno prihvataju etno-nacionalne grupe koje potencijalno mogu sarađivati sa eksternim neprijateljima. Iako se ovo rijetko smatra problematičnim na Zapadu, u različtim drugim dijelovima svijeta manjinske grupe se često posmatraju kao neko ko radi za susjednog neprijatelja, a taj osjećaj se pojačava kada je etno-nacionalna manjina povezana sa susjednom zemljom na osnovu etničke ili vjerske pripadnosti, što pruža priliku zainteresovanoj državi da preduzme radnju kako bi zaštitila njenu navodnu manjinu. Dakle, multikulturalizam najbolje funkcioniše ako se odnosi između veće države i etno-nacionalnih manjina posmatraju kao pitanje socijalne politike ili stvar uobičajenih demokratskih politika o kojima je potrebno pregovarati i razgovarati, a ne kao pitanje državne bezbjednosti, zato što ako država gleda na ove grupe kao na bezbjednosnu prijetnju, podrška multikulturalizmu će opasti i prostor za manjine će se smanjiti (Kymlicka, 2002; 2012). Kimlička (Kymlicka) (2002) navodi da je sekuritizacija etničkih odnosa ono što nalazimo u istočnoj Evropi: države osjećaju da su „viktimizirane od strane svojih manjina koje djeluju u saradnji sa stranim neprijateljima" i to „erodira kako demokratski prostor za izražavanje zahtjeva manjina tako i vjerovatnoću da će ti zahtjevi biti prihvaćeni".

Ipak, vođene uglavnom međunarodnim pritiskom i spremnošću za priključenje Evropskoj uniji, razne države Zapadnog Balkana su preduzele neke inicijative koje se mogu klasifikovati kao politike multikulturalizma za nacionalne manjine.

3.1. Albanija

Što se tiče poštovanja i zaštite manjina, sve u svemu, međuetnički odnosi su ostali dobri (Evropska komisija [EKa], 2015) i u Albaniji generalno preovlađuje klima poštovanja i tolerancije između nacionalnih manjina i većinskog stanovništva (Komitet ministara [KM], 2014). Albansko zakonodavstvo prepoznaje četiri nacionalne manjine (Grci, Makedonci, Srbi i Crnogorci) i dvije etno-lingvističke manjine (Vlasi i Romi). Ostale grupe kao što su Bošnjaci i Egipćani su pokazale interes da budu prepoznate kao nacionalne manjine, ali bez uspjeha (Evropski parlament [EP], 2012). Priznavanje, zaštita i promocija manjina su suštinski elementi Ustava Albanije i temeljna načela države, koja ima obavezu da ih poštuje i štiti (član 3). Novi Ustav ne samo da u formalnom smislu njeguje načelo jednakosti i nediskriminacije (član 18) već navodi određeni broj prava za grupe koje pripadaju nacionalnim manjinama kao mjere za promociju diverziteta. Član 20, posebno propisuje da lica koja su pripadnici nacionalnih manjina mogu ostvarivati svoja prava i slobode u potpunoj jednakosti pred zakonom (stav 1); mogu slobodno izraziti, bez bilo kakve zabrane, svoj etnički, kulturni, vjerski i lingvistički diverzitet; on im daje pravo da štite i razvijaju iste, da se obrazuju na maternjem jeziku; slobodu da se udružuju u udruženja organizovana radi zaštite svojih

interesa i identiteta (stav 2). Osnovne brige zemlje u vezi sa manjinskim pitanjima uključene su u Nacionalnu strategiju za razvoj i integraciju 2014-2020, koja ima za cilj da se pozabavi tim brigama kroz usvajanje i sprovođenje sveobuhvatnog zakonodavstva za manjine; usvajanje Evropske povelje za regionalne i manjinske jezike, i obezbjeđenje potpunog javnog obrazovanja na manjinskim jezicima za sve manjinske grupe.

Iako član 14 definiše albanski kao službeni jezik zemlje, Zakon br. 69/2012 o sistemu obrazovanja, u članu 10 predviđa pravo manjina da uče i budu podučavani na svojim maternjim jezicima; da uče svoju istoriju i kulturu; te da uče albanski jezik i upoznaju albansku istoriju i kulturu, u cilju obezbjeđenja aktivnog i jednakog učešća u ekonomskom, društvenom, političkom i kulturnom životu. Usprkos zakonodavstva, kako je takođe ukazao Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina [SOOK], albanske institucije bi trebale da primjene kriterijume za uvođenje razreda na manjinskom jeziku na jedan fleksibilan način i da potraže načine za pojednostavljenje sistema kako bi se izbjegle brojne kategorije kvalifikovanosti za nastavu na manjinskim jezicima. Nažalost, situacija u vezi sa podučavanjem manjinskih jezika i nastavom na tim jezicima posljednjih godina ostaje uveliko nepromijenjena (SOOK, 2012) i Albanija bi još trebala razmotriti potpisivanje i potvrđivanje Povelje za regionalne i manjinske jezike.

Posljednjih godina Albanija je sprovela određene inicijative za podršku manjinskim kulturama, kao što je Festival nacionalnog folklora u Đirokastri, Dan Roma ili Festival međunarodnog folklora „Multicultural Permet 2016". Štoviše, nekoliko inicijativa je takođe bilo sprovedeno u kontekstu nacionalnih i međunarodnih projekata, organizovanih uglavnom od strane organizacija civilnog društva. Ipak, vjerujem da te inicijative nisu dovoljne za promociju kulturnog diverziteta i prava manjina, i kao što je istakao Savjetodavni odbor Okvirne konvencije, nacionalni organi treba da kreiraju istinsku politiku podrške manjinskih kultura, kao i da garantuju neophodna sredstva za promociju manjinskih kulturnih identiteta.

Što se tiče manjinskih medija, priznate domaće i etno-lingvističke manjinske grupe u Albaniji imaju pravo da autonomno osnivaju i finansiraju svoje vlastite kulturne institucije, pa su licence izdavane radijskim i televizijskim kućama koje emituju na maternjim jezicima nacionalnih manjina. Štoviše, grčka manjina izdaje sedmične i mjesečne novine i časopise, a makedonska i cincarska manjina imaju po jednu takvu publikaciju. Nažalost, nedostaje finansijska podrška za medije na manjinskim jezicima.

Po pitanju političkog učešća, važeće zakonodavstvo ne sadrži bilo kakve odredbe koje promovišu učešće manjinskih političkih grupa u javnom životu; međutim, diskriminacija protiv njih je uklonjena iz zakonskih tekstova. I zaista, izborni zakon (Zakon 10019/2008) određuje da svaki albanski državljanin bez obzira na rasu, etničku pripadnost, rod, jezik, političko ubjeđenje, vjeroispovijest, fizičko

svojstvo ili ekonomsko stanje, ima pravo da bira i bude izabran. Ovaj izborni propis ne sadrži nijednu posebnu odredbu o oslobađanju partija koje zastupaju nacionalne manjine od praga ili o uvođenju rezervisanih mjesta za predstavnike nacionalnih manjina što manjim političkim partijama otežava nadmetanje na izborima i izbor njihovih predstavnika u Parlament (SOOK, 2012). Ipak, predstavnici nacionalnih manjina su bili birani i na centralnom i na lokalnim nivoima.

3.2. Bosna i Hercegovina

Pravni okvir Bosne i Hercegovine [BiH] za zaštitu manjina je uveliko uspostavljen i usklađen je sa Okvirnom konvencijom Savjeta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina (EKb, 2015). Preambula ustava Bosne i Hercegovine definiše tri „konstitutivna naroda", naime Srbe, Bošnjake i Hrvate, i „ostali" kao sastavni dio stanovništva zemlje (EP, 2012). Član 3 Zakona o pravima nacionalnih manjina iz 2003. godine, sadrži nepotpunu listu od 17 manjina: Albanci, Crnogorci, Česi, Italijani, Jevreji, Mađari, Makedonci, Njemci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Turci i Ukrajinci. Pored zakona o nacionalnim manjinama koji su već na snazi na nivou Države i entiteta, Tuzlanski kanton i Sarajevski kanton su takođe usvojili zakonske propise u odnosu na nacionalne manjine. Dana 30. januara 2013, Sarajevski kanton je takođe odobrio izmjene i dopune svog ustava koje će postaviti lica koja se ne poistovjećuju sa nekim od konstitutivnih naroda – uključujući lica koja pripadaju nacionalnim manjinama – na jednakoj nozi kao i konstitutivne narode u pogledu funkcionisanja Skupštine Kantona (KM, 2015).

U odnosu na obrazovanje na manjinskim jezicima, BiH je 2010. godine ratifikovala Evropsku povelju za regionalne ili manjinske jezike. Štoviše, izvorna verzija Zakona o nacionalnim manjinama je predviđala otvaranje razreda u kojima će se izvoditi nastava na manjinskim jezicima kada je apsolutna ili relativna većina stanovništva na datom lokalnom nivou pripadala određenoj manjini. Godine 2005. odobrene su izmjene i dopune, koje su snizile ovaj prag na jednu trećinu kako bi osigurali obrazovanje na manjinskom jeziku, te na jednu petinu kako bi osigurali fakultativne časove na tom jeziku (EP, 2012). Kako je polje obrazovanja uglavnom regulisano na nivou entiteta/kantona, usvojeni su slijedeći zakoni: Zakon o osnovnom obrazovanju u Republici Srpskoj, Zakon o srednjem obrazovanju u Republici Srpskoj, kao i Pravilnik o vaspitanju i obrazovanju djece pripadnika nacionalnih manjina. Posebni zakoni o obrazovanju su na snazi u deset kantona Federacije BiH (EP, 2012).

Što se tiče politika podrške kulturama nacionalnih manjina, državni Zakon o nacionalnim manjinama sa izmjenama i dopunama iz 2005, Zakoni o zaštiti pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srpskoj i u Federaciji BiH povlače za sobom obavezu za alokaciju konkretnih sredstava u budžetima države, entiteta, kantona, gradova i opština kako bi se podržao rad udruženja nacionalnih manjina. Međutim, samo mali broj manjinskih udruženja dobija direktnu podršku od države (često iznos podrške ostaje veoma nizak), a najviše sredstava na nivou države,

entiteta, kantona i opština dodjeljuje se *ad hoc* aktivnostima kao dijelu budžetskih alokacija za koje organizacije nacionalnih manjina treba da konkurišu putem projekata (OKNM, 2014).

Što se tiče manjinskih medija, državni Zakon o nacionalnim manjinama propisuje da lica pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju radio i TV stanice i da objavljuju novine i druge pisane medije na svojim jezicima. Štoviše, od javnih emitera se traži da uključe posebne emisije za nacionalne manjine u svojim programskim shemama. Shodno tome, brojni radio i TV programi imaju segmente o nacionalnim manjinama, njihovim kulturama, muzici i istoriji. Međutim, usprkos odredbi koje dopuštaju nacionalnim manjinama da osnivaju svoje vlastite medije i obaveza javnih emitera da uključe posebne programe/emisije, domaće manjine pate od male vidljivosti u vodećim medijima (KM, 2015). Stoga, Savjetodavni odbor zapaža da bi vlasti trebale pojačati svoje napore kako bi osigurale da javne radio i TV stanice ispunjavaju svoje zakonske obaveze prema nacionalnim manjinama (OKNM, 2014).

Važan element politika multikulturalizma je zastupljen učešćem manjinskih grupa u javnim poslovima. U slučaju BiH, nacionalne manjine imaju pravo na zastupanje u opštinskim i gradskim vijećima i skupštinama proporcionalno svom udjelu u stanovništvu sa rezervisanim mjestom koje je zakonom zagarantovano ako oni čine barem 3% lokalnog stanovništva.

3.3. Hrvatska

Zakonodavni okvir koji se odnosi na nacionalne manjine u Hrvatskoj je u skladu sa međunarodnim standardima, a posljednjih godina je preduzet određeni broj inicijativa za promociju pristupa pravima pripadnicima nacionalnih manjina, na centralnom i lokalnom nivou (SOOK, 2015). Ustav Hrvatske prepoznaje kao manjine Srbe, Čehe, Slovake, Italijane, Mađare, Jevreje, Njemce, Austrijance, Ukrajince, Rutene i druge etničke manjinske zajednice koji su državljani Hrvatske. Drugih 12 manjina izlistano je u Zakonu o izboru poslanika: Albanci, Bošnjaci, Bugari, Crnogorci, Makedonci, Poljaci, Romi, Rumuni, Slovenci, Turci, Vlasi i Jevreji. Hrvatska, kao jedinstveni primjer u kontekstu Zapadnog Balkana, ima odredbe o manjinskim pravima u Ustavu, u posebnom ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina i u nekoliko drugih propisa. Akcioni plan za sprovođenje Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina [UZNM] je usvojen 2008. godine. Akcioni plan sadrži mjere za promociju uzajamnog razumijevanja, uglavnom na poljima obrazovanja i medija, te predviđa nastavu o ljudskim pravima i pravima nacionalnih manjina u osnovnim i srednjim školama, kao i uključenje tema za diskusiju vezanih za identitet i kulturu nacionalnih manjina u nastavni program (Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije [ECRI], 2012b).

Obrazovanje na manjinskom jeziku je sadržano u UZNM i u Zakonu o obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, što osigurava pravo na obrazovanje na jezicima i pismima nacionalnih manjina. Ove odredbe garantuju

pripadnicima nacionalnih manjina šansu da dobiju obrazovanje na svom maternjem jeziku na svim nivoima obrazovanja. Uzimajući u obzir veličinu neke manjine, kompletno obrazovanje se odvija na manjinskom jeziku, ili se nastava na manjinskom jeziku odvija u nekoliko odjeljenja, ili se, pak, manjinski jezik podučava samo u izbornim odjeljenjima. Na primjer, udžbenici na manjinskim jezicima se obezbjeđuju školama koje podučavaju na češkom, mađarskom, srpskom i italijanskom. H rvatski sistem je generalno prihvatljiv, ali vlasti bi trebale konstantno procjenjivati potražnju i stvarnu potrebu manjina, a potrebni su i dalji napori na obučavanju nastavnika i razvijanju nastavnih materijala (EP, 2012). Savjetodavni odbor podstiče hrvatske vlasti da imaju bliske konsultacije sa predstavnicima nacionalnih manjina po svim pitanjima vezanim za realizaciju i organizaciju školovanja na manjinskom jeziku i da razmatraju mogućnost uvođenja savremenih metoda bilingvalne ili multilingvalne nastave kako bi se unaprijedio kvalitet nastave jezika u svim školama (SOOK, 2015).

Kulturna podrška se obezbjeđuje uglavnom preko Savjeta za nacionalne manjine, savjetodavnog tijela koje je osnovano u skladu sa UZNM, čiji je zadatak raspodjela javnih sredstava između kulturnih udruženja različitih nacionalnih manjina. Takođe, raznovrsna podrška se pruža romskim kulturnim aktivnostima, kako od strane Kancelarije za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, tako i od strane Savjeta za nacionalne manjine. Savjetodavni odbor preporučuje Hrvatskoj da integriše promociju manjinskih kultura u generalnu kulturnu politiku kao sastavni i vrijedni dio raznovrsne hrvatske baštine (SOOK, 2015).

UZNM osigurava manjinama pristup medijima i sredstvima javnog informisanja na njihovim jezicima i pismima. Radio i TV emiteri na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou imaju zadatak da promovišu razumijevanje pripadnika nacionalnih manjina emitujući programe na manjinskim jezicima, a državni budžet i budžeti jedinica lokalnih i regionalnih samouprava imaju zadatak da sufinansiraju takve programe na radijskim i TV stanicama koje su u vlasništvu manjina (EP, 2012).

U Hrvatskoj je predviđeno garantovano zastupanje u Saboru. Prema UZNM, najmanje tri mjesta u Saboru su rezervisana za predstavnike onih nacionalnih manjina koje čine više od 1,5% stanovništva Republike Hrvatske, a one nacionalne manjine koje čine manje od 1,5% stanovništva imaju posebno biračko pravo koje im omogućava da izaberu pet poslanika koji pripadaju takvim nacionalnim manjinama. Pripadnici nacionalnih manjina koji žele da učestvuju na parlamentarnim izborima moraju izabrati da li namjeravaju da učestvuju na opštim izborima kao obični građani ili da glasaju kao registrovani članovi neke nacionalne manjine (SOOK, 2015). Štoviše, interesi nacionalnih manjina su, dalje, zastupljeni kroz Savjet za nacionalne manjine i na lokalnom nivou preko njihovih zastupnika u lokalnim vijećima i izvršnim tijelima.

3.4. Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija [BJRM]

Ohridski okvirni sporazum iz 2001. godine nastavlja da pruža osnovu za odnose između zajednica i zaštitu manjina i kulturnih prava (EKc, 2015). Kao rezultat pregovora u Ohridu, Preambula Ustava Makedonije objašnjava da „Državljani Republike Makedonije, Makedonski narod, kao i građani koji žive unutar njenih granica, koji su dio albanskog naroda, turskog naroda, vlaškog naroda, srpskog naroda, romskog naroda, bošnjačkog naroda, i ostali ... su odlučili da osnuju Republiku Makedoniju kao nezavisnu, suverenu državu". Ustavne garancije za predstavnike etničkih manjina, između ostalih, prava na izražavanje, podsticanje i razvoj njihovog identiteta i atributa zajednice, te upotreba simbola njihovih zajednica; osnivanje institucija za kulturu, umjetnost, nauku i obrazovanje, kao i naučnih i drugih udruženja za izražavanje, podsticanje i razvoj njihovog identiteta; do nastave na njihovim jezicima u osnovnim i srednjim školama. Pored dvije najveće etničke zajednice (makedonska i albanska), u zemlji postoji nekoliko manjih etničkih grupa, od kojih je najveća turska zajednica (3,9%), zatim romska (2,7%), srpska (1,8%), bošnjačka (0,8%) i vlaška (0,5%) podržane raznim instrumentima u cilju promovisanja njihove integracije, ali ipak još uvijek nema nikakve opšte integrativne strategije za ove grupe (ECRI, 2016).

Zakonodavstvo predviđa osnovni i srednjoškolski nivo nastave na jezicima etničkih manjina, a prema Ustavu (član 48), u školama u kojima se sprovodi obrazovanje na jeziku neke nacionalnosti, takođe se uči i makedonski. Pravo na obrazovanje na manjinskom jeziku predviđeno je u Zakonu o osnovnoj školi i u zakonu o srednjoškolskom obrazovanju. Osim toga, Zakon o visokoškolskom obrazovanju predviđa obrazovanje na manjinskom jeziku samo za one manjine koje predstavljaju više od 20% stanovništva, dakle samo za Albance (EP, 2012). Savjetodavni odbor je istakao da su škole na albanskom manjinskom jeziku, bilingvalne (naime, makedonsko/albanske, makedonsko/turske i makedonsko/srpske) i trilingvalne jezičke škole dobro ustanovljene i da pružaju obrazovanje velikom broju djece koja pripadaju tim etničkim grupama (SOOK, 2011), ali usprkos dobro razvijenog nastavnog sistema, još uvijek ima problema vezanih za sredstva (EKc, 2015), a značajan broj djece pripadnika nacionalnih manjina nema nikakvu priliku da uči svoj jezik i kulturu, što je uglavnom slučaj sa romskom djecom.

Na polju kulturnih aktivnosti, vlasti nastavljaju sa pružanjem različitih oblika podrške kao što su biblioteke, kulturne institucije, muzeji, umjetničke galerije, kulturni centri, pozorišta, kinoteka, opera i balet, te festivali scenskih umjetnosti. Štoviše, unutar Ministarstva kulture takođe je osnovan specijalizovani Biro za promociju i unapređenje kulture zajednica sa ciljem praćenja podsticanja kulturnih identiteta pripadnika etničkih zajednica (SOOK, 2011). Ipak, državna finansijska podrška za aktivnosti nacionalnih manjina još uvijek je nedovoljna za zadovoljenje potreba (EKc, 2015; SOOK, 2011).

Sloboda izražavanja i sloboda štampe su zagarantovane Ustavom i nema nikakvih barijera koje bi sprječavale publikovanje novina na manjinskim jezicima (EP, 2012). Drugi kanal državne televizije emituje programe isključivo na jezicima nacionalnih manjina (albanski, turski, srpski, romski, vlaški i bošnjački) ali još uvijek postoji zabrinutost što mediji, kako javni tako i privatni, ostaju veoma podijeljeni duž jezičkih linija, sa veoma ograničenim prilikama za međukulturni dijalog (SOOK, 2011).

Što se tiče učešća u javnom životu, BJRM nudi veoma široka prava za političko učešće. U stvari, neke odluke vezane za zakone koji direktno utiču na pitanja manjinskih prava, zahtijevaju dvostruku većinu poslanika i grupe koja je u pitanju. Stoga, lica pripadnici nacionalnih manjina nastavljaju da igraju aktivnu ulogu u političkom životu. Međutim, kako je naveo Savjetodavni odbor, usprkos napretka ka sprovođenju prava na pravično zastupanje etničkih zajednica u javnom životu na centralnom i lokalnim nivoima, njihov broj još uvijek ne odgovara udjelu Albanaca u makedonskom društvu (SOOK, 2011), a posebno su manje manjinske zajednice relativno politički nezastupljene u Parlamentu i opštinskim skupštinama.

3.5. Kosovo

Pravni okvir Kosova za očuvanje i zaštitu manjina je sveobuhvatan, iako sprovođenje ostaje izazov (EKd, 2015). U skladu sa članom 57 Ustava Kosova „stanovnici koji pripadaju istoj nacionalnoj ili etničkoj, jezičkoj ili vjerskoj grupi koji su tradicionalno prisutni na teritoriji Republike Kosova [Zajednice] imaju konkretna prava koja su navedena u ovom Ustavu". Zakon o promociji i zaštiti prava Zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu definiše zajednice kao „nacionalne, etničke, kulturne, jezičke ili vjerske grupe koje su tradicionalno prisutne u Republici Kosovo koje nisu u većini", naime Srbi, Tuci, Bošnjaci, Romi, Aškalije, Egipćani i Gorani.

U pogledu zvanične upotrebe manjinskog jezika, Kosovo ima najprijateljskiji i najambiciozniji propis (EP, 2012): prema Zakonu o upotrebi jezika, i albanski i srpski su službeni jezici i imaju isti status i jednaka prava u pogledu njihove upotrebe u svim kosovskim institucijama. Štoviše, na lokalnom nivou, jezici kao što su turski, bošnjački i romski, mogu imati status službenog jezika ako su barem 5% stanovništva opštine pripadnici takve zajednice, a u opštinama u kojima manjinska zajednica predstavlja barem 3% stanovništva, jezik takve zajednice može imati status „jezika u službenoj upotrebi". Zakonodavstvo predviđa pravo svih lica pripadnika zajednica da pohađaju javno obrazovanje na svim nivoima na jednom od službenih jezika, a Zakon o obrazovanju u opštinama Republike Kosovo određuje da škole sa nastavom na srpskom jeziku mogu primijeniti nastavne programe ili udžbenike koje je izdalo Ministarstvo prosvete Republike Srbije.

Na polju podrške kulturi, znatan napredak je ostvaren obnovom preko polovine od identifikovanih 34 vjerska ili kulturna lokaliteta koja su pretrpjela oštećenja tokom sukoba 2004. godine. Međutim, kako je istakao Savjetodavni odbor, ne

postoji nikakav institucionalizovani sistem za pomoć manjinskim zajednicama, posebno onima koje su brojčano manje, ni kulturna politika koja bi imala jasne ciljeve po pitanju multikulturnog društva. (SOOK, 2013).

Na Kosovu postoji generalno dobra nacionalna legislativa po pitanju medija na manjinskim jezicima, ali primjena ostaje nepotpuna, uglavnom u udaljenim krajevima koji su naseljeni značajnim brojem manjinskih zajednica (SOOK, 2013). Ustav garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pristup i posebno zastupljenost u javnim radiodifuznim medijima, kao i programe na njihovim jezicima, a Zakon o Radiju i TV Kosova propisuje da dva kanala treba da dijele 15% svojih programskih shema sa jezicima drugih zajednica, dok sastav Uređivačkog odbora Radija i TV Kosova mora odražavati multietnički karakter Kosova. Međutim, Savjetodavni odbor zapaža da je kvalitet izvještaja i programa na manjinskim jezicima često nizak i da više pažnje mora biti posvećeno zapošljavanju i obuci kvalifikovanih medijskih radnika manjinskog porijekla u svim programima (SOOK, 2013).

Postoji određeni broj mehanizama za promociju zastupljenosti i učešća manjinskih zajednica u javnom životu. U stvari, od 120 mjesta, minimalno 20 je zagarantovano predstavnicima manjinskih zajednica. Od tih mjesta, deset je rezervisano za srpsku zajednicu, ali oni mogu imati i više od deset mjesta ako uspiju da osvoje više na otvorenim izborima (EP 2012). Međutim, predstavnici brojčano manjim zajednicama rijetko bivaju postavljeni na viša rukovodna mjesta na centralnom i lokalnom nivou i postoji generalna percepcija da se postavljenja vrše na političkim osnovama (SOOK, 2013).

3.6. Crna Gora

Ustav Crne Gore, poput ostalih u regionu, sadrži odredbe koje se tiču nacionalnosti i nacionalnih manjina i pobrojava slijedeće, bez hijerarhijske razlike: Crnogorce, Srbe, Bošnjake, Albance, Muslimane, Hrvate i ostale. Svi oni su slobodni i jednaki građani države i posvećeni demokratskoj i građanskoj Crnoj Gori. Popis zagarantovanih prava uključuje upotrebu vlastitog jezika i pisma, kako u privatnom, tako i u službenom, kontekstu; autentično zastupanje u Skupštini; proporcionalnu zastupljenost u javnim službama, državnim organima i tijelima lokalne samouprave; te pravo na osnivanje vijeća za zaštitu i unaprjeđenje manjinskih prava (ECRI, 2012a). Član 2 Zakona o manjinskim pravima i slobodama iz 2006. godine sadrži definiciju manjina, a izmijenjen je i dopunjen 2010. godine kako bi se isključilo državljanstvo kao osnovni uslov za priznavanje pripadnosti manjini (ECRI 2012a). Crna Gora je takođe predmetom kritike Evropske komisije koja podstiče zemlju da izmijeni i dopuni zakon kako bi se eliminisali mogući sukobi interesa u postupcima za dodjelu i kontrolu sredstava namijenjenih manjinama i povećala transparentnost i podigao institucionalni kapacitet za dodjelu i reviziju sredstava namijenjenih manjinama (EKe, 2015).

Upotreba manjinskih jezika utvrđena je Ustavom, Zakonom o obrazovanju i Zakonom o manjinama. Relevantne odredbe predviđaju nastavu na manjinskom

jeziku u opštinama u kojima nacionalna manjina čini većinu ili značajan dio stanovništva opštine (EP, 2012). Važna promjena bilo je uključenje elemenata srpskog, bošnjačkog i hrvatskog jezika i književnosti u novom nastavnom programu iz oblasti jezika i književnosti na osnovnoškolskom i srednjoškolskom nivou. Nastava na albanskom je dobro organizovana u opštinama gdje pripadnici albanske manjine čine većinu ili značajan dio stanovništva, a organi vlasti su angažovane na povećanje dostupnosti udžbenika na manjinskim jezicima. Predstavnici albanske manjine su istakli da je kvalitet prevoda nekih udžbenika sa crnogorskog na albanski veoma slab i ponekad udžbenici ne odražavaju adekvatno kulturu albanske manjine (SOOK, 2013).

U pogledu podrške kulturi manjina, vrijedi primijetiti da vlasti nastavljaju da podržavaju centre za kulturu, biblioteke i inicijative kao što su muzički i dramski festivali, umjetničke izložbe, amaterske kulturne produkcije i druge umjetničke manifestacije koje promovišu kulturu nacionalnih manjina. Štoviše, Zakon o spomenicima i Zakon o kulturi uspostavlja stiarde za zaštitu i promociju kulture bazirane na slobodi izražavanja i poštovanju kulturnog diverziteta. Druga važna promjena je osnivanje Centra za očuvanje i razvoj manjina kako bi se afirmisao multikulturalizam kao jedan od temeljnih načela Crne Gore, te uspostavljanje Nacionalnog programa za razvoj kulture 2011-2015, koji uključuje ciljeve i prioritete za razvoj kulture u Crnoj Gori kao multinacionalnoj, multi-kulturnoj i multikonfesionalnoj zemlji (SOOK, 2013).

Član 12 crnogorskog Zakona o manjinskim pravima i slobodama sadrži opsežnu odredbu o pravima lica koja su dodijeljena nacionalnim manjinama u oblasti medija. Prema Zakonu o manjinskim pravima i slobodama pripadnici manjina imaju pravo da osnivaju medije i mora im biti obezbijeđen adekvatan broj sati za emitovanje vijesti, kulturni, obrazovnih, sportskih i zabavnih programa na manjinskim jezicima. Osim toga, Zakon o elektronskim medijima, koji je usvojen 2010. godine, određuje da upotreba crnogorskog jezika nije obavezna u programima za pripadnike manjinskih grupa i pripadnika drugih manjinskih nacionalnih zajednica, a obavezuje javne emitere da proizvode i emituju programe za manjinske etničke zajednice posebno uzimajući u obzir kulturni identitet nacija, nacionalnosti i etničkih grupa. Budžet za ovu vrstu programa dolazi djelimično od države ili od jedinica lokalne samouprave (EP, 2012). Štampani mediji na albanskom, bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku većinom se finansiraju iz sredstava Fonda za manjine. Javna televizija i radio nastavljaju da emituju programe namijenjene pripadnicima nacionalnih manjina na njihovim manjinskim jezicima (SOOK, 2013).

Političko zastupanje na centralnom i lokalnom nivou zagarantovano je Ustavom iz 2007. godine, koji, u skladu sa načelom afirmativne akcije, predviđa „autentično zastupanje" u Skupštini. Izborni zakon koji je izmijenjen i dopunjen 2011. i 2012. godine stvara povoljnije uslove za izbor predstavnika nacionalnih manjina, zamjenjujući pravila koja su se primjenjivala samo na albansku zajednicu sa odredbama koje su primjenjive na manjinski narod ili manjinsku zajednicu.

Posebno pravilo je uvedeno u odnosu na hrvatsku manjinu, koja je brojčano manja od ostalih manjina. Shodno tome, postoji dobra zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina u Skupštini Crne Gore (SOOK, 2013). Izborni rezultati su pokazali veći udio predstavnika albanske, bošnjačke/muslimanske ili hrvatske nacionalne manjine od udjela tih nacionalnih manjina unutar crnogorskog društva. Manjine su takođe dobro zastupljene i na opštinskom nivou, posebno u opštinama u kojima pripadnici nacionalnih manjina čine većinu, ali, kako je zapazio Savjetodavni odbor, nadležnosti opština su dosta usko definisane, a lokalni organi nisu u poziciji da odlučuju o imenovanju direktora škola ili bolnica (SOOK, 2013).

3.7. Srbija

Pravni okvir za zaštitu manjina i kulturna prava je uspostavljen, a Srbija je članica Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama (EKf, 2015). Ustav Srbije naglašava jednakost svih građana i etničkih zajednica, ali ne sadrži bilo kakvu definiciju ili popis etničkih zajednica i uključuje opšte garancije za pripadnike nacionalnih manjina. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina daje definiciju koja uključuje državljanstvo između ostalih kriterijuma zbog čega je kritikovan od strane Savjetodavnog odbora, koji poziva vlasti da uklone taj kriterijum iz Zakona o manjinama. Nadalje, Zakon o nacionalnim vijećima nacionalnih manjina koji je usvojen 2009. godine uspostavlja povoljan sistem u korist vijeća nacionalnih manjina, obezbjeđujući vijećima široki dijapazon nadležnosti na raznim poljima, naime na polju kulture, obrazovanja, informisanja na jezicima nacionalnih manjina i službene upotrebe jezika i pisma, kao i uspostavljanje izbornih procedura za vijeća nacionalnih manjina (SOOK, 2013). Izbori za vijeća nacionalnih manjina su se odigrali 2014. godine, kada je 20 nacionalnih manjina izabralo svoja vijeća (EKf, 2015).

Pravo na obrazovanje na manjinskim jezicima u Srbiji propisano je u Ustavu i zakonu i u Srbiji postoji široka odredba o nastavi na manjinskim jezicima i nastavi manjinskih jezika na predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom nivou. Međutim, povremeno postoje prepreke koje sprječavaju korišćenje takvih prilika od strane učenika pripadnika nacionalnih manjina, kao što je organizovanje izborne nastave na maternjem jeziku u neprikladno vrijeme i na neprikladnim lokacijama, te nedostatak adekvatnih udžbenika (SOOK, 2013). Takođe, obrazovanje se može odvijati i dvojezično ili na srpskom, a Nacionalna vijeća nacionalnih manjina imaju opsežne nadležnosti u oblasti obrazovanja. Međutim Savjetodavni odbor je izrazio zabrinutost u vezi sa odgovorom datim od strane vlasti na ponovljene zahtjeve predstavnika nacionalnih manjina za uvrštenje njihovih manjinskih jezika u obaveznu nastavu (EP, 2012).

Kao podrška kulturnih aktivnosti, zahvaljujući usvajanju Zakona o nacionalnim vijećima nacionalnih manjina i usvajanju procesnih pravila na centralnom i lokalnom nivou za dodjeljivanje javnih sredstava na njihov rad, sada postoji veća jasnoća u pogledu sredstava koja su dostupna za aktivnosti manjina (SOOK, 2013).

Međutim, kako je istakla EK, Državni fond za nacionalne manjine još uvijek nije postao operativan (EKf, 2015), tako da odluke vijeća za nacionalne manjine mogu imati neproporcionalni uticaj na način na koji se pruža podrška kulturnim aktivnostima nacionalnih manjina (SOOK, 2013).

Ustav definiše pravo nacionalnih manjina da imaju svoje vlastite masovne medije, a nacionalna vijeća nacionalnih manjina imaju veliki broj nadležnosti u oblasti medija, kao što je, između ostalog, odlučivanje o kriterijumima za izbor glavnog urednika medija koji emituje isključivo na manjinskom jeziku; osnivanje institucija i poslovnih organizacija za vršenje novinsko-izdavačke djelatnosti i radio-televizijskog emitovanja; usvajanje strategije za unaprjeđenje radiodifuznog informisanja na jeziku nacionalne manjine u skladu sa strategijom Republike Srbije; davanje sugestija u vezi sa raspoređivanjem resursa koji se dodjeljuju preko javnih tendera (EP, 2012). Javna podrška se obezbjeđuje raznim štampanim medijima na manjinskim jezicima u Vojvodini, a značajna radiodifuzna aktivnost na manjinskim jezicima nastavlja da bude dostupna širom Srbije (SOOK, 2013). Evropska komisija je zapazila da javni emiteri treba da osiguraju konzistentniji pristup informisanju na manjinskim jezicima, a usluge na manjinskim jezicima treba učiniti održivim (EKf, 2015).

Zakonodavstvo Srbije uključuje solidne odredbe koje promovišu zastupljenost nacionalnih manjina u izabranim tijelima na nacionalnom i lokalnom nivou, a u nacionalni Parlament su do sada bila birana razna lica pripadnici nacionalnih manjina. Zakon o političkim partijama određuje da je broj članova potrebnih za osnivanje političke partije neke nacionalne manjine manji od onog potrebnog za ostale političke partije (SOOK, 2013). Pored toga, Ustav Srbije predviđa autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave u kojima se mora predvidjeti proporcionalna zastupljenost nacionalnih manjina u opštinskim skupštinama, a Zakon o izboru zastupnika predviđa da su partije nacionalnih manjina izuzete od opšteg praga (EP, 2012). Međutim, teško je da manje nacionalne manjine budu zastupljene u Parlamentu, a bilo je izvještaja o zloupotrebi nižeg praga za registraciju manjinskih političkih partija (SOOK, 2013).

4. ZAKLJUČCI

Zapadni Balkan ima istoriju kontinuiranih razmjena i interakcija između različitih nacija, kultura i vjeroispovijesti; dakle, ovaj region može tvrditi da je vjekovima bio primjer međukulturnog dijaloga u Evropi. Međutim, odnosi između zemalja Zapadnog Balkana bili su ozbiljno narušeni ratom i sukobom i iz tog razloga određenje i sprovođenje politika multikulturalizma i interkulturalizma za nacionalne manjine na Zapadnom Balkanu je nemoguće bez uzimanja u obzir nedavne istorije regiona. Ja, dakle, vjerujem da je jasno da stabilnost regiona zavisi od podsticanja međukulturnog dijaloga kako na nacionalnom, tako i na regionalnom nivou, što treba da uključuje, ne samo državne institucije, već i organizacije civilnog društva i pojedince. Veoma je važno naglasiti da su odnosi između suverene države

i nacionalnih manjina koji postoje unutar njenih država nesumnjivo pod uticajem odnosa između te države i države kojoj pripadaju rečene nacionalne manjine. Rodbinska država (u ovom slučaju država čije granice su geografski blizu područja naseljenog sunarodnicima sa kojima dijele i održavaju etničke, kulturne ili vjerske veze) može imati interes da podržava lica koja žive u inostranstvu i to čak može biti utvrđeno u njenom ustavu, ali to prema međunarodnom pravu ne podrazumijeva, ni na koji način, pravo na sprovođenje nadležnosti nad tim licima. Stoga, neka država ne može sprovoditi svoja ovlašćenja, u bilo kom obliku, na teritoriji drugih država bez saglasnosti tih država. Dakle, kao što je prethodno pomenuto, uzimajući u obzir da se pitanja nacionalnih manjina na Zapadnom Balkanu smatraju pitanjem državne bezbijednosti, vjerujem da je nemoguće sprovoditi djelotvorne i realistične politike multikulturalizma ili interkulturalizma kao nacionalne politike ako involvirane države prvo ne razriješe svoje probleme na polju uzajamnih odnosa. Situacija na Zapadnom Balkanu je dobar primjer toga. Politike za upravljanje diverzitetom su se kreirale i sprovodile u svim zemljama zapadnog Balkana, ali rezultati nisu bili veoma zadovoljavajući, a to nije bilo zato što multikulturalizam i interkulturalizam nisu prikladni za upravljanje nacionalnim manjinama, već zato što je prije sprovođenja politika za promociju kulturnog diverziteta i prava lica pripadnika nacionalnih manjina u najmanju ruku potrebna normalizacija odnosa između država, kao i *desekuritizacija* pitanja nacionalnih manjina.

LITERATURA

- Agencija Evropske unije za osnovna prava. (2013). *Godišnji pregled: Najvažniji događaji za FRA*.
- Altschiller, D. (2015). *Hate Crimes: a reference hibook*. Santa Barbara, ABC-CLIO.
- Banting, K., i Kymlicka, W. (2012). Is there really a backlash against multiculturalism policies? New evidence from the Multiculturalism Policy Index. *Gritim Working Paper Series*, 14, Autumn 2012, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Barret, M. (2013). Interculturalism and multiculturalism: concepts and controversies. U M. Barret (Ed). *Interculturalism and multiculturalism: similarities and differences*. Strasbourg: Council of Europe.
- Benhabib, S. (2002). *The claims of culture: equality and diversity in the global era*. Princeton: Princeton University Press.
- Bouchard, G. (2011). What is interculturalism? *McGill Law Journal*, *56*(2).
- Brubaker, R. (2001). The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, *24*.
- Cantle, T. (2012). *Interculturalism: for the era of cohesion and diversity*, UK: Palgrave Macmillan.

- Cantle, T. (2013). Interculturalism as a new narrative for the era of globalisation and super-diversity. U M. Barret (Ed.). *Interculturalism and multiculturalism: similarities and differences*, Strasbourg: Council of Europe.
- Capotorti, F. (1977). Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. *UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384 and Add.1-6*.
- Chakraborti, N., i Garli, J. (2009). *Hate Crime. Impact, Causes and Responses*. London: Sage.
- Clyne, M., i Jupp, J. (2011). *Multiculturalism and integration: a harmonious relationship*. Canberra: ANNU E-press.
- De Witte, B**.** (2002). *Politics versus Law in the EU's Approach to Ethnic Minorities*. U J. Zielonka (ed.), *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*. London: Routledge.
- Eeckhout, P. (2011). *Eu external relations law*. Oxford: OUP.
- European Parliament. (2012). *Mainstreaming human and minority rights in the EU enlargement with the Western Balkans*. Brussels.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2016). *Ensuring justice for hate crime victims: professional perspectives*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije. (2012a). *Izvještaj o Crnoj Gori.* Strasbourg.
- Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije. (2012b). *Izvještaj o Hrvatskoj*, Strasbourg.
- Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije. (2016). *Izvještaj o BJRM*, Strasbourg.
- Evropska komisija. (2015a). *Izvještaj za Albaniju 2015*. Brisel.
- Evropska komisija. (2015b). *Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu 2015*. Brisel.
- Evropska komisija. (2015c). *Izvještaj za Bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju 2015.* Brisel.
- Evropska komisija. (2015d). *Izvještaj za Kosovo 2015.* Brisel.
- Evropska komisija. (2015e). *Izvještaj za Crnu Goru 2015.* Brisel.
- Evropska komisija. (2015f). *Izvještaj za Srbiju 2015*. Brisel.
- Fleming, K. E. (2000). Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography. *American Historical Review*.
- Fleras, A. (2012). 'Differently the Same' Multi/Inter/culturalism as Immigrant Governance Model. Multiculturalism, Interculturalism and Cross Cultural Understanding: Communities and Stakeholders, *Canadian Diversity, 9*(2).
- Froumin, I. (2003). Citizenship education and ethnic issues in Russia. U J.A. Banks (ed.). *Diversity and citizenship education: global perspectives*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Gagnon, A. G., i Iacovino, R. (2007). *Federalism, citizenship and Quebec: debating multinationalism*. Toronto: University of Toronto Press.
- Gerstenfeld, P. (2010). *Hate Crimes: Causes, Controls and Controversies*. London: Sage.

- Githens Mazer, J., i Lambert Mbe, R. (2010). Islamophobia and Anti-Muslim Hate Crime: a London Case Study. London: European Muslim Research Centre.
- Heath, A., i Demireva, N. (2014). Has multiculturalism failed in Britain? *Ethnic and Racial Studies*, *37*(1). Routledge.
- Hudson Jr, D.L. (2009). *Hate Crimes*, New York Infobase Publishing.
- Iganski, P. (2010). Hate Crime. U F. Brookman, M. Maguire, H. Pierpoint, T., Bennett (Eds.), *Hibook on Hate Crime*. Devon: Willan Publishing.
- Jacobs, J. B., i Potter, K. (1998). *Hate Crimes*. Oxford: OUP.
- Johnson, C. (2006). The Use and Abuse of Minority Rights: Assessing Past and Future EU Policies towards Accession Countries of Central and Eastern and South-Eastern Europe. *International Journal on Minority and Group Rights*. *13*.
- Joppke, C. (2007). Beyond national models: Civic integration policies for immigrants in Western Europe. *Western European Politics*, *30*, 1-22.
- Kaczorowska, A. (2011). *European Union Law*, Abingdon: Routledge.
- Kivisto, P., i Wahlbeck, O. (2013). *Debating Multiculturalism in the Nordic Welfare States*, New York: Palgrave.
- Komitet ministara. (2014). *Rezolucija CM/ResCMN(2014)1 o sprovođenju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina od strane Albanije*. Strasbourg.
- Komitet ministara. (2015). *Rezolucija CM/ResCMN(2015)5 o sprovođenju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina od strane Bosne i Hercegovine*. Strasbourg.
- Konferencija o osnovnim pravima. (2013). *Borba protiv zločina iz mržnje u EU. Davanje* žrtvama *lice i glas*, Litvanija.
- Koopmans, R. (2010). Trade-Offs Between Equality and Difference. Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies 36*(1).
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2000). Nation-building and minority rights: Comparing West and East. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 26*(2).
- Kymlicka, W. (2002). Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Etnopolitics and Minority Issues in Europe*, *4*(2002).
- Kymlicka, W. (2004). Marketing Canadian pluralism in the international arena. *International Journal*, 59.
- Kymlicka, W. (2010). Testing the Liberal Multiculturalist Hypothesis: Normative Theories and Social Science Evidence. *Canadian Journal of Political Science*, *43*(2).
- Lanzillo, M. L. (2005). *Il multiculturalismo.* Roma: Il Mulino.
- Leino, P. (2008). The Journey Towards All that is Good i Beautiful: Human Rights and 'Common Values' as Guiding Principles of EU Foreign Relations Law. U B. De Witte, M. Cremona (Eds.). *EU foreign relations law*. Portli.

- Meer, N., i Modood, T. (2011). How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?. *Journal of Intercultural Studies*.
- Meer, N., i Modood, T. (2013). Interculturalism, Multiculturalism, or both?. *RSCAS Policy Paper 2013/18*.
- Ministarsko vijeće OSCE. (2006). *Odluka br. 13/06, Borba protiv netolerancije i diskriminacije i promocija uzajamnog poštovanja i razumijevanja.* Brisel.
- O'Nions, H. (2016). *Minority Rights Protection in International Law*. Abington: Routledge.
- OSCE/ODIHR. (2009). *Zakoni o zločinima iz mržnje. Praktični vodič.* Varšava.
- OSCE/ODIHR. (2012). *Razumijevanje zločina iz mržnje: Priručnik za Albaniju*. Varšava.
- OSCE/ODIHR. (2013). *Zločini iz mržnje u regionu OSCE-a: Incidenti i odgovori. Godišnji izvještaj za 2012*. Varšava.
- Perry, B. (2001). *In the name of hate. Understanding hate crimes*, New York: Routledge.
- Perry, B. (2010). Policing hate crime in a Multicultural society: observations from Canada. *International Journal of Law, Crime and Justice, 38.*
- Perry, B. (2015). Disrupting the Mantra of Multiculturalism: Hate Crime in Canada. *American Behavioral Scientist, 59*(13). Sage Publications.
- Petrosino, C. (2003). Connecting the Past to the Future: Hate Crime in America. U B. Perry (Ed.), *Hate and Bias Crime. A Reader*. London, Routledge.
- Petrosino, C. (2015). *Understanding Hate Crimes: Acts, Motives, Offenders, Victims, and Justice*, New York: Routledge.
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to noncontacted outgroups? *Social Psychology*, *40*.
- Plaut, V., Thomas, K., i Goren, M. (2004). Is Multiculturalism or Color Blindness Better for Minorities?. *Psychological Science*, *20*(4).
- Poulton, H. (1997). Islam, ethnicity and State in the contemporary Balkans. U H. Poulton i S. Farouki (Eds). *Muslim identity and the Balkan State*. London.
- Rattansi, A. (2011). *Multiculturalism: a very short introduction.* Oxford: Oxford University Press.
- Rex, J. (1997). Multiculturalism in Europe and North America. U V. ISAJIW (Ed). *Multiculturalism in North America and Europe: comparative perspectives on interethnic relations and social incorporation*. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Richeson, J., i Nussbaum, R. (2004). The impact of multiculturalism versus color-blindness on racial bias. *Journal of Experimental Social Psychology, 40.*
- Rolla, G. (2002). Tutela de la identidad cultural y ciudadania en los ordenamientos multietnicos: la experiencia del Canada. El impacto de la Carta canadiense, Salamanca.
- Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. (2013). *Treće mišljenje o Srbiji*. Strasbourg.

- Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. (2014). *Drugo mišljenje o Crnoj Gori.* Strasbourg.
- Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. (2013). *Treće mišljenje o Kosovu*. Strasbourg.
- Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. (2011). *Treće mišljenje o „Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji"*. Strasbourg.
- Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. (2015). Četvrto *mišljenje o Hrvatskoj.* Strasbourg.
- Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. (2013). *Treće mišljenje o Bosni i Hercegovini.* Strasbourg.
- Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. (2011). *Treće mišljenje o Albaniji*. Strasbourg.
- Schutze, R. (2012). *An introduction to European Law*. Cambridge.
- Sheffield, C. (1995). Hate Violence. U P. Rothenberg (ed.), *Race, Class and Gender in the United States*. New York: St Martin's Press.
- Sniderman, P., i Hagendoorn, L. (2007). *When Ways of Life Collide: Multiculturalism and Its Discontents in the Netherlis*, Princeton: Princeton University Press.
- Stalno vijeće OSCE. (2004). *Odluka br. 607, Borba protiv antisemitizma*. Beč.
- Streissguth, T. (2003). *Hate Crimes*. New York: Facts on File.
- Tadmor, C., Hong, Y., Chao, M., Wiruchnipawan, F., i Wang, W. (2012). Multicultural Experiences Reduce Intergroup Bias Through Epistemic Unfreezing. *Journal of Personality and Social Psychology*, *103*(5).
- Toggernburg, G. (2000). A rough Orientation Trough a Delicate Relationship: the European Union's Endeavours for its Minorities. *European Integration online Papers* (EIoP), *4*(16).
- Torbisco Casals, N. (2006). *Group rights as human rights. A liberal approach to multiculturalism*. Dordrecht.
- Triiafyllidou, A., i Gropas, R. (2011). Religious Diversity i Education: Intercultural and Multicultural Concepts and Policies. U A. Triiafyllidou, T. Modood, N. Meer (Eds.), *European Multiculturalisms: Cultural, Religious and Ethnic Challenges*, EUP.
- Trione, F. (2004). *La tutela dei diritti fondamentali in ambito comunitario. Dal silenzio dei Trattati istitutivi alla Carta di Nizza*. Napoli.
- Vertovec, S., i Wessendorf, S. (2009). *The multiculturalism backlash: European discourses, policies and practices*, New York: Routledge.
- Wilson, R. (2012). *An ethos of hospitality: an evaluation of the Belfast Friendship Club* (South Belfast Roundtable). Preuzeto 2016, jul 11, sa www.robinwilson.eu/publications.
- Winter E. (2015). Rethinking Multiculturalism After its "Retreat": Lessons From Canada. *American Behavioral Scientist*, *59*. SAGE Publications.
- Winter, E. i Simkhovych, D. (2012). Intercultural Dimensions in the Canadian Context. Multiculturalism, Interculturalism and Cross Cultural Understanding: Communities and Stakeholders. *Canadian Diversity*, *9*(2).

- Wood, P., i Liry, C. (2008). The Intercultural City: Planning for Diversity Advantage. *International Journal of Urban and Regional research*, *32*(4).
- Yalden, M. (2012). Diversity: the Canadian Scene. Multiculturalism, Interculturalism and Cross Cultural Understanding: Communities and Stakeholders. *Canadian Diversity*, *9*(2).

Izvornici

ODGOVOR KRIVIČNOPRAVNOG SISTEMA NA KRIVIČNA DELA POČINJENA IZ MRŽNJE NA TERITORIJI REPUBLIKE SRBIJE I U REGIONU

Milena Bogdanić[1]

Jelena Rakić[2]

SAŽETAK

Sa pojavom tehnoloških dostignuća u modernom dobu došlo je do velike krize u društvu koja je rezultirala gubljenjem na značaju nekih moralnih i tradicionalnih vrednosti što je dovelo do sve veće mržnje među ljudima, koja ujedno predstavlja i osnovni motiv za vršenje određenih krivičnih dela. Ratno nasleđe sa kojim se suočava Republika Srbija, ali i zemlje regiona, takođe je zaslužno za nastalu društvenu krizu. Zločini iz mržnje su masovno zastupljeni, kako na našim prostorima, tako i širom Evrope. Ovi zločini rezultiraju visokom tamnom brojkom, prvenstveno zbog nedostatka jedinstvene definicije koja bi odvojila zločin iz mržnje od ostalih krivičnih dela s jedne strane, dok sa druge strane imamo i žrtve koje zbog straha i nepoverenja u nadležne organe ne prijavljuju krivična dela. Autori će u ovom radu posvetiti pažnju normativnom regulisanju zločina iz mržnje počinjenih na teritoriji Republike Srbije, ali i zemalja u region, i osvrnuti se na neke slučajeve koji su kvalifikovani kao neko drugo krivično delo, a imalo je dovoljno elemenata da bude, ako ne zločin iz mržnje, onda bar otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne. Krivično zakonodavstvo Republike Srbije prepoznalo je zločin iz mržnje 2012. godine i na taj način napravilo je još jedan značajan korak u zaštiti ljudskih prava, usaglašavajući se sa zahtevima Evropske unije.

Ključne reči: zločin iz mržnje, mržnja, krivična dela sa elementima mržnje, mržnja kao motiv za izvršenje krivičnog dela.

1. UVOD

Dela koja nastaju iz mržnje datiraju iz daleke prošlosti, ali sa procesom razvoja tolerancije i zaštite ljudskih prava ona su dobila na značaju i zato se odvajaju od ostalih krivičnih dela. Na mržnju se oduvek gledalo kao na nisku pobudu iz koje se delo čini i ona je u svim ranijim krivičnim zakonodavstvima Republike Srbije bila okarakterisana kao otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne učiniocu dela. Niske pobude u stvari predstavljaju sve one motive (mržnja, zavist, pohlepa, zloba), koji jednog čoveka kao biće čine nedostojnom jedinkom društva i ne

[1] MSc Milena Bogdanić, saradnik u nastavi na Internacionalnom Univerzitetu u Novom Pazaru, Visokoškolsko nastavna jedninica u Nišu. E-mail: milenab88@live.com

[2] MSc Jelena Rakić, saradnik u nastavi na Internacionalnom Univerzitetu u Novom Pazaru, Visokoškolsko nastavna jedinica u Nišu. E-mail: jelenarakic808@yahoo.com

poklapaju se sa moralnim vrednostima i normama na kojima društvo počiva. Kada je reč o delima počinjenim iz mržnje akcenat se stavlja na sam motiv izvršenja jer je upravo on ključni elemenat na osnovu kog se zločin iz mržnje izdvaja u odnosu na sva druga dela. U većini zemalja Jugoistočne Evrope zločin iz mržnje predstavlja posebnu, otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne učiniocu, za dela koja su učinjena iz mržnje na osnovu rase, veroispovesti, nacionalne i etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Kako Ustav i Zakon kao najviši pravni akti jedne države garantuju zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda, neophodno je razviti i ustanoviti mehanizme kako bi zločin iz mržnje bio prepoznat i kako bi se pružila adekvatna zaštita svim postojećim, ali i potencijalnim žrtvama. Da bi se uopšte govorilo o uspostavljanju vladavine prava neophodno je pre svega da zakoni u jednoj zemlji budu izgrađeni na takav način na koji bi njihove pravne norme bile što shvatljivije i jednostavnije za primenu u praksi čime bi se izbegle mnoge praznine koje se pojavljuju tokom njihove primene. U Republici Srbiji zločin iz mržnje se nalazi u zakonskom vakumu i postoji bezbroj nedoumica čije bi rešavanje dovelo do primene ovog instituta. Zbog nedovoljne spremnosti i posvećenosti ovom institutu od strane državnih organa, autori su u ovom radu dali neka moguća rešenja koja bi bila od koristi za implementaciju zločina mržnje.

2. REGULISANOST ZLOČINA MRŽNJE U DRŽAVAMA U OKRUŽENJU

Krivičnim zakonom Republike Hrvatske prihvaćen je kombinovani pristup otežavajućoj okolnosti prilikom kažnjavanja za krivična dela motivisana mržnjom; tačnije, mržnja predstavlja kvalifikovani oblik pojedinih krivičnih dela, dok će se u odnosu na ostala krivična dela uzeti u obzir prilikom odmeravanja kazne. Hrvatska zauzima značajno mesto u borbi protiv zločina počinjenih iz mržnje, a uvela ga je u svoje krivično zakonodavstvo 2006. godine. Zakonodavac je zločin mržnje definisao kao svako krivično delo koje je počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, veroispovesti, nacionalnog ili etničkog porekla, seksualnog opredeljenja ili rodnog identiteta druge osobe, što će se uzeti kao otežavajuća okolnost, osim ako istim zakonom nije predviđeno teže kažnjavanje.[3] Dakle, prema specifičnim odredbama o težem kažnjavanju krivična dela počinjena iz mržnje predstavljaju kvalifikatornu okolnost, odnosno obavezan element određenih krivičnih dela. Pomenuta posebna otežavajuća okolnost predviđena je za krivično delo teško ubistvo (član 111, stav 4); krivično delo sakaćenje ženskih polnih organa (član 116, stav 3); krivično delo telesna povreda (član 117, stav 2); krivično delo teška telesna povreda (član 118, stav 2); krivično delo naročito teške telesne povrede (član 119, stav 2) i teška krivična dela protiv polnih sloboda (član 154) kojima je obuhvaćeno krivično delo polni odnos bez pristanka (stav 1, tačka 4), krivično delo silovanje (stav 2) i krivično delo izazivanje nereda (član 324, stav 2). Kod navedenih krivičnih dela mržnja, onako kako je definisana zakonom, predstavlja biće krivičnog dela i obaveza je suda da dokaže postojanje ovog motiva, što daje garanciju da će aktivnosti organa gonjenja po slovu zakona

[3] Kazneni zakon Hrvatske. Narodne novine, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, član 87, stav 21.

biti usmerene na razjašnjavanje i dokazivanje motiva predrasude. Prema opštim odredbama o težem kažnjavanju zločin iz mržnje može biti bilo koje od ostalih krivičnih dela ukoliko je motivisano predrasudom. Osim navedenog, Krivičnim zakonom Republike Hrvatske propisano je da će se za krivično delo prisile goniti po službenoj dužnosti ukoliko je učinjeno iz mržnje (član 138, stav 2)[4]. Takođe, za krivično delo pretnje, umesto po privatnoj tužbi, odnosno predlogu, goniće se po službenoj dužnosti ukoliko je delo učinjeno iz mržnje (član 139, stav 4). Propisivanje da se za određena krivična dela, ukoliko su počinjena iz mržnje, *goni ex officio* dodatno naglašava ozbiljnost ovih zločina i stav zakonodavca da će državni organi preduzeti neophodne korake prilikom dokazivanja ovih dela što bi trebalo da motiviše žrtve na prijavljivanje i ojača njihovo poverenje u policiju i pravosuđe.

Izmenama i dopunama krivičnih zakonodavstava Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine i Distrikta Brčko Bosne i Hercegovine predviđeno je uvećanje kazni za učinioce krivičnih dela počinjenih iz mržnje. Unutar različitih jurisdikcija došlo je do harmonizacije ovog instituta stupanjem na snagu Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.[5] Naime, pre izmena i dopuna Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine mržnja nije bila eksplicitno predviđena kao otežavajuća okolnost, bilo opšta bilo posebna, već se mogla pretpostaviti kroz formulaciju: „iz rasnih, narodnosnih ili vjerskih pobuda“ koja je predstavljala kvalifikatornu okolnost kod pojedinih krivičnih dela[6], ili se mogla ceniti kroz „pobude iz kojih je delo izvršeno“ prilikom tradicionalnog odmeravanja kazne[7]. Noveliranjem Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine krivično delo iz mržnje je svako krivično delo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe i takvo postupanje se ima uzeti kao otežavajuća okolnost ukoliko nije propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog dela učinjenog iz mržnje.[8] Istu zakonsku odredbu predviđa i Krivični zakon Republike Srpske u delu koji se odnosi na zaštićene karakteristike, dok se razlika ogleda u tome da će postojati krivično delo iz mržnje i u onim slučajevima kada je delo nastalo kao rezultat delimične

[4] Isti član propisuje gonjenje po službenoj dužnosti, osim kada je učinjeno iz mržnje, prema detetu, osobi s težim invaliditetom, bliskoj osobi, advokatu u obavljanju njegove delatnosti ili prema odgovornoj osobi u obavljanju javne delatnosti, iako se za ovo krivično delo goni po privatnoj tužbi, osim u pomenutim slučajevima.

[5] *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 46/16.

[6] Radi se o sledećim krivičnim delima: ubistvo (čl. 166, st. 2); teške telesne povrede (čl. 172, st.4); silovanje (čl. 203, st. 4) i oštećenje tuđe stvari (čl. 293, st. 3), Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 36/03, 37/09, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14

[7] Isto, član 49, stav 1.

[8] Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 46/16, član 1.

predrasude u vezi sa nekom od zaštićenih karakteristika.[9] Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine[10] mržnju definiše kao pobudu za izvršenje krivičnog dela propisanog ovim zakonom koja je u celini ili delimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porekla, jezika ili pisma, verskih uverenja, rase, boje kože, pola, polne orijentacije, političkog ili drugog uverenja, socijalnog porekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neke od navedenih različitih osobina (član 2, stav 37). Ovakvo određenje je obuhvatnije u odnosu na prethodna dva s obzirom na to da ne dovodi u pitanje koncept pogrešne percepcije i povezivanja, ima veoma široku listu karakteristika koja pritom nije konačna i njome se mogu obuhvatiti druge različitosti shodno procenama suda. Sva tri zakona mržnju predviđaju kao opštu otežavajuću okolnost onda kada zakonom nije predviđeno teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik dela učinjenog iz mržnje. Dok su odredbe o opštim pravilima uvećanja kazne u pomenutim zakonima istovetne, određene razlike postoje po pitanju kvalifikovanih oblika pojedinih krivičnih dela. Krivični zakon Brčko distrikta mržnju kao kvalifikovani oblik propisuje za sledeća krivična dela : ubistvo (član 163), teška telesna povreda (član 169), silovanje (član 200), teška krađa (član 281), razbojnička krađa (član 282), razbojništvo (član 283), oštećenje tuđe stvari (član 287), izazivanje opšte opasnosti (član 317), uništenje ili oštećenje važnih privrednih objekata (član 318), oštećenje zaštitnih naprava na radu (član 319) i nepropisno i nepravilno izvođenje građevinskih radova (član 320). Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine mržnja kao obavezni element predviđena je kod krivičnog dela ubistvo (član 166); teška telesna povrede (član 172); silovanje (član 203) i oštećenje tuđe stvari (član 293). U Republici Srpskoj mržnja predstavlja kvalifikovani oblik za krivično delo teško ubistvo (član 149); teška telesna povreda (član 156); silovanje (član 193); teška krađa (član 232); razbojništvo (član 233); razbojnička krađa (član 234); oštećenje tuđe stvari (član 249) i izazivanje opšte opasnosti (član 402).

Krivična dela učinjena iz mržnje predviđena su krivičnim zakonodavstvima nekih država u regionu na obuhvatan način što je postignuto propisivanjem mržnje kao opšte odredbe o strožem kažnjavanju, ali i kao kvalifikatorne okolnosti kod krivičnih dela kojima se štite život i telo, polne slobode i imovina. Iako su zakonske odredbe u velikoj meri ujednačene, najjasnija i najobuhvatnija odredba predviđena je krivičnim zakonom Brčko distrikta Bosne I Hercegovine, što bi trebalo da pruži veću garanciju žrtvama da će se motiv mržnje adekvatno razjašnjavati i dokazivati i time dovesti do ostvarenja pravde.

[9] *Službeni glasnik Republike Srpske*, 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13, član 37, stav 3.

[10] *Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, 47/11, 9/13, 21/10, 10/03.

3. ZLOČIN IZ MRŽNJE U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU REPUBLIKE SRBIJE

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika[11] iz 2012. godine predviđena je posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje. Članom 54a ovog Zakona propisano je: „ ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi, veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela". Nesumnjivo da je zakonodavac izdvajanjem odredbe u poseban član s jedne strane želeo da naglasi njenu specifičnost s obzirom na to da se radi o jedinoj obaveznoj otežavajućoj okolnosti, dok je s druge strane naglasak na većoj sigurnosti lica i grupa koje imaju neku od zaštićenih karakteristika. Ovakav stav zakonodavca predstavlja pozitivan pomak, ali uočavamo i određene nedostatke koji ovoj normi u određenim slučajevima mogu dati notu deklarativnog, a ne primenljivog, karaktera. Prvi razlog koji nas je opredelio za ovakvo mišljenje predstavlja uska lista zaštićenih ličnih svojstava. Polazeći od činjenice da regulativa koja se odnosi na krivična dela počinjena iz mržnje proizilazi iz načela nediskriminacije, osvrnućemo se na listu zaštićenih karakteristika obuhvaćenih Zakonom o zabrani diskriminacije.[12] Ovim Zakonom pružena je zaštita i onim licima koja se razlikuju po boji kože, precima, državljanstvu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama (član 2, stav 1). Očigledno da je ova lista znatno šira od one koja bi u praksi trebalo da opredeli za postojanje zločina iz mržnje i strože kažnjavanje po ovom osnovu, što ne možemo smatrati opravdanim.

Drugi uočeni nedostatak vezuje se za relevantnost instituta *eror in persona* prilikom odlučivanja o postojanju posebne otežavajuće okolnosti. Naime, sasvim opravdano možemo postaviti pitanje primene ove otežavajuće okolnosti u slučaju kada je kod izvršioca postojala zabluda o ličnosti žrtve, odnosno kada je krivično delo nastalo kao rezultat pretpostavljenog svojstva žrtve, ili zbog dovođenja u vezu sa grupom prema kojoj kod učinioca postoji predrasuda, ili u slučaju kada se sama žrtva ne izjašnjava potvrdno o svojstvu koje je uslovilo viktimizaciju. Uzmimo za primer situaciju u kojoj je žrtva romskog porekla, ali je prilikom razjašnjavanja krivičnog dela, odnosno elemenata koji bi uticali na primenu strože kazne izjavila da se ne deklariše kao pripadnik ove nacionalne manjine. Do ovakve situacije može doći u praksi s obzirom na to da su Romi skloni socijalnoj mimikriji te se oni koji su delimično ili potpuno integrisani u društvo neretko izjašnjavaju kao pripadnici etničkih grupa sa kojima žive na istom prostoru (Radovanović i

[11] *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014.

[12] *Službeni glasnik Republike Srbije*, 22/2009.

Knežević, 2014). Takođe, žrtve mogu biti i lica koja ne pripadaju grupi prema kojoj učinilac gaji predrasude, ali se dovode u vezu sa konkretnom grupom samo zbog toga što se angažuju na zaštiti prava njenih pripadnika ili je učinilac pretpostavio da pripadaju nekoj grupi koju karakteriše različitost. U ovim slučajevima svakako bi uvrštavanje pretpostavljene pripadnosti žrtve određenoj grupi, odnosno šira lista zaštićenih svojstava doprinela ostvarenju svrhe propisivanja zločina mržnje kao obligatorne otežavajuće okolnosti. Iako Zakon o zabrani diskriminacije predviđa ne samo stvarna već i pretpostavljena svojstva (član 2, stav 1), to nije uzeto u obzir prilikom kreiranja odredbe Krivičnog zakona, a čijim prihvatanjem bi se postigla bolja jasnoća i potpunost norme kao i veće poverenje rizičnih grupa u pravosuđe što u krajnjoj liniji omogućava efikasnu primenu norme.

4. OSVRT NA NEKA KRIVIČNA DELA SA MOTIVOM MRŽNJE

Dela nastala na osnovu motiva mržnje nisu proizvod savremenog sveta, ali u periodu razvoja tolerancije i jačanju mehanizama kojima se štite ljudska prava dobijaju na značaju, te se u krivičnim zakonima izdvajaju od ostalih krivičnih dela. Iako su i pre uvođenja zločina iz mržnje postojali mehanizmi za borbu protiv ovih dela, nova rešenja nastaju kako bi se državni organi na određeni način obavezali na njihovu primenu. Zabeležen je određeni broj slučajeva koji su dobili sudski epilog jer je svakako bilo elemenata za zločin iz mržnje, ali je iz određenih razloga sudstvo zatajilo, odnosno u tom trenutku naše krivično zakonodavstvo nije prepoznalo mržnju kao otežavajuću okolnost. Neki od primera slede:

Godine 2006. izvršen je napad na romsko naselje „Beograd mala“ u Nišu od strane dvojice punoletnih i nekoliko maloletnih lica. Napad se desio u ranim jutarnjim časovima tako što su napadači kamenovali romske kuće što je za posledicu imalo porazbijane sve prozore i oštećenje kuća. Tokom kamenovanja kuća napadači su uzvikivali psovke kao i povike: „Cigani, mrtvi ste!“. Pred Okružnim sudom u Nišu pokrenut je postupak za krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti koji je okončan 2008. godine osuđujućom presudom u odnosu na punoletne napadače kojom je izrečena kazna zatvora u trajanju od po četiri meseca.[13]

U selu Jabuka 2010. godine došlo je do ubistva maloletnog dečaka srpskog porekla koje je izvršio takođe maloletni Rom. Nakon tog događaja pripadnici romske zajednice bili su izloženi trodnevnom fizičkom nasilju, njihove kuće su kamenovane, dok je jedna zapaljena.[14] Osim toga, pripadnici srpske nacionalnosti,

[13] Videti više: https://www.mrc.org.rs/saopstenja/2010.html, posećen 20.06.2016.

[14] Ovaj slučaj mogao bi se podvesti pod osvetnički zločin mržnje s obzirom na to da je nastao na osnovu ranije izvršenog zločina romskog dečaka koji ne pripada Srbima odnosno drugoj društvenoj grupi koja vrši osvetu. Osim ovog postoje i sledeći oblici zločina iz mržnje: *odbrambeni* koji nastaje na osećaju ugroženosti učinioca od neke grupe prema kojoj je stvorio predrasudu smatrajući da prisvaja resurse koji pripadaju njemu i njegovoj grupi; *zločini mržnje iz zabave* koji najčešće vrše mlade osobe, u grupi, radi dobijanja podrške i potvrde drugih učesnika. Uglavnom se radi o lakšim

meštani Jabuke, okupljali su se i marširali ulicama u kojima žive Romi i uzvikivali: „Ubij, zakolji, da Cigan ne postoji!“. Takođe, kamenovana je Metodistička crkva pod pretpostavkom da predstavlja mesto okupljana lokalnih Roma. Tek nakon tri dana došlo je do zabrane ovakvog okupljanja koje svakako nije predstavljalo odavanje pošte ubijenom dečaku već poziv na linč sugrađana romske nacionalnosti. Ovaj događaj rezultirao je podnošenjem krivične prijave protiv šestorice mladića za krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti[15], a tokom krivičnog postupka utvrđeno je da su optuženi učestvovali u kamenovanju romskih kuća, paljenju jedne od njih, uništavanju lične imovine pripadnika romske nacionalne manjine, fizičkim napadima i vređanju na nacionalnoj osnovi što kod pomenutog krivičnog dela predstavlja kvalifikatornu okolnost, te je zaprećena kazna od 1 do 8 godina zatvora. Međutim, okrivljenima je izrečena kazna od pet meseci uslovne osude.[16]

Navedena krivična dela imaju elemente na osnovu kojih bi se mogli podvesti pod zločine iz mržnje, ali u vreme njihovog izvršenja Krivičnim zakonom Republike Srbije nije bila predviđena ova otežavajuća okolnost, tako da je kvalifikacija krivičnog dela adekvatna. Ovakva kvalifikacija pretpostavljamo da je trebalo da istakne opasnost s kojom se Romi suočavaju s obzirom na to da je svaki zločin mržnje u to vreme kvalifikovan kao krivično delo izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti. S tim u vezi i krivična sankcija, odnosno izbor u zakonom propisanom rasponu trebalo je da naglasi ozbiljnost dela. Međutim, u oba slučaja učiniocima je izrečena kazna ispod zakonskog minimum, s tim što nije navedeno koje su olakšavajuće okolnosti opredelile za takvo kažnjavanje, tako da za ovakvu odluku ne možemo naći racionalno objašnjenje.

Za razliku od prethodno prikazanih krivičnih dela kod kojih smatramo spornim visinu izrečenih krivičnih sankcija postoje primeri u kojima visina krivične sankcije odgovara krivičnom delu, ali smatramo da je izbor navedene otežavajuće okolnosti diskutabilan. Takav je slučaj sa fizičkim napadom koji se dogodio u Novom Sadu juna 2012. godine. Tokom vožnje autobusom javnog gradskog prevoza dvojica braće bila su napadnuta najpre pesnicama a potom i nožem što je uslovilo nastajanje teških telesnih povreda kod jednog oštećenog. Do napada je došlo zbog pretpostavljene seksualne orijentacije oštećenih. Optuženi je oglašen krivim za izvršenje krivičnog dela nasilničko ponašanje i ubistvo u pokušaju pri čemu mu je izrečena kazna zatvora od sedam godina – šest godina za ubistvo u pokušaju i jedna godina za nasilničko ponašanje. Kao otežavajuću okolnost sud je cenio činjenicu da je fizički napad izvršen u punom autobusu i da oštećeni

deliktima, imovinskim ili telesnim; *misionarski* koji najčešće vrše osobe koje imaju iskrivljenu sliku stvarnosti i patološke probleme (Tripković, 2011).

15 Krivični zakon Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, član 317.

16 Videti više: http://www.minoritycentre.org/sh/actuals/neprimerena-kazna-za-izazivanje-rasne-mr%C5%BEnje-i-netrpeljivosti-u-jabuci , posećen 19.6.2016.

svojim radnjama nisu izazvali izvršenje ovih dela.[17] Nedvosmisleno da se u ovom slučaju radi o zločinu iz mržnje, ali kako je do njega došlo pre izmena i dopuna Krivičnog zakona smatramo da su dela pravilno kvalifikovana i da je izrečena sankcija srazmerna krivičnom delu. Ono što u ovom slučaju smatramo spornim je navođenje „punog autobusa" kao otežavajuće okolnosti. Prema opštim pravilima o odmeravanju kazne, odnosno prilikom određivanja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, sud između ostalog ceni i pobude iz kojih je delo učinjeno.[18] Imajući u vidu ovakvu formulaciju smatramo da na strani suda nije postojala prepreka za vrednovanje mržnje kao otežavajuće okolnosti koja ne bi bitno uticala na visinu kazne, ali bi poslala poruku da se dela motivisana predrasudom neće tolerisati budući da osim mehanizma za borbu protiv ove vrste zločina postoji razumevanje i prepoznavanje ozbiljnosti ovih dela od strane suda.

5. GONJENJE ZA KRIVIČNA DELA UČINJENA IZ MRŽNJE U REPUBLICI SRBIJI

Krivična dela do čijeg je izvršenja došlo zbog postojanja predrasude na strani učinioca u vezi sa nekom karakteristikom žrtve krivični zakonici regulišu na različite načine. Tako se mogu propisati kao posebno krivično delo, mogu biti obuhvaćena opštim odredbama o težem kažnjavanju ili posebnim odredbama, odnosno predstavljati element pojedinih krivičnih dela koji za sobom povlači izricanje teže kazne, s tim što se odredbe o uvećanju kazne mogu naći u kombinaciji, što je i najobuhvatniji zakonski okvir. Kada je zločin mržnje predviđen kao posebno krivično delo ili predstavlja kvalifikovani oblik određenih krivičnih dela, ne postoje nejasnoće u vezi sa tim da li bi motiv mržnje trebalo da bude obuhvaćen optužnicom s obzirom na to da ovaj motiv predstavlja zakonski element predmetnog krivičnog dela. U ovim slučajevima postoji osnovno krivično delo za koje je zakonodavac propisao određenu kaznu, odnosno teži oblik za koji je zaprećena stroža kazna u odnosu na osnovni oblik, te se u tom slučaju gonjenje preduzima u odnosu na taj teži oblik. Međutim, postoji nedoumica u vezi sa gonjenjem u slučajevima kada je uvećanje kazne opšte prirode, odnosno kada mržnja ne predstavlja element bića krivičnog dela. U Srbiji je mržnja predviđena opštom odredbom o težem kažnjavanju, te je predmet rasprava pitanje da li bi optužnicom trebalo da bude obuhvaćena i otežavajuća okolnost i ukoliko je odgovor pozitivan nameće se pitanje u kom stadijumu postupka bi trebalo predočiti okrivljenom da može biti strože kažnjen. Smatramo da ne postoji nijedan valjan osnov da optužnicom ne bude obuhvaćena mržnja kao obavezna otežavajuća okolnost, budući da bi njenim izostajanjem došlo do niza povreda odredaba krivičnog postupka. Kao osnovno, okrivljenom se mora pružiti pravo na odbranu što je garantovano odredbom prema kojoj se okrivljeni u najkraćem roku, a obavezno pre prvog saslušanja, podrobno i na jeziku koji razume obaveštava o

[17] Videti više: http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=4&idSubSek=36&id=144&status=drugi, posećen 06.07.2016.

[18] Krivični zakon Republike Srbije, član 54, stav 1.

delu koje mu se stavlja na teret, o prirodi i razlozima optužbe, kao i da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji stoje protiv njega kao i da iznosi činjenice i dokaze u svoju korist (član 68)[19] što implicira na to da se okrivljenom pored osnovnog krivičnog dela mora predočiti i mogućnost težeg kažnjavanja na osnovu motiva mržnje. Ipak, sud nije vezan pravnom kvalifikacijom dela navedenom u optužnici, te je potrebno da sud prihvati optužnicu, a da ne prekvalifikuje delo u izazivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i netrpeljivosti (što je najčešće slučaj) na koje se ne može primeniti ova posebna otežavajuća okolnost. Ukoliko sud prihvati kvalifikaciju dela iz optužnice, onda bi okrivljenom na glavnom pretresu trebalo predočiti da bi mogao biti teže kažnjen s obzirom na to da će se na glavnom pretresu izjasniti o optužbi (član 392), kao i da će se na glavnom pretresu između ostalog dokazivati motiv predrasude. Nepredočavanjem okrivljenom postojanja mogućnosti težeg kažnjavanja na osnovu motiva mržnje uskraćuje mu se mogućnost da iznese dokaze u svoju odbranu, što za posledicu ima povredu prava na odbranu. Osim toga, izricanje osuđujuće presude prema okrivljenom, a da se nije raspravljalo o motivu mržnje na glavnom pretresu, dovešće do povreda odredbi Zakonika o krivičnom postupku. Naime, u presudi kojom se optuženi oglašava krivim, sud će, između ostalog, izreći za koje se delo oglašava krivim uz naznačenje činjenica i okolnosti koje čine obeležja krivičnog dela, pri čemu će navesti i one činjenice i okolnosti od kojih zavisi primena određene odredbe krivičnog zakona (član 424). U ovom slučaju radi se o odredbi krivičnog zakona koja se odnosi na odmeravanje kazne, odnosno posebnoj odredbi prema kojoj se ceni posebna pobuda – mržnja prilikom odmeravanja teže kazne učiniocu krivičnog dela. Dalje, u obrazloženju presude sud mora izneti razloge za svaku tačku presude, pa tako u obrazloženju presude kojom se optuženi oglašava krivim mora navesti i koje činjenice je uzeo u obzir pri odmeravanju kazne, te kojim se razlozima rukovodio kada je našao da treba izreći strožu kaznu od propisane (član 428). Dakle, ako je sud izrekao težu kaznu, ali se na glavnom pretresu nije raspravljalo o činjenicama koje se odnose na otežavajuće okolnosti, takva odluka bi predstavljala bitnu povredu odredaba krivičnog postupka s obzirom na to da se na glavnom pretresu dokazuju odlučne činjenice.[20] S tim u vezi je i stav Vrhovnog suda Srbije da činjenice i okolnosti koje su od značaja za odmeravanje kazne predstavljaju odlučne činjenice i ukoliko su razlozi o tim činjenicama i okolnostima u znatnoj meri protivurečni, time je učinjena bitna povreda odredaba krivičnog postupka (Kž I-943/03). S druge strane, prikupljanje dokaza u vezi sa motivom mržnje tokom istrage[21], kao i obuhvatanje ovog motiva optužnicom,

[19] Zakonik o krivičnom postupku. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

[20] Pod odlučnim činjenicama podrazumevaju se i pobude i okolnosti pod kojima je krivično delo izvršeno, a u presudi Vrhovnog suda Srbije (Kž 2105/57) naznačeno je da se pod niskim pobudama podrazumevaju svi motivi koji nisu dostojni čoveka kao što su: mržnja, pohlepa, zavist i dr. (Stojanović i Kolarić, 2012, s 14), s tim što mržnja u slučaju zločina mržnje predstavlja posebnu pobudu koja je kao takva predviđena kao posebna otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne.

[21] Na ovo ukazuje i presuda Evropskog suda za ljudska prava u vezi sa kojom je sud zastupao mišljenje da u slučaju rasno motivisanih napada državni organi imaju dodatnu dužnost da prilikom

biće od značaja i ukoliko dođe do zaključenja sporazuma o priznanju krivičnog dela. Ovaj sporazum, između optuženog i javnog tužioca, može se zaključiti od donošenja naredbe o sprovođenju istrage pa do izjašnjenja optuženog o optužbi na glavnom pretresu (član 313). Optužnica će biti od ključnog značaja za primenu posebne otežavajuće okolnosti ukoliko do priznanja izvršenja krivičnog dela dođe na glavnom pretresu. Naime, priznanje krivičnog dela za sobom povlači priznanje svih navoda optužnice koji se smatraju nespornim a okrivljenom se izriče blaža kazna od one koja bi mu se izrekla u redovnom postupku. Kako u ovom slučaju ne dolazi do glavnog pretresa i do dokazivanja činjenica koje su u vezi sa krivičnim delom, odnosno odlučnih činjenica, a samim tim i o otežavajućim okolnostima, navodi u optužnici koji se odnose na postojanje motiva mržnje mogu biti od značaja prilikom odmeravanja kazne. Iako zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela predstavlja olakšavajuću okolnost za učinioca ne postoji prepreka da se i u ovom slučaju ceni motiv mržnje kao otežavajuća okolnost, budući da kazna ili druga krivična sankcija, odnosno druga mera u pogledu koje su javni tužilac i okrivljeni zaključili sporazum, mora biti u skladu sa krivičnim ili drugim zakonom (član 317). S tim u vezi, prilikom određivanja visine kazne tužilac bi trebalo da ima u vidu i činjenice koje su u vezi sa motivom mržnje, ali bi i sud trebalo da vodi računa o primerenosti kazne, koja je nastala kao rezultat sporazuma optuženog i tužioca, u svakom konkretnom slučaju a sve u cilju pravilnog odmeravanja kazne u odnosu na dela izvršena iz mržnje.

6. ZAKLJUČAK

Na osnovu dosadašnjeg izlaganja može se zaključiti da problem u našoj zemlji pre svega jeste to što je lista zaštićenih svojstava veoma uska i da se na osnovu zaštićenih karakteristika ona mora proširiti u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije. Nova rešenja koja nastaju povodom regulisanja zločina iz mržnje na određeni način obavezuju državne organe na njihovu primenu i samim tim i što uspešniju borbu protiv ovakvih zločina koji su danas sve učestaliji, ali praksa pokazuje da i pored unetih novina ne postoji mnogo procesuiranih slučajeva krivičnih dela učinjenih iz mržnje, ali i da sudovi ne pokazuju da su u dovoljnoj meri senzibilisani za odredbe koje regulišu ovaj zločin. Glavni zadatak državnih institucija jeste promena ovakvog stanja gde pre svega pravosudni organi i policija moraju zauzeti odlučni stav u odnosu na predrasude protiv određenih grupa jer će na taj način doprineti efektivnom kažnjavanju postojećih zločina iz mržnje, a samim tim i sprečiti nove.

istrage preduzmu sve opravdane korake kako bi otkrili svaki verski motiv i utvrdili da li je u svakom konkretnom događaju verska mržnja ili predrasuda imala neku ulogu u nastajanju dela i da istrage u ovakvim slučajevima istrage ne mogu biti *pro forma* istrage (Milanović protiv Srbije, 44614/07).

LITERATURA

- *Centar za prava manjina*. (2016). Preuzeto 2016, jun 20, sa: https://www.mrc.org.rs/saopstenja/2010.html.
- Ignjatović, Đ. (2015). *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Dosije studio.
- Kazneni zakon Hrvatske. *Narodne novine*, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15.
- Krivični zakon Brčko distrikta BiH. *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH*, 47/11, 9/13, 21/10, 40/03.
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 36/03, 37/09, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14.
- Krivični zakon Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014.
- Krivični zakon Republike Srpske. *Službeni glasnik Republike Srpske,* 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13.
- *Neprimerena kazna za izazivanje rasne mržnje i netrpeljivosti u Jabuci*. (2011, jun 29). Preuzeto 2016, jun 19, sa Regionalni centar za manjine: http://www.minoritycentre.org/sh/actuals/neprimerena-kazna-za-izazivanje-rasne-mr%C5%BEnje-i-netrpeljivosti-u-jabuci.
- Radovanović, S., i Knežević, A. (2014). *Romi u Srbiji (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. u Republici Srbiji)*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- *Saopštenje povodom presude u slučaju fizičkog napada u Novom Sadu*. (2013, novembar 14). Preuzeto 2016, jul 6, sa: Komitet pravnika za ljudska prava: http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=4&idSubSek=36&id=144&status=drugi.
- Stojanović, Z., i Kolarić, D. (2013). Nova rešenja u krivičnom zakoniku Republike Srbije. *Bezbednost*, 3, 7-33.
- Tripković, M. (2011). Ekspanzija mržnje: osnovna obeležja masovnih zločina mržnje. *Temida*, 4, 37-54.
- Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 46/16.
- Zakon o zabrani diskriminacije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 22/2009.
- Zakonik o krivičnom postupku. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

ВЕРСКАТА ОМРАЗА КАКО МОТИВ ЗА СТОРУВАЊЕ НА КАЗНЕНИ ДЕЛА ПРОТИВ ИМОТОТ

Александар Маркоски[1]

РЕЗИМЕ

"...ако еден човек убие, рани, наклевети или натепа некој друг и ако оној кому што му е нанесена навредата трпи поради тоа, оној што го прави тоа не добива никаква корист. Поинаку е со повредите на сопственоста. Користа на лицето што нанесува повреда често е еднаква со штетата на оној што ќе ја претрпи. Зависта, злобата или одмаздата се единствените страсти што можат да наведат некој човек да ја повреди личноста или добриот глас на некој друг".[2]

Адам Смит (1723. – 1790.)

Клучни зборови: Абрахамски религии, догми, верска омраза, противправна имотна корист/штета.

1. ВОВЕД

Нормирањето на кривичните дела сторени од омраза претставува законодавен предизвик за законодавецот, бидејќи барањето за ефикасна превенција и репресија на делата на омраза произлегува од внатрешната потреба на државата да обезбеди мир, внатрешна кохезија, стабилност и почитување на човековите слободи и права. Овој сегмент од казненото право е особено значаен за западниот дел на Југоисточна Европа, со оглед дека регионот претставува спој на мултикултурни, мултиетнички, мултиконфесионални и плуралистички општества, чијашто европска перспектива и севкупен развој директно зависат од постоењето на висок степен на социјална стабилност и толеранција. За Република Македонија е неопходно да се воспостави казненоправната заштита на граѓанинот како правно добро, и државата како објект на заштита од делата на омраза, која, пак, заштита ќе биде законодавен одговор и надополнување кон другите акти, од типот на Законот за спречување и заштита од дискриминација од 2010 година.

[1] Мр Александар Маркоски, Основно јавно обвинителство Скопје.
E-mail: almarkoski@yahoo.com.

[2] Смит, А. (1997). Богатството на народите, том 3, Скопје: Штрк, с. 32.

Посебен акцент мора да биде ставен на делата од верска омраза кои претставуваат форми на дела од омраза кои резултираат со најголема деструктивност, а, особено, доколку станува збор за инволвираност на припадниците на абрахамските религии. Жртвата, пак, може да припаѓа на малцинска или мнозинска религиозна група. Во настаните каде има повреда врз имотот како последица на делата од верска омраза постои висока „темна бројка“ на криминалитет.

Во абрахамските религии имотот е опфатен како со афирмативни, така и со негаторски и деструктивни верски текстови кои се преточени во религиските правни системи и извор на таквото право. Овие, пак, религиски текстови и правни одредби за оправдување на деструкцијата, ја претставуваат фонтаната на инспирација за модерните фундаменталисти и екстремисти кои се сторители на казнените дела од омраза.

Неминовен е аналитичкиот пристап, како би можел да биде разоткриен амалгамот на имотните деликти сторени од верска омраза. Дури и да е излишно да се навлегува во научната експликација на поимот и психолошката состојба на омразата, тогаш, сепак, неопходно ќе биде да се даде поимање на феноменот на верата, консеквентно и на верската омраза, а, секако, и на имотот како таков.

2. ОПШТИОТ ПОИМ НА ИМОТОТ

Од најстарите времиња имотните односи го привлекувале вниманието не само на субјектите на тие односи, туку и на законодавецот. Дури и значаен дел од Петтокнижието[3] на таканаречениот законодавец - пророкот Мојсеј е посветено на тие односи. Ова се објаснува со фактот дека не постои ниту човек, ниту држава кои не учествуваат во такви односи. Без оглед на тоа колку се усложнуваа економските односи и колку нови економски институти беа пронајдени, сепак, предметот на примарен интерес, покрај услугите, секогаш остана имотот. Зголемувањето на имотот е начин на кој поголемиот дел од луѓето настојуваат и сакаат да си ја подобрат својата состојба. Тоа е најобичниот и најочигледен начин (Смит, 1997, с. 484). Под имот во поширока смисла се подразбира секој оној материјален продукт на човечкиот труд кој може да биде разменет. Имотот е предмет на правото на сопственост. Со правото на сопственост е сврзана и основната форма на економските односи. Правото на сопственост се ужива преку обезбедување на можноста на сопственикот да владее, да се користи и да располага со конкретна ствар (Стојанов, 2003, с. 9). Веднаш по појавувањето на приватната сопственост се појавиле и деликтите против сопственоста, како дејства на субјекти кои не се

[3] Првите пет книги од Стариот завет. Истово во јудаизмот се нарекува Тора, а во исламот – Теврат. За да нема забуни, под Тора во натамошниот дел од текстот ќе се подразбираат и другите пишани и усни јудејски догми (Танахот со Талмудот).

сопственици насочени наспроти сопственикот и неговиот имот, а кои дејства не се во интерес ниту на општеството. Од тие причини секоја држава, во една или друга мерка, обезбедува правна заштита на правото на сопственоста, како основа на сите економски односи. Така, правото на сопственост не може да се стекне преку сторување на казнено дело. Според тоа, со сторувањето на овие казнени дела не се засега во номинално заснованото право на сопственост, туку во можноста за негово користење.

3. КАЗНЕНОПРАВНА РАМКА ПО ОДНОС НА ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНОСТА И ИМОТОТ

Ваквото резонирање за заштита на правото на сопственост е преточено и во Уставот на Република Македонија, кој правото на сопственост го позиционира како неприкосновено. Повеќе не постои правна атмосфера на фаворизација и поголема заштита на јавната сопственост од страна на државата, за сметка на приватната сопственост, како што беше претходно во системот на планската економија.[4]

Предмет на интерес на овој труд не се казнените дела против стопанската дејност или против државното учество во економијата, кои се, исто така, форми на економски односи, туку исклучително казнените дела против имотот, од аспект на сопственост и другите стварни права. Ова, со оглед на тоа, дека законодавецот во Република Македонија направил јасна дистинкција помеѓу нив и во класификацијата и типизацијата во Казнениот законик, стриктно пропишал кои инкриминации влегуваат во оваа група. Станува збор за главата XXIII од Кривичниот законик [КЗ], насловена „Кривични дела против имотот“ која е и најопширното поглавје, а ги вклучува следните 31 казнено дело: 1. Кражба; 2. Тешка кражба; 3. Разбојништво; 4. Разбојничка кражба; 5. Затајување; 6. Послужување; 7. Одземање туѓи предмети; 8. Одземање на моторно возило; 9. Оштетување туѓи предмети; 9. Оштетување туѓи права; 10. Бесправно градење; 11. Оштетување на станбени и деловни згради и простории; 12. Незаконито вселување; 13. Измама; 14. Измамување на купувачи; 15. Измама при добивање на кредит или друга погодност; 16. Измама на штета на Европската заедница; 17. Осигурителна измама; 18. Оштетување и неовластено навлегување во компјутерски систем; 19. Правење и внесување на компјутерски вируси; 20. Компјутерска измама; 21. Злоупотреба на довербата; 22. Неовластено примање подароци; 23. Неовластено давање подароци; 24. Намерно предизвикување стечај; 25. Предизвикување стечај со несовесно работење; 26. Злоупотреба на постапката за стечај; 27. Оштетување

[4] Релевантни се одредбите од членот 8 од Уставот на Република Македонија, со кој правната заштита на сопственоста се поставува како темелна вредност на уставниот поредок. Со членот 30 од Уставот, пак, се гарантира правото на сопственост и правото на наследување и се стипулира дека: „Никому не можат да му бидат одземени или ограничени сопственоста и правата кои произлегуваат од неа, освен кога се работи за јавен интерес утврден со закон“.

или повластување на доверители; 28. Изнуда; 29. Уцена; 30. Лихварство и 31. Прикривање.[5]

Само малку се казнените дела против имотот кои се од најтешка природа и за нивните квалифицирани облици горниот праг на санкцијата може да биде максималната казна затвор во траење од 20 години предвидена во Казнениот законик, се разбира, не сметајќи ја доживотната казна затвор. Такви се: одредбата од став 4 од членот 236 од КЗ - Тешка кражба, кога украденият предмет претставува добро под привремена заштита, културно наследство, природна реткост или уред или друг предмет од посебно значење за сигурноста на луѓето и имотот и сигурноста на јавниот сообраќај или објект на јавни инсталации или предмет во општа употреба. Понатаму, одредбите од ставовите 4 и 5 од членот 237 – Разбојништво, кои се ситуации кога жртвата е тешко телесно повредена, лишена од живот или, пак, ако делото е сторено во состав на група, банда, ако е употребено огнено оружје или опасно орудие или ако при извршувањето на делото во банка, менувачница, пошта или на јавно место е загрозен животот или телото на две или повеќе лица. Максималната казна затвор е можно да биде изречена и доколку е сторен основниот облик на казненото дело – Разбојничка кражба од членот 238 од Казнениот законик, како и доколку украдените предмети се од големи размери, но и во случај последиците да биле тешки како и во гореспоменатиот случај со казненото дело – Разбојништво од членот 237 од Казнениот законик. Како потешко казнено дело се смета и – Бесправно градење од членот 244-а од Казнениот законик каде е можно да биде изречена максималната казна затвор, доколку делото е сторено од лукративни интереси и поради продажба на градбата, како и доколку градежните работи се изведуваат спротивно на основниот проект или се врши реконструкција на конструктивните елементи на градбата без основен проект и се нарушува механичката отпорност, стабилност на градбата и сеизмичката заштита. Исто така, максималната казна затвор постои како можност да биде изречена од страна на судот и во сите облици на казненото дело – Уцена од членот 258 од Казнениот законик, а, пак, за најтешкиот облик, кога при сторувањето некое лице е лишено од живот, можно е да биде изречена и казна – доживотен затвор.

Во системот на плурализам на облиците на сопственост и слободата на пазарот и претприемништвото, казненото право, како и правото, воопшто, им обезбедува подеднаква заштита на сите облици на сопственост. Во таквата состојба имотниот деликт претставува атак врз капиталот и неговите интереси во односите на пазарот, но и надвор од него; правото на сопственост и другите

[5] Кривичен законик и закони за изменување и дополнување на КЗ. Службен весник на Република Македонија, 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/2004, 81/05, 60/06, 139/08, 114/09, и 196/15. (Во рамките на спомената глава XXIII, во членот 262 е регулирано делотворното каење кое е возможно и предизвикува правна последица за помал дел од горенаведените казнени дела, а, пак, во членот 263 се регулираат состојби кога за полесните форми на казнени дела е оштетен близок роднина на сторителот, па гонењето да биде по приватна тужба, а не *ex officio*).

имотни права се заштитуваат без оглед дали се ставени во некаква пазарна функција или произлегуваат од неа. Казненото право не оперира во сферата на заштитата на имотот со сопствени, оригинални поими, туку се надоврзува на регулативата на овие односи во рамките на имотното право. Оттука и основниот поим на имот се сфаќа во иста смисла во која е дефиниран и во имотното право (Камбовски, 2003, с. 294). Сепак, и покрај поврзаноста со основните граѓанско-правни категории, казненото право на барањето за ефикасна заштита на овие вредности и добра му удоволува со изградба и на свои сопствени поими, како што е случајот со дефинирањето на поимот – подвижен предмет во членот 122 од КЗ.

Според објектот на напад овие дела се делат на: а) дела против сопственоста врз подвижни предмети и б) дела против имотот, воопшто, имотните права и интереси.

Овие казнени дела по своето битие се умислени. Казненото право не го инкриминира небрежното посегање по туѓиот имот. Субјективната страна на повеќето дела е збогатена со посебна намера: за прибавување противправна имотна корист, за присвојување или оштетување. Тука намерата е субјективен елемент на противправноста, што би значело дека без таквата намера делото не постои. Некогаш, делата што во своето битие го имаат овој елемент не се исклучително егоистички, туку алтруистички: кога намерата е насочена кон прибавување на имотна корист за друг, а не за себе. Сепак, оваа ситуација никаде, во ниедно од делата не е предвидена да биде привилегиран облик на сторување (Камбовски, 2003, с. 296). Противправноста, пак, е уште поголема ако намерата е комплексна и е сврзана со мотивите на омраза.

Според објектот на напад овие дела се делат на: а) дела против сопственоста врз подвижни предмети и б) дела против имотот, воопшто, имотните права и интереси.

4. КУЛТУРАТА, РЕЛИГИЈАТА, ИДЕНТИТЕТОТ

Антропологијата, а отпосле и социологијата[6] и етнографијата дојдоа до сознанија дека процесот на настанување на личниот и културниот идентитет се одвива во социјални интеракции. Разликувањето на себеси од

[6] Поради виталната констелација помеѓу социологијата и религиите како нејзин предмет на проучување, во поново време беше развиена и посебна наука – социологија на религијата која не се занимава со индивидуалното религиско доживување, туку со религиските манифестации кои се споделуваат со групата. Оваа наука своите почетоци ги имаше во учењето на Карл Маркс и Макс Вебер кои преку неа го проучуваа влијанието на религијата врз културниот и општествено-економскиот живот, но најголем развој оваа наука доживеа после Втората светска војна во Соединетите Американски Држави, а, пред сè, преку емпириските истражувања на малите социолошко-религиски единици или христијанските општини. Извор: Sklendar, N. (1991). Zbilja religija – Religija o sebi i o sociokulturnom kontekstu. Hrvatsko filozofsko drustvo, str.114-115.

другите доаѓа од сопствената самосвест, а не со еднонасочно дејствување на општествените институции и авторитети и културните системи на формирање на личностите. Социјалната/културната антропологија разви три теории за објаснувањето на културните промени и за настанокот на културата, воопшто, и тоа; еволуционистичка, дифузионистичка и структуралистичка (Склендер, 1991, стр. 108-109). Во првите две теории постои процесуално-историско сфаќање на културата и културните појави, додека при последната теорија постои есенцијалистичко-статичко сфаќање. Еволуционизмот влече корени од Дарвиновата теорија за еволуцијата на видовите и нејзина основна претпоставка е дека постои единствено потекло на луѓето и единствен извор и поврзаност на развојот на општествено-културните облици, а додека, пак, менталните принципи функционираат идентично. Оваа теорија е спротивна на релативизмот кој, пак, ги признава специфичностите и различностите во општеството. Еволуционизмот бара општи принципи и единствена линија на историскиот развој на човештвото, но се чини дека во таа униформност на културното живеење, оваа теорија ги занемарува специфичностите и процесот на вклопување на поединечното во општото кое е различен процес во различни околности.

Веќе неколку децении политичкиот и поширокиот јавен простор на современите демократии континуирано е запоседнат од идентитетските дискусии. Самиот поим идентитет го дава значењето за индивидуата во нејзиниот социјален контекст и во еден повнатрешен контекст на самоспознавање, самопотврдување и интимност. Идентитетот е израз на двата спротивставени човекови пориви: оној да се припаѓа и оној да се биде посебен. Идентитетот, всушност, и се гради низ оваа дијалектика на приклонување и издвојување, низ ова двојно движење кон идентификација со другите и разликување во однос на нив (Михајлова, 2012, с. 2). Михајлова (2012, с. 12) ќе каже: „Потребата за припаѓање или потребата од заедница (заедништво) е израз на човековата потреба за сигурност или опстанок, но, исто така, и на комплексната човекова потреба за прифатеност, која во својата најдлабока суштина е потреба од љубов“.

Постои каскадна подреденост помеѓу поимите на идентитет – култура -религија. Првиот ги опфаќа другите два, а, пак, вториот неминовно го опфаќа и третиот. Под идентитет постојат и многу други човечки димензии, а некои од нив не се од субјективна природа (како што е неспорно - културата), туку од објективна природа, како што се полот, расата.[7]

[7] Во контекст на расата, УНЕСКО во 1951 година зборот раса го претвори во табу, но типолошкиот начин на мислење и фетишизмот на разликите сега се воспоставени под покровителство на поимот култура. Според некои теоретичари, ваквиот антирасизам, може да се каже дека ја повторува основната филозофска структура на сите расизми. Тој ја повторува претставата за дадената и непроменлива или многу тешко променлива групна припадност. Извор: Михајлова, Е. (2012). Културниот идентитет и делата од омраза (Докторска дисертација). Скопје: Правен факултет, с. 45.

Во културата на луѓето се опфаќа и нивната верска припадност или определба. Религијата, пак, како синоним на верата понекогаш се експресира само како интимна наклонетост или, пак, фолклор и обичај, а некогаш тоа е целосна животна доктрина.

5. ВЕРАТА, АНАХРОНИЗМОТ, ОМРАЗАТА

Сходно и на другите облици на човечкиот дух: како уметноста или филозофијата, религијата е интегрален дел од културата во потесна и поширока смисла на зборот, конкретно како оплеменување и хуманизирање на човекот и неговиот свет. Како таква, религијата е, значи, дејствувачка состојка на секој социокултурен склоп, со различни вредносни предзнаци и интензитет, но, притоа, и самата тежнее кон промени од влијанијата од другите облици на духовност. Доколку од теолошки аспект биде утврдена вистината за религијата, тоа ќе биде направено на апстрактен, арационален и интуитивен начин без прифаќање на теориско докажување, туку метафизичката претпоставка се прифаќа како доказ и како последен аргумент. Освен општествени извори, религијата има и свои душевни, морални и спознајни извори, кои, пак, се секогаш историско-општествено импрегнирани и го носат печатот на своето време. Религијата освен што е општествен фактор, таа е и психички, морален и спознаен фактор.

Религиското верување добива значење дури во литургискиот контекст. Штом луѓето ќе бидат лишени од овој тип духовна активност, тие ќе ја изгубат својата вера. Освен што имаат цел да го зацврстат чувството на групниот идентитет, религиските обреди како карактеристични интерпретации на религиските вистини на одредена група, даваат можност на учесниците да можат на одобрен начин да го изразат и своето религиско чувство и така да постигнат емоционална катарза и да го зацврстат верувањето во трансецедентното. Впрочем, веќе научно е докажано дека центарот за суеверието е анатомски позициониран на темето од кората на мозокот кај човекот.

Омразата, пак, не мора да значи освета, ниту да биде проста рефлексија на танатосот, наспроти еросот. Кога омразата е во „коктел“ со религијата, тогаш станува идеологија на стероиди и предрасуди. Историјата, исто така, докажала дека верската омраза е најдеструктивната омраза.

Проблемот со верската омраза посебно е изразен во абрахамските религии. За споредба, на Далечниот Исток, историјата не помни настани за верски мотивирани, големи конфликти помеѓу главните религии, како: хиндуизмот, џаинизмот, будизмот и шинтоизмот кои, исто така, имаат заедничко потекло или, пак, учењата: конфучијанизмот и таоизмот.[8] Дури и повеќе, неретко еден

[8] Извор: https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_and_Hinduism, состојба 14.8.2016 година.

владетел припадник на една религија поддржал градење на храм од другата религија[9], а има и случаи кога храмовите се под ист покрив.

Наназад низ историјата абрахамските религии навистина постоеле една до друга, функционирале со заемна толеранција, но останале соперници и ривали, често пати ривалството било проследено со омраза, како поради политичките околности, така и поради самата догма. Ретки се примерите на конструктивна соработка како што е во случајот со средновековното христијанско кралство на крал Роџер од Сицилија и примерот на Гранада, како центар на културата во Кордовскиот калифат.

Абрахамските религии се монотеистички. Факт е дека во абрахамските религии има уникатни елементи кои влијаат верниците да се ангажираат во примитивизам и религиско насилство. Левичарските теоретичари нудат објаснение дека брзото урбанизирање придонело за распад на претходно воспоставените рурални заедници, а ова предизвикало чувство на изолација и алиенација кое придонело до барање на нови заедници, а некои од нив и екстремистички. Со тоа, религијата кај овие луѓе не била свесен избор, туку потсвесен нагон. Но, вистина е дека религијата има влијание врз дејствата. Ова се однесува на оние религии кои нудат пат и излез за насилното поведение; кои произведуваат фундаментализам, екстремизам и тероризам.

Мирољубивите верници и екстремистите размислуваат на поинаков начин. Религиските екстремисти сметаат дека верата е сама на себе цел. Тие не се борат да го уништат злото, да ги пронајдат новите попрактични решенија, ниту, пак, ги поддржуваат научните вистини кои го олеснуваат животот, напротив, често пати и ги негираат доколку тие бидат разоткриени. Тие единствено сакаат да ја воведат нивната „ера“. За некои тоа може да претставува теократијата, за други, пак, апокалипсата која ќе кулминира со духовна трансформација на светот во која тие ќе преживеат и со која ќе бидат наградени.

Проучувачите на социјалните движења кои предизвикуваат насилство, се фокусираат на мотивите кај поединците на тие социјални движења, но ако станува збор за религиско движење, тогаш често пати ја превидуваат религиската основа или верскиот систем кој влијаел на мотивите и дразбите на поединците. Религијата тие ја гледаат како алатка за регрутирање, а, пак, мотивите, исклучително ги сведуваат на економски или политички мотиви. Проучувачите, пак, на религиите, ја објаснуваат теологијата која го мотивира насилството и, првенствено, ги употребуваат светите текстови за да го предвидат однесувањето на верниците, но не можат да го објаснат развојот, тајмингот и успехот на религиските движења во политичката арена. Политиколозите, пак, заслепени од секуларизмот, често пати имаат недоумица од присуството на религијата и ја објаснуваат како феномен

[9] Исто.

кој зависи од моменталните општествени услови. Разбирањето помеѓу овие две концепции е минимално. Плод на политиколозите е и делумно точната теорија на економското осиромашување, која вели дека постојат повеќе изгледи за индивидуите да прифатат екстремизам кога ќе се соочат со економски тешкотии и општествени потреси. Ова е од причина, бидејќи религијата нудела ригидни правила и убедувачко оправдување на тешкиот живот, а екстремизмот им нудел ресурси, вмрежување и мета, со што се дава смисла на тешкиот живот.[10] Сепак, и оние кои ја проучуваат религијата преку теолошките постулати, често ги пренебрегнуваат надворешните објективни фактори кои можеби не се примарни, но, сепак, се несомнени. На крајот од краиштата, не може грубо религијата да се сфати исклучително како систем за поделби меѓу луѓето и разгорување на конфликти, бидејќи низ историјата има примери и на мирна коегзистенција, па дури и клучен фактор за прогрес, како што беше наведено погоре.

Симптоматологијата на фундаментализмот е дека тој не е непосреден, рефлексен одговор на модерното секуларно општество, туку се развива дури кога процесот на модернизација е многу напреднат. Фазата се одвива на начин што традиционалистите прифаќаат некои модерни идеи и институции и се обидуваат да докажат дека тие не и се туѓи на традицијата, дека верата е доволно силна да ги апсорбира овие промени. Но, штом општеството стане поцелосно секуларно и рационално, за некои, овие иновации стануваат неприфатливи. Тие започнуваат да формулираат фундаменталистичко решение кое се враќа на првите принципи и да планираат противнапад. Не толку одамна, пред само еден век, муслиманите сè уште или се обидувале да ги апсорбираат новите идеи во исламски контекст или прифаќале секуларистичка идеологија.[11]

Што се однесува до другите конфесии - абрахамски религии, неспорно е дека фундаментализмот не е непознаница ни во нивното милје, особено ако се земе историската перспектива[12], но првиот исправен впечаток

---

10 На ваков начин се објаснува и поведението на религиски мотивираните, припадници на анти-абортус движењето во Соединетите Американски Држави кои се одлучија да го прифатат тероризмот како начин. Истото резонирање го употребуваат и за објаснување на исламското политичко насилство. Извор: Jefferis, L., J. (2010). *Religion and political violence – Sacred protest in the modern world*. New York: Routledge.

11 Фундаментализмот нема да се појави во исламскиот свет сè додека овие рани стратегии не се покажат несоодветни во очите на некои муслимани. Тие ќе гледаат на секуларизмот како на обид да се уништи исламот, и навистина, на Блискиот Исток, каде западната модерност се имплементирала во туѓ контекст, тој често изгледал мошне агресивен. Така, во март, 1928 година, во Исмаилија, Египет, Хасан Ал Бана заедно со уште шестмина локални работници го формирале здружението Муслиманско братство кое денес е најраширената фундаменталистичко-религиозна организација во светот и со влијание врз активните терористички организации како: Ал Каеда, ИСИС и Хамас.

12 Ако се земат примерите на погромите спрема Евреите во Европа или холокаустот или, пак, процесот на реконквиста во Кралството Шпанија и прогонот на муслиманите. Види: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Rebellion_of_the_Alpujarras_(1568%E2%80%9371), состојба 14.8.2016 година.

е дека „влоговите“ и енергијата се многу помали. Во христијанството постои и „мала врата“ на бегство која произлегла од херменевтиката на религиските текстови, а како резултат на која не само што истото добило помирољубив карактер, туку и претставувало плодна почва за развојот на секуларноста.[13] Сепак, во Соединетите Американски Држави и ден-денес има поларизација и непријателство меѓу верниците и секуларистите, но религиозните фундаменталисти во Соединетите Американски Држави се повоздржани и попокорни на законот, споредено со исламистичките фундаменталисти. Фундаменталистите таму не ги убивале своите претседатели, не кревале револуции, ниту земале заложници.

Фундаменталистите, пак, во Израел, како резултат на реалноста на создавањето на Израел како секуларна држава и повредената религиско табу - дека земјата е со симболичка и митска вредност која се поврзува со Бога и со Тората во еден вид свето тројство, предизвикало нивно политичко организирање, но не и крволочни акти на тероризам.[14] Побожноста на овие антиционисти била побожност на „принципиелната“ омраза, која, сепак, била испреплетена со привлечност спрема ционизмот, бидејќи токму тој успеал да создаде еврејска држава на еврејска почва. Кон ова движење припаѓаат Харедите кои и денес чувствуваат бес спрема секуларниот Израел, но, сепак, нивната реакција се сведува на фрлање камења спрема возачите кои возат автомобили на неработниот ден - Шабат, но не и убиства поради идеолошка омраза. Вистинскиот Евреин, според нив, мора да се одвои од овој свет и целосно да се посвети на текстовите од Тората.

Крајниот проблем не е во тоа што претстои иманентна опасност од воспоставување на теократии во светот, во кој, доколку не се смета Ватикан, само една држава се дефинира целосно како таква (Република Иран), а други две држави се такви во делумна смисла (Судан и Кралството Саудиска Арабија), туку опасноста лежи во постепените упади и нагризувања на правните поредоци од страна на влијанието на религијата во модерните демократии, а некогаш, во немоќ тоа да биде сторено, од страна на религиските екстремисти се користи омразата како генератор на нови насилства и терористички методи.

---

[13] Христијанскиот фокус на распнувањето ја претставува божјата волја да посегне по човештвото. Спротивно на тоа, исламскиот фокус на божјата моќ и човечката улога е во желбата на Господ, човекот да го досегне кон него. Ова е значајно од политички аспект, бидејќи во исламот ја нема Исусовата порака „Дајте му го на Цезар, Цезаревото, а на Господ, божјото“ и државата не се сфаќа како општествен договор со поединците, туку во исламот целта на постоењето на државата е самиот ислам. Таа постои за да ја промовира верата, а животот да е во согласност со шеријатското право.

[14] Такви движења во Израел се организациите Агудат и нивната порадикална варијанта: Нетуреи карта.

6. КАЗНЕНОПРАВНИ ОДРЕДБИ ОД ТОРАТА, БИБЛИЈАТА И КУРАНОТ ЗА ИМОТЕН КРИМИНАЛИТЕТ

Историски факт претставуваат канонското, јудејското и шеријатското право, а нивниот предмет на интерес било и казненото право. Во следниот дел ќе биде даден кус преглед на дел од нормите/стиховите од светите книги кои го регулираат имотниот криминалитет. Ова е значајно за тема - ремата, бидејќи религиските текстови често пати се мотив за сторување на делата од омраза кај верските фанатици. Имено, санкциите во религиските текстови, пак, за сторените имотни деликти се многукратно построги, па дури свирепи, што би значело дека општеството, а особено клерот - верските службеници и работници, треба да го искористат токму тој момент за психолошко влијание врз верниците - потенцијални сторители на казнени дела од омраза, со цел превенирање на овие дела.

За да биде објективна констатацијата за оваа проблематика потребно е да се понудат и проучат бројни религиски текстови, па во таа насока се дава приказ на стихови и одредби најпрвин од Стариот завет (Тората), а потоа од Куранот. По однос на имотниот криминалитет и санкционирањето на истиот постојат сличности.

6.1. Стар завет

- „Ако некој украде јунец или овца и ја заколе, или продаде, да даде пет јунци за еден јунец и четири овци за една овца“.[15]
- „Ако се фати крадец како поткупува и ранет умре, тоа не се смета за убиство“. Но, ако сонцето веќе се појавило над него, виновен е за крв. И крадецот мора да ја надомести штетата. А, ако нема ништо, тогаш тој треба да биде продаден за својата кражба. Ако кај фатениот се најде она што го украл, во неговата рака живо, било осел, било овца, да го врати двојно“.[16]
- „Ако некој уништи нива или лозје пуштајќи го својот добиток да пасе во туѓа нива, да ја надомести штетата за целата нива, да надомести со најдоброто од својата нива и најдоброто од своето лозје според плодот од својата нива, ако ја уништи“.[17]
- „Ако се појави оган, па тој го зафати трњето и се запали гумното или класјето или нивата, оттогаш оној кој го предизвикал пожарот, да плати“.[18]
- „Кога некој му даде на ближниот свој пари или предмети на чување и тие бидат украдени од домот негов, крадецот ако се фати, ќе плати двојно“.[19]

[15] Библија, Стар завет, Втора книга Мојсеева 22:1.

[16] Исто, 22:2,3,4.

[17] Исто, 22:5.

[18] Исто 22:6.

[19] Исто 22:7.

Во шеријатското право е ноторен фактот дека важи талионот, а имотните деликти се казнуваат со телесни казни (во извесни случаи кога е оштетена државата и со капиталната казна). Извор на овој правен систем не претставува само Куранот, туку и хадисите и суните. Во Куранот постои основата на која другите акти се надополнуваат. Таква основа претставува и следниов ајет (стих): „А казната за злото е слично зло, а тој што ќе прости и ќе се поправи Алах ќе го награди; Тој навистина не ги сака тие што чинат неправда. А тој што ќе возврати со иста мерка откако му е сторена неправда, па таквите не можат да бидат казнети, а ќе бидат казнети тие што ги угнетуваат луѓето и тие што без никаква основа го нарушуваат редот на Земјата, нив ги чека болно страдање“.[20]

Поексплицитен и нормативно прецизен ајет од поглавјето на Куранот -„Тие што не мерат чесно“, каде се вели: „Тешко им на тие што не мерат чесно, кои полна мерка земаат кога купуваат од други, а кога им мерат на други (на литар или во кантар) – крадат“.[21]

7. ИМОТНОПРАВНИ ОДНОСИ ВО КАНОНСКОТО И ШЕРИЈАТСКОТО ПРАВО

Респективно на претходно цитираните стихови од светите книги, кои регулираат санкционирање на имотните деликти, потребен е и кус приказ на стиховите кои ги регулираат и имотните односи, а по ист редослед. Така, во Стариот завет постојат бројни правни одредби од аспект на имотните односи, а за тоа колку биле важни истите говори и Втората книга Мојсеева од Петтокнижието каде во детали е објаснет дури и данокот кој требало да го даваат Израелитите спрема теократската власт.[22] Тората (Петтокнижието) е извор на правото во Република Израел.[23]

7.1. Стар завет

- „Разделете си ја таа земја на делови според Израилевите колена. А, разделете ја со ждреб како наследство свое и наследство на другоземци што живеат при вас и кои родиле деца при вас, па и тие нека се сметаат како туѓоземци и да имаат дел од наследството меѓу колената Израилеви. При чие колено живее туѓоземец, и нему дајте му и негово наследство, вели Господ Бог.“[24]

[20] Куран, 42:41,42.

[21] Куран, 83:1-3.

[22] Пример: „Сите што доаѓаат на пребројување, а имаат по 20 години и нагоре, треба да даваат принос за Господа. Богатиот да не дава повеќе, а сиромавиот да не дава помалку од половина дидрахма, кога даваат принос на Господа кога се молите за откуп на душите ваши.“ Извор: Втора Книга Мојсиева 30:15,16.

[23] Ова пред сé се однесува на семејното право. https://en.wikipedia.org/wiki/Israeli_law.

[24] Библија, Стар завет, Книга на пророкот Језекиил 47:21-23.

- „Зашто Господ, твојот Бог ќе те благослови како што ти говорел и ти ќе даваш заем на многу народи, а самиот нема да земаш заем; и ќе владееш со многу народи, а над тебе нема да владеат“.[25]
- „...и да не ги умножува жените свои за да не се разврати срцето негово и да не натрупува сребро и злато прекумерно“.[26]

7.2. Куран

- „И знајте дека од сè што ќе заплените за време на борба, една петина им припаѓа на Алах и на пратеникот, и на роднините негови, и на сирачињата, и на сиромашните, и на патниците, ако верувате во Алах и во тоа што го објавивме на робот Наш на денот на одвојувањето на вистината од невистината, на денот кога се судрија двете војски, а Алах може сè“.[27]
- „О, верници, многу свештеници и монаси, навистина, на недозволив начин туѓите имоти ги трошат и од Алаховиот пат одвраќаат. На тие кои златото и среброто го збираат и на Алаховиот пат не го трошат, најави им болно страдание!.. Тргнувајте во бој, било слаби или силни, и борете се на Алаховиот пат заложувајќи ги имотите свои и животите свои! Тоа ви е, да знаете, подобро!“[28]
- „А има и други кои гревовите свои ги признаа и кои добрите дела со други, кои се лоши, ги измешаа, на нив, може да биде, Алах да им прости, бидејќи Алах простува и милостив е. Земи од добрата нивни зекат,[29] со него да ги исчистиш и благословени да ги направиш, и помоли се за нив, молитвата твоја сигурно ќе ги смири...“[30]
- „Кажи им на Бедуините кои изостанаа: `Ќе бидете повикани да се борите против народ со жестока сила, сè додека не примат ислам. Па ако послушате, Алах убава награда ќе ви даде, а ако одбегнете, како и досега што одбегнувавте, ќе ве казни со болна казна...Алах е задоволен со тие верници кои под дрвото ти се заколнаа на верност. Тој знаеше што е во срцата нивни, па спушти спокој врз нив, и ќе ги награди со блиска победа и со богат плен што ќе го земат...“[31]

---

25 Библија, Стар завет, Петта книга Мојсеева 15.6

26 Исто, 17:17.

27 Куран, 8:41.

28 Куран, 9:35, 41.

29 Зекат или џизија (џеза) е данок кој се плаќа во калифатот. Со оглед на тоа што неверниците биле со повеќе основи за одаточување, некои од тие основи во денешна смисла може да се толкуваат како дискриминација од страна на самата држава. Постојат и други ајети кои го легализираат ваквиот даночен систем. Пример: „Кога ќе поминат светите месеци, тогаш убивајте ги многубошците каде и да ги најдете, заробувајте ги, опсадете ги и на секој премин дочекувајте ги! Па ако се покајат и почнат намазот (молитвата) да го извршуваат и зекат да даваат, оставете ги на мира, бидејќи Алах навистина простува и милостив е. Куран 9:5.

30 Куран, 9:102,103.

31 Куран 48:16,18,19.

8. ИМОТНА ДЕСТРУКЦИЈА ОПИШАНА ВО ТОРАТА, БИБЛИЈАТА И КУРАНОТ

Примарен интерес се религиските стихови кои претставуваат „заповеди“ за екстремистите и фундаменталистите за да извршат деструкција по имотот на иноверните.

8.1. Стар завет

- „И отидоа во војна против Мадијам, како што му заповеда Господ на Мојсеја и ги убија сите од машки пол, а заедно со убиените од нив, ги убија и мадијамските цареви; го убија со меч Валаам, Веоровиот син, заедно со нивните убиени. Мадијамските, пак, жени и децата нивни, синовите Израилеви ги зедоа во плен и сиот нивни добиток и сите стада нивни и целиот имот нивни, го заграбија; сите градови нивни во нивно владение и сите села нивни, со оган ги изгореа. И го зедоа сето заграбено, од човек до добиток“.[32]
- „Кажи им на синовите Израилеви и речи им: кога ќе минете од оваа страна на Јордан во хананската земја, погубете ги од пред себе сите жители на оваа земја, разрушете ги сите нивни храмови и сите излеани идоли, разрушете ги и сите нивни жртвеници, разорете ги. Погубете сè живо во таа земја и завладејте ја и населете се во неа зашто Јас ви ја давам таа земја да ја владеете“.[33]
- „Но, постапете со нив вака: жртвениците разрушете им ги, столбовите нивни разбијте ги и дабовите нивни исечете ги и резаните ликови нивни, со оган изгорете ги зашто ти си свет народ на Господа, твојот Бог тебе те избра Господ, твојот Бог, за да бидеш негов сопствен народ меѓу сите народи што се на земјата...Ликовите од боговите нивни со оган изгорете ги; да не ти се присака да го земеш среброто или златото што е на нив, за да не биде тоа за тебе јамка, бидејќи е тоа одвратност пред Господа, твојот Бог“.[34]
- „Ако чуеш за некој од градовите твои, што Господ, твојот Бог ти ги дава за да се населиш во нив, дека во него се појавиле нечесни луѓе пред тебе и ги соблазниле сите жители на нивниот град, велејќи: ајде да им служиме на други богови, кои вие не ги познавате, - ти испитај и дознај добро: и ако е тоа чиста вистина, дека е направена таква одвратност меѓу вас, погуби ги нив и жителите на тој град со сечилото на мечот, проколни го него и сè што е во него, а сите добра од него собери ги среде плоштадот негов и изгори го со оган градот и сите добра од него пред целиот народ, пред Господа, твојот Бог, и да биде тој вечно пуст, никогаш да не се обнови“.[35]

32 Библија, Стар завет, Четврта книга Мојсеева 31:7-11.

33 Исто, 33:51-53.

34 Исто, Петта книга Мојсеева 7:5,6,25.

35 Исто, 13:12-16.

- „Ако, пак, не се согласи на мир со тебе и почне да војува против тебе, опколи го; и кога Господ, твојот Бог ќе го предаде во рацете твои, погуби со сечилото на мечот сè што е машко кај него; само жените и децата, добитокот и сè што има во градот, запленете го за себе и користи се со пленот на непријателите свои, кои Господ, твојот Бог, ти ги предал. Така постапи со сите градови што се многу далеку од тебе, а кои не се градови на тие народи“.[36]
- „Ќе посака човек да појде в град и не ќе може, зашто поради нивната гордост ќе востанат градовите, нивните куќи ќе бидат разурнати, а луѓето ќе бидат опфатени во страв“.[37]
- „Стани и удирај ќерко Сионова, оти јас ќе го направам рогот твој железен и копитата твои бакарни; ќе прегазиш многу народи, и нивните трудови и богатства ќе ги посветиш на Господа - Владетелот на целата Земја...Тогаш ќе се крене раката Твоја над непријателите Твои и тие ќе бидат истребени. И во оној ден, вели Господ, ќе ги истребам коњите твои пред тебе и ќе ги уништам колите твои; и ќе ги сотрам градовите во твојата земја и ќе ги растурам сите тврдини твои...ќе ги уништам идолите и резаните ликови меѓу тебе - и нема веќе да се клањаш на творби од рацете твои“.[38]

Дури и словото кое пропагира љубов и простување, Новиот завет може да биде инспирација за насилство од страна на религиските фанатици ако се има предвид апстрактното толкување на настанот кога Исус го растура пазарот направен пред влезот на храмот во Ерусалим, а кој настан е опишан од сите четворица евангелисти:

„И кога влезе во храмот (Исус), почна да ги пади оние што продаваа и купуваа во него, велејќи им - Напишано е: Домот Мој е дом за молитва, а вие го направивте разбојничка пештера“.[39]

„Се приближуваше Пасха јудејска и Исус се искачи во Ерусалим; и ги затече во храмот оние што продаваа волови, овци и гулаби, и менувачите на пари - како седат. И кога направи камшик од врвци, ги истера од храмот сите, и овците и воловите, а на менувачите им ги растури парите и ги испреврти масите; па им рече на оние што продаваа гулаби: `Носете го тоа одовде, и од домот на Мојот Отец немојте да правите дом за тргување“.[40]

„И, пак, дојдоа во Ерусалим. Кога влезе Исус во храмот почна да ги пади оние што продаваа и купуваа во храмот и им ги преврти масите на менувачите

[36] Исто, 20:12-15.

[37] Исто, Трета книга Езра 15:17,18.

[38] Библија, Стар завет, Книга на пророкот Михеј 4:13, 5:9,10,11,13.

[39] Библија, Нов завет, Свето евангелие според Лука, 19:45,46.

[40] Исто, Свето евангелие според Јован 2:13-16.

и столовите на оние што продаваа гулаби. И не дозволуваше никој преку храмот да пренесе каков и да било сад“.[41]

8.2. Куран

- „На тие што не веруваат нема ништо да им користат богатствата нивни, ни децата нивни кај Алах, и тие ќе бидат гориво за огнот“.[42]
- „Тие што не веруваат, ги трошат имотите свои за да одвраќаат од Алаховиот пат. Тие сигурно ќе ги потрошат, потоа поради тоа ќе жалат и на крајот победени ќе бидат. А тие што нема да веруваат, во џехенемот(пеколот) ќе бидат ставени“.[43]
- „Алах неверниците, полни со гнев, ги одби - ни малку не успеаја, а верниците Алах од борба ги поштеди – Алах, навистина, е моќен и силен, а следбениците на Книгата (Библијата) кои им помагаа, од тврдините нивни ги изведе, и страв во срцата нивни влеа, па едните ги убивте, а другите како заробеници ги зедовте, и ви даде да ја наследите земјата нивна и домовите нивни и богатствата нивни, и земјата на која претходно не чекоревте; Алах може сè“.[44]

Сепак, неизоставни и постојни се и благородните и правични религиски текстови по однос на имотните односи. Па, така, во Стариот завет се вели: „Малото богатство кај праведниот е многу подобро отколку големото богатство кај грешниците“.[45] или „Омразата предизвикува раздори, а љубовта ги покрива сите гревови. „Којшто крие омраза, има лажлива уста, а кој шири клетви е глупав“.[46] Во Куранот, пак, се вели: „Го знаеш ли ти тој што оној свет го негира? Па тоа е тој што грубо сирачето го одбива, и кој, да се нахрани сиромавиот, не поттикнува“.[47] Или „Тие кои даваат од тоа што им се дава, а срцата им се полни од страв затоа што ќе му се вратат на својот Господар - тие итаат да прават добри дела, и во нив другите ги надминуваат“.[48]

---

41 Исто, Свето евангелие според Марка, 11:15,16, аналогно и Свето евангелие според Матеја 21:12.

42 Куран, 3:10.

43 Исто, 8:36

44 Куран, 33:25-27.

45 Библија, Стар завет, Псалми 36:16.

46 Исто, Книга Соломонови изреки 9:12,18.

47 Куран, Позајмување, 107:1-3.

48 Куран, 23:60,61.

9. РЕПЕРКУСИИТЕ ПО ИМОТОТ НА ГРАЃАНИТЕ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД ВЕХЕМЕНТНОСТА НА СТОРИТЕЛИТЕ НА ДЕЛАТА ОД ОМРАЗА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Доколку не се земе предвид кризната 2001 година во Република Македонија, како и годините потоа во кои, навистина, постоеја случаи на сторени казнени дела од верска омраза, со мошне деструктивни последици, кои понекогаш претставуваа и разрушени и запалени верски храмови, но за кои, пред сè, пресудно влијание имаа посттрауматските стресови и постконфликтните психози, тогаш во последната декада, почнувајќи од 2010 година, Република Македонија е подрачје со намален интензитет на овие казнени дела. Дури ниту Европската комисија против расизам и нетолеранција [ЕКРН], основана од Советот на Европа, како независно тело за набљудување на човековите права, кое е специјализирано за прашања поврзани со расизмот и нетолеранцијата, во Извештајот од направениот петти мониторинг од 2016 година[49], не констатира зголемен број на вакви казнени дела[50] и покрај тоа што ЕКРН ги поттикнува властите да го решат прашањето за регистрација на малцинските верски групи, без натамошно одложување, а како би се избегнале понатамошните верски конфликти.

Специфично за Република Македонија е дека верскиот идентитет често пати е преклопен со етничкиот, бидејќи и линиите на поделба на двата најбројни етноса, генерално, се поклопуваат по таа диверзификација, во смисла дека Македонците, главно, се христијани, а Албанците - муслимани. Аналогно на тоа, за проучувачите се отежнува препознавањето за тоа, кога и кое казнено дело е сторено од верска омраза, а не од етничка омраза.

Од аспект на емпириските проучувања на оваа материја, значајна е работата на Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија [МХК], бидејќи е единствената организација во Македонија која има систематски пристап кон делата од омраза, за разлика од државните институции кон кои се упатувани забелешки и преку извештајот на ОДИХР и Европската комисија за отсуството на документација, статистика и обуки за судии и обвинители за третирање на таквите инциденти и дела.

Според податоците на МХК, за разлика од 2013 година кога биле забележани 116 дела од омраза, во текот на 2014 година овој број е намален

---

[49] Индивидуалниот приод на ЕКРН во набљудувањето ги опфаќа сите држави членки на Советот на Европа, притоа, поаѓајќи од еднаква основа. Активностите се одвиваат во 5-годишни циклуси, опфаќајќи 9-10 земји годишно. Извештаите од првиот циклус, односно првиот круг на мониторинг беа завршени кон крајот на 1998 година, тие од вториот круг кон крајот на 2002 година, тие од третиот круг беа завршени кон крајот на 2007 година, додека оние од четвртиот круг беа завршени на почетокот на 2014 година. Работата на извештаите од петтиот круг започна во ноември 2012 година.

[50] Види: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Former_Yugoslav_Republic_Macedonia/MKD-CbC-V-2016-021-MAC.pdf.

на 87. Податоците околу делата од омраза се собирани преку темелна методологија и индикатори, а заклучокот е дека и понатаму, во текот на 2014 година доминантниот мотив на сторителите се однесува на етничката припадност на жртвите или 84 % од сторените дела се дела од омраза по основа на етничка припадност и насилство помеѓу двете најголеми етнички заедници во Република Македонија – македонската и албанската.[51] Значи, сумирано и ретроспективно, МХК, во 2013 година регистрирал повеќе од 116 казнени дела извршени од омраза од кои 11 се карактеризирани како дела од верска омраза, во 2014 година имало 80 казнени дела од кои 5 биле карактеризирани како дела од верска омраза, а, пак, во 2015 година биле регистрирани - 44 кривични дела, поттикнати од омраза, но само едно од нив било карактеризирано како кривично дело сторено од верска омраза.[52]

Исклучително треба да се има предвид дека не се сите казнени дела сторени од омраза насочени против имотот на граѓаните. Па така, од сите три презентирани годишни статистики каде се опфатени вкупно 17 казнени дела сторени од омраза, такви се 13, и тоа сметајќи ги и оние три случаи каде[53] станува збор за сторено казнено дело - Сквернавење на гроб од членот 400 од Казнениот законик кое воопшто не се наоѓа во Глава XXIII од Казнениот законик, насловена како: „Кривични дела против имотот“ (види погоре), туку во Глава XXXIII од Казнениот законик - Кривични дела против јавниот ред. Анализирано, пак, според припадноста на објектот на нападот, во 10 случаи станува збор за напад врз имот кој припаѓал на Црквата или го симболизирал христијанството, во 2 случаја станува збор за агресија врз имот кој припаѓал на Исламската верска заедница или го симболизирал исламот, а во еден случај станува збор за антисемитски напад.

10. ЗАКОНОДАВЕН НАЧИН НА БОРБА СО КРИМИНАЛИТЕТОТ

Во 2014 година, Министерството за правда формира работна група за криминалот од омраза, во соработка со Мисијата на ОБСЕ во Скопје. Во неа беа вклучени претставници од Министерството за внатрешни работи, Министерството за надворешни работи, Јавното обвинителство (чиј претставник беше авторот на делово), Академијата за судии и јавни обвинители, претставници од високообразовните институции и неколку невладини организации. Како резултат на сугестиите од оваа група во 2015 година, Министерството за внатрешни работи отвори Црвена линија преку

[51] Види: http://www.zlostorstvaodomraza.com/.

[52] Случајот од 6 ноември во Крива Паланка кога по масовен протест во Крива Паланка наречен „Против исламизација на Крива Паланка“, пред исламски верски објект, група непознати сторители демолирала објект испишувајќи графити со христијански пораки на местото на настанот со што сториле казнени дела: Оштетување туѓи предмети од членот 243 од КЗ и Предизвикување национална, расна и верска омраза, раздор и нетрпеливост од членот 319 од КЗ.

[53] Во сите три случаи станува збор за вандализам врз христијански надгробни споменици.

која може да се поднесуваат поплаки и да се пријавуваат случаи на говор на омраза на едноставен начин преку интернет.

Сознанијата и предлозите кои ги изработи оваа работна група беа бројни, но најпрвин се констатира потребата од дефинирањето на делата од омраза во Казнениот законик, па така беше понудена следнава дефиниција: „ Како дело од омраза, кога тоа е предвидено со одредбите на овој Законик, се смета кривичното дело сторено поради реална или претпоставена карактеристика на жртвата како раса, боја на кожа, национална или етничка припадност, религија или верско уверување, физички и ментален хендикеп, пол или полов идентитет, сексуална ориентација, политичко уверување, возраст и статус на бегалец или маргинализирана група“. Се чини дека е потребна дополнителна интервенција за додавање и на поимот – имот, во оваа дефиниција. Дополнително, поимот мора да биде разјаснет на начин што ќе се наведе дека може да станува збор како за имот на физичко, така и за имот на правно лице, па дури и за имот кој претставува апологија на одликите на омразената група, а не е во сопственост или владение на припадник на таа група. Во делот од дефиницијата, пак, „религија или верско уверување“, би требало изречно да биде наведено и – неверувањето.[54]

Но, дури и без постоењето на дефиницијата, во македонското законодавство постојат солидни решенија кои се значајни алатки во справувањето со ваквиот криминалитет, а тоа, секако, би биле одредбите од членот 39 од Казнениот законик за општите правила за одмерување на казната, во кои како отежителна околност е предвидена и таа, доколку жртвата ги има својствата од сите параметри посочени погоре, во дефиницијата. За поздравување е и тоа што уникалниот Закон за одредување на видот и одмерување на висината на казната[55], кој стапи на сила во 2015 година, исто така, ги удостојува овие ситуации. За жал, реалноста е дека во практиката многу тешко се препознава ваквиот криминалитет од страна на надлежните органи и ретки се епилозите каде осудата спрема сторителот ќе го земе предвид и субјективниот елемент на постоење на омраза.

Сепак, Кривичниот законик во земјата сè уште не е целосно усогласен со Општата препорака бр. 7 на ЕКРН за националното законодавство за борба против расизмот и расната дискриминација.

Исто така, од аспект на ова поле на проучување, постои потреба да се

[54] Исто така, авторот на овој труд по однос на истата дефиниција предлагаше да се избегне терминот „раса“ од причини што ова е модерен став на ООН и треба да се вметне синтагмата „различна боја на кожата“ (Терминот раса е научно неиздржан), а, пак, после зборовите „политичко уверување“ треба да стои зборот „или фракционизам“. Ова бидејќи историјата и македонската практика покажа дека суровоста на политичките опоненти често пати ја чувствуваат сопартијците - соперници. Поговорката „Револуцијата ги јаде своите деца“ е доволен аргумент.

[55] *Службен весник на Република Македонија*, 199/2014.

обезбеди мало проширување на листата на казнените дела од Казниот законик коишто се во врска со имотот, а за кои е предвидено определено заострување на казнените санкции во случаите кога делата биле сторени од омраза, а, конкретно, ова би се однесувало на казнените дела: Кражба, Тешка кражба, Разбојништво и Оштетување туѓи предмети.

11. ЗАКЛУЧОК

Беа преживеани неколку револуции низ тривековната историја на Европа и многу крв беше пролеана во истите за да се избори сегашната состојба кога најголем дел од државите во северната хемисфера на Земјата се секуларни општества и демократии во кои се почитуваат основните човекови права. Модерноста посведочува дека овие поими се конвергентни, комплементарни, па дури и повеќе, заемно обусловени аксиоми за постигнување на - Слободата. Во денешните општества, бидејќи луѓето стануваа порационални, се претпоставуваше дека тие или веќе нема да имаат потреба од религија или ќе се задоволат со тоа да ја ограничат на личните и приватните области на нивните животи. Но, во доцните 70 години, фундаменталистите започнаа да се бунтуваат против оваа секуларистичка хегемонија и почнаа да ја извлекуваат религијата од нејзината маргинална позиција и да ја враќаат во центарот. Барем во ова, тие доживеаја извонреден успех. Религијата уште еднаш стана сила којашто ниту една влада не може да ја занемари без да претрпи последици.[56]

Казнените дела против имотот сторени од верска омраза не можат да се одвојат од корпусот на другите дела од омраза. За нив веќе постои солидна законодавна рамка која би ги препознала и санкционирала, но потребно е и системска реформа за поголема ефикасност на надлежните органи за рано детектирање на овие казнени дела и ефикасно прибавување на докази.[57]

Иако делата од верска омраза во последните три години бележат деклинација, проблемите не треба да се зафрлаат под тепих. Од тој аспект, неопходна е и превенција. Потребни се срдечни пристапувања на државните образовни институции кон граѓаните и нивното запознавање со предностите на секуларизмот. Толеранцијата не може да е неиспровоцирана. Таа доаѓа од почитта, а почитта од образованието. Без истото, толеранцијата би била само привид, тренд од куртоазија и култура на хипокризија, декларативност. Во

[56] Маркоски, А. (2015). *Верската омраза и секуларизмот како одговор*. Скопје: МАНУ и ОБСЕ, с. 67.

[57] Усвојувањето на ефективни мерки за спречување, определување и санкционирање на казнените дела од омраза е неодамнешна препорака на Република Македонија во Извештајот на Работната група за Универзалниот периодичен преглед на ООН за 2014 година. Извор: ОДИХР. (2016). *Коментари во врска со предлозите за измена и дополнување на одредени одредби од Казниот законик на Поранешна Југословенска Република Македонија во врска со кривичните д).ела мотивирани од пристрасност*. Варшава: ОДИХР.

образованието да не се прифати веронауката, креационизмот. Потребна е и нова редакција на поимањето на историјата и неутрализирање на култот кон старите империи[58], култ кој уште во семејните домови предизвикува навивачка атмосфера и омраза. Освен образовните институции, неопходни се ангажмани и на другите државни органи, а посебно корективите во општеството: правосудството, новинарството, парламентот[59] и претседателот на државата. Правосудството има клучна улога во санкционирањето на сторителите на казнените дела, мотивирани од религиска омраза, а како деликт треба да се пропише и проповедањето на омраза и насилство во храмовите, па макар тие биле и буквални читања на светите писма.

Навистина, Република Македонија нема сеопфатна политика за интеграција, меѓутоа, има Стратегија за интегрирано образование, која, главно, ги засега двете најголеми етнички заедници. Исто така, постојат одредби кои ја промовираат интеграцијата на помалубројните етнички заедници („кои сочинуваат помалку од 20 % од вкупното население“), како и Стратегија за интеграција на Ромите (една од овие помалубројни заедници), како и Стратегија за бегалците, лицата кои уживаат супсидијарна заштита и други странски државјани.[60]

Сепак, историјата покажа дека токму религиските разлики и омразата можат да бидат разорни во континентални размери, дури и повеќе од етничките, па од тие причини неопходно е општеството да се подготви за несакани провокации и истото да има поголема доверба во државниот апарат дека ќе има капацитет да се справи со овие предизвици.

ЛИТЕРАТУРА

- Buddhism and Hinduism. (n.d.). У *Wikipedia: The Free Encyclopedia.* Преземено од: https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_and_Hinduism
- Israeli law. (n.d.). У *Wikipedia: The Free Encyclopedia.* Преземено од: https://en.wikipedia.org/wiki/Israeli_law
- Jefferis, L. J. (2010). *Religion and political violence – Sacred protest in the modern world.* New York: Routledge.
- Rebellion of the Alpujarras. (n.d.). У *Wikipedia: The Free Encyclopedia.* Преземено од: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Rebellion_of_the_Alpujarras_(1568%E2%80%9371).

[58] Самите, пак, историски империи, несомнено беа со колонистички или поробувачки идентитет и без демократски капацитет.

[59] Интересно решение е да се дополни Деловникот на Собранието со кој ќе бидат предвидени пенали и глоби за пратениците кои нивното уставно право на слобода на говор и изјаснување го злоупотребуваат и демонстрираат говор на омраза.

[60] Извор: ЕКРН. (2016). *Извештај на ЕКРН од направениот петти мониторинг од 2016 година.* с. 23.

- Sklendar, N. (1991). *Zbilja religija – Religija o sebi i o socio-kulturnom kontekstu*. Hrvatsko filozofsko društvo.
- Stojanov, A. (2003). *Nakazatelno pravo - osobena čast: prestaplenija protiv sopstvenosta*. Sofija: SIELA-Soft and Publishing.
- *Wikipedia: The Free Encyclopedia*. (n.d.). Преземено од: Wikipedia: The Free Encyclopedia: https://en.wikipedia.org.
- ЕКРН. (2016). *Извештај на ЕКРН за Република Македонија од направениот петти мониторинг од 2016 година.*
- Закон за одредување на видот и одмерување на висината на казната. *Службен весник на Република Македонија,* 199/2014.
- *Злосторства од омраза.* (n.d.). Преземено од *Злосторства од омраза*: www.zlostorstvaodomraza.mk.
- Камбовски, В. (2003). *Казнено право - посебен дел.* Скопје: Просветно дело.
- Кривичен законик на Република Македонија. *Службен весник на Република Македонија*, 37/1996, 80/1999, 04/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 185/2011, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015 и 226/2015.
- Маркоски, А. (2015). *Верската омраза и секуларизмот како одговор.* Скопје: МАНУ и ОБСЕ.
- Михајлова, Е. (2012). Културниот идентитет и делата од омраза (Докторска дисертација). Скопје: Правен факултет.
- ОДИХР. (2016). *Коментари во врска со предлозите за измена и дополнување на одредени одредби од Кривичниот законик на Поранешна Југословенска Република Македонија во врска со кривичните дела мотивирани од пристрасност*. Варшава.
- Смит, А. (1997). *Богатството на народите, том 1-3*, Скопје: Штрк.
- Устав на Република Македонија. *Службен весник на Република Македонија*, 52/1992, 31/1998, 91/2001, 84/2003, 107/2005 и 3/2009.

КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА ВРЗ ОСНОВА НА ПОПРЕЧЕНОСТ – СЛУЧАЈОТ НА МАКЕДОНИЈА

Жанета Попоска[1]

РЕЗИМЕ

Криминалот од омраза врз основа на попреченост е форма на криминал од омраза, којшто произлегува од пристрасноста или предрасудите на сторителот врз основа на вистинска или претпоставена попреченост на жртвата, или поради поврзаноста на жртвата со лице со попреченост (дискриминација по асоцијација). Иако, споредбено, попреченоста поретко се зема предвид при изработка на законодавство за борба против криминалот од омраза, сепак, како и другите видови на кривични дела од омраза и криминалот од омраза врз основа на попреченост се смета за глобален феномен кој се јавува во многу форми, од вербална злоупотреба и оштетување на имот, па сè до напад и убиство. Македонското општество не е исклучок од ваквиот тренд.

Овој труд ги разработува составните елементи и карактеристики на криминалот од омраза врз основа на попреченост, потоа постојните стандарди за спречување и заштита, како и клучните предизвици во однос на непријавувањето на криминалот од омраза врз основа на попреченост, како и превентивното така и реактивното пријавување, односно *пост-факто* пријавувањето. На крајот, се анализира недостатокот на официјални податоци за криминалот од омраза врз основа на попреченост и недоволната поддршка за жртвите.

Конкретно, трудот ја анализира поставеноста на попреченоста како заштитна карактеристика во националното законодавство во однос на меѓународните стандарди, како што е Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост, при што се критикува националното законодавство поради неговата заснованост на медицинскиот модел на дефинирање на попреченоста, кој, пак, е застарен во современото меѓународно право. Исто така, трудот ја разработува слабата позиција на криминалот од омраза врз основа на попреченост во националното законодавство, како и неговите карактеристики. Трудот користи резултати од истражувања и анкети за да ги илустрира релевантните трендови и движења, а во неговата изработка искористена е методологијата на анализа на релевантна литература.

Клучни зборови: попреченост, криминал од омраза, непријавување.

[1] Др Жанета Попоска е доцент по предметот Човекови права на Правниот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Исто така, таа работи како службеник за владеење на правото при Мисијата на ОБСЕ во Скопје. E-mail: zaneta.poposka@ugd.edu.mk

1. ВОВЕД

Современите општества сметаат дека законот е моќна алатка, која ја толкува општествената реалност и вклученоста на сите поединци во модерниот општествен живот. Денес, оваа алатка се користи во борба против дискриминацијата и криминалот кои резултираат од различното постапување и насочените напади врз лицата со одредени заштитни карактеристики како што се: етничката припадност, полот, родот, попреченоста, религијата и уверувањето, возраста, сексуалнатаориентација и слично, како и за борба против стереотипите и предрасудите на луѓето кон овие лица или групи, нивната стигматизација и исклученост од општествените текови. Стереотипите и предрасудите против одредена група во општеството резултираат со ограничување на правото на избор на припадниците на одредената група и водат кон нивна подреденост, нееднаквост, дискриминација, стигматизација, изложеност на говор на омраза и, евентуално, може да доведат до насилство мотивирано од предрасуди.

Предрасудите и стереотипите кон различни групи на лица, вклучувајќи ги и лицата со попреченост, длабоко се вкоренети во секојдневниот живот. Предрасудите претставуваат аверзија заснована на погрешна или строга генерализација која може да биде изразена, почувствувана или насочена кон група на лица со одредена заштитна карактеристика, меѓу другите и кон лицата со попреченост, кон целата група воопштено или против нејзин одделен припадник, само поради припадноста кон оваа група.

Ваквите стереотипи и предрасуди против лицата со попреченост оневозможуваат на припадниците на засегната група да се гледа како на поединци или членови на општеството, како на поединци кои треба да бидат оценувани на индивидуална основа. Напротив, на нив се гледа како на припадници на одредена општествена група, создадена, главно, врз основа на негативните уверувања и ставови на мнозинството, кои, пак, се засноваат на предрасуди и стереотипи во однос на лицата со попреченост.

Преку генерализација на стереотипите, конкретните карактеристики потоа им се наметнуваат на поединците само поради тоа што тие припаѓаат на оваа група, при што се занемарува фактот дека секоја личност поседува засебни индивидуални карактеристики својствени само за таа личност (Попоска, 2015).

Судската практика на Европскиот суд за човекови права [ЕСЧП], како што вели Попоска (2015), покажува дека предрасудите, истовремено, се и причината и манифестацијата на дискриминациското постапување и доколку истите не се осудат како неприфатливи во општеството, тоа ќе придонесе за пораст на говорот на омраза, кој подоцна се развива во криминал од омраза. Попреченоста не е исклучок од ова правило. Доколку овие предрасуди и стереотипи не се спречат, во општеството постои ризик тие да бидат

озаконети и институционализирани во рамките на правниот систем. На пример, во случајот *Alajos Kiss* (Alajos Kiss v. Hungary, App. no. 38832/06, од 20 мај 2010 г.), Судот го разгледува концептот на постоење на стереотипи во однос на лицата со попреченост.

Имено, во посочениот случај, Европскиот суд за човекови права нагласува дека лицата со попреченост се предмет на историски предрасуди, кои имаат трајни последици и кои резултираат со општествена исклученост, а, од друга страна, ваквите предрасуди се вклучени во законските стереотипи кои забрануваат индивидуална процена на капацитетите и потребите на лицата со ментална попреченост (ст. 42). Ова е многу важен став на Судот, кој јасно утврдува дека предрасудите против лицата со попреченост често се институционализирани во законски оправдани стереотипи, кои од своја страна овозможуваат целосна општествена исклученост на оваа група на лица врз основа на законот.

Исто така, Судот истакнува дека: „Доколку ограничувањето на основните права се однесува на особено ранлива група во општеството, која претрпела значителна дискриминација во минатото, како што се лицата со ментална попреченост, маргината на уважување на државата е значително потесна и мора да има многу сериозни причини за какво било ограничување на основните права“ (ст. 42).

Затоа, државата има обврска да го препознае и идентификува штетното влијание на стереотипите и предрасудите, да се бори против истите во општеството и да се соочи со нив преку промена на општествените и културните трендови на однесување на одредени групи. Доколку ова не се спречи со примена на законодавството за заштита од дискриминација, тогаш стереотипите и предрасудите лесно може да резултираат во криминал од омраза. Како што покажува случајот *Ђорђевић,* кој е објаснет подолу во текстот, постои голема веројатност да настане ескалација на насилството кон лице со попреченост, со оглед на неговата екстремна ранливост, при што и полесните форми на вознемирување може лесно да резултираат со насилство доколку институциите не ги спречат навреме истите.

2. СОСТАВНИ ЕЛЕМЕНТИ И КАРАКТЕРИСТИКИ НА КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА ВРЗ ОСНОВА НА ПОПРЕЧЕНОСТ

Криминалот од омраза врз основа на попреченост е криминал од омраза кој резултира од пристрасноста или предрасудите на сторителот во однос на попреченоста. Како и со другите форми на криминал од омраза, овој криминал не ги погаѓа само одделните жртви, туку испраќа негативна порака кон целата група на лица со попреченост. Во таа смисла, криминалот од омраза претставува „предупредувачки криминал“ преку кој сторителот испраќа порака до целото општество дека лицата со попреченост се

инфериорни и не припаѓаат на општеството. Криминалот од омраза има потенцијал да ја засили маргинализацијата, исклученоста и изолацијата на немоќните групи, како што се лицата со попреченост и, според тоа, да ги влоши односите меѓу заедниците (ENIL, 2014). Овој вид на криминал има потенцијал да ги подели општествата и да создаде циклус на насилство и одмазда. Затоа, властите во една држава имаат позитивна обврска да ги заштитат сите граѓани, вклучувајќи ги и лицата со попреченост, од насилно однесување, како и остро да одговорат на овој вид на криминал.

2.1. Попреченоста како заштитна карактеристика

Со цел да го разбереме опфатот на заштитата, потребно е да ја дефинираме основата на попреченост. Практиката покажува дека дефинирањето на оваа специфична основа претставува тешкотија за државите од различни причини, а некои од тие причини се: еволутивната природа на оваа основа, која се менува следејќи го развојот на медицината и науката, тешкотијата да се направи разлика меѓу попреченост и хронично заболување, постоењето на различни модели на гледање на попреченоста низ историјата, од медицинскиот до социјалниот модел, како и поради фактот што групата на лица со попреченост опфаќа најразлични лица, од лица со физичка и сензорна попреченост па сè до лица со ментална и интелектуална попреченост.

И Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост (КПЛП), исто така, не ја дефинира попреченоста. Наместо тоа, членот 1 од оваа Конвенција нуди само описна дефиниција на лицата со попреченост, наведувајќи дека „лицата со попреченост ги опфаќаат лицата кои имаат долгорочни физички, ментални, интелектуални или сензорни нарушувања, а кои во интеракција со различни пречки може да го попречат нивното целосно и делотворно учество во општеството на еднаква основа со другите“.

Современото законодавство, најчесто, се заснова на социјалниот модел на попреченост, затоа што ја одвојува попреченоста од индивидуата, ставајќи ја во контекст определен од односите меѓу индивидуалната попреченост и бариерите поставени од општеството и средината, кои може да ги спречат лицата со попреченост целосно и делотворно да учествуваат во општеството. Основната премиса гласи дека постоењето на попреченост (како лична карактеристика) не треба само по себе да е единствениот показател за физичката, менталната или социјалната способност на лицето. Според овој модел, лицата со попреченост се сметаат за субјекти кои имаат права, а не како предмет на истите права.

Попреченоста треба да се разгледува заедно со бариерите кои општеството ги создава во однос на лицата со попреченост и заедно со бројните предрасуди, стигматизацијата, сегрегацијата и долгата историја

на понеповолно постапување со оваа група на лица. Во согласност со овој модел попреченоста е социјален концепт.

Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост, во својата преамбула, односно став *е* и членот 1, го прифаќа социјалниот модел на попреченоста, опишувајќи ја истата како концепт кој еволуира и како состојба која резултира од „интеракцијата меѓу лицата со попреченост и пречките во средината и пречките кои произлегуваат од ставот кон лицата со попреченост, кои го оневозможуваат нивното целосно и делотворно учество во општеството на еднаква основа со сите други“, а не како попреченост која не може да биде одвоена од индивидуата. Затоа, Конвенцијата претставува симбол на промена во концептуализацијата на попреченоста, станувајќи така најсилната демонстрација и потврда на социјалниот модел на меѓународното ниво.

Во однос на опфатот на заштита на основата на попреченост, може да се каже дека опфатот на заштитата ја вклучува реалната и претпоставената попреченост на жртвата. Меѓутоа, во однос на тоа дали попреченоста ја вклучува моменталната состојба или, исто така, може да вклучи и некоја минатата состојба (на пример, ова е предвидено во законодавството на Ирска, Словачка и Обединетото Кралство), или, пак, некоја идна состојба е прашање кое треба да го одговори секое национално законодавство засебно. Ова прашање особено е важно поради фактот што постојат лица кои се генетски предиспонирани за одредени болести кои може да резултираат со попреченост или, пак, станале носители на вирус чии симптоми може да се појават во иднина (на пример, Хантингтонова болест, мултиплекс склероза, канцер или ХИВ/СИДА).

Сепак, доколку стриктно ја следиме пресудата на Судот на правдата на Европската Унија [СПЕУ] во случајот *Chacón Navas* (Sonia Chacón Navas v. Eurest Colectividades SA, C-13/05, [2006] ECR I-6467, од 11 јули 2006 година), треба да се направи разлика меѓу попреченост и болест, кои не се идентични концепти и затоа не може да се третираат исто (ст. 44). Денес многу земји го отфрлиле овој концепт како несоодветен. Покрај тоа, во некои земји како, на пример, Германија, Шведска, Обединетото Кралство и Ирска, идната попреченост како таква се споменува во дефиницијата за попреченост, сепак, условите кои треба да се исполнат со цел одреден случај да се смета за случај на идна попреченост не се многу јасни.

Исто така, по пресудата на Судот на правдата на Европската Унија, во случајот C*oleman* (S. Coleman v Attridge Law and Steve Law, C-303/06, 17 јули 2008 година), се додава уште еден елемент на *ratione personae,* односно, можноста за заштита врз основа на попреченост на лице кое нема попреченост, но е тесно поврзано со лице со попреченост, а се јавува како примарен давател на нега за тоа лице (заштита по асоцијација). Како што

наведува Судот, целта на Директивата 2000/78 за вработување и професијата е „борба против сите форми на дискриминација врз основа на попреченост ... начелото на еднакво постапување, содржано во Директивата во оваа област не се однесува на одредена категорија на лица, туку се повикува и се однесува на основите наведени во членот 1, вклучувајќи ја и попреченоста“ (ст. 38). Карактеристиката асоцијација со лице со попреченост е изречно предвидена во неколку национални законодавства, како, на пример, во Ирска, Шведска, Австрија (само за членови на семејството кои обезбедуваат нега за член на семејството со попреченост), Бугарија, Кипар и Франција (само за членови на семејството на лицето со попреченост).

На крајот, лицата со попреченост кои имаат и други ранливи карактеристики - поради нивниот социоекономски статус, етничката припадност, статусот на мигрант, возраст или род - се соочуваат со поголем ризик од насилство. Затоа, повеќекратните карактеристики, односно меѓусебната поврзаност на попреченоста и другите лични карактеристики, иманентно треба да се вклучат во општиот опфат на заштитата врз основа на попреченост.

Во светлина на погореизнесеното, може да се заклучи дека во однос на ефикасната заштита од дискриминација и од криминал од омраза врз основа на попреченост и во однос на вклучување на попреченоста во главните текови, потребно е да се состави посеопфатна дефиниција за попреченоста и за заштитната група, којашто ќе се заснова на социјалниот модел.

2.2. Карактеристики на криминалот од омраза врз основа на попреченост

Иако, споредбено, попреченоста поретко се зема предвид при донесување на законодавството против криминалот од омраза, сепак, како и другите видови на криминал од омраза и криминалот од омраза врз основа на попреченост може да се смета како глобален феномен кој се јавува во многу форми, од вербална злоупотреба и оштетување на имот, па сè до напад и убиство. Истражувањето подготвено од Агенцијата на Европската Унија за основни права, под наслов „Избор и контрола: правото на независно живеење“ (2012), покажува дека насилството, вознемирувањето и злоупотребата се искуства кои ги споделуваат многу лица со попреченост, што, пак, од своја страна, создава огромна пречка за нивно вклучување и учество во заедницата. Според Акцискиот план на Советот на Европа за унапредување на правата и целосно учество на лицата со попреченост во општеството (2006), постојат индикации дека стапката на злоупотреба и насилство против лицата со попреченост е евидентно повисока во споредба со стапката која се однесува на општата популација и е повисока за жените со попреченост, особено жените со потешка попреченост. Таква злоупотреба може да се јави во институциите или во контекст на други форми на нега и други ситуации,

вклучувајќи ја и семејната средина. Оваа злоупотреба може да биде сторена од туѓи лица или лица кои жртвата ги познава, при што може да се јави во различни форми, на пример, вербална злоупотреба, случаи на насилство или одбивање да се задоволат основните потреби на лицето.

Иако, секоја форма на непријателство кон лицата со попреченост не претставува криминал, сепак, сите случаи на намерно и насочено насилство кон нив имаат еден заеднички именител: тие се мотивирани од предрасуди, а жртвите се цел на напад само затоа што се лица со попреченост, или затоа што се сметаат за лица со попреченост или, пак, затоа што се поврзани со лице со попреченост. Сторителите на овој начин испраќаат особено омаловажувачка порака, затоа што тие ги напаѓаат лицата поради тоа што истите го претставуваат, односно инфериорни лица, а не поради тоа кои се тие како поединци, со тоа што жртвата е изложена на ризик од континуирана виктимизација. Насилството и непријателството може да имаат далекосежни последици, како, на пример, емоционални, физички и сексуални импликации, па дури и смртни последици за жртвата. Лицата со попреченост може да бидат присилени да ги променат своите дневни навики со цел да избегнат ризик. Како што истакнува Агенцијата на Европската Унија за основни права (2015), лицата со интелектуална попреченост или со ментални здравствени проблеми се изложени на особено висок ризик од виктимизација.

Како што беше споменато погоре во текстот, злоупотребата на лицата со попреченост може да се јави во повеќе форми, имено, од извикување на погрдни зборови на улица за лицата со попреченост, потоа малтретирање при користење на јавен транспорт, кражби во училиштата, злоупотреба на социјалните мрежи, па сè до закани со насилство на работното место или насилство и сексуална злоупотреба во институциите или од страна на давателите на услуги. Резолуцијата *ResAP(2005)1* за заштита од злоупотреба на возрасните и децата со попреченост, злоупотребата ја дефинира како кое било дејство или непостапување, што резултира со кршење на човековите права на ранлива личност, нејзините граѓанските слободи, физичкиот и ментален интегритет, достоинството и општата благосостојба, без разлика дали тоа е сторено со намера или од небрежност, вклучувајќи и сексуални односи или финансиски трансакции за кои лицето не дало согласност или не може полноправно да даде согласност, или кои се намерно експлоататорски. Во основа, злоупотребата може да се јави во разни форми како, на пример: *физичко насилство*, вклучувајќи и телесна казна, затворање - вклучувајќи затворање во домот или недозволување излез од домот, прекумерна употреба или злоупотреба на лекови, вклученост во медицински експерименти или вклучување во инвазивни истражувања, без согласност од страна на лицето и незаконско затворање на психијатриски пациенти; *сексуална злоупотреба и експлоатација*, вклучувајќи силување, сексуален напад, обид за сексуален напад, јавна соблазнителност, насилно вклучување во порнографија и проституција; и *психолошки закани и повреди*, најчесто во форма на

вербална злоупотреба, ограничување, изолација, отфрлање, заплашување, омаловажување или закани со казна или напуштање, емоционална уцена, произволност, негирање на статус на полнолетно лице и постапување со лицата со попреченост како со инфантилни лица, ускратување на индивидуалност, сексуалност, образование и обука, слободно време и спорт.

Според тоа, може да се заклучи дека терминот „злоупотреба“ опфаќа најразлични состојби, кои вклучуваат кривични дела, кршење на професионалната етика, практика која излегува надвор од воспоставените насоки или сериозно несоодветна нега. Некои од овие состојби спаѓаат и во доменот на дискриминација, а, пак, оние кои поседуваат елемент на пристрасна мотивација против лицата со попреченост при извршување на делото спаѓаат во доменот на криминал од омраза врз основа на попреченост. Исто така, многу е важно да се земат предвид инцидентите сторени врз основа на попреченост, кои опфаќаат дејства кои може да бидат слични со криминалот од омраза сторен врз основа на попреченост, но не ги поседуваат елементите на кривично дело. Инцидентите сторени од омраза може да станат криминал од омраза, доколку инцидентот ги поседува елементите на кривично дело (ENIL, 2014).

Иако државите не можат да гарантираат дека нема да се случи злоупотребата, потребно е истите да сторат сè што можат за да обезбедат заштита и да воспостават најсилни можни гаранции за заштита. Тие треба да обезбедат информации како да се избегне појавата на насилство и злоупотреба, како истите да се препознаат и како да се пријават. Државите треба да обезбедат пристап до кривичноправниот систем и да обезбедат надоместок на штета за лицата со попреченост кои биле жртви на злоупотреба. Исто така, лицата со попреченост кои доживеале злоупотреба или насилство треба да имаат пристап до соодветна поддршка. Треба да имаат систем во кој ќе имаат доволно доверба за да пријават злоупотреба и од кој потоа ќе може да очекуваат соодветна реакција, вклучувајќи и индивидуална поддршка. Со други зборови, ако еден систем цели да биде делотворен и да го намали потенцијалниот криминал од омраза врз основа на попреченост, тогаш одговорот на властите на овој проблем треба да се промени од реактивен кон проактивен, обезбедувајќи заштита на лицата со попреченост од сите акти на насилство.

3. СТАНДАРДИ ЗА ЗАШТИТА ОД КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА ВРЗ ОСНОВА НА ПОПРЕЧЕНОСТ

3.1. Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост

На 13 декември 2006 година, Генералното собрание на Обединетите нации со консензус ја донесе Конвенцијата за правата на лицата со попреченост и Факултативниот протокол кон истата и ги отвори за потпишување на 30 март 2007 година, а истите стапија во сила на 3 мај 2008 година. Конвенцијата не само што е првиот правно-обврзувачки инструмент од областа на меѓународното право за човекови права во XXI век и не само што е една од деветте конвенции за човекови права кои се дел од основното меѓународно право за правата на човекот, таа, исто така, претставува и официјално прифаќање на попреченоста како прашање од областа на меѓународното право за човекови права. Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост дава јасни правни, морални и политички насоки во врска со оваа промена, токму поради нејзината хибридна природа, опфаќајќи широк спектар на права, како што се граѓански и политички права, како и економски, социјални и културни права, со што се наметнува како највисок стандард за заштита на правата на лицата со попреченост. Конвенцијата по својот карактер е програмска, дефинирајќи ја општата рамка за релевантните политики, но недефинирајќи ги во детали активностите кои можат да се преземат за спроведување на таквите политики во практика. Тоа е оставено на секоја земја членка, која е обврзана да ги регулира таквите активности во согласност со нејзиниот правен, политички и управен систем.

Според тоа, Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост бара од земјите членки на Конвенцијата „да ги преземат сите соодветни законодавни, управни, социјални, образовни и други мерки за заштита на лицата со попреченост, во домот и надвор од него, од сите форми на експлоатација, насилство и злоупотреба, притоа, земајќи го предвид родовиот аспект“ (член 16). Таа, исто така, содржи одредби за потребата од информирање и едукација за тоа како да се избегнат, да се препознаат и да се пријават инциденти, за обезбедување на услуги за заштита кои треба да бидат приспособени на возраста, родот и попреченоста, а, исто така, содржи одредби за надзор на институциите и програмите од независни органи, потоа за поддршка на жртвите и, конечно, одредби за идентификација, истрага и гонење на насилство и злоупотреба.

3.2. ОБСЕ

На состанокот на Министерскиот совет, одржан во Мастрихт во декември 2003 година, земјите членки на Организацијата за безбедност и соработка во Европа [ОБСЕ] колективно ги прифаќаат опасностите кои произлегуваат од

криминалот од омраза и ја преземаат обврската за борбата против ваквиот вид на криминал. Потоа, земјите членки на ОБСЕ донеле голем број на одлуки со кои му даваат мандат на ОДИХР да работи на прашањето на криминалот од омраза, како што е одлуката на Министерскиот совет бр.12/04, одлуките на Постојаниот совет бр. 607 и 621 (ОДИХР, 2009) (*Permanent Council Decisions No. 607 and No. 621 (ODIHR, 2009)*. Како што е наведено во Одлуката на Министерскиот совет бр. 9/09, земјите членки прифаќаат дека криминалот од омраза е кривично дело со мотив на пристрасност. Меѓутоа, сè уште не постои консензус меѓу земјите членки за тоа кои групи, конкретно, треба да бидат заштитени од криминал од омраза и кој вид мотив на пристрасност треба да се следи. Ова прашање е оставено на секоја од земјите да одлучи сама за себе и да го регулира истото во зависност од нејзиниот национален контекст.

Иако, од една страна, официјалното следење на криминалот од омраза врз основа на попреченост е ограничено (само 21 земја во регионот на ОБСЕ потврдува дека собира податоци за попреченоста како категорија на пристрасност), Канцеларијата на ОБСЕ за демократски институции и човекови права (ОДИХР) го прифаќа криминалот од омраза врз основа на попреченост како широко распространето прашање со кое се соочуваат нашите заедници. Според Годишниот извештај на ОБСЕ - ОДИХР „Криминалот од омраза во регионот на ОБСЕ: Инциденти и одговори“ (2015), во 2014 година само шест земји во регионот на ОБСЕ известиле за криминал од омраза сторен врз основа на попреченост и тоа: Финска, Германија, Италија, Шпанија, Обединетото Кралство и Соединетите Американски Држави. Во повеќето земји кои пријавиле криминал од омраза врз основа на попреченост, бројот на случаи врз оваа основа е незначителен, освен во Шпанија и во Обединетото Кралство. На пример, во Финска, од 964 случаи на криминал од омраза евидентирани од полицијата, само во 14 случаи криминалот од омраза се заснова на пристрасност кон лицата со попреченост, вклучувајќи осум физички напади, еден случај на оштетување имот, две кражби и три случаи на закани. Во Германија, од вкупно 3.059 случаи, само 15 се случаи во кои има пристрасност против попреченост. Во Италија, од вкупно 596 случаи, само 3 случаи спаѓаат во оваа категорија. Во Соединетите Американски Држави од вкупно 6.385 случаи, само 95 се случаи на криминал од омраза врз основа на попреченост. Од друга страна, пак, во Шпанија, од вкупно 1.285 случаи на криминал од омраза евидентирани од полицијата, 199 се случаи на криминал од омраза врз основа на попреченост, од кои половина се физички напади, додека во Обединетото Кралство од вкупниот број на 52.853 случаи, 2.531 се случаи кои се базираат врз основа на попреченост. Може да се заклучи дека оваа форма на криминал сè уште не е видлива за органите за спроведување на законот. Со цел да се придонесе кон промена на оваа реалност, ОДИХР објави пристапна и информативна интернет-алатка,

односно интернет-страница за пријавување на криминал од омраза[2] - сè со цел собирање на податоци и унапредување на разбирањето на оваа појава.

3.3. Европска конвенција за човекови права [ЕКЧП]

Во контекстот на европското законодавство, криминалот од омраза го крши правото на човечкото достоинство, заштитата од нечовечно и понижувачко постапување и казнување и правото на недискриминација заштитени со Европската конвенција за човекови права. Со ова Конвенцијата ги обврзува земјите членки експлицитно да го предвидат мотивот на пристрасност кој стои зад криминалот од омраза, односно да ја тргнат „маската“ која го крие мотивот на кривичното дело, подвлекувајќи дека „третирањето на насилството и бруталноста со дискриминациски намери, еднакво со случаи кои немаат таква конотација, би претставувало свесно занемарување на специфичната природа на актите кои се исклучително деструктивни во однос на основните права *(Identoba and Others v. Georgia, App. no. 73235/12, од 12 мај 2015 г., ст. 67, Bekos and Kotropoulos v. Greece, App. no. 15250/02, од 13 декември 2005 г., ст. 69, Šečić v. Croatia, App. no. 40116/02, од 31 мај 2007 г., ст. 66)*.

Во случајот *Ђорђевић* (Đorđević v. Croatia, App. no. 41526/10, од 24 јули 2012 година), случај на криминал од омраза врз основа на попреченост, Судот утврдил дека властите не успеале да ја запрат ескалацијата на насилството и да ги заштитат жртвите од штетата сторена од трети лица, со што се прекршени правата на жалителот кои се заштитени со членот 3 (забрана за нечовечно или понижувачко постапување), членот 8 (право на приватен живот) и членот 13 (право на ефикасен правен лек). Имено, во случајот *Ђорђевић*, Судот разгледувал жалба поднесена од мајка и нејзиниот син со попреченост, кој бил вознемируван повеќе од четири години од страна на група на деца и млади луѓе кои живееле во соседството. Инцидентите, главно, се состоеле од вербална злоупотреба и други форми на анти- социјално однесување, почнувајќи од навреди со погрдни зборови, плукање, викање, цртање на навредливи цртежи на тротоарот и оштетување на имотот на семејството, со повремено ескалирање на инцидентите во посериозни акти на физичко насилство врз младиот човек со физичка и интелектуална попреченост, при што, на пример, рацете на лицето со попреченост биле горени со цигара или главата му била удирана од ѕид, предизвикувајќи интензивно страдање. Ова резултирало во менување на секојдневните животни навики на лицето со попреченост и неговата мајка. Разгледувајќи го случајот Судот утврдил дека „е особено загрижен од отсуството на каква било ангажираност на социјалните служби, како и од отсуството на какви било индикации дека биле консултирани релевантни стручни лица, кои можеле да дадат соодветни препораки и да работат со засегнатите деца.... како и дека за првиот жалител (лицето со попреченост) не бил обезбеден никаков советодавен третман, за да

[2] Види повеќе: www.hatecrime.osce.org.

му се помогне. Впрочем, Судот утврдил дека, освен обезбедување на одговор на одредени инциденти, надлежните органи не презеле какво било релевантно дејство од општа природа во целите на борбата против основниот проблем и покрај нивното знаење дека првиот жалител [лицето со попреченост] бил цел на систематска злоупотреба и дека злоупотребата многу веројатно може да се повтори и во иднина“ (ст. 148). Со оглед на погоре наведеното, Судот утврдил дека надлежните државни органи не ги презеле сите разумно потребни мерки за да ја спречат злоупотребата на првиот жалител и дека притоа го пренебрегнале фактот дека постои реален, предвидлив и континуиран ризик од повторување на таквите злоупотреби, па така Судот ги утврдил повредите како што се наведени погоре во текстот.

3.4. Европска Унија

Во рамките на Европската Унија, покрај *Повелбата на Европската Унија за основните права (членови 21 и 26),* постои законодавство за криминал од омраза - *Рамковната одлука на Советот 2008/913/ЈНА*, но само во околности кога кривичните дела се мотивирани од расата, бојата на кожата, религијата, потеклото или националното или етничкото потекло. Агенцијата на Унијата за основни права во своето Мислење за Рамковната одлука за расизам и ксенофобија (2013) препорачува законодавството донесено на ниво на земја членка поедначкво да ги опфати сите форми на мотив на пристрасност, вклучувајќи ја и попреченоста. Исто така, во своите Заклучни согледувања за првичниот извештај на Европската Унија (2015), Комитетот за Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, препорачува Унијата да преземе неопходни мерки за да се воведе попреченоста во главните текови во рамките на целото законодавство, во политиките и стратегиите за борба против насилство, злоупотреба и експлоатација и да обезбеди ефикасна заштита на сите лица од сите видови на попреченост во домашната средина и надвор од неа (ст. 45).

Од друга страна, пак, постои тенденција на зголемување на бројот на земјите членки на Европската Унија кои ја вклучуваат попреченоста како заштитна карактеристика во рамките на своите национални кривични закони. Како што известува Агенцијата на Европската Унија за основни права, од октомври 2014 година, групата на земји членки на Унијата кои изречно ја прифаќаат попреченоста како мотив за пристрасност во рамките на нивното кривично законодавство ги опфаќа Австрија, Белгија, Хрватска, Финска, Франција, Унгарија, Литванија, Холандија, Романија, Словенија, Шпанија и Обединетото Кралство. Овие земји, главно, се определиле за два различни пристапа во однос на казнувањето на криминалот од омраза врз основа на попреченост: *прво*, построги казни и *второ*, отежнувачки околности.

На крајот, доколку крајната цел е воспоставување на ефикасен систем за борба против криминалот од омраза, меѓу другото и врз основа на попреченоста, тогаш Директивата за правата на жртвите (2012/29/ЕУ) треба

да се транспонира во целост, особено оние одредби кои се однесуваат на обезбедување информации за жртвите (член 4), воспоставување и обезбедување на бесплатни услуги за поддршка (членови 8 и 9) и индивидуална оцена на жртвите од полицијата (член 22).

4. КЛУЧНИ ПРЕДИЗВИЦИ ВО ОДНОС НА КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА ВРЗ ОСНОВА НА ПОПРЕЧЕНОСТ

Некои од клучните предизвици во однос на криминалот од омраза врз основа на попреченост се: непријавувањето на криминалот од омраза врз основа на попреченост, превентивно и *пост-факто*, недостигот на официјални податоци за криминал од омраза врз основа на попреченост и недоволната поддршка за жртвите, предизвици кои детално се разработени во продолжение на текстот.

4.1. Непријавување и недостиг на официјални податоци

Непријавувањето на криминал од омраза, вклучувајќи го и криминалот од омраза врз основа на попреченост, претставува сериозен предизвик кој треба да се решава, доколку сакаме да воспоставиме ефикасен систем на превенција и заштита од криминал од омраза во целина. Две одделни студии подготвени во Обединетото Кралство покажуваат дека иако луѓето со попреченост се во позиција да бидат вербално и физички нападнати четири пати почесто од своите врсници без попреченост, тие, речиси, за половина се помалку подготвени да ги пријават кривичните случаи на полицијата. Како резултат на тоа, многу од овие кривични дела остануваат непријавени, не се гонат, а со тоа остануваат и невидливи. Истиот заклучок е донесен и во Годишниот извештај на ОБСЕ – ОДИХР, насловен како „Криминал од омраза во регионот на ОБСЕ: Инциденти и одговори“. Причините за непријавувањето на овој вид на криминал се најразлични. Според британските истражувања, лицата со попреченост може да одлучат да не го пријават криминалот од омраза поради страв од можни последици, поради загриженост дека нема да им се верува, или поради стравот од противтужба (Обединето Кралство, Scope, 2008). Други причини кои често се споменуваат го вклучуваат верувањето дека криминалот нема да се смета за доволно сериозен, или, пак, дека пријавата нема да се смета за кредибилна поради попреченоста на жртвата (Институт за истражување конфликти, 2009). Покрај тоа, интервјуата спроведени со голем број луѓе од страна на Агенцијата на Европската Унија за основни права, како дел од истражувањето „Избор и контрола: правото на самостојно живеење“ (2012), цитирано погоре, покажуваат дека лицата со интелектуална попреченост или ментални здравствени проблеми имаат ниско ниво на свест за своите права или, пак, знаење за постапката за поднесување пријава.

Покрај непријавувањето, постои и недостиг на официјални податоци за распространетоста на криминалот од омраза, вклучувајќи го и криминалот

од омраза врз основа на попреченост. Официјални статистички податоци во однос на криминалот од омраза врз основа на попреченост се достапни само во неколку земји. На пример, до крајот на 2014 година земјите кои го евидентираат овој вид на криминал се: Белгија, Канада, Хрватска, Кипар, Финска, Грузија, Германија, Унгарија, Италија, Латвија, Литванија, Молдавија, Србија, Словачка, Шпанија, Украина, Обединетото Кралство, Соединетите Американски Држави и Узбекистан. Сепак, сè поголемата вклученост на криминалот од омраза врз основа на попреченост во националните законодавства не се отсликува во бројот на официјални системи за прибирање на податоци. Така, се препорачува донесување на законодавство со кое државите ќе се обврзат да собираат и објавуваат податоци за криминал од омраза, поодделно за секоја основа, вклучително и за попреченоста како основа, како и одделно за повеќекратните карактеристики, како што се возраста и родот. Официјалното собирање на податоци за криминалот од омраза врз основа на попреченост треба да се дополни со истражувања за криминална виктимизација, кои вклучуваат прашања за криминалот мотивиран од пристрасност, со цел да се разјасни природата и опфатот на непријавувањето, искуствата на жртвите со попреченост во контактите со органите за спроведување на законот, причините за непријавување инциденти на криминалот од омраза и свеста на луѓето со попреченост за своите права (Агенција на Европската Унија за основни права, 2012).

Со цел да се подобри ваквата состојба, ОБСЕ/ОДИХР објави Водич за собирање на податоци и следење на криминалот од омраза, кој предвидува десет практични чекори за подобрување на системите за евидентирање на податоци, подобро разбирање на опфатот на непријавувањето, како и за охрабрување на жртвите да пријавуваат криминал од омраза (ОДИХР, 2014).

4.2. Недоволна поддршка за жртвите

Справувањето со криминалот од омраза врз основа на попреченост не бара само одлучен и координиран одговор на сите нивоа, вклучувајќи го и нивото на кривичноправен систем, туку бара и пристапни и бесплатни услуги за поддршка на жртвите, коишто се од суштинско значење за секоја жртва чии права биле прекршени. Ваквите услуги вклучуваат: итни повици преку факс или преку текстуална порака за лицата со оштетен слух, услуги за толкување со знаковен јазик, информации лесни за читање, полициски службеници кои ќе можат да ги посетат жртвите во нивните домови, достапни интернет-страници и пристапни полициски станици, упатства или обука за полициски службеници за соодветно постапување со жртвите со попреченост, итн. Во оваа фаза, овие мерки за поддршка сè уште се неразвиени на генерално ниво.

Жртвите на криминалот од омраза врз основа на попреченост доживуваат повисоко ниво на анксиозност, гнев, интензивен страв, уште поголема изолација и чувство на ранливост и депресија (Latvian Centre for Human

Rights, 2008). Како што беше јасно кажано во случајот *Ђорђевић,* обработен погоре во текстот, интензивното страдање предизвикано од криминалот од омраза врз основа на попреченост може да има значително негативно влијание врз лицето со попреченост и, исто така, може да се прошири понатаму од лицето со попреченост и да го засегне семејството и поширокаta средина. Затоа, исклучително е важно да се земе предвид емоционалното влијание на кривичното дело, со цел да се обезбеди соодветна поддршка за жртвите. Органите за спроведување на законот и организациите на лицата со попреченост мора да работат заедно за да се обезбеди постоење на иницијативи за соодветна поддршка за жртвите, во моментот кога жртвите пријавуваат и ги споделуваат своите искуства во однос на криминалот од омраза врз основа на попреченост (ENIL, 2014).

5. КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА ВРЗ ОСНОВА НА ПОПРЕЧЕНОСТ - СЛУЧАЈОТ НА МАКЕДОНИЈА

5.1. Дефиниција на попреченоста во националното законодавство

Во македонскиот контекст, прашањето на дефинирање на попреченоста е особено важно, бидејќи во случај на попреченост, воспоставувањето на услови за еднакво уживање на правата и слободите на лицата со попреченост често се заменува со нивната социјална заштита (Попоска, 2012). Законот за спречување и заштита од дискриминација не ја дефинира попреченоста, ниту заштитната група - лицата со попреченост. Ваква дефиниција е содржана во неколку други закони, како што е Законот за социјална заштита, Законот за вработување на инвалидни лица, Законот за инвалидски организации и Законот за заштита на децата, додека глувите лица и лицата со оштетен слух се дефинирани како заштитна група во рамките на Законот за употреба на знаковниот јазик.

Имено, членот 17 од Законот за социјална заштита не ја дефинира попреченоста, туку ја дефинира заштитната група на следниот начин: лице со попреченост, „во смисла на овој Закон се смета лице со ментална или телесна попреченост“. Ова е медицински заснована дефиниција и како таква е прилично ограничувачка, затоа што ги опфаќа само лицата со одреден вид на попреченост, а ги исклучува другите лица со попреченост, особено лицата кои страдаат од повеќекратна попреченост. Дефиницијата содржана во членот 2 од Законот за вработување на инвалидни лица, оди чекор понатаму, бидејќи е посеопфатна во поглед на заштитната група, вклучувајќи лица со различна попреченост, но оваа дефиниција, исто така, се заснова на медицинскиот модел и бара доказ за попреченост, при што попреченоста се утврдува од страна на Комисија при Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, што е спротивно на начелото на недискриминација. На крајот, дефиницијата на заштитната група, утврдена во согласност со членот 5 од Законот за инвалидски

организации, кој предвидува дека: „Лице со инвалидност во согласност со Законот за социјална заштита и Правилникот за оцена на специфичните потреби на лицата со пречки во физичкиот или психичкиот развој е поединец кој поради своите вродени или здобиени повреди и попреченост стекнати или создадени од нивната физичка или животна средина, не може сам делумно или во целост да ги задоволува личните, семејните и животните потреби за живот во средината во која живее“, до одреден степен го одразува социјалниот модел. Важно е да се истакне дека спротивно на дефинициите предвидени во Законот за социјална заштита и Законот за вработување на инвалидни лица, оваа дефиниција на лица со попреченост има многу поширок опфат на лична заштита и оди понатаму од пресудата на СПЕУ во случајот *Chacón Navas*, како што е објаснето погоре во текстот. Имено, од една страна, дефиницијата содржана во Законот за инвалидски организации не прави јасна разлика меѓу попреченост и болест (попреченоста, исто така, може да се стекне преку болест), а, од друга страна, оваа дефиниција експлицитно не вклучува временски ограничувања за критериумот на „постојана и долгорочна попреченост“, како што е предвидено во случајот C*hacón Navas*. Како резултат на ова, оваа дефиниција на секое лице кое има каков било вид на попреченост му овозможува да бара заштита во согласност со Законот.

Исто така, кога станува збор за опфатот на лицата кои можат да бидат заштитени, дискриминацијата врз основа на попреченост по асоцијација не е изречно забранета во националното законодавство, дури ниту во Законот за спречување и заштита од дискриминација, што значи дека националното законодавство не е целосно усогласено со пресудата на Судот на правдата на Европската Унија во случајот на *Coleman v Attridge Law*, обработен погоре. Во овој случај, Судот утврдил дека Директивата 2000/78/ЕЗ за забрана на дискриминација и вознемирување не се однесува на одредена категорија на лица, туку, со повикување на основите на дискриминација, таа, исто така, се применува и за лицата кои се поврзани со лицата со попреченост. Покрај тоа, македонското законодавство има и други недостатоци, како, на пример, непредвидувањето на заштита во случај на претпоставена попреченост.

Може да се заклучи дека постојните дефиниции, со исклучок на дефиницијата од Законот за инвалидски организации, целосно се засновани на медицинскиот модел за дефинирање на попреченоста и се спротивни на начелото на недискриминација, затоа што тесно ја дефинираат заштитната група. Според тоа, во законодавството е потребно лицата со попреченост да се дефинираат во согласност со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, врз основа на социјалниот модел, затоа што земјата ја ратификувала Конвенцијата на 29 декември 2011 година и таа е директно применлива во националното законодавство. Доколку лицата со попреченост се дефинираат на овој начин, ќе се создадат можности за ефикасно справување со дискриминацијата, како и со криминалот од омраза врз основа на попреченост.

5.2. Криминал од омраза врз основа на попреченост во националното законодавство

Националниот Кривичен законик од 2009 година содржи материјални одредби за кривичното дело и зголемување на казната (член 39 став 5) за криминалот од омраза. Кривичниот законик подоцна, во 2014 година, е изменет со што се проширува списокот на заштитни карактеристики и истиот се усогласува со Законот за спречување и заштита од дискриминација.

Членот 39 став 5, предвидува општа одредба која ги обврзува судовите да земат предвид одредени мотиви на пристрасност при изрекувањето на казната, вклучувајќи и пристрасност против попреченост. Конкретната одредба гласи: „при одмерување на казната, Судот посебно ќе земе предвид дали кривичното дело е сторено против лице или група на лица или имот, директно или индиректно, поради неговиот/нејзиниот пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други уверувања, образование, политичка афилијација, приватен или општествен статус, *ментална и телесна попреченост,* возраст, семејна и брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба или која било друга основа предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор“. Сепак, основата на попреченост не е дефинирана и кога ова е случај, изворот на толкување се презема од Законот за спречување и заштита од дискриминација или други закони кои ја регулираат оваа материја. Меѓутоа, од погорната анализа може да се види дека дефинициите на попреченост и заштитната група - лица со попреченост - во националното законодавство претежно се засноваат на медицинскиот модел на попреченост и не се во согласност со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост. Поради тоа, се препорачува да се подготват насоки за објаснување на опфатот на заштитните карактеристики, во согласност со членот 39 став 5 од Кривичниот законик.

Исто така, се подготвуваат нови измени на Кривичниот законик, (се очекува истите да бидат донесени до крајот на 2016 година) со кои ќе се воведе дефиниција на криминалот од омраза, како и измени во посебните кривични дела кои беа дополнети со пристрасноста како мотив. Се работи за следните кривични дела: Убиство (член 123), Телесна повреда (член 130), Тешка телесна повреда (член 131), Присилба (член 139), Противправно лишување од слобода (член 140), Мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување (член 142), Загрозување на сигурноста (член 144), Спречување или сметање на јавен собир (член 155), Силување (член 186), Обљуба врз немоќно лице (член 187), Полов напад врз дете кое не наполнило 14 години (член 188), Неукажување медицинска помош (член 208), Оштетување туѓи предмети (член 243), Злоупотреба на службената положба и овластување (член 353), Насилство (член 386) и Сквернавење на гроб (член 400). Во сите овие кривични дела вклучен е мотивот на пристрасност против попреченост.

По донесувањето на овие измени, значително ќе се подобри законската заштита од криминал од омраза, со тоа што истата ќе стане посеопфатна и поделотворна.

5.3. Одговори на криминалот од омраза врз основа на попреченост во земјата

Не постои официјален систем за прибирање податоци за криминал од омраза во земјата кој е воспоставен и одржуван при релевантните институции, поради што земјата постојано се критикува. Од друга страна, пак, од февруари 2013 година па сè досега, со поддршка на Мисијата на ОБСЕ во Скопје, Хелсиншкиот комитет за човекови права ја одржува интернет-страницата[3] на која граѓаните можат да пријават криминал од омраза или таков инцидент. До август 2016 година евидентирани се вкупно 286 инциденти од омраза. Најголем број од инцидентите кои се евидентирани во изминатите години се врз основа на етничка припадност, сексуална ориентација и политичка припадност на жртвата, додека во 2015 година најголем број од нападите биле извршени врз бегалци и мигранти. Случаите на криминал од омраза врз основа на попреченост се невидливи и има евидентиран само еден случај. Случајот на криминал од омраза врз основа на попреченост евидентиран од Хелсиншкиот комитет се случил на 22 декември 2015 година, близу селото Оризари, кога возач на такси, откако го земал патникот со попреченост, им се јавил на двајца пријатели и ја принудиле жртвата да им купи пијалак, да пуши марихуана заедно со нив, а потоа го истепале и го ограбиле, земајќи му 6,500 МКД (105 евра). Во овој инцидент, мотивот на предрасуди е попреченоста на жртвата, додека индикатор за предрасуди е природата на насилството – инцидентот се случил кога возачот на таксито забележал дека жртвата е лице со попреченост и тогаш ги повикал другите двајца сторители. Видот на кривичното дело кое се наведува во Кривичниот законик е насилство (член 386), телесна повреда (член 130) и кражба (член 237). Влијанието врз жртвата и врз заедницата се состои во тоа што овој инцидент ја доведува во опасност безбедноста на лицата со попреченост во дадената област.

За да се смени сегашната состојба на непријавување, се препорачува да се спроведе истражување за виктимизација, преку кое, меѓу другото, може да се добие увид во тоа зошто лицата се двоумат да го пријават криминалот мотивиран од предрасуди врз основа на попреченост и да се утврди какво е искуството на лицата со попреченост кои се жртви на криминалот од омраза врз оваа основа во нивните контакти со органите за спроведување на законот.

[3] Види повеќе: www.zlostorstvaodomraza.mk.

6. ЗАКЛУЧОЦИ

Насилството врз лицата со попреченост има многу форми и се случува во различни околности. Постојат многу причини за насилството, почнувајќи од негативните општествени ставови засновани на предрасуди и недостиг на знаење или разбирање на попреченоста, сè до стручни или индивидуални ставови вкоренети во нетолеранција за „другиот".

Иако законодавството за криминалот од омраза во изминатите години е подобрено, тоа сè уште во целост не ја опфаќа попреченоста. Некои од мерките кои можат да се преземат на национално ниво за подобрување на состојбите опфаќаат обезбедување на широк опфат на лична заштита врз основа на попреченост, осигурување дека систематски и редовно се прибираат разложени податоци за криминалот од омраза врз основа на попреченост и дека жртвите се охрабруваат и имаат доверба да го пријават нивниот случај при надлежните органи. Државите треба да гарантираат дека за секој случај на претпоставен криминал од омраза врз основа на попреченост ќе биде спроведена делотворна истрага и дека таквиот криминал ќе се гони и осуди во согласност со меѓународните стандарди и релевантната судска практика на Европскиот суд за човекови права.

Одредбите и постапките за криминалот од омраза врз основа на попреченост во македонскиот контекст сè уште се недоволно развиени, а има и сериозни предизвици во поглед на сеопфатното дефинирање на попреченоста како основа, во согласност со современите меѓународни стандарди. Покрај тоа, иако постои значаен напредок во законската заштита од криминалот од омраза во општа смисла, вклучително и од криминалот од омраза врз основа на попреченост, сепак, треба да се вложат уште многу напори од различни клучни актери со цел заштитата да биде посеопфатна и поделотворна. Тоа подразбира спроведување на обуки за полицијата, обвинителството и судството и воведување на официјален систем за прибирање податоци за криминалот од омраза во земјата, кој ќе биде воспоставен и одржуван од страна на институциите, како што се наведува во препораките на ОБСЕ. Постои значителен проблем на непријавување на криминалот од омраза врз основа на попреченост. Оттука, потребни се поголеми напори за подигање на свеста за оваа појава и нејзино пријавување од потенцијалните жртви.

ЛИТЕРАТУРА

- Association of Chief Police Officers. (2014). *Disability Hate Crime*. Retrieved 2016, August 5, from: http://www.acpo.presscentre.com/Press-Releases/ACPO-response-to-the-Criminal-Justice-Joint-Inspectorate-review-of-disability-hate-crime-202.aspx.
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2015). Concluding Observations on the initial report of the European Union. CRPD/C/EU/CP/1, October 2, 2015.
- Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. 2000. *Official Journal L 303, 02/12/2000 P. 0016 - 0022*. Retrieved 2016, August 8, from: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML.
- Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law. Retrieved 2016, August 1, from: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008F0913&from=EN.
- Court of Justice of the European Union, *S. Coleman v Attridge Law, Steve Law*, Case C-303/06, OJ C 224, July 17, 2008.
- Court of Justice of the European Union, *Sonia Chacón Navas v. Eurest Colectividades SA,* Case C-13/05, [2006] ECR I-6467, July 11, 2006.
- Criminal Code. *Official Gazette*, 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015, 226/2015.
- Crown Prosecution Service. (2007). *Policy for Prosecuting Cases of Disability Hate Crime*. Retrieved 2016, August 5, from: http://www.cps.gov.uk/publications/docs/disability_hate_crime_policy.pdf.
- EU Directive 2012/29/EU, adopted on October 25, 2012. Retrieved 2016, August 8, from: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029&from=en.
- European Court of Human Rights, *Alajos Kiss v. Hungary*, App. no. 38832/06, from May 20, 2010.
- European Court of Human Rights, *Bekos and Kotropoulos v. Greece*, App. no. 15250/02, from December 13, 2005.
- European Court of Human Rights, *Đorđević v. Croatia*, App. no. 41526/10, from July 24, 2012.
- European Court of Human Rights, *Identoba and Others v. Georgia*, App. no. 73235/12, from May 12, 2015.
- European Court of Human Rights, *Šečić v. Croatia*, App. no. 40116/02, from May 31, 2007.

- European Network on Independent Living. (2014). *Disability Hate Crime*. Retrieved 2016, August 8, from: http://www.enil.eu/wp-content/uploads/2014/11/Disability_Hate_Crime_Guide-FINAL-ENG-1.pdf.
- FRA. (2012). *Choice and Control: the right to independent living*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved 2016, August 2, from: http://fra.europa.eu/en/publication/2012/choice-and-control-right-independent-living.
- FRA. (2012). *Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved 2016, August 7, from: http://fra.europa.eu/en/publication/2012/making-hate-crime-visible-european-union-acknowledging-victims-rights.
- FRA. (2013). *Opinion on the Framework Decision on Racism and Xenophobia – with special attention to the rights of victims of crime*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved 2016, August 1, from:: http://fra.europa.eu/en/opinion/2013/fra-opinion-framework-decision-racism-and-xenophobia-special-attention-rights-victims.
- FRA. (2015). *Equal protection for all victims of hate crime*. *The case of people with disabilities*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved 2016, August 2, from: http://fra.europa.eu/en/publication/2015/equal-protection-all-victims-hate-crime-case-people-disabilities.
- FRA. (2015). *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved 2016, August 7, from: http://fra.europa.eu/en/publication/2014/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims.
- *Hate crimes.* (n.d.). Retrieved from Hate crimes: www.zlostorstvaodomraza.mk.
- Institute for Conflict Research. (2009). *Hate Crime against People with Disabilities-a baseline study of experiences in Northern Ireland*. Retrieved 2016, August 2, from: http://www.iccl.ie/categories/victims-project.html.
- Latvian Centre for Human Rights. (2008). *Psychological Effects of Hate Crime - Individual Experience and Impact on Community*. Retrieved 2016, August 5, from: http://cilvektiesibas.org.lv/site/attachments/30/01/2012/Naida_noziegums_ENG_cietusaji em_Internetam.pdf.
- Law on Disabled Persons' Organizations. *Official Gazzette*, 89/2008, 59/2012, 23/2013.
- Law on Employment of Disabled Persons. *Official Gazzette*, 87/2005 (consolidated version), 113/2005, 29/2007, 88/2008, 161/2008, 99/2009, 136/2011, 129/2015, 147/2015, 27/2016.
- Law on Social Protection. *Official Gazzette*, 79/2009, 36/2011, 51/2011, 166/2012, 15/2013, 79/2013, 148/2013 (consolidated version), 164/2013, 187/2013, 38/2014, 44/2014, 116/2014, 180/2014, 150/2015, 192/2015, 30/2016
- OSCE ODIHR. (2009). *Hate Crime Laws – A Practical Guide*. Warsaw: ODIHR. Retrieved 2016, August 2, from: http://www.osce.org/odihr/36426?download=true.

- OSCE ODIHR. (2015). Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses, Annual Report for 2014.
- OSCE ODIHR. (n.d.). *Hate crime reporting*. Retrieved from OSCE ODIHR: www.hatecrime.osce.org.
- OSCE/ODIHR. (2014). *Hate Crime Data-Collection and Monitoring Mechanisms. A practical Guide*. Warsaw: ODIHR. Retrieved 2016, August 2, from: http://www.osce.org/odihr/datacollectionguide.
- Poposka Z. (2012). *Disability discrimination in the international human rights law*. Skopje: University „Sv. Kiril i Metodije" – Skopje, Law Faculty "Justinijan I".
- Poposka Z. (2015). *Stereotypes and Prejudices as Cause for Discriminatory Practices – Review of the Case Law of the European Court of Human Rights.* Skopje: OSCE Mission to Skopje.
- Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to member States on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006-2015, adopted by the Committee of Ministers on April 5, 2006.
- Resolution ResAP(2005)1 of the Committee of Ministers on safeguarding adults and children with disabilities against abuse, adopted by the Committee of Ministers on February 2, 2005.
- UK Scope. (2008). *Getting Away with Murder – Disabled people's experiences of hate crime in the UK*.
- United Nations, Convention on the Rights on Persons with Disabilities. (2006). United Nations, Treaty Series, vol. 2515. OHCHR. Retrieved 2016, August 8, from: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx.

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ОПЕРАТИВНИ И ПРОЦЕСНИ АСПЕКТИ ПРИ ИСТРАЖУВАЊЕТО НА КРИВИЧНИТЕ ДЕЛА ОД ОМРАЗА

Кире Бабаноски[1]
Весна Трајановска[2]

РЕЗИМЕ

Концептот на кривични дела сторени од омраза во Република Македонија сè уште не е прецизно разработен и развиен докрај, меѓутоа, постои интерес за поддршка на ваквите современи текови во кривичното право, поради заштита на луѓето и нивниот имот и превенција на идни појави.

Главниот предмет на трудот се криминалистичко-оперативните и кривичнопроцесните (истражни) аспекти и карактеристики во однос на откривањето, разјаснувањето и расветлувањето на кривичните дела сторени од омраза. За таа цел, се прикажуваат специфичностите во процесот на истражување и докажување преку оперативно-тактичките мерки и активности и истражните дејства кои им стојат на располагање на органите за кривичниот прогон (пред сè, на полицијата и Јавното обвинителство) при откривање на овие кривични дела. Посебно се разработуваат оперативните аспекти, како што се постоењето на индиции, поставувањето на верзии за настанот и планирањето на оперативната дејност. Притоа, особено е важен начинот на откривање и утврдување на мотивот, целта и намерата на сторителот, изборот на жртвата и нејзината припадност на некоја општествена група, како главни елементи за постоење и исполнување на битието на делото, преку утврдување и докажување на интеракциските врски на сторителот и жртвата, пред и за време на извршување на делото.

За ефикасност во откривањето на овие кривични дела, истражителите од органите за кривичен прогон, особено треба да имаат познавања на криминалистичките карактеристики: личноста на сторителот и жртвата, криминалната ситуација, *modus operandi* и трагите кои укажуваат на постоење на кривичното дело. Според тоа, процесот на откривање бара мултидисциплинарен пристап – владеење на криминалистичките и процесните принципи и правила во оперативната дејност, комбинирани со законитостите на другите блиски и сродни науки.

Клучни зборови: кривични дела од омраза, криминалистички аспекти, кривичнопроцесни аспекти, истражување, откривање, докази.

[1] Кире Бабаноски, доктор на науки од областа на безбедноста, доцент на Факултетот за безбедносни науки, МИТ Универзитет Скопје. E-mail: kbabanoski@gmail.com

[2] Мр Весна Трајановска, докторанд по правни науки од областа на кривичнопроцесно право, асистент на Факултетот за безбедносни науки, МИТ Универзитет Скопје.
E-mail: vesna.trajanovska@yahoo.com

1. ВОВЕД

Моментално, Кривичниот законик на Република Македонија не познава кривични дела мотивирани од омраза или пристрасност. Тоа значи дека тие не се издвоени како квалификувани облици на основните дела со пропишани построги кривични санкции, или издвојување на самиот мотив како отежнувачка или поостра околност при одмерувањето на санкцијата. Во македонското кривично законодавство концептот на кривично дело на омраза започна да се имплементира со Новелата на Кривичниот законик од 2009 година, со пропишувањето на општата одредба за одмерување на казната во членот 39 став 5 со која судовите при расправите околу изрекувањето на санкцијата се обврзуваат да ги земат предвид одредените мотиви на пристрасност и дискриминација поради припадноста на жртвата на некоја општествена група. Во однос на употребата на терминот омраза во Кривичниот законик на Република Македонија, се констатира дека постои негова директна употреба кај кривичното дело - Предизвикување национална, расна и верска омраза, раздор и нетрпеливост (член 319) и кривичното дело - Одобрување или оправдување на геноцид, злосторства против човечноста или воени злосторства (член 407-а), а индиректно се јавува кај кривичното дело - Загрозување на сигурноста (член 144 став 4) преку укажувањето за припадноста на жртвата кон определена национална, етничка или расна група или верска определба. Во овие кривични дела омразата и пристрасната мотивираност се отежнувачки околности поради кои се пропишани потешки кривични санкции.

Во согласност со современите текови во науката за кривичното право и концептот на заштита на човековите слободи и права, од страна на меѓународните организации од оваа област, Република Македонија доби препораки за усвојување на ефективни мерки за спречување, определување и санкционирање на кривични дела мотивирани од омраза (Совет за човекови права, 2014, с. 18). Поконкретно, тоа значи „борба против неказнивоста на насилството врз маргинализирани лица мотивирано од нивната етничка, религиозна или сексуална ориентација, посебно преку покренување на свеста на јавното мислење и на полициските и судските власти“. Како резултат на тоа беа изработени предлози за измена и дополнување на одредени одредби од Кривичниот законик во врска со кривичните дела мотивирани од омраза, при што се предвиде воведување на нов став 23 во членот 122, со кој „кривично дело од омраза“ ќе се дефинира како „кривично дело против физичко или правно лице и со него поврзан имот кое е сторено во целост или делумно поради реалната или претпоставена карактеристика на лицето што се однесува на раса, боја на кожа, национална или етничка припадност, религија или верско уверување, ментална или телесна попреченост, пол или родов идентитет, сексуална ориентација, политичко уверување, возраст или припадност на маргинализирана група“. Според ОБСЕ/ОДИХР (2009, стр. 53-56) оваа нова одредба помага да се зацврсти и точно да се одреди актуелниот концепт на

кривичните дела мотивирани од пристрасност, кои веќе се предвидени во членот 39 став 5 од Кривичниот законик. Со новиот став 23 во членот 122 се препознава концептот на таканаречените „комбинирани мотиви“, односно дејства кои само делумно биле извршени со мотиви на пристрасност. Таквите дејства ќе се сметаат за „кривични дела од омраза“ сé додека мотивот на пристрасност бил една од побудите во заднината на таквото дејство. Во однос на експлицитното вклучување на формулацијата „реална или претпоставена“ карактеристика, кривичното дело ќе биде класификувано како кривично дело мотивирано од пристрасност и доколку сторителот погрешно претпоставил дека жртвата припаѓа на одредена заштитена група (OSCE/ODIHR, 2009, стр. 50-51). Кај оваа одредба се идентификувани неколку недостатоци, за кои ОБСЕ има дадено свои предлози и мислења, меѓутоа, истите не се предмет на анализа во овој труд. Предлозите вклучуваат и одреден број посебни одредби за заострување на кривичната санкција за посебните кривични дела кои веќе се предвидени со Кривичниот законик, во случаи кога истите се извршени со мотив на пристрасност.

Главниот предмет на трудот се однесува на приказ на криминалистичките, оперативно-тактичките и процесните аспекти при откривањето, разјаснувањето и расветлувањето на овие кривични дела и нивните специфичности и разлики во однос на методиките на откривање на општите кривични дела, а кои се применуваат од страна на органите за кривичен прогон.

2. КРИВИЧНОПРАВЕН КОНЦЕПТ НА КРИВИЧНИТЕ ДЕЛА ОД ОМРАЗА

Постојат определени тешкотии во однос на дефинирањето на концептот на „омраза“ со оглед на тоа што е од субјективна природа. Кривичните дела на омраза претставуваат квалификувани (тешки) облици на повреда или загрозување на основните човекови слободи и права. Тие се прилично сложена општествена и криминална појава, со низа специфичности и разлики во однос на другите криминални облици (Камбовски и Лазарова-Трајковска, 2012, с. 6). Првичната разлика е во однос на мотивот на сторителот, како субјективен елемент што им дава трансцендентален, преносен карактер. Следната посебност се состои во стратифицираниот објект на заштита, според кој третманот на некое кривично дело како дело на омраза, ќе зависи од тоа – дали кај сторителот постои посебен мотив на омраза или пристрасност спрема жртвата поради нејзиното својство на припадник кон определена социјална група.

Поимот „дело на омраза“ може да се дефинира во поширока, криминолошка, и во потесна, кривичноправна смисла (Камбовски и Лазарова-Трајковска, 2012, с. 7).

Во криминолошка смисла овој поим ги подразбира сите негативни поведенија на поединците кои се мотивирани или имаат за цел создавање и распалување на омраза спрема поединци или групи луѓе врз расна, етничка, полова или друга основа, која една социјална група ја разликува од друга. Криминолошката дефиниција поаѓа од негативните социјални консеквенции на постапките мотивирани со омраза во однос на општествените односи и нивната стабилност, без оглед на тоа дали самото поведение, зад кое стои таков мотив или цел, е изречно предвидено со законот како кривично дело.

Во кривичноправна смисла, поимот „дело на омраза“ е дејство изречно предвидено со закон како кривично дело, мотивирано со непријателски однос кон жртвата како припадник на определена социјална група, или кон самата социјална група. Тоа е криминал на дискриминација, а дискриминацијата на жртвата врз расна, етничка, полова и друга основа е мотив или цел на насилнички акт со закон дефиниран како кривично дело.

Тоа би значело дека во моментов ние може да зборуваме за дело на омраза како криминолошки феномен, бидејќи сè уште овие дела не се инкриминирани во Кривичниот законик на Република Македонија. Во однос на користењето на унифицирана терминологија, во кривичноправната наука постојат спротивставени ставови, од една страна, за користење на зборот „омраза“ за кривични дела мотивирани од пристрасност и, од друга страна, за целосна замена на зборот „омраза“ со зборот „пристрасност“ и терминот „кривично дело од омраза“ со терминот „кривично дело мотивирано од пристрасност“ како технички точен термин, со оглед на тоа што пристрасноста е поширок поим во однос на омразата.

Омразата кај овие кривични дела е насочена кон повреда или загрозување на основните човекови слободи и права со кои се повредува и еднаквоста на слободите и правата, безбедноста, јавниот ред и мир. Тие се тешки облици на загрозување на основните постулати на демократската правна држава: толеранцијата, владеењето на правото, правдата и недискриминацијата, со што се доведува во прашање функционирањето на општествените односи, општествената стабилност, безбедност и сигурност, а се зголемува и степенот на конфликтност и општествена дезорганизација. Негативните последици на овие дела врз индивидуалните слободи и права се насочени врз поединецот како жртва, таргетираната група, другите ранливи групи, општествените односи во целина, како и прераснувањето на омразата, нетрпеливоста и непријателството во потешки форми на насилство.

Во посебниот кривичноправен третман на овие кривични дела, од аспект на оперативната дејност на органите за кривичен прогон треба да се напомни дека откривачката активност треба да биде насочена кон пронаоѓање докази кои го потврдуваат постоењето на омраза и дискриминирачка основа, како и утврдувањето на таквиот мотив во субјективната страна на делото.

„Кривичните дела мотивирани од пристрасност“ постојат кога сторителот намерно ја избира својата жртва врз основа на една или неколку заштитени карактеристики и кога таквиот избор може да се докаже преку дадени изјави, пишани зборови, слики, предмети, дејства, изрази на омраза, непријателство, предрасуда, гнев или преку други докази на пристрасност. Од друга страна, во отсуство на докази за намерно таргетирање, самиот факт што жртвата има заштитена карактеристика не е доволен за да може да се утврди кривично дело од омраза. Сепак, во секој случај на извршено кривично дело против лица со заштитени карактеристики, надлежните органи се должни да ги преземат сите оправдани мерки со цел да истражат дали претходно наведените елементи се присутни и дали конкретното кривично дело е „кривично дело од омраза“.

Во продолжение на трудот ќе бидат прикажани и појаснети криминалистичките и процесните аспекти на оперативно-тактичките мерки и активности и истражните дејства кои се преземаат поради откривање, расветлување и разјаснување на криминалните активности со елементи на омраза и пристрасност.

3. ОТКРИВАЊЕ НА КРИВИЧНИТЕ ДЕЛА ОД ОМРАЗА

Откривачката активност на обележјата и доказите за кривичните дела мотивирани од омраза од страна на органите за кривичен прогон започнува со дознавањето за нивно планирање, поттикнување или постоење. До почетни оперативни информации за ваквите криминални активности се доаѓа на повеќе начини при работењето на овластените службени лица (Цуклески, 2009). Притоа, неблагодарно е да се врши некаква класификација, бидејќи според нивната примена и криминалистичка суштина повеќето од нив се испреплетуваат или надополнуваат, а како што претходно беше укажано, овие кривични дела може да бидат насочени спрема лица и спрема имот. Во криминалистичката практика, при дознавањето за постоење на кривични дела со елементи на омраза и пристрасност, од големо значење е соработката со граѓаните, како најголем извор на информации, затоа што нивна граѓанска и морална должност е да известат за каква било криминална активност, а, секако, тука е и криминалистичко-информативната дејност (Цуклески, 2005), преку ангажирањето на информатори, соработници, соработнички врски, прикриени агенти и слично. Притоа, оперативната дејност на полицијата дава добри резултати а најдобриот начин за откривање и спречување на ваквите кривични дела е т.н. „*in flagranti*“ ситуација, кога сторителот е изненаден при извршувањето на кривичното дело. Процесот на доаѓање до информации за планирањето на вакви кривични дела е отежнат, затоа што како насилнички кривични дела, по правило, тие се инцидентни, односно се извршуваат моментално, преку насилно посегање во слободите и правата, кои се мотивирани од непријателски однос, пристрасност или предрасуди кон жртвата како припадник на определена социјална група, или кон самата

социјална група, така што, нивното извршување, во најголем број од случаите, не е поврзано со некаков претходен плански процес.

По пријавата за постоење на вакви кривични дела, органите за кривичен прогон, особено полицијата, треба да ги насочи своите активности кон пронаоѓање на сторителот, односно да се оневозможи сторителот или соучесникот да се скрие или да побегне, да се откријат и обезбедат трагите на кривичното дело и предметите што може да послужат како докази за стореното дело и мотивот, како и доказите за намерниот избор на жртвата и дискриминациската основа која се појавува како причина за извршување на делото. Во подоцнежната постапка последниве може да послужат како основа за квалификација на делото како потежок облик на некое основно дело или како отежнувачка околност при одмерување на кривичната санкција. Активноста на полицијата, на Јавното обвинителство и на судијата на претходна постапка, треба да биде насочена, кон пронаоѓање на индиции и доказен материјал дека постои таква релација меѓу особеностите на групата на која припаѓа жртвата и стореното дело, како и за дискриминациските основи, пристрасноста и омразата како мотив, односно причина (или една од причините) за сторување на делото. Посебно треба да се истражува начинот на избор на жртвата од страна на сторителот и дали тој во моментот на извршувањето на делото знаел дека таа припаѓа на одредена општествена група. Индиции од секаков вид кои може да се појават и по кои треба да се трага се мотивот и волјата на сторителот за извршување на делото, начинот на извршување на делото (омразен, груб, непријателски, насилнички, агресивен, безобзирен), постоење на претходни односи меѓу сторителот и жртвата (нарушени односи и непријателство врз разни основи на припадност на одредени општествени групи), специфичната природа на објектот на дејството (сквернавење на верски објекти, споменици и слично), средствата со кои е извршено делото (користење на „демонстративни" средства), однесувањето на сторителот пред, за време или по извршување на делото (негови изјави, говор на омраза, повикување на омраза, нетрпеливост и раздор, еуфорични настапи во јавноста) итн.

Следниот чекор на органите на кривичен прогон, првенствено на полицијата, е планирањето на криминалистичко-оперативната и тактичка дејност (Ангелески, 1993). Таа се занимава со разјаснување на конкретниот кривичен настан кој е пријавен, како и спроведување на анализа на фактичката состојба врз основа на принципите на конкретност, индивидуалност и динамичност на планирањето. Целта на планирањето е да обезбеди објективност, економичност на времето, силите, средствата и темелност при откривањето и работењето со доказите, преку прецизна и детална анализа на постојната фактичка ситуација, создавање верзии за случениот настан, како и предвидување (прогноза) на текот и развојот на настанот во иднина. Анализата на фактичката ситуација, како почетна фаза на криминалистичкиот мисловен процес, значи целосно согледување на фактите, кои директно или индиректно се поврзани со кривичното дело на омраза и сите негови елементи. Во оваа

фаза, всушност, треба да се бараат одговори на деветте основни („златни“) криминалистички прашања кои се поврзани со објективната страна (што, кога, каде, како и со што се случило) и субјективните елементи на кривичното дело (со кого, зошто, врз кого и кој е извршителот). Главната цел која треба да се постигне со нив е да се разјаснат сите факти околу кривичното дело и сторителот, доколку е познат, а доколку не е познат, да се пронајде. Од оперативно-тактички аспект, особено е важно откривањето и разјаснувањето на мотивот на сторителот за извршување на делото, затоа што токму мотивот, намерата и целта се особености по кои тоа дело се квалификува како кривично дело на омраза. Основното прашање на кое треба да се одговори во претходната фаза на откривање и препознавање на кривичното дело од омраза е прашањето: Дали делото е извршено поради припадноста на жртвата кон група која се карактеризира со особености предвидени со законот? Всушност, треба да се утврди дали постои причинско-последична врска меѓу таквите особености и дејството на сторителот, во смисла на нивно решавачко влијание врз одлуката на сторителот да го изврши делото. Понатаму, врз основа на откриените факти и околности, надлежните органи за кривичен прогон составуваат криминалистички верзии за сите релевантни елементи за кривичниот настан, кои се засновани врз сите, во моментот на нивното формулирање, достапни криминалистички значајни информации. Со цел да се дојде до вистината, оперативците треба да преземат соодветни активности за проверување на поставените криминалистички верзии. При поставувањето на криминалистичките верзии, оперативните работници, паралелно треба да го применуваат и криминалистичкото профилирање со сите негови видови, со цел определување на профилот на можниот сторител на кривичното дело, определување на круг на осомничени лица и, конечно, пронаоѓање на сторителот, врз основа на достапните и откриените информации за настанот.

4. КРИМИНАЛИСТИЧКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА КРИВИЧНИТЕ ДЕЛА ОД ОМРАЗА

Според Водинелић (1985), начинот на извршување на кривичното дело, како прва криминалистичка карактеристика, во себе ги носи и условува закономерностите на оперативните и доказните информации за настанување на делото и како таков елемент, тој е неопходен за да се дојде до откривање на делото и сторителот. Кај кривичните дела од омраза, начинот на извршување на делото е од особено значење, затоа што може директно да укаже на мотивот, волјата, намерата и целта на сторителот. Специфичниот начин на постапување, кој произлегува од омразата, пристрасноста и гневот, кој го има во себе сторителот, е конкретен облик на неговата криминална активност, со цел тој да дојде до практична реализација на своите намери. Тие, пак, се создадени кај него пред или во моментот на извршувањето на кривичното дело, а како резултат на некоја од заштитените карактеристики кај овие кривични дела.

Начинот на извршување (*modus operandi*) на кривичните дела од омраза е комплексен систем од дејства на подготвување и реализација на кривичното дело, неговиот непосреден извршител и прикривање на веќе извршеното кривично дело. *Modus operandi* е детерминиран од надворешните услови и фактори, како и психичките, но и други својства на личноста на извршителот, посебно на неговото веќе стекнато искуство, возраста, степенот на образование, образовните и други квалификации кои ги поседува, а со кои може да биде поврзан и со примената на соодветното оружје, орудие и помошно средство во дадените временски и просторни услови (Алексић, Шкулић и Жарковић, 2004, стр. 197-198). Сите овие елементи во рамките на *modus operandi* ќе зависат од тоа дали се насочени кон кривично дело на омраза спрема некое лице или спрема објект или имот кој е поврзан со него, односно дали станува збор за крвен, имотен деликт итн. Бидејќи *modus operandi* влегува во предметот на докажување, при што претставува важен доказен факт, затоа има одлучно значење од криминалистичко-оперативен аспект, затоа што е основа за планирање на верзии, битно влијаејќи на целокупната насока на кривичната постапка (Белкин, 1988, с. 175). Главно, кривичните дела од омраза во своето битие вклучуваат елементи на насилство спрема жртвата. Во најопшта смисла, под насилство се подразбира негативното влијание врз основните човекови потреби и повреда или загрозување на основните човекови слободи и права, кое се состои во нивно попречување или отежнување на нивното остварување како и во закана со насилство (Камбовски и Лазарова-Трајковска, 2012, с. 9). Тука е значајна неговата поделба на физичко и психичко насилство. Физичкото насилство е дејство на сторителот со кое се предизвикува уништување, повреда или оштетување на објектот на дејството, во вид на смрт, телесно повредување (убиство, телесна повреда), присилно посегање по слободите и правата на друг (силување, противправно лишување од слобода), или уништување или оштетување материјални добра (оштетување предмети, уништување јавни инсталации). Последиците на физичкото насилство се појавуваат како видливи промени во објективната реалност (смрт, телесна повреда итн.). Психичкото (емоционално) насилство е дејство на закана, застрашување, малтретирање, уценување, навредување, понижување, исмејување, обвинување или друго дејство со кое се предизвикува психички страдања кај друг, кои може да ескалираат до некоја душевна болест, или психолошки состојби на страв, несигурност, слабеење на чувството на самопочитување и на способноста за самостојно одлучување и дејствување, зависност, која може да прерасне во ропски однос кон сторителот или слична психичка состојба кај жртвата на насилството. Последиците на психичкото насилство најчесто не се видливи, иако претставуваат тешко оштетување на психолошкиот и емоционалниот статус на жртвата, а дејствата на малтретирање, навреда, понижување и слични дејства, најчесто, се почеток на потешки облици на физичко насилство. Дејствата на физичко и психичко насилство често пати се комбинирани и претставуваат единствено насилничко дејство (така, на пример, кај силувањето: закана, примена на непосредна физичка сила за

да се совлада отпорот на жртвата итн.). Исто така, примената на физичко насилство врз имотот може да се појави како форма на психичко насилство врз сопственикот (на пример, палење на автмобилот за да се застраши неговиот сопственик). Насилничкото дејство може да е насочено кон предизвикување на определена последица како конечна цел на сторителот (убиство, повреда итн.), или да претставува средство за постигнување на некоја негова посебна цел (разбојништво, силување итн.). Општи форми на насилно посегање по слободите и правата и нивната еднаквост кај делата на омраза, покрај убиството и телесните повреди се: сексуалното насилство, кое ги опфаќа сите форми на сексуално вознемирување и присилба, вандализмот (уништување на предмети), хулиганството (насилното однесување на спортски натпревари, митинзи и други јавни манифестации), ксенофобијата (насилство спрема странци), малтретирањето (*buling*, намерно и континуирано нанесување болка и страдања на друго лице), и малтретирање на работното место (*mobing, work abuse*, психичко и физичко змалтретирање и понижување на друг со цел за загрозување на неговиот углед, достоинство и интегритет, до елиминација од работното место).

Најчести видови на извршени злосторства од омраза и мотивирана пристрасност во последните неколку години во Република Македонија (Стојановски, Исени и Богоевски, 2015) се: напад на имот и употреба на нелегално оружје, имотна штета, вандализам, закана и насилство. Регистрираните инциденти од страна на невладиниот сектор (затоа што официјални државни статистики за овие дела нема), се поврзуваат со некое кривично дело пропишано во Кривичниот законик. Најголем дел од наведените инциденти вклучуваат: телесна повреда, насилство, имотна штета, загрозување на сигурноста, учество во тепачка, поттикнување на омраза, раздор и нетрпеливост на национална, расна, религиозна или друга дискриминациска основа, загрозување со опасно орудие при тепачка или караница, напад врз службено лице при вршење работи на безбедноста и скрвернавење гроб. Многу често сторените кривични дела кои биле испитувани и регистрирани од страна на Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија, во еден инцидент исполнуваат критериуми на две или повеќе наведени кривични дела.

Начинот на извршување може да се појави и во форма на поттикнување за извршување на кривично дело од омраза. Според членот 23 од Кривичниот законик на Република Македонија, лицето кое со умисла ќе поттикне друг да стори кривично дело ќе се казни како да го сторил самиот. Значи, поттикнувачот презема само дејства на влевање свест и волја на друго лице за да изврши некое од претходно наведените дејстви со кои ќе се исполни законското битие на кривичното дело од омраза. Притоа, поттикнувачот воопшто не остварува контакт со жртвата, ниту со средствата на извршување на кривичното дело. Затоа, кај него не може да се бараат материјални траги кои произлегле од

самиот деликт како докази за кривичното дело, освен докази кои укажуваат на комуникацијата помеѓу поттикнувачот и поттикнатото лице.

Криминалната ситуација кај кривичните дела од омраза е нивна значајна карактеристика (втора по редослед), затоа што помага во разбирање, разјаснување и расветлување на криминалната активност. Тоа е целокупната ситуација на извршување на кривичното дело, односно сите околности под кои е тоа извршено, како што се: територијалните, климатските, демографските и други специфичности, како и сите други околности и услови на местото и времето на извршувањето на деликтот. Целокупната состојба на условите, кои биле, или не биле во прилог, во однос на извршувањето на кривичното дело, ја претставува криминалната ситуација како карактеристика на кривичното дело, која детално се опишува при составувањето на записникот за извршен увид на местото на кривичниот настан.

Според испитуваните податоци за овие кривични дела од страна на Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија (Стојановски, Исени и Богоевски, 2015) тие најчесто се случуваат на јавни места. Голем број инциденти се случени во автобуси, во близина на автобуски станици, во училишни дворови и во близина на училишта (за време на училишна настава или по завршување на истата) и врз локални ограноци на политичка партија. Многу злосторства од омраза се извршени поради одмазда или казна за претходен инцидент и од страна на македонските и од страна на албанските млади луѓе. Многу мал број на инциденти се регистрирани во источниот дел на државата. Ова можеби се должи на етничкиот состав на земјата, но, исто така, и на намаленото пријавување или ниската јавна свест за злосторствата од омраза и пристрасната мотивација. Најзасегнати членови на општеството се младите, но исто и членовите на ЛГБТИ заедницата, што се должи на фактот дека сексуалната ориентација и родовиот идентитет се непозната основа врз која може да се извршуваат кривичните дела од омраза.

Трета карактеристика на кривичните дела, секако, се трагите од кривичното дело. Закономерно со настанувањето на кривичното дело настануваат и трагите од него, кои можат да се пронајдат на самото место, на сторителот, а, се разбира, и на жртвата, кои понатаму даваат посебен белег на криминалистичкото постапување за докажување на делото. Под трага на кривичното дело во криминалистиката (Водинелић, 1985, с. 153) се подразбира секоја видлива или со голо око невидлива материјална промена, настаната на местото на кривичниот настан, на жртвата или на сторителот, во врска или во ситуацијата на извршувањето на кривичното дело. Во деликатната и комплексна постапка на утврдување на материјалната вистина кај кривичните дела на омраза, трагите имаат големо значење, кое им го дава, пред сè, нивната строга објективност, наспроти субјективноста на личните докази. Имено, исказите на обвинетиот и сведокот секогаш содржат во себе голема доза на субјективност и се подложни на психичката состојба на лицата, поради што

реалните случки во нивните искази повеќе или помалку се модифицирани. Меѓутоа, трагите или „немите сведоци“ како што ги викаат криминалистите, „иако не ја зборуваат целосната вистина, сепак ја зборуваат само вистината“, како што кажува познатиот француски криминалист Locard.

За трагите битно е да се каже дека нивната вредност во кривичната постапка зависи од нивната подобност за откривањето на кривичното дело, како и за откривањето на сторителот. За да може трагите да послужат за таа цел, треба да се доведат во врска со кривичното дело, сторителот и жртвата, а посебно и со мотивот на омраза и пристрасност на сторителот. Трагите пронајдени на местото на извршувањето на насилничките деликти можат да укажат на постоењето на кривичното дело, на местото, на начинот на извршувањето, како и да ни укажат и да го утврдат идентитетот на сторителот. Во однос на жртвата ни укажуваат за начинот на примена на насилството, а трагите кои настанале помеѓу сторителот и жртвата ни укажуваат на начинот на извршувањето на кривичното дело.

Една од битните алки на системот на криминалистичките карактеристики на кривичните дела, претставуваат и нематеријалните, „идеалните“ траги на кривичното дело (Ангелески, 1993, с. 122), а тоа се одразите во свеста на субјектот, односно исказите на субјектот за кривичното дело и неговите помагачи, како и исказите на жртвата од кривичното дело и другите сведоци. Сите тие помагаат во утврдување на фактичката состојба на настанот, изборот на жртвата, намерата, целта и мотивот на сторителот, определување на постоењето на гневот, омразата или пристрасноста и расветлувањето на целокупниот настан.

Збирот на обележјата и карактеристиките на личноста на извршителот е особено значајна криминалистичка карактеристика кај кривичните дела на омраза. Познавањето и проучувањето на личноста на извршителот (Алексиќ, Шкулиќ и Жарковиќ, 2004, стр. 173-174) е потребно од етиолошки причини и поради правилна примена на начелото за индивидуализација при изрекување на кривичната санкција и остварување на воспитната цел во процесот на нејзиното извршување. Проучувањето на личноста на овие дела треба да се врши во сите фази на кривичната постапка, затоа што личноста, како што е познато, постојано се менува и во одредени фази на кривичната постапка и постапката на извршување на кривичната санкција може да претрпи значајни промени во однос на неговите ставови, сфаќања и погледи кон извршеното кривично дело и жртвата. Од криминалистичко-оперативен аспект, многу внимателно треба да се пристапи кон испитувањето на личноста на извршителот на кривичното дело, неговите знаења, вештини, методи на работа кои ги применува при извршувањето и прикривањето на кривичното дело, обичаите, сфаќањата, карактерните особини, предрасуди, пристрасности, агресивни однесувања во минатото, начинот на живот и психологијата, а сè со цел развивање на најцелисходни методи за откривање,

докажување, расветлување и спречување на идни кривични дела од омраза.

Одредени лица во општеството прикажуваат деструктивни, агресивни и насилнички однесувања, за кои причината, секако, треба да се бара кај самата личност. Развојот на личноста зависи од наследните особини од своите родители (физичките и карактерните црти), средината во која се развива личноста (семејството, воспитувањето, емотивната стабилност во домот и др.), материјалната обезбеденост и социјалната сигурност, надворешната средина (друштвото, девијантните појави и сл.), масовните медиуми, слободното време на личноста, образованието, интелигенцијата, карактерот, темпераментот, емоциите и др. Доколку ваквите фактори негативно влијаат, личноста ќе појави склоности за негативно, асоцијално, криминално однесување. Некои особини на сторителот, пред сè, психолошките црти, како и конкретната психосоцијална состојба во која се наоѓал во моментот кога го сторил делото, можат да се препознаат од начинот и средството со кои е извршено кривичното дело. Оттаму, гледано од кривичноправен и криминалистички аспект, сè што човекот прави или пропушта да прави е непосредна заслуга или вина на човечката психа и конкретната животна ситуација во која тој се нашол.

Преку извршувањето на некое од кривичните дела на омраза сторителот упатува моќна порака до припадниците на определена група дека се непожелни и несакани и дека може да очекуваат слични насилни напади во иднина. На тој начин сака да им влее страв, паника и несигурност, да се плашат од него и да се откажат од нивната припадност кон групата. Според овие карактеристики од онтолошка природа, делата на омраза се разликуваат од другите кривични дела и затоа уште се наречени „message crimes“.

Инаку, омразата како субјективна карактеристика на извршителот, поради која го извршил делото, во општа смисла, е дефинирана како чувство на одбивност спрема некого или спрема нешто или како „длабоко, трајно и силно чувство кое предизвикува анимозитет, лутење и непријателство спрема лице, група или предмет“. Значи, омразата е субјективен елемент, мотив, побуда за извршување насилство спрема поединец или група лица, поради нивната различност, односно припадност кон национална, етничка, верска, расна, социјална или друга група. Кај кривичното дело на омраза сторителот постапува со посебен мотив на дејството, кој се појавува како посебен субјективен елемент на вината или, пак, мотив кој го зголемува степенот на вина. Притоа, дејството на извршителот е насочено кон предизвикување омраза кон друг, или група луѓе врз различна основа, а омразата се појавува како цел на дејството на сторителот. Омразата е негативно чувство на непријателство, аверзија, одбивност или негирање на друг, засновано врз предрасуди за кои било разлики меѓу луѓето и општествените групи, кое прераснува во силен агресивен внатрешен поттик за напад врз слободите и правата на други, во својство на припадник или припадници на определена општествена група. За разлика од општото чувство на омраза, кое може да стои зад бројни насилнички

дела (убиство, телесна повреда итн., кои често се вршат од омраза), кај „делото на омраза“ се работи за агресивно чувство на непријателство кон жртвата кое резултира од определена предрасуда, уверување, став на сторителот на делото кој има поширока социјална релевантност.

Омразата на сторителот може да има различни причини: огорченост, љубомора, непријателски став спрема групата во целина итн. Како негативна емоционална состојба, таа може да биде насочена против групата, но не и против поединецот кој се појавува како случајна или избрана жртва на неговото дело. Дело на омраза може да постои и кога сторителот кон конкретната жртва можеби чувствува сомилост или жал, или, пак, воопшто да нема никакви чувства затоа што не ја познава, но, сепак, тоа не може да го надвладее чувството на омраза кон групата на која таа припаѓа. Поради тоа, изразот „омраза“ често пати се заменува со изразот „пристрасност“ како негов синоним (OSCE/ODIHR, 2009). Поимот на „пристрасност“ има пошироко значење од омразата и подразбира однос кон друг, заснован врз некој облик на предрасуда во врска со неговите карактеристики како припадник на одредена група (bias crime, bias-motivated crime).

Проучувањето на личноста на жртвата на кривичното дело од омраза е задача на најмладата гранка на криминологијата и на криминалистиката – виктимологијата, која во основата на своето проучување ја има личноста на жртвата на кривичното дело (Милутиновиќ, 1981, с. 364). Во процесот на откривање и разјаснување на кривичното дело од омраза, жртвата е првиот извор на информации од која се добиваат сознанија за начинот на извршување на делото, криминалната ситуација, карактеристиките на сторителот, претходните односи со жртвата и неговиот мотив, преку сестрано проучување на индивидуалните својства на жртвата, нејзината припадност на определена општествена група, но и на нејзиното виктимолошко (евентуално придонесувачко) однесување. Жртвата ги дава и најважните информации за текот на настанот, изгледот на извршителот/ите, нивното однесување на местото, правецот каде се упатиле и слично.

Специфичноста на кривичните дела од омраза, по која се разликуваат од другите кривични дела е изборот на жртвата како припадник на определена општествена група и нејзино ставање во инструментална функција да биде употребена како средство за остварување на подалечна цел, а тоа е дека преку неа, како избрана жртва во својство на претставник на групата, треба да стигне пораката до групата на која припаѓа. Целта на сторителот што сака да ја постигне е да нанесе штета и да ја повреди не само непосредната жртва, туку и групата на која таа припаѓа. Притоа, последиците за групата се, главно, од психолошка природа и се појавуваат во вид на: колективен револт, гнев, страв, плашење, чувство на онеправданост и понижување и слично. Но, не е исклучено кривичното дело од омраза да има за последица и потешки форми на нетрпеливост, раздор, конфликт, судир, колективно насилство, одмазда, па

дури и вооружен конфликт, кои може да имаат непоправливи последици за целокупното општество.

5. ТАКТИКА НА СОБИРАЊЕ ДОКАЗЕН МАТЕРИЈАЛ ЗА ОТКРИВАЊЕ, РАЗЈАСНУВАЊЕ И РАСВЕТЛУВАЊЕ НА КРИВИЧНИТЕ ДЕЛА ОД ОМРАЗА

Криминалистичко-оперативната дејност на органите за кривичен прогон (Алексић, Шкулић и Жарковић, 2004, с. 216), првенствено на полицијата како систем од (не)процесни криминалистички методи и средства (криминалистичка контрола, криминалистичка обработка), се реализира со цел откривање на кривичните дела од омраза, собирање на податоци за извршителот, местото каде се наоѓа, неговите врски со жртвата, пронаоѓање и обезбедување предмети кои се потенцијални носители на доказни информации. Започнувањето на оперативната дејност не е поврзано со постоење на каков било формален услов, туку се покренува по сопствена иницијатива на органите за внатрешни работи или по некоја друга иницијатива. Повод за нејзино преземање се основите на сомневање дека е извршено кривично дело од омраза, кое треба да се гони по службена должност. Оперативната дејност кај овие кривични дела има две основни карактеристики: првата се однесува на нејзината дискретност, затоа што таа секогаш мора да биде спроведувана спрема начелото на чување службена тајна, а втората се однесува на ограниченоста на субјектите кои ги спроведуваат оперативните криминалистички активности, а тоа се органите за внатрешни работи, односно полицијата.

Криминалистичката контрола (Цуклески, 2005, с. 13) како систем на организирани и плански предвидени оперативно-тактички мерки, кај овие кривични дела се презема поради спречување на појави со кои се иницира, започнува или поттикнува на нетрпеливост, раздор, разгорување на некоја ситуација базирана на дискриминациски елементи, како и на причините и последиците на ваквите појави. Таа се презема секогаш кога има општо сомневање, односно општа индиција. Ваквото превентивно постапување на криминалистичката полиција се огледува, пред сè, во преземање на мерки чија цел е спречување на планирањето и извршувањето на кривични дела од страна на оние лица кај кои може да се прогнозира криминално однесување врз основа на некои нивни постапки поврзани со говор и повикување на омраза, непријателство, нетрпеливост и дискриминација. Во оваа дејност спаѓа, пред сè, собирањето известувања и информации кои укажуваат на одредена преткриминална состојба (организирање, поттикнување, повикување, подготвување и слично).

Што се однесува до остварувањето на општата превентивна дејност на полицијата, во Правилникот за начинот на вршење на полициските работи, членовите 91 и 92 укажуваат дека полициските службеници, поради спречување на вршење на кривични дела и на прекршоци, преземаат планирани и

организирани мерки за утврдување на причините кои условуваат криминални и асоцијални однесувања. Притоа, согледувањето на феноменолошките и манифестациските облици на криминално однесување се врши преку нивно континуирано следење и анализирање на истите, со цел соодветно и ефикасно насочување на превентивната активност. Со оглед на тоа што се определени и посебни видови на превенција во зависност од предметот на заштита (превенција во областа на крвните деликти и деликти со насилничко однесување; имотниот криминал; економскиот криминал; малолетничката делинквенција итн.), поради специфичноста на кривичните дела од омраза и мотивирана пристрасност, по нивното инкриминирање во Кривичниот законик, значајно би било да се пропише и посебен вид на превенција за нив.

Криминалистичката обработка (Котески, 2010) како планирана и насочена оперативна дејност, која тргнува од одреден кривичен настан или повеќе настани поврзани со омраза и пристрасност, преку собирање на факти и податоци кои имаат значење на доказни информации, утврдува дали постои однос помеѓу осомничениот, кривичниот настан и жртвата и дали одредена претпоставена каузалност е оправдана. Ако се тргнува од одредено лице, а не од познат настан, криминалистичката обработка има за цел да утврди дали постои одредена криминална дејност поврзана со криминалитетот на омраза на тоа лице и доколку постои, исто така, да се соберат факти и податоци, односно криминалистички да се докаже таквата причина. Содржината на криминалистичката обработка ја сочинуваат оперативно-тактичките мерки и истражните дејства, а се применува откако за криминалниот настан ќе има основано сомневање дека одредено лице е сторител на кривично дело и е започната детална истрага, со цел прибирање на докази кои во доволна мера ќе зборуваат за виновноста на осомничениот или, пак, истиот ќе го симнат од листата на осомничени за стореното дело, доколку доказите се негативни.

Оперативно-тактичките мерки (Ангелески, 2007, с. 12) како оперативни (вонпроцесни) дејства или цели зафати во оперативната дејност (во криминалистичката контрола и криминалистичката обработка), во процесот на откривање и докажување на кривичните дела од омраза се преземаат поради разјаснување на настанот, откривање и криминалистичка обработка на носителите (сигнали, извори) на криминалистичко-оперативни информации и нивната содржина (т.е. обликот, квалитетот и другите карактеристики на самите информации), а според содржината и значењето за откривање и спречување на ваквите настани имаат репресивен и превентивен карактер. Со нив полициските службеници доаѓаат до сознанија за подготовка, планирање или постоење на некоја криминална активност. Значи, овие мерки се основна содржина на дејноста на органите за внатрешни работи на планот на сузбивање на овој вид на криминалитет, со цел откривање и спречување на постојни или планирани кривични дела, пронаоѓање и лишување од слобода на извршителите, откривање и обезбедување на трагите и предметите од кривичното дело кои можат да послужат како доказ, како и собирање на

известувања и информации кои би можеле да бидат од корист за успешно водење на кривичната постапка во понатамошниот тек. Тие треба да бидат насочени кон целосно утврдување на околностите под кои се случило дејството, мотивот за неговото извршување, како и причините, условите и поводите кои влијаеле во текот на настанот. Во зависност од видот на кривичното дело, дали станува збор за насилен, крвен, сексуален, имотен или друг вид на деликт, различни ќе бидат и оперативно-тактичките мерки кои ќе ги применат оперативните работници при разјаснувањето на случајот. Широката лепеза на мерки кои им стојат на располагање во оваа фаза се: собирање известувања од граѓани, пребарување во криминалистички евиденции, заседа, рација, блокада, употреба на службени кучиња, полиграфско тестирање, истражувачка дејност и сл. Деталните правила за нивно преземање се определени во законските и подзаконските акти од оваа област: Закон за полиција, Правилник за начинот на вршење на полициските работи, Закон за кривична постапка и слично.

Судскиот инструментариум како систем од истражни (процесни) дејства, чија главна цел е утврдување на вистината во кривичната постапка кај сите кривични дела, наоѓа примена и во текот на докажувањето на кривичните дела од омраза. Истражните дејства се дејства кои ги презема полицијата по издадена писмена наредба од јавен обвинител во текот на истражната постапка, а во согласност со Законот за кривична постапка се пропишани следните дејства: претрес, привремено обезбедување и одземање на предмети или имот, испитување на осомничениот, испитување на сведоци, определување вештачење, увид и реконструкција и посебни истражни мерки. Со сите нив на различен начин се доаѓа до факти, информации и докази кои укажуваат на постоење (или непостоење) на кривично дело од омраза и на откривање на неговиот сторител. Трагите и предметите кои ќе се пронајдат со нив, а кои содржат криминалистички информации, се обезбедуваат, фиксираат и подигнуваат на строго определен начин според криминалистичко-техничките принципи и стандарди и претставуваат доказен материјал во текот на кривичната постапка.

Со оглед на претходно кажаното, органите за кривичен прогон, во прв план полициските органи, при откривањето и докажувањето на кривичните дела од различен тип, треба да ја насочат откривачката активност и кон пронаоѓање на докази кои го потврдуваат постоењето на омраза или пристрасност како мотив за нивно извршување. Причината е затоа што многу класични кривични дела може да бидат извршени како резултат на омраза, пристрасност, непријателство итн., а поради пропуштањето да се испита мотивот на сторителот од страна на оперативните работници, се доаѓа до последица таквото кривично дело да не биде препознаено, евидентирано и квалификувано како дело на омраза, а на сторителот да не му биде определена соодветната потешка кривична санкција. Друга специфичност е тоа што во текот на процесуирањето на овие дела, при составувањето на обвинителниот акт во субјективната страна на делото јавниот обвинител треба посебно да го издвои мотивот на омраза

по кој се водел сторителот при извршувањето на делото. Постоењето на омраза, гнев, револт, непријателство, пристрасност и други карактеристики на психолошката состојба на сторителот, треба да се потврдат со доказите кои се собрале во текот на дотогашната постапка, а кои се однесуваат на сторителот (неговиот живот, лични карактеристики, претходни дела, начин на однесување, начинот на избор на жртвата итн.), деликтот (начинот на извршување, средствата со кои е извршено делото, трагите, криминалната ситуација) и жртвата (заштитените карактеристики, припадноста на одредена општествена група, не(постоење) на врска со сторителот, придонесувачко однесување итн.). На крајот од кривичната постапка, по завршувањето на сите предвидени процесни активности, земајќи ги предвид утврдените факти и околности, судијата донесува соодветна законита и праведна судска пресуда, со што криминалниот случај треба да биде комплексно разјаснет и расветлен до детали.

6. ЗАКЛУЧОК

Секое кривично дело може, но не мора да се појави како дело на омраза, зависно од тоа дали зад неговото извршување стои омразата, пристрасноста или дискриминацијата на жртвата како припадник на определена општествена група, токму во таквото нејзино својство. Значи, како непосреден објект се јавува лице или имот, кое е нападнато со конкретно дело. Но, делото на омраза е насочено и против еден, исто така, важен посреден објект, а тоа е интегритетот, достоинството и другите добродетели на општествената група на која припаѓа жртвата чии добра се непосреден објект на напад. Покрај непосредната жртва, кај овие дела секогаш постои и посредна жртва, чијшто социјален статус, интереси, слободи и права се повредени или загрозени, а тоа е општествената група на која припаѓа непосредната жртва на делото.

Како што беше претходно укажано во дискусијата за кривичноправниот концепт на делата од омраза, во Република Македонија, сè уште тие не се инкриминирани како кривични дела од омраза, затоа што Кривичниот законик не ги определува како такви. Иницијативите и дебатите што се водат под влијание на современите кривичноправни текови упатуваат на нивно пропишување, со цел поефикасна заштита на човековите слободи и права, па се очекува во блиска иднина да се инкорпорираат и во македонското кривично законодавство. Со тоа би се постигнало прибирање и евидентирање на веродостојни статистички и други податоци во врска со нив, кои ќе бидат од корист за подобро согледување на нивната феноменологија и филтрација низ органите за кривичен прогон во процесот на нивно откривање, докажување и санкционирање.

Тука, мора да се истакне и потребата за директно учество на сите органи на кривичноправниот судски систем, академската заедница, граѓанското општество, невладините организации чија главна цел е заштита

на човековите слободи и права, како и маргинализираните, малцинските и ранливите општествени групи и другите субјекти низ процесот на измени на законодавството за борба против кривичните дела мотивирани од омраза или пристрасност и превенција на истите. Целта е да се направат консултации, да се поттикнат иницијативи и дискусии за добрите практики и да се понудат идеи и решенија за надминувањето на овој проблем.

Иако не навлеговме подлабоко во анализата на кривичноправниот концепт во овој труд, сепак, од анализата на постојните размисли, сметаме дека најцелисходно би било да се пропише една дефиниција за овие дела во општиот дел на Кривичниот законик по концептот на „комбинирани мотиви", а судиите при одмерувањето на санкцијата да укажат дали се работи за кривично дело на омраза, па врз основа на тоа и да определат потешка кривична санкција. Во таа смисла, предложениот став 23 во членот 122 би требало да се дорабоги, со цел да бидат опфатени сите видови на дискриминациски основи.

Од компаративните анализи на законодавствата за кривичните дела од омраза, се доаѓа до информација дека некои кривичнопроцесни закони вклучуваат стандарди на докажување кои го олеснуваат толкувањето, истрагата и целокупната примена на законот. Во некои земји постојат упатства, водичи или други алатки (стандардни оперативни правила и процедури) во кои се наведуваат елементи и карактеристики за определување на индикаторите на пристрасност од страна на полициските органи и јавното обвинителство, кои се суштински, со цел да бидат точно определени, истражени и земени предвид при утврдувањето на тоа дали одредено кривично дело било мотивирано од пристрасност. Со оглед на тоа што во Република Македонија е сè поверојатно инкриминирањето на кривичните дела од омраза, треба да се размислува за воведување на систем за рана и континуирана обука на припадниците на органите за кривичен прогон за поефикасно идентификување, откривање и докажување на овие кривични дела.

Главниот проблем кој создава тешкотии при истражувањето на кривичните дела од омраза е определувањето на мотивот на сторителот за извршувањето на делото. Постоењето на омраза, гнев, одбивност, непријателство, револт, предрасуда, пристрасност кај сторителот е тешко да се идентификува, да се открие и да се докаже. Доколку постои омразата, постои и кривичното дело од омраза, па сторителот ќе биде кривично одговорен за кривично дело од омраза и ќе се соочи со потешка кривична санкција, а во спротивно, ќе одговара за општото кривично дело, кое го има истото законско битие, но го нема елементот на омраза. Од друга страна, пак, иако реално се случило кривично дело од омраза, може да се случи органите за кривичен прогон да не се во состојба да го откријат и докажат мотивот, па сторителот во текот на кривичната постапка нема да ја добие заслужената потешка кривична санкција за стореното дело. Затоа, при истражувањето на сите кривични настани, истражните органи треба да ги пронаоѓаат сите

индиции кои се однесуваат на факти и околности пред извршувањето на делото, за време на неговото извршување и потоа, а кои, особено, се однесуваат на мотивот, волјата, целта и намерата на сторителот, односно постоењето на свест кај него да изврши кривично дело од омраза или пристрасност. Исто така, преку доказниот материјал од местото на кривичниот настан, треба да се воспостави врска помеѓу начинот на извршување на делото со мотивот и намерата на сторителот.

Друга тешкотија при истражувањето на овие кривични дела е докажувањето на изборот на жртвата, намерен или случаен, конкретно, дали сторителот во моментот на извршувањето на делото знаел дека жртвата е припадник на некоја општествена група со заштитени карактеристики. Во случај кога тој не знаел за нејзината припадност, тоа значи дека делото не го извршил поттикнат од омраза или пристрасност, туку од некои други побуди. Затоа, истражните органи мора целосно да ја испитаат личноста на сторителот од сите аспекти, а се препорачува и следење на неговото постделиктно однесување, поради забележување на индиции за неговиот мотив и намера, а кои се јавуваат после извршувањето на делото.

Од особено значење при процесот на откривање и докажување на овие кривични дела е соработката на органите за кривичен прогон (полицијата) со граѓаните, како најголем извор на информации. Во таа насока, во иднина, би требало да се работи на подигање на свеста на граѓаните, а посебно на маргинализираните групи, и нивно охрабрување за пријавување на планирање, поттикнување или постоење на вакви кривични дела, како и доставување на какви било информации кои се поврзани со нив. Целта која треба да се постигне е органите за кривичен прогон да можат успешно да го расветлат и процесираат кривичниот настан, со тоа што ќе биде обезбедена навремена и ефикасна истрага и гонење на кривичните дела од омраза, преку земање предвид на пристрасните мотиви кои го воделе сторителот во текот на извршувањето на делото.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелески, М. (1993). *Криминалистика*. Скопје: НИО „Студентски збор“.
- Ангелески, М. (2007). *Криминалистичка тактика I*. Скопје: Прв приватен универзитет – ФОН.
- Алексић, Ж., Шкулић, М., и Жарковић, М. (2004). *Лексикон криминалистике*. Београд.
- Белкин, Р. С. (1988). *Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике*. Москва: Юридическая литература.
- Водинелић, В. (1985). *Криминалистика*. Београд: Савремена администрација.
- Закон за внатрешни работи. *Службен весник на Република Македонија,*. 92/09 од 24.7.2009, 118/09 од 28.9.2009, 35/10 од 12.3.2010.
- Закон за кривична постапка. *Службен весник на Република Македонија,* бр. 150/10, 51/11, 100/12.

- Закон за полиција. *Службен весник на Република Македонија,* 114/06, 6/09, 145/12 и Одлука на Уставен суд на Република Македонија, 211/06.
- Камбовски, В., и Лазарова-Трајковска, М. (2012). *Правна анализа на концептот на казненото дело на омраза и говорот на омраза*. Скопје: ОБСЕ.
- Котески, М. (2010). *Криминалистичка тактика 2*. Скопје: Факултет за безбедност.
- Кривичен законик на Република Македонија. *Службен весник на Република Македонија,* 37/96, 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 07/08, 139/08, 114/09, 51/11 – две измени и дополнувања, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13 и Одлуки на Уставен суд на Република Македонија, 220/2000, 210/2001, 206/2003, 228/2005.
- Милутиновић, М. (1981). *Криминологија,* Београд: Савремена администрација.
- Мисија на ОБСЕ во Скопје. (2016). *Коментари во врска со предлозите за измена и дополнување на одредени одредби од Кривичниот законик на Поранешната Југословенска Република Македонија во врска со кривичните дела мотивирани од пристрасност*. Варшава: Канцеларија на ОБСЕ за Демократски институции и човекови права.
- ОБСЕ/ОДИХР. (2009). *Спречување и одговор на Кривични дела од омраза – Упатство со ресурси за НВО и Регионот на ОБСЕ.* Преземено 30.7.2016, на: http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide?download=true
- ОБСЕ. (2014). *Гонење на кривични дела од омраза: Практичен водич*. Преземено 10.7.2016, на: http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide?download=true.
- OSCE/ODIHR. *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses, Annual Reports 2006, 2007*. Преземено 30.7.2016, на: www.osce.org/odihr/item_11_26296.html.
- OSCE/ODIHR. (2009). *Hate Crime Laws: A Practical Guide*. Warsaw
- Правилник за начинот на вршење на полициските работи. *Службен весник на Република Македонија*, 149/07 од 10.12.2007.
- Совет за човекови права. (2014). *Препорака 101.40, Извештај на Работната група за Универзален периодичен преглед – Поранешна Југословенска Република Македонија*. Преземено 20.7.2016, на: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/MKSession18.aspx.
- Стојановски, В., Исени, Д., и Богоевски, П. (2015). *Годишен извештај за криминалот од омраза во 2014 година*. Скопје: Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија.
- Федерално истражно биро. (2015). *Упатство за прибирање на податоци за кривични дела од омраза и Прирачник за обука*. Преземено 25.7.2016, на: https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/hate-crime-data-collection-guidelines-and-training-manual.pdf.
- Цуклески, Г. (2009). *Вовед во криминалистика*. Скопје: Соларис Принт.
- Цуклески, Г. (2005). *Прирачник за соработничка мрежа*. Скопје: Јофискен.

МАПИРАЊЕ НА КРИВИЧНИТЕ ДЕЛА ОД ОМРАЗА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Атанас Георгиевски[1]

РЕЗИМЕ

Во изминатите неколку години во Република Македонија беа преземени серија активности за подобро справување со криминалот од омраза, но и покрај ваквиот прогрес, сепак, забележлив е недостатокот на имплементација на законските одредби и соодветен одговор на кривичноправниот систем, а сè уште недостасуваат ефикасни механизми за регистрирање на кривичните дела од омраза. Оттука, целта на овој труд е да ги идентификува проблемите и пречките при процесирањето на кривичните дела од омраза, но истовремено да предложи препораки и инструменти како тие да се надминат.

Методологијата на трудот се потпира врз симулацијата на реални случаи на кривични дела сторени од омраза. Воедно, прикажан е кус осврт на релевантното законодавство, а, исто така, спроведени се и кратки интервјуа со полициски службеници, обвинители, судии, адвокати и претставници на граѓанскиот сектор коишто работат на оваа проблематика.

Главните ограничувачки фактори на овој труд се релативно новите законски решенија содржани во Кривичниот законик, како и Законот за одредување на видот и одмерување на висината на казната, и скромната домашна судска практика на правосилно завршени постапки во кои доследно се истражувани мотивите за стореното кривично дело, па оттука и малиот број на одлуки со кои во конкретен случај се утврдува дека некое кривично дело е сторено од омраза.

Врз основа на анализите содржани во трудот и идентификацијата на проблемите во системот, предложени се заклучоци кои се однесуваат на одредени промени и унапредувања на овој систем. Генерален заклучок е дека треба да се усвојат предложените измени на Кривичниот законик, да се воспостави ефикасен систем на регистрација и следење на инцидентите предизвикани од омраза, како и да се зајакнат капацитетите на полициските службеници, јавните обвинители, судиите и адвокатите за кривичните дела од омраза и во однос на поширокатa порака што се испраќа во општеството со овој вид на криминалитет.

Поради тоа, сметам дека оправданоста на овој труд произлегува од лоцирање на системските проблеми и давање на јасни насоки и препораки за нивно надминување.

Клучни зборови: криминал од омраза, мапирање, симулација на случај, идентификација на проблеми.

[1] Атанас Георгиевски, адвокат, Академија за судии и јавни обвинители на Република Македонија. E-mail: atanas.georgievski@gmail.com

1. ОПИС И ЦЕЛИ НА МАПИРАЊЕТО

Во последните неколку години Академијата за судии и јавни обвинители „Павел Шатев“, заедно со Мисијата на ОБСЕ во Скопје, спроведува Проект за јакнење на капацитетите на домашните судии и јавни обвинители во врска со кривичните дела сторени од омраза, како и на подигање на свеста за ваквиот вид на криминалитет. Истовремено, Мисијата на ОБСЕ во Скопје работеше и со Министерството за внатрешни работи во делот на обуки за полициските службеници, како и во делот на воведување на ефикасни алатки за регистрирање на пријавите за кривичните дела мотивирани од омраза или предрасуди. Сите овие активности, особено, добија на тежина, со изгласувањето на измените на Кривичниот законик на Република Македонија во февруари, 2014 година, кога беше изменет членот 39 во ставот 5, при што во делот на отежнувачките околности при одмерување на казната, предвидено е Судот да води сметка дали одредено кривично дело е сторено поради некоја заштитена карактеристика на жртвата/оштетениот, поради омраза или, пак, е мотивирано од некоја предрасуда на сторителот на кривичното дело. Со оваа измена, се додадоа повеќе заштитени карактеристики и се воведе таканаречениот концепт на отворена листа идентично како и во граѓанскиот Закон за спречување и заштита од дискриминација.

И покрај ваквиот прогрес во нашата држава, па и во поголем дел од земјите во Југоисточна Европа, сепак, забележлив е недостатокот на имплементација на ваквите законски одредби, а сè уште недостасуваат ефикасни механизми за регистрирање на кривичните дела од омраза, особено во постапките пред Министерството за внатрешни работи и јавните обвинителства. Ако на ова се додадат и понекогаш сложените процесни претпоставки и услови, јасно е дека заштитата и борбата против ваквиот вид на кривични дела станува потешка и маргинализирана во однос на другите превентивни механизми што се однесуваат на „обичните“ кривични дела. Ваквите пречки за успешно процесирање на криминалот од омраза не се присутни само во раните фази на пријавување, евидентирање и забележување на случаите, туку истите се појавуваат и во истражната постапка, што е најважната алка во синџирот, подигање на обвинение против сторителот, судската постапка, па сè до фазата на одредување и изрекување на соодветна санкција.

Токму поради ваквата актуелна состојба, целта на оваа вежба за мапирање е да ги идентификува реалните проблеми и пречки при процесирањето на кривичните дела од омраза, но истовремено да предложи препораки и инструменти како тие да се надминат, без оглед на тоа дали е потребна интервенција во позитивните законски прописи, или, пак во практична примена на релевантните законски и подзаконски акти. Со други зборови, оваа вежба ги идентификука законските пречки и од материјален и од процесен аспект, пречките или проблемите кои произлегуваат од подзаконските акти, како и потенцијалните пречки при имплементацијата на релевантните одредби за криминал од омраза.

Истовремено, за земјите членки на ОДИХР, корисно е да се направи споредбена анализа за националните проблеми во одделни земји за потоа да можат да се идентификуваат „регионалните спорни прашања“, а не од помало значење е и развојот на соодветна и успешно имплементирана методологија за мапирање на перформансите на системот за криминал од омраза, бидејќи истата ќе може да се користи и од страна на другите земји од Југоисточна Европа и земјите членки на ОДИХР. Во продолжение на оваа вежба, ќе се осврнеме токму на методите коишто беа користени при изработка на истата.

2. МЕТОДОЛОГИЈА

Методологијата на оваа вежба за мапирање, во својата суштина, се потпира врз симулацијата на четири реални случаи на кривични дела сторени од омраза. Но, вежбата и подготвениот материјал за да бидат појасни за практичарите во другите земји – потенцијални кориснички, се одлучивме пред описот и симулација на случаите, да дадеме и кус осврт на позитивните законски одредби од Кривичниот законик (општиот и посебниот дел), Законот за одмерување на висината на казните, како и на специфични одредби од некои закони како што е, на пример, Законот за организација на спортски натпревари и Законот за спречување на насилство и недолично однесување на спортските натпревари. Исто така, по овој дел ќе дадеме и јасен преглед на концептот на обуки коишто беа имплементирани од страна на Академијата со цел успешно да ги подготви судиите и јавните обвинители за процесирање на кривичните дела мотивирани од предрасуди или омраза, како и на обуките за полициските службеници организирани во согласност со TACHLE програмата. Воедно, накратко ќе биде презентирана и скоро воведената алатка „црвено копче“ во полициските станици, или популарно наречена „*Red button*“. На крајот од овој информативно – воведен дел, на кратко ќе се задржиме за можностите на АКМИС системот за следење и управување со судските предмети, како и за опциите што ги нуди новиот софтвер за потребите на јавните обвинителства, а кои директно се однесуваат на евидентирањето и следењето на кривичните дела сторени од омраза.

Што се однесува до случаите, иако е предвидено некои од нив да бидат хипотетички, ние се одлучивме сите случаи да бидат реални, од нашето секојдневие, без разлика дали тие се процесирани, дали се наоѓаат во фаза на постапка, или, пак, се правосилно завршени со соодветни судски одлуки. За потребите на оваа вежба, најпрво, детално ќе бидат изнесени и опишани сите факти и околности на случајот, а потоа ќе биде прикажано како истите тие треба да се процесираат низ кривичноправниот систем, од подготвување на службена белешка, полициски записник, забележување на конститутивните елементи на криминалот од омраза и нивно истражување и идентификување, кривична пријава, истражна постапка, подготвка на обвинение и негово проследување во судска постапка, па сè до докажување на мотивите за

сторување на кривичното дело, утврдување на вина и казнување на сторителот на кривичното дело.

За потребите на оваа вежба, а во врска со симулацијата на процесирањето на одбраните случаи, спроведени се состаноци, односно кратки интервјуа со полициски службеници, обвинители, судии, адвокати - бранители и претставници на граѓанскиот сектор и организациите коишто работат или ги застапуваат жртвите од ваквиот вид на криминалитет.

На крајот, по анализата на случаите, идентификувани се најчестите проблеми за процесирање на криминалот од омраза и дадени се определени препораки за подобрување на актуелната состојба во насока на поефикасно справување со ваквите кривични дела, особено, имајќи ја предвид генералната превенција и заштита на поширокиот општествен интерес во рамките на мултикултурниот карактер на нашата држава.

3. ПРИКАЗ НА РЕЛЕВАНТНОТО ДОМАШНО ЗАКОНОДАВСТВО

Уставот на Република Македонија во членот 9 содржи општа клаузула за еднаквост која предвидува дека граѓаните се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба. Пресликано на полето на криминалот од омраза, еднаквоста значи дека сите имаат право на еднаква заштита пред законот како што кажа Европскиот суд за човекови права во случајот на Ангелова и Илиев. 2 Членот 9 не поставува затворена листа на заштитени карактеристики затоа што во согласност со монистичкиот систем на прифаќање на меѓународните договори, со самата ратификација тие претставуваат дел од националниот правен систем и според тоа заштита се дава на секое право коешто е гарантирано со Уставот или ратификуван меѓународен договор.

Но, како што и може да се очекува кога зборуваме за криминал од омраза, или кривични дела мотивирани од омраза или предрасуди, главен столб на анализата на домашното законодавство е Кривичниот законик. Сепак, значајни одредби за оваа вежба на мапирање може да се сретнат и во Законот за одредување на видот и одмерување на висината на казната, како и во Законот за спречување на насилството и недоличното однесување на спортските натпревари.

Кога зборуваме за Кривичниот законик, голем придонес даде веќе споменатата промена на членот 39 од општиот дел на Законикот, кој во ставот 5 недвосмислено предвидува дека:

[2] Ангелова и Илиев против Бугарија, Пресуда на Европскиот суд за човекови права, 26 јули 2007 год.

„При одмерување на казната Судот посебно ќе има предвид дали кривичното дело е сторено против лице или група на лица или имот, непосредно или посредно, поради нивната припадност на одреден пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверувања, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална или телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, или на која било друга основа предвидена со закон или ратификуван меѓународен договор“.

Во отсуство на изречна дефиниција - што е криминал од омраза, оваа одредба претставува обврска, но и мотив за истражните органи, обвинителите, па и судиите, да проценат дали во конкретен случај кривичното дело е сторено против лице, група на лица или имот поради некоја нивна заштитена карактеристика наведена во овој став или, пак, на која било друга основа предвидена со друг закон или ратификуван меѓународен договор. Ова беше истакнато и во повеќето евалуации од спроведените обуки за криминал од омраза наменети за судиите и јавните обвинители.

Слично како и кај граѓанскиот Закон за спречување и заштита од дискриминација, овој член содржи 19 основи кои се таксативно наброени, но не ограничувајќи се само на нив, остава таканаречената „отворена листа“ на основи коишто можат да се најдат во друг домашен закон или ратификуван меѓународен договор. Таков е случајот, на пример, со сексуалната ориентација која иако не е вброена во редот на законските основи и имаше обиди да се третира како маргинализирана група (што не е адекватно во согласност со Водичот за основи за дискриминација3), претставува заштитена карактеристика врз основа на која веќе има постапувано Комисијата за заштита од дискриминација како домашно тело за еднаквост.

Што се однесува до посебниот дел од Кривичниот законик тука би издвоил неколку кривични дела коишто во самото битие на делот бараат мотив од побуди на омраза и слично, или, пак, како последица го имаат ширењето на верската, расната или друг вид нетрпеливост. Таков е случајот со кривичното дело „Убиство“ од членот 123, кој во ставот 2 точка 4 предвидува казна од најмалку 10 години затвор доколку некој лиши друг од живот поради користољубие, поради извршување или прикривање на друго кривично дело, од безобзирна одмазда или од други ниски побуди. Членот 137 ја третира повредата на рамноправноста на граѓаните и забранува одземање или ограничување на правото утврдено со Уставот и ратификуваните меѓународни договори, врз основа на разлика на полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба, јазикот или друго лично својство или околност. Членот 144 во ставот 4 го казнува загрозувањето на сигурноста и заканите по

[3] Котевска, В. (2013). Водич за основи за дискриминација. Скопје: ОБСЕ.

пат на информатички систем против некое лице поради неговата припадност кон определена национална, етничка или расна група или верска определба. Понатаму, карактеристично дело од посебниот дел од Кривичниот законик е „Предизвикување национална, расна и верска омраза, раздор и нетрпеливост“ од членот 319 кој предвидува затворска казна од една до пет години за секој којшто со присилба, малтретирање, загрозување на сигурноста, излагање на подбив на националните, етничките или верските симболи, со оштетување туѓи предмети, со сквернавење споменици, гробови, или на друг начин ќе предизвика или ќе разгори национална, расна или верска омраза, раздор или нетрпеливост.

На крајот, би споменал уште три карактеристични одредби од посебниот дел од Кривичниот законик, сместени во делот што се однесува на Кривичните дела против човечноста и меѓународното право, а тоа се членот 403 кој го дефинира кривичното дело

„Геноцид“ и членот 407-а во вториот став кој забранува негирање, минимизирање или одобрување и оправдување на кривичните дела против човечноста и меѓународното право, а особено како потежок облик на делото го смета ако истото е сторено со намера за поттикнување омраза, дискриминација или насилство спрема некое лице или група на лица поради нивната национална, етничка или расна припадност или, пак, верска определба. Овие се посебни во смисла на тоа дека иако воените злосторства честопати се мотивирани од предрасуди, сепак, со оглед на тоа што воените злосторства претставуваат повреда на меѓународното право и ја засегаат целокупната Меѓународна заедница, тие не се опфатени со категоријата на криминал од омраза. Најчесто, за воените злосторства судат меѓународни или специјални трибунали. Уште еден фактор според кој тие се разликуваат е што за одредени воени злосторства потребно е да се докаже посебна намера (за геноцидот, на пример, потребно е да се докаже намера за делумно или целосно уништување на групата која е предмет на нападот), покрај докажување на предрасудите кои водат до криминалот од омраза. И последна од низата инкриминации е содржана во членот 417 – „Расна и друга дискриминација“ која забранува повреда на основните човекови права и слободи признати од страна на Меѓународната заедница врз основа на разлика на раса, боја на кожа, националност или етничко потекло, а со ставот 3 од истиот член се забранува и ширење на идеи за супериорност на една раса над друга или пропагирање расна омраза или поттикнување на расна дискриминација. Овие инкриминации се карактеристични по нивната содржина и затоа најдоа свое место во оваа вежба, иако според официјалната статистика не е забележан ниту еден случај поврзан со овие кривични дела.

Со Законот за одредување на видот и одмерување на висината на казната се уредува одредувањето на видот и одмерувањето на казната, договарање за видот и висината на казната меѓу јавниот обвинител и обвинетиот во рамките

на спогодувањето како и формирањето, составот, мандатот и надлежностите на Комисијата за уедначување на казнената политика. Сепак, кога станува збор за криминал од омраза, сметам дека спогодувањето треба да се однесува само во делот на построгата казна со која му се заканува на извршителот како резултат на отежнувачките околности предвидени во членот 39 став 5 од Кривичниот законик, а никако и за основната казна предвидена за конкретното кривично дело. Со тоа се постигнува и построга санкција како еден од инструментите за генерална превенција од овој вид на криминал, без притоа да се наруши правото на спогодување за вина во согласност со новиот концепт на Законот за кривична постапка.

Отежнувачките и олеснувачките околности, при одмерувањето на висината на казната, се засметуваат со додавање, односно одземање на поени, при што почетна основа претставува средната вредност на утврдената висина на казната во секоја вертикална категорија во согласност со табелата содржана во Прилогот број 1, којшто е составен дел од Законот.

Отежнувачките и олеснувачките околности кои влијаат врз висината на казната се групирани во следниве категории: степен на кривичната одговорност, побуди од кои е сторено кривичното дело, јачината на загрозувањето или повредата на заштитеното добро, околности под кои е сторено делото, придонес на жртвата во извршување на делото, поранешниот живот на сторителот, лични прилики и однесување по сторувањето на кривичното дело, други околности што се однесуваат на личноста на сторителот и поранешното дело е од ист вид како новото дело, делата се сторени од исти побуди, времето поминато од поранешната осуда, односно од издржаната или простената казна. Листата на олеснувачки и отежнувачки околности во која е извршено поединечно бодување на секоја околност е дадена во табелата содржана во Прилог број 2 кој е составен дел на овој Закон.

Токму во овој дел би сакал да укажам на една уочлива недоследност, каде што во категоријата „побуди од кои е сторено кривичното дело“ како отежнувачка околност националната, верската и расната омраза носат 8 бода, додека, пак, другите видови на омраза како пол, возрасат, сексуална определба, лица со хендикеп и слично, носат 6 бода. Веројатно, законодавецот сакал поголема тежина да даде на овие три основи, имајќи ги предвид повеќенационалниот состав на нашето општество и различните религиски уверувања, но, сепак, нелогично е зошто на некој начин се „деградираат“ или се помалку отежнувачки околности доколку кривичното дело е сторено поради некоја заштитена карактеристика на жртвата - оштетениот како што се полот, возраста, сексуалната определба или физичкиот или ментален хендикеп.

Со Законот за спречување на насилството и недолично однесување на спортските натпревари се уредуваат прашањата што се однесуваат на насилството и недостојното однесување на спортските натпревари, како и

мерките за нивно спречување, осигурувањето на безбедноста на гледачите, натпреварувачите и другите учесници во спортските натпревари и обврските на организаторите и овластувањата на надлежните органи за спроведување на тие мерки.

Во согласност со членот 3 од овој Закон, меѓу другото, под насилство и недостојно однесување на спортските натпревари се смета и внесување и истакнување на транспаренти, знамиња и други предмети со текст, слика, знак или други обележја, како и пеење на песни или дофрлување на пораки кои предизвикуваат и поттикнуваат омраза или насилство врз основа на расна, национална и верска припадност или врз основа на други особини.

Во членот 7 од истиот Закон, предвидени се и обврските на организаторот на спортски натпревар, според кои истиот е обврзан да обезбеди редарска служба која меѓу другото се грижи и е должна да врши оневозможување на внесување на транспаренти и обележја со кои се поттикнува расна, национална, верска или друга нетрпеливост, предупредување, односно оддалечување на гледачите кои можат со пеење на песни или дофрлување на навредливи пораки да предизвикаат и поттикнат омраза врз основа на расна, национална и верска припадност, како и опоменување, односно оддалечување на гледачите со чие недостојно однесување може да се предизвика насилство на спортскиот натпревар.

Непочитувањето на овие одредби имплицира прекршочни санкции и казни како за сторителите на инцидентите, така и за спортските клубови или организаторите на спортските натпревари.

4. ОБУКИТЕ ЗА СУДИИТЕ И ЈАВНИТЕ ОБВИНИТЕЛИ И TACHLE ПРОГРАМАТА ЗА ПОЛИЦИСКИТЕ СЛУЖБЕНИЦИ

Почнувајќи од крајот на 2012 година па сè до денес, Академијата заедно со Мисијата на ОБСЕ во Скопје напорно работи на подготовка на нашите судии и јавни обвинители, како и на обезбедување на соодветен наставен материјален кадар и потенцијален тим на обучувачи за кривичните дела мотивирани од предрасуди.

Во текот на 2013 и во 2014 година, беа организирани неколку настани кои беа дел од годишните програми за обука на Академијата. Најпрво, беше спроведена обука на обучувачи којашто беше водена од мешан тим на експерти на Академијата и Мисијата на ОБСЕ, составен од домашни и меѓународни предавачи, со екстензивно познавање на оваа проблематика. Понатаму, во 2013 и во 2014 година беа организирани и по четири каскадни дводневни обуки за секое апелационо подрачје со повеќе од 80 учесници на годишно ниво, додека, пак, во 2014 година покрај овие обуки, беше организиран уште еден дополнителен тренинг за обучувачите на Академијата. Главната цел на

овие настани беше да се подигне свеста кај домашните судии и обвинители, како и да се разбере концептот на криминалот од омраза во согласност со релевантните меѓународни документи и стандарди, кои преку Европската конвенција за човекови права, ги имаме прифатено и ние. Нормално, неизоставен дел од обуките беше и примената на домашното законодавство, а посебен фокус на обуките во 2014 година беше ставен и на измените на членот 39 во ставот 5 од Кривичниот законик, коишто стапија на сила во февруари оваа година.

Во втората половина на 2015 година, конкретно во периодот од септември до ноември, беше одржана консултативна сесија за тимот од 12 едукатори со цел да се запознаат со најновите препораки и документи на ОБСЕ/ОДИХР, како и да се освежи наставната програма за каскадните обуки за секое апелациско подрачје. Вкупниот број на учесници на овие обуки во 2015 година изнесува близу 80 учесници, главно кривични судии и јавни обвинители, но и стручни соработници од судовите и јавните обвинителства, коишто работат на ваков вид на предмети.

Но, во 2015 година, и Министерството за внатрешни работи на Република Македонија, во соработка со ОБСЕ/ОДИХР, отпочна да ја реализира TACHLE програмата за обука за криминал од омраза на полициските службеници. Обуката ја следеа вкупно 50 полициски службеници на раководно ниво од секторите за внатрешни работи и од Центарот за обука при Министерството за внатрешни работи.

Во 2016 година предвидено е да се организираат каскадни обуки за целокупниот состав на полицијата со цел да се поттикне посистематски пристап, но и да се влијае врз ставовите на полициските службеници по однос на криминалот и говорот од омраза. Целта на обуката е да се подигне на повисоко ниво свеста на полициските службеници за соодветно евидентирање на кривичните дела сторени од омраза, како и да ги препознаваат индикаторите за потенцијален криминал од омраза.

5. ЕВИДЕНТИРАЊЕ НА КРИВИЧНИТЕ ДЕЛА ОД ОМРАЗА ПРИ МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ВНАТРЕШНИ РАБОТИ, ЈАВНИТЕ ОБВИНИТЕЛСТВА И СУДОВИТЕ

Една од најважните алки во синџирот за ефективен систем за борба против криминалот од омраза е системот на евидентирање на кривичните дела од омраза и нивните сторители. Затоа, во овој дел на кратко ќе ги презентираме можностите и алатките со коишто во моментов располагаат надлежните институции.

За поздравување е тоа што во 2015 година, при Министерството за внатршни работи беше промовирана и ставена во функција апликацијата

„црвено копче“ (*Red button*) кое има за цел да ги поттикне граѓаните да пријават криминал од омраза или насилство, со можност пријавата да ја достави жртвата или друго лице во име на жртвата. Апликацијата содржи податоци за жртвата, податоци за лице во кое жртвата има доверба, опис на тоа што се случило, доколку настанот се случил на интернет податоци за интернет -страниците на кои тоа се случило и други корисни податоци. Во оваа прилика сакам да укажам дека како недостаток се јавува и неусогласеноста на апликацијата со измените на членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија, донесени во февруари 2014 година.

Не може да се каже дека истата се користи според очекувањата, имено, од денот на нејзиното воспоставување до 15.7.2015 година примени се 7 пријави за говор на омраза, од кои половина се однесуваат на социјалните мрежи како места каде што се шири говорот на омраза. Он лајн пријавите не содржат суштински податоци и информации, но, сепак, од надлежните служби се прави проверка на содржината на пријавата. Несомнено е дека е потребен повисок степен на промоција, како и поттикнување на јавната свест за корисната страна на апликацијата од аспект на овозможување на повисок степен на проактивност од страна на полицијата.

Но, сепак, на крај треба да се истакне дека Министерството за внатрешни работи не води посебна евиденција за пријавени кривични дела коишто се сторени поради некоја од заштитените карактеристики од членот 39 (5) од Кривичниот законик. Кривичните дела сторени од омраза се евидентираат во постојната евиденција за сторени кривични дела за кои се гони по службена должност или, пак, по поднесена приватна тужба.

Со стапувањето на сила и на новиот Закон за кривична постапка, Обвинителството доби сосема нова улога во кривичната постапка, па оттаму се јави и потребата од негова поголема екипираност и креирање на нови софтверски алатки кои на јавните обвинители ќе им овозможат полесен пристап до релевантни информации, но и едноставно и брзо поврзување со АКМИС системот на судовите. Добар дел од овие нови софтверски решенија се во функција, како што се евиденција на предмети, водење на предмети, сослушување на странки и сведоци што ја овозможува секојдневната практична работа на обвинителите, додека, пак, во моментов се работи на вториот дел од инсталација на софтверот којшто ќе овозможи интерконекциско поврзување со судовите.

Што се однесува до евидентирањето и следењето на кривичните дела од омраза, новото софтверско решение содржи и таканаречен „*Radio button*“, којшто им овозможува на јавните обвинители да ги означат кривичните дела, односно обвинителните акти и предлози што се поднесени против сторителите кои делото го извршиле од предрасуди или поради некоја заштитена карактеристика на жртвата.

Во моментот на изработување на вежбата сè уште немаме официјални податоци дали и колку често е употребен овој механизам за евидентирање на криминалот од омраза во рамките на основните јавни обвинителства, што значи дека практичната примена на ова решение сè уште не е започната.

Што се однесува, пак, до судовите, веќе неколку години успешно е имплементиран АКМИС системот за електронско управување со предметите. Системот овозможува да се евидентираат, селектираат и пребаруваат судските одлуки и по основа и по вид на сторено кривично дело (во кривичните судови), како и да се означат (штиклираат) сите пресуди каде што се работи за криминал од омраза, односно каде што кривичниот суд утврдил дека кривичното дело е сторено поради омраза, предрасуда или заштитена карактеристика на жртвата. И покрај ваквата можност, нејасно е дали системот може да евидентира по која заштитена карактеристика е сторено делото, или само регистрира дека е применет членот 39 став 5 од Кривичниот законик.

Сепак, во согласност со поставеноста на Судот според новиот Закон за кривична постапка, докажувањето на мотивите мора да започне уште од приемот на пријавата во Министерството за внатрешни работи и да продолжи во Јавното обвинителство, па во еден ваков систем, и евиденцијата во судовите во овој дел е огледало на евиденцијата во јавните обвинителства.

Досега не можеме да бидеме задоволни со реалната евидентирана бројка на официјално процесирани и одлучени случаи на кривични дела од омраза, но можеме да кажеме дека се обезбедени практични алатки и предуслови во секоја од надлежните институции за успешно евидентирање на криминалот од омраза.

6. АНАЛИЗА НА СЛУЧАИ

Целта на овој дел е низ реални случаи од практиката да покажеме како истите треба да се „движат“ низ системот на судска заштита, што секоја од надлежните институции треба да направи во конкретниот случај и дали истото е направено. Повторно, сакам да напомнам дека оваа вежба има за цел да ги лоцира проблемите и недостатоците во системот на ефективна заштита, а не да наметне начин на постапување на надлежните институции. Во продолжение ќе биде претставена анализата на четири случаи кои се реални и се случени во Република Македонија, во текот на 2013 и 2014 година.

6.1. Едно момче избодено на Денот на одбележување на албанското знаме

Во близината на плоштадот Скендербег, во текот на одбележувањето на Денот на албанското знаме, 20-годишен Албанец бил избоден неколку пати со остар предмет.

Со тоа непознатиот сторител или сторители извршиле неколку потенцијални кривични дела, и тоа: Насилство (член 386), Тешка телесна повреда (член 131) и Загрозување со опасно орудие при тепачка или караница (член 133).

Во овој инцидент, мотивот на пристрасност е етничкото потекло или јазикот, додека индикаторите на пристраност се:

1. Природа на инцидентот – инцидентот содржи насилни елементи.
2. Локација - инцидентот бил извршен во јавност, на плоштадот „Скендерберг“ и на очиглед на повеќе случајни минувачи или граѓани што се нашле на овој плоштад.
3. Време – инцидентот се случил на Денот на албанското знаме.
4. Шема на претходни инциденти – ова е трето избодување последователно во последните три години што се случило на Денот на албанското знаме помеѓу млади лица.

Одговор на надлежните власти: Министерството за внатрешни работи одговори на Барањето за информации од јавен карактер испратено од Хелсиншкиот комитет, дека ги преземаат потребните мерки за целосно разјаснување на случајот.

6.1.1. Обврски и активности на Министерството за внатрешни работи на Република Македонија

Во овој случај полициските службеници треба да ги истражат мотивите за ваквите дејства на сторителите, брзо и ефикасно да се обидат да ги пронајдат и идентификуваат сите или дел од сторителите, како и да состават записник каде што јасно и недвосмислено ќе забележат дека жртвата била нападната поради нејзината етничка припадност на денот на прославата на албанското знаме и дека инцидентот бил сторен во јавност на плоштадот „Скендербег“. Исто така, полициските службеници треба да земат и изјава од жртвата и да го документираат неговото гледање на инцидентот, како и да истражат дали евентуално имало други мотиви за сторување на кривичното дело. Покрај тоа, како една од најважните обврски на Министерството за внатрешни работи е да ги обезбеди сите докази од местото на настанот, како и да обезбеди сведоци коишто во понатамошната постапка ќе може да ги користи јавниот обвинител и подоцна да се изведат пред надлежниот суд. Покрај тоа, треба да се напомни дека задолжително секоја полициска станица треба да води евиденција и регистар на сторителите на кривични дела од омраза, како битен елемент во синџирот на евиденција на кривичните дела мотивирани од предрасуди.

6.1.2. Обврски и активности на надлежниот јавен обвинител

Во согласност со новиот концепт на Законот за кривична постапка, јавниот обвинител е оној кој раководи со истражната постапка, а, исто така,

има надлежност да издава наредби на правосудната полиција (полициските службеници) за преземање на конкретни дејства и мерки за успешно спроведување на истрагата и собирање на потребните докази. Во конкретниов случај обвинителот треба да ги цени наводите содржани во полицискиот записник и собраните докази, но и да го испита поширокиот општествен контекст, фреквенцијата на сторување на вакви кривични дела, нивното повторување секоја година на истиот ден и сето тоа соодветно да го образложи во кривичната пријава што би ја поднел за овој настан. Истата треба да ги содржи сите потребни елементи наведени претходно во однос на заштитената карактеристика на жртвата, мотивите за сторување на делото, местото каде што е сторено делото, со јасни насоки и залагања дека сторителите треба да се осудат за сторените кривични дела и да се казнат строго бидејќи истите ги сториле поради некоја од заштитените карактеристики на жртвата во согласност со членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија. Од процесен аспект, јавниот обвинител треба да ги обработи и процесира сите докази, и да земе соодветни искази од обвинетиот, сведоците и оштетениот, односно жртвата на инцидентот мотивиран од предрасуди. Како дополнување, доколку утврди дека е потребно, јавниот обвинител може да земе и изјави од заедницата и од станарите коишто живеат во близина на местото на сторување на инцидентот, како и да испита дали има некои јавни пораки, графити и слично, а коишто се однесуваат на ширење на етничка омраза спрема албанското население, исмејување или негирање на албанското знаме или некој друг доказ кој оди во насока и сигурна поткрепа на неговите тврдења дека ова кривично дело е сторено како резултат на омраза или предрасуда во однос на етничката припадност на жртвата.

6.1.3. Обврски на судијата и учесниците во судската постапка

Во недостаток на јасна дефиниција што е криминал од омраза, судијата треба да се фокусира на побудите од кои е сторено делото, да го цени исказот и начинот на кој се однесува обвинетиот, иако не секогаш сторителите на кривичните дела од омраза го имаат истиот став и однесување како во претходната постапка. Често пати, по сугестија на бранителите, тие го менуваат својот исказ и негираат дека делото го сториле поради некоја заштитена карактеристика на оштетениот. Затоа, Судот мора да се фокусира на предложените и изведени докази во смисла на тоа правилно да ги оцени побудите од кои е сторено делото, па со примена на членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија да оди на построго казнување на сторителот. Тоа значи дека при одмерување на +казната соодветно да го примени и Законот за одредување на видот и одмерување на висината на казната, во смисла што покрај другите околности, да ги додаде негативните поени поради побудите од кои е сторено делото.

Во овој дел, би сакал да истакнам дека Судот мора да го изведе и како доказ и да го сослуша оштетениот, ценејќи ги неговите наводи и гледишта

за критичниот настан, како и за неговата перцепција на сторителот, во конкретниот случај напаѓачот или напаѓачите. Често пати, оштетениот или жртвата се единствените што слушнале и што можат да посведочат што изјавувале сторителите во моментот на извршување на делото, што, од друга страна, пак, е есенцијално за откривање на мотивите и побудите поради кое е сторено делото. Во таа смисла, и адвокатите - полномошници на оштетените треба да бидат подготвени за овој вид на постапки и да го надополнуваат јавниот обвинител за докажување на вината на сторителите и нивно построго казнување.

6.2. ЛГБТИ заедницата беше нападната во Старата чаршија во Скопје

Во текот на прославата на вториот роденден на ЛГБТИ Центарот за поддршка, група од околу 40 маскирани сторители трчајќи се упатиле кон кафе-барот „Дамар“ и го каменувале додека внатре имало повеќе од шеесет лица. Во текот на нападот двајца од гостите биле пред самиот локал, па групата почнала да ги удира со стаклени шишиња и тупаници, викајќи им дека „треба да си одат“ и дека „нема место за педери во Старата чаршија“. Неколку од гостите кои биле внатре во кафе-барот се здобиле со помали посекотини од искршеното стакло.

Со ваквите дејства, осомничените и предизвикувачите на овој инцидент сториле неколку кривични дела, и тоа: Телесна повреда (член 130), Оштетување туѓи предмети (член 243), Насилство (член 386), Загрозување на сигурноста (член 144) и Загрозување со опасно орудие при тепачка или караница (член 133).

Мотивот на пристрасност во овој инцидент се сексуалната ориентација и сексуалниот идентитет, додека покрај најавите и повикот за насилство преку социјалните мрежи и повици од јавни личности, индикатори на пристрасност во овој инцидент се:

1. Разликите помеѓу сторителот и жртвата – за време на инцидентот, жртвите се занимаваат со активности за промоција и прославување на нивната култура, сексуална ориентација и родов идентитет, прославувајќи го датумот на вториот роденден на ЛГБТИ Центарот за поддршка.
2. Коментари – сторителите извикувале навредливи и заканувачки коментари за заедницата на жртвите.
3. Шема на претходни инциденти – инцидентот претставува шести напад на ЛГБТИ заедницата и нејзините активности во Старата чаршија во текот на првите две години од своето постоење. Петте претходни инциденти биле врз седиштето на Центарот за поддршка на оваа заедница.

4. Природа на инцидентот – инцидентот содржи насилни елементи.
5. Локација - инцидентот бил извршен во јавност, а од сите угостителски објекти само кафе -барот „Дамар“ бил нападнат токму таа вечер, иако неколку години работел без проблеми.
6. Други мотиви за извршување на кривичните дела не се познати.

Одговор на надлежните власти: Министерството за внатрешни работи одговори на Барањето за информации од јавен карактер испратено од Хелсиншкиот комитет, дека е поднесен Извештај за примање кривична пријава против непознат сторител/и за кривично дело Насилство. Во одговорот нема информации за можниот мотив на делото.

6.2.1. Обврски и активности на Министерството за внатрешни работи на Република Македонија

Во овој случај полициските службеници треба да поработат на брзо и ефикасно пронаоѓање и идентификување на сите сторители или дел од нив, а потоа да се фокусираат на составување на квалитетен записник за настанот со потенцирање на мотивот и околностите под кои се сторени кривичните дела, а, пред сè, дека се работи за прослава на вториот роденден на ЛГБТИ Центарот за поддршка, дека се работи за шести по ред напад во период од две години, единствено кафе-барот „Дамар“ бил нападнат таа вечер и покрај тоа што сите околни кафе-барови и клубови работеле, а особено да се наведат пораките и однесувањето на сторителите на кривичните дела, со што јасно ќе се утврди дека сексуалната ориентација како заштитена карактеристика е мотив за противправното однесување на сторителите на кривичните дела. Исто така, полициските службеници треба да земат и изјава на некои од жртвите и да го документираат нивното гледање на инцидентот.

6.2.2. Обврски и активности на надлежниот јавен обвинител

Во конкретниов случај обвинителот треба само да ја продолжи работата на полициските службеници на начин што ќе ги цени наводите содржани во полицискиот записник и собраните докази, и во согласност со истите ќе подготви квалитетна, фокусирана и образложена кривична пријава за овој настан. Истата треба да ги содржи сите потребни елементи претходно наведени во однос на заштитената карактеристика на жртвата, мотивите за сторување на делото, местото каде што е сторено делото, со јасни насоки и залагања дека сторителите треба да се осудат за сторените кривични дела и да се казнат строго бидејќи истите дела ги сториле поради некоја од заштитените карактеристики на жртвата во согласност со членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија. Тука не треба да претставува проблем тоа што сексуалната ориентација експлицитно не е наведена во оваа одредба, бидејќи како што и претходно наведовме, се работи за една отворена листа, па јавниот обвинител може слободно да ја земе како мотив

за сторување на кривичното дело, притоа, користејќи ја и судската практика на Европскиот суд за човекови права[4].

Од процесен аспект, јавниот обвинител треба да ги обработи и процесира сите докази, и да земе соодветни искази од обвинетите, сведоците и оштетените, односно жртвата на инцидентот мотивиран од предрасуди. Како дополнување, јавниот обвинител може да ги документира и графитите испишани во близана на Центарот во Старата скопска чаршија коишто се однесуваат на ширење на омраза спрема припадниците на ЛГБТИ заедницата, а бидејќи такви графити и пораки постојат[5], тоа само би му ја олеснило работата и би ги потврдиле неговите тврдења дека ова кривично дело е сторено како резултат на омраза или предрасуда во однос на сексуалната ориентација на жртвите.

6.2.3. Обврски на судијата и учесниците во судската постапка

Во конкретниов случај, судијата и Судот исклучително треба да се фокусираат на предложените и изведени докази во смисла на тоа правилно да ги оценат побудите од кои е сторено делото, па со примена на членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија да се оди на построго казнување на сторителите. Тоа значи дека при одмерување на казната соодветно да го примени и Законот за одредување на видот и одмерување на висината на казната, во смисла покрај другите околности, да ги додаде негативните поени поради побудите од кои е сторено делото. И во овој случај за Судот не треба да претставува проблем тоа што сексуалната ориентација не е изречно предвидена со оваа одредба, па концептот на отворена листа доследно треба да се почитува и да се оди кон построго казнување на сторителите образложувајќи дека сторителите биле мотивирани од предрасуди спрема припадниците на ЛГБТИ заедницата.

Како и во претходниот случај, би сакал да напомнам дека Судот мора да го изведе и како доказ и да ги сослуша оштетените, особено имајќи предвид дека се работи не само за физички лица како жртви, туку и оштетување на имот на сопственикот на објектот. Поради тоа, препорачливо е во својство на оштетен, директно или преку неговиот полномошник да се земат искази и од него или негов законски застапник, доколку сопственикот е правно лице.

Инаку, доколку во конкретниот случај јавниот обвинител и Министерството за внатрешни работи постапат онака како што е објаснето погоре, Судот ќе има „лесна“ задача за утврдување на вина кај сторителите,

[4] Идентоба и други против Грузија, Пресуда на Европскиот суд за човекови права, 12 август 2015 год.

[5] Во текот на еден од нападите на ЛГБТИ Центарот во негова близина е испишан графит “ТРЕМИТИ”. Островите Тремити се група на острови во Јадранското Море каде што режимот на Мусолини ги депортирал лицата кои биле осомничени дека се хомосексуалци.

како и за одмерување на построга санкција поради побудите за сторување на кривичното дело. Единствено, битно е, и ќе треба да обезбеди доволно податоци од криминалистичката евиденција, дали сторителите или некои од нив и порано учествувале во исти или слични инциденти, по што, доколку има такви, би додале уште повеќе негативни поени во согласност со Законот за одредување на видот и одмерување на казната.

6.3. Момче брутално претепано во Лисиче

Ј.И. (18), етнички Албанец, брутално бил нападнат и претепан во скопската населба „Лисиче“ во петокот вечерта. Ј.И. бил излезен со своите пријатели и откако се разделиле, сам се упатил кон својот дом, но бил пресретнат од поголема група напаѓачи кои го прашале за неговата националност. Откако им одговорил дека е етнички Албанец веднаш бил нападнат, бил удрен со безбол палка од што паднал на земја и се онесвестил.

Групата продолжила да го тепа онесвестеното момче сè додека случаен минувач го забележал настанот и повикал полиција и брза помош. Оштетениот бил однесен во Клиничкиот центар каде му биле констатирани бројни повреди и му била укажана лекарска помош.

По спроведената истрага, Министерството за внатрешни работи утврдило дека на Ј.И. заедно со уште пет пријатели меѓу кои имало и девојчиња, им пришол извесен малолетник Б.Л. (14) кој го прашал каде живее, па откако Ј.И. му кажал дека живее во населбата „Чаир“, малолетникот се оддалечил и телефонски контактирал со А.М. (16) и повикале уште петмина врсници, по што сите заедно тргнале по Ј.И. Откако тој ја забележал оваа новоформирана група, трите девојчиња се оддалечиле, но набрзо групата ги пресретнала и почнала да ги удира Ј.И. и неговиот другар. Ј.И. се здобил со скршеница на долната вилица и набиеници на главата, додека, пак, неговиот другар поминал со само еден до два удара. На крајот, Министерството за внатрешни работи соопшти дека ќе изврши консултации со јавниот обвинител во насока на одредување на квалификацијата на кривичното дело, и дека потоа против малолетните напаѓачи ќе поднесе соодветна кривична пријава.

6.3.1. Обврски и активности на Министерството за внатрешни работи на Република Македонија

Во овој случај полициските службеници треба да ги истражат мотивите за ваквите дејствија на сторителите, брзо и ефикасно да се обидат да ги пронајдат и идентификуваат сите или дел од сторителите, како и да состават записник каде што ќе забележат дека е многу веројатно дека жртвата била нападната исклучително поради нејзината национална или етничка припадност. Особено треба да се забележи дека оштетениот - жртвата била во средина којашто се смета за неалбанска, односно средина каде што доминантно живее население од македонска национална припадност. Пред сè, бидејќи во овој случај

имаме повеќе учесници на настанот, за овој случај е од есенцијално значење, полициските службеници да земат квалитетни изјави од осомничените, од сведоците (минувачот кој го пријавил инцидентот и девојките кои биле во друштво со жртвата), како и да ги обезбедат материјалните докази (траги од крв, бејзбол палка и слично). Исто така, полициските службеници треба да земат и изјава од жртвата и да го документираат неговото гледање на инцидентот, како и да истражат дали евентуално имало други мотиви за сторување на кривичното дело. Секако, една од битните карактеристики на овој настан е дека дел од сторителите или сите се малолетници, па соодветно треба да се применат и одредбите што се однесуваат на оваа категорија на сторители на кривични дела.

На крајот, во согласност со известувањето од Министерството за внатрешни работи, полициските службеници треба да извршат и консултации со надлежниот јавен обвинител во однос на класификацијата на кривичноправниот настан, при подготовката на кривичната пријава.

6.3.2. Обврски и активности на надлежниот јавен обвинител

Во конкретниов случај обвинителот треба да ги цени наводите содржани во полицискиот записник и собраните докази, но и да го испита поширокиот општествен контекст, фреквенцијата на сторување на вакви кривични дела, нивното повторување, како и да дејствува во насока на превенција од предизвикување „спирала“ од вакви или слични кривични дела, коишто би можеле да се јават и во обратен контекст, односно етнички Македонец да биде нападнат и тешко телесно повреден во средина каде што живее доминантно албанско население. Ова значи дека обвинението треба да содржи едно пошироко образложение за јавниот интерес, опасноста од повторување и зачестеност на ваквите кривични дела и мотивите за сторување на делото, местото каде што е сторено делото, со јасни насоки и залагања дека сторителите треба да се осудат за стореното кривично дело и да се казнат строго бидејќи истите го сториле поради некоја од заштитените карактеристики на жртвата во согласност со членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија. Од процесен аспект, јавниот обвинител треба да ги обработи и процесира сите докази, и да земе соодветни искази од обвинетите, сведоците и оштетениот, односно жртвата на инцидентот мотивиран од предрасуди. Како дополнување, доколку утврди дека е потребно, јавниот обвинител може да земе и изјави од заедницата и од станарите коишто живеат во близина на местото на сторување на инцидентот, како и да испита дали има некои јавни пораки, графити и слично, а коишто се однесуваат на ширење на етничка омраза спрема албанското население или некој друг доказ кој оди во насока и сигурна поткрепа на неговите тврдења дека ова кривично дело е сторено како резултат на омраза или предрасуда во однос на етничката припадност на жртвата. Слично како и во делот за обврските на полициските службеници, при сослушувањето на обвинетите, треба да ги примени и почитува одребите од

Законот за кривична постапка и Законот за правда на децата кои се однесуваат на постапување со малолетни лица во кривична постапка.

6.3.3. Обврски на судијата и учесниците во судската постапка

Повторно, како и во првиот случај, а во недостаток на јасна дефиниција што е криминал од омраза, судијата треба да се фокусира на побудите од кои е сторено делото, да ги цени исказите и начинот на кој се однесуваат обвинетите, иако не секогаш сторителите на кривичните дела од омраза го имаат истиот став и однесување како вопретходната постапка. Судот е должен да ги анализира поединечно и во нивната севкупност предложените и изведени докази во смисла на тоа правилно да ги оцени побудите од кои е сторено делото, па со примена на членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија да оди на построго казнување на сторителот. Тоа значи дека при одмерување на казната соодветно да го примени и Законот за одредување на видот и одмерување на висината на казната, во смисла покрај другите околности, да ги додаде негативните поени поради побудите од кои е сторено делото.

Во овој дел, би сакал да истакнам дека Судот мора да го изведе и како доказ и да го сослуша оштетениот, ценејќи ги неговите наводи и гледишта за критичниот настан, како и за неговата перцепција на сторителите. Бидејќи во конкретниов случај имаме повеќе сведоци и очевидци, неминовно е и нивно учество во судската постапка преку сослушување во својство на сведоци, покрај задолжителното сослушување на оштетениот. Што се однесува до малолетните учесници во постапката, Судот може да одлучи и да ги користи изјавите дадени во претходната и истражната постапка, а со цел да се избегне нивно изложување на стрес во постапката, особено ако на ваквиот предлог се согласи и одбраната на обвинетите.

6.4. Демолирано кафуле во Чаршија бидејќи им пречела македонска музика

Околу полноќ во кафе-барот „Њу Орлеанс“ во Старата скопска чаршија, дошло едно лице кое започнало вербална расправија барајќи да не се пушта македонска музика. Откако лицето заминало од кафе-барот брзо потоа се вратило со неколку млади лица на возраст од 20 до 25 години кои, исто така, започнале вербална расправија по што искршиле две стакла и компјутер кој бил сопственост на дицејот. Кога вработената сакала да се јави во полиција лицата и го одзеле телефонот и го скршиле удирајќи го од земјата.

По преземање на оперативни дејства од страна на полицијата, приведени се двајца насилници кои го искршиле горенаведениот кафе-бар. Едниот од нив, 24-годишен е познат насилник за полицијата. Инаку, пријавениот кој веќе е префрлен во притвор во Истражниот затвор Скопје, и претходно е пријавуван од полицијата како сторител на кривични дела проследени со насилство за што

во 2011 година е осомничен за сторени две кривични дела „Учество во толпа што ќе спречи службено лице во вршење на службено дејство“ и „Учество во тепачка“ при инцидентот којшто се случи на Кале. Според неофицијалните информации станува збор за предводник на навивачката група шверцери (поддржувачи на фудбалскиот клуб „Шкупи“ од Скопје, составена претежно од етнички Албанци) кој беше третообвинет во случајот со инцидентот на Кале[6] пред три години.

Полицијата информира дека во полициска станица на информативен разговор се повикани уште неколку лица, за кои се сомневаат дека биле учесници во инцидентот. Според тврдењата на сопственикот на локалот во Старата скопска чаршија групата насилници броела десетина членови. Тој беше изненаден бидејќи за три години првпат му се случува вакво нешто.

Мотивот за демолирањето на кафе-барот „Њу Орлеанс“ било незадоволството што диџејот ја пуштил македонската народна песна – „Распукала Шар Планина“. Групата го искршила компјутерот на диџејот, инвентарот во кафулето и прозорците. Биле повредени и тројца од вработените и девојката која се обидела да повика полиција.

На 22 август 2014 година, во врска со настанот, Основен суд Скопје 1-Скопје одржал главна, јавна и усна расправа во која постапка во својство на обвинети биле само две лица О.Б. и Б.И. за делото Насилство, член 386 став 3 в.в. со став 1, од Казнениот законик, од страна на судија поединец им биле изречени осудителни пресуди и тоа:

На обвинетиот Б.И. му била изречена алтернативна мерка условна осуда, така што му се утврдува казна затвор во рок од 2 години која нема да се изврши доколку во рок од 5 години, по правосилноста на пресудата обвинетиот не стори ново кривично дело.

На обвинетиот О.Б. му била изречена казна затвор во траење од 1 година, за делото Насилство, член 386 став 3 в.в. со став 1, од Казнениот законик со примена на членот 26 од Правилникот за начинот на одмерување на казните, од причина што обвинетиот досега е осудуван за истородно кривично дело, член 384 од Казнениот законик, на кој веќе му била изречена условна осуда која очигледно не влијаела воспитно-поправно врз обвинетиот, во иднина да не се јавува како сторител на вакви и слични кривични дела.

За двајцата обвинети, Судот го имаше предвид досегашното извршување на овој вид на кривични дела како и зачестената појава која придонесува до нарушување на јавниот ред и мир, а со тоа и на сигурноста и безбедноста на граѓаните на Република Македонија, што предизвикува страв меѓу граѓаните, особено кога кривичното дело се врши во група.

[6] Меѓуетнички инцидент помеѓу поголема група Македонци и Албанци, се случи на скопското Кале на 14 февруари 2011 година.

Со оглед на тоа што, спрема обвинетиот О.Б. веќе била определена мерка притвор, Судот изрекувајќи казна затвор, а имајќи предвид дека притворот е определен кога е во прашање кривично дело против јавниот ред, а во контекст на сето погоре изнесено, во овој стадиум на постапката Судот одлучи да ја продолжи мерката притвор до правосилноста на одлуката, односно најдолго до 60 дена.

Мотивот на пристрасност во овој инцидент е етничка припадност, додека индикатори на пристрасност во овој инцидент се:

1. Разлика помеѓу сторителот и жртвата врз основа на етничка припадност според етничка основа - сторителите биле Албанци, додека сопственикот на локалот е Македонец.
2. Коментарите на местото на настанот – на инцидентот му претходела вербална расправија во која сторителите побарале од дицејот да не пушта македонска музика.
3. Природа на инцидентот – инцидентот бил од насилен карактер.
4. Претходни инциденти – напаѓачите и претходно биле вклучени во меѓуетнички инциденти.
5. Недостаток на други мотиви.

6.5. Постапување на надлежните органи и институции

Во овој последен случај нема да правиме анализа како во претходните три случаи бидејќи истиот е одбран и идентификуван како позитивен пример, со релативно брзо пронаоѓање и идентификување на сторителите, брзо и ефикасно спроведена судска постапка и изрекување на една алтернативна мерка – условна осуда и една ефективна казна затвор во траење од една година.

Сепак, уочени се два битни пропуста, најпрво, во однос на тоа дека оштетениот ниту бил повикан, ниту, пак, бил сослушан во текот на судската постапка, а вториот битен недостаток е што пресудата не содржи доволно образложение дека се работи за кривично дело мотивирано од предрасуда, и соодветна примена на членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија, туку само дека се работи за зачестената појава која придонесува до нарушување на јавниот ред и мир, а со тоа и на сигурноста и безбедноста на граѓаните на Република Македонија, што предизвикува страв меѓу граѓаните, особено кога кривичното дело се врши во група. Тоа значи дека иако има ефикасна судска разрешница, сепак, не можеме да кажеме дека е и добар пример од аспект на квалитетно процесирање на криминал од омраза.

И покрај тоа, одлучивме во оваа вежба да презентираме и случај за кој веќе е донесена правосилна судска одлука со која двајцата сторители се огласени за виновни и казнети во согласност со Законот.

7. ИДЕНТИФИКАЦИЈА НА ПРОБЛЕМИТЕ ВО СИСТЕМОТ

Имајќи ги предвид целите на оваа вежба, идентификацијата на проблемите во системот за борба против криминалот од омраза е клучен елемент за да може истиот да се унапреди и да стане ефикасен, а во исто време е и основа за да се дадат препораки до надлежните институции во која насока треба да се движат нивните активности. Оваа вежба за мапирање, дава преглед и на законските недостатоци преку прикажаниот преглед на позитивната домашна законска рамка, но и на недостатокот на практични алатки, прашања поврзани со постапувањето и меѓусебната соработка помеѓу надлежните државни органи и институциите.

1. Една од поголемите пречки, особено за практичарите, беше немањето конкретна дефиниција што е криминал од омраза, а ефикасните одредби за борба против криминалот од омраза, покрај квалификуваните потешки облици на некои кривични дела, главно, се сведуваа на членот 39 став 5 којшто беше подетално елаборирaн во третиот дел – Приказ на релевантното домашно законодавство. Во меѓувреме, работната група формирана по иницијатива на Мисијата на ОБСЕ во Скопје, а поддржана од министерот за правда за измени на Кривичниот законик, изготви нацрт-верзија на амандманите, меѓу кои и оној кој се однесува на дефинирање на тоа што е кривично дело од омраза, а финалната верзија треба да биде готова до крајот на декември, 2015 година, а по спроведената јавна расправа во Академијата за судии и јавни обвинители на Република Македонија.
2. За некои „полесни“ кривични дела во согласност со Законот за кривична постапка, јавниот обвинител е оневозможен да поведе постапка за гонење по службена должност, туку истата се поведува по преземено дејство – кривична пријава од страна на приватниот тужител, што негативно влијае на бројот и квалитетот на започнати постапки каде што би се утврдил мотивот и побудите поради кое е сторено кривичното дело.
3. Во членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија, иако законодавецот го користи концептот на таканаречената отворена листа на заштитени карактеристики, отсуството на сексуалната ориентација е недостаток на законската рамка за справување со криминал од омраза, имајќи го предвид фактот дека голем број на инциденти се насочени токму спрема припадниците и членовите на здруженијата кои се борат за заштита на правата на луѓето со различна сексуална ориентација.
4. Исто така, забележана е и недоследност на Законот за одредување на видот и одмерување на казната, во смисла на тоа што во категоријата „побуди од кои е сторено кривичното дело“ како отежнувачка околност националната, верската и расната омраза носат 8 негативни бода, додека, пак, другите видови на омраза како полот, возраста, сексуалната определба, лицата со хендикеп и слично, носат 6 негативни бода. Ваквата интенција на

законодавецот е нелогична бидејќи на некој начин се „деградираат“ или околностите се помалку отежнувачки доколку кривичното дело е сторено поради некоја заштитена карактеристика на жртвата -оштетениот како што се полот, возраста, сексуалната определба или физичкиот или ментален хендикеп.

5. Оваа вежба и анализа покажа дека и во одлуките на судовите, недоволно се образложуваат предрасудите како мотив за извршување на делото, ниту, пак, доволно се ценат отежнувачките околности во смисла на членот 39 став 5 од Кривичниот законик на Република Македонија.
6. Како надополнување на претходно идентификуваниот проблем, мора да се потенцира и недостатокот на активна улога и учество на жртвата во текот на целата кривична постапка. Освен првично земените изјави, во голем број од случаите, жртвата не е ни повикана да даде исказ во постапката пред Судот што би придонело кон изведување на докази за докажување на мотивите и предрасудите поради кои е сторено кривичното дело.
7. Еден од најважните идентификувани проблеми преку оваа вежба, секако е недоволното истражување и прибирање на релевантни докази за кривичните дела мотивирани од омраза во претходната и истражната постапка од страна на органите на прогонот – Министерството за внатрешни работи и надлежните јавни обвинителства.
8. Од друга страна, истражните постапки поради разни причини за овие кривични дела обично траат подолго од вообичаеното, што оневозможува брза реакција за успешно справување со криминалот од омраза. Ова, пак, дејствува негативно во смисла на тоа што се испраќа порака до сторителите дека нивните незаконски дејства потешко се инкриминираат и казнуваат, а, исто така, се испраќа и негативна порака до јавноста дека властите немаат соодветен одговор за криминалот од омраза.
9. Во однос на статистиката и прибирањето на податоци, иако се поставени алатки за регистрација на кривичните дела во Министерството за внатрешни работи (*Red button*), во јавните обвинителства (*Radio button*) и посебно место за означување во АКМИС системот на судовите, досегашните искуства говорат дека тие не се функционални и не ги дадоа очекуваните резултати при нивното воведување. Поради тоа слободно може да констатираме и да заклучиме дека не постои функционален систем на регистрација на кривичните дела од омраза.
10. Кога сме кај регистрацијата, еден од идентификуваните проблеми е и недостатокот на место во официјалниот записник што го составува полициски службеник за регистрација, но и за првичните индиции и мотиви за сторување на кривичното дело коешто треба да биде основа за понатамошна истрага и од страна на Министерството за внатрешни работи и од страна на надлежниот јавен обвинител кој раководи со истражната постапка. Исто така, евидентен е и недостатокот на стручен

капацитет и знаење кај полициските службеници за овој вид на кривични дела и начинот на кој треба да се постапува во вакви случаи.

11. Непостоење на протокол за соработка и координација помеѓу органите на прогонот, правосудните органи, државните институции и граѓанскиот сектор ееден од проблемите коишто мора да се надминат за градење на функционален и ефикасен систем за борба против криминалот од омраза, и
12. Надлежните власти или нивните релевантни претставници не испраќаат јавна порака во општеството и осуда за кривичните дела од омраза, како и за нивна цврста решеност дека ќе се борат против оваа негативна општествена појава.

8. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Врз основа на анализата на содржината на оваа вежба, анализата на случаи и идентификацијата на проблемите во системот за борба против криминалот од омраза, во овој последен дел содржани се одредени заклучоци кои се однесуваат на одредени промени и унапредувања на овој систем. Овие заклучоци се сублимирани во неколку препораки кои опфаќаат, меѓу другото, законски измени, подобрувања на постапката и соработката помеѓу релевантните државни институции и органите на прогонот, како и на мерки за подигање на јавната свест за криминалот од омраза. Во продолжение следуваат пет препораки како резултат на оваа вежба:

1. Измени и дополнувања на релевантното законодавство, вклучувајќи ги и подзаконските акти. Како што веќе напомнавме, во тек е финализирањето на предложените амандмани за измени на Кривичниот законик на Република Македонија, а доколку истите бидат усвоени од Собранието на Република Македонија, тогаш, веројатно, ќе треба да се променат и некои други закони, како и подзаконски акти. И покрај сè, ќе мора да се работи и на развивање на Протокол за соработка помеѓу Министерството за внатрешни работи, јавните обвинителства и судовите, но и на Правилник за постапување на полициските службеници како интерен акт на Министерството за внатрешни работи на Република Македонија;
2. Воспоставување на ефикасен систем на регистрација и следење на инцидентите предизвикани од омраза. Оваа препорака мора да биде имплементирана, најпрво, во Министерството за внатрешни работи на Република Македонија, а соодветно треба да се унапредат и алатките за регистрирање при јавните обвинителства (*Radio Button*) и во рамките на АКМИС системот во судовите. Тоа, воедно би значело и исполнување на заложбите на државите членки на ОБСЕ и надминување на една од забелешките што Европската Унија секоја година ја забележува во својот извештај за Република Македонија.

3. Да се зајакнат капацитетите на полициските службеници, јавните обвинители, судиите и адвокатите за кривичните дела од омраза, поширокатa порака што се испраќа во општеството и справувањето со овој вид на криминалитет. Покрај обуките и правните семинари, се препорачува и примена на други мерки како изработка на практични алатки, прирачници, водичи, збирки на релевантни одлуки од Европскиот суд за човекови права во Стразбур и Судот на правдата на Европската Унија во Луксембург и слично;
4. Подигање на свеста за кривичните дела од омраза на граѓанскиот сектор и поширокатa јавност во општеството. Конечно, мора да се работи на промоција на последиците од оваа негативна општествена појава, како и јавно да се осудуваат сите инциденти мотивирани од предрасуди од омраза, и од релевантните претставници на државните институции, но и од страна на претставниците на политичките субјекти во државата, и
5. Креирање на систем за оцена на имплементацијата на релевантното законодавство за борба против криминалот од омраза е една од основните алатки за брзо детектирање на проблемите во системот, како и за преземање на мерки за нивно надминување, без разлика дали се работи за законски интервенции, или регулирање на одредени прашања со подзаконски акти или други интерни акти на релевантните државни органи и институции.
6. Да се изгради ефикасен систем за заштита и поддршка на жртвите на криминал од омраза.

Се надевам дека оваа вежба за мапирање на кривичните дела од омраза во Република Македонија ја исполни својата цел, идентификувајќи ги проблемите во системот и давајќи препораки за решавање на истите. Од особено значење е оваа вежба да се проследи помеѓу правните практичари за нивно запознавање и коментирање на истата, за да може понатаму да се користи и како алатка за обука на идните семинари и работилници што ќе бидат организирани на оваа тема.

Воедно, со оглед на тековните случувања и предложените амандмани за измена на Кривичниот законик на Република Македонија, оваа вежба би можела да послужи и како појдовна основа за оцена и евалуација на системот за борба против криминалот од омраза, ефектите предизвикани од реформата на Кривичниот законик, но и на севкупното законодавство кое е релевантно за овие кривични дела, опфаќајки го и Законот за кривична постапка и Законот за одредување на видот и одмерување на казните.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова и Илиев против Бугарија, Апликација бр. 55523/00, Пресуда на Европскиот суд за човекови права од 26 јули 2007.
- Закон за спречување и заштита од дискриминација. Службен весник на Република Македонија*,* 50/2010, 44/2014, 150/2015 и 31/2016.
- Закон за спречување на насилството и недоличното однесување на спортските натпревари. Службен весник на Република Македонија, 89/2004, 142/2008, 135/2011, 27/2014 и 154/2015.
- Закон за кривична постапка на Република Македонија. Службен весник на Република Македонија, 150/2010, 51/2011 и 100/2012.
- Закон за одредување на видот и одмерување на висината на казната. Службен весник на Република Македонија*,* 199/2014.
- Злосторства од омраза. (n.d.). Преземено од Злосторства од омраза: www.zlostorstvaodomraza.mk.
- Идентоба и други против Грузија, Апликација бр. 73235/12, Пресуда на Европскиот суд за човекови права од 12 август 2015.
- Камбовски, В. и Лазарова – Трајковска, М. (2012). Правна анализа на концептот на казненото дело на омраза и говорот на омраза. Мисија на ОБСЕ во Скопје.
- Котевска, Б. (2013). Водич за основи за дискриминација. Мисија на ОБСЕ во Скопје.
- Кривичен законик на Република Македонија. Службен весник на Република Македонија, 37/1996, 80/1999, 04/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 185/2011, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015 и 226/2015.
- ОСЦЕ ОДИХР. (n.d.). *Hate crime reporting*. Преземено од ОСЦЕ ОДИХР: www.hatecrime.osce.org.
- Република Македонија полиција. (n.d.). Црвено копче. Преземено од Република Македонија полиција: http://redbutton.mvr.gov.mk/.
- Устав на Република Македонија. Службен весник на Република Македонија, 52/1992, 31/1998, 91/2001, 84/2003, 107/2005 и 3/2009.

BEZBEDNOSNE IMPLIKACIJE ZLOČINA IZ MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Velibor Lalić[1]
Slađana Đurić[2]

SAŽETAK

Zločini iz mržnje jesu akti netolerantnosti i netrpeljivosti, pri čemu izvršilac ima nameru da povredi i zastraši nekoga zbog njegove pripadnosti rasi, nacionalnom poreklu, etničkoj grupi, religiji, seksualnoj orijentaciji, invalidnosti ili nekoj drugoj zaštićenoj karakteristici. Jedna od specifičnosti ovih krivičnih dela je u posledicama koje one prouzrokuju – izrazito negativno psihološki utiču na žrtvu, unose strah u zajednicu, stvaraju društvene podele i vode eskalaciji i nasilju. U dosadašnjim istraživanjima o zločinima iz mržnje izostaje tematizacija implikacija ovih zločina u postkonfliktinim, etnički i verski podeljenim društvima. Predmet ovog rada obuhvata analizu zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini koji su motivisani nacionalnom i verskom mržnjom. Istraživanje je pretežno utemeljeno u kvalitativnom istraživačkom pristupu, uz primenu intervjua, učesničkog posmatranja, kao i sekundarne analize podataka. Nalazi ovog istraživanja ukazuju da zločini iz mržnje imaju krajnje negativne posledice po ličnu bezbednost žrtava i njihovih porodica, te krajnje destabilizirajuće efekte na međunacionalne i verske odnose. Generalno se može zaključiti da zločini iz mržnje u bezbednosno nestabilnom okruženju, gde su nacionalni i verski odnosi narušeni, gotovo uvek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja. Iz toga razloga ova krivična dela zahtevaju poseban tretman od strane organa formalne društvene kontrole.

Ključne reči: zločini iz mržnje, posledice, bezbednost, nacionalno i versko nasilje, Bosna i Hercegovina.

1. UVOD

Tematika zločina iz mržnje je, prvenstveno u sociološkoj i kriminološkoj literaturi, aktuelna više od dve decenije. Za svo to vreme, pokušaji konceptualizacije ovog fenomena praćeni su brojnim debatama oko određenja njegovih ključnih aspekata. Intenzivne rasprave vođene su oko motivacije prestupnika, da li je reč o mržnji ili ova dela mogu da motivišu i pristrasnost, netrpeljivost ili predrasude (Hall, 2005). Takođe, mnogo je akademskih rasprava vođeno i oko karakteristika viktimizacije, recimo oko pitanja da li počinioci napadaju svoje žrtve zbog njihove pripadnosti grupi bez obzira na to ko su žrtve kao pojedinci (Garland i Chakraborti, 2012). Ove, kao i brojne druge dileme, vraćaju nas na tvrdnju koju je izrekao

[1] Dr Velibor Lalić, Evropski defendologija centar, Banja Luka. E-mail: lalicvelibor@gmail.com
[2] Prof. dr Slađana Đurić, Fakultet bezbednosti, Beograd. E-mail: djuricsladja@gmail.com

Phyllis Gerstenfeld (2004, s. xv): „čini se da tema zločina iz mržnje u određenoj meri interesuje gotovo svakoga, mada vrlo malo ljudi stvarno zna nešto o tome."

Konceptualna neusaglašenost je rezultirala veoma raznolikim korišćenjem termina zločini iz mržnje.[3] Najopštije govoreći, da bi se određeni delikt mogao smatrati zločinom iz mržnje, izvršilac krivičnog dela mora biti motivisan mržnjom prema žrtvi zbog njene pripadnosti nekoj drugoj društvenoj grupi. U suštini zločina iz mržnje najčešće je reč o viktimizaciji manjina zbog njihovog rasnog, nacionalnog, etničkog, verskog, seksualnog ili nekog drugog identiteta od strane pripadnika većine.

Analizom postojeće literature može se ustanoviti široka tematizacija osnovnih konceptualna pitanja o opravdanosti posebnog tretiranja zločina iz mržnje u odnosu na ostala krivična dela (Levin i McDevitt, 1993; Green, McFalls, i Smith, 2001; Perry, 2001; Grattet i Janness, 2001). Tematizovane su različite dimenzije ovog fenomena poput studija o izvršiocima (McDevitt, Levin i Bennett, 2002; Phillips, 2009; Kielinger i Paterson, 2007) ili posledicama ovih krivičnih dela po žrtve (Barnes i Ephross, 1994; Herek, Gillis, Cogan, i Glunt, 1997; D'Augelli i Grossman, 2001).

Zločini iz mržnje nose veliki konfliktni potencijal i stoga predstavljaju opasnost po društvo u celini (Levin, 1999; Torres, 1999; Levin i Rabrenovic, 2001), pa donekle začuđuje priličan izostanak istraživanja o bezbednosnim aspektima zločina iz mržnje. Mogući razlog za takvo stanje je sadržan u činjenici da je koncept zločina iz mržnje relativno novijeg datuma i disciplinarno pripada kriminologiji. U okviru studija bezbednosti ova problematika se uglavnom tematizuje kao nacionalno, etnički, verski ili rasno motivisano nasilje. Istraživanja bezbednosnih implikacija mržnjom motivisanog nasilja kojeg kriminolozi nazivaju zločinima iz mržnje svakako imaju veliki značaj za potpunije razumevanje prirode ovog fenomena i društvenog konteksta u kome se oni dešavaju.

Bezbednosni diskurs zločina iz mržnje zahteva adekvatan teorijsko-analitički okvir. Sa većim ili manjim razlikama u pristupima različitih autora (Baldwin, 1997; Vilijams, 2012; Powell, 2008; *etc*), konceptualna analiza bezbednosti treba da ponudi odgovore na sledeća pitanja: a) šta je referentni objekat b) koje su vrednosti koje se štite v) koje su bezbednosne pretnje u pitanju g) ko su provajderi bezbednosti i d) kojim sredstvima se ostvaruje bezbednost. Ovako široko postavljen analitički

[3] Širi prikaz svih konceptualnih dilema svakako prevazilazi obim i ciljeve ovog rada, pa ćemo na ovom mestu samo podsetiti na određenje zločina mržnje koje je dala Barbara Peri (Perry, 2001, s. 10): „Zločini iz mržnje....podrazumevaju nasilne akte i zastrašivanja, obično usmerene prema već stigmatizovanoj i marginalizovanoj grupi. Kao takvi, oni su mehanizam moći i ugnjetavanja, sa namerom da reafirmišu nesigurne društvene strukture koje karakterišu dati društveni poredak. Radi se o pokušaju da se ponovo simultano uspostavi pretnja i hegemonija (stvarna ili pretpostavljena) od grupe kojoj izvršilac pripada, i 'odgovarajući' određeni identitet žrtvine grupe. To je sredstvo za obeležavanje *sebe* i *drugog* na način da se ponovo uspostave 'odgovarajuće' relativne pozicije, koje su date i reprodukovane širim ideologijama i obrascima društvene i političke nejednakosti."

okvir omogućava sveobuhvatnije sagledavanje bezbednosnih implikacija zločina iz mržnje. Uzimajući u obzir temeljne karakteristke zločina iz mržnje, možemo reći da je referentni objekat bezbednosti kolektivni identitet, odnosno pojedinac i društvena zajednica kojoj on pripada. Na teorijskoj ravni ovde je reč o socijetalnoj bezbednosti, odnosno sposobnosti društva da se održi uprkos promenjenih okolnosti i nastalih pretnji koje ugrožavaju njegove suštinske karakteristike (Wæver, Buzan, Kelstrup i Lemaitre 1993).

Specifičnost incidentata i krivičnih dela počinjenih iz mržnje jeste da imaju veliki konfliktni potencijal, i da u sredinama gde su narušeni nacionalni, etnički ili rasni odnosi – mogu eskalirati u nasilje širih razmera. Zločini iz mržnje narušavaju osnovne vrednosti demokratskog društva, pravo na jednakost, sigurnost, slobodu i kulturnu različitost.

Istraživanje bezbednosnog diskursa zločina iz mržnje od posebnog je značaja u nacionalno i verski podeljenim društvima kao što je Bosna i Hercegovina. Tokom istorije, pored dužih perioda mira i tolerancije, Bosna i Hercegovina je bila poprište sukoba koji su, pored političkih uzroka, imali nacionalnu i versku konotaciju. U sagledavanju destruktivnih posledica rata (1992–1995), poput stradanja stanovništva i uništavanja materijalnih dobara, treba imati u vidu i mržnju kao subjektivnu posledicu (Milosavljević, 2004). Mržnja, akumulirana tokom ratnih dešavanja, u pogodnim okolnostima u miru se ispoljava na objektu koji simbolizuje drugu, antagonističku stranu, bilo da su to pripadnici druge grupe, njihova imovina ili da se radi o kulturnim dobrima. Kada je reč o zločinima iz mržnje na ovom prostoru, uopšteno se može reći da su dominantna krivična dela motivisana nacionalnom i verskom mržnjom (Lalić, 2013 Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju [OSCE], 2014).

Iako je poslednjih godina značajno smanjen obim teških krivičnih dela počinjenih iz mržnje, bitno je podsetiti na činjenicu da svaki nacionalno ili verski motivisan nasilni akt pobuđuje veliku pažnju javnosti i u značajnoj meri može da naruši međunacionalne i verske odnose. Stoga je neopravdano izvoditi zaključak da odsustvo te vrste nasilja znači da je društvo stabilno i bezbedno. Kako je Georg Zimel pisao, nepostojanje sukoba u društvenom odnosu ne može se prihvatiti kao indeks njegove stabilnosti i bezbednosti (Coser, 2007). Kozer u vezi s tim sugeriše da se treba podjednako baviti latentnim i manifestnim elementima odnosa, ako želimo da analitički obuhvatimo njegovo puno značenje. U kontekstu ove teme nagomilana mržnja je latentni element odnosa, dok su diskriminacija, govor mržnje i zločini iz mržnje manifestni oblik. Nepostojanje većih konflikata *apriori* ne znači odsustvo osećanja neprijateljstva i antagonizama.

Tematici zločina iz mržnje u regionu zapadnog Balkana nije posvećena adekvatna pažnja i očit je deficit empirijskih istraživanja. Predmet naše analize odnosi se na bezbednosne pretnje koje zločini iz mržnje generišu u nacionalno i verski heterogenoj i postkonfliktnoj državi kakva je Bosna i Hercegovina. Cilj rada

je da utvrdimo o kakvim pretnjama je reč, koji su bezbednosni izazovi, krize i rizici, bilo da je reč o manifestnim ili latentnim ugrožavanjima bezbednosti.

U našem istraživanju fokusirali smo se na dva osnovna istraživačka pitanja: a) koji su dominantni pojavni oblici zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini, kao i b) i kakav je njihov uticaj na ličnu bezbednost i bezbednost zajednica u Bosni i Hercegovini, odnosno kakve su posledice ovih krivičnih dela.

2. METODOLOGIJA

Kompleksnost koncepta i njegova nedovoljna teorijska utemeljenost, nedostatak komparativnih istraživanja koji bi služili kao metodološki uzor, te nedostatak podataka – objektivni su ograničavajući činioci sa kojim smo se suočili tokom istraživanja.

U ovom radu je izložen deo nalaza iz šireg istraživačkog projekta čiji su ciljevi bili da se identifikuju rasprostranjenost i karakteristike zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini, kao i da se proceni adekvatnost reakcije organa formalne društvene kontrole u odnosu na zločine iz mržnje. Za potrebe ovog rada analizirali smo segmente istraživačke građe koja se odnosi na bezbednosne implikacije zločina iz mržnje. Taj deo istraživanja utemeljen je u pretežno kvalitativnom istraživačkom pristupu, uz primenu intervjua (polustrukturisanih i otvorenih), učesničkog posmatranja, kao i sekundarne analize podataka.

Intervjuisanjem smo obuhvatili tri grupe ispitanika. Najpre smo, u formatu polustrukturisanih intervjua, intervjuisali osobe koje su prirodom svojih profesija povezani sa nekim aspektom zločina iz mržnje[4] (22 radnika ministarstava unutrašnjih poslova[5], osam osoba su zaposlene u pravosudnim organima kao sudije ili tužioci, a dva sagovornika su bili eksperti OEBS-a).

Druga grupa ispitanika su bile osobe koje žive u etnički mešovitim područjima, te imaju lična iskustva o etnički i verski motivisanom nasilju u sredini u kojoj žive (51ispitanik). Za izbor u ovoj grupi sagovornika koristili smo kvotni uzorak sa težnjom da obuhvatimo balansirano učešće pripadnika različitih etničkih i verskih zajednica, kao i adekvatan geografski obuhvat.

Treću grupu ispitanika činilo je 17 osoba koje su imale lično ili porodično iskustvo suočavanja sa aktima zločina iz mržnje u svojstvu žrtava, pa smo sagovornike iz ove grupe birali po principu namernog uzorka. Sa njima smo razgovarali u otvorenom formatu, kako bismo im dali prostor da nam na što neinvazivniji način saopšte svoja, često bolna, iskustva.

[4] Intervjui sa prvom grupom ispitanika su sprovedeni u gradovima Federacije Bosne i Hercegovine (Sarajevo, Mostar, Kiseljak i Bugojno), kao i u Republici Srpskoj (Banja Luka, Prijedor, Doboj, Bijeljina i Srebrenica).

[5] Intervjuisani su: visoki policijski rukovodioci (2), kriminalistički inspektori (6), policijski službenici (14).

Svi razgovori su, uz prethodnu saglasnost ispitanika, snimani, a kasnije su sačinjeni transkripti koji su, zbog pune zaštite identiteta sagovornika, kodirani.[6]

Primenom učesničkog posmatranja prikupljali smo podatke koji se odnose na neposredan rad policije: brzinu i karakter njihovog reagovanja na incidentne događaje, način njihove komunikacije sa lokalnim stanovništvom, posebno oštećenim. Istraživači su bili u prilici da sa patrolom policije odlaze na mesto incidenta i da neposredno posmatraju postupke policije i reakcije oštećenih u konkretnim događajima. Na osnovu prethodno dobijene saglasnosti od nadležnih organa, policijski službenici su obaveštavali istraživače o novim etničkim ili verskim incidentima i omogućavala njihovo prisustvo na uviđajima. Na taj način smo prikupili podatke o sedam posebnih slučajeva policijskih intervencija u prigradskim povratničkim naseljima u Banjoj Luci.

Takođe, tokom povremenih planiranih boravaka u ispitivanim zajednicama, posmatrali smo i događaje koji su u ispitivanim zajednicama mogli da nose izvestan bezbednosni rizik (sportska takmičenja, verske proslave), a u posebno organizovanim terenskim posetama bili smo u prilici da prikupljamo podatke o stepenu oštećenosti objekata koji su bili mete napada (verski objekti, groblja, imovina). U planiranju i realizovanju dela istraživanja koji je podrazumevao primenu učesničkog posmatranja u punoj meri smo se rukovodili principom saturacije, odnosno terenski boravci su planirani u skladu sa obimom i kvalitetom prethodno prikupljenih podataka.

Metodu sekundarne analize podataka primenili smo na postojeće baze podataka (relevantne statističke institucije i agencije), kao i institucionalna dokumenta (pravni propisi, sudske arhive, dokumentacija ministarstva unutrašnjih poslova, međunarodnih institucija i nevladinih organizacija).

3. POJAVNI OBLICI ZLOČINA IZ MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

U brojnim izveštajima iz istraživanja zločina iz mržnje se, kao opšti metodološki problem, navode poteškoće u prikupljanju preciznih podataka o zločinima iz mržnje (Nolan i Akiyama, 1999; Cronin, McDevitt, Farrell, Nolan, 2007) bez kojih je teško izvesti nalaze o prevalenciji i karakteristikama ovog tipa kriminaliteta. Kao najčešći problemi u registrovanju i adekvatnoj pravnoj kvalifikaciji tih krivičnih dela navode se: slabi organizacioni kapaciteti nadležnih institucija, nedostatak iskustva u prepoznavanju motiva mržnje ili predrasude, često dvosmislena prioda zakonskih određenja. Dodatan problem sa dokumentovanjem zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini rezultat je nepostojanja jedinstvene metodologije statističkog

[6] Intervjui sa ispitanicima iz druge i treće grupe, osim u dva najveća grada u BiH, Sarajevu i Banjaluci, vršeni su u etnički heterogenim sredinama, u istočnoj Bosni gde je mešovito srpsko i bošnjaško stanovništvo (Srebrenica, Bratunac i okolina, Zvornik, Janja i Bijeljina), području severozapadne Bosne (Prijedor, Kozarac i okolna sela), zatim područja u kojem žive Bošnjaci i Hrvati (u srednjoj Bosni: Bugojno i Kiseljak, u Hercegovini: Mostar i okolina), kao i mestima u Federaciji Bosne i Hercegovine u kojima žive Srbi povratnici (Drvar i Bosanski Petrovac).

praćenja podataka tih krivičnih dela. Naredni problem jeste pristup policije, tužilaštava i sudova ovoj problematici, koji u svom radu ne pokazuju dovoljno razumevanja i volje za sprovođenje istraga o postojanju motiva mržnje u izvršenju krivičnog dela. Motiv mržnje se zanemaruje jer policija u preliminarnoj istrazi ne uzima u obzir indikatore koji ukazuju da je krivično delo motivisano nacionalnom, etničkom ili verskom mržnjom. Posledice toga su da se ta krivična dela najčešće kvalifikuju kao oštećenje imovine, telesne povrede, izazivanje opšte opasnosti ili kao druga krivična dela i prekršaji.

Analizom dostupnih podataka mogu se tek sumirati trendovi u manifestovanju zločina iz mržnje u posleratnoj Bosni i Hercegovini. Nalazi našeg istraživanja ukazuju na činjenicu da je, u prvim godinama nakon završetka rata (1992–1995), nasilje iz nacionalnih i verskih motiva u Bosni i Hercegovini bilo učestalo, a uključivalo je i najteža krivična dela. Vremenom, intenzitet tih dela je smanjen, pa u ukupnoj strukturi kriminaliteta u poslednjih nekoliko godina, zločini iz mržnje nisu značajno izraženi. Međutim, kao što smo već rekli, broj izvršenih dela nije od značaja i statistika nije kriterijum na osnovu kojeg se može oceniti društveni značaj ovog problema, ako se imaju u vidu specifične posledice i društvena opasnost ove vrste krivičnih dela.

U periodu neposredno nakon rata ovi zločini su prvenstveno bili usmereni na povratnike – pripadnike konstitutivnih naroda (Bošnjaci, Srbi, Hrvati), i u manjoj meri na pripadnike manjinskih etničkih grupa i manjinskih verskih zajednica (Lalić, 2013; Lalić 2014). Takođe, zločini su se najčešće dešavali tokom perioda intenzivnijeg povratka izbeglih i raseljenih lica, zatim uoči i za vreme verskih praznika, ceremonija i komemoracija, za vreme sportskih događaja i u vreme kada su prisutni ljudi iz dijaspore. Posebno je bio kritičan period masovnijeg povratka izbeglog i raseljenog stanovništva tokom prvih godina nakon završetka rata. U tom periodu izvršen je najveći broj ovih krivičnih dela sa najtežim posledicama. Najčešće je reč o ubistvima, eksplozijama, paljevinama, većim oštećenjima verskih objekata i nadgrobnih spomenika.

U novije vreme najčešće se dešavaju slučajevi kamenovanja verskih objekata (džamija i crkvi) koji prouzrokuju manju materijalnu štetu i skrnavljenja nadgrobnih spomenika, zatim tuče, verbalne uvrede i ispisivanje uvredljivih grafita. I dalje se uočava tendencija da se zločini iz mržnje i incidenti češće dešavaju za vreme verskih praznika, komemoracija, tokom održavanja i nakon fudbalskih utakmica, kao i za vreme određenih događaja od značaja za politički život zajednice, poput izbora ili porasta političkih napetosti s nacionalističkim konotacijama. Zločini iz mržnje dešavaju se na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, i žrtve i izvršioci dolaze iz sva tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Srbi i Hrvati). Zabeleženi su i napadi na lica i imovinu manjinskih etničkih grupa poput Roma, Jevreja, Albanaca, kao i napadi na imovinu manjinskih verskih zajednica poput Jehovinih svedoka i Adventističke crkve, kao i fizički napad na pripadnike seksualnih manjina (Lalić, 2013; Lalić, 2014).

U sledećem delu rada ćemo prikazati najčešće pojavne oblike zločina iz mržnje u posleratnoj Bosni i Hercegovini. Reč je o:

- ubistvima,
- izazivanju opšte opasnosti: eksplozije, upotrebe vatrenog oružja, paljevine,
- nasilničkom ponašanju: nasilje u sportu i povodom sporta, nasilje za vreme verskih praznika, tuče,
- oštećenju imovine: oštećenje verskih objekata, oštećenje nadgrobnih spomenika, oštećenje privatne imovine,
- uvredama i pretnjama,
- silovanju, kao i
- slučajevima pomešanih motiva i pogrešne percepcije.

U nedostatku preciznijih statističkih podataka, za svaki oblik ćemo dati procenu zastupljenosti, a načine izvršenja ilustrovati navođenjem slučajeva iz prikupljene istraživačke građe, kao i iskazima ispitanika.

3.1. Ubistva

Imajući u vidu kompleksnost dokazivanja motiva nacionalne ili verske mržnje, nepostojanje adekvatnog normativno-pravnog okvira, neujednačenu praksu pravosudnih organa, ograničen pristup podacima - jasno je da je teško utvrditi koliko je od ukupnog broja izvršenih ubistava u Bosni i Hercegovini u posmatranom vremenskom periodu, u celini ili delimično, motivisano nacionalnom ili verskom mržnjom. U praksi su zabeleženi slučajevi izazivanja opšte opasnosti (najčešće postavljanjem eksplozivne naprave) ili nanošenja teških telesnih povreda koje su imale za posledicu smrt lica.

Od svih krivičnih dela koja možemo posmatrati kao deo koncepta zločina iz mržnje, ubistva su vrlo redak pojavni oblik. Ubistvo pripadnika druge nacionalne grupe uvek dovodi do uznemiravanja javnosti i međunacionalnih tenzija. Zajednica čiji je član lišen života takve slučajeve isključivo vidi kao ubistvo izvršeno iz nacionalne ili verske mržnje.

Na osnovu analize prikupljene građe može se reći da su se ubistva najčešće dešavala tokom prvih nekoliko godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, dok je trajao masovniji povratak stanovništva u predratna mesta prebivališta. U tom vremenskom periodu evidentirana su ubistava za koja se može osnovano pretpostaviti da su izvršena iz nacionalne ili verske mržnje.

Za prikaz ubistava sa motivom mržnje, posebno je interesantan slučaj Drvara (u kome je živelo većinsko srpsko stanovništvo), koji su u jesen 1995. godine zauzele hrvatske oružane snage. Nakon zauzimanja grada srpsko stanovništvo je napustilo grad. Od civila koji su ostali neki su ubijeni. I nakon potpisivanja Dejtonskog

mirovnog sporazuma nastavljen je isti obrazac ponašanja prema malobrojnim pripadnicima srpskog naroda koji nisu izbegli iz Drvara. Ispitanik iz Drvara se priseća ubistava nakon potpisivanja mirovnog sporazuma:

> Ubijen je bračni par Trninić. Oni su se vratili i jedne noći su ih ubili... Došli su po noći, lupali na vrata. Kad su im otvorili vrata, ubili su ih..... Ni danas nisu pronađene ubice. Prava se istraga nikad nije provela. To je zaustavilo povratak u naredne dvije-tri godine... (D. A., 56 godina, povratnik).

U srednjoj Bosni takođe su se dešavala ubistva u prvim godinama mira koja su, po mišljenju ispitanika, motivisana nacionalnom mržnjom. Uglavnom se radilo o napadima na Hrvate povratnike i pripadnike policije hrvatske nacionalnosti. I u Republici Srpskoj dešavala su se ubistva u prvim godinama nakon završetka rata i posebno u vreme masovnijeg povratka. Otpori povratku bili su veliki, a nasilje prema povratnicima učestalo. Na taj način stvorena je psihoza straha među povratnicima, koji su nakon izvršenih ubistava u svojoj zajednici napuštali to područje i odlazili na bezbednija mesta, najčešće tamo gde su pripadnici njihove nacije u većini.

Jedno od najtežih krivičnih dela počinjenih iz nacionalne i verske mržnje u Bosni i Hercegovini je ubistvo tri člana porodice Anđelić na Badnje veče 24. Decembra 2002. godine u selu Kostajnica kod Konjica. Počinilac Muamer Topalović, Bošnjak, osuđen je na kaznu zatvora od 35 godina zbog ubistva iz verskih i nacionalnih pobuda (Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, 2004). Iako se sada ubistva se dešavaju retko, gotovo uvek dovode do velikih nacionalnih tenzija. Primer za to je i ubistvo bošnjačkog povratnika u Kozluku, istočna Bosna, od strane Srbina, za vreme pravoslavnog Uskrsa 2014. godine. Ubistvu je prethodila svađa oko ratnih dešavanja i odbijanja žrtve da uzme uskršnje jaje od počinioca (Popović, (2014).

3.2. Izazivanje opšte opasnosti

3.2.1 Eksplozije

Prema izveštajima Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini [HCHR–BiH] (2002), postavljanje i bacanje eksplozivnih naprava na imovinu bilo je učestalo u vreme masovnijeg povratka stanovništva. Neke od tih eksplozija uzrokovale su smrtne posledice po ljude. Verski objekti su nešto ređe bili meta napada u odnosu na imovinu povratnika. Pošto je reč o vrlo ekstremnom vidu zastrašivanja, svaka eksplozija ili pucanj unosi nemir među pripadnike manjinskih zajednica. Česta pojava bacanja eksplozivnih naprava može se objasniti sa jedne strane količinom zaostalog naoružanja i ratne opreme u rukama civilnih lica nakon završetka rata, i sa druge strane otporom povratku stanovništva u njihova predratna mesta prebivališta. Učestalost eksplozija, posebno usmerenih na imovinu i verske objekte manjinskih zajednica, dovela je do senzibilizacije ljudi na viktimizaciju. Eksplozije su postale nešto što se redovno dešava i na šta se stanovništvo priviklo.

O tome svedoči komentar jedne Bošnjakinje iz Banje Luke:

> Ma nije bilo nekakvih ozbiljnijih međunacionalnih problema. Bar ja nisam imala probleme. Jeste znao komšija preko puta da psuje majku balijsku, i jednom nam je bacio bombu u dvorište, ali svi su znali kakav je on (A. M., 46 godina, povratnik).

Jedan od načina zastrašivanja i stvaranja osećaja nesigurnosti povratnika bili su napadi na njihove verske objekte. Prema izveštaju o stanju ljudskih prava Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini u 2002. godini, najteži incident desio se u Ključu kod Gacka, gde je srušena obnovljena džamija. Eksplozivna naprava je u dva navrata podmetnuta i u obnovljenoj džamiji u zaseoku Mujkanovići u Kozaruši kod Prijedora, zatim uoči jednog od najvećih muslimanskih praznika, ramazanskog Bajrama, kod Prijedora je podmetnuta eksplozivna naprava na zgradu Medžlisa, gde stanuje imam i njegova supruga. Eksplozija je nanela materijalnu štetu na objektu (HCHR–BiH, 2002). Registrovani su i incidenti u blizini pravoslavnih verskih objekata.

U tom periodu česti su bili i napadi na kulturnoistorijske spomenike s ciljem da se unište sećanja na događaje koji su duboko urezani u kolektivno pamćenje lokalnog stanovništva. Spomenik je simbol otpora, ponosa i sećanja na žrtve, te tako ima duboko društveno i psihološko značenje za pripadnike određene zajednice. Svaka povreda tih značenja je povreda kolektivnog pamćenja, povreda onog što je bitno i vredno za tu zajednicu. Ispitanik iz Drvara, izrazito partizanskog kraja tokom Drugog svetskog rata, govori o uništavanju spomenika partizanima u narodnooslobodilačkoj borbi:

> Porušili su sve partizanske spomenike. Srušili su i centralni spomenik partizanima iz ovog kraja. Podmetnuli su mine i srušili su ga. Eno ga i danas srušenog (D. A., 56 godina, povratnik).

Pored napada na privatnu imovinu, džamije i crkve, dešavale su se eksplozije i na objektima od značaja za društveni i politički život zajednice, ili, bolje rečeno, ostataka zajednice koja pokušava da stvori uslove za novi život. Ispitanik, Bošnjak iz okoline Prijedora, govori o prvim danima povratka i metodama zastrašivanja i širenja straha:

> Bilo je napada bombama. Odmah po povratku popravili smo dom da možemo osnovati mjesnu zajednicu. Odmah su bacili bombe i demolirali sve što smo uradili. I uvijek se dešavalo na taj način, nigdje nije bilo sa smrtnim ishodom, da su bacili negdje bombu pa da je porodica poginula, ili bar ja ne znam za to (Š. J., 53 godine, povratnik).

Na osnovu rezultata istraživanja evidentan je značajan pad ovih dela u odnosu na prve godine nakon završetka rata. Eksplozije kao vid zastrašivanja postale su prava retkost.

3.2.2. Upotreba vatrenog oružja

Upotreba vatrenog oružja je takođe najčešće imala cilj zastrašivanje povratnika. U poslednje vreme zastrašivanja ove vrste, prema izjavama ispitanika, dešavaju se znatno ređe. Karakterističan način zastrašivanja, po iskazu ispitanika povratnika, bilo je organizovanje lova noću s automatskim oružjem u blizini povratničkih naselja.

> Kad sam se vratio u Bratunac, imao sam malo problema. Nisam noćio nikad u kući. Prva je moja kuća napravljena na teritoriji moje mjesne zajednice. Bilo je malo i pucanja u početku, međutim poslije ipak se to smirilo. Pucali su iznad kuće, na brdu. Kažu da idu u lov na srndaća, noću, sa automatskim oružjem!? Siguran sam bio da ne bi pucali da sam napustio kuću, ali sam sebi rekao da neću, nek pucaju! To je trajalo nekih mjesec dana i onda se smirilo. (J. B., 57 godina, povratnik).

Tokom posleratnih godina dešavali su se i slučajevi pucanja iz vatrenog oružja u blizini verskih objekata. Takvi slučajevi se ne dešavaju često, ali kad se dese, dovode do velikog uznemirenja javnosti. Pojedini verski pravoslavni objekti na području Sarajeva bili su mete napada iz vatrenog oružja (Č. Đ., 40 godina, lokalni stanovnik). I izveštaji OEBS-a potvrđuju napade na pravoslavne objekte iz vatrenog oružja u Sarajevu (OSCE–BiH, 2009). Kao specifičan primer napada na verske objekte može se navesti incident u kome je upotrebljeno vatreno oružje u blizini džamije u naselju Vrbanja u Banjoj Luci. Navedeni događaj izazvao je revolt lokalnog bošnjačkog stanovništva i pokazao u kojoj meri takvi incidenti predstavljaju potencijalnu opasnost za mir, stabilnost i suživot u nacionalno i verski heterogenim područjima. O tom događaju svedoči jedan ispitanik:

> Imali smo slučaj 2006. godine kada se zaustavilo vozilo i kad je osoba iz vozila pucala na džamiju. Onda smo mi mještani blokirali magistralni put Banja Luka – Kotor Varoš. Izašli smo na ulicu, pošto policija nikad nije otkrila počinitelje u tih pedesetak različitih slučajeva počinjenih iz nacionalne netrpeljivosti. Izašlo je nas stotinjak ili više i blokirali smo put. To je trajalo dva-tri sata, nismo se htjeli pomjeriti, tražili smo da se uhapsi počinilac. Bile su zapisane tablice auta iz kojeg je pucano...(A. Č., 28 godina, povratnik).

3.2.3. Paljevine

Paljevine imovine takođe se vezuju za period povratka stanovništva. S vremenom se broj paljevina smanjivao, tako da se u poslednje vreme vrlo retko dešavaju. Analizom prikupljene građe uočeni su različiti pojavni oblici.

Prvi pojavni oblik odnosi se na paljenje kuća povratnika kako bi njihov povratak na taj način bio sprečen. To se dešavalo u vreme masovnijeg povratka stanovništva, dok su u poslednje vreme takvi slučajevi izuzetno retki.

Drugi pojavni oblik jeste nasilna reakcija privremenih korisnika tuđe imovine koju je trebalo ustupiti vlasnicima koji su tu imovinu napustili tokom ratnih dešavanja. Velik deo njih jednostavno nije hteo da se vrati u predratno mesto prebivališta iz sigurnosnih razloga iako im imovina nije bila uništena. Te situacije stvarale su velike tenzije, koje su bile pokretači incidenta i nasilja.

Treći pojavni oblik jeste paljenje pomoćnih objekata sa namerom zastrašivanja povratnika. Prema izjavama ispitanika radilo se o pojedinačnim slučajevima koji nisu bili organizovani kao sistematska politika pritisaka u cilju sprečavanja povrataka.

Četvrti pojavni oblik su paljevine i nasilje na javnim mestima neposredno pre, za vreme i nakon javnih skupova, verskih praznika i ceremonija.

Peti pojavni oblik jesu slučajevi pomešanih motiva – ili je reč o pogrešnim percepcijama. U pitanju su slučajevi paljenja imovine gde je reč o pomešanim motivima, dakle primarni motiv su nerešeni imovinsko-pravni odnosi, što je uzrok čestih provokacija, incidenata i uništavanja imovine, a gde okolnosti i način izvršenja ukazuju na nacionalnu netrpeljivost i mržnju.

3.3. Nasilničko ponašanje

Nasilničko ponašanje u vidu tuča i izazivanje nereda većeg obima na nacionalnoj ili verskoj osnovi dešava se povremeno i vezuje se gotovo uvek za određene događaje poput sportskih utakmica ili drugih javnih okupljanja. Pored toga, zabeleženi su izolovani slučajevi nasilničkog ponašanja koji su motivisani nacionalnom, etničkom ili verskom mržnjom. Ti slučajevi najčešće se ne dovode u vezu sa pojedenim događajima koji mogu biti tzv. okidači za izbijanje nasilja. Zabeleženi su nasilni akti prema pripadnicima manjinskih etničkih i verskih zajednica (konkretno prema Romima i vehabijama), koji su u pojedinim slučajevima bili sa smrtnim posledicama. U nacionalno mešovitim sredinama nisu retki slučajevi vršnjačkog nasilja među maloletnicima.

3.3.1. Nasilje u sportu i povodom sporta

Brojni su primeri nasilja na fudbalskim utakmicama kao i nasilja izazvanog povodom utakmica. Nasilje motivisano nacionalnom mržnjom dešava se i na lokalnim fudbalskim utakmicama i turnirima. Jedan ispitanik govori o jednom takvom događaju:

> Bio je jedan fudbalski turnir koji je igran u Vrbanji, to je bilo 2004. godine. Prekinut je kad je izbila masovna tuča između Bošnjaka i Srba. Jako ružna slika. Policija je uspjela spriječiti da to ne ode dalje. Uglavnom, kad se ljudi grupišu, dese se ti problemi. To je ispalo sasvim slučajno, opet je alkohol tu imao presudnu ulogu. Ljeto je bilo. Bila je grupa od 30–40 Srba, a na drugoj strani 20–30 Muslimana. Utakmica se igrala i u sekundi se to sve desilo – jedni na druge krenuli i izbila masovna tuča. Posljedica je nekoliko povrijeđenih,

jednom momku je slomljen nos, ostalo su lakše tjelesne povrede (A. Č., 28 godina, povratnik).

Pored utakmica koje se igraju unutar državnih granica, i utakmice koje se igraju u inostranstvu u kojima Bosna i Hercegovina ne učestvuje – pretnja su međunacionalnim odnosima ukoliko je reč o timovima ili nacionalnim reprezentacijama sa kojima se nacionalne grupe iz Bosne i Hercegovine kulturno identifikuju. Primer za to je utakmica sa Evropskog prvenstva u fudbalu između Hrvatske i Turske, koja se održala u Beču, Austrija, 20. 6. 2008. godine. Povodom tog događaja došlo je do nereda i sukoba u Bosni i Hercegovini u sredinama gde žive Bošnjaci i Hrvati. Jedan ispitanik iz Bugojna te događaje opisuje na sledeći način:

> Dovoljna je jedna iskra. Nebitna stvar, utakmica, koja će te strasti da podigne. Evo konkretno za Bugojno, kada je bilo evropsko prvenstvo... Pa čak i sad, sve utakmice koje igraju Hrvatska i Bosna... Kada je Hrvatska igrala protiv Turske, pola Bugojna je u turskim dresovima i zastavama, a pola u hrvatskim. Onda su se dešavale tuče. Čujem iz svog stana ljude u kafiću kako kažu: „Idemo sada tamo u hrvatske kafiće da ih razbijemo“, a i ovi tako isto. Dovoljna je jedna utakmica, sportski događaj, nebitna stvar da se to vidi na djelu (S. Č., 44 godine, lokalni stanovnik).

3.3.2. Nasilje za vreme verskih ceremonija

Nasilje većeg obima za vreme verskih ceremonija je retko u odnosu na ostale incidente, i uglavnom se dešavalo u prvim godinama nakon rata. Tokom posleratnog perioda jedan od karakterističnih događaja jeste pokušaj postavljanja kamena temeljca Ferhat-pašine džamije u Banjoj Luci 7. maja 2001. godine. Tom prilikom okupio se veliki broj demonstranata, došlo je do nereda i bacanja kamenja na prisutne vernike. Nekoliko Bošnjaka je teško povređeno, a jedno lice je kasnije podleglo od posledica ranjavanja. Pričinjena je velika materijalna šteta na vozilima kojima su na ceremoniju dovezeni vernici i gosti, između ostalih i predstavnici diplomatskog kora i međunarodnih organizacija. Jedan od rukovodnih radnika Centra javne bezbednosti Banja Luka opisuje razmere i posledice tog događaja:

> To je bio prvi pokušaj polaganja kamena temeljca kad je došlo do okupljanja većih razmjera, koje je na kraju rezultovalo napadom na prisutne vjernike. Izbili su neredi i tom prilikom jedno lice je smrtno stradalo. Mislim da je pogođen kamenicom u glavu. Nakon sedam dana je podlegao. Pričinjena je velika materijalna šteta na vozilima i autobusima kojima su dovezli te vjernike iz regije (Ž. D., 48 godina, policijski rukovodilac).

Ovaj slučaj dobio je veliku pažnju javnosti kao ekstremni primer verske netolerancije. Tokom istraživanja bilo je ispitanika koji su navodili slučajeve nasilja tokom verskih obreda u prvim godinama nakon rata (V. E., 39 godina, lokalni stanovnik), ali slučaj „Ferhadija“ je primer obrasca verske netolerancije koji se dešava u kritičnim periodima istorije Bosne i Hercegovine.

3.3.3. Tuče

Tuče na nacionalnoj osnovi nisu retke u nacionalno mešovitim sredinama. Neke od njih imaju konkretan povod, najčešće uvrede na nacionalnoj osnovi, ili se dešavaju bez konkretnog povoda. Za tuče s povodom jedan ispitanik iz Banje Luke opisuje sledeći slučaj:

> Za Novu godinu, zaustavilo se auto stranih tablica. Ljudi su iz Švicarske, srpske nacionalnosti, zaustavili se pred džamijom i urinirali u mezah, groblje. Slučajno su naišla tri momka, zamolili ih da izađu odatle, ali oni nisu htjeli. Poslije toga su se skupili ljudi i izbila je tuča i oni su pretučeni. Oni su došli iz Švicarske i imali su tu neku želju, ne znam šta je to, ne znam kako bih nazvao, da skrnave to, da polupaju, a završili su na taj način i više se nikad nisu pojavili tu. Niko ih ne poznaje. Nikoga tu nisu poznavali. Valjda su rodom iz Kotor Varoša. To se dešava, ista se situacija dešava u Federaciji sa srpskim povratnicima. Preslikana slika, totalno, iste stvari se dešavaju (A. Č., 28 godina, povratnik).

U Srednjobosanskom kantonu dešavaju se tuče između Bošnjaka i Hrvata, često i bez konkretnog povoda. Jedan ispitanik komentariše takav slučaj:

> Prije neki mjesec dana izbila je velika tuča. Jedni su izašli iz jednog kafića i otišli u hrvatski kafić namjerno da izazovu da se potuku. To se na kraju vodi kao remećenje javnog reda i mira, a u principu je to nacionalna netrpeljivost. Dovoljna je jedna iskra. Naravno, kako vrijeme prolazi, toga je sve manje i manje (S. Č., 44 godine, lokalni stanovnik).

Česti su slučajevi nasilja među maloletnicima u nacionalno mešovitim sredinama. Ispitanik iz Mostara opisuje slučajeve međuvršnjačkog nasilja:

> Bilo je slučajeva, to su stariji maloljetnici, orijentaciono srednja škola; oni čak dogovore preko Fejsbuka sastanak ili tuču na nekoj lokaciji. Bilo je slučajeva na Španskom trgu da dođu momci, pošto je Mostar podijeljen na istočni i zapadni, pa ovi s istočne strane dođu oko 200–300 metara na zapadnu stranu i tu nađu nekoga pojedinca, bilo koga, napadnu i pretuku i samo se vrate na drugu stranu. I onda, normalno, s druge strane slijedi reakcija, pa odu na drugu stranu, pretuku nekoga i vrate se. Takvih slučajeva je bilo 4-5 i to je procesuirano, tako da se sada sve smirilo. Motiva drugog, osim nacionalne mržnje – nema (D. P., 38 godina, inspektor kriminalističke policije).

3.4. Oštećenje imovine

Oštećenje imovine vrlo je čest način ispoljavanja nacionalne i verske mržnje. Uglavnom su ugroženi verski objekti i nadgrobni spomenici, a ređe stambeni objekti. Većina ispitanika smatra da se razbijanjem prozora, rušenjem ograda i pisanjem grafita po zidovima uglavnom nanosi manja materijalna šteta. S druge strane, isto tako postoji saglasnost da je stvarna težina ovih incidenata u negativnim posledicama koje ostavljaju u javnosti, posebno kod zajednica čije je dobro oskrnavljeno i čija su verska osećanja povređena. Tokom istraživanja uočeno je da je došlo do određenog smanjenja broja ovih incidenta u odnosu na prethodne

godine. Međutim, oni se i dalje dešavaju – često za vreme verskih praznika ili u vreme održavanja sportskih manifestacija, ali isto tako i u drugim periodima tokom godine. I u vezi s napadima na imovinu manjinskih zajednica primećen je znatniji trend opadanja u poređenju s vremenom masovnijeg povratka izbeglog i raseljenog stanovništva.

3.4.1. Oštećenje verskih objekata

Najčešće je reč o razbijanju prozorskih stakala, oštećenju ograda verskih objekata ili oštećenju verskih obeležja. Većina ispitanika, policijskih službenika, navodi da se nisu susretali sa slučajevima zbog kojih je došlo do protesta ili do većih tenzija. Oni smatraju da se uglavnom nije radilo o ozbiljnijem ispoljavanju verskog ili nacionalnog ekstremizma. Većina ispitanika iz manjinskih zajednica navodi da je broj ovih incidenata daleko veći nego što se zvanično prijavljuje, mada su u odnosu na ranije godine takvi napadi ipak ređi.

Ispitanik, policijski službenik iz Banje Luke, saopštava da je na području grada tokom rata većina islamskih verskih objekata srušena. Dok ti objekti nisu obnovljeni, uglavnom je bilo izraženo nasilje prema povratnicima bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Posle rekonstrukcije verskih objekata pojavio se i taj oblik nasilja, u kom su mete napada upravo ti verski objekti.

O napadima na verske objeke nema precizne evidencija, jer se takvi slučajevi uglavnom kvalifikuju kao oštećenje tuđe stvari ili se samo registruju kao bezbednosni događaji (M. Z., 54, policijski inspektor). Takva praksa policije onemogućava uvid u stvarne razmere ispoljavanja ovakvog vida verske netrpeljivosti.

> Kada neko razbije prozor, recimo na vjerskom objektu ili ga ošteti, policija podnosi prijavu za oštećenje tuđe stvari. Ta se djela vode u grupi imovinskih krivičnih djela, motiv mržnje se ne navodi, tako da u zvaničnim statistikama motiv mržnje ili netrpeljivosti nije vidljiv. Na taj način nije moguće izvršiti analizu koliko stvarno u praksi ima ovih djela (M. P., 54 godine, policijski rukovodilac).

Karakteristični primeri koji se dešavaju u praksi jesu slučajevi oštećenja katoličkih verskih objekta u Banjoj Luci. U Federaciji Bosne i Hercegovine zabeleženi su napadi na pravoslavne verske objekte.

3.4.2. Oštećenje nadgrobnih spomenika

Uništavanje i oštećivanje nadgrobnih spomenika vrlo se često dešava. Najčešći motiv izvršenja je nacionalna ili verska mržnja. Međutim, u praksi se dešavaju i slučajevi gde su izvršioci motivisani koristoljubljem, a ne nacionalnom ili verskom mržnjom. Tom prilikom se otuđuju mermerne ploče i bakar sa nadgrobnih spomenika. Može se pretpostaviti da su pojedini izvršioci ovih krivičnih dela motivisani i nacionalnom ili verskom mržnjom, ali isto tako i koristoljubljem. Napadi na nadgrobne spomenike po pravilu dovode do velike uznemirenosti

pripadnika zajednice čiji su grobovi oskrnavljeni, i za njih je jedino bitna činjenica da je svetinja povređena. Oni to uglavnom doživljavaju kao manifestaciju ekstremizma i mržnje. Povreda groba izaziva jaku emocionalnu reakciju, tako da i u slučajevima gde je evidentno da je reč o koristoljublju, uvek se latentno pretpostavlja da je motiv ipak mržnja. Mediji često koriste ovakve događaje za manipulaciju činjenicama, javnosti prikazuju kao napad na jedan od konstitutivnih naroda i zagovaraju tezu o njegovoj ugroženosti. Ovi slučajevi često se dešavaju na području čitave Bosne i Hercegovine, a oštećuju se groblja svih verskih zajednica.

3.4.3. Oštećenje privatne imovine

U poređenju s oštećenjem verskih objekata i grobalja, napadi na imovinu povratnika ređe se dešavaju. To je mišljenje gotovo svih ispitanika. Što se tiče imovine povratnika, uglavnom je reč o manjim oštećenjima stambenih objekata, poput razbijanja prozorskih stakala ili izloga na zanatskim radnjama. U tim slučajevima osnovna namera izvršioca jeste zastrašivanje, međutim s obzirom na način izvršenja i korišćena sredstva napada, pored zastrašivanja nužno nastaje i materijalna šteta na stambenom ili poslovnom objektu. To se dešavalo u vreme masovnijeg povratka stanovišta. S vremenom učestalost takvih incidenata postala je sve manja.

3.5. Uvrede i pretnje

Uvrede i pretnje vrlo su česte. Uvredljivi grafiti ispisuju se na stambenim objektima gde žive povratnici, posebno u urbanim sredinama, zatim na verskim objektima, školama i drugim javnim ustanovama i mestima. Grafite kao simboličke poruke mržnje, zajednice kojima su upućene tumače kao uvredljive, zastrašujuće i u pojedinim slučajevima kao direktnu i stvarnu pretnju. Pojedini ispitanici te poruke doživljavaju kao sredstvo pritiska da se isele iz sredine u kojoj žive. Većina grafita piše se noću, sa namerom da izvršioci ne budu primećeni i uhvaćeni.

Ispitanici navode da se dešavaju defilei sa vozilima u povratničkim naseljima, najčešće nakon fudbalskih utakmica (S.S., 63 godine, povratnik; A. H., 57 godina, povratnik). Međutim, to se dešava i tokom letnjeg perioda, kada su ljudi iz dijaspore prisutni. Radi se o provokacijama i uvredama iz vozila u pokretu, najčešće u večernjim ili noćnim satima.

3.6. Silovanje

Krivično delo silovanja koje je motivisano nacionalnom ili verskom mržnjom najređi je pojavni oblik zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini. Analizom prikupljene građe evidentirana su dva takva slučaja. Prema navodima Organizacije za evropsku bezbednosti i saradnju, u julu 2008. godine desio se potencijalno jedan takav slučaj u Brčkom. U optužbi stoji da su 20-godišnja Bošnjakinja i muškarac bošnjačke nacionalnosti stavili ženu srpske nacionalnosti u njihov auto i odvezli je na udaljen put, gde su zaustavili vozilo, lažnim pištoljem pretili žrtvi i uzeli joj torbicu.

Zatim je Bošnjakinja uperila pištolj u žrtvinu glavu naredivši joj da se skine, nakon čega ju je muškarac silovao. Tokom silovanja vređao je žrtvu na nacionalnoj osnovi (OSCE–BiH, 2009a). Drugi slučaj se desio 11. 1. 2013. (Gnusan zločin u Modriči: Provalio u kuću, pa opljačkao i silovao 70-godišnju staricu, 2013) u mestu Pećnik, opština Vukosavlje. Izvršilac srpske nacionalnosti izvršio je razbojništvo, a zatim silovanje nad ženskom osobom hrvatske nacionalnosti. Motiv ovog krivičnog dela je nacionalna netrpeljivost prema žrtvi. Okružni sud u Doboju osudio je izvršioca na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od sedam godina i šest meseci.

Svakako treba imati u vidu metodološke teškoće koje se odnose na prikupljane podataka, tako da postoji mogućnost da je broj ovih krivičnih dela veći. Međutim, na osnovu dostupnih podataka može se reći da se ipak radi o najređem pojavnom obliku.

3.7. Pomešani motivi i pogrešne percepcije

Tokom istraživanja uočeni su trendovi gde su krivična dela i incidenti delimično motivisani nacionalnom ili verskom mržnjom. To se vrlo često dešava tamo gde nisu rešeni imovinsko-pravni odnosi, a strane u sporu su različite nacionalnosti. U takvim situacijama slučaj dobija nacionalni ili verski karakter – iako je priroda spora sasvim drugačija. Takođe, uočene su i pogrešne percepcije i izražen je subjektivni osećaj ugroženosti manjinskih grupa i kad se ne radi o nacionalno ili verski motivisanim krivičnim delima ili incidentima. Kada su pripadnici manjinskih zajednica ili njihova imovina objekti napada, oni često smatraju da je reč o nacionalnoj netrpeljivosti i pritiscima da se isele iako je evidentno da su ta krivična dela i incidenti motivisani drugim motivima, a ne nacionalnom ili verskom mržnjom. Subjektivni osećaj ugroženosti zbog njihove nacionalne i verske pripadnosti izuzetno je jak. Najčešće je reč o imovinskim deliktima – krađama, provalnim krađama, i to na obnovljenim kućama gde momentalno niko ne živi, ili je reč o krađi mesinga i granitnih ploča sa nadgrobnih spomenika. Posebno dolazi do uznemirenja zajednice u slučaju oštećenja verskih objekata ili ubistva nekog člana njihove zajednice.

Kompleksnost društvenih odnosa u Bosni Hercegovini i specifičnost života u višenacionalnim zajednicama pre rata navode na razmišljanje u kojoj meri su pojedini incidenti motivisani nacionalnom ili verskom mržnjom, a koliko nekim drugim razlozima. Većina tih incidenata i razmirica, posmatrano površinski, posledica je nacionalne ili verske netrpeljivosti. Međutim, često se dešava da je u pozadini tih odnosa prisutan konflikt između određenih porodica koje žive jedna pored druge, a koji je motivisan drugim razlozima poput obične međuljudske netrpeljivosti i razmirica. U praksi se vrlo često dešavaju takvi slučajevi. Jedan ispitanik, policijski službenik, govori o tome:

> Neko će reći: napraviću nešto komšiji zato što ga mrzim, a mrzim ga jer je on Hrvat ili Bošnjak. Ne, možda postoji neka dublja geneza njihovog odnosa, mislim između tih porodica. Možda su bili kumovi pa se posvađali, oko

> među, oko nečega drugog. A onda poslije to obrazlažu da je razlog nacionalna pripadnost. To nam se dešavalo, toga je bilo (Ž. D., 48 godina, policijski rukovodilac).

Takvi incidenti karakteristični su za povratničke sredine. Komšijske svađe, uvrede, pretnje i razbijanje prozorskih stakala na kućama česta su pojava. Nije redak slučaj da su komšije tokom ratnih dešavanja zauzeli zemlju, kuće, izgradili stambene objekte na zemlji svojih dojučerašnjih komšija, tako da su se nakon povratka suočili sa problemima imovinsko-pravne prirode. Međutim, suština konflikta nije nacionalna ili verska netrpeljivost i mržnja, već nerešeni imovinski odnosi.

Slična je situacija i sa pojedinim verskim objektima gde postoji spor oko vlasništva zemlje. Stanovništvo kompletnih sela, naselja i mesta kolektivno je preseljavano u druga područja tokom ratnih dešavanja i nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, pošto su se Srbi kolektivno iselili iz krajeva koji su po mirovnom sporazumu pripali Federaciji Bosne i Hercegovine. Raseljeno stanovništvo naselilo se u delove Republike Srpske, uglavnom u napuštenu bošnjačku imovinu. U tim mestima sagradili su i svoje verske objekte. Nakon završetka rata, sa povratkom izbeglog i raseljenog stanovništva i postavljanjem imovinskih zahteva za povratom imovine nastali su problemi, tenzije i incidenti. Karakterističan primer je pravoslavna crkva u Konjević Polju izgrađena na privatnom posedu Bošnjakinje Fate Orlović, gde su u nekoliko navrata zabeleženi verski incidenti.

Pojedini slučajevi paljenja imovine takođe su primeri pomešanih motiva, posebno tamo gde su nerešeni imovinsko-pravni odnosi, tj. gde su u pitanju atraktivne lokacije za građenje stambenih i poslovnih objekata, a zemljište je u vlasništvu manjina. Radi se o pritiscima na njih da se objekti i zemlja prodaju. Navešćemo jedan karakterističan slučaj:

> Molotovljev koktel je bačen sa terase kroz prozor 2006. godine u po bijela dana, bilo je pola dva. Terasa je brodski pod i onda je to buknulo. Da je bila noć, izgorjelo bi sve, jer kuća je spratnica. Sad to stoji onako kako stoji, u ruševnom stanju. Nagovorio ih je neko... jer ima iza kuće dva hektara zemlje, dobra lokacija, i sad je to aktuelno... Kuća je u sporu. Ta žena što je kupila tu kuću, ona je u sporu sa jednim mojim rođakom. Ona je navodno kupila tu kuću za 50.000 maraka, ali kupila od tog mog rođaka, njegov dio. Tu smo mi bili suvlasnici (B. K., 68 godina, povratnik).

Pojedina krivična dela, incidenti i događaji nisu motivisani nacionalnom ili verskom mržnjom. U nedostatku tačnih informacija takve slučajeve oštećena zajednica vidi kao nacionalno ili verski motivisane i po pravilu smatraju da su napadači pripadnici druge nacionalnosti ili vere. Po njihovom shvatanju, napad je usmeren na njih isključivo iz mržnje. Ovi događaji su vrlo osetljivi i izazivaju jaku emocionalnu reakciju članova zajednice, koji stoga ne mogu objektivno sagledati

činjenice koje isključuju elemente nacionalne ili verske mržnje. Najčešće je reč o slučajevima otuđivanja imovine, oštećenjima verskih objekata ili ubistvima povratnika. Nakon sagledavanja činjeničnog stanja isključuje se nacionalna ili verska pozadina događaja. Bez obzira na to, ovakvi događaji, tačnije percepcije događaja, stvaraju sumnju i na taj način remete međunacionalne i verske odnose. Najčešći slučajevi pogrešnih percepcija odnose se na krađu imovine povratnika. Zaštita lične i imovinske sigurnosti povratničke populacije jedan je od prioriteta policije. To je vrlo osetljivo pitanje, jer ukoliko policija ne uspe da zaštiti povratnike i njihovu imovinu – često problem dobija političku dimenziju. Posebno se to odnosi na kuće koje su obnovljene, a u kojima niko ne živi ili samo povremeno boravi. Takva imovina često je predmet otuđivanja. Percepcije oštećenih uglavnom su da je reč o nacionalnim pritiscima da imovinu prodaju i da se isele, a ne da je reč o koristoljublju. Pošto imovina nije zaštićena, često oštećeni nije u prilici da sazna za krađu jer ne živi tu, tako da se u praksi često dešava da prođe dosta vremena od momenta izvršenja dela do prijave policiji, što je pravni osnov za njihovo delovanje. Navedene okolnosti pogoduju kriminalnim grupama koje se bave ovom vrstom krivičnih dela.

Kad se govori o pogrešnim percepcijama, tu su i imovinski delikti gde su objekti napada crkve i džamije. Najčešće je reč o provalnim krađama u kojima izvršioci otuđuju predmete ili novac ili je reč o krađama predmeta sa verskih objekata ili krađi građevinskog materijala. Po načinu izvršenja evidentno je da je reč o koristoljublju. Međutim, predstavnici verskih zajednica tim događajima daju velik značaj i žele da znaju ko to radi i zašto (LJ. B., inspektor kriminalističke policije).

Nije redak slučaj da mediji o određenim događajima obaveštavaju javnost bez utvrđivanja činjeničnog stanja. Pristrasni mediji neobjektivnim informisanjem stvaraju percepciju nacionalne ili verske ugroženosti. Pored neobjektivnog informisanja medija, tu je i problem glasina koje dovode do uznemirenja manjinskih zajednica. To samo ukazuje koliko su međunacionalni i verski odnosi osetljivo pitanje u Bosni i Hercegovini.

Kada se desi ubistvo u nacionalno mešovitim sredinama gde su međunacionalni odnosi narušeni, posebno ukoliko je reč o povratnicima, stvaraju se velike tenzije, i prva percepcija članova zajednice kojoj žrtva pripada da je motiv izvršenja nacionalna pripadnost.

4. POSLEDICE ZLOČINA IZ MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Zločini iz mržnje imaju teže posledice u odnosu na ostala krivična dela – izrazito negativno psihološki utiču na žrtvu, unose strah u zajednicu, stvaraju društvene podele i vode eskalaciji nasilja (OSCE – ODIHR, 2009). Posledice ovih krivičnih dela u Bosni i Hercegovini prvenstveno su psihološke u vidu osećanja straha, kako kod pojedinaca tako i kod drugih pripadnika zajednice. Zatim, tu su i društvene

posledice, koje se manifestuju kroz produbljivanje postojećih grupnih podela, a što neminovno vodi narušavanju međunacionalnih odnosa. Za Bosnu i Hercegovinu posebno je karakterističan proces kontinuiranih demografskih promena u smislu postepenog iseljavanja pripadnika manjinskih naroda s određenih područja, što vodi većoj nacionalnoj homogenizaciji. Pored toga zločini iz mržnje predstavljaju pretnju miru i stabilnosti, jer u bezbednosno nestabilnom okruženju gotovo uvek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja.

Psihičke posledice prvenstveno trpe direktne žrtve, koje osećaju strah, nemir i nesigurnost. Čak i lakša dela – kao što su oštećenje tuđe stvari iz nacionalnih i verskih razloga, verbalne uvrede, pretnje i uvredljivi grafiti – imaju dugoročan negativan efekat na oštećene. Ispitanici koji su lično doživeli neugodno iskustvo, sa mnogo emocija i s obiljem detalja opisuju događaj, čak i kad se desio pre nekoliko godina.

Svaki akt nasilja motivisan mržnjom ima snažan uticaj na zajednicu na koju je usmeren. Članovi zajednice su vrlo zainteresovani šta i kako se desilo i kakve dalje posledice konkretan događaj može da implicira. Ovi događaji dugo se pamte i prepričavaju. Kada se desi, primera radi, uništavanje nadgrobnih spomenika – iako su vrlo pogođeni tim činom, pripadnici zajednice smatraju da su nemoćni da bilo šta urade u vezi s tim. Jedan ispitanik prokomentarisao je kako se oseća kada se desi takav slučaj: „Krivo mi bude, ali si nemoćan....“ (D. L., 52 godine, lokalni stanovnik). Povratnik, kome je u nekoliko navrata oštećena imovina na stambenom i poslovnom objektu opisuje svoje iskustvo: „Osjećao sam se isto kao da me neko išamarao bez razloga“ (B. M., 32 godine, povratnik). Pojedini ispitanici smatraju da se više radi o poniženju i ogorčenju, nego o strahu u vezi sa njihovom bezbednošću.

Ispisivanje uvredljivih grafita na javnim površinama takođe izaziva uznemirenje zajednice kojoj je uvreda upućena:

> Kada se pojave grafiti tipa: „Idite odavde“, ili „Nož, žica, Srebrenica“, normalno je da te to pogodi. Znamo svi šta se desilo u Srebrenici, vidim to kao direktnu prijetnju (S. A., 32 godine, policajac, povratnik).

Ispitanik povratnik čija je imovina u nekoliko navrata oštećena i kome su upućivane pretnje komentariše na koji način to utiče na njega:

> Nije prijatno kad se to desi. Jednom nas je bilo sedamnaestoro u kući, naišla je grupa mladića i ovim riječima su vikali: A..., noćas nećeš spavati! Meni je bilo jako neugodno (A. H., 57 godina, povratnik).

Pojedinci koji imaju lično iskustvo kao žrtve nacionalno ili verski motivisanog nasilja navode da nepoverenje i određena doza straha ostaju dugo nakon što se napad desi. Oni te napade vide kao direktnu i ozbiljnu pretnju njihovoj ličnoj bezbednosti, zato što pripadaju određenoj nacionalnoj ili verskoj grupi. Jedan ispitanik povratnik iz Banjaluke, žrtva nasilja, opisuje svoje iskustvo i posledice koje je taj napad ostavio po njega:

> Moram ići da nađem svoj mir. Došao sam, nisam našao mir. Našao sam upravo

> ono što su mi govorili da će biti. Došao sam u situaciju da me je napalo petoro djece od 18–19 godina. Došao sam u situaciju da izvučem oružje da branim goli život. Ne znam ni sam kako sam se zakočio da ne pucam. Da na neku priču pokušam da se izvučem iz te situacije, malo da zaprijetim i tako. Tako da su se ta djeca povukla kad su vidjela oružje. Međutim, sebi sam postavio pitanje dokle će se to dešavati? Sutra će drugo dijete, prekosutra treće, doći će situacija kada se više ne mogu povući, kada moram potegnuti to oružje. Šta sam napravio, odoh u zatvor! Tad sam odlučio da uzmem pasoš i da odem van (F. S., 40 godina, povratnik).

Pojedini ispitanici prihvataju postojeće stanje kao normalno, kao nešto što je sastavni deo njihovih života. Navikavanje na viktimizaciju, prihvatanje devijantnog kao normalnog, posledica je ranijih negativnih iskustava, posebno u toku rata. U odnosu na iskustva iz tog perioda sadašnja dešavanja imaju daleko manji značaj. Drugi razlog je učestalost tih dešavanja i nepostojanje odgovornosti, što je stvorilo utisak da je reč o nečem uobičajenom i što se u postojećim okolnostima ne može promeniti, već samo prihvatiti. Jedan ispitanik, Bošnjak, povratnik u Bratunac, opisuje život povratnika u Bratuncu:

> U Bratuncu je izuzetno lijepo, malo ima... pišu: Nož, žica, Srebrenica, to se preko noći stvori, ali se i obriše i tako. To je tako bilo, provokacija je moralo biti, ja mislim da ni na jednoj strani nema da nije bilo provokacija. Sve se to istrpi, smiri se... (J. B., 57 godina, povratnik).

Jedan od najučestalijih načina ispoljavanja verske mržnje jeste razbijanje stakala na verskim objektima. Povratnik u Banju Luku komentariše razbijanje prozora na džamiji u njegovom naselju:

> Ljudi to osuđuju, mada su svi već oguglali. Ranije su sve te slučajeve prijavljivali policiji, nakon čega policija napravi uviđaj. Sada su daske na tim prozorima, pošto više nema para. Ljudi to više i ne komentarišu. To je postalo normalno... naravno da nije normalno, ali eto... (S. E., 29 godina, povratnik).

Posledice su vidljive prvenstveno u stvaranju veće socijalne distance između između različitih nacionalnih i verskih grupa. Svaki incident dovodi do veće grupne kohezije zajednice čiji je član napadnut i do povećanja nepoverenja prema drugoj nacionalnoj i verskoj grupi. Interesantno je zapažanje da oni koji su prostorno udaljeni od mesta događaja osećaju veći strah u odnosu na one koji tu stalno žive. Sa jedne strane, to se može objasniti neadekvatnim informisanjem, širenjem glasina i medijskim predimenzioniranjem pojedinih događaja. Sa druge strane, može se pretpostaviti da se pripadnici manjinskih naroda koji tu stalno žive privikavaju na postojeće okolnosti:

> Osobe koje dolaze iz inostranstva boje se deset puta više. Oni osjećaju veći strah. Tako da on svoj odmor, koji je planirao da bude tri ili četiri sedmice ovdje, skrati nekad duplo. Da ode što prije. Stanovnici koji su tu non-stop, uključujući tu i mene, jednostavno smo manje više oguglali na to. To je tako! (F. S., 40 godina, povratnik).

Poseban je problem iseljavanje manjinskog stanovništva iz pojedinih sredina kao posledice kontinuiranog zastrašivanja. Svaki akt nasilja koji je motivisan nacionalnom ili verskom mržnjom utiče na preostalo stanovništvo da preispita odluku da živi u takvoj sredini. Posebno negativan uticaj imala su zastrašivanja povratničkih zajednica u vidu ubistava, eksplozija i paljenja stambenih objekata u vreme intenzivnijeg povratka. Jedna ispitanica govori o posledicama ubistava povratnika u srednjoj Bosni:

> ...bilo je i ubistvo jednog policajca u Travniku, kome je ispred auta postavljena bomba koja ga je raznijela. Takođe, još jedan policajac je ubijen na vrlo sličan način... To je sve vrlo loše uticalo na povratak Hrvata. Obitelj jednog od ubijenih policajaca vratila se ranije u Travnik, ali nakon tog događaja odmah su se iselili i nikada se nisu vratili (V. E., 39 godina, lokalni stanovnik).

Jedan ispitanik komentariše kako su određeni međunacionalni incidenti uticali na povratničko stanovništvo u Srebrenici:

> Strah je vladao, pojedini koji su bili u gradu, koji su vadili neke dokumente, odmah su se istog dana pokupili i pobjegli, a oni koji su se vratili, i oni su privremeno otišli u Federaciju. Dok se to sve nije malo sleglo (H. M., 46 godina, povratnik).

Ispitanik iz Sarajeva tvrdi da postoji direktna veza između napada na povratnike, verske objekte i groblja i iseljavanja manjinskog stanovništva sa tih područja. To objašnjava sledećim rečima:

> Najbolje je možda pogledati oglase, u oglasima vidimo da se uglavnom srpska imovina prodaje. Kriza je zaustavila iseljavanje Srba s ovog prostora. Da se nije desila ova kriza, mislim da bi se prepolovilo ovo preostalo stanovništvo, da bi prodali imovinu i otišli (Č. Đ., 40 godina, lokalni stanovnik).

Isti ispitanik opisuje reakciju stanovništva povodom uništavanja nadgrobnih spomenika:

> Ljudi su osjetljivi na te stvari, onda donose odluke koje su isto tako tragične, recimo da vade pokojnike odavde i da nose na druga mjesta. Žalosno je što se pravoslavna zemlja uveliko ovdje prodaje i da ljudi odlaze. Pravoslavno groblje i domovi su jedini svjedoci da su ovdje živjeli pravoslavni Srbi. Kako stvari stoje, za nekih deset godina, ako se ovako nastavi, ako se ništa ne promijeni, pitanje je da li će ovdje biti pravoslavnih Srba uopšte. Crkve i groblja trebalo bi da budu svjedoci toga, ali eto i groblja se postepeno ekshumiraju (Č. Đ., 40 godina, lokalni stanovnik).

Nalazi našeg istraživanja ukazuju da pored međugrupnog konflikta postoji specifičan latentan konflikt između pripadnika iste nacionalne ili verske grupe. Reč je prvenstveno o unutargrupnom konflktu između pripadnika koji stalno žive na određenom području i onih koji tu dolaze povremeno. Primera radi, znatne razlike u percepciji međunacionalnih odnosa prisutne su između Bošnjaka koji su se vratili svojim kućama i onih koji su ostali u dijaspori, i koji dolaze u zavičaj najčešće

tokom letnjih godišnjih odmora. Takođe, uočili smo slične tendencije u području Srebrenice, gde lokalno srpsko stanovništvo sa nelagodom gleda na povremene posete radikalnih grupa iz Srbije tom području. Navodimo neke od primera koji ilustruju navedene trvdnje. Jedan Bošnjak – povratnik iz Banjaluke, daje sledeći komentar:

> Dobro se slažem sa svojim komšijama, svima je u interesu da mirno živimo i da pomognemo jedni drugima koliko se može. Onda dođe ljeto, dođu na odmore iz dijaspore i tu nastaju tenzije, svađe i uvrede. Oni budu tu par sedmica, sjednu u svoja skupocjena „volva" i odu, a ja ostanem ovdje u svom siromaštvu i onda objašnjavam svom komšiji Srbinu, koji živi teško kao i ja, da onaj moj Bošnjak i nije baš tako mislio – a obojica znamo da jeste... (F. S., 40 godina, povratnik).

5. ZAKLJUČAK

Zločini iz mržnje prvenstveno su bezbednosni problem, jer u bezbednosno nestabilnom okruženju gotovo uvek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja. Iako se u posleratnom periodu u Bosni i Hercegovini beleži relativni pad broja zločina iz mržnje, ne sme se zaboraviti činjenica da je reč o postkonfliktnom području gde su međunacionalni odnosi narušeni, tako da svaki takav zločin, bez obzira na težinu, stvara nove nacionalne i verske podele i produbljuje postojeće. Na taj način se generišu novi antagonizmi u uslovima kada institucionalni kapaciteti za kontrolu zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini još uvek nisu dovoljno razvijeni

Zločini iz mržnje predstavljaju pretnju za suživot nacionalno i verski različitih zajedinica koje dele isti životni prostor i teška iskustva iz prethodnog rata. Međutim, zbog institucionalnih slabosti i neadekvatnih pristupa ovom problemu teško je dati ocenu o stvarnim razmerama pojave. Evidetno je da je intenzitet teških krivičnih dela počinjenih iz nacionalne ili verske mržnje u značajnom padu u odnosu na raniji period, posebno u odnosu na vreme intenzivijeg procesa povratka izbeglih i raseljenih lica. Zločini iz mržnje dovode do lične nesigurnosti oštećenih ili žrtava uključujući i druge članove zajednice, stvaraju veću socijalnu distancu između nacionalnih i verskih grupa, utiču na demografske promene usled iseljavanja pripadnika manjinskih naroda s određenih područja, doprinose većoj nacionalnoj i verskoj homogenizaciji, koja nužno vodi međunacionalnom i verskom nepoverenju i netrpeljivosti. Događaji ove vrste u određenim okolnostima mogu da dovedu do eskalacije nasilja širih razmera i postanu povod za eventualni konflikt koji ima uzroke u istorijskim razmiricama i strukturalnim protivrečnostima savremene Bosne i Hercegovine. U posleratnom periodu do danas u Bosni i Hercegovini nije bilo nasilja širih razmera, tj. svi slučajevi imali su lokalni karakter. Međutim, nacionalno i verski motivisano nasilje gotovo uvek stvara plimu mržnje i netrpeljivosti mnogo dalje od lokalnog područja gde se događaj desio, posebno pod uticajem medija. Svaki zločin iz mržnje, uključujući i one koji se neosnovano percipiraju kao takvi predstavljaju pretnju miru i stabilnosti u Bosni i Hercegovini.

Specifičan nalaz našeg istraživanja je postojanje u određenoj meri latentnog unutargrupnog konflikta između pripadnika iste nacionalne i verske grupe. Konflikt je prisutan između onih koji stalno žive u lokalnoj zajednici i onih koju tu dolaze povremeno. Njihovi stavovi se značajno razlikuju u odnosu na viđenje suživota sa ljudima druge nacije i vere. Oni koji ne žive u lokalnoj zajednici ne razumeju ili ne žele da razumeju složenost odnosa ljudi različitih kultura koje žive na istom prostoru, njihovu životnu upućenost, interese, potrebe i vrednosti na osnovu kojih oni oblikuju pozitivno mišljenje i stavove jednih o drugima.

Iako je rad na sprečavanju i suzbijanju zločina iz mržnje zahtevan zadatak, u Bosni i Hercegovini bi trebalo uzeti u obzir primere dobrih praksi u svetu i prilagoditi ih lokalnom okruženju. To bi na stratešom nivou podrazumevalo izradu strategije suzbijanja zločina iz mržnje i akcionog plana, recimo po uzoru na Veliku Britaniju (Dixon, 2010).

Takođe bi trebalo uzeti u obzir i druga pozitivna iskustva koja jasno ukazuju da se povećanje efikasnosti rada policije na suzbijanju zločina iz mržnje može postići formiranjem specijalizovanih odeljenja za suzbijanje zločina iz mržnje, obukom policije, efikasnim prikupljanjem podataka, kontaktima sa zajednicama, oštrijom kaznenom politikom i saradnjom sa medijima (Levin i Amster, 2007; Cronin, McDevitt, Farrell i Nolan, 2007).

Imajući u vidu disfunkcionalnost u komunikaciji i delovanju nadležih institucija potrebno je sagledati pozitivna iskustva iz Sjedinjenih Američkih Država u vezi formiranja radnih grupa koje obuhvataju različite nivoe i jurisdikcije (Phillips i Orvis,1999) u suzbijanju raznih vrsta kriminaliteta uključujući tu i zločine iz mržnje. To se posebno odnosi na obuku, razmenu informacija i saradnju policijskih agencija na državnom, entitetskom i lokalnom nivou.

LITERATURA

- Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, *23*(1), 5-26.
- Barnes, A., i Ephross, P. H. (1994). The impact of hate violence on victims: Emotional and behavioral responses to attacks. *Social Work, 39,* 247-251.
- Coser, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba: ispitivanje funkcije društvenog sukoba i njegove upotrebe u empirijskim sociološkim istraživanjima*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Cronin, Sh. W., McDevitt, J., Farrell A., i Nolan, J. J. (2007). Bias-Crime Reporting Organizational Responses to Ambiguity, Uncertainty, and Infrequency in Eight Police Departments. *American Behavioral Scientist*, *51*(2), 213-231.
- D'Augelli, A. R., i Grossman, A. H. (2001). Disclosure of sexual orientation, victimization, and mental health among lesbian, gay, and bisexual older adults. *Journal of Interpersonal Violence, 16*, 1008–1027.

- Dixon, L. (2010). Tackling hate by driving diversity: A new labour success story? *The Journal of Community and Criminal Justice*, *57*(3).
- Garland. J., Chakraborti. N (2012). Divided by a common concept? Assessing the implications of different conceptualizations of hate crime in the European Union. *European Journal of Criminology*, 9(1) 38–51
- Gerstenfeld, P. (2004). Hate Crimes: Causes, Controls and Controversies. London: Sage.
- Gnusan zločin u Modriči: Provalio u kuću, pa opljačkao i silovao 70-godišnju staricu. (2013, novembar 1). Preuzeto 2016, avgust 12, sa: http://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Gnusan-zlocin-u-Modrici-Provalio-u-kucu-pa-opljackao-i-silovao-70-godisnju-staricu/175093.
- Grattet, R., i Jenness, V. (2001). Examining the Boundaries of Hate Crime Law: Disabilities and the "Dilemma of Difference." *The Journal of Criminal Law and Criminology, 91*(3), 653–698.
- Green, D. P., McFalls, L. H., i Smith, J. K. (2001). Hate crime: An emergent research agenda. *Annual Review of Sociology*, *27*, 479–504.
- Hall N (2005). *Hate Crime*. Cullompton: Willan.
- Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini [HCHR–BiH]. (2002). *Izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH u 2002*. Preuzeto 2011, jun 26, sa: http://www.bh-hchr.org/Izvještaji/izvj2002.htm
- Herek, G., Gillis, J. R., Cogan, J. C., i Glunt, E. K. (1997). Hate crime victimization among lesbian, gay, and bisexual adults: Prevalence, psychological correlates, and methodological issues. *Journal of Interpersonal Violence, 12*, 195–215.
- Kielinger., V., i Paterson, S. (2007). Policing Hate Crime in London. *American Behavioral Scientist, 51*(2), 196–204.
- Lalić, V. (2013). *Hate Crimes in Bosnia and Herzegovina.* [Doctoral dissertation]. University of Belgrade.
- Lalić, V. (2014). Sociološki aspekti zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini. Zbornik radova *Krivična djela počinjena iz mržnje: izazovi reguliranja i procesuiranja*. Sarajevo, Bosna i Hercegovina: Analitika, str. 17–35.
- Levin, B. (1999). Hate Crimes: Worse by Definition. *Journal of Contemporary Criminal Justice, 115*(1), 6–21.
- Levin, B., i Amster, S. E. (2007). Making Hate History: Hate Crime and Policing in America's Most Diverse City. *American Behavioral Scientist, 51(2)*, 319–348.
- Levin, J. i Rabrenovic, G. (2001). Hate Crimes and Ethnic Conflict: An Introduction. *American Behavioral Scientist, 45*(4), 574–587.
- Levin, J., i McDevitt, J. (1993). *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed*. New York: Plenum Press.
- McDevitt, J., Levin, J., i Bennett, S. (2002). Hate crime offenders: An expanded typology. *Journal of Social Issues, 58*, 303–317.
- Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo. Banja Luka*: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.

- Nolan, J. i Akiyama, Y. (1999). An Analysis of Factors that Affect Law Enforcement Participation in Hate Crime Reporting, *Journal of Contemporary Criminal Justice, 15*(1), 111–127.
- Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina [OSCE–BiH] (2009). *OSCE Mission to BiH – summary of bias motivated incidents in Bosnia and Herzegovina in 2009*.
- Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina [OSCE–BiH] (2009a). *The Human Rights Department of the OSCE Mission to BiH has compiled the following information in response to the ODIHR request of 19 January 2009.*
- OSCE/ODIHR. (2014a). *Hate crime reporting. 2014. Bosnia and Herzegovina*. Preuzeto 2016, jul 25, sa: http://hatecrime.osce.org/bosnia-and-herzegovina.
- Perry, B. (2001). *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. New York: Routledge.
- Phillips, N. D. (2009). The Prosecution of Hate Crimes: The Limitations of the Hate Crime Typology. *Journal of Interpersonal Violence*, *24*(5), 883–905.
- Phillips, P., i Orvis, G. (1999). Intergovernmental relations and the crime task force: A case study of the East Texas violent crime task force and its implications. *Police Quarterly*, *2*(4), 483-461.
- Popović, D. (2014, april 4). Ubio komšiju zbog vaskršnjih jaja. Preuzeto 2016, avgust 12, sa: http://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Ubio-komsiju-zbog-vaskrsnjih-jaja/241576
- Powell, R. L. (2008). *The relational concept of security* [PhD Thesis]. Preuzeto 2012, jun 27, sa: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.959266.
- Torres, S. (1999). Hate Crimes against African Americans: The Extent of the Problem. *Journal of Contemporary Criminal Justice, 15*(1), 48–63.
- Vilijams, P. D. (2012). Uvod u studije bezbednosti. U P. D. Vilijams (Ed.), *Uvod u studije bezbednosti* (str. 39-52). Beograd: Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti.
- Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine. (2004). Presuda, broj Kž-414-03 od dana 21. 1. 2004. godine.
- Wæver, O., Buzan, B., Kelstrup, M. i Lemaitre, P. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. London: Pinter.

КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА КАКО ДВИГАТЕЛ НА НАСИЛНИОТ ЕКСТРЕМИЗАМ – ПОСТОИ ЛИ РИЗИК ЖРТВИТЕ ОД КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА ДА ПРИБЕГНАТ КОН НАСИЛЕН ЕКСТРЕМИЗАМ?

Беса Арифи[1]

РЕЗИМЕ

Криминалот од омраза и насилниот екстремизам се сметаат за сериозни проблеми на XXI век. Истражувањата покажуваат дека постои силна врска меѓу овие две категории на кривични дела. Балканскиот регион дава особено интересен придонес за анализа и на криминалот од омраза и на насилниот екстремизам, со оглед на долгата историја на конфликти и последиците кои сè уште се чувствуваат во земјите од овој регион. Криминалот од омраза се поврзува со насилниот екстремизам на три комплексни начини:

- Прво, лицата кои покажуваат знаци на агресивност и кои извршуваат криминал од омраза се склони кон инволвираност во насилен екстремизам, што може да се смета како точка на кулминација при извршување на криминал од омраза;
- Второ, жртвите на криминалот од омраза со кои не се постапило соодветно или кои целосно се игнорирани од општеството стануваат маргинализирани. Маргинализацијата на една група се смета за особено важен двигател за насилниот екстремизам;
- Трето, дискриминацијата која кулминира со криминал од омраза стреми кон конфликтни ситуации кои можат да прераснат во војна и вооружени конфликти (што е особено очигледно според поновата историја на Балканот). Нормализирањето на состојбата по такви сурови конфликти и војни е многу тежок процес кој бара и време и труд. Неуспешната дерадикализација, како и маргинализацијата на лицата кои не успеале да се реинтегрираат во општеството, исто така, можат да доведат до нови форми на радикализација и се сметаат за уште еден важен двигател за насилниот екстремизам.

Овој труд ќе се обиде да ја објасни важноста на концептот на криминалот од омраза и ризиците поврзани со недостигот на волја за справување со ваквиот криминал, а со цел да се анализира до која мерка тие можат да предизвикаат радикализација и насилен екстремизам.

[1] Др Беса Арифи, вонреден професор по предметот Кривично право и криминологија, Правен факултет, Универзитет на Југоисточна Европа, Република Македонија.
E-mail: b.arifi@seeu.edu.mk

Методологијата која се користи опфаќа анализа на документи и компаративна анализа. Компаративниот пристап опфаќа две земји од регионот (Македонија и Косово) и една западноевропска земја (Обединетото Кралство).

Особен недостаток на трудот е немањето на податоци добиени од конкретен проект за поврзаноста на криминалот од омраза со насилниот екстремизам, што би послужило како инспирација за преземање на одредени чекори во овој контекст. Трудот ќе понуди заклучоци и препораки за превентивни мерки.

Главен заклучок на трудот е дека поврзаноста на криминалот од омраза со насилниот екстремизам е обработена во одредени извештаи за двете форми на овие кривични дела, но ова прашање сè уште не е доволно проучено, а има особено евидентен недостаток на изворни материјали и конкретни извештаи за ова прашање.

Криминалот од омраза и насилниот екстремизам имаат важни заеднички карактеристики, кои потврдуваат дека оваа поврзаност итно треба да се проучи и обработи на организиран начин од домашните и меѓународните институции кои работат на овие видови на кривични дела.

Клучни зборови: криминал од омраза, насилен екстремизам, радикализација, превенција, Република Македонија.

1. ВОВЕД

Како што забележува ОБСЕ-ОДИХР, која евидентно е една од најинволвираните меѓународни организации во регулирањето на борбата против оваа форма на криминал: „Криминалот од омраза е насилна манифестација на нетолеранција и има длабоко влијание не само врз непосредната жртва, туку и врз групата со која таа жртва се идентификува себеси. Тој влијае врз кохезијата на заедницата и социјалната стабилност. Според тоа, давањето на жесток одговор е од особена важност како за лицето така и за безбедноста на целата заедница“ (ОБСЕ-ОДИХР, 2009, с. 11). Општата дефиниција на криминалот од омраза од истата организација[2] ги карактеризира овие дела како кривични дела мотивирани од пристрасност и предрасуди кон одредена група на луѓе. За да се смета за криминал од омраза, делото мора да задоволува два критериума. Првиот критериум е делото да претставува кривично дело според кривичното право. Вториот критериум е, делото мора да биде мотивирано од пристрасност. Јасно е дека оваа форма на криминал претставува сериозна манифестација на насилство со кое треба да се справат државните институции со оглед на опасноста по општеството која произлегува од него. Според тоа, темелното правно регулирање на кривичната одговорност за криминалот од омраза е од суштинско значење не само за измените на одредбите од кривичните законици, туку и за подготовката

[2] Повеќе информации на: http://www.hatecrime.osce.org.

и спроведувањето на сеопфатни стратегии за примена на таквите одредби. Криминалот од омраза кој не е соодветно санкциониран може да донесе и вообичаено се манифестира со сериозни последици во дадената земја, кои од своја страна можат да прераснат и во други форми на насилство, како што се тероризам и инциденти на насилен екстремизам.

Насилниот екстремизам, пак, од друга страна, се дефинира како верувања и дејства на луѓето кои поддржуваат или употребуваат насилство за постигнување на идеолошки, верски или политички цели (Влада на Австралија, Што е насилен екстремизам?). Тој го вклучува тероризмот и другите форми на политички мотивирано насилство или насилство меѓу различни заедници. Мотивите за насилен екстремизам се различни и можат да вклучат: следење на одредена идеологија, прашања поврзани со животната средина или економската состојба или етнички или сепаратистички побуди.[3]

Врската меѓу криминалот од омраза и насилниот екстремизам е прашање кое не е доволно обработено во Извештаите за криминал од омраза или Извештаите за борба против насилниот екстремизам [БНЕ]. Затоа, таа врска и натаму останува недоволно истражена и анализирана. Поради тоа, овој труд има за цел да даде скромен придонес кон натамошното анализирање на оваа важна корелација преку поврзување на допирните точки на овие две форми на кривични дела.

Во таа насока, авторот ќе се обиде да истакне одредени недостатоци на регулативата и спроведувањето на законите и политиките за борба против криминалот од омраза, особено во Република Македонија, а во споредба со земјите во регионот и пошироко. Покрај тоа, ќе биде разгледано прашањето на насилен екстремизам и неговите појавни форми на Балканот, со цел да се истражи каква е меѓусебната поврзаност меѓу криминалот од омраза и екстремизмот. Имајќи предвид дека ова е еден од првите трудови кој ја обработува оваа важна врска, пред сè, преку методите на анализа на документи, компаративна анализа и разгледување на законите, овој труд не се стреми целосно и сеопфатно да ја разработи оваа тема, особено поради недостигот на директни податоци добиени преку интервјуа и други емпириски методи. Ова последново би барало посебен истражувачки проект кој би вклучил истражувачки институт и кој би бил поддржан од меѓународни организации кои работат на ова поле. Во согласност со тоа, авторот е цврсто убеден дека постои потреба од добро организирано и добро координирано истражување на оваа тема.

[3] Повеќе информации се достапни на: http://www.livingsafetogether.gov.au/aboutus/Pages/what-is-violent-extremism.aspx, пристапено на 7 август, 2016 година.

2. КРАТКА ДИСКУСИЈА ЗА ПРИСТАПОТ КОН КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

2.1. Важечки правни одредби и нивното спроведување во практиката

Измените на Кривичниот законик на Република Македонија[4] (во сила од 1996 година (Каневчев, 2015)) во 2009 и 2014 година го воведоа концептот на криминал од омраза во важечкото кривично право во земјата, конкретно во членот 39 став 5, кој предвидува дека: „[п]ри одмерување на казната судот посебно ќе има предвид дали кривичното дело е сторено против лице или група на лица или имот, непосредно или посредно, поради нивната припадност на одреден пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверувања, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална или телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, или на која било друга основа предвидена со закон или ратификуван меѓународен договор.“ Ваквото отежнувачко казнување и гореспоменатите заштитни карактеристики на жртвата дополнително се наведуваат во членовите 137/1, 144/4, 319/1, 394г/1, 417/1 од овој Кривичен законик, кој, според тоа, ги криминализира: нарушувањето на еднаквоста меѓу граѓаните, загрозувањето на безбедноста, предизвикувањето на омраза, раздорот или нетолеранцијата врз основа на националната, расната, верската или друга форма на дискриминација, ширењето на расистички или ксенофобичен материјал по пат на компјутерски систем и расната и друга форма на дискриминација. Како што објаснува Камбовски (2015), целта на оваа одредба е да обезбеди превенција на криминалот од омраза и да испрати институционална порака дека истиот нема да се толерира во општеството.

Сепак, правните одредби кои само се напишани во текстот на Кривичниот закон, но кои не се применуваат во практиката, имаат многу мала вредност. Иако концептот на криминал од омраза беше воведен во 2009 година, проблемот кој и понатаму постои, а кој е утврден и од граѓанското општество, е дека криминалот од омраза како таков не се диференцира во судската практика во Република Македонија и затоа лицата кои вршат такви дела, вообичаено, се осудуваат за „нормални“ кривични дела, кои не го содржат елементот на пристрасност, кој, всушност, ги карактеризира истите како криминал од омраза. Па така, еден обичен преглед на официјалната интернет- страница на ОБСЕ за криминал од омраза покажува дека во Република Македонија нема официјални податоци за бројот на обвинети, гонети или осудени лица за оваа

[4] Кривичен законик на Република Македонија, донесен во 1996 година, *Службен весник на Република Македонија*, 37/1996, измени објавени во *Службен весник на Република Македонија*, 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 51/11(2), 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15.

форма на криминал.[5] Причината за тоа е немањето на ефикасен механизам во институциите за креирање политики, во истражните органи и во судството за идентификување на криминалот од омраза и негово категоризирање како таков. Од друга страна, пак, Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија, со поддршка од ОБСЕ, во 2013 година изработи програма за криминал од омраза и оттогаш ги следи инцидентите кои содржат елементи на криминал од омраза. Резултатите се објавуваат во нивните годишни извештаи (Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, 2015) и (Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, 2014) како и на нивната интернет-страница за криминал од омраза.[6] Споменатите извештаи и ажурираните податоци на интернет-страницата покажуваат дека од 2013 година евидентирани се вкупно 286 инциденти на криминал од омраза, од кои најголемиот дел се врз основа на етничка припадност или националност (183), додека другите се врз основа на политичка припадност или политичко уверување (33), статус на бегалец или мигрант (30), предизвикување на национална, расна или верска омраза, раздор или нетолеранција (23), верска припадност или религиско уверување (20), сексуална ориентација или родов идентитет (18),[7] итн. Покрај тоа, извештаите на Хелсиншкиот комитет јасно покажуваат дека во согласност со следењето на судските постапки за криминал од омраза, често се забележува дека таквите кривични дела не се соодветно истражени и дека многу сторители или не се идентификувани, или не се осудени, или, пак, им се изречени минимални казни.[8] Овие индикатори покажуваат дека криминалот од омраза е евидентно присутен во Република Македонија и поседува јасни карактеристики и покрај немањето на официјални податоци од државните институции. Со вакво игнорирање на постењето на овој вид на криминал, истиот нема да исчезне. Сосема спротивно, како што вели Европскиот суд за човекови права: „[п]ри вршењето истрага за насилнички инциденти, како што е лошото постапување, државните власти се должни да ги преземат сите разумни чекори за откривање на можните дискриминациски мотиви. Еднаквиот третман на насилството и бруталноста, кои содржат дискриминациска намера со случаите кои немаат таков елемент значи да се затворат очите пред специфичната природа на овие дела кои се особено деструктивни по основните права“ (Идентоба и други против Грузија, 2015 година, ЕСЧП, ст. 67).

[5] ODIHR. (2016). *Hate Crimes Reporting. The former Yugoslav Republic of Macedonia*. ODIHR: http://www.hatecrime.osce.org/former-yugoslav-republic-macedonia.

[6] За подетални информации видете: www.zlostorstvaodomraza.com.

[7] За подетални информации видете: http://www.zlostorstvaodomraza.com/reports?l=en_US, пристапено на 8 август, 2016 година.

[8] Така, во инцидент кој се случил во Радишани - Скопје, каде цело семејство етнички Албанци било изложено на континуирано насилство и, според тоа, семејството било присилено да се исели во странство, само едно лице е прогласено за виновно, додека другите лица не биле идентификувани и покрај снимките од безбедносните камери. Повеќе информации за овој и за другите случаи кои ги следи Хелсиншкиот комитет може да се најдат во Годишниот извештај на Хелсиншкиот комитет за криминал од омраза за 2014 година. (Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, 2014).

2.2. Меѓународни препораки и формирање на Национална работна група за криминал од омраза; Предлог-измени на Кривичниот законик на Република Македонија

Во овој контекст, многу е важно да се наведат неколку препораки од меѓународните организации. Така, во Извештајот за 2014 година на Работната група за механизмот на Универзалниот периодичен преглед на Обединетите нации, на Република Македонија ѝ се препорачува да се „[б] ори против неказнивоста за сторено насилство против маргинализирани лица поради нивната етничка, верска или сексуална определба, особено преку зголемување на свеста на јавноста, полицијата и судските власти“.[9] (Генерално собрание на Обединетите нации, Совет за човекови права, 2014, с. 18). Исто така, во Извештајот на Европската комисија за напредокот на Македонија за 2013 година се наведува дека: „[п]одатоците за пријавувањето, истрагата и гонењето на сторителите на говор на омраза и криминалот од омраза не се собираат систематски и треба да се зајакне обуката за полицијата, обвинителите и судиите“ (Европска комисија, 2013, с. 45). Состојбата не е променета ниту во 2014 година (Европска комисија, 2014, с. 47), ниту, пак, во 2015 година: „Прибирањето податоци за пријавувањето, истрагата и гонењето на сторителите на говор на омраза и криминалот од омраза сè уште не се врши систематски и неколку случаи на говор на омраза на социјалните мрежи и интернет-блогови налагаат преземање на соодветни чекори од страна на властите“ (Европска комисија, 2015, с. 59).

Со оглед на непостигнувањето на напредок во овој поглед, во 2015 година Мисијата на ОБСЕ во Скопје, во соработка со Македонската академија на науките и уметностите [МАНУ], во тоа време предводена од академик Владо Камбовски, заедно работеа на формирање на Национална работна група за криминал од омраза, составена од претставници на следниве институции: Правниот факултет, Министерството за правда, Министерството за внатрешни работи, обвинителството, судството, Националното лице за контакт за криминал од омраза при Министерството за надворешни работи, Академијата за судии и јавни обвинители, Граѓанското општество (Хелсиншкиот комитет), Академската заедница, Комисијата за заштита од дискриминација, МАНУ и Македонското здружение за кривично право и криминологија (Камбовски, 2015). Авторот на овој труд е член на Националната работна група за криминал од омраза [НРГКО]. Групата работеше на подготовка на предлог-амандмани на Кривичниот законик на Република Македонија, со цел да се овозможи подобра дефиниција на криминалот од омраза во различните членови од Законикот. Со предлог-измените се предвидува посебна дефиниција во членот 122 став 23, која криминалот од омраза го дефинира како: „…кривично дело против

[9] Препорака 101.40 од Белгија, Совет за човекови права, Извештај на работната група за Универзалниот периодичен преглед – Поранешна Југословенска Република Македонија (26 март 2014 година), с. 18. Достапна на http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/MKSession18.aspx, пристапено на 8 август, 2016 година.

физичко или правно лице или имот кое е сторено целосно или делумно поради реалната или претпоставената карактеристика на лицето, а која се однесува на расата, бојата на кожата, националната или етничката припадност, религијата или религиското уверување, менталната или физичката попреченост, полот или родовиот идентитет, политичката припадност, возраста или припадноста на маргинализирана група“ (Камбовски, 2016). Дефиницијата се однесува и на другиот дел од членот 39 став 5, како што е наведено погоре, во поглед на предвидувањето на отежнувачки околности кога кривичното дело има елементи на пристрасност. Исто така, претходниот список на посебни кривични дела, каде елементот на пристрасност и понатаму претставува отежнувачка околност, ќе биде проширен во согласност со предложените измени, со цел да се опфатат следниве кривични дела кои ќе вклучат дополнителна отежнувачка околност доколку се сторени со мотив од омраза: убиство (член 123), телесна повреда (член 130), тешка телесна повреда (член 131), присилба (член 139), противправно лишување од слобода (член 140), мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување (член 142), загрозување на безбедноста (член 144), спречување или сметање на јавен собир (член 155), силување (член 186), обљуба врз немоќно лице (член 187), полов напад врз дете кое не наполнило 14 години (член 188), неукажување медицинска помош (член 208), оштетување туѓи предмети (член 243), злоупотреба на службената положба и овластување (член 353), насилство (член 386) и сквернавење на гроб (член 400).

2.3. Препораки на ОБСЕ - ОДИХР за предлог-измените на Кривичниот законик на Република Македонија

Предложените измени темелно беа разгледани од ОБСЕ - ОДИХР и беше доставен детален Повратен извештај со коментари и препораки кои сега Националната работна група за криминал од омраза ги разгледува и, според тоа, ги приспособува измените. Во Повратниот извештај на ОБСЕ - ОДИХР за 2016 година се подвлекува дека двонасочниот приод на применувањето на членот 39 став 5 е паралелен со пристапот кон кривичните дела мотивирани од омраза, со цел да се вклучи посеопфатен список на кривични дела и да се обезбедат подобри можности за идентификување и гонење на криминалот од омраза. ОБСЕ - ОДИХР уште препорачува „во законот да се предвиди дека судиите се должни на записник да ги наведат причините за применување или неприменување на одредбата од членот 39 став 5 од сегашниот Кривичен законик во случаи за чии сторители се сомнева дека се мотивирани од предрасуди“ (ОБСЕ- ОДИХР, 2016, с. 10). ОБСЕ – ОДИХР, воедно, препорачува да се усогласат старите и новите членови и ставови со цел да се овозможи јасно дефинирање на концептот на криминал од омраза и подобра примена на односните одредби. Интересно е дека во Повратниот извештај се утврдува дека „[в]о случајот на политичка припадност, се забележува дека иако, од една страна, оваа основа понекогаш е вклучена како заштитна

карактеристика во домашното законодавство, таа не е непроменлива или основна карактеристика и често пати може да се смени со текот на времето. Дополнително, станува збор за нејасен термин кој може различно да се толкува и кој е тешко да се докаже во практиката. Поради тоа, се препорачува да се отстрани политичката припадност како заштитна карактеристика од предлог-измените“ (ОБСЕ - ОДИХР, 2016, с. 13). Сепак, важно е да се забележи дека Македонија во моментов е екстремно политизирано општество и како што е наведено во гореспоменатите извештаи, криминалот од омраза поврзан со политичката припадност или политичкото уверување се втората најголема група на криминал од омраза во Република Македонија. Оттука, политичката припадност и политичкото уверување како карактеристика треба да бидат детално разгледани и сериозно да се земат предвид при носење на измените, со оглед на специфичната состојба во земјата. Со тоа би се испратила пораката дека криминалот од омраза од кој било вид повеќе нема да се толерира и ќе добие соодветен одговор. Во тој поглед, многу е важно предлог-измените да ги вклучат 17-те дополнителни кривични дела кои го содржат елементот на пристрасност во споредба со другите 5 кривични дела кои таквиот елемент на пристрасност веќе го содржеа со претходните измени. Подеднакво е важно да се изготви конкретна стратегија за примена на измените, со која ќе се воспостават соодветни механизми за идентификување и следење на криминалот од омраза преку негово препознавање во податочните системи и во судските одлуки.

Натаму, многу е важно криминалот од омраза да се стави во корелација со виктимолошкиот пристап. Оттука, ОБСЕ - ОДИХР препорачува: „официјалните податоци за жртвите на криминал од омраза да се прикажуваат одделно според карактеристиките, како што се етничката припадност, родот, религијата, итн., и истите да се дополнат со податоци добиени од испитувањата на криминалната виктимизација на жртвите, коишто можат да помогнат да се откријат причините зошто лицата се двоумат да пријават криминал мотивиран од предрасуди и да се утврди какво е нивното искуство од контактите со органите за спроведување на законот“ (ОБСЕ -ОДИХР, 2016, с. 16). Во тој поглед, треба да се забележи дека во новиот Закон за кривична постапка на Република Македонија (2010 година, стапи во сила од 2013 година), има посебна глава[10] за жртвите и нивните права во кривичната постапка (Калајџиев и Лажетиќ-Бужаровска, 2011 година). Сепак, оваа Глава не се применува соодветно поради недостиг на институционални капацитети. Оттука, како што се објаснува во други трудови (Арифи, 2015), не постои јасна стратегија, ниту, пак, достапни специјализирани државни институции кои ќе овозможат примена на правата на жртвите на криминал, воопштено, а уште помалку, пак, примена на правата на жртвите на криминалот од омраза.

[10] Закон за кривична постапка на Република Македонија, донесен во 2010 година, *Службен весник на Република Македонија*, 150/2010, измени објавени во *Службен весник на Република Македонија*, 51/11, 100/12; Глава V, членови од 53 до 56.

Како што е јасно наведено во препораките на ОБСЕ - ОДИХР „[у]спехот на истрагите за кривичните дела, потенцијално мотивирани од предрасуди, исто така, во голема мера зависи од степенот на доверба на општеството во органите за спроведување на законот и во кривичноправниот систем. Доколку институциите се сметаат за необјективни или корумпирани, помалку е веројатно дека лицата, особено маргинализираните лица, ќе пријават вакви кривични дела“ (ОБСЕ - ОДИХР, 2016, с. 16). Со оглед на фактот што Македонија се соочува со една од најголемите политички кризи во нејзината кратка историја од независноста,[11] која на површината исфрли сериозни проблеми во однос на надлежноста, независноста и легитимноста на државните институции, а особено на обвинителството и судството, лесно се забележува немањето доверба во институциите, што од своја страна претставува суштински проблем при справувањето со криминалот од омраза.

3. КОМПАРАТИВЕН ПРИСТАП КОН КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА

3.1. Земјите од Балканот

Доколку се земат предвид податоците од интернет-страницата на ОБСЕ - ОДИХР за пријавување на криминал од омраза[12] ќе се забележи дека состојбата во другите земји во регионот е слична како и состојбата во Република Македонија, со тоа што некои од земјите во регионот прибираат и споделуваат подетални податоци за криминалот од омраза, којшто се случува на нивната територија, додека други, пак, не обезбедуваат доволно информации, што, исто така, се забележува на оваа многу корисна интернет-страница. Оттука, може да се каже дека официјални податоци од државни институции се добиени од Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина и Словенија, додека, пак, недоволен број на официјални податоци се добиени од Црна Гора, Албанија, Косово и Македонија. ОДИХР забележува дека Словенија не доставува периодични веродостојни информации и статистички податоци за криминалот од омраза до ОДИХР, Хрватска јавно не објавила веродостојни информации и статистички податоци за криминалот од омраза, Босна и Херцеговина до ОДИХР не доставила податоци за криминалот од омраза прикажани одделно според мотивот на пристрасност, односно заштитната карактеристика, Црна Гора не доставува периодични извештаи за бројот на кривични дела од омраза евидентирани од полицијата, Албанија не доставува периодични веродостојни информации и статистички податоци за криминалот од омраза до ОДИХР, додека Македонија не прибира информации и статистички податоци за криминалот од омраза. Нема достапни податоци за клучните

[11] Еден аспект на кризата се разгледува во трудот на Арифи, Б. (2016). *Помилувањата на претседателот ја разоткриваат ранливоста на македонските државни институции*. http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/biepag/node/220.

[12] За подетални информации видете: OSCE ODIHR. (2016). *Hate Crimes Reporting*. OSCE ODIHR: http://www.hatecrime.osce.org/.

наоди на ОДИХР за Косово, иако постојат јасни информации за видот на криминалот од омраза и бројот на инциденти кои се прибрани од Мисијата на ОБСЕ во Приштина, како и од некои НВО. Особено е индикативно што само во случајот на Македонија се вели дека официјално не се прибираат информации и статистички податоци за криминалот од омраза, што претставува уште една потврда на итната потреба од донесување и спроведување на горенаведените предлог-измени на Кривичниот законик на Република Македонија, како и од примена на другите препораки на Националната работна група за криминалот од омраза.

Видовите на криминал од омраза кои се забележуваат на Балканот покажуваат одредени сличности во поглед на предрасудите од кои се мотивирани овие дела. Најчести мотиви од предрасуди кои се среќаваат кај криминалот од омраза се меѓу-етничката нетолеранција и омраза, расизмот и ксенофобијата, во кој контекст, вообичаено, конфликтите се случуваат меѓу мнозинската етничка група и етничките малцинства, а другите предрасуди се однесуваат на различните религиски уверувања, како и на ЛГБТ заедницата. Како што претходно беше забележано, Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија утврдил висок процент на криминал од омраза мотивиран од предрасуди во поглед на политичката припадност или политичкото уверување, што претставува особеност на земјата и не се среќава во толкав број во другите земји во регионот. Исто така, во изминатите години се јави зголемена нетрпеливост кон бегалците и мигрантите поради високиот број на раселени лица кои се движеа по Балканската рута.

Јасно се гледа дека Хрватска воспоставила поефикасен механизам за идентификување и следење на криминалот од омраза во споредба со другите земји од регионот. Земајќи предвид дека природата на криминалот од омраза пријавен во Хрватска е слична со природата на криминалот од омраза кој се јавува во Македонија (со исклучок на предрасудите во однос на политичката припадност), како и фактот дека општите кривични законски одредби, исто така, се слични, Националната работна група за криминал од омраза учествуваше во студиска посета во Загреб (Програма за студиската посета на Националната работна група за криминал од омразаво Загреб, од 1 до 3 јуни 2015). Беа наведени добрите практики на државните институции и беа воспоставени контакти за споделување на информации во иднина. Воедно, беше забележано дека поради фактот дека Хрватска е веќе членка на Европската Унија, очекувањата во поглед на спроведувањето на стандардите на Унијата за криминал од омраза се повисоки. Исто така, беше уочен напредокот во развојот на институционалните капацитети за следење и справување со криминалот од омраза, преку посебните механизми кои ги спроведуваат обвинителството и судството, како и преку работата на релевантните институции со жртвите.

3.2. Обединетото Кралство како важен пример за справување со криминалот од омраза

Националната работна група за криминалот од омраза спроведе компаративна анализа на пристапот кон криминалот од омраза на Балканот, во Обединетото Кралство и во Полска (Пресек на анализите за компаративното законодавство за криминал од омраза, 2015). Авторот на овој труд спроведе истражување за Обединетото Кралство[13] и Полска[14] (Арифи, 2015) и утврди дека Обединетото Кралство е една од земјите кои имаат дефинирано многу успешна стратегија за следење, пријавување и гонење на криминалот од омраза. Владиниот план за криминал од омраза за 2014 година насловен како „Оспори го, пријави го, запри го“, посочува дека проблемот со криминалот од омраза во Обединетото Кралство и натаму е сериозен, ценејќи дека во просек околу 278.000 кривични дела од омраза се извршуваат годишно во Обединетото Кралство (Спроведување на акцискиот план на Владата за криминал од омраза, 2014, с. 6). Во планот, исто така, се наведува дека заштитните карактеристики кои најчесто се јавуваат при криминалот од омраза во Обединетото Кралство ги вклучуваат следниве: раса, религија/ вероисповед, попреченост, сексуална ориентација и трансродов идентитет. Интересно е што во Обединетото Кралство се пропишани помал број на заштитни карактеристики во споредба со балканските држави, каде обично се наоѓаат десетици заштитни карактеристики во законите за криминал од омраза. На пример, во Кривичниот законик на Република Македонија предвидени се 24 посебни заштитни карактеристики во врска со криминалот од омраза во членот 39 став 5, додека во предлог-измените се предлага една општа дефиниција на криминалот од омраза каде се спомнуваат 14 заштитни карактеристики. Во Повратниот извештај на ОБСЕ - ОДИХР за предлог-измените се препорачува дека треба да се избегнуваат општите и неограничени одредби за заштитните карактеристики каква што е „член на маргинализирана група“, поради потребата од јасна дефинираност на одредбите од кривичното право (ОБСЕ - ОДИХР, 2016, стр. 14-15).

Најчестите примери за криминал од омраза во Обединетото Кралство ги вклучуваат расните и верските предрасуди, како елементи на омразата против муслиманите, поради што државните институции вложуваат напори во целите на нивната тесна соработка со заедниците, поради справување со овој проблем. Акцискиот план се заснова на три основни начела:

1) Спречување на криминалот од омраза – преку справување со ставовите кои го поттикнуваат и рано интервенирање за спречување на ескалација;

[13] Детални информации за криминалот од омраза во Обединетото Кралство можат да се најдат во Спроведување на акцискиот план на Владата за криминал од омраза. (2014). *„Оспори го, пријави го, запри го“*.

[14] Детални информации за стратегиите за криминал од омраза во Полска можат да се најдат во *Проект на Комитетот на Американската еврејска заедница*, Берлин, 2009 година.

2) Зголемен број на пријавени случаи и пристап до поддршка – преку зајакнување на довербата кај жртвите и поддршка на локалните партнерства; и
3) Подобрување на оперативните чекори за справување со криминалот од омраза – преку подобро идентификување и управување со случаите и делотворно справување со сторителите.

Овие три начела на Акцискиот план за криминал од омраза на Обединетото Кралство треба да се искористат како пример за добра практика при изработка на национална стратегија за спречување и казнување на криминалот од омраза во Македонија. Најважен аспект кој треба да се запомни е дека ниедна држава не може да си дозволи да го игнорира криминалот од омраза преку непреземање чекори за негово подобро идентификување и препознавање. Друг важен аспект е раната интервенција и спречувањето на ескалацијата, што, повторно, не е чест случај во Македонија, имајќи ја предвид неефикасноста на државните институции во делотворното справување со овие состојби и за подобро идентификување и справување со случаите на криминалот од омраза. Исто така, работата со жртвите и градењето на нивната доверба во државните институции е од клучно значење за пријавување на криминалот од омраза и не е случајно што тоа се нагласува во препораките на ОБСЕ - ОДИХР. Покрај тоа, инцидентите кои се пријавени од Хелсиншкиот комитет за човекови права често пати покажуваат дека има двоумење кај жртвите да го пријават криминалот од омраза поради недоверба во институциите. Треба да се преземат напори за обезбедување на подобра заштита на жртвите од криминал од омраза и да им се помогне да се справат со последиците преку делотворно решавање на случајот во согласност со законските одредби.

4. ПОВРЗАНОСТА НА КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА И НАСИЛНИОТ ЕКСТРЕМИЗАМ

Гореспоменатиот Акциски план на Владата на Обединетото Кралство за криминал од омраза „Оспори го, пријави го, запри го“, ја опфаќа важната врска помеѓу криминалот од омраза и насилниот екстремизам, преку разработка на следните пет предизвици во подем во справувањето со криминалот од омраза во Обединетото Кралство:

1) Криминал од омраза врз основа на попреченост: се забележува зголемен број на случаи на криминал од омраза против лица со попреченост во Обединетото Кралство, што кулминираше со случајот на злоупотреба во болницата Winterbourne View (Winterbourne View “не успеа да ги заштити луѓето”, 2011). Иако беа преземени мерки, а болницата беше затворена (Болницата за “злоупотреби” Winterbourne View затворена во петок, 2011), случајот ја истакна суровоста на криминалот од омраза врз основа на попреченост, кој дотогаш не се сметаше за многу сериозен и распространет.

2) Криминал од омраза на социјалните мрежи: Акцискиот план го разгледува предизвикот на задачата за отстранување на содржини кои шират омраза преку средствата за масовна комуникација на интернет, истовремено штитејќи ја слободата на изразување.
3) Екстремизам и криминал од омраза: ова прашање одделно ќе се разгледува подолу.
4) Омраза против муслиманите: очигледен пример за ваква омраза беа случаите на криминал од омраза против муслиманите, кои настанаа по убиството на британски војник (Fusilier Lee Riggby) од страна на Michael Adebolajo и Michael Adebowale во Лондон, како што известија многу новински агенции: (Taylor и Siddique, 2013), (Муслиманските групи бараат "сериозна акција" за нападите, 2013), (Mailk и Quinn, 2013), (Gilligan, 2013), (Burns, 2013), (Beattie, 2013), (Исламскиот центар Al-Rahma уништен во оган на "криминал од омраза", 2013). Нападите беа осудени од државните власти, но и од други заедници кои покажаа солидарност со Муслиманската заедница во Обединетото Кралство. Покрај тоа, ова беше поттик за интензивирање на соработката меѓу Владата и Муслиманската заедница, преточена во проекти кои беа спроведени на ова поле, како што се: (1) Првата, воопшто, меѓусекторска владина работна група против омраза кон муслиманите; (2) Отворање на "Кажи и на МАМА", службата за пријавување на случаи од трети лица, којашто е прва ваква служба за пријавување на инцидентите и поддршка на жртвите на криминал од омраза против муслиманите; (3) Првото одбележување на Денот на жртвите во Сребреница во Обединетото Кралство; (4) Министерството за заедници и локална власт [МЗЛВ] поддржува работилници на социјалните медиуми во Бирмингем и Лидс. Тие следеа по првите две работилници одржани во Лондон и Манчестер. Целта е да се подобри капацитетот на социјалните медиуми на локалните организации на секоја локација за справување со омразата на интернет; и (5) МЗЛВ одржа голем број на патувачки каравани низ Обединетото Кралство во март и април 2014 година, за промовирање на интеграцијата и борбата против омразата на муслиманите и за соработка со заедниците за натамошни акции на Владата (Спроведување на Акцискиот план за Владата за криминал од омраза, 2014, с. 9).
5) Намалување на влијанието од повредите нанесени од криминалот од омраза: идентификувањето на мотивите на криминалот од омраза, преку нивното препознавање и анализирање, дава корисни информации за тоа кои карактеристики треба подобро да се заштитат и за тоа каде треба да се насочат политиките.

Овој Акциски план е еден од ретките документи кој јасно ја истакнува врската меѓу криминалот од омраза и насилниот екстремизам. Во документот

се наведува следното: „[Е]кстремизмот може да вирее онаму каде различни делови од заедниците остануваат изолирани едни од други. Заедниците кои се подобро интегрирани се поотпорни на влијанието на екстремистите. Екстремизмот помалку се толерира од заедниците кои се обединуваат во борбата против него. Британија е посилна затоа што има отворени заедници со различна вера и раса. Важно е таквите напори да се предводени од локалните заедници кои најдобро ја познаваат својата средина“ (Спроведување на Акцискиот план на Владата за криминалот од омраза, 2014, с. 8). Ваквиот пристап на заедничко работење против маргинализацијата е присутен и во Извештајот на Работното тело на премиерот за справување со радикализација и екстремизам (2013), изготвен по гореспоменатото убиство на Fusilier Lee Riggby. Особено е важно што во Акцискиот план за криминалот од омраза се спомнува предизвикот поставен од насилниот екстремизам и истиот се поврзува со маргинализацијата на заедниците, така што индиректно се наведува дека маргинализацијата води кон радикализација. Не постои друг пример за наведената директна врска во ниеден друг извештај за криминалот од омраза во земјите на Балканот, ниту, пак, таков извештај е изготвен од државните институции или граѓанското општество. Според тоа, од голема корист ќе биде доколку се истражат можностите и мерките кои треба да се преземат за да се спречи насилниот екстремизам преку превенција и казнување на сторителите на криминалот од омраза. Одредени заклучоци во однос на ова прашање ќе бидат изнесени во следните делови од овој труд.

Од друга страна, пак, треба да се земат предвид разликите во пристапот кон криминалот од омраза и кон насилниот екстремизам. Имено, објаснувањето дадено во претходниот став ја покажува заканата криминалот од омраза да стане двигател на насилниот екстремизам. Така, немањето капацитети и неподготвеноста за справување со криминалот од омраза создава чувство на маргинализација, страв и разочарување од државните институции, што, пак, може да биде силен двигател на насилниот екстремизам, што подетално ќе биде разгледано во понатамошниот дел од овој труд. Од друга страна, пак, треба да се прикаже и спротивната врска за да се направи разграничување меѓу криминалот од омраза и насилниот екстремизам. Во еден неодамнешен интересен напис насловен како „Пукањето во Орландо: истражување на врската меѓу криминалот од омраза и тероризмот“, Freilich, Gruenewald, Chermak и Parkin, (2016, пара. 10-14), се вели следново:

> „Голем број на случаи на криминал од омраза во Соединетите Американски Држави не претставуваат терористички акти затоа што им недостига елементот на насилство или екстремизам. Испишувањето на графити на нечиј имот претставува пример за тоа. Криминалот од омраза најчесто е во форма на дела против имотот. Таквиот криминал најчесто го извршуваат млади лица кои не се политички определени и кои со тоа не сакаат да шират некаква идеологија. Конкретно кажано, тие ги извршуваат ваквите акти на омраза само поради возбудата која ја предизвикуваат. За разлика од

тоа, терористичките акти во Соединетите Американски Држави најчесто и не претставуваат криминал од омраза. Всушност, многу насилни, идеолошки мотивирани напади во Соединетите Американски Држави не се насочени против одредена раса или религија. Токму спротивното, целта на нападите се Владата на Соединетите Американски Држави, случајни цивили, американското општество во целина или организации, како што се истражувачки лаборатории или фабриките за производство на прехранбени производи за кои некои веруваат дека им штетат на животните или на животната средина. Таков пример се нападите од 11 септември ... Мал број на напади истовремено претставуваат и терористички акти и криминал од омраза. Еден таков пример е масовното пукање од Omar Mateen, кое се случи во ноќниот клуб Пулс во Орландо . Овие насилни напади се извршени од поддржувачи на екстремната десница, Ал Каеда или Исламската држава (ИД) со цел да ја шират нивната екстремистичка идеологија. Тоа ги прави овие напади тероризам. Овие напади, воедно, намерно се насочени против расни, верски малцинства или малцинства поради нивната сексуална ориентација и со тоа тие, истовремено, претставуваат и криминал од омраза.“

Со оглед на погоренаведеното, треба да се направи јасна разлика меѓу ситуациите во кои криминалот од омраза се јавува како двигател на насилниот екстремизам, наспроти ситуациите во кои тој се јавува како форма на вршење на акт на насилен екстремизам. Објаснувањето кое е дадено во трудот на Freilich и соработниците (2016) за терористичките акти и криминалот од омраза е многу корисно и треба да го земат предвид и истражувачите кои работат на оваа тема, но и креаторите на политиките, кои треба да изготват ефикасни стратегии за спречување на овие видови на кривични дела.

5. СТРАТЕГИИ ЗА БНС НА БАЛКАНОТ

Борбата против насилниот екстремизам е нова тема за Балканот, но иако проблемите кои произлегуваат од него постојат веќе неколку години наназад, насилниот екстремизам долго време се сметаше за табу-тема, а во некои општества сè уште се третира како таква. Интересно е што иако од Балканот се излеваат голем број на борци во странски војски (*Foreign Terrorist Fighters*) [БСВ], Балканот, вообичаено, се занемарува во дебатите за глобалните текови на насилниот екстремизам.[15]

[15] Авторот на овој труд учествуваше на отворањето на мрежата RESOLVE (Истражувачки решенија за насилниот екстремизам/Research Solutions to Violent Extremism) во Њујорк, на 22 септември 2015 година (Повеќе информации се достапни на: http://www.usip.org/publications/2015/09/28/global-research-network-countering-violent-extremism-launched-usip-state, пристапено на 5 август, 2016 година), а воедно учествуваше и на Меѓународната конференција за истражување за БНС, во организација на Hedayah во Абу Даби од 6 до 8 декември 2015 година (Повеќе информации се достапни на: http://hedayah.ae/pdf/cve-research-conference-2015-agenda.pdf, пристапено на 5 август, 2016 година). Обата настана обезбедија

Perry (2016), наведува дека во Југоисточна Европа, со исклучок на Турција, насилниот екстремизам најпрво се гледа низ призмата на закана од ИСИС/*Даеш*. Другите форми на екстремизам, како домашниот екстремизам на крајната десница, се сметаат за второстепен проблем, ако воопшто се сметаат за проблем. Perry, а и други автори забележуваат дека од мали земји како што се Косово, Босна и Херцеговина и Албанија излегуваат голем број на борци во странски војски по глава на жител во споредба со стапката во други земји, што јасно покажува на сериозноста на проблемот во овој регион. Во врска со ова, Kursani, (2015) објаснува дека меѓу 22-те западни земји кои ги вклучуваат државите од Европа, потоа Соединетите Американски Држави, Русија и Турција, од кои се смета дека доаѓаат најголемиот број на борци во странски војски кои се вклучиле во милитантни организации во Сирија и Ирак, Косово е рангирано на осмото место со 232 потврдени случаја (до средината на јануари 2015 година). Покрај тоа, Косово има 125 борци во странски војски по глава на жител на секој еден милион жители, што ја става земјата на највисокото место меѓу 22-те наведени земји, а по Косово следи Босна и Херцеговина со 85, Белгија со 42 и Албанија со 30 случаи на борци во странски војски по глава на жител на секој еден милион жители. Shtuni (2015) вели дека Западниот Балкан е патека на џихадистите кон Сирија и Ирак, додека Xharra (2016) изразува загриженост за албанските жени кои се вклучиле во ИСИС и споделува вознемирувачки стории и студии на случај. Богдановски (2014), пак, од друга страна, го забележува брзиот развој на законските прописи на Балканот со кои се криминализира учеството на лица во странски војски, притоа, наведувајќи дека ваквата криминализација не е доволна и вели дека тоа е проблем кон кој треба да се пристапи од повеќе аспекти. Ваквата загриженост беше изнесена и на Работилницата на Регионалниот совет за соработка за борците во странските војски на која учествуваше и авторот на овој труд, а која се одржа во Сараево на 7 јуни 2016 година[16], и истата беше спомната во заклучоците (Регионален совет за соработка, 2016).

Што се однесува до прашањето - Зошто овие мали земји станале толку длабоко инволвирани во насилниот екстремизам и што, всушност, ги мами овие најчесто млади лица да одат на боиштата во Сирија и Ирак, важно е да се изнесат следниве факти.

Како што наведува Shtuni (2015), воопшто не изненадува фактот дека најголемиот број на Сунити-џихадисти од Балканот доаѓаат од Косово и Босна и Херцеговина, „две новоформирани држави кои неодамна минаа низ насилен етно-секташки конфликт со јасно изразени верски елементи. И двете земји, кои се едни од најслабо развиените економии во Европа, се справуваат

скромни информации за улогата на Балканот во БНС што беше јасно истакнато од авторот и со што се согласија и другите учесници. Ваквото мислење го споделуваат и други автори (Богдановски, 2015).

[16] За подетални информации видете: http://www.rcc.int/news/200/rcc-hosts-workshop-on-countering-violent-extremism-in-south-east-europe, пристапено на 12 август, 2016 година.

со висока стапка на невработеност, слаби институции, континуирани етнички тензии и долготрајни територијални спорови. Во ваков сплет на системски предизвици, социјално незадоволство и флуидни идентитети, милитантните исламистички наративи се чини се прифатени од косовските и босанските генерации кои навршиле полнолетство околу 2000 година (Shtuni, The Western Balkans: A Jihadist Pipeline to Syria and Iraq, 2015). Оттаму, Shtuni (2015) како особено важни ги наведува следниве фактори кои придонесуваат кон учество во насилен екстремизам:

- Историја на насилни конфликти, најчесто етнички, со силни верски елементи;
- Слаб економски развој и многу висока стапка на невработеност;
- Слаби институции;
- Постојани етнички тензии;
- Долготрајни територијални спорови.

Други автори, како Kursani (2015), ја истакнуваат важноста на интеграцијата во општеството, како и проблемот на маргинализација во руралните средини поради недостиг на владини инвестиции. Покрај тоа, тој го обработува и проблемот на слабиот образовен систем кој не ги задоволува потребите на пазарот и поради тоа стекнатото знаење се покажува како бескорисно за учениците/студентите, кај кои, исто така, се јавува висока стапка на напуштање на училиштата (Kursani, 2015, с. 10).

Многу е важно да се истакне дека маргинализацијата на етничките и верските малцинства е двигател на насилниот екстремизам. Ова е најочигледно во Република Македонија и други земји како Босна и Херцеговина, кои се соочуваат со тешки прашања во однос на дискриминацијата и маргинализацијата на етничките и верските групи. Сериозните форми на дискриминација и напади мотивирани од предрасуди врз маргинализираните групи можат да прераснат во криминал од омраза, како што беше објаснето во претходните делови од овој труд. Повеќето од овие земји, а особено Македонија, се соочуваат со уште еден важен проблем на високо политизирани државни институции, кои имаат силен елемент на дискриминациско функционирање, што ги плаши и влева недоверба кај маргинализираните групи. Еден од наведените автори, Xharra (2016), вели дека жените и мажите Албанци кои се приклучуваат на ИСИС бараат утопија. Разбирливо е дека ако едно лице живее во држава во која владеат политики на двојни стандарди, тоа може да се разочара од слабите и нефункционални институции и оттука да се приклони кон пропагирање на екстремизам, што воедно е директно присутно во заедниците, на тој начин пополнувајќи јапразнината оставена од корумпираните верски и политички лидери. Ако се додаде важноста и достапноста на промовирањето и ширењето пропаганда преку интернет, станува јасно дека едно лице кое нема што да изгуби може да биде примамено од таквиот "верски идеализам". Сепак, треба

да се земе предвид дека постојат исклучоци кога лицата кои не се соочиле со никаков вид на насилство, заплашување, маргинализација или сиромаштија, сепак, можат да се инволвираат во насилен екстремизам. Според тоа, далекосежното влијание на пропагандата на интернет треба сериозно да се сфати и да се истисне со делотворни противаргументи.

5.1. Специфични проблеми во врска со БНС во Македонија

Република Македонија повеќето проблеми во врска со насилниот екстремизам ги дели со другите држави на Балканот. Оттука, високата стапка на невработеност, сиромаштијата, очигледната нееднаквост меѓу урбаната и руралната средина, слабите и политизирани државни институции, слабиот и често менуван образовен систем, кој е насочен кон квантитет наместо кон квалитет, проповедањето на екстремизам и паралелните верски заедници, изложеноста на пропаганда на интернет, итн., сето ова ја зголемува заканата од инволвираност во насилен екстремизам. Покрај тоа, постојат многу малку истражувања на ова поле и затоа има многу малку емпириски податоци кои би обезбедиле квалитетни и сеопфатни информации за ова прашање. Исто така, како што често изјавуваат претставниците на единствената think tank организација која работи во областа на БНС[17], државните институции за безбедност и разузнавање треба да ги споделуваат информациите кои не се означени со некој степен на доверливост со граѓаните и така да ги информираат и да ја подигаат нивната свест за тековните состојби во БНС во Република Македонија (Богдановски, 2014, с. 8).

Од друга страна, пак, важно прашање кое се однесува на Република Македонија е фактот дека државните институции во минатото ги злоупотребиле нивните надлежности за прикривање на инциденти кои немаат никаква поврзаност со тероризам, означувајќи ги токму како терористички инциденти, што, пак, разбирливо, резултира со недоверба кон институциите.[18]

Оттука, немањето доверба во државните институции честопати се покажува како важен двигател на насилниот екстремизам. За жал, иако се

[17] Повеќе информации се достапни на: www.analyticamk.org, пристапено на 4 август, 2016 година.

[18] Разгледајте ги достапните информации за случајот „Раштански Лозја“, (Достапни на: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/macedonia/1462562/Macedonia-staged-fake-terror-plot-to-woo-US.html, пристапено на 10 август, 2016 година или http://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Macedonia/Rastanski-Lozja-Acquitted!-29104, пристапено на 12 август, 2016 година). Покрај тоа, постојат различни сомнежи за еден друг случај наречен „Монструм“ или „Смилковско Езеро“ во кој шест етнички Албанци беа осудени за тероризам и ширење омраза врз основа на религија под многу нејасни околности, што само ја потврдува недовербата во судството и обвинителството. Достапни на: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-court-confirms-terrorist-murders-sentence-12-14-2015, пристапено на 8 август, 2016 година. Слична загриженост беше изразена и во однос на еден друг инцидент познат како Куманово 2015 година. Достапни на: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-s-kumanovo-shootout-still-raising-suspicions-05-10-2016, пристапено на 12 август, 2016 година.

провлекува во многу случаи и ситуации, ова прашање не е доволно истражено и долго време не се пријавуваше.

Важен чекор напред во БНС во Република Македонија беше криминализацијата на учеството на лица во странски војски со цел да се спречат и казнат граѓаните од земјата да се приклучат кон ИСИС, со тоа што најниската пропишана казна е 5 години затвор.[19] Во овој контекст, голем случај на апсење и осудување на исламистички радикали, кои подоцна се изјасниј за виновни претставува таканаречената операција „Ќелија“ која беше позитивно прифатена од општата јавност.[20]

За жал, самата инкриминација на учеството во борби на странски војски или секое помагање на нивната кауза нема да го опфати целосно проблемот на радикализација и насилен екстремизам. Затоа, многу е важно да се изработат национални стратегии, во консултација со граѓанското општество и истражувачите, за да се воспостави сеопфатен систем за дерадикализација и спречување на насилниот екстремизам. Во таа смисла, од суштинско значење е да се изготват програми за рехабилитација и ресоцијализација за да се спречи повторување на делата и понатамошна радикализација во затворите. За оваа цел, државните институции на Република Македонија треба да дефинираат механизми за зголемување на довербата на граѓаните, затоа што насилниот екстремизам најдобро се спречува кога тесно се соработува со заедниците. Затоа, државните институции еднаш засекогаш треба да отстапат од користењето на заканата од насилниот екстремизам, како средство за оправдување на произволната државна контрола и за поткопување на контролните механизми, па дури и за укинување на владеењето на правото.[21]

---

[19] Кривичен законик на Република Македонија, донесен во 1996 година, *Службен весник на Република Македонија*, 37/1996, измените објавени во *Службен весник на Република Македонија*, 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 51/11(2), 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15. Член 322-а.

[20] За подетални информации видете: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-arrests-nine-isis-suspects-08-07-2015, пристапено на 8 август, 2016 година.

[21] Само еден поглед врз изјавите и говорите на претседателот на Македонија ќе ја покаже несоодветната употреба на јазикот и фактите за искажување загриженост од можни терористички напади во врска со Балканската рута користена од бегалците, како и за бројот на Македонци борци во странски војски. Достапни на: http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/3797.html, пристапено на 12 август, 2016 година и http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/3849.html, пристапено на 10 август, 2016 година.

6. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ – ПРИКАЗ НА ЗАЕДНИЧКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА И НАСИЛНИОТ ЕКСТРЕМИЗАМ

Криминалот од омраза и насилниот екстремизам се две различни категории на кривични дела кои се издвојуваат како два засебни сериозни проблема во модерните општества. Иако многу се разликуваат во однос на нивното законско регулирање и пристапот кон истите, сепак, можат да се издојат одредени нивни заеднички карактеристики:

- Кулминацијата и на криминалот од омраза и на насилниот екстремизам подразбира употреба на насилство. Иако мотивот за насилство, најчесто, многу се разликува - кај криминалот од омраза тој е поврзан со елементот на пристрасност, додека кај насилниот екстремизам станува збор, пред сè, за идеологија, други прашања или политички цели, сепак, има ситуации, како што е горенаведениот инцидент на пукање во Орландо, каде во еден случај паралелно се јавуваат двете кривични дела.
- Криминалот од омраза и насилниот екстремизам се во тесен допир со маргинализираните групи. Истражувањата покажуваат дека маргинализираните групи, најчесто, се жртви на криминал од омраза, додека радикалните идеологии, исто така, полесно се шират во маргинализираните средини. Чувството на неприпаѓање кон некој ентитет создава страв од гонење од „другите“, но и блискост со секаков вид на организирана структура за која се верува дека подобро ќе одговори на потребите, кои државните институции не ги задоволуваат.
- Немањето доверба во органите за спроведување на законот, а особено недовербата во судството, е голем проблем при идентификувањето на криминалот од омраза, бидејќи граѓаните кои се чувствуваат исклучени од државата не ги пријавуваат случаите на криминал од омраза, што дополнително ја продлабочува нивната маргинализација. Истиот тој недостиг на доверба кој ја предизвикува маргинализацијата воедно влијае и врз непријавувањето, односно неискажувањето загриженост за раните знаци на радикализацијата, со што се придонесува кон натамошното доведување на граѓаните во опасност преку заканата од радикализација.
- Пристапот кон жртвите е особено важен за спречување и казнување и на криминалот од омраза и на насилниот екстремизам. Жртвите на криминалот од омраза многу поверојатно стануваат жртви на екстремните идеологии. Лицата кои биле индоктринирани и учествувале во терористички борби, но кои доброволно се покајале и се вратиле, треба да се прифатат како жртви на идеолошко насилство, а не само како поранешни борци во странски војски. Покрај тоа, мора да се преземат соодветни чекори за подобро разбирање на нивните

околности и за давање поддршка за надминување на проблемите при издржување на казната, со што, пак, се спречува нивната натамошна радикализација во затворите.

Според тоа, од оваа скромна студија произлегуваат следниве препораки:

- Државите не можат да си дозволат да го игнорираат криминалот од омраза, ниту, пак, да го сметаат насилниот екстремизам за табу-тема за која не смее да се дискутира во јавноста поради доверливиот карактер на информациите од службите за разузнавање. Граѓаните имаат право да знаат за заканите не само кога тие ја засегаат територијата на која живеат, туку и кога станува збор за далечни територии каде нивните сограѓани биле примамени да војуваат. Покрај тоа, граѓаните имаат право на заштита од криминалот мотивиран од предрасуди врз основа и на национални и на меѓународни правни механизми за спречување на криминалот од омраза. Игнорирањето на проблемот не претставува ниту алтернатива, ниту, пак, решение.
- Итно се потребни натамошни истражувања за тоа како маргинализацијата се поврзува со криминалот од омраза и со насилниот екстремизам, кои ќе резултираат со информации и статистички податоци. Особено е важно да се воспостави подобра координација помеѓу истражувачките институти и граѓанското општество, академската заедница и владините тела за размена на искуства и давање поддршка.
- Потребна е регионална координација во областа на криминалот од омраза и насилниот екстремизам. Одредени земји од регионот успеале да изработат делотворни стратегии за идентификување, борба против спречување на криминалот од омраза и насилниот екстремизам. Оттука, добрите практики треба да се споделат и треба да се вложат заеднички напори во справувањето со овие предизвици.
- Државните институции (особено во Република Македонија) треба темелно да работат на јакнење на довербата на граѓаните и заедниците и да го поттикнуваат пријавувањето на случаите на криминалот од омраза, како и да ги преземаат потребните напори за законско постапување по тие случаи. Исто така, во однос на БНС, државните институции треба да работат на јакнење на довербата и признавање на заедничките вредности и напори за осуда на насилството и радикалниот екстремизам.
- Треба да се изработат конкретни програми и стратегии за поддршка на жртвите на криминалот од омраза, како и на повратниците од борците во странските војски, со цел да им се помогне на овие лица да ги пребродат траумите предизвикани од ваквите исклучително насилни форми на кривични дела.

ЛИТЕРАТУРА

- (2015). *Пресек на анализите за компаративното законодавство за криминал од омраза.* Skopje: Unpublished internal document prepared for the National Working Group on Hate Crimes.
- (2015). *Agenda of the Study Visit of NWGHC in Zagreb, June 1-3*. Unpublished internal document prepared for the National Working Group of Hate Crimes in RM.
- *Al-Rahma Islamic Centre destroyed in 'hate crime' fire.* (2013, June 5). Retrieved 2016, July 30, from BBC News: http://www.bbc.com/news/uk-england-london-22785074.
- Arifi, B. (2015). *Hate Crimes in UK and in Poland - A Comparative Analysis.* Skopje: Unpublished internal document prepared for the National Working Group on Hate Crimes.
- Arifi, B. (2015). Rights of Victims of Hate Crimes. *Second International Scientific Conference, Social Change in the Global World - Proceedings* (pp. 217-230). Shtip: Center for Legal and Political Research.
- Arifi, B. (2016, June 9). *Presidential Pardon Debunks Fragility of Macedonian State Institutions.* Retrieved 2016, Jule 25, from Balkans in Europe Policy Blog: http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/biepag/node/22.
- *Assessment of Macedonia's efforts in countering violent extremism, view from civil society.* (2013). Retrieved 2016, August 4, from Analytica MK: http://www.analyticamk.org/en/projects/current/9-category-en-gb/500-assessment-of-macedonia-s-efforts-in-countering-violent-extremism-view-from-civil-societ.
- Australian Government. (n.d.). *What is violent extremism?* Retrieved 2016, August 7, from Living Safe Together - Helping comunities to counter violent extremism: http://www.livingsafetogether.gov.au/aboutus/Documents/what-is-violent-extremism.pd.
- Beattie, S. (2013, May 28). *Pair arrested for Grimsby mosque attack believed to be ex-soldiers.* Retrieved 2016, July 30, from The Independent: http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/pair-arrested-for-grimsby-mosque-attack-believed-to-be-ex-soldiers-8635012.htm.
- Bogdanovski, A. (2014, September). *We did criminalize it – now what? Western Balkans response to the foreign fighters threat.* Retrieved 2016, August 3, from Analytica MK: http://www.analyticamk.org/images/stories/files/2014/Foreign_Fighters.pd.
- Bogdanovski, A. (2015, January). *Are We Putting at Risk Yet Another of Our Freedoms - The Freedom of Movement?* Retrieved 2016, August 3, from Analytica MK: http://www.analyticamk.org/images/Files/Commentary/comm201501_2dbe9.pd.
- Burns, J. F. (2013, May 25). *Call for Calm After 3 New Arrests in British Soldier's Death.* Retrieved 2016, July 27, from The New York Times: http://www.nytimes.com/2013/05/26/world/europe/anti-muslim-threats-rise-in-britain-after-soldiers-killing.html?_r=.

- *CVE Research Conference 2015.* (n.d.). Retrieved 2016, August 13, from Hedayah : http://hedayah.ae/research/cve-research-conference-2015.
- De Quetteville, H. (2004, May 22). *Macedonia 'staged fake terror plot to woo US'.* Retrieved 2016, August 10, from The Telegraph: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/macedonia/1462562/Macedonia-staged-fake-terror-plot-to-woo-US.htm.
- Delivering the Government's hate crime action plan. (2014). *Challenge It, Report It, Stop It.* London: HM Government.
- Freilich, J. D., Gruenewald, J., Chermak, S., & Parkin, W. (2016, June 15). *The Orlando shooting: exploring the link between hate crimes and terrorism.* Retrieved 2016, August 2, from The Conversation: http://theconversation.com/the-orlando-shooting-exploring-the-link-between-hate-crimes-and-terrorism-60992.
- Gilligan, A. (2013, June 1). *The truth about the 'wave of attacks on Muslims' after Woolwich murder.* Retrieved 2016, July 25, from The Telegraph: http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/terrorism-in-the-uk/10093568/The-truth-about-the-wave-of-attacks-on-Muslims-after-Woolwich-murder.html.
- *Global Research Network on Countering Violent Extremism Launched by USIP, State, USAID and Other Research Institutes.* (2015, September 28). Retrieved 2016, August 5, from United States Institute of Peace: http://www.usip.org/publications/2015/09/28/global-research-network-countering-violent-extremism-launched-usip-stat.
- Helsinki Committee for Human Rights in RM. (2014). *Набљудување, мапирање и известување за криминалот од омраза, посебна анализа за 2013 година.* Skopje: Helsinki Committee for Human Rights in RM.
- Helsinki Committee for Human Rights in RM. (2015). *Annual report on hate crimes in the Republic of Macedonia for 2014.* Skopje: Helsinki committee for human rights of the Republic of Macedonia.
- Identoba and Others v. Georgia, 73235/12 (ECtHR May 2015, 2015).
- Kambovski, V. (2015). *Предлог за основање на работна група за ревидирање На законските одредби кои се однесуваат на криминал од омраза и подготвување на препораки за нивна примена од надлежните органи* . Skopje: Unpublished internal document prepared for the National Working Group on Hate Crimes.
- Kanevčev, M. (2015). *Кривичен законик - актуелизиран итегрален текст.* Скопје: Стоби Трејд - дооел.
- Kambovski, B. (2004). *Казнено право - општ дел.* Skopje: Kultura.
- Kambovski, B. (2011). *Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија.* Skopje: Matica.
- Kambovski, B. (2016). *Предлог-амандмани на одредбите од КЗ што се однесуваат на казнените дела на омраза.* Skopje: Unpublished internal document prepared for the National Working Gorup on Hate Crimes.
- Kalajdžiev, G., & Lažetić-Bužarovska, G. (2011). *Закон за кривичната постапка.* Skopje: Akademik.

- Karajkov, R. (2005, April 27). *Rastanski Lozja: Acquitted!* Retrieved 2016, August 12, from Osservatorio Balkani e Caucaso Transeuropea: http://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Macedonia/Rastanski-Lozja-Acquitted!-29104
- Kursani, S. (2015). *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq.* Prishtina: Kosovar Center for Security Studies.
- Mailk, S., & Quinn, B. (2013, May 27). *Grimsby mosque targeted with petrol bombs.* Retrieved 2016, July 30, from The Guardian: https://www.theguardian.com/uk/2013/may/27/grimsby-mosque-petrol-bombs.
- Marusic, J. S. (2015, August 7). *Macedonia Arrests Nine ISIS Suspects.* Retrieved 2016, August 8, from Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-arrests-nine-isis-suspects-08-07-2015.
- Marusic, S. J. (2015, December 14). *Macedonia Upholds Albanians' 'Terrorist Murder' Sentences.* Retrieved 2016, August 8, from Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-court-confirms-terrorist-murders-sentence-12-14-2015.
- Mejdini, F. (2016, May 10). *Macedonia's Kumanovo Shootout Still Raising Suspicions.* Retrieved 2016, August 12, from Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-s-kumanovo-shootout-still-raising-suspicions-05-10-2016.
- *Muslim groups want 'serious action' over attacks.* (2013, June 6). Retrieved 2016, July 30, from BBC News: http://www.bbc.com/news/uk-england-london-22793719.
- OSCE-ODIHR. (2009). *Hate Crime Laws A Practical Guide.* Warsaw.
- OSCE-ODIHR. (2016). *Comments on Draft Amendments to Certain Provisions of the Criminal Code of the Former Yugoslav Republic of Macedonia Regarding Bias-Motivated Crimes based on an unofficial English translation of the draft amendments provided by the OSCE Mission to Skopje.* Warsaw: OSCE-ODIHR.
- Perry, V. (2016). *Initiatives to Prevent/Counter Violent Extremism in South East Europe - A Survey of Regional Issues, Initiatives and Opportunities.* Sarajevo: Regional Cooperation Council.
- Project for the American Jewish Committee Berlin . (2009). *Study on National Legislative Efforts to Prevent and Combat Hate Crime.* Berlin: HOGAN LOVELLS INTERNATIONAL LLP.
- *RCC hosts workshop on countering violent extremism in South East Europe.* (2016, June 7). Retrieved 2016, August 12, from Regional Cooperation Council: http://www.rcc.int/news/200/rcc-hosts-workshop-on-countering-violent-extremism-in-south-east-europe.
- Regional Cooperation Council. (2016). Southeast Europe Regional expert workshop on "Factors and drivers underlying radicalization and violent extremism leading to terrorism", Conclusions. *Southeast Europe Regional expert workshop* . Sarajevo: RCC.

- Report from the Prime Minister's Task Force on Tackling Radicalisation and Extremism. (2013). *Tackling Extremism in the UK.* London: HM Government.
- Shtuni, A. (2015). Breaking Down the Albanian Foreign Fighters Phenomenon. *Soundings: An Interdisciplinary Journal , 98* (4), 460-477.
- Shtuni, A. (2015, April 30). *Ethnic Albanian Foreign Fighters in Iraq and Syria.* Retrieved 2016, July 28, from Combating Terrorism Center: https://www.ctc.usma.edu/posts/ethnic-albanian-foreign-fighters-in-iraq-and-syria.
- Shtuni, A. (2015, January 29). *The Western Balkans: A Jihadist Pipeline to Syria and Iraq.* Retrieved 2016, July 30, from Fikra Forum: http://fikraforum.org/?p=6353.
- *Speach of the President of Republic of Macedonia.* (2016, June 22). Retrieved 2016, August 10, from Office of the President of RM: http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/3849.html.
- *Speech of the President of Republic of Macedonia.* (2016, April 12). Retrieved 2016, August 12, from Office of the President of RM: http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/3797.html.
- Taylor, M., & Siddique, H. (2013, May 28). *Woolwich murder: 200 Islamophobic incidents since Lee Rigby's killing.* Retrieved 2016, July 28, from The Guardian: https://www.theguardian.com/uk/2013/may/28/woolwich-murder-200-islamophobic-incidences.
- The European Commission. (2013, October 16). *The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2013 Progress Report.* Retrieved 2016, August 7, from European Commission: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/mk_rapport_2013.pdf.
- The European Commission. (2014, October 8). *The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2014 Progress Report.* Retrieved 2016, August 7, from The European Commission: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf.
- The European Commission. (2015, November 11). *The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2015 Progress Report.* Retrieved 2016, August 7, from The European Commission: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf.
- UN General Assembly, Human Rights Council. (2014, March 26). *Report of the Working Group on the Universal Periodic Review* The former Yugoslav Republic of Macedonia.* Retrieved 2016, August 8, from UN Human Rights Office of the High Commissioner: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/125/78/PDF/G1412578.pdf?OpenElement.
- *What is the RESOLVE Network?* (n.d.). Retrieved 2016, July 30, from RESOLVE: http://www.resolvenet.org/history.
- *Winterbourne View 'abuse' hospital closes on Friday.* (2011, June 24). Retrieved 2016, August 9, from BBC News: http://www.bbc.com/news/uk-england-bristol-13891855.

- *Winterbourne View 'failed to protect people'*. (2011, July 18). Retrieved 2016, August 9, from BBC News: http://www.bbc.com/news/uk-england-bristol-14181646.
- Xharra, A. (2016, January 26). *Few but Fanatical – the Kosovo Women Who Go Over to ISIS.* Retrieved 2016, August 4, from Balkan Insight: http://www.balkaninsight.com/en/article/few-but-fanatical-the-kosovo-women-who-go-over-to-isis-01-22-2016.

ПРИМЕНА НА РЕСТОРАТИВНАТА ПРАВДА ВО СЛУЧАИ НА КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА

Весна Стефановска[1]

РЕЗИМЕ

Реторативната правда е придобивка во националните казнени законодавства и таа може да понуди подобар и похуман одговор на криминалот од омраза кој остава негативни последици како кај непосредната жртва, така и кај заедницата на која и припаѓа. Трудот се занимава со прашањата поврзани со нејзините придобивки, но и со можните ризици кои можат да бидат надминати. Во дополнување, трудот го отвора прашањето за казненоправната и неформалната општествена реакција на криминалот од омраза во нашата земја која, пред сè, ретрибутивно е насочена.

Цел на трудот е да ги претстави позитивните и негативните страни од примената на ресторативната правда во случаи на криминал од омраза. Научната и општествената цел на проучувањето на тој облик на криминал произлегува од потребата општествената реакција да се заснова на начелата на толеранција, надминување на предрасудите и помирување со различните од себе.

Во трудот е направен преглед и анализа на одредени научни трудови и истражувања кои ја обработуваат темата на ресторативната правда, и посебно на оние кои ја поддржуваат нејзината примена во случаи на криминал од омраза. Покрај тоа, направена е кратка анализа и преглед на неколку медиумски прилози објавени во дневниот весник „Вест“, а кои се однесуваат со протести поврзани со криминал од омраза.

Непостоење на дата-база за регистрирање и процесирање на случаите на криминал од омраза оневозможува анализа на состојбата со тој криминал во Република Македонија.

Главните сознанија се однесуваат на поддршката и препознавањето на придобивките на ресторативната правда како одговор на криминалот од омраза, односно дека казненоправниот систем, кој се потпира на репресивни и построги казни, не го решава тој вид криминал.

Ресторативната правда може да биде соодветен одговор на криминалот од омраза, без разлика дали се применува како мерка на одвраќање од казнената постапка или како дополнување на одредена санкција. Примарното фокусирање не треба да биде решавање на конфликтот, туку лечење на страните преку конфронтација и дијалог, бидејќи на тој начин, може да се постигнат позитивни резултати.

[1] Весна Стефановска, доцент на Факултетот за безбедност Скопје, Универзитет „Свети Климент Охридски“ Битола. E-mail: vstefanovska77@gmail.com

Истражувањето и криминалот од омраза во Република Македонија треба да бидат предмет на континуирана анализа. Науката, врз основа на научни истражувања и резултати, треба да помогне да се најдат соодветни одговори на тој криминал, кои ќе бидат помалку репресивни, а ќе се засноваат на начелата на ресторативната правда.

Клучни зборови: ресторативна правда, криминал поради омраза, осуда, помирување, жртва, сторител.

1. ВОВЕД ВО РЕСТОРАТИВНАТА ПРАВДА: ПОИМ И КОНЦЕПЦИИ

Враќањето кон примената на традиционалните ресторативни корени како одговор на криминалот е придобивка за казненоправните системи во државите во светот. Перцепцијата за кривичното дело како човечки конфликт меѓу две страни, кој може да се разреши со помирување на нарушениот однос, нè враќа на стариот ресторативен пристап во решавање на проблемите. Неговата сила не лежи во одбивање и негирање на ретрибутивноста, туку во засилување и охрабрување на сторителот, жртвата и заедницата заедно да ги расветлат причините и последиците од неприфатливото однесување. Нејзиното воведување, односно менување на традиционалниот казнен пристап во решавањето на кривичните спорови и пронаоѓање посоодветни решенија за отстранување на последиците од кривичното дело произлегува и од незадоволството од долгите и неефикасни судски постапки, од една, и разочарувањето од репресивната политика на државите, од друга страна.

Американскиот криминолог *Хауард Зер* (Howard Zehr) е меѓу првите пионери и протагонисти за развој и за ширење на ресторативната правда во Соединетите Американски Држави (САД). Тој, при разграничувањето на моделите на ресторативна и на ретрибутивна правда, првата ја претставува како нова парадигма на кривичната правда, односно како алтернативна и спротивна на ретрибутивната правда. Во неговото познато дело *Различен поглед: Нов фокус кон криминалот и правдата (Changing Lenses: A New focus for crime and justice)* од 1990 година, Зер пишува дека *криминалот е насилство или повреда на луѓето и на нивните меѓусебни односи*. Поради тоа, во процесот на остварување на правдата треба да се вклучат жртвите, сторителите и заедницата за да донесат најсоодветно решение по пат на дијалог и заемен договор. Значи, криминалот врши насилство врз луѓето и тој создава обврски за страните со цел повторно да се воспостави нарушениот однос и хармонијата меѓу нив (Schmid, 2001, с. 6).

За *Џон Брејтвејт* (John Braithwaite, 1996), еден од главните промотори на ресторативната правда во Австралија и во Нов Зеланд на почетокот на деведесеттите години на минатиот век, ресторативната правда значи *менување на начинот на кој се остварува правдата во светот, односно начинот на мислење, однесување и расудување*. Тој, во концептот на ресторативната

правда ги вградува елементите: лечење, морално учење, учество на заедницата, дијалог, простување, одговорност, извинување и поправање, како крајни резултати кои треба да се постигнат со заедничкото решавање на прашањата произлезени од делото (Braithwaite, 2002, с. 42).

Фатах (Fattah, 2007), врз основа на неговите истражувања за казнените реакции, заклучува дека казната не е и не може да биде соодветен одговор на криминалот бидејќи таа, наместо да ја минимизира, ја зголемува загубата и предизвикува дополнителни штетни последици. Тој се залага за поконструктивен и помалку насилен начин на решавање на споровите, и е убеден дека ресторативната правда е подобар и поефикасен одговор на предизвиканата штета.

Ќопиќ и Николиќ-Ристановиќ (2016**),** ресторативната правда ја објаснуваат како пристап на решавање спорови, вклучително и на кривични спорови, кој поаѓа од потребите на жртвите, сторителите и заедницата. Тој пристап, на мирен начин, по пат на дијалог и комуникација ги разрешува настанатите проблеми и прашањата од кривичното дело и настојува да постигне договор за поправање и надоместување на штетата. Значи, ресторативната правда е *обновувачка правда* која тежнее да ги охрабри жртвите и сторителите и да овозможи нивно повторно интегрирање во заедницата (Ćopić & Nikolić-Ristanović, 2016, с. 30).

Од наведените размислувања и дефиниции за концептот на ресторативната правда, може да се утврди дека не постои единствено објаснување. Една група застапници го истакнуваат нејзиното значење како нов начин на реагирање на конфликтите, други како замена на традиционалната кривична правда, трети како процес во кој се вклучуваат засегнатите страни во решавањето на криминалниот настан. Оттука, нема единствен поим, ниту еден универзален ресторативен процес.

Поради тоа, генерално, во литературата се препознаваат три концепции за ресторативна правда: (1) концепции насочени кон процесот, односно кон остварување средба, (2) репаративни концепции насочени кон резултатот и (3) трансформативни концепции кои означуваат филозофски пристап во решавање на конфликтите (Torzs, 2012). (1) *Ресторативната правда насочена кон остварување средба* се фокусира на активното учество на жртвите, сторителите и на другите учесници во конфликтот за да се дискутира за проблемите што произлегуваат од кривичното дело. Средбата нуди можности за отворен дијалог меѓу страните, за изразување на чувствата и за решавање на нивните потреби и интереси. (2) *Ресторативната правда насочена кон репарација на штетата* се фокусира на резултатот, односно на остварување на ресторативните цели, без разлика на процесот во кој се постигнати. Сè додека целта е да постигне надоместок на штета, дури и во рамките на судските процеси, репаративните санкции изречени од судот се

разбираат како дел од ресторативната правда, и во случај да не се оствари средба меѓу страните на делото. Поради тоа, секоја мерка чија цел е да ја ресторира штетата, се смета за дел од ресторативната правда, без разлика на процесот во кој таа се презема (Torzs, 2012, с. 8). (3) *Ресторативната правда насочена кон трансформација на правдата* претставува филозофски концепт разбран како начин на размислување, на справување со конфликтите или како начин на трансформирање на меѓусебните односи. Крајна цел на движењето за ресторативна правда е да се трансформира начинот на кој ние го разбираме односот кон другите и кон себе и затоа, преку процесот на дијалог, ресторативната правда може да се применува во многу области од човековото живеење (Torzs, 2012, с. 10). Приоритет се става на: комуникацијата, охрабрувањето на страните и на подобрувањето на нивните меѓусебни односи.

1.1. Тенденција за проширување на ресторативната правда кон сериозните и чувствителни облици на криминал

Поврзано со тежината и со природата на криминалот, во теоријата и практиката за ресторативна правда сè повеќе и погласни се залагањата за нејзино проширување и врз посериозните и почувствителни случаи на кривични дела (убиства, случаи на семејно насилство, сексуално насилство, криминал од омраза, случаи на сериозни насилнички дела, како и кривични дела против човечноста и меѓународното право) не само како *диверзиска мерка (мерка на одвраќање од формалниот судски систем)*, туку и како *паралелна (комплементарна) мерка* со казненоправниот систем, која се применува заедно или по извршувањето на одредена санкција.

И во првиот и во вториот случај, поради специфичностите на чувствителните кривични дела има голем број ограничувања и критики, кои, главно, се однесуваат на тоа дека ресторативната правда го приватизира и го тривијализира кривичното дело, не обезбедува процесни гаранции за сторителот и поради дисбалансот на моќта, се јавува опасност од злоупотреби и понатамошна виктимизација или криминализација на жртвата или на сторителот. Но, неуспехот на казненоправниот систем во справување со сериозните и/или чувствителните облици на криминал укажува дека казната не е соодветен одговор. Тоа доаѓа до израз кај младите престапници, кои наместо да се одвратат од криминал, голем дел од нив, по излегувањето од казненопоправните установи, ја продолжуваат криминалната кариера. Како причини се наведува дека тие не ја сфатиле грешката, не презеле активна одговорност за делото и традиционалниот казненоправен систем, наместо да ги ресоцијализира, уште повеќе ги стигматизира и етикетира, со што ја зголемува и засилува нивната девијантност. Дополнителна причина е неуспехот на казнените постапки да обезбедат соодветна заштита на жртвите, да го задоволат чувството на правда и да ги остварат нивните потреби.

Покрај тоа, целта на ресторативната правда е првенствено да воспостави дијалог и комуникација меѓу страните, бидејќи сериозните кривични дела често жртвата ја оставаат беспомошна, изолирана, засрамена, уплашена и лута, и казната сама по себе не може да ја ослободи од негативните чувства (Wellikoff, 2005). Затоа, активист(к)ите за правата на жртвите ја застапуваат идејата дека нејзина примарна цел не е решавање на конфликтот, туку лечење на страните преку конфронтација и дијалог. Во однос на сторителот, потешкото кривично дело претставува симптом на длабок проблем во односот кон жртвата (доколку се познаваат) и, воопшто, проблем на кој треба посебно да му се пристапи за да може да ги сфати не само последиците, туку и потеклото на сопствената агресија насочена кон другите.

Силен поборник за примена на медијацијата и помирувањето (како еден од облиците на ресторативната правда), особено кај насилните акти е *Езат Фатах* (Fattah, 2007), бидејќи, според него, основната одговорност за насилството и за конфликтот е нетолеранцијата, а казната и другите кривични санкции уште повеќе можат да го засилат конфликтот и нивото на насилство. Ресторативната правда потврдува дека жртвите, покрај остварувањето на правото на надоместок, сакаат да се ослободат од стравот од понатамошна виктимизација. Иако, често се аргументира дека нивното барање за ретрибутивна казна не е да го задоволат чувството за правда, туку бараат сигурност од заканата за понатамошна виктимизација, Фатах (2007) силно негира дека жртвите се задоволни кога сторителот е казнет и кога страда. Според него, жртвите што чувствуваат омраза и се *опседнати* од желбата за одмазда потешко се справуваат со предизвиците во понатамошниот живот (Fattah, 2007, с. 15).

Имајќи го предвид наведеното, и во случај на криминал од омраза, поради неговите специфичности за кои ќе стане збор во понатамошниот дел од трудот, иако се побројни протагонистите кои се против ресторативниот пристап како одговор на тие кривични дела, сепак, без основните постулати, принципи и начела на ресторативната правда во справување со тој вид криминал, не може да се очекува негово намалување, како и намалување на предизвиканите штетни последици.

2. КАЗНЕНОПРАВЕН ОДГОВОР НА КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА

Прашањето за казненоправната реакција на криминалот од омраза станува доминантна тема по 90-тите години на минатиот век кога почнуваат да се усвојуваат првите законски решенија за посебна казненоправна заштита на жртвите од тие облици на криминал, како и за инкриминирање посебни облици на основните дела кога го содржат обележјето на кривично дело извршено од омраза. Всушност, криминалот од омраза се дефинира како *вкупност на кривични дела кај кои жртвата е предопределена од предрасудите на сторителот кон одредена група на луѓе*. Тоа значи дека, секое кривично дело

(физички напади, убиства, вандализам, говор на омраза, пишување графити, застрашување, вознемирување и слично) извршено поради нетолеранција кон жртвата, поради нејзината националност, вера, пол, сексуална ориентација или родов идентитет, етничка припадност, политичка припадност, телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба претставува криминал од омраза (Gavrielides, 2007, с. 11). Хелсиншкиот комитет за човекови права дава слична дефиниција за криминалот од омраза како криминал мотивиран од нетолеранцијата, односно предрасудите кон одредена група во општеството.[2] Со други зборови, тој претставува *криминал на дискриминација* и сторителот е мотивиран од предрасуди кон групната припадност на жртвата.[3]

Поради таквата мотивираност на сторителот, а и поради тежината и долготрајноста на предизвиканите последици кои предизвикуваат поголем степен на страв и несигурност кај жртвата (Gavrielides, Khan Baber и Honeyman, 2007, с. 193), во казненоправната теорија и практика постои став дека делата од омраза претставуваат квалификувани (тешки) облици на повреда или загрозување на основните слободи и права кои бараат пропишување построги казни и построго казнување на сторителите. Тоа значи дека се бара издвојување на самиот мотив како отежнувачка или поострувачка околност при одмерувањето на казната (Камбовски и Лазарова-Трајковска, 2012, с. 15). За аргументи во прилогот на усвојување посебен концепт на казненоправна реакција се наведуваат: (1) *тенденција на пораст на криминалот од омраза*. Поради тоа, доколку сторителите не се казнат, тие и другите потенцијални сторители се охрабруваат да продолжат со нивните дејства, (2) *тенденција криминалот од омраза да ескалира*. Сторителите кои на почетокот извршуваат помали прекршоци, најчесто продолжуваат да извршуваат сè понасилни дела, доколку не бидат фатени и запрени. Затоа, дури и помалите прекршоци извршени со мотив заснован на предрасуди се опасни и бараат соодветна казнена реакција и (3) *тенденција криминалот од омраза да создаде спирала на насилство*. Доколку жртвите и нивните заедници не се чувствуваат

[2] Хелсиншкиот комитет за човекови права во Република Македонија, во рамките на своите истражувања, прави категоризација на делата мотивирани од омраза, во кои ги вбројува: 1. предизвикување на национална, расна и верска омраза, раздор и нетрпеливост, 2. расна или друга дискриминација, 3. инцидент сторен поради статус на бегалец или мигрант, 4. инцидент сторен поради етничка припадност, државјанство или јазик, 5. инцидент сторен поради религиозна припадност или верско убедување, 6. инцидент сторен поради политичка припадност или политичко уверување, 7. инцидент сторен поради сексуална ориентација или родов идентитет, 8. инцидент сторен на спортски натпревар и 9. инцидент сторен против лица со посебни потреби (Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, http://www.mhc.org.mk/).

[3] Според Канцеларијата за демократски институции и човекови права (е. *Office for Democratic Institutions and Human Rights ODIHR*) на ОБСЕ, казнено дело од омраза е секое криминално однесување мотивирано од предрасуда. Тоа е секое казнено дело, вклучувајќи дела против личноста или имотот, кај кое жртвата, предусловите и целите на извршување на делото се бирани поради нивната вистинска или претпоставена (замислена) врска, приклучување, сродност, поддршка или членство во некоја група (Камбовски и Лазарова-Трајковска, 2012, с. 7).

безбедни и заштитени од државните власти, постои голема веројатност тие да преземат одмазднички дејства против припадниците на заедницата која е обвинета дека ги нападнала (ОБСЕ, 2014, с. 8).

Во таа смисла, на пример, Рамковната одлука на Советот на министри на Европската Унија 2008/913/ЈНА од 2008 година за спречување на одредени форми на изразување на расизам и ксенофобија со средствата на казненото право (е. *Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law*) наведува дека е неопходно да се дефинира заеднички казненоправен пристап во Европската Унија кон овој феномен, со цел да се обезбеди исто поведение да биде предвидено како казнено дело во сите држави членки и да бидат предвидени ефективни, пропорционални и превентивни казни, чијшто максимум треба да биде меѓу една и три години затвор (Камбовски и Лазарова-Трајковска, 2012, с. 20).

Меѓутоа, тука се поставуваат прашањата: дали построгата казнена политика води кон намалување на криминалот од омраза, дали построгите казни успеваат да ги *дисциплинираат* сторителите и да ги одвратат потенцијалните сторители и дали тие водат кон поправеден третман спрема жртвите? Одговорот е, секако, негативен, за што укажуваат и скромните истражувања на оваа тема.

Построги казни, повеќе омраза, помала заштита. Новите инкриминации и построгите казни не го спречуваат криминалот од омраза и не ги одвраќаат сторителите и потенцијалните сторители од извршување нови дела. Статистиката за регистрирани кривични дела и инциденти од омраза покажува дека нивниот број се зголемува и покрај заострените казни и дополнителните инкриминации како потешки дела. На пример, според статистиките најголем број инциденти мотивирани од крвна одмазда се регистрирани во Англија и Велс[4], Германија, Шведска, Франција. Исто така, постои голема темна бројка кај делата од омраза, односно само половина од нив се пријавуваат во полиција. Од нив, еден дел се отфрлаат уште во полициска фаза поради немање доволно докази за поднесување кривична пријава, односно за процесирање на случајот во понатамошна судска постапка (Gavrielides *et al*., 2007, с. 193). Исто така, кога предрасудите кон одредени групи, поради одредени карактеристики, постојат со генерации и длабоко се вкоренети, казните не ги одвраќаат сторителите, туку придонесуваат тие уште повеќе да го криминализираат нивното однесување и дополнително ги зацврстуваат веќе стекнатите предрасуди кон одредена група. Аргумент против построгата казнена политика е и ставот дека таа, на некој начин, претставува *институционална одмазда* која не може да го спречи криминалот од омраза и да ги заштити малцинските групи што

[4] Зголемениот број дела предизвика донесување на Стратегија за намалување на криминалот од омраза во Лондон 2014-2017 (Home Office, Office for policing and crime (2014). *A Hate Crime Reduction Strategy for London 2014-2017).*

се предмет на предрасуди со генерации, туку само го одржува чувството на виктимизација и неправда. Во текот на кривичните постапки жртвите не добиваат ниту поголема заштита, ниту лечење на емоционалните потреби и можат да предизвикаат дополнителни негативни последици, како што се понатамошна виктимизација, и зголемен срам и страв од одмазда. Покрај тоа, зголеменото казнување на сторителите не придонесува кон поголема реализација на обврската да се надомести штетата. Напротив, заоструваѓето на казните ги зголемува лутината, бесот и желбата за одмазда кај двете страни, а со тоа, и емоционалните и физичките трауми. Исто така, постојат примери кога одредени жртви го менуваат своето однесување со цел да „се вклопат" во гледиштата и ставовите на другите од општеството. Оттука, наместо да се гради социјална кохезија и разбирање за општествените и културните различности, казните ја продлабочуваат нетрпеливоста и нетолеранцијата (Walters, 2014).

Предизвиците на глобализмот и новите инкриминации. Живееме во свет полн со омраза, предрасуди и дискриминација кон различните од себе според сите основи (национална, расна, верска, етничка, политичка припадност, пол, сексуална ориентација, родов идентитет, телесна попреченост), и во свет на глобализација, големи миграциски движења, тероризам и политички превирања меѓу лево и десно ориентираните политички актери. Омразата, стравот и несигурноста се зголемува и кај *малцинството и кај мнозинството, и кај различните и кај сличните*. Таквите состојби, на поширок општествен план создаваат ризични и небезбедни општества во кои граѓаните се чувствуваат загрозено и уплашено и се јавува дилемата кој е жртва, а кој закана во свет полн со омраза, предрасуди и дискриминација. Друга карактеристика на променетите општествени процеси и зголемениот криминал од омраза е променетата социјална контрола и казненоправна реакција. Во услови на зголемена несигурност и загрозување на основните човекови права, јавноста бара построга казнена политика, препознавање на делата од омраза и нивна инкриминација и јавна осуда. Сега, казненоправниот систем наместо кон поправање на сторителите (и нивна рехабилитација) се врти кон поголема заштита на жртвите и на јавноста и кон построг третман на сторителите, но зголемените мерки на безбедност и зголемената репресивна политика создава поголема небезбедност. Како што и Родригез (Rodriguez, 2007) наведува дека преголемата криминализација го открива проблемот на казнениот систем, кој како последица станува арбитрарен и селективен (Rodriguez, 2003, с. 207). Затоа, ако казненото право не е одговор на социјалните проблеми (во таа смисла, криминалот како социјален проблем кој е општествено условен) и ако тоа не е инструмент за владеење во општеството, вистина е дека не треба да се дозволи да интервенира во новите форми на криминал поради ризик од воведување на селективност што може да доведе до „класна" правда и нови опасности (Rodriguez, 2003, с. 201).

Поради наведеното, ресторативната правда е подобар и похуман одговор за кривичните дела од омраза, без разлика дали се применува како мерка на одвраќање или паралелно со казненоправниот систем. Повикувајќи се на делото на Нилс Кристи (Nils Christy, 1977) *Конфликтот како сопственост* (*e. Conflict as Property)* од 1977 година, кривичното дело претставува конфликт, а конфликтот е сопственост на оние што се директно или индиректно вмешани: сторителот, жртвата и заедницата и затоа, тие треба да го разрешат, а не *професионалците* (претставниците на казненоправниот систем, адвокатите и другите експерти), кои во традиционалниот казненоправен систем *го крадат* конфликтот од оние на кои тој им припаѓа. Оттука, според Кристи (1977), правдата треба да вклучи непосредна комуникација меѓу лицата учесници во конфликтот со цел да постигнат најсоодветен одговор на криминалот во интерес на сите засегнати страни, бидејќи казната, во нејзината суштина, е спротивна на вредностите што треба да се остваруваат и негуваат во едно општество.

3. ПРЕДИЗВИЦИТЕ ОД ПРИМЕНАТА НА РЕСТОРАТИВНАТА ПРАВДА ВО СЛУЧАИ НА КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА

3.1. Разбирање на проблемот на криминалот од омраза

Успехот на ресторативната правда во голем степен зависи од разбирањето на проблемот и на карактеристиките на самото дело, на сторителите и на жртвите. Дел од нив се: насилство засновано на предрасуди, културни разлики во одредени заедници, можност за ескалација на насилството или можна подолготрајна примена, загуба на довербата, злоупотреба на моќта и слично. Поради наведените карактеристики, во криминолошката теорија и практика се јавуваат различни перспективи и теории, коишто ги објаснуваат причините за криминалот од омраза. Дел од психолошките теории, криминалот од омраза го поврзуваат со авторитарна личност, која сака да прибегне кон насилство засновано на предрасуди. Според социопсихолошкото објаснување, значајно е влијанието на екстремните идеологии, кои ги наведуваат граѓаните кон екстремни ставови и однесувања и тие, за да стекнат групна припадност и прифаќање од групата, се впуштаат кон извршување на дела од омраза. Други објаснуваат дека сторителите на тој начин се изразуваат и се позиционираат во односот со другите индивидуи и групи во нивните заедници. Трети социолози укажуваат дека сторителите се „аномични“ неинтегрирани лица во општеството или делата ги вршат како акт на одбрана од одредени закани. Од друга страна, пак, економските објаснувања причините ги бараат во фрустрацијата и стресот предизвикан од ограничените материјални ресурси. На пример, *белците* ги напаѓаат *црнците* бидејќи веруваат дека *црнците* се закана поради нивниот привилегиран статус и пристап до општествените ресурси. На крај, според конфликтните криминолошки теории, криминалот од омраза е резултат на нееднаквата моќ и статус во општествата или на

радикалните десни крила во европските држави (Roberts, Innes, Willliams, Tregidga и Gadd, 2013). Наведените теории и перспективи помагаат да се навлезе и во непосредните причини поврзани со сторителот и се исто толку значајни за застапниците на ресторативната правда, бидејќи разбирањето на проблемот од страна на оние што се повикани да го посредуваат и олеснуваат процесот е клучно за постигнување позитивни резултати. Во таа насока, во литературата се јавува и класификација на сторители: (1) оние кои извршуваат дела поради возбуда, (2) оние кои извршуваат дела бранејќи ја нивната „територија", (3) оние чија животна мисија е да го ослободат светот од групи кои сметаат дека се негативни или инфериорни и (4) сторители кои вршат насилство од омраза, бидејќи веруваат дека жртвата тоа го заслужила и со извршување на делото правдата е задоволена (McDevitt, Levin и Bennett (2002), у Roberts *et al*., 2013, с 20). Исто така, истражувањата покажуваат дека сторителите се млади, најчесто на возраст до 25 години, а најголем процент (84 %) од делата се расно мотивирани. Поголемиот дел од нив жртвата ја сметаат за аутсајдер која ја нарушува нивната територија (Roberts *et al*., 2013).

Без да навлегуваме подетално во причините за криминалот од омраза, запознавањето со карактеристиките како на сторителите, така и на жртвите и целосно разбирање на изворот, односно причините за проблемот се неопходни услови за успешна примена на ресторативните процеси.

3.2. Придобивки од примената на ресторативната правда

Ресторативниот пристап при решавањето на случаите на криминал од омраза овозможува повеќе предности за страните. Најголем аргумент е позитивното влијание на соочувањето и дијалогот меѓу двете страни.

Придобивки за сторителот. Поради претпоставената презумција на невиност и загарантираните процесни гаранции на обвинетото лице во текот на кривичната постапка (правото на молчење, правото на бранител, правото на контрадикторност), обвинетиот, најчесто, ја отфрла кривичната одговорност, а бранителот се обидува, како дел од одбраната, да ја намали неговата одговорност и да ја минимизира штетата предизвикана со кривичното дело (Schmid, 2001, с. 32). Во таа смисла, во судската практика има примери кога, поради отсуство на доволно докази, сторителот наместо да се прогласи за виновен, тој се ослободува од обвинение. Во такви ситуации, интересите на жртвата остануваат маргинализирани бидејќи, без доволен и соодветен доказен материјал, ниту правото на надоместок на штета не може да се оствари од страна на жртвата, а уште помалку да се соочи и да се помири со сторителот. Спротивно на таквите случаи, ресторативните практики го охрабруваат сторителот да ја прифати одговорноста за стореното дело, бидејќи со согледување на сопствените грешки, може да ги согледа повредите и штетните последици нанесени на жртвите. Исто така, преку остварување средба и соочување со жртвата може да се намалат, односно

да се отстранат предрасудите кон жртвата и кон групата на која ѝ припаѓа. На пример, истражувањата покажуваат дека постои поврзаност меѓу недостатокот на контакт со групи од одредена етничка припадност и чувството на страв кај граѓаните од тие групи. Конкретно, немањето комуникација доведува до поголема нетрпеливост и насилство, и затоа дијалогот може да ги трансформира односите меѓу двете страни, и посебно ставовите и понатамошното однесување на сторителот (Williams и Tregidga, 2013). Оттука, ресторативните средби овозможуваат да се надминат културните поделби и предрасуди (Павловиќ, 2008, с. 863). Тоа е во согласност со суштината на ресторативната правда која сака да го трансформира начинот на кој луѓето го разбираат односот кон другите и кон себе.

Придобивки за жртвата. Положбата на жртвите во ресторативниот процес е зајакната со самиот факт што тие се рамноправни учесници со другите субјекти во процесот, односно ја претставуваат едната страна од делото. Исто така, бидејќи традиционалната кривична правда не успева да ги оствари поважните потреби на жртвата, како што се лечење на емоционалната траума и добивање одговори на многу прашања поврзани со делото, ресторативната правда го овозможува тоа преку изразување љубезност, почит, жалење и опростување (Barton, 2001, стр. 10 – 11). Покрај тоа, ресторативната правда им овозможува на примарните засегнати страни да зборуваат без страв и активно да учествуваат во дискусијата и во донесувањето одлука за тоа што е прифатливо и праведно за нив. Во тој процес првенствено се бара решавање на прашањата поврзани со: дисбалансот во возраста, полот, културата, социјалниот статус, како и соодветната подготовка на страните и присуство на соодветни поддржувачи на двете страни (Barton, 2001, стр. 23-24). Истражувачките резултати покажуваат поголем процент на задоволство кај жртвите кои биле дел од ресторативен процес (85 % од жртвите изразиле задоволство) споредбено со оние кои биле дел од формалните судски постапки. На пример, според спроведеното истражување во Велс во период од три години (2010-2013)[5], дел од интервјуираните жртви сметаат дека соодветен одговор на криминалот од омраза е и ресторативната правда, бидејќи средбата со сторителот е начин да се слушнат одговори на прашањата: зошто делото се случило, која е причината и зошто токму таа жртва, бидејќи во многу случаи, жртвите се оставени без одговори на наведените прашања. Можноста да се сретнат со сторителот во безбедна средина може да ја зголеми неговата свест за последиците од делото што го сторил, да ја прифати одговорноста и да покаже подготвеност да ја ублажи болката и повредата нанесени на жртвата (Williams и Tregidga, 2013, с. 73).

[5] Целта на проектот е да се согледа природата на делата мотивирани од омраза и влијанието на виктимизацијата врз жртвите, нивните семејства и врз локалните заедници (Williams и Tregidga, 2013).

Придобивки за заедницата. Злосторствата од омраза, покрај тоа што се индивидуален акт насочен кон конкретна жртва, претставуваат и порака до поширок круг лица дека се непожелни и дека нивната безбедност може да биде загрозена. Значи, ефектот на еден акт од омраза се шири и кај други лица кои имаат исто обележје, кое било основа за извршување на кривичното дело (на пример, раса, религија, сексуална ориентација и слично) (Павловиќ, 2008, с. 865). Поради тоа, интерес да се вклучи во процесот за решавање има и заедницата на која жртвата припаѓа за да ѝ обезбеди соодветна поддршка и заштита, но и за да биде дел од процесот на надминување на предрасудите кои може да постојат кај двете страни. Покрај заедницата на жртвата, добро е да се вклучи и заедницата на сторителот за поблиску да се запознае со карактеристиките на жртвата кои се предмет на предрасуди и омраза, но и да изрази неодобрување за стореното дело (Павловиќ, 2008, с. 865).

3.3. Ризици поврзани со примената на ресторативната правда

Залагањата за ресторативен пристап во решавање на криминалот од омраза има мала законска и политичка поддршка, и затоа примената на ресторативните мерки во одредени заедници во Англија и Велс и во Соединетите Американски Држави, е скромна со ограничени истражувачки резултати. Приврзаниците за построга казнена политика спрема пристрасната мотивираност кај сторителите истакнуваат повеќе ризици поврзани со ресторативната правда.

Тие сметаат дека доброволното учество и способноста на страните да се вклучат во отворен дијалог, се доведува под знак прашање бидејќи сторителите имаат длабоко вкоренети ставови и предрасуди кои не можат да бидат лесно надминати. Во таа смисла се поставува прашањето: *Дали ресторативната правда може да предизвика каење за стореното дело?*, бидејќи криминалот од омраза е предизвикан од дологотрајни негативни слики за посебна група луѓе. Тоа значи дека само со надоместок на штета не може да се постигне трансформативен ефект, односно лечење и подобрување на нивните меѓусебни односи. Дополнително, ресторативниот процес може да ги засили предрасудите кај двете страни и со тоа да ги отуѓи и уште повеќе да ја продлабочи нетрпеливоста меѓу нив (Gavrielides, 2007).

Дополнителна критика за примената на ресторативната правда е различната перцепција меѓу страните за тоа што треба да вклучи ресторацијата. На пример, во едно мултикултурно општество, кога етничката припадност и/или припадноста кон одредена култура на сторителите, на жртвите и на медијаторите се различни, може да дојде до различни перцепции и недоразбирање за тоа како да се надмине спорот (Gavrielides *et al*., 2007, с. 200).

Ресторативната правда го приватизира и тривијализира криминалот бидејќи остава казнениот одговор на кривичното дело да биде предмет на

приватна работа помеѓу сторителот и жртвата, што е во спротивност со елементите на општествена опасност и сериозност на штетните последици поради кои едно човечко поведение добива статус на кривично дело. Државата има обврска да ги заштити своите граѓани од криминални дејства преку механизмите на казненоправниот систем кои имаат заштитна функција. Казната треба да обезбеди јавна оцена за криминалот и за сторителот и, истовремено, на потенцијалните сторители и жртви да им испрати порака дека таквото однесување е неприфатливо. Со тоа, државата ја потврдува заштитната функција на основните човекови права и темелни вредности на општеството и ги штити граѓаните, особено малцинските групи (Walters, 2015, с. 400). Наспроти тоа, ресторативната правда го приватизира казнениот одговор кој прави разлика помеѓу грешката, односно кривичното дело и предизвиканата штета. И сторителот и жртвата како примарни одлучувачи во ресторативниот процес се фокусираат, не на сериозноста на делото, туку на големината на штетата, и не на степенот на одговорност на сторителот, туку на тежината на повредата нанесена на жртвата (Von Hirsch, Ashworth и Shearing, 2003). Покрај тоа, ресторативната правда ги негира (маргинализира) штетните дејства од делото во јавноста и во таа смисла, се приговара дека нема капацитет да го заштити *јавниот интерес* за надминување и спречување на криминалот од омраза. Во спротивно, отсуството на реакција на традиционалниот казненоправен систем може да води кон поширока закана за општеството и до зголемени нивоа на насилство.

Во поглед на надминување на емоционалните трауми и проблеми, како што се лутина, депресија, комплекси, понижувања и можни економски загуби со кои се соочуваат жртвите, се напомнува дека решението постигнато во ресторативен процес бара мултисекторски пристап, што значи дека е потребна и поддршка од други служби и агенции кои ќе го осудат насилството (Walters, 2014). Криминалот од омраза, всушност, е порака дека жртвата не е прифатена во општеството во кое живее (OSCE, 2009, с. 18), што резултира со изолација и поголем и подолготраен страв.

4. КАЗНЕНОПРАВНА И НЕФОРМАЛНА ОПШТЕСТВЕНА РЕАКЦИЈА НА КРИМИНАЛОТ ОД ОМРАЗА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Македонското општество е плодна почва за развој и за зголемување на криминалот од омраза. Во мултикултурна држава, која е силно поделена и поларизирана по сите основи, во која живеат граѓани од различни етнички заедници, каде политичката припадност е основа за поттикнување на говор и на други дејства поради омраза, каде припадниците на заедницата на лезбејки, геј, бисексуалци и трансексуалци (ЛГБТИ – заедница) сè уште не се *добредојдени* во македонското општество, постои криминал од омраза. За неговото присуство, иако официјално не постои соодветен систем за

идентификување, класификување и следење на тие дела, говорат податоците од годишните извештаи за криминал од омраза на Хелсиншкиот комитет за човекови права во Република Македонија [Хелсиншки комитет] во рамките на проектот „Зајакнување на националните капацитети за справување со криминал од омраза и говор на омраза“, финансиски поддржан од Мисијата на ОБСЕ во Скопје, како и податоците од одредени настани кои се објавуваат во печатените и електронските медиуми, а кои се мотивирани од предрасуда кон жртвата. Сепак, податоците објавени во Годишниот извештај на Хелсиншкиот комитет за 2015 година, претставуваат само показател за постоењето на појавата, но не и за нејзиниот обем поради немање соодветен национален систем за регистрирање и за процесирање на тие дела, како и поради големата темна бројка. Според Хелсиншкиот комитет, од 2013 до средината на 2016 година се евидентирани 284 инциденти сторени поради омраза, додека само во 2015 година се регистрирани 44 дела (Стојановски, Богоевски и Барлаковска, 2016). Во однос на природата и другите карактеристики поврзани со делата, податоците од Извештајот говорат дека најголем процент се насилнички дела (вклучувајќи насилство, телесна повреда и разбојништва), додека помал број имаат за последица само имотна штета. Нападот врз жртвата е најчесто мотивиран поради бегалски и мигрантски статус, етничка или политичка припадност. Исто така, без разлика дали се регистрирани како прекршоци или како кривични дела, податоците од Годишниот извештај за 2015 година говорат дека мал број од кривичните дела се процесираат и завршуваат со покренување обвинителен акт. Така, од 42 поднесени пријави на кривични дела од омраза во 2014 и 2015 година, 27 случаи се одбиени од основните јавни обвинителства, додека само во пет случаи е донесена конечна пресуда и изречена е казна (иако податоците се нецелосни, тие говорат дека обично се изрекува неколкумесечна казна затвор или условна осуда).

Без разлика на скромните податоци, интересни за дискусија се (1) официјалната казнена политика и (2) ставовите на граѓанското општество и на јавноста по однос на криминалот на омраза.

Република Македонија како држава кандидат која претендира да биде дел од Европската Унија [ЕУ] ги следи и ги инкорпорира во македонскиот казненоправен систем препораките поврзани со меѓународните конвенции за човекови права.[6] Со измените на Кривичниот законик од 2009 година

[6] Комисијата која ја надгледува примената на Конвенцијата за елиминирање на сите облици на расна дискриминација од 1965 година, ги повикува државите да ги инкриминираат делата со мотив на омраза и пристрасност како казнени дела и да го внесат во казненото законодавство посебното уважување на таквиот мотив како отежнувачка околност. Слични се препораките на Европската комисија против расизам и нетолеранција на Советот на Европа, како и на Европскиот суд за човекови права во Стразбур во врска со Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи (1950). Препораките до државите членки се да ги *предвиди потешките облици на омраза и насилство*, засновано врз дискриминација како казнени дела *и да ги истражи и утврди можните мотиви* засновани врз расна, етничка или друга припадност (Камбовски и Лазарова-Трајковска, 2012, стр. 18-19).

(*Службен весник на Република Македонија,* 114/09) во одредбите за одмерување на казната е пропишана нова околност што судот треба да ја има предвид (член 39 став 5): *При одмерувањето на казната судот посебно ќе има предвид дали кривичното дело е сторено против лице или група на лица или имот, непосредно или посредно, поради неговото или нивното национално и социјално потекло, политичкото и верското убедување, имотната и општествената положба, полот, расата или бојата на кожата*. Со наведената одредба, всушност предрасудите на сторителот кон жртвите кои претставуваат мотив за извршување на делото се определуваат како отежнувачка околност (Камбовски и Лазарова-Трајковска, 2012, с. 27). Така, додека казненоправниот систем врши дополнителна криминализација на тие дела со поставување квалификатив за построго казнување, граѓанските организации се на иста линија, односно бараат осуда, казна и построг третман за сторителите и поголема институционална заштита на жртвите. Тоа ќе го илустрираме преку три примери, кои беа медиумски покриени во дневните весници во Република Македонија.[7]

Првиот пример се однесува на протестите на одредени граѓански здруженија кои секоја недела, во ноември 2014 година, протестираа пред Основното јавно обвинителство - Скопје поради незадоволството од процесираните случаи против сторителите на насилство против припадници на ЛГБТИ заедницата.

> Активистите од Националната мрежа против хомофобија и трансфобија (НМХТ) вчера по трет пат протестираа пред Јавното обвинителство на Македонија... бидејќи за ниедно од насилствата врз ЛГБТИ луѓето Обвинителството не кажа дека има напредок или финиширана истрага ... цели две години случаите на напад врз ЛГБТИ заедницата не се процесирани. Ниту еден сторител до денеска не е откриен ... Тој го праша јавниот обвинител на Македонија Марко Зврлевски: „Како Зврлевски или членовите на неговото семејство би се чувствувале кога вакви напади би се извршувале врз него, врз членовите на неговото семејство и врз неговиот имот. Како тогаш би се чувствувал кога по две години од ваквите напади нема никаков одговор од надлежните органи?“ [8]

Вториот пример се однесува на протестот организиран по повод Меѓународниот ден на толеранцијата, кога голем дел од граѓанските организации, дел од медиумите и граѓаните повикаа на толеранција и спречување на говорот и насилството поради омраза.

> „Сведоци сме дека изминатите години е зголемен бројот на кривичните дела од омраза, сведоци сме дека е зголемена омразата кон сите оние кои

[7] Анализата на медиумското прикажување на криминалитетот во дневните весници во Република Македонија беше дел од проектот кој се спроведуваше од страна на Факултетот за безбедност – Скопје во 2014 и 2015 година.

[8] ЛГБТИ луѓето „кршеа“ пред Обвинителството (2014, ноември 21). Вест, с. 6.

> по своите карактеристики се различни од мнозинството население во Македонија..не се по ќеф на владејачката структура. Ние маршираме за да го изразиме својот револт поради тоа што се случува и за да потсетиме дека во оваа земја треба да владее љубов, а не омраза - рече Уранија Пировска од Хелсиншкиот комитет.
>
> Обединетите нации налагаат обврска на секоја влада на оваа планета на овој ден да даде отчет за тоа што направиле за да ја обесхрабрат нетолеранцијата, практикувањето на говорот на омраза и насилство против различните“ - рече Џабир Дерала од „Цивил“.[9]

Преку третиот пример се илустрираат реакциите на учениците и нивните семејства за зачестените инциденти и тепачки меѓу учениците од различна етничка припадност во тетовската гимназија, кои својот револт го изразија преку спонтан протест.

> Бараме осуда и одговорност од надлежните за овој настан и соодветни казни за напаѓачите и одговорните... Бараме дислокација на македонските паралелки во соодветен простор и осигурување на безбедноста на учениците и на професорите... дадоа поддршка и учениците Македонци од другите средни училишта во Тетово, зошто и тие често, на пат до училиштето или во него се среќаваат со истите проблеми.[10]

Наведените примери (и податоците наведени во извештаите на Хелсиншкиот комитет) укажуваат на следново: (1) прво, дека насилството од омраза е присутно во македонското општество, (2) второ, дека постои институционален молк и отсуство на осуда кон тоа насилство, со што до јавноста се испраќа порака дека насилството врз ЛГБТИ - заедницата е неказниво, тоа се толерира од страна на институциите и не се признава нејзиниот статус на жртва и (3) трето, дека решението за нарушениот соживот и нетрпеливост меѓу младите од различни етнички заедници се бара во раздвојување, наместо во помирување. Во третиот случај, *дадената поддршка на учениците Македонци од другите средни училишта* укажува дека се засилува девијантноста на албанската етничка заедница и дека нема подготвеност за дијалог и за надминување на проблемот, туку се бара јавна осуда и одговорност.

Овие и други примери укажуваат дека се чести повикувањата, обвинувањата и протестите од граѓанските организации за неказнувањето и неоткривањето на сторителите на одредени дела од омраза. Во такви услови, ресторативната правда воопшто не е на агендата на казненоправниот систем како одговор на тие дела, без разлика дали би се применувале во форма на одредена алтернативна мерка, мерка на одвраќање од кривичната постапка

[9] Марш против говорот на омраза и насилство. (2014, ноември 17). Вест, с. 7.

[10] Бараме без страв да одиме во училиште. (2014, декември 2). Вест, стр. 4 – 5.

или како обид за помирување независно од казненоправниот систем.[11] Во Република Македонија, кога продорот и примената на ресторативните практики се одвива многу тешко поради немање политичка волја, знаење и свест за значењето и за улогата на ресторативната правда како кај практичарите, казненоправниот систем, така и кај граѓанското општество, остануваат барањата, желбата и потребата за одмазда и за построго казнување на сторителите. Во такви услови и под мотото *Омразата боли, пријави и спротивстави и се*, нашето општество се потпира на казнената политика како единствено решение на делата од омраза, која, поради нејзината репресивна и ретрибутивна природа не е ефикасна во справување и спречување на криминалот, воопшто.

5. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Ресторативната правда е добар начин да се градат мостови на меѓукултурна толеранција и интеграција за да не се мултиплицираат негативните ефекти кога жртвите се од дискриминирани групи што се предмет на предрасуди со генерации. Точна е тезата дека промената на длабоко вкоренетите ставови кон одредени групи во општеството (Williams и Tregidga, 2013, с. 25) е континуиран и подолготраен процес, но, во тој процес, ресторативната правда преку дијалог и комуникација постепено може да ги трансформира таквите ставови и да ги подобри односите кон нив.

И покрај низата критики и можни ризици од примената на ресторативната правда во случаи на криминал од омраза, кога таа се заснова на начелата на почитување, разбирање, доброволен и отворен дијалог, извинување и вистинско каење за делото може да даде позитивни резултати и да ѝ овозможи

[11] Во македонското казнено законодавство одредени елементи на ресторативната правда се воведени со измените во 2004 година и, уште повеќе, со измените во процесното законодавство со реформата во 2010 година. Со реформата во 2004 година значајни промени во Кривичниот законик, кои се однесуваат на правото на жртвата да добие надоместок за претрпената штета (како една од целите на ресторативната правда), се направени со воведување: (1) на новата основа за ослободување од казна поради отстранување на штетните последици (член 43-1, КЗ) и (2) на новата алтернативна мерка условно прекинување на кривичната постапка ако сторителот ја надоместил штетата (член 48-а, КЗ). Меѓутоа, тие решенија се насочени кон резултатот, а не кон воспоставување дијалог меѓу сторителот и жртвата, што ја чини суштината на ресторативната правда и, поради тоа претставуваат непотполн ресторативен процес. Реформата во 2010 година во системот на кривична правда го воведе третиот модел, според кој одредени ресторативни мерки се спроведуваат надвор од казненоправниот систем. Станува збор за воведување на медијацијата меѓу жртва и сторител *[*МЖС*]*, прво, во системот за правда на деца со Законот за малолетничка правда (ЗМП, Службен весник на Република Македонија, .87/2007) кој започна да се применува во 2009 година и потоа во Законот за кривична постапка [ЗКП] од 2010 година. Имајќи ги предвид наведените измени во казненото законодавство во Република Македонија, елементите на ресторативна правда може да се набљудуваат и анализираат во два облика: како мерки на одвраќање (скршнување или одбегнување) од формалната казнена постапка и како дел или вид на кривична санкција. Во овој случај, ресторативните елементи се дополнување, односно услов за изрекување одредена кривична санкција.

на жртвата да се ослободи од негативните чувства. Позитивна страна на ресторативните процеси е што тие претставуваат *форуми за раскажување*, не само за индивидуалниот случај, туку и за длабоките структурни проблеми кои создаваат неправда и нееднаквост во општеството, како што се национализам, расизам, сексизам, родова нееднаквост и слично. Во таа смисла, ресторативната правда претставува начин да се прошири кругот, односно нуди можност да се вклучат семејствата на сторителот и на жртвата, но и поширокаta заедницата во решавањето и во надминувањето на проблемите. Тие проблеми, кои се сметаат не само за приватни, туку и за општествени, бараат решенија кои почнуваат со комуникација, а наративниот стил на ресторативните процеси овозможува да се изнесе и да се дискутира за преживеаното искуство и за можните решенија. Исто така, одредени заедници и групи не веруваат во заштитата од кривичноправниот систем во случаи на криминал од омраза и, поради тоа, жртвите се обесхрабрени да го пријават делото, што придонесува да се зголеми темната бројка кај овие облици на криминал. Спротивно на тоа, еден од аргументите за примена на ресторативната правда е и зголемената веројатност жртвата да го пријави делото доколку е во согласност со случајот да се реши по пат на медијација или со примена на друг модел на ресторативна правда. Во тој контекст, како што ниту една жртва не смее да биде присилена да се конфронтира со сторителот, така и на ниту една жртва не треба да ѝ се скрати таа можност.

Исто така, ресторативната правда го гледа кривичното дело многу посериозно отколку што мислат нејзините противници бидејќи се фокусира на последицата на делото и на предизвиканата штета на жртвата и, истовремено, со нејзините мерки, настојува да го држи сторителот одговорен за своето дело. Кривичното дело се тривијализира многу повеќе кога двете страни имаат пасивна улога во процесот. Во дополнување на критиката за тривијализирање на делото, мислењето е дека ресторативните интервенции се *благи* одговори за сторителите. Најдобри докази што го потврдуваат спротивното се изјавите на самите сторители. Тие често велат дека соочувањето со жртвата е тешко и непријатно емоционално искуство за нив бидејќи не можат да најдат оправдување за тоа што го сториле (Schmid, 2001, стр. 47 – 48).

Имајќи го предвид наведеното, бројни се придобивките од ресторативната правда во случаи на криминал од омраза: учество и право на глас, охрабрување, поголем степен на одговорност на сторителот, флексибилен и неформален процес кој е помалку застрашувачки за жртвата, можност за дијалог и комуникација и можност да се третира самиот проблем на насилството засновано на предрасуди. Сепак, за нејзина успешна примена неопходно е (1) да има добро обучен и квалификуван кадар, (2) запознавање со карактеристиките и потребите на двете страни, нивна заштита, (3) постоење процедури што ќе гарантираат доброволно учество и соодветни правила за евалуација и набљудување на процесот и (4) целосно разбирање на изворот, односно причините за проблемот. Примарен фокус не треба да биде решавање

на конфликтот, туку лечење на страните преку конфронтација и дијалог, бидејќи на тој начин, може да се постигнат позитивни резултати.

ЛИТЕРАТУРА

- Barton, C. (2001). Empowerment and retribution in criminal and restorative justice. Heather Strang and John Braithwaite (Eds.). 2000. *Restorative Justice: From Philosophy to Practice,* 4, Aldershot: Dartmouth, 55 - 76.
- Braithwaite, J. (2002). Setting standards for restorative justice. *British Journal of Criminology 42, 3*, 563 - 577.
- Christie, N. (1977). Conflicts as property. *The British Journal of Criminology, 17*(1), 1 - 15.
- Ćopić, S. & Nikolić-Ristanović, V. (2016). *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkuluralnom kontekstu.* Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Fattah, A. Ezzat (2007). *Is Punishment the Appropriate Response to Gross Human Rights Violations? Is a Non-punitive Justice System Feasible?* Center for the Study of Violence and Reconciliation South Africa.
- Gavrielides, T. & Artinopoulou, V. (2012). Restorative Justice and Violence Against Women: Comparing Greece and the United Kingdom. *Asian Criminology*, Springer Science & Business Media B.V.2012. Retrieved from: https://www.thl.fi/documents/10531/162021/Gavrielides%20%20Artinopoulou%20artikkeli%20lsvv%20%20sovittelusta.pdf.
- Gavrielides, T. (2007). *Report on the Project, ROTA (Race on the Agenda) Research.* Retrieved from: http://www.rota.org.uk/webfm_send/54.
- Gavrielides, T. (2012). Contextualizing Restorative Justice for Hate Crime. *Journal of Interpersonal Violence 27.* SAGE Publication, *18*, 3624 – 3643.
- Home Office, Office for policing and crime. (2014). *A Hate Crime Reduction Strategy for London 2014 - 2017*.
- Law amending and supplementing the Criminal Code. *Official Gazette of the Republic of Macedonia,* 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14.
- Liebmann, M. (2007). *Restorative justice, how it works*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Roberts, C., Innes, M., Willliams, M., Tregidga, J. & Gadd, D. (2013). *Understanding who commits hate crime why they do it*. Welsh Government Social Research.
- Rodriguez, M. Anabela (2003). *Criminal Policy: New Challenges, Old ways.* Retrieved from: http://www.defensesociale.org/revista2003/12.pdf, 182 – 212.
- Schmid, J. Donald (2001). *Restorative Justice in New Zealand: A Model For U.S. Criminal Justice.* Wellington, New Zealand. Retrieved from: http://www.fulbright.org.nz/voices/axford/docs/schmidd.pdf.

- Torzs, E. (2012). *Restorative justice models and their relevance to conflicts in intercultural settings, Report on restorative justice models.* Grant Agreement Number: 285368, Alternative, EU.
- Von Hirsch, A., Ashworth, A., & Shearing, C. (2003). Specifying Aims and Limits for Restorative Justice: A Making Amends Model. *Restorative justice and criminal justice-competing or responsible paradigms?* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 21 - 42.
- Walters A. M. (2013). Restorative approaches to working with hate crime offenders. In N. Chakraborti & J. Garland (Eds.). *Hate Crime.* Bristol: The Police Press.
- Walters A. M. (2014). *Hate Crime and Restorative Justice, Exploring Causes, Repairing Harms*. Oxford University Press.
- Walters A. M. (2015). Repairing the harms of hate crime: A Restorative justice approach. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi, & G.D. J. Grieve (Eds.). *The Routledge International Handbook on Hate Crime,* Routledge. Taylor & Francis Group, 400 – 411.
- Wellikoff, I. (2005). Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: On the Way to Justice. *Cardozo Online Journal of Conflict Resolution,* 5/1. Retrieved from: http://www.cardozojcr.com/vol5no1/note02.html.
- Williams, M. & Tregidga, J. (2013). *All Wales Hate Crime Research Project Time for Justice.* Race Equality and Cardiff University.
- Бараме без страв да одиме во училиште. (2014, декември 2). Вест, стр. 4 – 5.
- Закон за измени и дополнувања на Кривичниот законик. Службен весник на Република Македонија*,* 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14.
- Камбовски, В. и Лазарова-Трајковска, М. (2012). Правна анализа на концептот на казненото дело на омраза и говорот на омраза Скопје: Организација за безбедност и сигурност во Европа (ОБСЕ).
- Кривичен законик. Службен весник на Република Македонија*, 37/96.*
- ЛГБТИ луѓето „кршеа“ пред Обвинителството (2014, ноември 21). Вест, с. 6.
- Марш против говорот на омраза и насилство. (2014, ноември 17). Вест, с. 7.
- Организација за безбедност и сигурност во Европа. (2009). *Preventing and responding to hate crimes, A resource guide for NGOs in the OSCR region*.
- Организација за безбедност и сигурност во Европа. (2014). Разбирање на криминалот од омраза, ревидирано издание.
- Стефановска, В. (2015). Медиумското прикажување на криминалитетот во дневните весници во Република Македонија. Скопје: Факултет за безбедност.
- Стојановски, В., Богоевски, П., и Барлаковска, С. (2016). Годишен извештај за криминалот од омраза за 2015. Скопје: Хелсиншки комитет за човекови права во Република Македонија.

POLITIKAT E MULTIKULTURALIZMIT DHE INTERKULTURALIZMIT NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR SI INSTRUMENTE KUNDËR KRIMEVE TË URREJTJES

Ervis Martani[1]

PËRMBLEDHJE

Krimi i urrejtjes është shprehja më e rëndë e diskriminimit dhe dhunim i të drejtave themelore. Raportimet e organizatave ndërkombëtare kanë treguar që një kombinim i masave të ndryshme është i domosdoshëm për të kontrastuar krimet e urrejtjes. Ky artikull përpiqet të theksojë që përtej reagimit të drejtësisë penale, një mënyrë e mirë për të parandaluar krimet e urrejtjes është forcimi i politikave të multikulturalizmit dhe interkulturalizmi të cilat mbështesin përpjekjet për të mirëpritur diversitetin kulturor në shoqëritë tona dhe ta shfrytëzojnë atë për të fuqizuar kohezionin social. Pas shqyrtimit të literaturës mbi multikulturalizmin dhe interkulturalzmin dhe aplikimin e tyre në kontekstin Evropian, ky artikull përdor një qasje krahasuese për të analizuar elementet kyçe të këtyre politikave (arsimimi, media, kultura, pjesëmarrja politike) në Ballkanin Perëndimor. Me këtë qëllim janë analizuar raporte të organizatave ndërkombëtare të ndryshme. Në përfundim, propozoj që politikat për menaxhimin e diversitetit kulturor të implementuara në të gjitha vendet e Ballkanit Perëndimor nuk kanë qenë shumë të suksesshme jo sepse multikulturalizmi dhe interkulturalizmi nuk janë të përshtatshëm për rajonin por sepse përpara implementimit të këtyre politikave për promovimin e diversitetit kulturor dhe të drejtat e personave që i përkasin pakicave kombëtare nevojitet fillimisht normalizimi i marrëdhënieve midis shteteve dhe domosdoshmëria e mos trajtimit si problem i sigurisë kombëtare i çështjes të pakicave kombëtare.

Fjale kyçe: multikulturalizmi, interkulturalizmi, pakicat kombëtare, të drejtat e njeriut, Ballkani perëndimor.

1. HYRJE

Grupet vulnerabël të shoqërive moderne evropiane, si romët, migrantët, pakicat etnike dhe kulturore, përballen me vështirësi në fusha të ndryshme të jetës ekonomike dhe sociale, dhe kriza ekonomike globale ka prodhuar një terren mjaft pjellor për paragjykimet dhe ndonjëherë edhe dhunë ndaj këtyre grupeve të margjinalizuara. Të dhënat e mbledhura nga Agjensia e Bashkimit Evropian për të drejtat themelore dhe organizata të tjera kanë treguar që pavarësisht masava të marra, "krimi i urrejtjes është një realitet i përditshëm" në të gjithë Bashkimin

[1] Ervis Martani, Katedra UNESCO „Multikulturalizmi, Dialogu ndërkulturor dhe të Drejtat e njeriut në Ballkan" në Universitetin Marin Barleti, Albania. E-mail: barletipress@umb.edu.al

Evropian (FRC, 2013) dhe ekziston një nivel shqetësues i krimit të urrejtjes kundër individëve që i përkasin pakicave etnike, hebrenjve, homoseksualëve, biseksualeve dhe transgjinorëve (FRA, 2016). Ashtu siç është theksuar nga shtete të ndryshme, krimet e urrjetjes mund të ushqehen nga propaganda raciste dhe ksenofobe (OSCE, 2004; OSCE/ODIHR, 2013) dhe diskurset publike diskriminuese (OSCE, 2006). Krimi i urrejtjes është i konsideruar si një kërcënim real jo vetëm për viktimat direkte, por edhe për të gjithë komunitetin meqënëse sjell pasoja për shoqërinë si e tërë (Iganski 2010), duke kërcënuar deri në shkatërrimin e themeleve të shoqërive tona. Krimet e urrejtjes prodhojnë efekte negative jo vetëm ndaj viktimave direkte, por edhe mbi të gjithë komunitetin që përndan të njejtat karakteristika me viktimeën, dhe për pasojeë mund të paraqesë probleme serioze të sigurisë dhe rendit publik. Pra krimet e urrejtjes prekin një numër më të lartë individësh se sa krimet normale, dhe potencialisht mund të shkaktojnë konflikte sociale apo revolta (OSCE/ODIHR, 2009).

Duke konsideruar sa më sipër, lindin natyrshëm pyetje si: Cfarë është krimi i urrejtjes? Cfarë e ben atë të ndryshëm nga krimet e tjera? Si mund ti kundërvihemi?

Edhe pse krimi i urrejtjes nuk është objektivi kryesor i këtij studimi, kuptimi i këtij koncepti është shumë i rëndësishëm. Studime të ndryshme janë realizuar për të eksploruar dhe shpjeguar në detaj domethënien e krimit të urrejtjes (Sheffield, 1995; Jacobs & Potter, 1998; Perry, 2001; Streissguth, 2003; Chakraborti & Garland, 2009; Hudson, 2009; Gerstenfeld, 2010; Iganski, 2010; Altschiller, 2015; Petrosino, 2015). Sot, krimi i urrejtjes, ose sic quhet ndonjëherë "krimi i paragjykimit", po bëhet dita ditës gjithmonë e më i pranishëm në debatet e studiuesve lidhur me krimet (Jacobs & Potter, 1998), edhe pse duhet thënë që si fenomen ka qënë subjekt i studimeve më shumë në disa vende se sa në disa të tjerë. Tashmë koncepti "krim urrejtje" është përqafuar nga policia, politikëbërësit dhe akademikët për të përshkruar krimet e dhunshme që konsiderohen me të rënda kur viktima ka qenë në shënjestër për shkak të karakteristikave të tij ose të saj si etnia, racë, feja apo stili i jetës (Githens-Mazer & Lambert, 2010). Përdorimi i zakonshëm i këtij koncepti nënkupton kryerjen e një vepre penale, një shkelje të kodit penal ekzistues (Perry, 2001), por është shumë e rëndësishme të mbahet parasysh që fjala "urrejtje" është shumë problematike dhe në shumë raste e përdorur në mënyrë të pakujdesshme për të përshkruar veprat penale me të cilat është zakonisht e lidhur, dhe ka një "ndryshim të konsiderueshëm midis interpretimit akademik dhe atij zyrtar lidhur me atë cka përbën një krim urrejtje" (Chakraborti and Garland, 2009). Ashtu sic e nënvizon Gerstenfeld (2010), kur kërkohet përkufizimi i krimit të urrejtjes, përgjigja e zakonshme mund të jetë që ky term i referohet krimeve të motivuara nga urrejtja, por në të vertetë krimet e urrejtjes nuk janë krime të kryera thjesht sepse autori e urren viktimën, sepse ky lloj krimi nuk ka nevoje të motivohet vetëm nga urrejtja për tu konsideruar si krim urrejtje meqënëse "karakteristika esenciale e krimit të urrejtjes është përkatësia në një grup etnik të viktimës dhe jo prania e urrejtjes nga ana e përpetruesit" (Gerstenfeld, 2010). Ndryshe nga ky përkufizim, Sheffield (1995) nuk kufizohet në përkufizimin e krimit të urrejtjes vetëm me anë të

përkatesisë etnike të viktimës por e shtrin atë në mënyre që të përfshije një interval me të gjerë grupesh të margjinalizuara në bazë të karakteristikave të tyre sociale dhe biologjike (Chakraborti & Garland, 2009). Sipas Perry (2001, 2015), krimi i urrejtjes është një sjellje që përfshin aktet e dhunës dhe frikësimit, e drejtuar zakonisht ndaj grupeve të margjinalizuara, me qëllim për të ripohuar hierarkitë që karakterizojnë një rend të caktuar shoqëror. Domethënë krimi i urrejtjes shikohet si një instrument kontrolli i ushtruar mbi ata persona apo grupe të cilët tejkalojnë konturet që shoqëria ka ndërtuar për ta. Pra, krimi i urrejtjes është shumë më tepër se sa një akt "*mean-spirited bigots*" dhe ashtu si Sheffield (Perry, 2001), edhe sipas Perri-t ky interpretim përfshin jo vetëm anëtarët e grupeve etnike por edhe anëtarët e grupeve të stigmatizuara dhe komunitet e margjinalizuara (Chakraborti & Garland, 2009).

Për ta përmbledhur, krimet e urrejtjes janë krime të kryera nga paragjykimi i cili është karakterisitika përcaktuese që i bëjnë krimet e urrejtjes të ndryshme nga krimet e tjera. Për më tepër, krimet e urrejtjes dallojnë nga krimet e zakonshme jo vetëm nga motivimi i autorit të krimit por edhe nga impakti mbi viktimën: duke konsideruar që autori e zgjedh viktimën mbi bazën e anëtarësisë në një grup të caktuar kjo na sugjeron që "viktimat specifike janë të parëndësishme dhe një anëtar i këtij grupi është i shkëmbyeshëm me cdo anëtar tjetër" (Perry, 2001; OSCE, 2009). Sipas raportëve dhe analizave të OSBE-se, krimet e urrejtjes përfshijnë gjithmonë dy elementë: një vepër penale; e kryer nga motive paragjykimi. Sipas elementit të parë, akti apo vepra, duhet të jetë një krim sipas Kodit Penal. Nëse nuk ka krim atëherë nuk ka as krim urrejtje. Elementi i dytë është një çështje komplekse e cila duhet zgjidhur duke marrë në konsideratë historinë dhe traditat e cdo shteti. Motive paragjykimi do të thotë që shkelësi zgjedh viktimën në bazë të disa karakteristikave të mbrojtura: objektiv mund të jetë një person, popull ose prona të lidhura me një grup që përndan një karakteristike të mbrojtur; dhe "karakteristika e mbrojtur është themelore ose karaktersitike bërthamë e ndarë nga një grup si raca, feja, etnia, gjuha, apo orientimi seksual" (OSCE/ODIHR, 2012).

Krimi i urrejtjes ka qenë subjekt kryesor i disa gjykimeve të Gjykatës Evropiane për të drejtat e njëriut (Angelova and Iliev v. Bulgaria no. 55523/00; Šečić v. Croatia no. 40116/02; Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine, no. 387/03; Yotova v. Bulgaria no. 43606/04; Makhashevy v. Russia, no. 20546/07; B.S. v. Spain, no. 47159/08) e cila ka argumentuar që shtetet kanë detyrimin për të hetuar thellësisht motivet potencialisht racore pas krimeve të ndryshme. Në rastin Šečić v Croatia Gjykata deklaron se "...Autoritetet shtetërore kanë detyrën shtesë për të ndërmarrë cdo hap të arsyeshëm për të demaskuar cdo motiv racist dhe për të përcaktuar nëse urrejtja etnike ose paragjykimi kanë patur rol ose jo në një event". Dështimi për të bërë këtë dhe «... trajtuar dhunën racore dhe brutalitetin në mënyrë të barabartë me rastet që nuk kanë ngjyrime raciste do të ishte njësoj sikur të mbyllej një sy për natyrën specifike të akteve që janë veçanërisht shkatërruese të të drejtave themelore të njeriut».

Ligjet specifike dhe reagimi i drejtësisë penale janë vetëm disa nga mjetet të cilat mund të përdoren për të luftuar krimet e urrejtjes. Midis masave të tjera për të kundërshtuar këtë lloj sjelljeje kriminale mund të nënvizojmë edukimin e publikut me tolerancën, mos-diskriminimin, dhe implementimin e politikave të multikulturalizmit dhe dialogut ndërkulturor. Nga studimet multidisiplinore mbi raportin ndërmjet multikulturalizmit dhe paragjykimeve duket që multikulturalizmi parashikon paragjykim më të ulet, kurse *color blindness* – një ideologji asimiliste e cila injoron apo minimizon dallimet grupore – parashikon paragjykim më teë madh (Richeson & Nussbaum, 2004). Sipas Tadmor e të tjerë (2012) efektet e dobishme të multikulturalizmit janë vënë re pavarësisht grupit të synuar, pavarësisht nëse përvoja multikulturore është matur apo manipuluar, dhe pavarësisht popullsisë së marrë për shembull, duke vërtetuar potencialin e këtij fenomeni. Eksperienca multikulturore ka një rol të veçantë në rritjen e tolerancës sociale dhe mund të çojë në nivele më të ulëta të stereotipeve, racizmit simbolik, dhe marrjes së vendimeve diskriminuese (Tadmor et al., 2012). Për më tej, studime të tjera kanë treguar që kontaktet midis grupeve çojnë në rënie të paragjykimeve jo vetëm kundrejt grupeve në fjalë por edhe kundrejt grupeve të jashtmë të cilat nuk janë përfshirë në këtë kontakt (Pettigrew, 2009). Kjo natyrisht nuk do të thotë që me siguri të plotë multikulturalizmi dhe interkulturalizmi janë të mjaftueshëm për të eliminuar krimet e urrejtjes, por mund të afirmojmë që ato përfaqësojnë një instrument të mireë për ti kontrastuar ata.

Cfarë është multikulturalizmi dhe interkulturalizmi dhe pse ato mund të përfaqësojnë një instrument të rëndësishëm për të luftuar krimet e urrejtjes në një rajon të veçantë si Ballkani Perëndimor?

2. MULTIKULTURALIZMI APO INTERKULTURALIZMI? NJË DEBAT NË VAZHDIM

Ndërmjet termave të hyrë rishtas në debatin ligjor dhe politik në sistemet demokratike të ndryshme, multikulturalizmi është një nga më të diskutuarit, debatuarit, dhe shpeshherë i abuzuar (Lanzillo, 2005) i cili ndërlidhet me shume disiplina si etika, e drejta, shkencat sociale dhe politike (Sartoretti, 2012). Debati mbi akomodimin ligjor dhe politik të diversitetit etnik lindi në demokracitë perëndimore si një mënyre e re për të kaluar nga format e vjetra të asimilimit në "marrëdhëniet e reja të qytetarisë demokratike" (Kymlicka, 2012). Pra në dekadat e fundit ka patur një interes gjithnjë e në rritje të politikanëve dhe juristëve në njohjen e të drejtave të grupeve minoritare (Torbisco Casals, 2006) dhe vende të ndryshme kanë ndërmarrë atë që Will Kymlicka e quan si "eksperimente mbi multikulturalizmin" si një tentative për të gjetur mënyra të reja për përfshirjen e minoriteteve në gjithë shoqërinë, me politika të sponsorizuara nga shtetet apo me ndërhyrje në nivelet bazë, apo me kombinim të të dyjave (Kivisto & Wahlbeck, 2013).

Tentativat mbi multikulturalizmin janë implementuar nga shtete të ndryshme, fillimisht nga ato shtete të ndërtuar nga kolonët, pra që kishin përjetuar valët e

imigrimit dhe për këtë arsye kishin një eksperiencë relativisht të gjatë në qasjen ndaj të ardhurëve të rinj (Rolla, 2002; Kivisto and Wahlbeck, 2013). Në fakt, debati mbi multikulturalizmin filloi nga fundi i viteve ’60 dhe fillimi i viteve ’70 në Kanada, si rezultat i ndryshimeve socio-demografike të cilat kërkonin tashmë mënyra të reja bashkëjetese meqenëse diversiteti etnik ishte rritur dhe në evoluim konstant. Pra multikulturalizmi konsiderohet si një përgjigje ndaj diversitetit (Perry, 2010) dhe Kanadaja ishte vendi i parë që zbatoi fillimisht multikulturalizmin si qasje zyrtare në 1971, me qëllim integrimin e imigranteve nëpërmjet politikave të ndryshme, që më vonë u institucionalizuan në *Canadian Multiculturalism Act* të 1998, një udhërrëfyes që përfaqëson një karakteristikë tepër të veçantë të identitetit kanadez (Perry, 2015). Mënyra Kanadeze e menaxhimit të diversitetit, ashtu siç e ka theksuar dhe Kymlicka (2004) ka marrë vëmendje ndërkombëtare, duke marrë vlerësime qoftë pozitive qoftë negative: ka shtete të cilat e kanë refuzuar gjithmonë multikulturalizmin, si Franca, dhe shtete të tjera si Australia, Mbretëria e Bashkuar, Hollanda dhe Suedia të cilët kanë zbatuar politika të tilla (Winter, 2015). Në këtë kontekst, multikulturalizmi kanadez ka qenë “i imituar pak a shumë me interes, marketuar dhe eksportuar” (Kymlicka, 2004).

Për të qëndruar në amerikën veriore, multikulturalizmi është kthyer në njeë temë qëndore të debatitit politik dhe filozofik edhe në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, duke u paraqitur si një mënyrë zgjidhje e problemit të bashkëjetesës të individëve të cilët tashmë nuk kërkojnë me njohjen e barazisë por njohjen e diferencave të tyre (Lanzillo, 2005). Në Shtetet e Bashkuara të Amerikës është vënë theksi te multikulturalizmi i tipit *melting pot*, i cili është rezultat i shkrirjes së kulturave të ndryshme të emigantëve në një kulturë të re kombëtare gjithëpërfshirëse të bazuar në besnikërinë ndaj kushtetutës federale, por që sidoqoftë është tolerante ndaj identiteve minoritare të cilëve i’u lejohet të konservojnë karakteristikat e tyre kulturore (Barrett, 2013). Duhet theksuar që Shtetet e Bashkuara dhe Kanadaja kanë të përbashkëta disa probleme strukturore, si përshembull të drejtat e indigjenëve, krijimi i shoqerisë bashkë me kolonizatorët nga Evropa, ardhja e emigrantëve nga Amerika Latine dhe Asia, por jo të tjera probleme historike të SHBA-ve siç janë plantacionet e skllevërve dhe Lufta Civile. Një nga karakteristikat tipike të Kanadasë është fakti që ajo ka qenë njëkohësisht koloni angleze dhe franceze, dhe për këtë arsye cdo diskutim mbi multikulturalizmin është ngushtësisht i lidhur me marrëdhënien midis dy kombeve themeluese të Kanadasë (Rex, 1997).

Në Indi është rrënjosur një multikulturalizm kushtetues i karakterizuar nga pluralizmi ligjor dhe i fokusuar qoftë në të drejtat individuale qoftë në ato kolektive. Grupet minoritare janë relativisht të vetë-qeverisura, duke patur një kod civil të tyrin lidhur me çështjët personale dhe duke patur mundësinë për të vepruar brenda kontekstit të tyre fetar dhe kulkturor (Benhabib, 2002). Clyne and Jupp (2011) theksojnë që India përfaqëson shtetin më të madh në botë i cili ka transferuar pushtetin mbi baza gjuhësore, edhe “duke krijuar shtete të reja atëherë kur ka patur kërkesa në këtë drejtim”. Kjo qasje nuk ka qenë e mundur vetëm për shtetin indian të Kashmirit në të cilin feja është më e rëndësishme se traditat gjuhësore.

Në Australi, që prej 1978, multikulturalizmi përfaqëson një bazë mjaft solide për politikat publike sidomos për sa i përket cështjes së menaxhimit të llojeve të ndryshme të migrantëve. Duke filluar që me raportin Galbally në 1979, menaxhimi i diversitetit në Australi ka qenë përgjegjësi e departamentit të migracionit, duke mos patur asnjë lloj lidhje me cështjet e indigjenëve. Pavarësisht sfidave në rritje të viteve të fundit, kryesisht të lidhura me rritjen e komuniteteve fetare, sidomos atyre myslimane, Australia ndan me Kanadanë reputacionin e zhvillimit dhe implementimit të politikave koherente për menaxhimin e diversitetit (Clyne & Jupp, 2011).

Politikat e multikulturalizmit janë zhvilluar edhe në kontinentin evropian, përshembull në Hollandë dhe në Mbretërinë e Bashkuar. Hollanda, gjatë viteve '80 dhe '90 u ka garantuar grupeve minoritare të drejtën për t'u vetë organizuar, bashkë me burimet e nevojshme për ngritjen e shkollave, mediave dhe shoqatave. Në vitet e fundit një vëmendje e veçante i është dedikuar programeve të integrimit qytetar, duke pretenduar nga imigrantët njohjen dhe kuptimin e historisë dhe kulturës dhe traditave kombëtare të Hollandës. Modeli hollandez i multikulturalizmit është kritikuar për efekte të dëmshme në integrimin e migrantëve dhe rezultate të dobëta integrimi (Sniderman & Hagendoorn, 2007; Koopmans, 2010). Për më tepër, Banting dhe Kymlicka (2012), kanë treguar që ka patur një reduktim domethënës të politikave të multikulturalizmit në Hollandë, por kjo sidoqoftë përfaqëson një anomali të Hollandës dhe jo një trend të përgjithshme lidhur me politikat e multikulturalizmit, të cilat duket se janë në rritje. Në Mbretërinë e Bashkuar është adoptuar një multikulturalizëm pluralist i bazuar në mbeështetjen e pluralzimit kulturor, implementimin e politikave kundër diskriminimit, dhe legjislacionin që garanton mundësitë e barabarta. Gjatë viteve të fundit janë futur kurrikula multikulturorë në sistemin e edukimit, sistemi shumë gjuhësh në informacionet lidhur me shërbimet publike, apo koncesione të vecanta për kodet e veshjeve (Barrett, 2013). Rattansi (2011) sugjeron që pavarësisht vëmendjes së veçantë që po i dedikohet viteve të fundit politikave të kohezionit dhe integrimit, mbështetja për pluralizmin kulturor ka vazhduar të jetë konstante.

Pavarësisht suksesit të eksperiencës kanadeze, në fillim të shekullit të 21, shumë shtete janë tërhequr nga multikulturalizmi si një qasje për integrimin e pakicave – kryesisht emigrantë – në shoqëritë pritëse (Winter, 2015), edhe pse vetëm në mënyrë retorike, sic e kanë argumentuar dhe Banting dhe Kymlicka (2012). Kështu, në 2010, Kancelarja gjermane Angela Merkel, shpalli që qasja e multikulturalizmit ka "dështuar krejtësisht" në Gjermani; në 2011, Presidenti francez Nicolas Sarkozy e konsideroi multikulturalizmin si një dështim, dhe kryeministri britanik David Cameron akuzoi politikën e multikulturalizmit në vendit të tij për dështimin në promovimin e një identiteti të përbashkët dhe nxitjen e segregimit te myslimanëve dhe radikalizimin.

Edhe pse ky trend i tërheqjes nga multikulturalizmi është më i ndjeshëm në vendet evropiane (Winter, 2015), forcimi i identitetit kombëtar dhe i kritereve

për shtetësinë është vënë re dhe në pjesë tjera të botës si Australia dhe Kanadaja. Në ambientet akademike, ky trend është konsideruar si një "rikthim i asimilimit" (Brubaker 2001), rikthim i politikave të integrimit (Joppke, 2007) dhe kundërveprim ndaj politikave të multikulturalizmit (Vertovec and Wessendorf, 2009). Pra, në vendet perëndimore po përhapet besimi që multikulturalizmi, i përkufizuar si qasje politike për menaxhimin e diversitetit kulturor në shoqëritë tona dhe njohjen e grupeve etno-fetare dhe kulturave të tyre, ka dështuar dhe përkundrazi, po çon në fortifikimin e komuniteteve të ndara me pasoja gërryese për besimin dhe solidaritetin (Heath and Demireva, 2014). Barrett (2013) dhe Meer & Modood (2011) kanë identifikuar këto argumente kryesore kundër multikulturalizmit: inkurajon që anëtarët e kulturave të ndryshme të jetojnë të ndarë në komunitete paralele duke lehtësuar fragmentimin dhe ngulitjen e ndasive sociale; dobëson identitetin kolektiv dhe vlerat e përbashkëta, dhe cenon identitetin kombëtar; heq vëmendjen nga pabarazitë socio-ekonomike; mbështet dhe inkurajon praktika kulturore që janë moralisht të papranueshme; institucionalizon diferencat kulturore; në emër të korrektësisë politike, pengon debatin e ndershëm dhe të hapur mbi problemet shoqërore, duke konsideruar çdo kritikë të multikulturalizmit si "racizëm"; inkurajon të rinjtë myslimanë të përqafojnë fondamentalizmin fetar, ekstremizmin dhe terrorizmin; mohon ekzistencën e problemeve sociale që lidhen me imigracionin, racën dhe etninë. Kymlicka (2012) argumenton që përqëndrimi i debatit te tërheqja nga multikulturalizmi po fsheh faktin që integrimi multikulturor është akoma një opsion i rëndësishëm për demokracitë perëndimore. Sipas opinionit të tij, të mbështetur në prova, edhe pse multikulturalizmi po sulmohet gjatë viteve '2000, me përjashtim të Hollandës, nuk ka patur tërheqje nga multikulturalizmi nga pikëpamja e politikave gjatë kësaj periudhe. Përkundrazi, politikat e multikulturalizmit janë fuqizuar në vendet evropiane gjatë kësaj periudhe dhe qëndrimi publik ndaj pakicave kulturore dhe multikulturalizmit ka qenë përgjithësisht pozitiv gjatë kësaj dekade (Kymlicka, 2012; Barrett, 2013).

Krahas multikulturalizmit, format kryesore të të cilit janë identifikuar nga Barrett (2013) – multikulturalizmi simbolik, i quajtur ndryshe edhe modeli 3S; multikulturalizmi i barabartë; dhe multikulturalizmi dialogjik – ekziston dhe një qasje tjetër, e njohur si interkulturalizmi, dhe e konsideruar sidomos në Evropë, si një paradigmë e re për menaxhimin e diversitetit kulturor që nga shpallja e Librit të Bardhë mbi Dialogun ndërkulturor në 2008. Ky dokument i cili përfshin gjetjet e OJF-ve të ndryshme në Evropë, arrin në përfundimin që multikulturalizmi nuk është më i përshtatshëm për qëllimet e tij dhe duhet të zëvendësohet nga ndonjë formë interkulturalizmi (Meer & Modood, 2013). Pikëpamje të ngjashme janë shprehur në *UNESCO World Report 'Investing in cultural diversity and intercultural dialogue'* (2008). Siç është nënvizuar nga Meer dhe Modood (2011) koncepti i interkulturalizmit gjendet në mënyre frekuente në programet e edukimet greke dhe belge (Gropas and Tryandifillidou, 2011); komisionin belg mbi diversitetin kulturor; apo kurikulat ruse mbi kulturat botërore (Froumin, 2003; Meer dhe Modood, 2013).

Nga sa më sipër lind një pyetje themelore: çfarë është interkulturalizmi dhe në çfarë mënyre është ai i ndryshëm nga multikulturalizmi?

Së pari është me vlerë të theksojmë që interkulturalizmi është zhvilluar edhe në Kanada, vendlindjen e multikulturalizmit, ku provinca e Québec tenton të kthehet në një "vend pritës". Në fakt, interkulturalizmi i Québec-ut është provuar që është një qasje e veçantë për politikat e emigracionit dhe të integrimit që ndryshon nga multikulturalizmi (Winter and Simkhovych, 2012) dhe ka marrë interes të veçantë në Québec sidomos pas publikimit të raportit Bouchard-Taylor në 2008. Ky i fundit thekson që multikulturalizmi kanadez duket sikur nuk është më i përshtatshëm për kushtet ekzistuese në Qubec (Yalden, 2012). Nëse multikulturalizmi kanadez postulon barazinë e gjithë kulturave brënda kombit (mozaiku kanadez), interkulturalizmi i Quebéc-ut përqëndrohet në *metaforën e pemës* në të cilën janë shartuar rrënjë të ndryshme: kultura solide e Quebëc-ut është pasuruar nga kontributi i kulturave të tjera minoritare (Winter dhe Simkhovych, 2012; Fleras, 2012).

Pra, interkulturalizmi në Québec bazohet në një "kontratë morale" reciproke midis shtetit dhe të sapoardhurit dhe përfshin një shkëmbim reciprok të drejtash, detyrash dhe detyrimesh (Fleras, 2012). Shteti ofron mbështetje për imigrantin në përpjektet e tij për integrim. Në këmbim imigranti merr përgjegjësinë për tu integruar me sukses dhe duhet të respektojë supremacinë e gjuhës franceze, të pranojë që Québec-u është një shoqëri demokratike, shekullore dhe pluraliste e qeverisur nga shteti i së drejtës dhe e përkushtuar për të arritur barazinë gjinore (Gagnon dhe Iacovino, 2007; Fleras, 2012). Së dyti, interkulturalizmi bazohet në elementët qëndrorë të multikulturalizmit (Cantle, 2012). Në veçanti, interkulturalizmi vlerëson diversitetin kulturor dhe vë theksin te integrimi dhe përfshirja sociale, ku integrimi përkufizohet si "një proces me dy kahë në të cilin qoftë minoritetet qoftë shumica përshtaten ndaj njëri tjetrit" (Barrett, 2013). Interkulturalizmi, ashtu si multikulturalizmi, ka si obiektiv kryesor adresimin e pabarazive dhe disavantazheve strukturore politike, ekonomike dhe sociale me të cilat përballen shpesh grupet minoritare. Iniciativat për të eliminuar të tilla pabarazi janë të fokusuara në kontrastimin e diskriminimit, implementimin aksioneve me qëllimi afirmimin e grupeve minoritare dhe eliminimin e disavantazheve në fushën e edukimit për këto grupe vulnerabël. Të gjitha këto karakteristika janë elemente themelore edhe të multikulturalizmit. Së treti, shumë studiues kanë identifikuar disa karaktersitika specifike të interkulturalizmit, të cilat mund ta kthejnë atë në një model të ri për menaxhimin e diversitetit kulturor (Wood dhe Landry, 2008; Bouchard, 2011; Cantle, 2012). Sipas Cantle (2012) interkulturalizmi përfaqëson një set politikash dhe programesh për menaxhimin e diversitetit dhe "zëvëndëson multikulturalizmin duke ofruar një paradigmë të re të të menduarit mbi racën dhe diversitetin". Karakteristikat kyçe të interkulturalizmit janë: roli qëndror i dialogut ndërkulturor, diversiteti kulturor, pluralizmi, intergrimi dhe përfshirjes sociale; nevoja për të eliminuar të gjitha burimet e pabarazive politike, ekonomike, sociale me të cilat përballen grupet minoritare; gjenerimi i një sensi të fortë të një shoqërie kohëze të bazuar në vlerat e përbashkeëta; luftimi i urretjes dhe intolerancës;

fuqizimi i kompetencave ndërkulturore për të gjithë qytetarët dhe krijimi i hapësirave të dedikuara për dialogun ndërkulturor; anëtarët e grupeve minoritare duhet të mësojnë gjuhën dhe traditat e tyre por duhet të mësojnë edhe ato të kulturës mazhoritare; grupet e interesit duhet të kenë një vizion ndërkulturor dhe të jenë në gjendje për të vepruar në nivel ndërpersonal dhe ndërkombëtar.

Nga sa më sipër, mund të shikojmë që dialogu ndërkulturor – i përkufizuar nga Këshilli i Evropës në Librin e Bardhë si "një shkëmbim të hapur dhe të respektueshëm të pikëpamjeve ndërmjet individëve, grupeve me origjinë të ndryshme etnike, kulturore, fetare dhe gjuhësore dhe trashëgimie mbi bazën e kuptimit dhe respektit të ndërsjellë – ka një rol qëndror në teorinë e interkulturalizmit. Sidoqoftë është tepër e rëndësishme të dallojmë interkulturalizmin nga dialogu ndërkulturor sepse ata duhet të konsiderohen si dy koncepte të ndryshme, edhe pse shpesh janë të përdorura si sinonime. Në fakt, interkulturalizmi përfaqëson një program të gjerë shkëmbimi, në të cilin komunitetet mazhoritare dhe minoritare e konsiderojnë veten e tyre si dinamike dhe të ndërkombëtarizuara dhe që ndajnë një objektiv të përbashkët, atë të rritjes bashkarisht dhe tejkalimin e barrierave institucionale dhe relacionale. Pra, interkulturalizmi është më shumë se sa dialogu ndërkulturor, i cili përfaqëson "vetëm një pjesë instrumentale të interkulturalizmit dhe që ndihmon në fuqizimin e mirëkuptimit dhe empatisë me të tjerët" (Cantle, 2013). Interkulturalizmi, ashtu si multikulturalizmi, është kritikuar për arsye të ndryshme si përshembull nënvlerësimi i problemeve strukturore për të cilat përballen minoritet kultuore dhe emigrantët, si fakti që cdo lloj dialogu ndikohet nga marrëdhënieve të pushtetit ndërmjet pjesëmarrësve në kuadër të dialogut dhe kjo rrallë ndodh në një fushë loje të barabarte; individët mund të shprehin një hapje dhe respekt për të gjitha diferencat kulturore por mund gjithashtu ti shprehin këto vetëm kundrejt disa grupeve dhe kundrejt disa grupeve jo; interkulturalzmi në një farë mënyre nuk është shumë i ndryshëm nga multikulturalizmi dhe pothuajse të gjithë karaktersitikat kyçe të interkulturalizmit i gjejmë dhe te multikulturalizmi. Për sa i përket kritikes së fundit, Meer dhe Modood (2013) arrijnë në përfundimin që edhe pse interkulturalizmi mund të ofrojë një qasje originale ai sidoqoftë nuk mund ta eklipsojë akoma multikulturalizmin. Ky mendim është i mbështetur dhe nga Kymlicka (2012) i cili argumenton që interkulturalizmi nuk është mjaftueshëm i ndryshëm nga multikulturalizmi në mënyrë që të jetë superior ndaj tij apo ta zëvëndësoje atë si qasje për menaxhimin e diversitetit.

Për ta përmbledhur, polemika është e ngritur rreth dy pikëpamjeve kryesore: është më mirë që multikulturalizmi të zëvëndësohet nga interkulturalizmi; dhe interkulturalizmi për momentin nuk i shton ndonjë gjë të qenësishme parimeve mbi të cilat është zhvilluar multikulturalizmi. Në mendimin tim, mbase e vërteta qëndron në mes: të dy këto qasje mund të përforcohen reciprokisht dhe të jenë plotësuese me njëra tjetrën, meqenëse multikulturalizmi mund të fuqizojë barazinë e të drejtave dhe shanset e barabarta, ndërkohë që interkulturalzimi mund të inkurajojë qytetarët të fillojnë dhe zhvillojnë një shkëmbim, të bazuar mbi parimin e respektit reciprok, midis individëve, grupeve dhe organizatave me background kulturor të ndryshëm.

Pavarësisht, polemikave dhe debateve mbi multikulturalizmin dhe interkulturalizmin, ajo që është e rëndësishme është rritja e vëmendjes ndaj të drejtave të pakicave, emigrantëve dhe pakicave kombëtare, dhe të dy qasjet tentojnë të ofrojnë zgjidhjen më të mirë për këtë çështje. Politikat kyçe të secilës qasje për menaxhimin e diversitetit janë të specifikuara në tabelën e mëposhtme.

Tabela 1: *Politikat kyçe të multikulturalizmit (për emigrantët dhe pakicat kombëtare) dhe interkulturalizmit*

Multikulturalizmi imigr	Multikulturalizmi pakicat kom.	Interkulturalizmi
Afirmim kushtetues, legjislativ dhe parlamentar i multikulturalizmit	Autonomi territoriale federale ose thuajse federale	Implementimi i masave të arsyeshme për akomodimin dhe lehtësimi i procedurave për marrjen e shtetësise për imigrantët
Përfshirja e multikulturalizmit në kurrikulat shkollore	Status zyrtar i gjuhës, qofte ne nivel rajonal qoftë në nivel kombëtar	Ofrimi i përfshirjes sociale nëpermjet edukimit dhe punësimit të cilat mund të kërkojnë edhe forma aksionesh afirmative
Perfshirja e përfaqësuesve të grupeve etnike në media dhe institucionet për licensimin e tyre	Garantimi i përfaqësimit në qeversijen qëndrore dhe gjykatat kushtetuese	Promovimi i dialogut ndërkulturor, shkëmbimit dhe ndërveprimit, sidomos në shkolla, në vendin e punës dhe komunitet
Përjashtimi nga kodet e veshjes, ditë pushimi të dielën etj	Financim publik për universitetet në gjuhë minoritare, shkolla dhe media	Krijimi i institucioneve shtetërore dhe mbështetja e shoqërisë civile të cilat promovojnë dialogun ndërkulturor dhe ofrojnë edukim ndërkulturor
Lejimi i shtetësise së dyfishtë	Afirmim kushtetues dhe parlamentar i multinacionalizmit	Trajnim mbi çështjet ndërkulturore për stafin që punon në autoritetet publike, shërbimet publike, shoqërinë civile dhe median
Financimi i grupeve etnike me qëllim mbështetjen aktiviteteve kulturore	Dhënia e personalitetit ndërkombëtar	Ofrimi i instruksioneve dhe mbështetjes në përdorimin e gjuhëve minoritare dhe ofrimi i mësimit të gjuhëve të huaja për të gjithë
Financimi i edukimit dygjuhësh ose financimi i mësimit të gjuhës mëmë		Sigurimi i hapësirave publike të cilat lehtësojnë takimet dhe shkëmbimet ndërkulturore
Aksione afirmative për grupet e disavantazhuara të emigrantëve		Promovimi i fushatave të informimit publik me qëllim inkurajimin e individëve për shkëmbime kulturore përtej kufijve

Burimi: *Banting & Kymlicka, 2012; Barrett, 2013*

3. POLITIKAT PËR MENAXHIMIN E DIVERSITETIT NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR

Sipas Kymlicka (2012) multikulturalizmi i referohet "*developing new models of democratic citizenship, grounded in human-rights ideals, to replace earlier uncivil and undemocratic relations of hierarchy and exclusion and constructing new civic and political relations to overcome the deeply entrenched inequalities*" (Kymlicka, 2012). Pra, multikulturalzimi implikon njohjen e grupeve minoritare (Kymlicka, 1995; 2003) dhe respektimin e nevojave të tyre kulturore, duke marrë parasysh faktin që besimet dhe praktikat e tyre mund të jenë të ndryshme nga ata të grupit mazhoritar. Kjo do të thotë që shtetet duhet të rregullojnë dhe përshtasin ligjet dhe rregullat në mënyre që tu lejojë individët që i'u përkasin grupeve minoritare të praktikojnë traditat e tyre dhe implikon drejtpërsëdrejti hedhjen poshtë të idesë për të cilën grupet kulturore minoritare duhet të braktisin besimet dhe traditat e tyre me qëllim asimilimin në kulturën mazhoritare (Barrett, 2013). Pra, ky koncept i referohet një qasje politike të veçantë e cila mund te përdoret për menaxhimin e shoqërive ku janë të pranishme kultura të ndryshme dhe për këtë arsye nuk ka të bëjë vetëm me shoqëritë e karakterizuara nga një nivel i lartë imigrimi por ky koncept shtrihet edhe te shoqëritë në të cilat diversiteti kulturor buron nga prezenca e pakicave kombëtare apo grupeve minoritare historike. Në fakt, sipas Kymlicka (1995) multikulturalizmi duhet të përkufizohet si një qasje etno-kombëtare, duke bërë diferencimin ndërmjet pakicave kombëtare – komunitete të ndara dhe potencialisht të vetë-qeversisshme të inkoorporuara brenda një shteti – dhe grupeve etnike – imigrante që kanë lënë komunitetet e tyre për tu bërë pjesë e një komuniteti tjetër. Nëse këta të fundit, grupet e imigranteve, nuk kërkojnë autonomi territoriale, apo njohjen e gjuhës së tyre si zyrtare, pakicat kombëtare i bëjnë rezistence integrimit dhe luftojnë për të konservuar kulturën dhe traditat e tyre si një grup i ndarë, pranë grupit mazhoritar, dhe me qëllim garantimin e ekzistencës së tyre si komunitete të pavarura ata kërkojnë vetë-vendosjen dhe vetë-menaxhimin. Duke konsideruar sa më sipër, debate mbi Ballkanin Perëndimor, është i lidhur ngushtë me multikulturalizmin, barazinë dhe diversitetin (Fleming, 2000) meqenëse brenda shteteve të ndryshme jetojnë grupe minoritare të ndryshme të cilat dallojnë nga njëri tjetri për motive fetare – ortodokse, myslimane dhe katolike – kulturore dhe historike. Në këto shtete kanë bashkëjetuar një numër relativisht i lartë grupesh etnike dhe fetare (Canatan, 2014) po kjo bashkëjetese nuk ka qenë gjithmonë e lehtë, përkundrazi, shpeshherë kanë qenë të pranishme tensione midis popullsisë mazhoritare dhe asaj minoritare (Poulton, 1997). Pra, edhe duke patur parasysh një perspektivë të përbashkët teë integrimit evropian, shtetet e Ballkanit Perëndimor duhet të ndërtojnë një formë të re bashkjetese paqësore midis komuniteve të ndryshme që janë të pranishme në të gjitha shtetet e rajonit. Në fakt, për shtetet e Ballkanit Perëndimor që kanë si objektiv integrimin në Bashkimin Evropian, një nga kushtet parësore është promovimi dhe respektimi i të drejtave të njëriut, përfshirë të drejtat e pakicave, si vlera mbi të cilat Unioni është themeluar (Kaczorowska, 2011). Kjo do të thotë që të drejtave të njëriut i'u është dhënë status i "themelit"

të BE-së (Schutze, 2012). Pra, të drejtat e njëriut – të cilat fundja nuk janë gjë tjetër veçse një pasqyrim i veçanërive dhe kulturave të ndryshme të zhvilluara në shtete të ndryshme të Bashkimit Evropian përgjatë historisë – kanë një rol tepër të rëndësishëm në procesin e integrimit evropian (Trione, 2004) dhe respektimi i të drejtave të pakicave përbën një nga kriteret e aderimit, ose kriteret e Kopenhagenit, të cilat të gjithë shtetet kandidate duhet ti plotesojnë në mënyrë qeë të bëhen shtet anëtar i BE-së. Për sa i përket të drejtave të pakicave kombëtare, është shumë e rëndësishme të nënvizohet që studiues të ndryshëm kanë argumentuar që procesi i zgjerimit drejt Lindjes ka çuar në një diversifikim të standardeve të mbrojtjes së pakicave në Bashkimin Evropian: një standard të brendshëm minimal, bazuar kryesisht në parimin e mos-diskriminimit për sa i përket shteteve anëtare; dhe një standard të jashtëm më kompleks, bazuar në Konventat e Këshillit të Evropës ratifikimi i të cilave është i detyrueshëm për shtetet kandidate, i cili kërkon adoptimin e aksioneve afirmative dhe instumentave më të detajuara për mbrojtjen e të drejtave të pakicave (Johnson, 2006). Ky standard i dyfishtë, implikon që shteteve kandidate i'u imponohet një system mbrojtje i të drejtave e pakicave i cili nuk është akoma adoptuar në demokracitë e konsoliduara evropiane, meqenëse shumë prej instrumentave të Këshillit të Evropës për mbrojtjen e pakicave, si p.sh. Konventa Kuadër për Mbrojtjen e Pakicave dhe Karta Evropiane për Gjuhët Rajonale dhe Minoritare, nuk janë ratifikuar akoma nga disa prej shteteve anëtare të BE-së (Toggernburg, 2000; de Witte, 2002).

Për tu kthyer te aplikimi i mundshem i qasjes së multikulturalizmit në rajonin e Ballkanit, mund të themi që të gjithë shtetet i rezistojnë idesë së federalizmit, apo çdo formë tjetër autonomie territoriale për pakicat kombëtare, e cila përbën elementin kyç të politikave të multikulturalizmit për pakicat kombëtare (Tabela 1). Përkundrazi, siç është theksuar nga Kymlicka (2002), është vënë re një çmontim i formave të mëparshme të autonomive territoriale (revokimi i autonomisë së Kosovës në 1989 nga Serbia) apo refuzim i kërkesave për rivendosjen e formave historike të autonomisë (Romania refuzoi të rivendosë autonominë e Transilvanisë, e revokuar në 1968) apo refuzimi për të krijuar forma të reja autonomie (Ukraina refuzoi një referendum për autonominë e zonave etnike romene; Maqedonia refuzoi referendumin për autonominë e shqiptarëve në 1992) apo rishikimi i kufijve duke bërë të pamundur adoptimin e autonomive në të ardhmen (Sllovakia rishikoi kufinjtë e brendshëm duke bere të pamundur formimin e ndonjë mazhorance lokale nga ana e etnisë hungareze, pra duke i hequr një nga arsyet për kërkimin e autonomisë; Kroacia rishikoi kufinjtë në rajonin e Krajina duke holluar zonat e populluara nga pakicat Serbe)

E njëjta "zmbrapsje" mund të vihet re edhe për sa i përket politikave gjuhësore. Në fakt, ashtu siç është theksuar nga Taras (1998), shtetet që kishin tashmë akorduar gjatë regjimit komunist disa të drejta për sa i përket gjuhëve minoritare, shpeshherë kanë bërë kalimin në politikat e monolinguizmit zyrtar (Taras, 1998) dhe për këtë arsye pakicat gjuhësore u përgjigjen me mobilizime të ndryshme, nga protestat paqësore deri tek ato të dhunshme. Pra, sipas Taras (1998), paradoksalisht, shtetet

perëndimore që më parë zbatonin monolinguizmin po shkojnë drejt respektimit të diversitetit gjuhësor, ndërsa shtetet lindore që më parë ishin plurigjuhësore po shkojnë drejt monolinguizmit.

Gjatë shpjegimit të arsyes për një ndryshim të tillë në shtetet e Ballkanit Perëndimor, Kymlicka (2002) refuzon idenë sipas të ciles kjo ka ndodhur sepse në vendet lindore grupet etno nacionale janë të shpërndarë dhe të përzierë duke bërë të pamundur zbatimin e autonomise territoriale të praktikuar në vendet perëndimore, apo federalismi dhe dygjuhesia implikon kosto të larta të cilat këto vende nuk mund të përballojë. Mbi të gjitha ai vë theksin te fakti që arsyeja kryesore për bllokimin e akomodimit të diversitetit në vendet lindore duhet identifikuar në pikëpamjen e sigurisë kombëtare. Në fakt, shtetet në përgjithësi nuk kanë vullnetin të akomodojnë grupet etno-nacionale të cilat potencialisht mund të bashkëpunojnë me armiqtë e jashtëm. Në vendet perëndimore ky rrezik potencial rrallë herë shihet si problem, por në pjesë të tjera të botës grupet minoritare shpeshherë shihen si bashkëpunuese me armiqtë fqinjë dhe kjo ndjenjë fuqizohet ateherë kur pakica në fjalë ka lidhje me një vend fqinj për arsye etnie ose feje, duke i dhënë mundësinë këtij vendi të ndërmarrë masa me qëllim mbrojtjen e minoriteteve të tyre. Pra, multikulturalzimi funksionon mirë vetëm nëse çështja e midis një shteti dhe pakicave kombëtare që jetojnë brënda territorit të tij konsiderohet si një cështje e politikave sociale apo cështje e politikave demokratike normale, dhe jo si një çështje e sigurisë kombëtare sepse në momentin që një shtet do të konsiderojë një grup minoritar si rrezik të mundshëm, ai do të heqë dorë nga multikulturalizmi dhe për pasojë hapësira për pakicat do të zvogëlohet ndjeshëm (Kymlicka, 2002; 2012). Kymlicka (2002) argumenton gjithashtu që konsiderimi i pakicave kombëtare si një çështje e sigurisë kombëtare është ajo çka vihet re në Evropën Lindore: shtetet ndjejnë që janë "victimized by their minorities acting in collaboration with foreign enemies" dhe kjo "erodes both the democratic space to voice minority demands and the likelihood that those demands will be accepted".

Sidoqoftë, shtyrë kryesisht nga presioni ndërkombëtar dhe dëshira për tu berë pjesë e Bashkimit Evropian, të gjithë shtetet e Ballkanit perëndimor kanë ndërmarrë iniciativa që mund të konsiderohet si politika të multikulturalizmit për pakicat kombëtare.

3.1. Shqipëria

Për sa i përket respektit dhe mbrojtjes së pakicave, situata e përgjithshme e marrëdhënieve ndëretnike mbetet e mirë (ECa, 2015) dhe klima e respektit dhe tolerancës ndërmjet pakicave kombëtare dhe shumicës së popullsise në përgjithësi mbizotëron në Shqipëri (CM, 2014). Legjislacioni shqiptar njeh 4 pakica kombëtare (Greke, Maqedonase, Serbe dhe Malazeze) dhe 2 pakica etno-gjuhësore (Vllehët dhe Romët). Grupet e tjera si boshnjakët dhe egjyptianët kanë shprehur interesin për tu njohur si pakica kombëtare por deri më tani pa sukses (EP, 2012). Njohja, mbrojtja dhe promovimi i pakicave janë elementë esencialë të Kushtetutës dhe përbëjnë

parime themeluese të shtetit, i cili ka për detyrë ti respektojë dhe mbroje ato (neni 3). Kushtetuta e re jo vetëm mishëron parimin e barazisë dhe mos-diskriminimit në kuptimin formal (neni 18) por rendit dhe një numër të drejtash për pakicat kombëtare si masa për promovimin e diversitetit. Në veçanti, neni 20 parashikon që personat që i përkasin pakicave kombëtare mund të ushtrojnë të drejtat dhe liritë e tyre në barazi të plotë para ligjit (paragrafi 1); mund të shprehin lirshëm, pa asnjë lloj ndalimi, diversitetin e tyre etnik, kulturor, fetar dhe gjuhësor; i jep atyre të drejten për ta mbrojtur dhe zhvilluar atë, dhe edukuar veten në gjuhën mëmë; lirinë për t'ju bashkuar shoqatave të organizuara për mbrojtjen e interesave dhe identitetit të tyre (paragrafi 2). Problemet kryesore të vendit lidhur me çështjen e pakicave janë të përfshira në *Strategjinë kombëtare për Zhvillim dhe Integrim 2014-2020*, e cila ka si qëllim adresimin e këtyre problemeve nëpërmjet adoptimit dhe implementimit të një legjislacioni gjithëpërfshirës për pakicat; adoptimin e Kartës Evropianë për Gjuhët Rajonale dhe Minoritare; dhe sigurimin e një edukimi publik të plotë në gjuhët minoritare për të gjitha grupet. Gjithashtu, për sa i përket cështjes së gjuhës, edhe pse neni 14 i kushtetutes përcakton shqipen si gjuhë zyrtare të vendit, ligji 69/2012 mbi sistemin e edukimit sanksionon në nenin 10 të drejtën e pakicave për të studiuar dhe mësuar në gjuhën mëmë; për të mësuar historinë dhe kulturën e tyre; për të mësuar gjuhën dhe historinë e kulturën shqiptare me qëllim pjesëmarrjen aktive dhe efektive në jetën ekonomike, sociale, politike dhe kulturore. Pavarësisht legjislacionit, ashtu sic e ka nënvizuar dhe Komiteti Këshillimor mbi Konventën Kuadër për Mbrojten e Pakicave Kombëtare (ACFC), institucionet shqiptare duhet të aplikojnë në mënyrë fleksibël kriteret për hapjen e klasave në gjuhë minoritare. Fatkeqësisht, situata për sa i përket mësimdhënies në gjuhë minoritare dhe edukimit në këto gjuhë ngelet akoma e pandryshuar gjatë viteve të fundit dhe Shqipëria akoma nuk e ka ratifikuar Kartën Evropiane të Gjuhëve Rajonale dhe Minoritare.

Gjatë viteve të fundit Shqipëria ka implementuar disa iniciativa për mbështetjen e kulturave minoritare si përshembull Festivali Folkloristik në Gjirokastër, Dita e Romëve, Festivali Folkloristik Ndërkombëtar "Multicultural Përmet 2016". Për më tepër, iniciativa të ndryshme janë ndërmarrë në kuadër të implementimit të projekteve të ndryshme kombëtare dhe ndërkombëtare, të organizuara kryesisht nga organizatat e shoqërise civile. Sidoqoftë mendoj se këto iniciativa nuk janë të mjaftueshme për të promovuar diversitetin kulturor dhe të drejtat e minoriteteve dhe, ashtu siç e ka vënë në dukje Komiteti Këshillimor, autoritetet kombëtare duhet të zhvillojnë një politikë të çiltër për mbështetjen e kulturave minoritare dhe garantimin e fondeve të nevojshme për promovimin e identiteve kulturore.

Për sa i përket mediave minoritare, pakicat kombëtare dhe ato etno-gjuhësore të njohura në Shqipëri, kanë të drejtën të krijojnë dhe financojnë në mënyrë të pavarur institucionet e tyre kulturore dhe televizioneve dhe radiove që transmetojnë në gjuhë minoritare i'u janë dhënë licensat përkatëse. Për më tepër, pakica greke publikon revista dhe gazeta javore dhe mujore dhe pakicat maqedonase dhe arumune kanë një gazetë secila. Fatkeqësisht mungon mbështetja financiare për mediat në gjuhë minoritare.

Lidhur me pjesëmarrjen politike, legjislacioni aktual nuk përmban asnjë dispozitë që të promovojë pjesëmarrjen në jetën publike te grupet politike minoritare por sidoqoftë në tekstet legjislative është zhdukur çdo qasje diskriminuese ndaj tyre. Kështu, kodi zgjedhor (ligji 10019/2008) sanksionon që çdo qytetar shqiptar pa dallim në bazë të racës, etnisë, gjinisë, gjuhës, bindjeve politike dhe fetare, aftësisë fizike apo kushteve ekonomike ka të drejtën për të zgjedhur dhe për tu zgjedhur. Ky legjislacion zgjedhor nuk përmban dispozita të veçanta qoftë për sa i përket përjashtimit të partive që përfaqësojnë pakicat kombëtare nga pragu zgjedhor, qoftë për sa i përket rezervimit të vendeve të veçanta për përfaqësuesit e pakicave dhe kjo gjë e bën të vështirë, sidomos për partitë e vogla, garën zgjedhore dhe mundësinë për të zgjedhur përfaqësues në parlament (ACFC, 2012). Pavarësisht kësaj, përfaqësues të pakicave kombëtare janë zgjedhur qoftë në nivel lokal qoftë në nivel qëndror.

3.2. Bosnnj - Hercegovina

Kuadri ligjor i Bosnje-Hercegovinës lidhur me mbrojtjen e pakicave është gjërësisht konform me Konventën Kuadër të Këshillit të Evropës (ECb, 2015). Preambuli i Kushtetutës përcakton tre "popuj kushtetues", saktësisht Serbët, Boshnjakët, dhe Kroatët, dhe "të tjerët" si pjesë integruese e popullsisë së vendit (EP, 2012). Neni 3 i Ligjit mbi të drejtat e pakicave i 2003 përmban një listë jo shteruese të 17 pakicave: shqiptarët, malazezët, çekët, italianët, izraelitët, hungarezët, maqedonasit, gjermanët, polakët, romenët, romët, rusët, rothenët, sllovakët, sllovenët, turqit, dhe ukrainasit. Përveç ligjeve lidhur me pakicat të cilat janë në fuqi në nivel shtetëtor, Kantonet e Tuzlës dhe Sarajevës kanë adoptuar legjislacione specifike që respektojnë të drejtat e pakicave. Në janar 2013, Kantoni i Sarajevës ka aprovuar gjithashtu amendime të kushtetutës së tij të cilat vendosin personat që nuk identifikohen me një nga popujt themelues – përfshirë personat që i përkasin pakicave kombëtare – në të njejtin nivel me popujt kushtetues për sa i përket funksionimit të asamblesë së Kantonit (CM, 2015).

Për sa i përket edukimit në gjuhë minoritare, Bosnje-Hercegovina ratifikoi në 2010 Kartën Evropiane të Gjuhëve Rajonale dhe Minoritare. Për më tepër, version ligji mbi pakicat, versioni origjinal i të cilit ofronte hapjen e klasave në gjuhë minoritare atëherë kur shumica absolute apo relative e popullsise në nivel lokal i përkiste asaj minorance, u amendua në 2005 duke ulur pragun në një të tretën për tu edukuar në gjuhë minoritare dhe një të pestën për të marrë disa leksione në gjuhë minoritare (EP, 2012). Meqenëse edukimi rregullohet kryesisht në nivel lokal, janë adoptuar edhe ligjet e mëposhtme: ligji mbi edukimit primar në Republikën Srpska, ligji mbi edukimin sekondar në Republikën Srpska si dhe Rregullorja mbi edukimin e fëmijëve të pakicave kombëtare. Në të dhjeta kantonet e Bosnje-Hercegovinës janë në fuqi ligje specifike në fushën e edukimit (EP, 2012).

Për sa i përket politikave për mbeshtetjen e kulturës së pakicave kombëtare, ligjet në fuqi parashikojnë detyrimin për shtetin, kantonet, dhe qytetet që të alokojnë

fonde specifike për mbështetjen e punës së shoqatave të pakicave kombëtare. Sidoqoftë, vetëm disa organizata marrin mbështetje të drejtpërdrejtë nga shteti (sasia e suportit financiar mbetet e ulët) dhe pjesë më e madhe e financimeve publike i'a akordohet aktiviteteve ad-hoc si pjesë e portofolit buxhetor dhe shoqatat minoritare duhet të konkurrojnë për këto fonde nëpermjet projekteve (ACFC, 2014).

Lidhur me mediat, Ligji shteteror mbi pakicat kombëtare sanksionon që personat që i përkasin pakicave kombëtare kanë të drejtën për të krijuar radio dhe televizione dhe të publikojnë gazeta apo media të tjera të shkruara në gjuhën e tyre. Për më tepër, transmetuesit publike kanë detyrimin për të vendosur programe specifike për pakicat kombëtare në planin e tyre të transmetimit. Për pasojë, radio dhe televizione të ndryshme kanë krijuar programe specifike lidhur me pakicat, kulturën, muzikën dhe historinë e tyre. Por, pavarësisht këtyre dispositave që parashikojnë mundësinë për pakicat kombëtare për të patur radio dhe televizionet e tyre apo detyrimin për transmetuesit publike për të planifikuar programe specifike për pakicat, duhet vënë në dukje që pakicat kombëtare vuajnë nga vizibilitet tepër i ulët në mediat kryesore (CM, 2015). Për këtë arsye, Komiteti Këshillimor (ACFC) nënvizon që autoritetet duhet të fuqizojnë përpjektjet e tyre për të garantuar që radio dhe televizionet publike të përmbushin detyrimet e tyre për pakicat kombëtare (ACFC, 2014).

Një element i rëndësishëm i politikave të multikulturalzimit në Bosnje-Hercegovinë është edhe pjesëmarrja e pakicave në çështjet publike të vendit, të cilat kanë të drejtën të përfaqësohen në këshillet dhe asambletë e qytetit në proporcion me përqindjen e popullsisë së tyre dhe kanë një vend të garantuar me ligj nëse përbëjnë të paktën 3% të popullsisë lokale.

3.3. Kroacia

Kuadri legjislativ lidhur me pakicat kombëtare në Kroaci është konform standardeve ndërkombëtare dhe një disa iniciativa janë ndërmarrë gjatë viteve të fundit me qëllim promovimin e të drejtave të personave që i'u përkasin pakicave kombëtare, qoftë në nivel lokal qoftë në nivel kombëtar (ACFC, 2015). Kushtetuta kroate njeh si pakica kombëtare serbët, çekët, sllovakët, italianët, hungarezët, gjermanët, austriakët, ukrainasit, ruthenët dhe pakica të tjera etnike që janë shtetas kroatë. Gjithashtu, ligji për zgjedhjen e parlamentarëve i referohet edhe 12 pakicave të tjerë: shqiptarët, boshnjakët, bullgarët, malazezët, maqedonasit, polakët, romët, romenët, sllovenët, turqit, vllehët dhe hebrenjtë. Kroacia, rast pothuajse unik në Ballkanin Perëndimor, ka adoptuar dispozita specifike mbi pakicat kombëtare në nivel kushtetues dhe në shumë pjesë të tjera të legjislacionit. Në vitin 2008 u adoptua një plan veprimi për implementimin e Ligjit kushtetues mbi të drejtat e pakicave kombëtare (CLNM), i cili përmban masa për promovimin e mirëkuptimit reciprok, kryesisht në fushën e edukimit dhe medias, por edhe të edukimit me të drejtat e njëriut dhe pakicave kombëtare në shkollat e nivelit të parë dhe të dytë dhe

përfshirjen në kurrikulumet shkollore të temave lidhur me identitetin dhe kulturen e pakicave kombëtare (ECRI, 2012b).

Edukimi në gjuhën minoritare është i garantuar nga ligji kushtetues mbi pakicat kombëtare dhe ligji mbi edukimin në gjuhën e pakicave kombëtare. Dispozitat e këtyre ligjeve u garantojnë anëtarëve të pakicave kombëtare mundësinë për tu arsimuar në gjuhën e tyre mëmë në të gjitha nivelet e edukimit: duke konsideruar masën e pakicës, i gjithë proçesi i arsimimit mund të zhvillohet në gjuhën minoritare ose vetëm disa leksione mund të zhvillohen në gjuhën minoritare. Për shembull, tekstet shkollore në gjuhë minoritare janë garantuar shkollave që mësojnë në gjuhën çeke, hungareze, serbe dhe italiane. Sistemi kroat është në përgjithësi i pranueshme por autoritetet duhet që të vlerësojnë rregullisht kërkesat dhe nevojat aktuale të pakicave kombëtare dhe nevojiten përpjekje te mëtejshme për të trajnuar mësuesit dhe për të zhvilluar materiale mësimore (EP, 2012). Komiteti Këshillues inkurajon autoritetët kroate të konsultohen ngushtësisht me përfaqësueit e pakicave kombëtare peër të gjitha cështjet që lidhen me administrimin dhe organizimin e shkollave në gjuhë minoritare dhe konsiderojnë futjen e metodologjive moderne mësimit shumëgjuhësh me qëllim përmirësimin e cilësisë së mësimit të gjuhës në shkolla (ACFC, 2015).

Mbështetja e kulturës furnizohet kryesisht nga Këshilli mbi Pakicat Kombëtare, një trupë këshilluese e krijuar sipas parashikimeve të CLNM, e cila ka detyrën për të shpërndarë fondet publike ndërmjet shoqatave kulturore të pakicave të ndryshme kombëtare. Mbështetje i ofrohet gjithashtu edhe aktiviteteve kulturore të komunitetit Rom, qoftë nga zyra për të drejtat e njëriut dhe të drejtat e pakicave kombëtare qoftë nga Këshilli për pakicat kombëtare. Komiteti Këshillues rakomandon që Kroacia të integrojë promovimin e kulturave minoritare në politikat e përgjithshme kulturore si një pjesë integrale e pasurisë kulturore kombëtare (ACFC, 2015).

Ligji kushtetues mbi pakicat kombëtare i'u garanton pakicave kombëtare të drejtën e aksesit në media dhe informacionin mbi shërbimet publike në gjuhë minoritare. Radiot dhe televizionet në nivel kombëtar, rajonal dhe lokal kanë për detyrim të promovojnë mirëkuptimin për pakicat kombëtare dhe të transmetojnë programe në gjuhë minoritare dhe buxheti qëndror dhe ai lokal duhet të bashkëfinancojnë këto tipologji programesh edhe në trasmetuesit nën pronësinë e pakicave (EP, 2012).

Edhe për sa i përket përfaqësimit në parlament, Kroacia parashikon disa dispozita. Sipas CLNM, minimalisht tre vende në parlamentin kombëtar janë të rezervuar për përfaqësuesit e atyre pakicave kombëtare që përfaqësojnë mbi 1,5% të popullisë kroate dhe për ato pakica që përfaqësojnë më pak se 1,5% të popullisë totale kanë të drejtë të zgjedhin së bashku 5 deputetë që i'u përkasin këtyre pakicave. Individëve që dëshirojnë të marrin pjesë në zgjedhjet parlamentare i'u kërkohet të zgjedhin nëse duan të votojnë si shtetas kroatë ose të votojnë si anëtar i regjistruar

i pakicave kombëtare (ACFC, 2015). Për të tepër, interesat e pakicave kombëtare përfaqësohen edhe në Këshillin e Pakicave Kombëtare dhe në nivel lokal nëpërmjet përfaqësimit në këshillat lokale dhe organet ekzekutive.

3.4. Maqedonia

Marrëveshja e Ohrit e 2001 vazhdon të jetë baza kryesore e marrëdhënieve midis komuniteteve dhe për mbrojtjen e të drejtave të pakicave kombëtare (ECc, 2015). Si rezultat i negociatave në kuadër të marrëveshjes së Ohrit, preambuli i kushtetutës maqedonase sanksionon që "Qytetarët e Republikës së Maqedonisë, populli maqedonas, si dhe qytetarët që jetojnë brenda kufijve, të cilat janë shqiptarët, turqit, vllehët, serbët, romët, boshnjakeët, dhe të tjerët...kanë vendosur për të krijuar Republikën e Maqedonisë si një shtet i pavarur dhe sovran". Kushtetuta u garanton anëtarëve të pakicave etnike, midis të tjerash, të drejtën për të shprehur, fuqizuar, dhe zhvilluar identitetin e tyre dhe të perdorin simbolet përkatëse; krijimin e institucioneve për kulture, art, shkencë dhe arsimim; arsimimin në gjuhën mëmë në nivelin e parë dhe të dytë të edukimit. Përveç dy komuniteteve meë të mëdha (maqedonasit dhe shqiptarët) në Maqedoni jetojnë dhe disa grupe më të vogla si turqit (3,9%), romët (2.7%), serbët (1.8%), boshnjakët (0.8%) dhe vllehët (0.5%) të cilat mbështeten nga instrumente të ndryshme për promovimin e integrimit të tyre, por që sidoqoftë nuk ka një strategji të peërgjithshme për integrimin e këtyre grupeve (ECRI, 2016).

Legjislacioni parashikon mësimin e gjuhën mëmë për nivelin e parë dhe të dytë të edukimit dhe sipas kushtetutës (neni 48), në shkollat në të cilat mësimi zhvillohet neë gjuhën e pakicës kombëtare mësohet edhe gjuha maqedonase. E drejtë për edukimin në gjuhën minoritare është e specifikuar në Ligjin për shkollën primare dhe Ligji për shkollën sekondare. Për me tepër, Akti mbi Arsimin e Lartë, ofron edukim në gjuhën minoritare vetëm për ato pakica kombëtare që përfaqësojnë më tepër se 20% e popullsisë totale, pra vetëm për shqiptarët (EP, 2012). Komiteti Këshillimor ka nënviziuar që shkollat për pakicat shqiptare, ato dy gjuhëshe dhe shumëgjuhëshe janë krijuar dhe ofrojnë arsimim për një numër të madh nxënësish që i'u përkasin pakicave kombëtare (ACFC, 2011) por pavarësisht krijimit të një sistemi edukimi të mirë ekzistojnë akoma probleme sidomos për sa i përket financimit të këtyre shkollave ECc, 2015) dhe një numër mjaft i lartë fëmijësh nuk kanë mundësinë për tu arsimuar në gjuhën e tyre minoritare, kryesisht fëmijët e komunitetit Rom.

Në fushën e aktiviteteve kulturore, autoritetet vazhdojnë të ofrojnë forma të ndryshme mbështetje si për biblioteka, institute kulturore, muzeume, qëndra kulturore, teatre, arkivave kinematografike, opera dhe balet, arte dhe festivale. Për më tej, është krijuar një zyrë e specializuar në Promovimin e Avancimin e Kultures së Komuniteteve brënda Ministrisë së Kulturës me qëllim monotorimin dhe inkurajimin e identiteteve kulturore të personave që i përkasin pakicave kombëtare (ACFC, 2011). Sidoqoftë, mbështetja financiare për aktivitetet e

pakicave kombëtare është akoma e pamjaftueshme për të përmbushur nevojat (ECc, 2015; ACFC, 2011).

Liria e shprehjes dhe e shtypit është e garantuar nga kushtetuta dhe nuk ka barriera ligjore që pengojnë publikimet e gazetave në gjuhë minoritare (EP, 2012) dhe kanali i dytë i televizionit publik transmeton programe ekskluzivisht në gjuhë minoritare (shqip, turqisht, serbisht, romë, vllehë, dhe boshnjakë), por sidoqoftë ka akoma probleme lidhur me ndarjen e fortë të mediave, qoftë publike qoftë private, mbi baza gjuhësore gjë e cila limiton mundësite për dialog ndërkulturor (ACFC, 2011).

Për sa i përket pjesëmarrjes në jetën publike, Maqedonia ofron pjesëmarrje politike relativisht të gjerë. Në fakt, disa prej vendimeve lidhur me ligjet që prekin drejtpërsëdrejti çështjet e të drejtave të minoriteteve, kërkojnë një shumicë të dyfishte të anëtarëve të parlamentit dhe grupeve përkatëse. Pra, personat që i përkasin pakicave kombëtare vazhdojnë të kenë një rol aktiv në jetën publike të vendit. Por gjithësesi, sic është nënvizuar nga Komiteti Këshillimor, pavarësisht progresit në implementimin e të drejtave dhe përfaqësimin e pakicave kombëtare në jetën publike, numri i deri më tanishëm nuk i korrespondon proprocionit midis shqiptarëve dhe maqedonasve (ACFC, 2011) dhe sidomos komunitetet më të vogla janë relativisht të nënpërfaqësuara qoftë në nivel parlamentar qoftë në nivel të këshilleve të qeverisjes vendore.

3.5. Kosova

Kuadri ligjor kosovar për mbrojtjen e pakicave kombëtare është gjithëpërfshirës, edhe pse implementimi efektiv mbetet një sfidë (ECd, 2015). Sipas nenit 57 të kushtetutës, "banorët që i përkasin të njëjtit grup kombëtar, etnik, gjuhësor apo fetar, tradicionalisht prezent në territorin e Republikës së Kosovës ka të drejta specifike sipas kësaj kushtetutë". Ligji mbi promovimin dhe mbrojtjen e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre përkufizon komunitetet si "grup kombëtar, etnik, gjuhësor apo fetar, tradicionalisht prezent në territorin e Republikës së Kosovës por që nuk janë shumicë", me saktësisht serbët, turqit, boshnjakeët, romët, ashkalitë, egjyptianët, dhe gorenët.

Në fushën e përdorimit zyrtar të gjuhës minoritare, Kosova është e pajisur me legjislacionin më miqësor dhe ambicioz në rajon (EP, 2012): sipas Ligjit mbi përdorimin e gjuhëve, gjuha shqipe dhe ajo serbe janë që të dyja gjuhë zyrtare dhe kanë status dhe të drejta të barabarta në institucionet kosovare. Gjithashtu, në nivel lokal, gjuhët si turqishtja, ajo boshnjake dhe romë mund të marrin statusin e gjuhës zyrtare nëse të paktën 5% e banorëve të asaj zone janë anëtare të këtyre komuniteteve dhe në komunat ku pakicat përbëjnë të paktën 3% të popullsisë gjuha e këtyre pakicave mund të marrë statusin e "gjuhës në përdorim zyrtar". Legjislacioni parashikon të drejtën e çdo personi që i përket pakicave kombëtare të marrin arsimim publik në të gjitha nivelet në një nga gjuhët zyrtare dhe Ligji mbi edukimin në komunat e Republikës së Kosoveës sanksionon që shkollat në gjuhën

serbe mund të përdorin kurrikula dhe tekste shkollore të zhvilluara nga Ministria e Edukimit e Republikës se Serbisë.

Për sa i përket mbështetjes së kulturës, është vënë re një progres i mire lidhur me rehabilitimin e mbi gjysmës së 34 vendeve fetare apo kulturore deri më tani të identifikuara të cilat u shkatërruarn gjatë konflikteve të 2004, por sidoqoftë, ashtu siç e ka theksuar Komiteti Këshillimor, nuk ka deri tani ndonjë sistem institucional për të mbështetur komunitetet, sidomos ato më të vogla, apo ndonjë politike e përgjithshme kulturore e cila të këtë si objektiv kryesor krijimin e një shoqërie multikulturore (ACFC, 2013).

Lidhur me mediat në gjuhë minoritare, edhe pse legjislacioni i përgjithshëm është i mirë, implementimi mbetet problematik, kryesisht në zonat më të largëta të cilat banohen në mënyrë domethënëse nga pakica kombëtare (ACFC, 2013). Kushtetuta garanton aksesin dhe përfaqësimin për pakicat në mediat publike dhe programimin në gjuhët minoritare dhe Ligji mbi Radion dhe Televizionin në Kosovë sanksionon që të dy kanalet duhet që 15 % e programeve të jetë edhe në gjuhë minoritare dhe bordi i radio-televizionit të Kosovës duhet të reflektojë karakterin multi etnik të Republikës. Sidoqoftë, Komiteti Këshillimor ka theksuar që cilësia e programimit në gjuhë minoritare është zakonisht e dobët dhe një vëmendje e veçantë i duhet dedikuar rekrutimit dhe trajnimit të profesionistëve të mediave lidhur me backgroundin minoritar (ACFC, 2013).

Edhe për përfaqësimin politik ekzistojnë mekanizma për të promovuar pjesëmarrjen e pakicave kombëtare në jetën publike. Në fakt, nga 120 vende që ka parlamenti i Kosovës, 20 vende janë të rezervuara për pakicat, 10 prej të cilave për komunitetin serb, i cili sidoqoftë mund të ketë më shumë se 10 vende nëse arrin ti fitojë nëpërmjet zgjedhjeve të lira (EP, 2012). Gjithsesi, përfaqësuesit e pakicave më të vogla në numër rallë herë emërohen në pozicione të larta në nivel qëndor apo lokal dhe ekziston një perceptim i përgjithshëm që emërimet bëhen politikisht (ACFC, 2013).

3.6. Mali i Zi

Kushtetuta e Malit të Zi, ashtu si në shtetet e tjera të rajonit, përmban disa disopozita lidhur me nacionalitetin dhe pakicat kombëtare, dhe rendit, jo në mënyrë hierarkike, këto grupe: malazezët, serbët, boshnjakët, shqiptarët, myslimanët, krotatë dhe të tjerët. Të gjithë këto grupe janë të lirë dhe qytetarë të barabartë të shtetit dhe janë të detyruar të zhvillojnë një shtet malazez demokratik dhe qytetar. Lista e të drejtave të garantuara përfshin të drejtën për përdorimin e gjuhës mëmë në kontekstin publik dhe privat; përfaqësimin në parlament; përfaqësim proporcional në shërbimet publike; të drejtën për të krijuar Këshilla për mbrojtjen dhe fuqizimin e të drejtave të minoriteteve (ECRI, 2012a). Neni 2 i ligjit të 2006 mbi të drejtat edhe liritë e minoriteteve përmban përkufizimin e minoritetit dhe në 2010 u amendua në mënyrë që përjashtoje shtetësinë si një nga kriteret kryesore për tu njohur si pakicë kombëtare (ECRI, 2012a). Mali i Zi është kritikuar së fundmi

nga Komisioni Evropian i cili kërkon që vendi të amendojë ligjin në mënyrë të tillë që të evitohen konfliktet e mundshme të interesit lidhur me shpërndarjen dhe kontrollimin e fondeve për minoritetet dhe rritjen e kapaciteteve isntitucionale në auditimin e fondeve të dedikuara për pakicat (ECe, 2015).

Përdorimi i gjuhës minoritare sanksionohet nga Kushtetuta, Ligji mbi arsimin dhe Ligji mbi pakicat. Nga ky legjislacion rrjedh që mësimi në gjuhë minoritare është i parashikuar në komunat ku pakicat përbëjnë shumice ose një pjesë domethënëse të popullsisë së komunës (EP, 2012). Zhvillim i rëndësishëm ishte dhe përfshirja e literaturës dhe elementëve të gjuhës serbe, boshnjake dhe kroate në kurrikulat e reja të nivelit të parë dhe të dytë të edukimit. Mësimi në gjuhën shqipe është i mire organizuar dhe në komunat ku pakica shqiptare përbën shumicë ose pjesë të konsiderueshme të popullsisë, autoritetet përkatëse janë të detyruara të rrisin tekstet shkollore në gjuhën shqiptarë. Përfaqësuesit e pakicës shqiptare kanë vënë në dukje që cilësia e përkthimit të teksteve shkollore nga gjuha malazeze në atë shqiptare është mjaft e dobët dhe shpeshherë keto tekste nuk reflektojnë në mënyrë të përshtatshme kulturën e pakicës shqiptare (ACFC, 2013).

Për sa i përket mbështetjes së kulturave minoritare, është me interes të vihet re që autoritetet vazhdojnë të mbështetsin qëndrat kulturore, bibliotekat dhe iniciativa si festivalet muzikore, artet, produktet kulturore amatoriale dhe evente të tjera që promovojnë kulturën e pakicave kombëtare. Për më tepër, Ligji mbi Monumentet dhe Ligji mbi Kulturën vendosin standarte për mbrojtjen dhe promovimin e kulturës bazuar në lirine e shprehjes dhe respektin për diversitetin kulturor. Një zhvillim i rëndësishëm është dhe krijimi i Qëndrës për Ruajtjen dhe Zhvillimin e Minoritetit me qëllim afirmimin e multikulturalizmit si një nga parimet themelore të Malit të Zi dhe krijimi i një Programi Kombëtar për Zhvillimin Kulturor 2011-2015, i cili përfshin ndërmjet qëllimeve dhe prioriteteve të tij zhvillimin e një kulture në Mal të Zi që reflekton një vend shume kombësh, shumë kulturor dhe shumë fetar (ACFC, 2013).

Ligji malazez mbi të drejtat dhe liritë e pakicave përmban një dispozitë, neni 12, mjaft të detajuar për sa i përket të drejtave të pakicave kombëtare në fushën e mediave. Sipas këtij ligji, personat që i përkasin pakicave mund të krijojnë media dhe duhet tu garantohet një numër i arsyeshëm orësh për transmetimin e programeve informative, kulturore, sportive etj në gjuhë minoritare. Për më shumë, ligji mbi mediat elektronike i 2010, sanksionon që përdorimi i gjuhës malazeze nuk është i detyrueshëm në programet për minoritetet dhe detyron transmetuesin publik të prodhoje programe për pakicat duke patur vëmendje të veçantë për identitetet kulturore të pakicave. Buxheti për këtë lloj programesh është pjeseërisht i garantuar nga shteti dhe autoritetet e qeverisjes lokale (EP, 2012), kurse burimet financiare për median e shkruar në gjuhë shqiptare, boshnjake, kroate dhe serbe sigurohen kryesisht nga fonde të Fondit për Kombet minoritare. Televizioni publik dhe radio vazhdojnë të prodhojnë dhe transmetojnë programe për personat që i përkasin pakicave kombëtare (ACFC, 2013).

Përfaqësimi politik i pakicave garantohet nga kushtetuta e 2007, e cila parashikon "authentic representation" në Parlament. Legjislacioni elektoral i amenduar në 2011 dhe 2012 krijon kushte të favorshme për zgjedhjen e deputetëve nga pakicat kombëtare dhe një rregull i vecante i është dedikuar pakicës kroate, e cila është numerikisht më e vogël se pakicat e tjera, dhe për këtë arsye këto dispozita kanë prodhuar një përfaqësim të mirë të personave që i përkasin pakicave kombëtare në Parlamentin malazez (ACFC, 2013). Rezultatet zgjedhore kanë treguar që në proporcion janë zgjedhur më shumë përfaqësues të pakicave shqiptare, boshnjake, dhe kroate se sa është proporcioni i tyre në raport me popullsinë totale malazeze. Pakicat janë të mirëpërfaqësuara dhe në nivel lokal, sidomos në ato komuna ku pakicat përbëjnë shumicën e popullsisë, por sic është vënë re nga Komiteti Këshillimor, kompetencat e komunave nuk janë të specifikuara qartë dhe komunat nuk mund të vensdosin për emërimet përshembull të drejtorëve të shkollave apo spitaleve (ACFC, 2013).

3.7. Serbia

Kuadri ligjor në Serbi për mbrojtjen e pakicave kombëtare dhe të drejtat kulturore është i adoptuar dhe vendi është pjesë e Konventës Kuadër për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare (ECf, 2015). Kushtetuta e Serbisë përmban dispozita të përgjithshme për pakicat kombëtare, thekson barazinë e të gjithë qytetarëve dhe pakicave kombëtare por nuk përmban ndonjë përkufizim të komuniteteve etnike, apo listë të komuniteteve të njohura. Përkufizimi i ofruar nga Ligji për Mbrojtjen e të drejtave dhe liritë e Pakicave kombëtare, bazohet në kriterin e shtetësisë dhe për këtë arsye Komiteti Këshillimor kërkon nga Serbia heqjen e këtij kriteri nga ky ligj. Për më tepër, në 2009, është adoptuar ligji mbi Këshillat Kombëtare për pakicat kombëtare i cili ndërton një sistem të favorshëm për këshillat e pakicave, të cilëve iu është garantuar kompetenca në fusha të ndryshme si kultura, edukimi, informimi në gjuhët minoritare dhe përdorimi zyrtar i gjuhëve minoritare, dhe përcakton procedura elektorale për zgjedhjen e këshillave të pakicave (ACFC, 2013). Në 2014, u mbajtën zgjedhjet për Këshillat Kombëtare për pakicat dhe rreth 20 pakica kombëtare zgjodhën këshillat e tyre (ECf, 2015).

E drejta e asimimit në gjuhë minoritare është e vendosur nga Kushtetuta dhe ligjet dhe një ofertë e larmishme arsimimi në gjuhë minoritare është i disponueshëm në nivelet parashkollore, shkollat primare dhe sekondare, por nganjëherë ekzistojnë disa pengesa të cilat bëjnë të pamundur shfrytëzimin e këtyre mundësive nga nxënësit që iu përkasin pakicave kombëtare, si psh organizimi i kurseve opsionale në gjuhën mëmë në orare dhe vende të papërshtatshme, dhe mungesë e teksteve shkollore (ACFC, 2013). Arsimimi mund të ofrohet qoftë në gjuhën serbe qoftë dygjuhësh dhe Këshillat kombëtare për pakicat kombëtare kanë komeptenca të zgjeruara në fushën e edukimit. Sidoqoftë, Komiteti Këshillues është i shqetësuar për përgjigjen negative të autoriteve serbe ndaj kërkesave për minoritetet për të përfshirë mësimin në gjuhë minoritare si lëndë e detyrueshme (EP, 2012).

Për sa i përket mbështetjes për aktivitetet kulturë, falë adoptimit të Ligjit mbi Këshillat kombëtare dhe adoptimit të procedurave në nivel qëndror dhe lokal për shpërndarjen e fondeve për të bërë të mundur funksionimin e tyre, tashmë është krijuar një kuadër i qartë lidhur me fondet e disponueshme për aktivitetet e pakicave kombëtare (ACFC, 2013). Sidoqoftë, sië është nënvizuar nga Komisioni Evropian, Fondi shtetëror për pakicat kombëtare nuk është akoma operativ (ECf, 2015), pra vendimet e këshillave për pakicat kombëtare mund të kenë një impakt jo proprocional në menyrën se si aktivitetet minoritare mbështeteten (ACFC, 2013).

Kushtetuta sanksionon të drejtën e pakicave kombëtare për të patur mediat e tyre dhe Këshillat Kombëtare për pakicat mund të përcaktojnë kriteret për përzgjedhjen e kryeredaktorëve të mediave programet e të cilave janë të transmetuara vetëm në gjuhë minoritare; krijimin e institucioneve dhe bizneseve për publikimin e gazetave dhe emisioneve radio televizive; adoptimin e një strategjie për fuqizimin e transmetimeve në gjuhë minoritare në përputhje me strategjitë e Republikës së Serbisë; mund të japin sugjerime lidhur me shpërndarjen e burimeve nëpërmjet tenderave publike (EP, 2012). Mbështetja publike i ofrohet disa mediave të shkruara në gjuhë minoritare në Vojvodinë dhe një numër domethënës transmetimesh në gjuhë minoritare vazhdon të jetë i disponueshem në Serbi (ACFC, 2013). Komisioni Evropian vë në dukje që transmetuesi publik duhet të sigurojë akses në informacion në gjuhë minoritare më konsistent dhe shërbimet në gjuheë minoritare duhet të behen me të qëndrueshme (ECf, 2015).

Legjislacioni serb përmban diospozita të mira për të promovuar përfaqësimin e pakicave kombëtare në organet e zgjedhura qoftë në nivel lokal qoftë në nivel kombëtar dhe individë të ndryshëm që i përkasin pakicave kombëtare janë zgjedhur në parlamentin kombëtar. Ligji mbi partitë politike parashikon që numri i personave të nevojshëm për krijimin e një partie politike minoritare është më i vogël se sa për partitë e tjera (ACFC, 2013). Për më tepër, kushtetuta serbe parashikon për provincat autonome njësitë lokale të vetëqeverisura të parashikojnë përfaqësim proporcional të pakicave kombëtare në asembletë e tyre dhe ligji zgjedhor parashikon që partitë minoritare janë të përjashtuara nga pragu zgjedhor normal (EP, 2012). Sidoqoftë, është mjaft e vështirë për pakicat kombëtare në numër të vogël të përfaqësohen në Parlament (ACFC, 2013).

4. PËRFUNDIME

Ballkani Perëndimor ka një histori të vazhdueshme shkëmbimi dhe ndërveprimi midis kombeve, kulturave dhe feve dhe ky rajon mund të pretendojë të ketë qenë për shekuj një shembull i mirë i dialogut ndërkulturor në Evropë. Por, marrëdhëniet midis vendeve të Ballkanit perëndimor janë dëmtuar seriozisht nga lufta dhe konfliktet dhe për këtë arsye hartimi dhe implementimi i politikave të multikulturalizmit dhe interkulturalizmit për pakicat kombëtare është i pamundur pa marrë në konsideratë historinë bashkëkohore të rajonit. Për këtë arsye mendoj që është e qartë që stabiliteti i rajonit varet nga fuqizimi i dialogut ndërkulturor

në nivel kombëtar dhe rajonal, i cili duhet të përfshije jo vetëm institucionet shtetërore por dhe organizatat e shoqërise civile dhe individët. Eshtë shumë e rëndësishme të theksojmë që marrëdheniet midis një shteti dhe pakicave që jetojnë brënda tij janë padyshim të influencuara nga marrëdheniet e këtij shteti me shtetin të cilit pakicat i përkasin. Një *Kin-State* (i kuptuar këtu si një shtet mëmë, kufijtë e të cilit janë afër me rajone të banuara nga bashkëkombas me të cilët ndan dhe mban lidhje etnike, kulturore dhe fetare) mund të ketë interes për të mbeshtetur personat që jetojnë jashtë kufinjve të tij, dhe kjo gjë mund të jetë e sanksionuar dhe në kushtetutë, por sidoqoftë kjo nuk implikon në kurrëfare mënyre, në kuadër të të drejtës ndërkombëtare, një të drejtë për të ushtruar juridiksionin mbi këta persona. Pra, një shtet nuk mund të ushtrojë pushtetin e tij, me asnjë lloj forme, në territorin e një shteti tjetër, pa patur miratimin e këtij të fundit. Siç e theksova më parë, duke marrë parasysh që çështja e pakicave kombëtare në vendet e Ballkanit Perëndimor konsiderohet si çështje e sigurisë kombëtare, mendoj që është e pamundur për të implementuar politika multikulturalizmi dhe interkulturalizmi efektive dhe realiste nëse shtetet e përfshira nuk zgjidhin me parë problemet në marrëdheniet e tyre reciproke. Situata në këtë rajon është një shembull i mirë për të mbështetur këtë pikëpamje. Politikat për menaxhimin e diversitetit etnik dhe kulturor janë hartuar dhe zbatuar në të gjitha vendet e Ballkanit Perëndimor por rezultatet nuk kanë qenë shumë të kënaqshme dhe kjo jo sepse multikulturalizmi dhe interkulturalizmi nuk janë të përshtatshëm për menaxhimin e pakicave kombëtare por sepse nevojitet që përpara se të implementohen politika për promovimin e diversitetit kulturor dhe të drejtat e pakicave kombëtare duhet së paku normalizimi i marrëdhënieve midis shteteve dhe domosdoshmërisht trajtimi i çështjes së pakicave kombëtare jo si një çështje e sigurisë kombëtare.

REFERENCA

- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (2013). *Third Opinion on Serbia.* Strasbourg.
- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (2014). *Second Opinion on Montenegro.* Strasbourg
- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (2013). *Third Opinion on Kosovo*. Strasbourg.
- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (2011). *Third Opinion on "the former Yugoslav Republic of Macedonia".* Strasbourg.
- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (2015). *Fourth Opinion on Croatia.* Strasbourg.
- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (2013). *Third Opinion on Bosnia and Herzegovina.* Strasbourg.

- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (2011). *Third Opinion on Albania.* Strasbourg.
- Altschiller, D. (2015). *Hate Crimes: a reference hibook.* Santa Barbara, ABC-CLIO.
- Banting, K., Kymlicka, W. (2012). Is there really a backlash against multiculturalism policies? New evidence from the Multiculturalism Policy Index. *Gritim Working Paper Series*, 14, Autumn 2012, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Barret, M. (2013). Interculturalism and multiculturalism: concepts and controversies. In M. Barret (Ed). *Interculturalism and multiculturalism: similarities and differences*. Strasbourg: Council of Europe.
- Benhabib, S. (2002). *The claims of culture: equality and diversity in the global era*. Princeton: Princeton University Press.
- Bouchard, G. (2011). What is interculturalism? *McGill Law Journal*, 56:2, 435.
- Brubaker, R. (2001). The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 24.
- Cantle, T. (2012). *Interculturalism: for the era of cohesion and diversity*, UK: Palgrave Macmillan.
- Cantle, T. (2013). Interculturalism as a new narrative for the era of globalisation and super-diversity. In M. Barret (Ed.). *Interculturalism and multiculturalism: similarities and differences*, Strasbourg: Council of Europe.
- Capotorti, F. (1977). Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. *UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384 and Add.1-6*.
- Chakraborti, N., & Garli, J. (2009). *Hate Crime. Impact, Causes and Responses*. London: Sage.
- Clyne, M., & Jupp, J. (2011). *Multiculturalism and integration: a harmonious relationship*. Canberra: ANNU E-press.
- Committe of Ministers. (2014). *Resolution CM/ResCMN(2014)1 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Albania*. Strasbourg.
- Committe of Ministers. (2015). *Resolution CM/ResCMN(2015)5 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Bosnia and Herzegovina.* Strasbourg.
- De Witte, B. (2002). *Politics versus Law in the EU's Approach to Ethnic Minorities*. In J. Zielonka (Ed.), *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*. London: Routledge.
- Eeckhout, P. (2011). *Eu external relations law*. Oxford: OUP.
- European Commission Against Racism and Intolerance. (2012b). *Report on Croatia*. Strasbourg.
- European Commission Against Racism and Intolerance. (2012a). *Report on Montenegro.* Strasbourg.

- European Commission Against Racism and Intolerance. (2016). *Report on FYROM*. Strasbourg.
- European Commission. (2015a). *Albanian 2015 Report.* Brussels.
- European Commission. (2015b). *Bosnia and Hercegovina 2015 Report.*, Brussels.
- European Commission. (2015c). *Former Yugoslav Republic of Macedonia 2015 Report.* Brussels.
- European Commission. (2015d). *Kosovo 2015 Report.* Brussels.
- European Commission. (2015e). *Montenegro 2015 Report.* Brussels.
- European Commission. (2015f). *Serbia 2015 Report.* Brussels.
- European Parliament. (2012). *Mainstreaming human and minority rights in the EU enlargement with the Western Balkans*. Brussels.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2013). *A year in review: FRA highlights*.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2016). *Ensuring justice for hate crime victims: professional perspectives*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fleming, K. E. (2000). Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography. *American Historical Review*.
- Fleras, A. (2012). 'Differently the Same' Multi/Inter/culturalism as Immigrant Governance Model. Multiculturalism, Interculturalism and Cross Cultural Understanding: Communities and Stakeholders, *Canadian Diversity, 9*(2).
- Froumin, I. (2003). Citizenship education and ethnic issues in Russia. In J.A. Banks (Ed.). *Diversity and citizenship education: global perspectives*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Fundamental Rights Conference. (2013). *Combating hate crime in the EU. Giving victims a face and a voice*. Lithuania.
- Gagnon, A. G., & Iacovino, R. (2007). *Federalism, citizenship and Quebec: debating multinationalism*. Toronto: University of Toronto Press.
- Gerstenfeld, P. (2010). *Hate Crimes: Causes, Controls and Controversies*. London: Sage.
- Githens Mazer, J., & Lambert Mbe, R. (2010). Islamophobia and Anti-Muslim Hate Crime: a London Case Study. London: European Muslim Research Centre.
- Heath, A., & Demireva, N. (2014). Has multiculturalism failed in Britain? *Ethnic and Racial Studies*, *37*(1). Routledge.
- Hudson Jr, D.L. (2009). *Hate Crimes*, New York Infobase Publishing.
- Iganski, P. (2010). Hate Crime. In F. Brookman, M. Maguire, H. Pierpoint, T., Bennett (Eds.), *Hibook on Hate Crime*. Devon: Willan Publishing.
- Jacobs, J. B., & Potter, K. (1998). *Hate Crimes*. Oxford: OUP.
- Johnson, C. (2006). The Use and Abuse of Minority Rights: Assessing Past and Future EU Policies towards Accession Countries of Central and Eastern and South-Eastern Europe. *International Journal on Minority and Group Rights*. *13*.

- Joppke, C. (2007). Beyond national models: Civic integration policies for immigrants in Western Europe. *Western European Politics*, *30*, 1-22.
- Kaczorowska, A. (2011). *European Union Law*, Abingdon: Routledge.
- Kivisto, P., & Wahlbeck, O. (2013). *Debating Multiculturalism in the Nordic Welfare States*, New York: Palgrave.
- Koopmans, R. (2010). Trade-Offs Between Equality and Difference. Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies 36*(1).
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2000). Nation-building and minority rights: Comparing West and East. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 26*(2).
- Kymlicka, W. (2002). Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Etnopolitics and Minority Issues in Europe*, *4*(2002).
- Kymlicka, W. (2004). Marketing Canadian pluralism in the international arena. *International Journal*, 59.
- Kymlicka, W. (2010). Testing the Liberal Multiculturalist Hypothesis: Normative Theories and Social Science Evidence. *Canadian Journal of Political Science*, *43*(2).
- Lanzillo, M. L. (2005). *Il multiculturalismo.* Roma: Il Mulino.
- Leino, P. (2008). The Journey Towards All that is Good and Beautiful: Human Rights and 'Common Values' as Guiding Principles of EU Foreign Relations Law. In B. De Witte, M. Cremona (Eds.). *EU foreign relations law*. Portli.
- Meer, N., & Modood, T. (2011). How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?. *Journal of Intercultural Studies*.
- Meer, N., & Modood, T. (2013). Interculturalism, Multiculturalism, or both?. *RSCAS Policy Paper 2013/18*.
- O'Nions, H. (2016). *Minority Rights Protection in International Law*. Abington: Routledge.
- OSCE Ministerial Council. (2006). *Decision No. 13/06. Combating Intolerance and Discrimination and Promoting Mutual Respect and Understanding*. Brussels.
- OSCE Permanent Council. (2004). *Decision No. 607. Combating Anti-Semitism.* Vienna.
- OSCE/ODIHR. (2009). *Hate Crime Laws. A Practical Guide.* Warsaw.
- OSCE/ODIHR. (2012). *Hate crimes in the OSCE region: Incidents and responses. Annual report for 2012*. Warsaw.
- OSCE/ODIHR. (2012). *Understanding Hate Crimes: A Handbook for Albania*. Warsaw.
- Perry, B. (2001). *In the name of hate. Understanding hate crimes*, New York: Routledge.
- Perry, B. (2010). Policing hate crime in a Multicultural society: observations from Canada. *International Journal of Law, Crime and Justice, 38.*

- Perry, B. (2015). Disrupting the Mantra of Multiculturalism: Hate Crime in Canada. *American Behavioral Scientist, 59*(13). Sage Publications.
- Petrosino, C. (2003). Connecting the Past to the Future: Hate Crime in America. In B. Perry (Ed.), *Hate and Bias Crime. A Reader*. London, Routledge.
- Petrosino, C. (2015). *Understanding Hate Crimes: Acts, Motives, Offenders, Victims, and Justice*, New York: Routledge.
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to noncontacted outgroups? *Social Psychology*, *40*.
- Plaut, V., Thomas, K., & Goren, M. (2004). Is Multiculturalism or Color Blindness Better for Minorities?. *Psychological Science*, *20*(4).
- Poulton, H. (1997). Islam, ethnicity and State in the contemporary Balkans. In H. Poulton & S. Farouki (Eds.). *Muslim identity and the Balkan State*. London.
- Rattansi, A. (2011). *Multiculturalism: a very short introduction.* Oxford: Oxford University Press.
- Rex, J. (1997). Multiculturalism in Europe and North America. In V. ISAJIW (Ed.). *Multiculturalism in North America and Europe: comparative perspectives on interethnic relations and social incorporation*. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Richeson, J., & Nussbaum, R. (2004). The impact of multiculturalism versus color-blindness on racial bias. *Journal of Experimental Social Psychology, 40.*
- Rolla, G. (2002). Tutela de la identidad cultural y ciudadania en los ordenamientos multietnicos: la experiencia del Canada. El impacto de la Carta canadiense, Salamanca.
- Schutze, R. (2012). *An introduction to European Law*. Cambridge.
- Sheffield, C. (1995). Hate Violence. In P. Rothenberg (Ed.), *Race, Class and Gender in the United States*. New York: St Martin's Press.
- Sniderman, P., & Hagendoorn, L. (2007). *When Ways of Life Collide: Multiculturalism and Its Discontents in the Netherlis*, Princeton: Princeton University Press.
- Streissguth, T. (2003). *Hate Crimes*. New York: Facts on File.
- Tadmor, C., Hong, Y., Chao, M., Wiruchnipawan, F., & Wang, W. (2012). Multicultural Experiences Reduce Intergroup Bias Through Epistemic Unfreezing. *Journal of Personality and Social Psychology*, *103*(5).
- Toggernburg, G. (2000). A rough Orientation Trough a Delicate Relationship: the European Union's Endeavours for its Minorities. *European Integration online Papers* (EIoP), *4*(16).
- Torbisco Casals, N. (2006). *Group rights as human rights. A liberal approach to multiculturalism*. Dordrecht.
- Triiafyllidou, A., & Gropas, R. (2011). Religious Diversity and Education: Intercultural and Multicultural Concepts and Policies. In A. Triiafyllidou, T. Modood, N. Meer (Eds.), *European Multiculturalisms: Cultural, Religious and Ethnic Challenges*, EUP.
- Trione, F. (2004). *La tutela dei diritti fondamentali in ambito comunitario. Dal silenzio dei Trattati istitutivi alla Carta di Nizza*. Napoli.

- Vertovec, S., & Wessendorf, S. (2009). *The multiculturalism backlash: European discourses, policies and practices*, New York: Routledge.
- Wilson, R. (2012). *An ethos of hospitality: an evaluation of the Belfast Friendship Club* (South Belfast Roundtable). Retrieved July 11, 2016, from: www.robinwilson.eu/publications.
- Winter E. (2015). Rethinking Multiculturalism After its "Retreat": Lessons From Canada. *American Behavioral Scientist*, *59*. SAGE Publications.
- Winter, E. & Simkhovych, D. (2012). Intercultural Dimensions in the Canadian Context. Multiculturalism, Interculturalism and Cross Cultural Understanding: Communities and Stakeholders. *Canadian Diversity*, *9*(2).
- Wood, P., & Liry, C. (2008). The Intercultural City: Planning for Diversity Advantage. *International Journal of Urban and Regional research*, *32*(4).
- Yalden, M. (2012). Diversity: the Canadian Scene. Multiculturalism, Interculturalism and Cross Cultural Understanding: Communities and Stakeholders. *Canadian Diversity*, *9*(2).